

[illegible]

EN TIBI LECTOR

ROBERTVM VALTVRIVM, AD

ILLVSTREM HEROA SIGISMVNdum Pandulphum Malatestam Ariminensium regem, de RE MILITARI Libris XII multò emaculatius, ac picturis, quæ plurimæ in eo sunt, elegantioribus expressum, quàm cum Veronæ inter initia artis chalcographicæ Anno M.cccclxxxiii. inuulgaretur.

PARISIIS,
Apud Christianum Wechelum, sub insigni scuti Basiliensis. M.D.XXXII.
Mense Iulio.

ORNATISSIMO VIRO FRANCISCO OLIVERIO summæ curię regio consiliario, Alenconiorum & Bituricensium Cancellario, Fossarum Barẽuilleriorumq; domino &c. Christianus Wechelus typographus S. P. D.

Isi vniuersa quęcunq; hic cœli ambitus complectitur, vir præstantissime, non tantũ res naturales sed & artes omnes & summæ & infimę ita essent cõparatæ vt nulli ꝓprius suus locus & quasi solitudo quædam ab aliis rebus omnibus tributa sit, sed ꝑmixta inuicem et quadam cõfusa cyclopædia constarent, facile fuissem mihi persuaderi absurde facturũ si librum de re Militari inscriptũ tibi homini iurisconsultissimo legẽdum afferrem: verùm quando contrà babent omnia, vt ei qui vere publica velit tractare rei quoq; Militaris & aliarũ itẽ complurĩũ artiũ vsus sit, quod vel imprimis in splẽdidissima tua OLIVERIORVM familia licet agnoscere quę nihil bonorũ autorum relinquit intactũ vt pace & bello suis semper q̃optime consulat, nihil videor facturus minus, præsertim cum eximii illi legũ conditores Romani nõ inferiorẽ armis q̃ toga operã reipub. nauarint. Indigne enim bono viro nedũ iurisconsulto fecerit qui rẽp. silentibus legibus, armis oppressam neglexerit, quã cũ aliarũ artiũ adminiculis, tũ ex rerũ bellicarũ autoribus petitis documẽtis licebit, si non inferendis plagis, quã ne Turcarum quidẽ nunc satis grauiter ac minitabunde imminentiũ reipub. christianæ ad nostram persuasionẽ pertrahendorũ cõpendiosissimã rationẽ quidã putant, euitandis certe quæ illatæ fuerint et quodãmodo, vt ille ait, ex vna ciuitate in aliã fugiendo ꝓpugnare. Aut, si cui id forte magis placebit, quod philosophis frequens est, apud quos contraria contrariorũ admonẽt, puter voluisse subindicare non ferè magis q̃ tuã voluntatem ac professionẽ, agni illius sine macula imbellitatẽ ac innocentiam à furioso Marte abhorrere. Iam qui me sanguinariũ ac germanico, hoc est, vt ferè persuasum est, bellico spiritu prouectũ æneos nodos furori dissoluere cauillabuntur, id velim expẽdant, egóne qui pristinas calamitates ac belli pestes oculis subiicio & vniuersos alieno malo sapere doceo, plus cõmuni hominum vitæ cõmodem, an illi q contẽptis et perpetua obliuionis caligine obrutis quęcunq; supioribus seculis incõmode tentata sunt, humanũ genus nouis semper periculis obiiciũt suoq; malo quãtum hæc vita miseriarũ habeat vt experiantur autores sunt. Vides vir humaniss. quæ me rationes induxerint vt tuæ dignitati non veritus sim librum exhibere non ita forte dignũ q in tantorũ virorũ oculos se ingerat, quóq; cõsilio in eiusmodi autoribus imprimẽdis & animo verser: quæ si tibi probabũtur, nactus fuero quod quærebã, sin displicebũt, duplici mihi nomine impetrabiliorem veniã polliceor, tum q; beneficio breuioris chartæ angustis cancellis conclusus paucioribus te obtũdam, tũ quia Vegetio & Geometria Dureri propediẽ ædendis aliquid illi tuæ nausec si qua est decessurũ puto. Vale vir clarissime & Valturii nostri contemplatione memineris vt tenebrosa & à Vulcano concinnata arma lucidis & à patre luminum expeditis quæ vel Achillis clypeum facile penetrarint retũdas ac intra sua mœnia cohibeas, quo minus in perniciem tranquillitatis humanę aliquà possint erumpere, Lutetiæ M.D.XXXII. quinto idus Iulii.

ILLVSTRI PANDVLPHO MALATESTAE principi Ariminensi Paulus Ramusius Ariminensis, iuris vtriusque consultus S. P. dicit.

Clarissima progenitorum tuorum facinora toga & bello magnifice gesta, me ciuem tuum coëgere, cōscriptum accuratissimè opus de re militari conterranei mei Roberti Valturii ad te transmittere, quod incuria castigantium pariter & imprimentium ab archetypo dissimile & deuians multis mendis deforme neglectúmque iacebat. Illud sane pro viribus dum Veronæ sub Magnifico & Clarissimo Antonio Venerio à publico iure reddendo vacarem, non sine paruo labore succisiuis horis recognoui, vt pro eo iure quo conciui meo debebam, id in pristinum nitorem & doctis legendum restituerem: cuius laboriosam castigationem, & diuini prope operis huius emolumentum tuo nomini, princeps iocundissime, dedicaui, quò documenta illa percurrens, facile intelligas quātopere maiores tui in eo genere excelluerint, adeò vt si militiæ præcepta stratagematáque nulla literarum monumentis tradita essent, potuissent abundè ex Malatestarum genere strenui ac inuicti armorum duces cūctas gentes huiusce disciplinæ peritiā gestis suis condocere, exemplárque continua bellorum exercitatione ac lætissimo triumphorum splendore & præsentibus & futuris præstare. Adest fere ante oculos Robertus Malatesta, Sigismūdo patre ortus, cuius memoria obortę lachrymę scripta demoliūtur. Hic octauum & decimū agens annum aduersus eximios Piceni populos ab Anconitanis delectus imperator, & tot hostibus stratis captisq; quadringentis, victoria triumphoq; potitur. Non multò pôst quum Fani teneret imperium, obsessus à Pio romano pontifice equite peditéque potentissimo, ipse parua manu romanos milites sæpius in fugam vertit. Ad trigesimum ætatis annum Romæ commoratus, vbi omnes tanti viri speciem & virtutē admirabantur, Sigismundum patrem Arimini obiisse præsensit, quem vniuersa Italia & Achaia ducem excellentissimum prius fuerat experta: aduolat Ariminum Robertus mœrore plenus, quem ciues ad vnū exoptantes sibi principem delegere. Interea Pauli pontificis maximi florentissimæ armatorum copiæ Ariminēs suburbanū rubescente aurora clam subintrauerunt, Robertus verò inuicto animo grandem romanorum exercitum parua tyronum manu pellit fugatq;, cuius ob egregia facinora Florentini omnium consensu militum imperatorem sibi delegere aduersus ingentes Sixti pontificis maximi & illustrissimi Ferdinandi regis vires, quibus maxime vniuersa premebatur Hetruria, spiritum emissura ni Robertus inclytus virtute, sciencia rei militaris, auctoritate præstò adfuisset. Matthæum Capuanum militiæ ducem ad Thrasumenū lacum vertit in fugam, reliquis militibus fœdissima nota sub iugum ire compulsis: is profectò suis armis suaq; virtute dignissimus quem serenissimi imperii Veneti dux militum maximus aliquando, capitolinas arces & romanam ecclesiam seruaturus, totius senatus suffragiis gloriosissimè constitueretur. Audiat nunc quæso vniuersus christi populus, & cogno

ſcat romanæ eccleſię ad interitum pene vulnera. Venerat ſapientiſſimus Calabriç dux iamiam romuleas arces euerſurus, accurrit veluti Papyrius Curſor & Furius Camillus, Pub. Decius, Curius Dentatus, Valerius Publicola, Robertus Malateſta, iuſſu ſereniſſimi ſenatus Veneti, aſſueti perpetuò eccleſiam cõſeruare, Calabrum ducem tantopere minantem conſerto Marte fugere coëgit, cuius caſtra proſtratis vexillis, direptis impedimentis, glorioſiſſima victoria cepit, duces egregios & milites quadringentos in triumphum Romam ſpolijs & militaribus ſignis onuſtus deducit: venientem Sixtus ſummus põtifex amplectitur, collaudat, admiratur tãtis periculis liberatus. Robertus verò dux inclytus ſũmis in conflictu penè diei laboribus & æſtu fatigatus in morbum incidit, ſanguinisq; profluuio à nobis emigrauit, inter diuos candidatus lauream perpetuò virẽtem recepturus, quẽ gratus & pientiſſimus pontifex maximus ante obitum deplorãs viſere conſtituit, & ipſum eccleſiæ verum ſeruatorẽ terrenæ labis cõtagione purgatum, larga & indulgenti venia ad cæleſtem triumphum cõdonauit. Moritur itaq; Romæ Robertus Malateſta anno ætatis ſuæ quadrageſimo, dux abũdans bellicis laudibus, & in æde diui Petri conditur elatus mœrore publico. Quorſum hæc dicet quiſpiam? vt tanti principis, quem Venetorum ſenatus & vniuerſa deplorat Italia, aliquid literarum monumentis mandarem, vtq; magnificis progenitorum tuorum exemplis exardeſcens & paternæ virtutis æmulatione acrius ad virtutis gloriam euehare, & ſæpius legendo accuratè caſtigatum opus, Ramuſios tibi deditiſſimos & domeſticarum laudum præcones recognoſcas.

Vale.

Eiuſdem Pauli Ramuſii epigramma,

Armorum fulmen iacet hic Malateſta Robertus,
Cuius præſtantes gloria vicit auos.
Nam poſt mille acies ſuperatas Marte ſecundo,
Dum ſoluit patrios obſidione lares,
Agmina proſtrauit Tuſcos immiſſa per agros,
Et Calabri fudit fortia caſtra ducis.
Occubuit poſthæc inter fera prælia, certe
Non potuit fato candidiore mori.

AD MAGNANIMVM ET ILLVSTREM heroa Sigiſmundum Pandulphum Malateſtam ſplēdidiſſimum Ariminenſium regem ac imperatorem ſemper inuictum Roberti Valturii rei militaris librorum præfatio.

Credo equidem, nec ſum neſcius, dux & Imperator inclyte, SIGISMVNDE PANDVLPHE, (tanta eſt liuoris & inuidię noſtri huius ſæculi malignitatiſq; pueſitas) q̄ multos hoc meū inceſſuros opuſculum, quòd in tanta ſcilicet probatiſſimorum vtriuſque linguę ſcriptorum copia qui accuratè & eleganter rei militaris præcepta tradiderunt, ego potiſſimum auſus ſim temere ac ieiunè libros de tanta re cōminiſci: in qua primùm cęſorum aciem ſtruam quàm cœpti mei rationem reddam, quàm de perſcriptione operis huius differēdum quicquam putem. Inter iſtos itaq; qui mea legent, nouum immo antiquum & admirabile hominum genus fore ſcio, nec mihi ſoli, vltimo hominum, verùm primis ac maximis importunum, quibus nihil ritè fiat, quibuſcum loqui ſi cœperis, faſtidiant ſingula, ſua licet non edāt: indignentúrque, nunquam in ſententia permanentes, ſi veluti muta & rationis expertia vitam ſilentio prætereas. Nonnulli, veluti ſues in luto grũnientes, quum norint forſan ad hanc immortalitatis & gloriæ partem ex literarum & ingenii ſui conatibus aſpirare non poſſe, nec inuenire, nec explicare ſermone quod fuerit inuentum, incaſſum melaboraſſe contendent: & quoniam nixu ipſi ſuo minime iuuabuntur, nullum adiuuari poſſe cenſebunt. Alii veluti apum fuci, & improbiſſimi ſycophãtæ, ſolita libidine omnibus detrahendi, & ad ſingulaquæq; carpenda proni & ingenioſi, non deerunt interpretes qui calumniabuntur ſingulorum ordinem, eo pacto ſcientię phamam ſibi aucupari credentes: qui puerilis iactantiæ ſtudio tenebuntur obnoxii, quum olim conſueuerint adoleſcentes ab inſigni accuſatione aliqua primum nomen auſpicari. Phormionis peripateticæ ſectæ philoſophi, & Sergii Galbę perſimilem me dicent. Alii, cum nimia ego vt illi cute, & corpore propter vmbram molli, nullo vnquam vulnere admiſſo, de re militari, de fortitudine ac ignauia ducum, de inſtruenda acie, de loco caſtris capiendo idoneo, multiſque id genus, verba facturus ſim, ad eū maxime ducem qui & caſtris nutritus ſit, & exercitus maximos duxerit ſemper inuictus. Erunt & alii porrò difficiles, monſtruoſi, lucifugi, qui falſam ſcientiæ perſuaſionem induent: ſub peritiæ tamen oſtentatione, ac doctrinarum ſuarum opinione, multa ſibi arrogantes, & intra ſeſe neſcio quid ineptè cornicantes, quiq; non tam criminibus quàm maledictis annitentur obruere: quorum voces tumentiáque verba minime perhorreſcens, nihilo pluris ego faciam quàm Demetrius ille quem dicere ſolitum accepimus, eodē ſibi loco voces eſſe imperitorum quo & ventre redditos crepitus: quum nihil pene interſit qua parte corporis, furſum an deorſum turpiter ſonent. Acrius vrgebunt alii, & inculcabunt mihi illud ſatyricum, Tenet inſanabile multos Scribendi cacoëthes, illius obliti non minoris in ſatyra, Eſt quòdam prodire tenus, ſi non datur vltra:

quos omnes etsi possum iure meo repercutere, malim tamen ęquo animo intactos linquere, maxime quũ haud quaquã ex eorũ sim numero qui æmulis carere velint: & eo sint studio,& ingenio proue ̃cti,vt nihil reprehensibile,nihil nisi ad vnguem perfectum habeant. Non pigebit igitur, si qua me inconsultè præterierint(quanquam mea, diligẽtia & curiosa perscrutatione veterum ex libris explorata omnia esse sciam)vel amicorum,vel eruditorum monitu,si vera fuerint, emendatione corrigere : si minus, Democriti potius risum quàm Heracliti lachrymas sequi velle. Non enim ægrè feram, hanc esse de scriptis meis existimationem, vt qui nesciunt, doctissimós, grauissimos sanctissimósque viros ab æmulis quibus referta sunt omnia perperàm talia perpessos esse intelligant. Atq; vt à poëtis initium sumam, qui sunt multò antiquiores quàm historici,quàm oratores, quàm cætera scriptorum genera, Homerus primus omnis philologiæ dux & antiquitatis parens, diuinarumq; omniũ inuentionũ fons & origo fuit,haud quaquam tamen sic posteritatis studia restrinxit, quin æmulos haberet quàm plures,qui labẽtem, & cedentem oneri, & dormitantẽ eum nonnunquam appellent: sed Zoilum illum imprimis, quod mirabere, qui à Macedonia Alexandriam profectus optauit sibi cognomen vt Homeromastix appellaretur,quum sua Ptolomæo regi contra Iliadem & Odysseam scripta comparata recitaret, quanquam ante annos mille diem obiisset Homerus. Maronem vatem Mantuanum, disciplinarũ omnium cognitione ad vnguẽ excultum, & cuius anima,vt inquit Flaccus,candidiorem altam non tulit terra,ab C.Caligula,nullius ingenii. à M. Vipranio Repertore,ab Cornificio,Euangelo,Camillo Pictore,Hærennio,Perillo,Faustino, Octauioq; Auito,ac multis aliis non tanq imitatorẽ,sed defloratorẽ, & veterum cõpilatorẽ publicumq; fuiẽ nouimus esse notatum. Hęc eadem à maliuolis passus est P. Terentius Comicorum summus, qui comœdiarum prologos in defensionem fecenis dedit. Vrgebant enim comœdias eum omnes à Polydoro ac Menandro transtulisse, & à Lælio Scipionéque in scriptis sic adiutum vt meritò non sua sed aliena pro suis edentem criminarentur. Sunt qui non tam ab his qui tum adolescentuli forte fuere quàm à Q. Sulpicio Gallo qui consularibus ludis fabularum dãdarum initium fecerit, vel à Q.Fabio Labeone,& M Põpilio consulari vtroq; ac poëta viris,vt pote quorum operam,& in bello,& in ocio,& negocio nedum Terentius sed S.P.Q. plerunq; R.fuerit expertus. Quis M. T. Cicerone doctrinarum luce in eloquendo ornatior?quis fœlicior in explicando?quis in persuadendo potentior?qui in arce romanæ eloquentiæ stetit?id nedum inter ætatis suæ homines,verùm apud posteros assecutus,vt eius non Arpinatis cuiuspiã hominis,sed animatæ diuinæq; potius eloquentiæ nomen habeatur? obtrectatorum tamen morsus euitare non potuit quominus in eorum linguas incideret. Hunc enim Græci repertũdarum dignum accusari censent, q; ea literis mandaret quæ haud primum ex se forent inuenta: criminantur alii incompositè eum loqui, & non modo tumidum, sed redundantem,in repetitione nimium denique,atque verbosum,quũ tamen mos sit ei profundam rerum sententiam sub breuitate verborum tegere. Martianus Capella , vitiosissimum in clausulis reperiri eum, turbantemq; numeros quadam permixta

permixta confusione, dicit. Nonnulli quoq; inter maximos viros tam prodigiosi extiterunt, in quibus sunt Gallus Asinius Caluus, & Largus Lycinius (cuius liber in suggillationē eius atq; notam etiā inuulgatus fertur, infami titulo Ciceromastix) vt scribere ausi sint, oratorem maximum impropriè atque inconsultè locutum: quos itidem (vt in oratione etiā sua Vatiniana testis est) ob insignem linguæ festiuitatem, consularem eum scurram minus puduit appellare: quódq; magis mirabere (tanta est iudiciorum varietas) extat eiusdem Ciceronis de optimo genere dicendi liber, tale támque ex alto sumptum opus, vt idem in epistolis ægrè attigit, à M. tamen Bruto, ad quem & cuius precibus scriptus erat, erudito viro licet & scribentis amico, non probatur. Quis Demosthene in tanta graiorum hominum eruditione, oratoriæ artis præceptis & dicendi vsu ac maiestate præstantior? & quanquam quum dicturus esset, concursus in audienda causa ex omni Græcia fieri solitos monumentis atticis atque latinis memoriæ proditum sit, attamen hic ipse huius quē modo diximus Ciceronis aures perfæpe non implet. Quis Epicurum intoleranda superbia detrahentem omnibus non audiuit? Pythagoræ, Empedocli, Democrato (quem amicum licet, totis voluminibus lacerasse traditur, quòd in philosophia paululum à se fuisse infanis opinionibus discordarent) Democritum à quo quæ sciebat in philosophicis cuncta didicerat, & quem exigua mutatione verborū in omnibus sequebatur, hunc acrius inurebat: nēpe qui magistro caruisse gloriaretur & videri vellet. Secuti sunt in hac detrahēdi libidine Epicurum Metrodorus atque Hermacus, supradictos quoq; philosophos lacerātes, nec vllius magnitudini parcentes aut gloriæ, quando idem Epicurus mirum in modum Platonem sperne & contumeliosissime Aristotelem vexat, aduersus Tritamum hominem in dicendi nitore tantum, vt ob diuinam eius eloquentiam Aristoteles Theophrastum appellaret: Scito sermone & Attico inuenitur scripsisse etiam fœminam, ac meretriculam quidem. Fuit & Zeno ipse maledicus, & aspernator nō modice, qui et Chrysippum philosophum acutissimum, & eiusdem sectæ nominans contemptim, non Chrysippum sed Chrysippam semper diceret: nec modo qui tum erant, Apollodorum siue cæteros coætanos conuitiis ac maledictis incesseret, sed parentem immo deum philosophiæ Socratē, latino verbo vsus quò mordacior credo esset, scurram Atticum appellaret. Similiter qui de Platone Xenophonteq;, duobus Socraticæ amœnitatis luminibus exquisitissime scripsere, nō absuisse ab ipsis motus quosdam tacitos & occultos simultatis & æmulationis mutuę putauerūt. Fuit & Annei Senecę in Fabium Quintilianum, & Quintiliani in Senecam detractio non leuis, & quanquam ambo excellenti ingenio & doctrina viri, eodem cælo geniti, quos ætas, quos professio penè iunxerit, seiunxit tamen adeò parium immo disparium pestis liuor, vt nec Fabius Senecam ore pleno probare possit, nec ille de Fabio, par pari referēs, nisi contēptissimè loqui. Liuium historicū celeberrimum, tametsi lacteum alii, alii vberem & beatum eloquentiæ fontem vocent, Caius tamen, ferox fateor princeps, sed minime rudis, vt Senecæ dicta, commissiones meras & sine calce arenam esse dixit, sic verbosum hunc in historia negligentémque carpit, cui & Pollio patauinitatem quampiam dicit inesse.

Salusti

Salustianæ orationis breuitatem qua nihil apud eruditos elegantius, nihil potest esse perfectius, maligne etiam reprehendere inscitéq; obtrectare plerique conati fuit. Vt̃q; ad sanctos patres conuertatur oratio, quis Hieronymi contentiones non audiuit, non legit? cum Ruffino Aquiliensi? cũ Iouiniano? cum Vigilantio? quem nonnunquã proprio, nonnunquã mutato nomine dormitãtem appellat? Quis eiusdem cum Augustino non vidit epistolas? à quibus quũ con tentionis studium et volũtas forte abfit, more sanctorum in quibus illi duo omni genere doctrinæ & vitæ sanctimonia omnium iudicio excelluerunt, emulationis tamen non paruæ speciem quãdam prę setulisse haud dubie visi sunt. Cyprianum in omni genere oratoriæ artis admirabilem, & cuius ingenii facilitatem, copiam, & suauitatem admiramur omnes, à peritis tamẽ quibusdam accusari dendericq; solitum legimus, et vna sui nominis litera immutata, Caprianum appellari, quòd ingenii tam diutis venam ad dominicam orationem ac humilia quædam alia literarum ignaris solũ enodanda conuertisset. Ad postremum quum constet ingeniis omnis æui pręcellentibus vnum hoc venenum vnámque labem inuidiam extitisse, non mirum tibi, Sigismunde, nec cuipiã videri debet, si contra me pusillum hominem & indoctum scholastici quidam & circũforanei rabulæ latrent atque desæuiant. Quocirca lectorem etiam humanitatis iure postulo, quisquis ille erit qui viderit hæc, ne iurgiis insectetur, conterat, vel detestetur: verùm si ab initio legerit, perlegat quoq;, & in legendo quæ alibi norit (quum nihil scribi omnino noua inquisitione possit) minime tanquam iniqua repudiet, satisque esse iudicet, non esse hæc, nec in compitis, neque in tabernis literarum ludi valde protrita. Illud denique peto, vt non erudiendi ostentandíq; noui aliquid magis quàm restaurandi gratia quę deperdita erãt clarorum virorum monumenta, quasi maiorum demonstratione vestigiorum, scripta hæc existimentur: atque vt eiusce deperditæ rei notitia plenior habeatur, ab ipsis (vt ita loquar) cunabulis scriptores eius auctores recẽsebo, quos & multos & præclaros, tam Græcorum quàm Latinorum aliarumq; gentium fuisse comperio, Demetrium scilicet Phanostrati filium, Phalereum, Democritum, Xenophontem, Pyrrhum Epirotarum regem maximum, Iphicratem Atheniensem, Anachar sim Scytham, Cincium, Iulium Higinum, Catonẽ Censorium, Marcum Varronem, M. T. Ciceronem, Cornelium Celsum, Martianum, Modestinum, Marcellum, Sextum Iulium Frõtinum, Vegetium Renatum, Patrinum, his minus omissis, quæ à Romulo, Numa Pompilio, Tullo Hostilio, Anco Martio, Tarquinio Prisco, Seruio Tullo ex regibus: ex Cæsarum verò & Augustorum familia, Iulio Cæsare, Diuo Aug. Diuo Traiano Adrianoq; instituta, inuẽta, cõmutata vel reuocata sunt: quorũ pene omnium libri qui scripserũt cum vel temporum vitio, vel iactura quadam nostra deperiissent, illiq; ipsi qui fato minus essent absumpti in multis deficerent quæ ad rem spectare videbãtur, suscepi laborem nouæ huius commentationis, tuo tantum nomini dedicandum. Nullus enim occurrebat alius, (neque amore aut errore teneor) in tanto nobilium ducum & imperatorũ numero, cui iure suo munus hoc dedicari dignius posset: quippe qui hac solus tempestate castrorum filius, exercituum parer, optimisq; ab vsq; doctrinis &

nis & artibus belli imbutus, clarissimis exacti temporis ducibus peculiari quadam amoris gratia militaris huius rei afficeris, vitam illorum ac gesta studens emulari. Eoq; libentius id effeci, quòd concilium celestium terrestriumque in sedibus immortalitatis te collocasse videbam, omnémque inclytæ domus tuæ gloriam subditorúmque populorum spem in tuam potestatem transtulisse, vt non aliter ac dei nutu sine dubio factum sit, quòd tam arduus ecclesię romanæ casus emerserit, quo heroicam diuinámque illam virtutem tuam facile posses ostẽdere. Nec egre feres, de te audiens quod aliquando de summatibus viris & illustribus dictum est & literarum custodiæ traditum: vt enim Hectorem & Achillem troiani belli celebritas claros fecit, innumerabilis Xerxem exercitus, & Marathonia pugna Milciadem, Camillum Galli, Manlium capitolina defensio, Scipiones Carthago, Cymbri & Theutones Marium, Pompeium Mithridates atque pyratæ, Cęsarem Britannia, Gallia, atq; Thessalia, sic te diuina signa per omnes Italiæ oras, per omnes exteras nationes, notissimum clarissimumq; reddiderunt, cum Eugenio Pontifice Maximo, omniumq; sanctissimo præside, tu gentibus eius aduersus egregium sane ducem Frãciscum Sphortiam socerum tuum potentissimum, ac acerrimum dominici tunc gregis hostem, aduersusq; Florentinum Venetúmque populum Imperator inuictus adesses, ac sacrosanctam ecclesiam eius gẽtibus laceram, & armis oppressam, breui temporis curriculo contra cõmunem omnium opinionem ad summum dignitatis suæ culmen instinctu diu'nitatis, mentis magnitudine, ductúque tuo, consilio et auctoritate ptouexeris. Neque aliter illum ipsum castrensem impetum atq; conatum tuũ qui pręcesserat, contra hæc ipsa ecclesiastica signa & illustrem Tarraconensium regem Alphonsum Philippúmque Mariam, Insubrium, Lygurumq; ducem bellicosissimũ reor extitisse, nisi quia maxima vi maximóq; discrimine modestia tua illustranda erat, ac veluti cæli temperiem venti imbresq; commẽdant, ita ad augendum tuę dignitatis cumulum apud pontificem, apud omne genus hominum, illum tumultum, hũc spectatissimum triũphum præcessisse crediderim, vt quot in illo turpitudinis notas extingueres, tot in te triũphales coronæ refulgerent. Conuenientissimum pręterea videbatur vt cui merito omnia debeo & imperio subsum, ipsi meum, si quid esset, præ cæteris dicaretur ingenium, sperans denique id fore morte obita, vt ad posteros aliquãdo non inglorius commigrem & viuam: vbi si immortalitatem illã quam omnes expetunt, pauci verò assequuntur, vel ipse non assequar, gaudebo tamen tuo augusto paternóque nomine, cui hoc de re militari opus inscripsi consecrauique, me diuturnam lucem & sempiternã quandam gloriam adepturum, qui fortasse fine te, qui multis me ad scribendum rationibus impulisti, in tenebris abiectus iacuissem. Sit itaque tuo tantũ nomini dicatum, et quid de te mihi pollicear videas obsecro. Nũquã enim huiusce libri exordio nomen ipsum legetur tuum, quum passim & vbiq; gentium sublime magnificẽtiq; prædicetur, quin mihi splendoris & gratię plurimũ sit allaturum. Putabunt etenim singuli ad quos liber iste peruenerit, non parua nec inutilia se percepturos, dũ tam splendi dũ, tam precellens, tã illustre ipsis primis apicibus nomẽ

tuum

tuum intuebuntur & legent. Suscipe igitur clementissime ac optime princeps, SIGISMVNDE PANDVLPHE, gratissimis vlnis munusculum hoc, exiguum licet, ab animo tamen tibi deditissimo tuiq; amantissimo profectum, intentiúsq; leges quum aspirare tibi inter plurima strepentium occupationum tuarum agmina licebit. Inuenies profectò plurima in hoc opere quæ tibi sint aut voluptati maximę legisse, aut ornamento vidisse, aut vsui meminisse: quippe quæ præceptis & exemplis suis oblectare atque instruere bene institutum animum possint: de cuius causis nil attinet plura nunc disserere, quum quidem singulæ partes eius destinatis aliquot voluminibus explicandæ sint, quas ordine suo tūc demum prosequar, quom præfatus fuero pauca quædam de ipsius rei origine ab aliis pene omnibus omissa scriptoribus, quā reor ad vniuersę etiam rei descriptionem ab alijs quoque pluribus intactam maxime profuturam.

Vale.

Dantis Tertii Aligeri,

Qui modo Romuleam seruarat ab hostibus vrbem,
Et capitolini culmina cælsa Iouis,
Quique ducem Calabrûm castris spoliarat & armis,
Inq; omni fœlix agmine victor erat,
Marmore dux Venetum iacet hoc, Malatesta Robertus,
Fecit adhuc tantum non Libitina nefas.
Cur fraudata rapis iuuenem fortuna, putabas
Nunquid, dum numeras parta trophæa, senem?

Eiusdem,

Quisquis funesto validas sub Marte cohortes,
Et sequitur missas per freta salsa rates,
Ille Ragusεum tollat super astra Boninum
Ingenioq; viri præmia digna ferat,
Impressit quoniam quonam modo bella gerantur,
Machina vel quatiat mœnia quæque solo.

¶ERRATA

Pagina	Linea	Lege
3	25	vt reliquæ actionum
94	31	Sagmina, inquit, à te
113	17	donec Crassianus hic &c.

Græcus enim Plutarchus habet κρασσιανὸς quod latinus habet Crastinus.

Pagina	Linea	Lege
121	21	captos cxlii
ibidem	23	Antipatro autore
ibidem	27	renuit experienti Aiax;

alioquin dux agminis semper. Tum pronunciatum &c. sic Plinius libri octaui capite quinto.

Huius loci occasione subit mihi, bone lector, te orare vt cum in huiusmodi loca aliquot incides negligẽtiã nostrã ne incuses, qbus festinãte prelo ac autorẽ sępe ta cẽte Valturio, non libuit incõperta in formam mutare diuersam ab exemplari.

Pagina	Linea	Lege
152	43	Vicarium tibi expedi
215	40	κυλίω
259	1	vehicula duo tormẽtaria
289	in titulo	Lib. X

Nomina autorum præcipua(nam omnia persequi esset infinitum) à quibus quæ xii Valturii de re militari libris continentur desumpta sunt.

Acron
Ambrosius
Ammianus marcellinus
Apollonius Tyaneus
Apuleius
Aristophanes
Aristoteles
Asconius pædianus
Athanasius
Augustinus
Augustus Cæsar
Berosus
Biblia sacra
Boëtius
Cæsar
Cæcilius
C. Caligula
Cassiodorus
Censorinus
Cicero
Claudianus
Clesbius Alexandrinus
Columella
Cornelius Celsus
Cornificius
Curtius
Dares phrygius
Demonactes
Demosthenes
Dion
Dionysius
Dioscorides
Donatus
Draco
Druidæ
Egesippus
Epicurus
Ennius
Epimenides
Euangelus
Euclides
Eudoxus
Euripides
Eusebius Cæsariensis
Eutropius
Fabius Quint.
Faustinus
Fenestella
Firmianus
Flauius Vopiscus
Florus
Frontinus
Galenus
Gellius
Germanicus cæsar
Gratianus
Gregorius
Helius Lampridius
Heraclytus
Hesiodus
Hieronymus
Hyrcius
Homerus
Horatius
Iosephus
Iphicrates
Iulianus
Iustinus
Iuuenalis
Laërtius
Liuius
Lucanus
Lucullus
Lycurgus
Macrobius
Martialis
Martianus Capell.
Masurius Sabinus
Menander
Neuius
Nigidius
Oppius
Oribasius
Orosius
Pacuuius
Palladius
Pandectæ
Persius
Petronius Arbiter
Pherecides
Pittacus
Pindarus
Plato
Plautus
Plinius
Plinius nepos
Plutarchus
Polybius
Priscianus
Propertius
Rabanus
Sallustius
Seneca
Seruius
Stephanus
Suetonius
Terentius
Tertullianus
Theocritus
Theophrastus
Thucydides
Tibullus
Trogus
Valerius Maximus
Varro
Vegetius
Victruuius
Virgilius
Vlpianus
Xenophon

ROBERTI VALTVRII
AD MAGNANIMVM ET ILLVSTREM Heroa Sigismundum Pandulphum Malatestam splendidissimvm ariminensivm regem *ac imperatorem semper inuictum*, Rei Militaris Libri XII.

De prima & secunda Rei Bellicæ origine, apud quas nationes primum orta & unde Res bellica dicta sit, CAP. I.

Vum inter omnes priscæ auctoritatis viros, qui Xenophonte ac Cicerone duce, clariore mentis ratione viguerunt, non dubium sit, per se hominis vim imbecillam ac fragilem nimis, non satis esse quo res omnes domi & foris sibi commodas ad vitam posset amplecti, alteriúsq; indigere, legitimam maris & fœminę copulam cõstat comparatam esse natura, vt & vtilissima & maximè necessaria vitæ societas iniretur, & quod alteri plerumq; deesset, præsto sumeretur ex altero: tum etiam, quum victus non vti primùm palam & in propatulis campis, sed intra domesticos parietes accurandus erat, necesse fuit alterum foris sub diuo esse qui labore & industria compararet quę tectis includerentur, fruges, & alimenta: quum verò partæ res intra limen essent congestæ, alium esse qui & congesta seruaret ad vsus vitæ necessarios. Iure igitur & natura comparata est opera mulieris ad domesticã diligentiam, viri autẽ operam omnem & curam ad exercitationem forensem & extraneam, ad inediam & vigilias, æstus & algores, tum etiam itinera & labores pacis & Belli, cæterarumq; artium & militarium stipẽdiorum perpetiendos: idcirco natura viros quàm mulieres fecit audaciores, quòd necesse esset foris & in aperto vitam tuentibus nonnunquàm manu & viribus iniuriam propulsare. Huiusmodi aũt homines, aliis belli propulsatores & arma tenentes, aliis custodes, alii sq; milites notiori vocabulo libuit appellare: quo fit vt hæc militaris res ad commoda vitę consequenda, secundum naturam apud cœtus iure sociatos consiliaq; hominum, quæ nostri homines ciuitatem appellant, honestissimis orta & procreata principiis, ad salutẽ vtilitatémq; hominibus tradita & concessa videatur. Eius rei originem, prisca illa & absoleta à memoriáque hominum multum remota mecum ipse reputans, cur ad vrbium conditores seu rei ciuilis rectores referatur non satis intelligo. Antiquissima enim rei huius bellicæ initia fuisse comperio, longéq; ante vrbes legésq; cõditas, ante æris ferriq; vsum adinuenta: siue ad Iouem illũ magnum quem in cœlo comitatum exercitu deorum pariter & dæmonum Plato describit, procurantes præfectos & præsides habentem, radices agentia: siue ad priscos vsq; illos homines inertes & ex terra genitos vt poëta meminit.

Terrea progenies duris caput extulit aruis:

siue corruptione aliqua, alioue quouis modo absq; parentibus natos & reseruatos, iuris multarúmq; rerum ignaros, quum nullum tunc neq; naturale neq; ci-

A uile ius

uile ius descriptum, nulla inania sapientiæ, nullæ dissensiones nec inimicitiæ, neque bella oborta forent. Nam

Nondum vesanos rabies nudauerat enses,
vt Germanicus Cæsar in Arateo carmine loquitur,
Nec consanguineis fuerat discordia nota:

immo nec alienigenis quidē, quum nulli omnino gladii qui tunc stringerētur essent, quum pœna ex cupiditate, amentia, nequitia, improbitate aucta, per scelus, prædas, direptiones, sanguinem & crudelitatem perfecta Bellica res à beluis vel quòd beluarum more propter alimoniam & specus quæ tunc pro domibus illis erant, vnguibus & dentibus pugnarent: vel quòd beluarum sit perniriosa dissensio, dicta & appellata non inscitè videbatur Horatio,

Quum prorepserunt primis animalia terris,
Mutum & turpe pecus glandem atq; cubilia propter
Vnguibus & pugnis dehinc fustibus, atq; ita porrò
Pugnabant armis quæ mox fabricauerat vsus:

nisi rem hanc ab initio secundum naturam profectam tuncque rudem ac penè fortuitam ad disciplinā peritię́q; studia primi reuocassent, quales Assyrii quos primos bella finitimis intulisse constat, quanq̃ non horrida multum nec difficilia, quòd rudes adhuc ad resistendum gentes essent, nec etiam multæ nec magnæ, quū post Noë diluuium anni non multo amplius quàm mille fluxissent, vbi Ninus rex Beli filius, supra quem nihil preclarū in libris relatum inuenio, Vesorem illum Aegyptium & Scythiæ regem Taneum remotis bella populis inferentes, nec imperium sibi, sed populis suis gloriam quærentes victoria sola contentos semper excipio, omnes quæ à Syriæ finibus adusq; vltima Lybię gētes nationésq; subegit, quo tempore inter sese insidiari cœpere & gloriam ex humano sibi sanguine comparare: Siue quales Abantes, qui propè pugnandi ac præter cæteros manus cum hostibus conferendi solum peritiam habuere. Nam vt Antiochus refert,

Hæc crebros tendunt arcus, nec verbera fundæ
Expediunt, sæuásq; ferox Mars æquore cædes
Inferet, sed rigido geritur res comminus ense:
Hac illi apprime pugna certare periti,
Euboicæ genus acre virūm Bellóq; superbum:

Siue quales Cretenses, quorū patria prima remis & sagittis inclaruit: Siue quales acerrimi omnium bellatorum Chalibes, per quos erutum & domitū est primitus ferrum. vel vt Hesiodo quoq; placet, in Creta eos qui vocati sunt Dactyli Idei: Aphris & Thessalis hanc alii partim gloriam dabunt, quòd ex his primitus pugnam ex equis Centauri secundum Pelion montem incolentes docuerint inire, lasciuásq; vertigines implicare. Illis verò, quòd primi contra Aegyptios prælium fustibus, quos phalangas vocant, fecisse memorentur: Eru& qui contra hos pugnent veluti Daci, Medi siue Thraces, quos bellicos adeò fuisse semper non dubium est, vt ipsum Martem apud ipsos fabulæ natum esse confirment. Galli verò suo quodam iure ab his quos modo diximus hanc palmam repe

mam repetent, suámque omnino esse contendent, quum se Druidum sententia omnes à Dite patre cui terrena vis omnis atque natura dedicata est, pugnæ natos prædicent, liberósque suos nisi quum adoleuerint vt munus militiæ sustinere possint, palam ad se adire non patiantur. Athenienfibus hanc tribuent alii, quoniam eorum ciuitas qua nihil habuit Græcia clarius, nihil antiquius, à Minerua est, principe & inuētrice Belli armorúmque Dea, quæ græcè ἀθηνᾶ dicitur, vtpote quæ bellicosa & sapiens regionem eligendam censuerit talem, quæ sui simi les viros editura esset. Permulti denique Spartiatis cōcedent, quorum disciplina quid quantúmue bellicis actionibus conduxerit vt reliquos missos faciam, Maharbalis præstantissimi ducis & Xanthippi declaretur exemplis. Huius enim mercenarii militis siue ducis opera & arte, triginta milia Romanorū cæsa sunt, Regulo eorum duce, cum quingentorum equitum numero in vincula coniecto: illo Lacedæmonio quoque Hannibal secundo punico bello postquàm alpibus patefactis in Italiā traiecit, vsus ductore & accincto & acri & expedito semper ad bellum milite, occidisse populi Ro. supra ducenta milia, quinquaginta & eo amplius hostium milia cepisse memoratur. Quo quidem duce, vt cætera sileam, illa maxima Cannensi mirabiliterque horrenda clade de Romanis procul dubio esset actum, nisi mora peruadendæ vrbis obstitisset, ipsaque militia tanta rerum agitatione lōgo postliminio ab interitu penè reuocata fuisset in lucem, quę denique omni studio exculta, non principatum omnium quę circa se essent Sabinorum, Hetruscorum, Latinorum, Hernicorum, Volscorum & Auruncorum, totiusque Italiæ populorum solùm Romanis peperit, verùm omnium se rè remotissimarū gentium ac nationū terrarū orbis reges ac dominos fecit.

Quid res Militaris, & in quot partes distributa secundum Iphicratis traditionem, & quòd tribus rebus, ut reliqua actionum, natura, doctrina & exercitatione consumitur, quodque plurimis liberalium artium studijs inhærendum sit ei, qui se cum gloria cæteris imperatorum profiteatur.

CAP. II.

MILITARIS res, est ciuilis quædam pars facultásque honoratissima, ad reliquas ciuilis potentiæ partes tuendo continendas, secundum naturam maximè necessaria, legitiméque ad hoc ipsum varijs diuersorum temporum exēplis electione ac sacramento adacta. Hęc vt Iphicrates tradit, in Pedites, Equites, Phalāgem, Ducémque distributa est. Manibus pedites similes sunt, pedibus verò equites, ipsa phalanx thoraci & pectori, capiti autem imperator: qui vt Aristoteli placet, mentis atque animi instar est. Rursus tribus hæc rebus, natura, doctrina & exercitatione consumitur. Naturæ namque principijs fortes creantur ex fortibus & bonis, estque in iuuencis, est in Equis patrum virtus, nec imbellem progenerant aquilæ columbam, vt Flaccus inquit. Maxima quoque huic rei adiumenta conferre doctrinam & institutiōnem quis dubitat quum in prælijs quondam omnibus artibus studiorum liberalium exculsis, veluti seminario ducū præfectorúmque, pręcipuus honos haberetur: quumque ad militiam euntibus apud maiores nostros dari soliti sint

custodes atq; magistri quibus primo anno erudirentur, quod nec poëtam maximum præterit de Pallante canentem atq; dicentem,

Sub te tolerare magistro
Militiam graue Martis opus.

Porrò consuetudinis & exercitationis ea vis est vt dimicatium animus semper sit pronus ad cædem ardénsq; in prælijs, ad quæ si inconsuetum militem duxeris, non secus ac mulierem videris: & quanquàm Tyronum ætas Veteranorum potior esse soleat, veterani tamen ex consuetudine cæteris audendi exemplum præ se ferent, quum videamus ex militum turba sæpenumerò saucios efferri: & quidem Tyronē illum & à consuetudine pugnæ alienum, leui quanq; ictu vulneris suspicione pallentem effœminatissimúmq; eiulatum edentem: veteranum verò prælijs assuetum, vulneribus innutritum, ac post sanguinem sæpe etiam victoria potitum, quum nonnunquam grauiter impellatur, feriatur, deiciatur, alacrem iterum ad cædem exurgere, chirurgum & vnguenta spernentem. Quū itaq; ad perfectam huius rei actionem hæc tria insint, vt antè diximus, natura, doctrina & exercitatio, necesse est vndecunq; expolitum esse debere, qui se præstantem cæteris profiteatur: quocirca huius rei ducem, ingeniosum & ad disciplinas singulas maiorúmq; instituta capessenda docilem atq; versilem esse oportet: haud enim ingenij vis absq; disciplina & rerum plurimarum maxima rúmq; exercitatione, aut disciplina, ingenio & exercitatione destituta, consummatum ducem potest effingere: quòd si qui aliter forsan putent, falluntur maximè, & in summo omnium errore versantur: quúmq; nulla sit ars, nulla disciplina tam suis absoluta partibus vt non quoq; cæterarum adiumēta desideret, vt in bellicæ huius rei quota maximè parte versatur instrumentis, quum alter spicula telis & sagittis exacuat, alij balistarum scorpionúmq; symmetrijs & temperaturis insistant, cælatis alij frænis, cæterisq; id genus quæ ad hominū equorúmq; structuram pertinent occupentur, non alienum censeri debet si huic militari disciplinæ plurima liberalium & optimarū artium ornamenta constituta quibus inhærendū putem. Sit itaq; in primis literatus dux & saluberrima philosophiæ præcepta æmuletur, historias multiplices memoriter complectatur: oratoriæ poëticæq; facultatis non sit ignarus: Musicæ, Arithmeticæ, Geometriæ, astrorum cœliq; rationes pro facultate cognitas habeat: iuris ac legum diuersarum gentium varietatem calleat, medendi cognitionem haud aspernetur, gymnasticæ & militari exercitationi ac otio bellicisq;, postremo rebus alijs ad laureas & triumphos tanquàm maximè necessarius totus incumbat: quæ cur ita sint, seorsum hæ sint causæ.

De literis hisq; qui maximè earum studijs incubuere, plurima memoratu digna, CAP. III

ITERATVM ducem esse oportet in primis & eruditum, vt diximus. Sunt enim literæ ad excolēdam vitam & ad comparandam gloriam sempiternámq; rerum gestarum memoriam propagādam adiumētum ei maximum robúrq; validissimum. Literaturam autē intelligo, non vulgarem, non crassam, & barbaram istam qua vtūtur qui nūc in castris versantur duces, sed præclaram & accuratam illam cum rerū multa-

rum

rum scientia coniunctam. Nam neque præcepta illorum, qui scripserunt, nec eorum exempla de quibus scribitur satis intelliget qui non ista fuerit eruditione perpolitus. Ad quam comparandam, quum diligentia nostra maximè opus sit & cura, quum incidant tempora nonnunquam & horæ quibus ab huiusmodi rebus bellicis vacare necesse sit, quum non semper gerantur bella, & singuli dies ac noctes aliquid habeant intercapedinis, quo domi contineri & cum veteribus tuis amicis, id est, libris esse seorsum possis, ante omnia tinctum esse oportet ingenium & quasi initiatum præceptoris optimi opera. Quod considerans Philippus, Macedonum Rex sapientissimus, Alexandrum filium præ cæteris literarum inductoribus quibus eius curam demandauerat, Aristoteli summo id temporis philosopho tradidit literis imbuendum, quo illam, quam modo dixi literaturæ & eruditionis excellentiam adipisceretur: quod nec rex ille prudentissimus fecisset, nisi forte ab Alexandro fratre Thebanis obses datus triennio apud Epaminundam, strenuissimum imperatorem et summum philosophum eruditus esset, nec tantus philosophus hoc sibi munus suscepisset si nõ honestissimarũ artiũ semina ab optimo tractari præceptore debuissent: in qua re extat illius adhuc epistola ad Aristotelẽ, de Alexandro filio in hunc modũ scripta.

Filium mihi genitum scito, quo equidẽ diis gratias habeo, non tam, pindè quia natus est, q̃ pro eo quòd eũ nasci contigit tẽporibus vitæ tuæ. Spero enim fore vt educatus eruditusq; à te, dignus existat et nobis et harũ rerũ susceptione. O sapientissimam et tanto principe dignam vocem, qui ita demum eum putauit dignum fore susceptione regni, & tantarum rerum administratione, si literis & disciplinis erudiretur, atq; planè ita fuit: suapte enim natura primum conuersatione, deinde doctrina, & præceptis tanti philosophi ornatus Rex ita egit, vt ipse Deo genitus Deoq; simillimus crederetur. Aristotele enim primum exacta pueritia per quinquennium, et porrò Callisthene vsus rhetoribus, orbem terrarum aggressus, innumeras hostium copias ac gentes expugnauit, & totum penè orbem suis victoriis illustrauit: cumq; ea tempestate armis exercitam com in unem prope Asiam teneret, potentissimumq; & Persarum & Medorum regẽ Darium prælus & victoriis vrgeret, quãti literas & ipse rex fecisse, quantumq; ornamenti illis posuisse visus est, ex his liquet inspicere: in illis enim tãtis negotiis literas ad Aristotelem misit, quibus in hunc modum questus est,

Haud abs te rectè factũ est, q; speculatiuas edidisti disciplinas: qua eim re cæteris iã nos ipsi pcellemus, si ea q̃bus eruditi sumus studia oĩbus cœperit esse coia? Quippè ego doctrina anteire malim, q̃ copiis atq; opulentiis. Cupidi ea fortasse vox & mundi hominis ad vtilitatẽ suã omnia reuocãtis, sed ex hoc facilior est coiectura quantũ literis tribuerit, quippè qui eũ cæteris rebus concertatores inesse sibi non grauè ferret, in his ne æmulũ quidẽ vellet habere. Quæ animi excolendi cura, quod studium Antigono, præclaro etiã Macedonũ regi fuerit, facile percipi potest ex Perseo, Philonideq; eius preceptoribus, atq; ex his, vt refert Apollonius Tyrius, quę de Zenone ad eum in hunc modum conscripta sunt,

Antigonus rex Zenoni philosopho salutem. Ego fortuna me quidem & gloria vitam tuam anteire existimo, cæterum disciplinis studiisq; liberalibus

 & per

& perfecta fœlicitate quam tute possides, longè abs te præcelli sentio. Quocirca te orare statui vti ad me proficiscaris, id mihi persuadens, te preces meas minimè irritas fieri passurum. Tu igitur modis omnibus enitere vt tuo contubernio fruamur, hoc pro certo habens, te non mei tantum sed omnium simul Macedonū eruditorem fore. Nam qui Macedoniæ regem erudit atq; ad virtutem imbuit, eum & subditos quoq; instruere ad fortitudinem & probitatem certū est: nam cuiusmodi fuerit dux, tales vt plurimum subditos fieri necesse est: nec ab re, aliamq; ob causam, si principi literarū Homero credimus, Peleum regem Achilli filio Phœnicem præfecisse ferunt, quàm vt attritus non solum dicendi, sed gerendi quoq; vsu, pariter inclaresceret clariórq; euaderet. Quid ille Themistocles, quem ego Graii sanguinis virorum clarissimum & vnum ex omnibus totius Græciæ callidissimum & prudentissimū imperatorem ausim dicere? Nónne in disciplinis percipiēdis præceptores habuit & eos quanquàm Anaxagoram & Melissum philosophum Emnistes Imbrotus affirmet, tamen temporum ratione diligenter inspecta qua illum errasse constat, Mnesiphilo assentiendum magis videtur, quippe qui eum Phrearei discipulum fuisse asseueret, ad eam solum eruditionem quam bellicæ rei facultatem dicimus capessendam, quanquàm naturæ bonitate fidens prius ipse contempserat? Dionem Syracusanum omni disciplinarum genere erudiuit Plato, cuius quāto deinde studio Dionysius iunior ad se flagitarit aduentum, quantiq; eum fecerit, vtpote qui illo tempore plus cæteris amauerit Architæ Pythagorei scripta, ad eum demonstrat epistola. Valuit etiam apud veteres diu eiusdem Platonis sententia, qui tum demū res publicas censuit fore beatas, si aut philosophi regnarent, aut reges philosopharentur. Nec Isocrates aliis artibus Timotheum Cononis præstantissimi imperatoris filium, summum ipsum imperatorem, hominémq; doctissimum instruxit. Quid ipsius Epaminundę summi philosophi summiq; ducis eruditio, quam in eo præcipuam fuisse accepimus? nonne ea quoq; in Lysiam Pythagoreum referetur? Archelaum prudentem rei bellicæ naualiumq; commentorem præliorū, adeò literarum studiis inhęrentem nouimus, vt Euripidi Tragico consiliorum summam crederet omnem, cuius suprema haud prosequi contetus rex & sumptu & impensa funeris, secta barba & attōso crine mœrorem quem animo ingentem conceperat vultu publicauit. Pyrrhum quoq; Epirotarum regem maximum bello, non solum lectitasse libros cum esset rex, verumetiam multa literis demandasse rei militaris præcepta nouimus. Pœnorum dux inclytus Hannibal, vir tantus tantisq; confractus bellis, nonnihil temporis etiam literis tribuisse dicitur cum esset in castris. quippe qui præter Sylenum Sosylao Lacedęmonio literarum græcarum vsus est doctore. Tradunt & Musas virgines cum Libero patre profectas in castra, hisq; cū bonis artibus apprimè eruditæ essent dux ille oblectabatur: secumes est eum Sylenus quoque pædagogus ac nutritor optimarumq; institutor studiorum, qui ei plurimum ob virtutē ac gloriā resq; bellicas contulit ornamenti. Nec admiraberis Mithridatem Ponti regem, clarissimumq; ducem annos duos & septuaginta natum secū philosophos omnes immensæ sublimitatis semper habentem, omniúmque ante se genitorum

studia

ſtudia literarũ æquantem facile vel ſuperantem. Latini verò duces vel Romanorum proceres etſi non ſint eruditione exteris forſan pares, omnes tamen fere docti & literis clari euaſere. Nam Cato primus Porciæ gentis animi vigore præſtantiſſimus, literis etiam expoliri præſtantiſſimum cenſuit, quàm ſerò, inde exiſtimari poteſt, φ latinis iam pridem, ab Q. Ennio verò iam ſenex & in Sardinia Prætor græcis literis eruditus eſt, adeòq; vt probabilis priſca illa eloquentia, non ſolum orator & hiſtoricus, ſed iuris conſultiſſimus, literarũmq; omniũ cupidiſſimus fuerit, quarũ & ſi ſenior (vt ante diximus) ſtudium arripuit, tantũ tamen in eo progreſſus eſt vt non facile reperiri queat, neq; græcarum neq; latinarum rerum quidpiam, quod ei fuerit incognitum: Huius quoq; ſucceſſor ac propior ætati noſtræ alius Cato, in literis diſciplinisq; percipiendis tardior licet eſſet, Saperdone tamen pædagogo primũ & Antipatro philoſopho ac Tyrio excultus, deinde tam inexhauſta legendi auiditate ferebatur, vt veluti librorũ helluo maximè Stoicorum nedum inter domeſticos & priuatos parietes, ſed ne in curia quidem contra inanem vulgi opinionem quum Senatus cogeretur ſedens ſeſe contineret quominus obuoluta circum toga eos lectitaret ad animi cultum, quaſi quendam humanitatis cibum, nihil ſtudio rei publicæ adimens: & Scipionem Aphricanũ ſuperiorem à re militari atq; vrbana ſtudium ad literas reuocantem legimus, & quanquàm ingenii eius monumenta nulla extent, nulla literis mandata inueniantur, non tamen ſine literis Pieriiſq; artibus arma exercuiſſe ſcimus: ſemper enim eius, vt poeta Claudianus meminit,

Hærebat doctus lateri, caſtriſq; ſolebat
Omnibus in medias Ennius ire tubas,

quumque fœlicibus auſpiciis victor rediens ſubacta Carthagine triumpharet, ſicut ſuum bellica, ita Ennii caput Martia voluit laurea inſigniri: & quod maius mirabiliusq; fatebere, ipſius poëtæ ſtatuam & effigiem in monumentis & ſepulchris Corneliæ gentis collocari, clarumq; illud nomen, imò verò ſpolium ex tertia orbis parte raptum in itinere cum poëtæ titulo legi, ratus rerum ſuarum memoriam extingui non poſſe, ſi literarum illius diuini poëtæ lumen accederet. Paulus Aemilius deuicto Perſe, Romana diſciplina qua ipſe doctus erat, vt filii etiam imbuerentur ſummopere curauit: quumq; ob rem ipſam petiiſſet ab Athenienſibus vti ſibi quàm probatiſſimum philoſophum mitterent ad erudiendos liberos, victorem item ad triumphum exequendum, Athenienſes Metrodorum elegerunt, profeſſi eundem in vtroq; deſiderio præſtantiſſimum, qđ ita Paulus quoq; iudicauit: neq; hoc contentus Paulus, quum quid ocii ex publicis muneribus ſupereſſet, eorum eruditioni intererat, miro erga filiorum eruditionem amore ſuccenſus. Nullum à ſtudiis literarum diem intermiſiſſe Iuliũ Cæſarẽ traditur, quem poëtarum collegium communium ſtudiorum cauſa cũ per ocium liceret ingredientem, & in maxima difficultate itinerum, & in mediis bellorum æſtibus ſcribentem libros & legentem, ſimulq; dictantem & audientem frequenter accepimus. Diuus Cæſar Auguſtus, Diui Iulii filius, tanto paternis veſtigiis ſtudio inhæſiſſe traditur, vt grauiſſimus bellorum & imperii curis oppreſſus, & coniuratorum obſeſſus inſidiis, horas & momenta colligeret

geret. nec vllum tempus inutiliter labi fineret, Apollodoro Pergameo dicendi magistro vsus: nec eo contentus, ad diuersa literarum studia ineunda, præter Sperateum philosophum & Asinium Pollionem, Valerium Messalam, Pariumque geminum clarissimos dicendi artifices, Virgilium Maronem & plærosque alios illius temporis poëtas habuit secum, non tam imperio quàm dulci conuictu & morum comitate à sodalitio in omni vita comites, Horatium Flaccum in primis, vt ad Iulium Florum de se taliter scribentem legimus,

Ciuilisque rudem belli tulit æstus in arma
Cæsaris Augusti non responsura lacertis.
Vnde simul primum me dimisere Philippi,
Decisis humilem pennis inopemque paterni
Et laris & fundi paupertas impulit audax
Vt versus facerem.

Ouidium nec minus deinde, qui hæc ait,

Illa dies libycis qua victor Cæsar in oris
 Perfida magnanimi contudit arma Iubæ,
Dux mihi Cæsar erat sub quo meruisse tribunus
 Glorior, officio præfuit ille meo.
Hanc ego militia sedem, tu pace parasti
 Inter bis quinos vsus honore viros.

Quanquàm hunc suo indignum contubernio tandem vindicans, in Scythiam vbi diem obiit relegauit, cuius relegationis asperitatem diuturnitatemque his verbis suis questus est,

In Scythia nobis quinquennis olympias acta est,
 Iam tempus lustri transit & alterius.
Perstat enim fortuna tenax votisque malignum
 Opposuit nostris inuidiosa pedem.

Ex his autem vtriusque linguæ auctoribus, quos studiosius Augustus lectitabat, illa cupidus hauriebat, quæ vel præcepto vel exemplo ad eruditionem vitæ morumque elegantiam pertinerent priuatæ vel publicæ disciplinæ. Hæc & memoriter annotata tenens, quum res exigeret, vel amicos, vel notos exercitus, vel prouinciales aut vrbanos magistratus, tali annotatione ad verbum excerpta commonefacere solebat, vt ea nó sibi primùm sed antiquis iam tunc curæ fuisse persuaderet. Id denique ex talium auctorum eruditorumque hominum ingeniis vno tempore confluentibus assecutus, vt non minus his quàm omnibus Romanis legionibus illustratus sit. Nam quid tantum sibi conferre potuerunt quinque & triginta illæ tribus Romani populi, vel tot bellicosissimæ legiones, quantum vel Maro solus heroico, vel Flaccus heroico simul & lyrico carmine contulit ad nominis sui diuturnitatem? Interiere illæ quidé cum duce suo, cæterum tantorum poëtarum præconio eius res clarissimæ gestæ nunquàm defuturæ supersunt. Fuit in Lucullo mirabilis quædam ingenii præcellentia, maxima literarum totiusque veteris Academicæ philosophiæ cognitio ac elegans dicédi copia, qui & Ascolonitam Antiochum acutissimú doctissimúmque dicendi artificé amicum sibi

sibi sociumq; vitæ fecerit. Simili quoq; ardore P. Crassus in castrensi expeditione quum in Asiam ad Aristonicum regem debellãdum consul traiecisset, tantus præter latinam grææ linguæ ardor insedisse perhibetur, vt eam in plurima diuisam genera per singulas partes eius ac numeros penitus cognosceret, quæ res maximum ei omnium amorem conciliauit. Nec Syllam illum beatum atq; fœlicem, nec Pompeium quidẽ magnum imp. nec Q. Fabium, nec M. Brutum, nec Traianum, nec Adrianum, nec Maximum, nec M. deniq; Antonium Aurelium qui ob literarũm sapientiæq; studium & ardorem philosophus dictus est, ab hac egregia literarum cognitione alienos fuisse comperio, quum & orationes & epistolas & libros scripsisse memoriæ proditum sit. In maximam quoq; & amplissimam tui nominis laudem cedit, magnanime princeps Sigismunde, multum lectitare, multum audire, disputare, patientérq; refelli: quúmq; plurima scias & omnia bonarũ artium semina cælitus tibi concessa communis omnium eruditorum teneat opinio, quotidie tamen aliquid discere nonnullis horis liberis, sapientúmq; colloquiis insistere in conuiuiis publicis & priuatis, grauissimis ac profundissimis rerum naturaliũ quæstionibus & rationibus oblectari, ingeniis illustribus oratorum & poëtarum tui temporis fauere, copiis & honoribus illustrare, sacras ædes instaurare, bibliothecásq; nouas maximis impensis tuis illis erigere: data mihi ac plerisq; aliis librorum perquirendorum facultate, nõ ætati tuæ solum, verum posteritati profutura: quo quid melius, quid summo duce ac principe ad immortalitatẽ dignius esse queat, nec scio nec satis intelligo: maximè quum ea tria hac in iuuenili ætate tua adeptus videare, quæ multis senio denegata sunt, vel gerẽdo scilicet aliquid magnum & illustre quod de te scribant auctores idonei, quod plerique tam poetæ, q̃ oratores & historici faciunt: vel scribendo aliquid, quod legant posteri, qualia sunt plurima maternæ humanarum diuinarumq; rerũ carmina elegantissimè per te edita, & multis iam oris ac variis regionibus decantata: vel insigne aliquod opus extruendo erigẽdóq;, veluti arx nobilis siue maius castellum tui nominis, eo astu militari & arte bellica præcellens vt eius pulchritudo, situs atq; dispositio non ciuium modo sed omnium oculos intuẽtium in semet haud immerito alliciat atq; perstringat: campi enim planicies vndiq; est perspicua, loci species mœnibus paribus. Primò versus vrbẽ ambitu hemicycli formam habens, promuralis eius vix credibilis relatu profunditas, quæ pyramidum instar procliuis à fundamentis erigitur, amplissima latitudine ad summitatẽ altitudine pedum quinquaginta, fenestris centũ sexaginta supra terram, totidemq; infra ex ordine per interualla quædam dimissis, vbi balistæ lapidum ac sagittarum ad propulsandos hostiles impetus ac omnem intestinam seditionem, si quando cõtingerent collocentur. Fastigii autem spatium crassitudóq; tanta, vt plures occurrentes sese minime impediant, fossa prima interiórq; quam perennis fontis aqua interluit, centum pedum latitudine, quinq; & triginta eóq; amplius altitudine. Totius molis ambitus qui coctili laterculo & perpolito est lapide trecentos quinquaginta passus per vniuersum complectitur spatium: ex altera parte & postrema quæ vergit in quadrum, pomerium & murus communis vrbis est duplici ponte ac turris latitudine

titudine

titudine supra quàm cuiquam credibile sit,ad eius tutelam cum magnis propugnaculis & crate ferrea,area interius amplissima & puteo vtrinq; mirabili habitionum ferie suoq; custode distincta,à fronte vrbẽ ipsam prospicit, primóq; in vestibulo vallum custodibus munitum porta perexigua,duabus deinde latissimis supra fossam turribus,parum de industria editis,viridi prima puniceo colore,altera ligneo ponte gemino versatili ac pensili: hoc transgresso,spatiũ & area quędam molẽ totam ambiẽs inest quæ terra ad primi muri firmitatẽ egesta oppletur. Alterius deĩde muri altitudo lv,latitudo verò viginti pedũ eminet spatio: Turres sex octoginta pedũ altitudine,à fũdamẽtis latissimis ad summũ penè fastigiũ terra oppletę,vnde viginti vlnis q̃ murus iste altiores sunt. In summo autẽ cõsummationeq; cuiuslibet turris pedũ latitudo decẽ & quinq;,vbi ab omniũ turrium latere habitacula defensorum, octo fenestris ad balistas simili modo lapidũ sagittarũq; sexdecim æque disposita sunt .Huius autem muri mediũ à dextris occupat lapis quadrato marmore ornatissimus,qui vt carmẽ literis aureis incisum indicat,Sigismundum Pandulphum totius molis auctorem celebrat: porta deĩde prælustris ad læuam paulo ingredientibus cernitur,marmore cælato ac præclaro artificio ad vnguem expolita,& in cuius sũmo elephãtus ex alabastrite indico,antiquissimũ Malatestarũ insigne auro plurimo & auctoris sui Sigismundi Pandulphi nomine maiusculis quibusdã literis præfulgens circũseptus est. Media autem loci totius intercapedine murus quidã medius arcem geminósq; eius custodes,area etiam sua,puteo & fabrili domo discriminat, penes quẽ sublimis regia tua est non æque quadrilatera basi a fũdamentis q̃ latissima ,triplici portarũ obice cataractis imminẽtibus,minis ac propugnaculis minitantibus,suo custode,multiplici habitatione,puteo profundissimo ornatissima,ad ascendendum cochlea,armamentario omni telorum & tormentorum genere referto minaci proceritate mirabilis,vtpote quæ altissimorum cacumina mõtium superet ac maris æquora late prospiciat, Præterire deniq; nequeo quod ab initio institueram,quum sit non Ariminεæ tantum vrbis & arcis firmissima salus & tutela,sed Italicæ magnificentiæ vera admiratio,tota nanque moles pensilis quum sit plurimos aditus atque recessus habens,& à quibus armati exercitus vrbem versus, per abditos specus educi possunt, nullo incolentium ciuium percipiente, quoque ab omni externa oppugnatione intestináque iniuria esse queat immunis , altera aqua extrinsecus latè patens instar similiter amnis irrigua circumfluit fossa , magnæ mentis & præcellentis ingenii opus sanè : vtrinque enim per ambitum latissimis est firmissima muris cum propugnaculis & aggeribus : densissimis deinde turribus à fundamentis erecta, angustísque vt suprà munita fenestris , aqua ac terra tenus cum defensorum habitaculis , paruis machinis ac sagittariis æquè dispositis , tanta firmitate tam mirifica vtriusque fossæ interstitii , habitationum dispositione ad peditatum omnem equitatúmque continendum vt dissoluere eam nec crebri arietum impulsus queant, nec metallicæ vis vlla machinæ possit diruere , incertúmque munimentum loci huius ne totius , an pulchritudo plus admirationis apud homines sit habitura . Taceo sacras celebrésque Deo dicatas

dicatas ędes, præterea fortunæ fanum, scenam gallicam, cæteráſq; per te inſtauratas vrbes, erecta oppida, conſtructas arces, ſexcentáq; id genus nomē tuum literis oſtēdentia, qua vna in re ſi te cęteris huius ſce ætatis principibus cōferamus & regibus, omni genere laudis excellere iure ipſo prædicaberis: maximè quum hæc quidem alus latiſſimis defixa radicibus innitatur, & ſolida adeò ſtabilitáq; ſit & infinita ſęcula duratura vt nec vetuſtate corrūpi poſsit nec ex memoria hominū obliuione deleri. Quàm laudabilis igitur et imitatione digna tui & horū quos modo diximus principū vitę inſtitutio, q̄ prima vitę tēpora & media patriæ, ex trema verò ſibi imperent vt ipſe leges monēt quę maiorē annis ocio reddunt, q̄ Licini Domitianiq; Cæſaris & aliorum quorundam improbanda deteſtandáq;, quos fortuna opibus, loco, imaginum domeſticarum ſplendore ac dignitate cęteris prefecit, econtra verò ipſi vitio ſuo, libidine, ignauia, turpiq; ocio inquinati excidere? Ille enim literas vomicam, virus ac peſtem publicam appellare ſolitus erat: Alterum quum facietas hominum aut honeſti cuiuſpiam negotii aliquādo odium occepiſſet velletq; illam expuere coram & ſolicitudinē ex animo, & voluptate aliqua refici, incomitatum ſe intra regios parietes ſingulis diebus recipiētem clauſis foribus nihil aliud amplius quàm muſcas captantem acutiſsimoq; ſtilo præfigentem accepimus. Sed origo illum ruſtica forſan excuſat: etſi enim ad cæſareum vſq; nomen a ſcenderit, naturam tamen ſubruſticam & agreſtem haudquaq; exuerat. Verum enim eſt illud Flacci, Fortuna non mutat genus. Huius verò tam fœdo ſtudio, tam abominandæ occupationi & ſui principatus initiis quibus is delectabatur aucupiis venia fortaſſe danda eſſet, modo temporis reliquum claris actionibus conſumpſiſſet, nec exoſum ex tetris facinoribus maiore odio q; ex hoc ridiculo negotio nominandum ſe poſteris præſtitiſſet: Quid plura? Nullum denique Romanum ferè imperatorē qui cęteris omnibus exemplo ſit, præter Cn. Marium vnum, ſiue M. Marcellum huius egregiæ literaturæ expertes fuiſſe comperies, quiq; literarum ſtudia ſaltem præter hunc vnum quem paulò ante diximus Licinum non probarint, nō admirati ac ſummo quodam ſtudio proſecuti ſint. Obſtrepant vt libet & irrideant alii, noſtri temporis duces, noſtriq; reges & principes qui virtuti bellum ac literis indicunt, ſimulatóq; contemptu vel ingenii tarditatem vel ſegniciem ſuam ac ſocordiam tegunt: Audacter tecum dixerim, Sigiſmunde ſupellex regia & auguſta & ornamenta ducum, & principum erant olim libri & literæ. Vnde illud Piſiſtrati probatur ab omnibus qui Athenienſiū tyrannus quum eſſet, banc diuinam librorum ſupellectilem ciuibus ſuis primus ad legendū inuulgaſſe publicéq; præbuiſſe dictus eſt: quos deinceps accuratius eorum numero ab Athenienſibus aucto, Xerxes Athenarum vrbe potitus abſtulit aſportariq; iuſſit in Perſas quosq; itidē multis poſt ſæculis interectis Seleucus rex hic et Nicanor dictus in Græciā, inq; ipſam Athenieſiū vrbē vti condignū fuit rurſus cenſuit reportādos: increbuitq; ſic cura & voluptas quędā permultis cogēdi in vnum volumina diuerſarū gentiū diuerſarūq; artiū, vt Alexander & ei qui ſucceſſere in cōficiendis bibliothecis animū intēderent. Sic magnus atq; ingens poſtea librorū numerus ac penè incredibilis in Aegypto cōquiſitus atq; cōfectus eſt: ad

est:ad quadraginta enim vel vt alibi reperio quadringenta,vt Orosio & Senecæ septingẽta fermè,vt Gellio & Amiano Marcellino placet septingẽta voluminũ milia Ptolomæis regibus vigiliis inteus cõposita bello priore Alexãdrino dum diripitur ciuitas dictatore Cæsare à militibus forte auxiliariis incensa classe,flã ma partem vrbis inuadente,qua tum singulare profecto monumẽtum curæ stu diiq; maiorum condebatur conflagrasse produntur: quod elegantiæ regum cu ræq; opus egregium fuisse ait Liuius, quem Seneca carpit: non id elegantiæ cu ræq; regiæ opus dicens sed studiosæ luxuriæ, immò ne id quidem, sed se ipsum conquisitis spectaculis inaniter ostentãs & Liuii tamen dictum & Ptolomæi factum vtcumq; forsan regiæ opes excusant,& in longum publicis vsibus pro spiciens primum,ac consulens immortalitati tantorum virorum in hoc tamen certe laude dignissimus q sacras literas non vtiles modo sed necessarias summa diligẽtia atq; impensa per lectos ad tantũ opus viros in græcam linguam ex he bræo fonte transfudit. Parem curam & studium cogendorum simul librorum secuti sunt ex ducibus primoribusq; vrbis Romę plures, eorũq; primus Aemi lius Paulus Imp. Persẽ,potentissimo Macedonũ rege deuicto. Deinde Lucullus è pontica præda: post hos Iulius Cæsar dato M. Varroni negocio bibliothecas vtriusq; linguæ q̃ maximas posset comparandi,dirigendi,publicandiq;. Proba tur quoq; in hoc Domitianus qui liberalia studia licet imperii initio neglexe rit,bibliothecas tamẽ incendio absumptas reparare curasset exẽplaribus vndiq; petitis missisque Alexandriam qui describerent emẽdarẽntque. Tollitur in cœ lum præ cæteris & Asinii Pollionis Romæ simile inuentum,qui primus bibli othecas græcas simul atq; latinas additis auctorũ imaginibus dicendo ingenia hominum,R.P,fecit: quæ an priores & maiore librorũ copia mihi fuerint an Alexandrię et Pergami,qui bibliothecas magno certamine instituere,nõ facile dixerim. De priuatis ausim dicere,non regios huiusmodi apparatus, sed alios æquantibus facile vel superantibus: Sereno quidem Samonico,ingenti doctrina viro, sed maiore cura pulcherrimarum literarum multorumq; voluminũ, duo & sexaginta milia librorum fuisse legimus: quos omnes Gordiano iuniori cu ius patri fuisset amicissimus ille moriẽs reliquit: nobilem sane thesaurũ & pręclaram generosi animi & humani generis hæreditatem. Hanc igitur græcarum ac latinarum literarũ copiam diuinamq; librorum supellectilem atq; peritiam, tanquã maximum absolutissimumq; mortalibus bonum summo opere per qui rendam in delitiisq; habendam futuris ducibus ac imperatoribus censeo: interdumq; Corn. Cælso assentiri cogor,q ait summum bonum sapientiam: sum mum autem malum,dolorem corporis: quum nec eius ratio mihi videatur absurda. Nam quoniam duabus inquit partibus constamus,animo scilicet & cor pore: quarum prior,melior: deterius,corpus est: summum bonum est, melioris partis optimum: summum autem malum est,pessimum deterioris. Est autem optimum in animo sapientia, est in corpore pessimum dolor: vt igitur summũ malum dolere,sic summum hominis bonum sapere,vt opinor,sine vlla dubitati one concluditur: q si qui illam assequi poterũt,non ad ostentationẽ, sed ad decus,dignitatem,ad commodum ac patriæ vtilitatem,hi mihi videntur fœlicitatem ac

tem ac beatitudinem facile posse contingere. Alia enim bona humana si cũ hoc conferantur, parua ea sunt quidem & exigua & ab huius q̃ longissimẽ dignitate præstantiaq; remota. Præclarum quiddam scio dices, Sigismunde, est multis imperio eminere, sed speciosa magis q̃ tranquilla imperii facies est, & qua nulla curiosior, nulla minus libera: immo nulla magis serua, vt Senecæ placet, conditio est. Gladiis enim ceruicibus appẽdentibus, imminẽt hastæ vndiq; & spicula, ipsi custodes timentur & comites, nihil non ausuri, ira illos vel inopia vel auaritia militari ad quæuis facinora facile irritante. Sic Pertinax non ab alio q̃ a suis militibus interfectus est, sic postmodũ duo Maximini pater & filius, sic Balbinus & Maximus, sic Probus dux clarissimus, sic Gratianus & Valentinianus iunior optimi fratres: ille à suis legionibus, hic à suo comite proditus: sic innumerabiles alii a suis hostibus inuicti, suis exercitibus periere: & quos milites, socios ac comites appellabant, inuenere carnifices. Adde q; omnis ætas in imperio reprehẽditur: senex enim quisq; inhabilis videtur, iuueni quoq; additur & furor. Pulchra est generis dignitas, sed quid aliud q̃ quædam ex progenitorum meritis prouenięns laus videtur? pretiosæ diuitiæ, sed externa rapacis fortunæ munera, quæ dum quæruntur cruciant. parta, oblectando molliunt, cupidinẽmq; succẽdũt: quæ illa pro sua libidine perturbat atq; permiscet, cui videtur tradit, aufert habentibus: & rursum quum visum fuerit, non sperantibus reddit, eorũmq; bonos simul & malos sine vllo discrimine atq; delectu participes fieri sinit. Illustrissima rerũmque omnium blandissima est gloria, sed instabilis & periculis multis obnoxia, vtpote quæ sæpius fortunæ q̃ virtutis est beneficium: qua & nihil inanius esse Theophrastus dixit, nihil perniciosius Satyricus: patriam nãq; obruit olim gloria paucorũ et laudis tituliq; cupido. Formæ dignitas grata est, sed vel fragile bonum vel nulla potentia formæ est, inquit Naso, quam & alienum quo que bonum Bion, deceptionem tacitam Theophrastus, modici verò temporis tyrannidem appellauit Socrates, naturæ priuilegium Plato, regnum solitarium Carneades, eburneum detrimentum Theocritus, vitæ flosculũ celeriter decidẽtẽ Satyricus, festinat inquit, decurrere velox Flosculus angustæ miseręq; breuissima vitæ Portio, dum bibimus, dum serta, vnguenta, puellas Poscimus, obrepit non intellecta senectus. Iocunda valitudo. Sed inconsulta iocunditas quæ negligentes & incautos ferre soleat possessores, & persæpe morbos accersere quos malæ valitudinis intentio declinasset. Optabile robur: at nullę tantum corporis vires quę vel labore immodico vel morbo acri vel cuncta rodente senio non frangantur, non conficiantur. Sic Herculem domitorem gentium ab hominibus inuictũ, vis latentis mali vicit. Sic Milonem Crotoniensem, athletam illustrem patulis in parte media hiscens ramis arbor vna detinuit, dilacerandũmq; hominem feris præbuit. Literarum autem & humanarum rerum disciplina cum virtute coniuncta, hæc omnia declinare & effugere posse videtur incommoda. Hanc enim non casus, nec fortuna violare nec calumnia auferre, nec morbus corrũpere, nec ferrum minuere, nec labefactare senectus potest: Immo quum cætera tempori cedant, sola hæc literarũ monumenta, tẽporis diuturnitate pubescunt.

ROBERTI VALTVRII
DE RE MILITARI LIBER SECVNDVS.

Quòd maximos huic disciplinæ fructus afferat philosophiæ & historiarum cognitio, quòdq; maximi duces historiam scripsere.

Vlta igitur literarum studia quum sint, vt antè diximus, Imperator inuicte Sigismunde Pandulphe, quæ summum decus & ornamentum ducibus queant afferre, erit & in re hac illa præpollens philosophiæ tum historiarum omnis æui summopere peroptanda cognitio: nam quicq; docti & excellẽtes viri qui vſq̃ sunt grauiter ac peritè locuti, omnem viuendi rationem ita distribuunt, vt pars altera sit in præceptis & institutis, pars altera in historiis collocata. Illa enim viuendi rationem & legem quum præ se ferat tradatque hominum officia, quid sit honestũ, quid turpe, quid vtile, quid quemq; deceat, quid non & cætera quidem acri ingenio excogitata in medium afferat, cum tamen per sese explicantur, segnius legentium animos iritant factúque quodam modo incredibilia iudicantur, vbi verò præclara rerum ac temporum testis accedit historia, faces quasdam ac stimulos sic comparat vt obscurum haud sit mentes hominum ita tepescentium, clarissimorum facinorum memoria ad gloriæ et immortalitatis studium vehementer accendi: quod genus Pythagoræ, Democriti, Platonis & Aristotelis cæterorúmque philosophorum præcepta iubent vt acerbissimos cruciatus & maxima vitæ discrimina ineamus, vt fidem iureiurando hostibus datam non fallamus, vt coniunctiones pactionésque bellicas & hostiles non perturbemus, eorum quidem probabitur oratio, ad rem autẽ proficiscentibus torpebit animus, p horrescet cadétque: quòd si L. Bruti facinus in expellendo Tarquinió, aut Scipionis Nasicæ inuicti animi magnitudinem & robur contra Tyberium Gracchum, aut M. Attilium Regulum, Cassium Sceuam Centurionem, Attilium militem, aut L. Sicinium Dentatum, plebeium Tribunum, vel Cynegirum quempiam ex historiarũ monumentis quasi testes adduxeris, quis est adeò vecors, adeò exanimis vt eorum exemplis non excitetur, non animetur, non impellatur ad patriæ incolumitatem, ad sui suorúmque salutem vindicandam, conseruandam, discrimina mortesque pro nihilo ducat. Sic enim Mylciadis trophæa somnos eripuisse Themistocli, sic alii sunt ad imitandos præstantissimos duces Alexandros, Scipiones, Fabios Catones, Regulos, Cursores, Valerios, Marcellos, Aemilios, Cæsares denique ac reliquos innumerabiles crebro rumore virtutum suarum incredibili ardore compulsi. Porrò si aliam historiæ vim libet inspicere, reperiemus eã non minimam nec mediocrem ducibus in consultando auctoritatẽ, & in gerendo peritiam accommodare posse: quòd si veterum res gestas memoria repetamus, inueniamúsq; maximas res publicas, præcellentissima regna, potentissimos diuersarum gẽtium populos, grauissimo senum adoleuisse floruisseque consilio, q̃ hi temporum diuturnitate, multarũ gentium vertigine & experientia multa sciisse, permulta vidisse crede

rentur

rentur, quanti faciemus totius antiquitatis studiosos homines atq; peritos, quibus non vnius senatus & imperii, neq; vnius ætatis, sed omniũ penè gentium omniumq; sæculorum res, visæ cognitæq; sint? quæ omnia Cicero noster historiam describens, paucis & his quidem verbis expressit, Historia est testis temporum, lux veritatis, memoriæ vita, magistra vitæ, nuntia vetustatis. Ex qua descriptione, temporum rationes, hominum res gestas, vniuscuiusque vitam, naturam, formam, cogitatus, consilia, mores, naturæ insolita opera, fortunæque insperatos euentus accipies: hac in re aderit quoque scriptorum genus, quasi castrense, egregiũ sanè atque præcellens, quos ad pacis vsum bellique tempora legere atq; manu versare operæ pretium sit: Verum apud exteros quidem Herodotus ille imprimis atque Thucydides: ille enim Persico bello merens, quo tempore Xerxes in Græciam duxit exercitum, quantũ hoc dicendi genere valuerit, eius historia elegantissime scripta declarat: Hic verò non secus cum in re bellica aliquandiu versatus esset, tandem se contulit ad scribendam historiam, in qua ita claruit vt cum eius fama in bello non obscura esset, maiorem ex eo studio q̃ ex armis sibi laudem et gloriam cõpararet. Idem etiam de Timotheo Cononis filio liceret dicere, qui quum summus Imperator fuisset, elegantissime perscripsit historiam, & quod magis scio admirabere, si Probum non legeris, Hannibal Pœnorum dux inclytus, tot tãtisq; bellis implicitus, de Cn. Manlii Volonis rebus in Asia gestis nonnulla ocii, solitudinis, & ingenii sui græcis literis monumenta reliquit. Iosephus hebræus genere, & Galilæorum dux à Vespasiano captus Titóque filio eius relictus, Hierosolymis Romã veniens, nonne bellum quod cum Romanis gessere Iudæi omnium maximum atrocissimũmque, septem libris digestum, patri filióque imperatoribus obtulit statuâmque promeruit? Mitto alios antiquitatum libros ab exordio mundi ad quartũdecimum vsque Domitiani Cæsaris annum, ab eo quoq; quorundam sententia ita vti sunt apud nos latinis literis & orationis venustate conscriptos: sunt qui eum scripsisse literis græcis putent, postea vero in latinum versos illos è græco, quidam à Ruffino Aquilegiensi, alíque ab aliis traductos malint. Ex nostris quoque ducibus nonnullis cum militassent hoc idem quod externis propositum fuit, vt nec in armis ætatem totam contererent, verum ab negotio castrẽsi ad historicum ocium, & ab historico ad castrense aliquando se mutuò conferrent. Vnde M. Porcius Cato quem honoris ac differentiæ causa, modò priscum, modò superiorem, aliquando maiorem, sæpe familiæ Porciæ principem, plerumque Censorinum docti vocant, Originum libros scripsit, egregium quidem opus atque diffusum, & in quo si vsquam alibi historiæ plurimæ & antiquitatis monumenta extant, eiusce rei septẽ sunt libri cõscripti, sed primus quæ sint Romanis à regibus res gestæ cõtinet, secũdus et tertius cuiusque ciuitatis Italicæ cõditorẽ, ortũ & originem, quamobrem Originũ libros inscripsisse visus est: quartus bellum primum Carthaginense, quintus secundum, terribile atque memorandũ quod Hannibale duce cum Po. Ro Carthago subiit. Quæ autem sunt eo superstitẽ bella deinde confecta, sextus & septimus vsque ad præturam Sergii Galbæ referunt, expositis etiam in Italia & Hispania quæ aut essent aut viderentur

admiratione dignissima. Nobilem deinde ducem Q. Fabium, qui etiam romanæ historiæ scriptor est & cuius orationes Thucydidis orationibus q̃ similes fuisse asserunt, miris in cœlum laudibus superior tollit ętas, quanquam ex pictura magis q̃ ex literatura nomen inuenerit. Consimili ratione Syllam Luculli res clarissime gestas, memoriæ hominum demandantem accepimus, & ad eum ipsum qui commentarijs maiore quodam orationis cultu & splendore eam ipsam historiam expolire potuisset. Magna etiam huiusce rei D. Iulij Cæsaris inter cæteros acta cura est, in scribendis siquidem Gallici ciuilisq; belli Pompeiani commentariis (sic enim libros suos appellauit) hanc diligentiam adhibuit vt singulis libris singulorum annorũ res gestas colligeret: libros igitur septem de bello Gallico & tres de ciuili Pompeiano scripsit, superioribus autem octauum post eum necatum addidit Hirtius. Is namq; libro vno quæ deerant de bello Gallico ad finem cum integritate suppleuit: postremo libri sunt tres de Alexandrino, de Aphricano, de Hispaniensi bello scripti, horum auctorem Suetonius qui antiquus & nobilis est scriptor, esse incertum refert, quòd eos scriptos alij ab Hirtio alij ab Oppio esse putent: Hirtius autem in suo octauo qui est vt dixi de bello Gallico ita præfatur, quòd isti etiam tres de bellis quæ in Alexandria deinde gessit Cæsar scripti ab ęo haud dubiè videantur: quæ hoc in loco à me dicta sint vt vera ac testimonio Hirtij & Suetonij approbantur, inscriptiones tamen solent memini quædam haud minus falsæ q̃ variæ inueniri, q; aliqui Iulio Cæsari, quidam Iulio Cælso, nonnulli Hirtio, multi Suetonio non istos aut illos modò, sed quos nominaui libros omnes de Cæsaris gestis (sunt enim numero quatuor & decem) inscribant: sed vt libet disponant illi, Hirtium nos ac Suetonium secuti sumus. Eadem Cæsariana tempestate Asinius Pollio, Dalmatico triumpho etiam insignis prætermittendus non videtur: et quãquam eloquentiæ suæ nulla supersint monumenta, cum tamen historiarum scriptorem nobilissimum fuisse memoriæ proditum est. Marcus autem Varro quem etiam militasse constat, quantum hoc studio romanis rebus profuerit, de temporum descriptionibus, de patriæ ætate libri ab eo accuratissime scripti clarè testantur. Quid Cicero noster, orator amplissimus & imperator? nonne cum militasset, hoc literarum genus ita excoluit vt de temporibus suis scripserit, totámque Cyri historiam à Xenophonte conscriptam legendo contriuerit pariter & excusserit: annales etiam ab eo esse conscriptos atque de Cosmographia libros Pri. Cæsariensis refert, & fragmẽtum adhuc superest. Fuerunt & alij præter hos Romanorum Augusti, maximi ac nobilissimi principes ducésque, orbis ac rerum summam adepti, hoc scribendi munus minimè aspernati, Octauianus Augustus imprimis & Claudius: ille enim rerum à se gestarum libros tres ac decem cum esset in Hispania Cantabrico tenus bello edidit, hic verò historiam Tito Liuio hortante in adolescentia, Sulpitio verò adiuuante aggressus est: in principatu etiam suo plurima cum literis huiusmodi complexus fuerit historiæque suæ initium sumpserit post cædem obitúmque Cæsaris dictatoris, prioris materiæ duos, posterioris vnum & quadragita libros reliquit. Huius etiam literariæ & historicæ famæ tã cupidum Hadrianum fuisse nouimus, vt rerum suarum.

ſuarum volumina notauerit, familiaribus libertisq́; ſuis nominibus eorum inſcriptis inuulganda contulerit: Gordianus denique ſenior, Panegyricum ſiue laudes Antoninorum omnium qui ſuperiori tempore fuerant oratione ſoluta congeſsit in libros, & etiam Antoniniados, hoc eſt, Antonini Pii & Antonini Marci elegantiſſimis verſibus in triginta libris vitam illorum & bella publicè priuatimq́; geſta perſcripſit. Taceo alios innumeros rerum geſtarum auctores, ſine quibus præclara ſuperioris temporis vtriuſq; linguæ regum & ducũ acta, aut penè deperiſſent, aut eſſent in tenebris perpetua obliuione ſepulta: vtq; ad vrbium iam maximarum nomina conuertatur oratio, nónne ſuo iam igne cõſumptum eſſet Ilion? Num conſumptę Thebæ? num Micenæ? Lacedæmon, Athenę? num Corinthus, Carthaginis Byrſa, ac veteris mœnia Babylonis? quid Roma denique ipſa, vnica quondam mundi gloria ac clarorum tot virorum patria & domicilium? nihil profectò, niſi & græcis & latinis rerum geſtarum ſcriptionibus ſuſcitaretur: hac enim re vna muti loquuntur, abſentes adſunt, mortui viuunt: Mortuorum enim vita (vt inquit Cicero) in viuorum memoria conſiſtit: quò fit vt res ab noſtra ætate memoriáque remotas melius cognoſcamus, ſi modo ſint claris auctoribus illuſtratæ, q̃ quę recentior dies attulit: cum qui ne vnquam vrbem viderint, illuſtres tamen Romanos réſque eorum magnificè geſtas ita norint vt res omnis penè longe melius q̃ qui à multis ſæculis citra inde oriundi ſunt cognouiſſe videãtur. Poſtremò ad ea quæ adeunda ineundáque ſunt locorũ genera, nihil conducibilius q̃ regionũ terreſtriũ aut maritimarũ ſcientia, cum non ſolũ agros, ſyluas, nemora, ſaltus, montes, flumina, lacus, ſtagna, portus, & maria, ſed tot oras orbis & vrbes, ſparsáque imperia et populorũ diſſonas diſsidentesq́; lĩguas ita deſcribit, vt nõ tã ore ac mẽte q̃ oculis legere te reputes. Quocirca et præclarũ (vt inquit Flaccus) et vtile nobis exẽplar ꝓpoſuit Vlyxes,

Qui domitor Troiæ, multorum prouidus vrbes,
Et mores hominum inſpexit, latúmque per æquor.
Dum ſibi dum ſociis reditum parat, aſpera multa
Pertulit, aduerſis rerum immerſabilis vndis.

Illud quoq; in eodem genere Alexandri Cæſ. inſtitutum ſæpenumero ſcitum et memoratu dignum mihi videri ſolet, qui ſapientes obeundis in rebus conſiliarios hiſtoricos conſulebat, & milites veteres & benemeritos ac locorũ gnaros, vt ſi quid huiuſcemodi ſuperiori ætate bene actũ eſſet, vel vſu ꝓbaret, vel melius ac prudentius cerneret. Præclarum & illud quoq; Demetrii Phalerii, Ptolemeum Aegyptium admonentis vt libros in quibus iuſti regis officia & illuſtriũ principum vitæ ac mores literis demandati eſſent, & ſtudioſè legeret & de manibus nunq̃ emitteret. Huic cõſentaneum non minus eſt quod à Scipione Aphricano, diuino homine obſeruatum inuenimus, qui non tãtũ ſtudii operæq́; Xenophõtis lectioni in qua Cyri vita cõtineri dicebatur impendiſſet, ni bello vel pace exiſtimaſſet eam ſibi lectionem plurimum ꝓfuturam: nec Cato ille Priſcus aliam ob cauſam manu ſe ſua nato res geſtas maiuſculis literis exaraſſe teſtatur, niſi vt domi maiorum virtutis ſimulacra filio vſui forent et adiumẽto. Quæ cum ita ſint, egregium ſanè cõſumatúmq; belli ducem neminem eſſe poſſe arbitramur,

qui non harum rerũ cognitione & doctrina ad ea quæ sibi proposita sunt munera tractanda instructus atque ornatus accesserit, qui non ea quæ de bonis rebus & malis, de contemnenda pecunia, gloria propaganda, frangendis cupiditatibus, conformandis hominum moribus, excipiendis periculis ac morte, pro honestate appetenda sapientissimi viri maiores nostri monumentis suis scripta nobis reliquerunt, non modo audierit, legerit, versauerit, verum etiam in his exercuerit se diutius, & earum exempla ab omni memoria antiquitatis cognouerit, cognitáque tenuerit, non minora denique priuatim publicéque Pythagorã, Democritum, Zenonem, Chrysippum, Platonẽ, Aristotelem, Liuium, Salustium, Herodotum, Thucydidem, Ephorum, Theopompum, cæterósque sapientes egisse asserẽtes, q̃ si duxisset exercitus, gessissent honores, leges tulissent, nec solum palmas & coronas his tribui oportere, sed etiam decerni triumphos & inter deorum sedes eos dicandos iudicare.

De Eloquentia quantumque huic ipsa rei conducat. Cap. I.

Dicienda est hæc, ni fallimur, illa quæ rectè à præclaro poëta flexanima dicta est omnium regina rerum oratio, hac quam modo diximus historia formosior multo & illustrior. Sed cum duplex sit orationis ratio & in altera sermo sit, in altera contẽtio, non est id quidem dubium quin orationis contentio maiorem vim habeat ad gloriã: ea est enim quam eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictu quantopere conciliet animos comitas affabilitásque sermonis. Extant epistolæ Philippi ad Alexãdrum, Antipatris ad Cassandrum, & Antigoni ad Philippum filium, quibus præcipiunt vt oratione benigna multitudinis animos ad beniuolentiam alliciant, militésque blando appellando sermone deliniant. Quæ autẽ in multitudine cum contentione habetur oratio, ea sæpe vniuersam ita excitat gloriam, vt flagrãtes cupiditate animi ab improbitate, auaritia, luxuria, ignauia, desidia, flagitio deterreantur: Remissi verò atque languentes metúque abiecti, ad virtutem, dignitatem, decus ac gloriam excitentur, inducantúrque in spem cogitationẽmque meliorem: quæ singula licet nisi ab his qui naturas hominũ vimque omnẽ humanitatis causásque eas quibus mentes aut incitantur, aut reflectũtur, quos philosophos esse nouimus, & quibus hi loci potissime debentur, prospiciantur, tamen nescio quo pacto & ira & misericordia omnísque animi suscitatio in potestate est oratorum: quorum fœlicem ac beatam eloquentiam ab omni populo fuisse spectatam, & veluti numen quoddam celebratam non ambiguimus, quum neque nos lateat ab ea quàm sæpe tyrannos vrbibus electos atque sublatos, fœdas discordias, mitigatam inuidiam, turbulentos ac seditiosos ciues oppressos, plurimos ad honores ac imperia magna prouectos, plurimásque partas vrbes, quę ita fuisse superiorũ tẽporũ demõstrat euẽtus, et clarissimorũ virorũ illustriũq; rerũ publicarũ testãt exẽpla: atq; vt à nostris his in rebus qui multũ valuere nostra fidẽ sumat oratio, Quis dubitat aliter hac comitate et sermonis affabilitate militariq; facũdia et bellis accommodata fieri potuisse q̃ à L. Bruto, spectatę nobilitatis viro factũ esse scimus, q̃ potẽtissimũ regẽ expulerit, ciuitatẽq; ppetuo iugo liberarit. Paulo etiã post reges exactos, quis nescit hac ipsa oratione plebẽ armatam

tam variis stimulata iniuriis & à patribus dissidētē prope ripā Anienis fluminis eūq; mōte qui facer dicit siue cuius Piso testatur Auētinum occupātē, Meneniū Agrippam grauē ea tempestate vnū dicendo sedasse possumus Appiū Claudium amplissimū virū senectute ac oculorū orbitate cōfectum his ānumerare, qui à filiis lectica per forum deuectus in curiam, his auditis quæ in senatu & preclarè & humaniter à Cynea dicta erāt, quū & liberationē captiuorū & auxiliū ad subigēdam Italiā Po. Ro. Pyrrhus offerret, ac pro his nihil aliud q amicitiam sibi tarentinisq; securitatem postularet, pluribus ad eam rem inclinantibus, magnifica oratione auctor fuit vt eiusmodi pacis quæ plurimum turpitudinis & insidiarum habitura erat, fœdus nullo pacto reciperent. Possumus merito M. Tullium Ciceronem sermonis & contentionis præstantia omnipotētem dicere qui Verrem audacissimum hominem scelestumq; criminibus suis oppressit, & ferocissimis septum armis nihilq; non ausurum Catilinam inermis exterruit, ac de incendio vrbis & ciuium sanguine cogitantem trusit in exilium: qui mœnia romana, tecta, templa, capitolii arcem, bonorum lares, totum denique corpus imperii impendenti iam præripuit ruinæ: quo merito primus omnium (vt inquit Plinius) parens patriæ appellatus, vt qui primus in toga triumphum linguæq; lauream meruit, facundiæ literarumq; latinarum æquè parens, omnium triumphorum lauream adeptus maiorem, quanto plus est ingenii romani terminos in tantum promouisse q imperii. Addidit etiam Cæsarem dictatorem ipsius quondam Ciceronis hostem de eo talia scripsisse, ex testibus inimicitia fidem sibi sumens: qui & ipse quantum militari valuerit eloquentia, nemini mediocriter etiam erudito ambigendum esse censeo: quippe qui aut disertissimos dicendi artifices æquauit, aut excessit eloquio. accusator namq; Dolobellæ plus q̄ militare sit munus, summi oratoris officium impleuit: in qua quidem accusatione extorqueri sibi causam optimam L. Cottæ patrocinio questus est, quo verbo facūdiæ vim expressit, vt Valerio videtur. Nimirum verbum extorquere hanc vim habet, vt reus ille nō ex facili sed ex arctissimo quidem indissolubiliq; laqueo verbi vbi cæsareo eloquio victus erat, præreptus videretur: post quam accusationem (vt Suetonius inquit) haud dubie principibus patronis annumeratus est. Enumerare possem quibus præliis eius oratio ita militum animos incenderit vt periculi omnis immemores, læti etiam & exultātes in ferrum ruerent, quas ingentis exercitus seditiones, compresserit, quot armatorum millia solus & inermis oratione terruerit, vsqueadeo vt ad nutum perorantis inuenti sint, & qui colla porrigerent, & qui ferirent qui verò gemeret nemo, nisi & narratio longior foret. Nec Augustum inter multa animi ingeniiq; sui bona ab huius quam modo diximus paternę eloquentię studiis abhorrentem nouimus. Nam vt de illo scriptum est, genus loquendi secutus elegans & temperatum, prę cipuā curā duxit sensū animi quàm aptissimè exprimere, & amicos irrisit verba insolita & obscura captantes, & hostem increpuit vt insanum ea scribētem quę admirationis plusq; intelligentiæ allatura essent animis audientium. Nec est mihi de eloquentia clarorum ducum scribēti Asinius ipse Pollio silentio obruendus, quem (vt appareat suum cuiq; iudicium fore) medium inter duos eloquen

tissimos

tissimos latinorum M. Tullium & T. Liuium Seneca constituit, ita non spernendus auctor. Tres enim vult esse eloquentiæ principes, quos in epistola quadam videtur omnibus præferre, secundum faciens Pollionem, cuius orationem Ciceronianæ dissimilem salebrosam & exilientem dicit, & vbi minimè expectes relicturam. Si verò Porcii Catonis quispiam quærit eloquentiam in oräda causa, oratoriæ artis magnum ea ætate decus illi partum dices, quippe qui omnis generis eloquentiæ eius orationes tam multas pro se, pro aliis & in alios egerit, sicq; perorauerit vt non ab re romanus in vrbe Demosthenes diceretur: id etiã sibi nactus præ cæteris vt eius proprium sit quater et quadragies causam dixisse, nec quemq; sæpius odio & inimicorum simultate petitum, ac semper inuictum & absolutum: cuius eloquentiæ vim atq; naturam quum ipse probè nosset, ac iuuentutem hortaretur ad audacter pugnandum, asserebat verbo magis quàm ense, & voce quàm manu plerumq; euerti & consternari hostes solere. Excellentem & egregiam quoq; L. Crassi facundiam si aliunde nesciremus hinc liceret intelligere, quòd in libris de oratore M. Cicero mortem eius magnificentissimè deplorans, omnes illum semper eloquentia, paucis verò ante obitum diebus sese etiam vicisse commemorat. Certatim quoq; secum eloquentiæ studiosos ad eũ locum quem nouissimè pedibus ille calcauerat, post ipsius mortem redisse, captus dulcedine & recordatione sermonis quem ex eo nuper audierat, & velut iterum auditurum. Addit etiam id vni Crasso singulariter contigisse, vt quotiens peroraret totiens solito altius ac sine exemplo locutus videretur. Enimuero quia fama huius aliquanto apud vulgus ignotior est non alienum existimaui duo etiam M. Tullii dicta subiicere, quibus de hac re prę cũctis fides habenda est. Nanque apud eum ita scriptum inuenio, Crasso dicente, nemo tam arrogans qui similiter se vnquam dicturum esse confideret: & iterum, omnibus auditis oratoribus, sine vlla dubitatione sic statuo & iudico, neminem omnium tot & tanta quanta sint in Crasso habuisse ornamenta dicẽdi. Idem de M. Antonio testis adest. Siquidem cum quodam in loco de hoc dẽq; superiore simul loquens dixerit fuisse vtrumq; tum studio & ingenio & doctrina præstãtem omnibus, tum in suo genere perfectum, vt neq; in Antonio deesset ornatus orationis neq; in Crasso redundaret, alio tamen loco omnium quos ipse audisset eloquentissimum ait Antonium, quasi de industria dubium relinquens, quò tantarum laudum stateram potissimum inclinaret. Verũ fama huius vulgatior videtur, cui multũ adiecit nouissimus dies quo inigrauit è vita: in illa enim tẽpestate Mariana vbi nullus misericordiæ portus erat, iussi scelerum ministri Antonium trucidare, vbi domum eius peruenere, Antonium intuẽtes ac alium alius ad cædem hortaretur præmittereťq;, tanta fuit oris illius dulcedo, sed quędam persuadendi dea potius, vt loqui quum inciperet, milites omnes præter vnum Annium eius oratione deliniti, districtos iam & vibratos gladios incruentos vaginis redderent, ac à summo furore protinus ad summam misericordiam concederent. Huius est etiam ille ad persuadendum efficax actus orationis, cuius in oratore suo aliisq; in locis meminit Cicero: cum enim M. Aquilium qui consul fuerat & dux apud senatum & populum clarus, omni tandem honore spolia-

tum & ad extrema fallacis fortunæ præcipitatum senem in capitali causa defen
deret, in medio orationis ardore & deformem squalentémque reum substulit
putrémque eius discindens tunicam ac generosi quondam tunc miserandi pe-
ctoris cicatrices iudicibus ostẽtans simulq; ad C. Marium qui inter astantes erat
versus, & vt collegæ dudum misereretur multis cum lachrymis ostentans, mi-
sericordiam omnium concitauit: vtq; ad exteros prolabatur oratio, quibus ca-
rere in hoc quidem sermonis genere non possumus, occurrit nunc qui primas
militaris huius eloquentiæ partes sibi vendicat Pisistratus, quem rara quadam
eloquentia florentem Atheniensibus imperitasse patientibus atq; vltro ei defe-
rẽtibus imperium constat: quod ne magis obliuione quàm iudicio factum exi
stimetur, ex eo coniici potest, maxime quum Solon orientem Pisistrati tyran-
nidem multo antè prospiciẽs, euocata concione ꝓfectus in publicũ lorica arma
tus & clypeo, insidias et improbos conatus eius aperuisset: neq; solum orientem,
verũ quum relicta patria depositis ante curiã armis in Aegyptum indignabun
dus nauigasset, atq; inde Cyprum profectus pòst ad Crœsum ꝑueniens atq; inde
in Ciliciam Pisistratum in tyrannide perseuerãtem didicisset, eos rursus per epi
stolam sic monuit, Siquidem per vestram vecordiam dira toleratis, nihil in hac
parte diis acceptum referatis, ipsi enim vobis horum causa estis, qui pignora vt
duram seruitutem pateremini dedistis: vestrum verò vnusquisque vulpis vesti-
giis incedit, omnibus autem leuis & stolida mens est: quippe viri linguam ser-
monemq; varium & plenum astu & fallacia attenditis, rerum exitum conside-
rare nescitis. Huius quoque tyrannidis & eloquentiæ successor Pericles dicen-
do tam similis fuit, vt qui hunc audirent, illum se audire arbitrarentur, si mo-
do vnquàm eum audire contigisset: hoc tamen iste præstantior, quòd alter elo
quentiam armis adiuuerat: huic eloquẽtia sola satis fuit ad imperiũ, quod & di
uturnum gessit & magnificum. Quadraginta enim annos rempub. tenuit, eo-
démque tempore & vrbanis rebus præfuit & bellicis inermis ipse. Sed tamen ar
mata fultus eloquentia, dictu mirabile vt quum aduersus omnium salutem di-
ceret, cum voluptate sũma omnium audiretur. Quid Alcibiades, Cliniæ filius,
Atheniẽsium & ipse imperator summus mari ac terra, nónne tanta eloquentia
præstitisse ad tantãq; rei militaris gloriam peruenisse perhibetur vt vtraq; in
illo duce laus de excellẽtia certare videatur? qui quod ad reliquos attinet tãtum
dicendo valuit vt nemo ei dicẽdo posset resistere. Hanc itidem oris orationisq;
vim atq; potentiam apud Homericum Nestorem, veluti quodam ingenti spe-
culo clarius licet inspicere: nam quum duo totius exercitus columina dissiderẽt,
Agamemnon regno pollens & Achilles potens bello, desideratur vir cuius ore
melle dulcior proflueret oratio, & peritia multa memoratus, qui Atridæ super-
biam sedet, Pelidæ ferociam compescat atq; eos auctoritate auertat, exemplis
moneat, oratione permulceat. Similiter apud eundem poëtam quum in conci-
lio Græcorum Agamemnon sopitis somno membris, quod de instruendo præ
lio viderat efferret in medium, Nestor fidem relatis concilians, exercitui non mi
nus eloquentia ꝗ reliqua omnis multitudo ferro & viribus fuit adiumẽto. Ea-
dem ratione dux ille inclytus Græciæ non tantum, immo nunquam (si Cice-
roni.

roni credimus) optabat vt Aiacis similes haberet milites, sed vt sapientes simi les Nestoris. Quod si sibi concederetur, non dubitat quin breui tempore Troia foret peritura. Adhec etiam accedit socraticus ille Xenophon, qui optimum di cebat vel tribunos vel equitũ præfectos eloquentia prẽstantes parare vel oratores idoneos in cõcionibus castrensibus adhibere, qui equitibus peditibúsq; vi orati onis & copia terrorẽ incutiant metu quò meliores fiant: sedent etiam & ad tran quilliorem partem traducant, si quando temerè cõcitati fuerint: nec aliam ob rem denique Pyrrhus ille sapiẽtissimus rex & impetator dicere solitus est, Plures à Cynnea verbis quàm ab se armis vrbes esse partas: nisi q; omnia Euripidis sententia conficit oratio, quæ haud hostile ferrum conficere potest

De poëtis, qui fructus ex eis, & qui audiendi, quíque repudiandi sint. CAP. II.

VMque finitimi sint oratoribus poëtæ regesq; superiori tempore & inclyti duces quum bellum inituri essent sacra musis de more antè persoluerent, vtpote quæ disciplinæ iudiciorumq; meminissent, quo & faciles ac promptæ periculis adessẽt & facinora præliantium memoratu digna redderentur: eos audiendos legendósq; quum inhæreant penitus mẽtibus esse operæ pretium arbitramur: maximè quum magnam speciem doctrinæ atq; sapientiæ præseferant: Cæterum hi quum multiformes variiq; sint, vt Tragici, Comici, Epici, Melici & Iambici ac dithyrãbici, apúdq; alios poëtarum alii cẽsoria notatione digni, alii habeantur in prætio, vt facile secerni possit ex his qui lectione nostra digni quíue exigendi sint, diuisionis gradibus explicandum est. Poëtæ itaque omnes aut tantum conciliandæ auribus voluptatis aut orationis quoque ad meliores vitæ vias gratia fabulas finxere, auditũ in primis mulcent: veluti scenici, de quibus nihil aliud est quod dixerim in presentia quàm q; Romani veteres apud quos nunq̃ Tragœdię siue Comœdię probare sua in scenis ac theatris flagitia potuissent, eos non admissuri fuerant nisi consuetudo vitæ pateretur, à rebus diuinis Liberi patris, Apollinisq; sũpto principio: ab his enim Tragœdia & Comœdia sumpserunt exordiũ, dictáque Tragœdia proinde eodem nomine quo sacer hymnus Liberi patris, cum hymnus ille fortia facta & laudes Liberi patris cõcinebat: ita & hæc tragœdia non nisi magnorum & fortium virorum vitia reprehendebat, vel ex vocis vastitate nominata quæ concauis repercussionibus roborata, talem sonum videtur efficere, vt penè ab homine non videantr exire: erigitur autẽ in hyrcinos pedes, quia si quis inter pastores tali voce placuisset, capri munere donabatur: vel q; hyrco ornabatur inter alia præmia eius carminis scriptor, vel quia corium hyrci plenum musto solenne præmium cantoribus erat, vel q; ora sua fecibus perliniebãt Scenici, ante vsum personarũ ab Aeschylo repertum, fex enim græcè dicitur τρυξ: & his quidem causis tragœdiæ nomen inuentum. Simili modo quum pòst longo tempore Apollini nomio vel Aristeo, id est pastorum vicinorûmue præsidi deo, sacra & ludi inuenti celebrarẽtur circum Atticæ pagos & vicos & villas & compita vbi rustici gestientes humanos actus lætissimis carminibus irridebant sacer hymnus Apollinis cantus esset, qui comœdia dicebatur, vt opinor à pagis & cantilena composito nomine, vel à græco quod est comessatum ire cantantes,

consuetum

consuetum est ibi quoque sicut in sacris Liberi reprehensoria carmina recitari, sed quae non reprehenderent nisi vitia agricolarum & medicorum hominum quorum ille erat conuentus maxime apud Graecos, etiam primum fuit lege concessum, vt quod vellet Tragoedia siue Comoedia quodam quasi ludo, falsa & faceta reprehensione composita & dignitate orationis & vtilitate corrigedorum morum nominatim de quo vellet diceret: quod suis teporibus profuit multum, quum vnusquisque caueret culpa ne publico spectaculo derideretur. Postea verò quàm victor populus & prius Atheniensis, postmodum Italicus coepit agros & vrbes extendere & multitudine ciuium creuere factiones & vitia, tantóque poetae pro materia vitiorum acrius reprehenderent vt etiam ad nobiles vsque conscenderent, nec solum homines improbos in repub. & seditiosos, caeterum nonnullos virtute ac magistratuu dignitate praestates nulla lacessiti iniuria, vt Neuius sepenumero Metellos lacesseret atque vexaret, nobilitas indignata legem dedit ne quis nominatim reprehederet quemquam. Horatius, Lusit amabiliter donec iam saeuus apertam In rabiem verti coepit iocus ac per honestas Ire domos impune minax, doluere cruento Dente lacessiti, fuit intactis quoque cura Conditione super communi: quin etiam lex Poenaque data malo quae nollet carmine quenquam Describi. Hac lege siue poena quum aliquanto tepore siluissent à consuetudine prisca deterriti, nihilque dictarent, rursus aliud genus dictaminis ador ti sunt: ibi enim Satyra sumpsit exordium quae à Satyris quos in iocis semper petulates deos scimus esse vocitata est, quida aliunde nomen praue putant: Haec igitur Satyra eiusmodi fuit vt in ea duro veluti & agresti ioco de vitiis ciuiu ta me sine vllo proprii nominis titulo, carme esset: quod item genus comoediae mul tis obfuit poetis quum in suspicionem potentibus ciuibus venissent, illorum facta descripsisse in peius ac deformasse stulo carminis. Hoc igitur malo coacti sunt omittere satyram & aliud genus carminis, hoc est, nouam comoediam inuenire: quod Graeci quamquam impudentius, tamen conuenientius licere voluerunt, cum videret suis diis accepta & grata esse opprobria, non tantum hominu verumetiam ipsorum deorum in scenicis fabulis, siue à poetis essent illa cōficta, siue flagitia eorum vera commemorarētur & agerentur in theatris, atque ab eorum cultoribus: vtinam solo risu, ac non etiam imitatione digna viderentur, quale est illud apud Terentium, dum flagitio Iouis optimi maximi adolescentum nequitiam incitaret. Quid enim ingenui iuuenes aut virgines ipsae facient, quum haec & fieri sine rubore & spectari ab hominibus libenter cernant? nonne admonebuntur quid facere possint, & inflamabuntur libidine quae visu maximè concitatur? At Romani quàmuis noxia iam suspicione premerentur vt illos deos colerent quos videbant sibi voluisse scenicas turpitudines consecrari, suae tamē dignitatis memores ac pudoris actores taliū fabularū haudquaquam honorauere more Graecorū: sed artem ludicrā scenāmque totam in probro duxere, genus id hominū non modo honore ciuium reliquorum carere, sed etiam tribu amoueri notatione censoria voluerunt. Nam quāquam ibi actus musici et praedentissimi saeculi dicta floruerunt, aetas tamen subsequens miscens ludicra priscorū inuenta traxit ad vitia, & quod honestae causa delectationis repertum erat ad volu

ad voluptates corporeas præcipitatis mentibus impulerunt: quo factum est vt paulatim honestissimæ disciplinæ improborum consortia fugientes, verecunda se exinde consideratione subtraherent: & consultè id quidem. Quid enim aliud quàm libidines edocent & instigant histrionum impudentissimi motus, quorum eneruata corpora, & in mulierum incessum habitumq; mollita impudicas fœminas immodestis gestibus mentiuntur? Quid de mimis dixerim? corruptelarum impudentiæque omnis disciplinam humanarum rerum imitatione præferentibus, qui docent adulteria dum fingunt, & simulatis stupris erudiunt ad vera? quòd si nullus scænicis ad honores dabatur locus, consentaneum videtur vt ipsi poëtæ talium fabularum compositores, qui duodecim etiam tabularum lege prohibentur famam lædere ciuium, non minus quàm scænici actores habeantur eiecti. Plato etiam quum rectè formaret qualis esse ciuitas deberet quam finxit, quàmque optimis moribus & optimo rei publicæ statu, tanquam aduersarios poëtas omnes (Homerum tamen excipiens quem honorabiliter admonet phanum ei constituens & vnguenta superfundens) vrbe pellendos censuit, ne rectam opinionem de deo fabulis forte destruerēt, deorum iniurias indignè ferens, animósque ciuium, taliū lectione fucari corrumpíque. Huic illud quoque apud Lacedæmonios persimile probatur, qui Archilochi poëtæ libros è ciuitate sua asportari iussere, quòd eorum parum verecundam, parū continentem ac pudicam lectionem non virtutum seminaria sed labem quandam potius & iuuentutis corruptelam viamq; ad obscœna singula præstruentem arbitrarentur. His proximi sunt qui auditum etiam mulcent, sed illecebris ac fœdis amoribus referti, lasciuiæ omnis & intemperantiæ legem præferentes: quales Marsum Pedonem, Aedituum Zetulicium, Portium Theium Lacedæmonium, Meminium, Titydem, Cynnam, Cornificiū, Anserem, Hortensium, Seruium, Gallum, Catullum, Caluum, Propertium, Tibullum, Apicium, mulierem Lesbiam: Nasonemq; postremo omnium lasciuissimum siue M. Valeriū Martialem: & quicquid Melicorum, siue Lyricorum, siue Dithyrambicorū erit huiusmodi: quod dictū licentius ac procacius videatur: quum horum omnium libri potius Veneris militiam quàm Martis studium & instituta perstruere videantur. Molliunt enim fortissimorum hominū animos dulcedine sua, & ita molliunt vt non legantur modo sed edisčantur: sicq; ad malam rei domesticæ disciplinam vitámque omnem quum accesserint neruos virtutis omnes elidunt. Sunt Epici alii qui summa vi eloquentiæ carminisque præcellētia per turpia licet & indigna nonnunquam effluant: perplurima tamen ac maxima per clarissimos duces bella memoratu digna sub honestis rerum figmentis ac velaminibus ad varium optimúmque degendæ vitę genus propius videntur accedere. Hi sunt qui suppliciis & pœnis improbos homines variis terrent agitantq; terroribus, eos qui econtra iusti probiq; fuerint, & ob patriam pugnando vulnera passi, Quique sacerdotes casti dum vita manebat, Quique pii vates et Phœbo digna locuti: Inuentas aut qui vitam excoluere per artes, Quiq; sui memores alios fecere merendo, puros, impatibiles & beatos in cœlum proueht virtutum meritis, vel in campos quosdam fortunatos rapi hic vbi mira voluptate fruantur:

Hoc in

Hoc in genere quum multi nobis occurrant poetæ, omnium clarissimi Homerus & Maro primi se ingerunt. Apud illum nanque operæ preciũ est videre quæ prouisio ducum in bello, qui aut astus aut fortitudo militum, quod insidiarum genus vel cauendũ vel inferendum, quæ deinde monitio, quod consilium, quod genus Aeneas prælio Troianorũ dux, Græcos magna vi pulsos in castra redegerat: quumq; audacius surgeret ac iam totum agmen obiiceret castris, aduolat ad eũ Hector & sensim circumspecteq; agere monet, affirmans eum qui exercitum ducitet, non tam audacem quàm cautum esse debere, quod quanti existimandum est præsertim ab Hectore audacissimo traditum, tute Sigismunde tecum versa atque peruolue. Apud eundem quoq; poëtam Iris siue somnus vt alii interpretantur, nónne ad Atridem missus quum dormientem comperisset, corripit eum verbis negatq; dormiendum esse, cui tot populorum, tot gentium salus cõmissa est, ac tantarum denique rerum incumbit prouisio? Postremo quum rebus dubiis & afflictis spectatores deligendi sunt, qui noctis intempestæ silétio castra hostium penetrent, nónne Vlyxes inibi cum Diomede deliguntur, veluti consilium & auxiliũ, veluti mens & manus, animus quoque & gladius? Quisquis igitur concionator aut imperator summus effici voluerit, Achillis aut Agamemnonis se similem fieri cupit, is se in huius poëtæ disciplinam tradat, librũq; de manibus nunquam deponat, quod ab Alexandro sicut ex ipsius epistolis factum fuisse proditum est. Is enim rex discendi legendiq; auidus, Iliadem in qua rei militaris viaticum existimare solebat & appellare, Aristotele exponente perdidicit, eam semper vnà cum pugione sub puluino iacente tenere solitus, qui itidem quanti eundem poëtam facere visus sit, ex hoc maxime liquet: hic enim quum inter spolia Darii regis deuicti vnguẽtorum scrinium reperisset auro gemmisque expolitum ac eius scrinii varios vsus amici ostẽtarent, immo inquit librorum Homeri custodiæ detur, vt preciosissimum humani animi opus quàm maxime diuti opere conseruetur. Apud hunc verò huius quem modo diximus Homeri in omnibus ferè emulũ Maronem, deesse quid potest? cuius poësim nedum viaticum, cæterum totius penè rei militaris esse disciplinam non dubium est, in belli tempora pacisque diuisam? Quod etsi satis diuini operis eius constet initio, apud eos tamen qui mentem eius enucleatius perscrutantur potissimum est intueri. Nam si militaris iusticiæ formam et tremendum consulis imperium ab eo quæris, occurrit tibi ilico in primis Brutus, deinde Torquatus rigidis fascibus, immo sæuis securibus in filios patriam & rei bellicæ disciplinã acerrime vendicantes. Si fortitudinem, aderit Horatius Cocles qui pro ponte supplicio stans, minitantem Porsennam exercitũque eius qui grauissimo bello Romanos vrgebat, ausus est & potuit dum pro salute patriæ dimicat donec pons ipse solueretur à tergo in arcẽdo hoste sustinere. Si luẽdis periculis publicis priuata piacula, Decii præsto sunt, vt illis cadẽtibus & iram deorum sanguine suo placãtibus romanus liberaretur exercitus. Præterea Camilli victoriã de Gallis, Cossi clarissime res gestas. Fabricii & Curii victus tenuitatem eorũmque duritiam & continentiam, Fabii moram et plurima huiusmodi in bello & pace non minus egregia mentem subeuntia; quæ omnia poëtam no

C bilem

bilem minime latuere dicetem, Interea musis animus dum mollior ętas, Et quæ mox inituræ legas, nec desinat vnq̃ Tecum grata loqui, tecum romana vetustas. Antiquos euolue duces, assuesce futuræ Militiæ, Latium retro te confer in æuũ. Libertas quæsita placet, mirabere Brutũ. Perfidiam dãnans Metii satiabere pœnis. Triste rigor nimius, Torquati respice mores. Mors impẽsa bonũ, Decios venerare ruentes. Vel solus quid fortis agat te pote soluto Oppositus Codes, Muti te flãma docebit. Quid mora prospiciat, Fabius: quid rebus in arctis Dux gerat ostendet Gallorum strage Camillus. Discitur his nullos meritis obsistere casus, Prorogat æternam feritas tibi punica famam Regule, successus superent aduersa Catonis: Discitur hinc quãtũ paupertas sobria possit, Pauper erat Curius regem quũ vinceret auro, Pauper Fabricius Pyrrhi quũ sperneret aurum, Sordida Serranus flexit dictator aratra, Lustratæ lictore casæ fecesq; salignis Postibus affixi, collectæ cõsule messes, Et sulcata diu trabeato rura colono. Prætereũs ita q̃ reliquos ex nostris, exterorũ nonnullos Tirtheumq; Lacedæmoniorũ poëtam ac ducẽ dicam imprimis, cuius cõposito carmine & pro cõcione habito, tãta vi animorũ deuictis Messanis deniq; cõcursum est, vt rarò vnquã cruentius prælium exarserit, tametsi antea cõflictibus Lacedæmonii à Messanis fusi metuq; periculi propterea territi, certamine desistendum arbitrarẽtur. Thucydidem prætera, nonne quem imperatorẽ Athenienses in exiliũ egere Tragœdiarum conditorem reuocauere, deinde maxma bellorũ tẽpestate permotidos duces non abre delegere, Periclem spectatæ virtutis virũ & Sophoclem Tragœdiarũ scriptorem, q̃ui diuiso exercitu & Spartanorũ fines late populati sunt, & multas Asiæ ciuitates Atheniensiũ imperio adiecerunt. Quid Diopitẽ, & Menestheum, Leosthenem & Charedemũ subticeo? nõnne his artibus & rei bellicæ peritia amplitudinẽ adeptos scimus, tempub. Periclis, Aristidis & Solonis more gerẽdo, vt pote omni ex parte absolutam & vtrinque excultã & idoneã? Quisq; enim horum virorum videbatur, vt inquit Archilochus & Mauorte deo gratisq; Helicone camænis, Assiduus cultor munus vtrunq; tenens. Apud agrestiores denique barbaros et nationes nõnullas, vt apud Galatas, tanti sunt poëtæ, atque sapientiæ cedit ira, Marsq; reueretur musas, vt quum instructa acie exercitus eductis ensibus iactisq; iaculis propinquant, non solum amici, verum hostes quoque, eorum interuentu à pugna conquiescant.

De Musica & in quo cum re Militari commercium eius sit. Cap. IIII.

Disciplina autem cantuum & modorum quam musicen dicunt, non minus in studio erat quàm dicendi emulatio ac nitor. Ipsa nanq; modulis suis & numeris, institutio erat ad ingenuos animi mores rationem moderandos, & stimulus quidam ad eum concitandum & ad impetum quasi furentẽ atq; strenuum inducẽdum. Etenim quum hæc ipsa disciplina fit in modos siue tonos, numerosq; distributa, repente vt dissimilium concordia quã harmoniam vocant distinguitur: sic audientium animi disponũtur ad vnum quẽq; ipsorũ, ad alios quidem cõpositè et mediocriter, vt ad Doricum quem fatentur omnes constantem ac firmũ esse, moremq; cõtinere virilem prudentiæ ac castitatis auctorem: ad alios violenter, vt ad eum qui Phrygius est, qui & ita

& ita excitat, distrahit rapitq; animũ ad pugnas, votũq; furoris inflãmat, vt vix apud sese videatur, quẽadmodũ de Pythagora scriptũ est, q violẽtos ac debacchã tes adolescẽtes sub huiusmodi sono incitatos, spõdeo succinente, ad compositæ mẽtis tranquillitatẽ reddiderit. Nam quũ mulieris cuiuspiã dilectæ domũ vellent amburere foresque perfringere, vbi Pythagoras intellexit tibiarum Phrygiiq; modi sono adolescentes raptos furere, & multorum persuasionibus cœptis nolle desistere, mutari modum præcepit, atq; ita tarditate modorum furentẽ illorum petulãtiã cõsedasse. Simili modo de Timotheo Milesio inuulgatũ est, qui quum in Alexãdri cõuiuio esset et hunc quẽ Phrygiũ diximus modularetur, vsq; adeo regẽ excitasse fertur, vt ad arma capiẽda prosiliret, atq; iterũ ad comessatores epulasq; reduxisse, modulatione mutata. Eũdem etiã ferũt Alexandrũ Xenophõte canẽte manũ ad arma misisse. Sũt et modi alii diuersorũ etiã idiomatũ vocabulis designati, ut Aeolius, q animi tẽpestates sedat, sõnũq; iam placatis attribuit. Iasius, qui intellectũ obtusis acuit et terreno desiderio grauatis cælestiũ bonorũ appetẽtia operator indulget. Lydius, qui cõtra nimias animæ curas tædiaq; repertus, remissiõe reparat et oblectatiõe corroborat. Itidẽ enim et in numeris dicẽdũ, quũ et alii morẽ contineãt grauius, alii verò cõcitẽt, alii liberaliores, alii violẽtiores afferãt motus, quo fit vt morũ animorũq; maximæ mutationes fiãt. Nam si numeri modiq; ad mẽtem vsq; peruenerint, æquè animũ atq; ipsi sunt afficiant necesse est. Ideo lasciuia mollis dissolutaq; mẽs mollibus & impudicis modis delectatur, asperior rursus durioribus gaudet, mediocribus autẽ quæ mansueta, ex quo internosci potest, quãta sit nobis cognatio cũ harmonicis modulationibus, quũ et multi quoq; sapiẽtum dixerint, alii quidẽ animã esse harmoniam, alii vt Plato, mũdi animã musica cõuenientia fuisse cõpactã. Proinde nullis quidẽ q sapientiã profitẽtur, curã Musicæ quãtum ętas illa recipiebat defuisse, quũ Pythagoras inuẽtor atq; eũ secuti aliquot præcipui philosophi, imbibita & assũpta à veteribus opinione cuncta cõpleuerint, mũdũ hũc quatuor elemẽtis ea resonantia esse cõfectũ quã postea sit lyra ad similitudinem veræ testudinis imitata, cuius Mercuriũ quoq; neruis trium chordarũ, triũ anni tẽporũ instar, repertorem tradunt. Tres enim instituit voces, acutã, grauẽ, & mediã. Acutam ab æstate, ab hyeme grauẽ, à vere autũnoq; mediã, tantaq; proinde vtilissima procurantẽ Astronomi inter stellas requirẽdã esse putauerunt, persuadẽtes cælestẽ esse musicã, quãdo lyræ formã cõprehendere potuerũt inter sidera collocatã. Detractoribus autẽ & humile et abiectũ huius disciplinæ exercitiũ esse dicentibus, q aiunt sordidos homines ac viles musicã exercere, haud quaq̃ difficile est respõdere, si spectetur quibus modis & instrumẽtis, et quousq; illi indulgendũ ab his q ad virtutẽ ciuilẽ erudiuntur: quum vsq; ad aliquid discere & exercere honestum sit atq; modestũ, ad extremum vsq; prosequi & ab illius illecebris capi, turpe atque indecorum: & quum nihil vetet modos quosdã et instrumẽta musicæ illud quod aiũt efficere, clarũ est oportere disciplinã eius neq; impedimẽto esse cæteris operatiõibus, neque corpus molle & inutile reddere ad bellicas ciuilesq; exercitationes: quod vtiq; fiet, si neq; illis tẽporibus multũ impartiemur, quæ ad certamẽ artificii pertinent, neq; circa admirabilia quædam & superuacanea, sed eò vsque

vt gaudere valeamus probabilibus modis, et non cõmuni ſenſu muſicæ ſolũ vt turba vilium ſeruorũ, ac puerorũ. Quũ autem ſonorum qui materies cãtilenarũ ſunt, triformẽ cõſtet eſſe naturã, quod triũ muſarũ nnmerus efficit, quũ aut ſcilicet voce editur, ſicuti eorũ eſt qui faucibus canũt: aut ſpiritus, ſicuti tubarum & tibiarũ: aut intẽſione & pulſu, ſicuti in neruis et citharis et tympanis et quibuſdã alijs quæ cõcaua feriẽdo canora ſunt, ex his qui fit voce modus quàm decẽs ſit quãq; ingenuis progredi in ea liceat, ex Philippi & Catonis ſentẽtia intueri licet Hic enim quia ſibi viſũ eſt bene cãtare nõ ſeri hominis eſſe, nimirũ M. Senatorẽ nõ ignobilem, ſpatiatorẽ et feſcemium vocat. Ille verò in inſtitutiõe ad filiũ, quũ eum accepiſſet ſuauiter quodam in loco cecini ſſe, vrbane eſt obiurgatus: Non te pudet inquiẽs q; ita pulchrè canere ſcias? ſatis eſt enim regi, canentibus audiẽdi ocio ſupereſſe: at ꝑmultũ quidem videtur impartiri muſis, ſi cæteris his de rebus concertãtibus ſpectatorem ipſe tãtum ſe præbeat: quum nec vllus vnquã ingenuus adoleſcens quũ ipſe Iouẽ ſit intuitus, Phidiã ſe fieri cõcupiuerit, neq; Polycletũ: etſi vehemẽter eorũ opera ſit admiratus. Et quanq̃ hoc ardens muſicæ ſtudiũ non horũ quos modo diximus duorũ principũ mẽtes inceſſerit, inuaſit tamen & occupauit aliquorũ animos peſſimorũ, Caii maximè qui adeò cãtandi voluptate efferebatur vt ne publicis quidẽ ſpectaculis temperaret. L. Sylla vir tãti nominis optime etiã cãtaſſe dicitur. Nero quã vocis curã habuerit cõſeruãdæ vel augendæ, nemini quidẽ mediocriter erudito in dubiũ venit, neq; ab his id iniuria factũ quiſpiã forte dixerit. Eſt enim haud dubie muſicæ pars hęc potens multũ et effectus eius ſupra fidẽ varii, quũ multos ad læticiã inanem, ad amatoria carmina, ad reliquas voluptatis illecebras, multos ad virtutẽ, ſanctũ & deuotũ gaudiũ, piaſq; nonnunquã lachrymas moueat: quæ varietas in diuerſas ſententias magna etiã ſanctorũ patrũ traxit ingenia. Nempe Hieronymus canẽdi ſtudiũ improbaſſe viſus eſt, cum inquit, deo, nõ voce, ſed corde cantatur: nec in tragœdiatũ modũ guttur & fauces medicamine leniendæ ſunt, vt in eccleſia theatrales modi audiantur. Vnde fit plerũq;, teſte Gregorio, vt in ſacro miniſterio, dũ blanda vox quæritur, cõgrua vita negligatur, & cãtor miniſter deũ moribus ſtimulet, quũ populũ vocibus oblectat. Ambroſius pietatis appetẽs, vt caneretur inſtituit. Athanaſius vanitatis fugitãs. canẽdi vſũ in eccleſiis eũ approbat, qui tam exiguo vocis flexu fit, vt pronunciãti vicinior ſit: ne voluptatis, aut vanitatis, aut laſciuiẽtis & proſtitutę vocis luxu affectuq; ſtupentes emoriãtur animulæ. Auguſtinus difficile hinc inde ſibi negotiũ dubietate exortum intuens, ita fluctuo inquit inter periculũ voluptatis & experimentũ ſalubritatis, magiſq; adducor nõ quidẽ irretractabilẽ ſententiã proferens, Cantãdi dico conſuetudinẽ approbari in eccleſia, vt per oblectamenta aurium infirmior animus in affectũ pietatis aſſurgat: tamẽ cum mihi accidit vt me amplius cantus q̃ res quæ cantatur moueat, pœnaliter me peccare cõfiteor, & tunc mallem non audire cantantem: quanquã alio in loco aperte denunciet, nos nõ propter ſuperſtitionem prophanorũ debere muſicã fugere, ſi quid inde vtile ad intelligendas ſacras ſcripturas capere potuerimus, nec ad eorum theatricas nugas cõuerti ſi aliquid de citharis & de organis, quod ad ſpiritualia capienda valeat, diſputemus.

Neq;

Neq; enim & literas discere non debemus quia earū deum dicunt esse Mercuriū, aut quia virtuti iustitiæ tēpla dedicarūt, et quæ corde gestāda sunt in lapidibus adorare maluerunt, propterea nobis iustitiæ virtus fugieda est. Qui verò ex spiritu et ore fit modus, nō aliter improbādus nobis erit, ac de Minerua & Alcybiade rationabiliter testātur antiqui. Aiunt enim illā tibiarū repertricē eas abiecisse, ob deformitatē oris infensā: huic verò ab auunculo Pericle tibiarū studio tradito similiter obtigisse, qui quum ab insigni tibicine ad ipsū accito, oblatas tibias ori applicuisset, & collecto spiritu genas inflasset, animaduersa vultus deformitate erubuit, & abiectas tibias aspernatus fregit, meruitq; tenera licet ætate exēplo esse, vt totius populi consensu ex tunc Athenis tibiarū vsus qui post victoriā cōtra Medos assūptus & receptus adeò fuerat, vt ingenui omnes addiscerent, improbaretur. Nec Atheniensiū modo, nec veteris illius celebratissimæ quōdā Græciæ quæ post tellus Itala est, virorū illustriū solum, sed maiorū quoq; nostrorū, multarumq; aliarū nationū & populorum fides & tibias solennibus epulis, choris, & cōcionibus adhibere veteris instituti fuisse cōperio, quum in virtutū laudes qui fortiter pro patria occubuissent, et eorū vituperationes qui metu id agere detrectassent, cātu & tibiis prosequeretur: quippe quę etiā ludis pariter communes & luctibus. Ouidius, Temporibus veterū tibicinis vsus auorum Magnus, & in magno semper honore fuit. Cantabat phanis, cātabat tibia ludis. Cantabat mœstis tibia funeribus. Et quanq; ab ingenuis & grauibus illis ad menbibulos quosdā helluones leuissimos & sordidissimos est huiusmodi tibiarū studiū vt antea forte prolapsū, apud multas tamen nationes & bellicosissimos populos in cōserēdis bellis, veluti disciplinā quandā militare fuisse, multorum cōstat exemplis. Spartiatarū enim militia imprimis ad modū ac tibiā proficiscebat, nec adhibebatur vlla sine modulo anapæsti pedis cohortatio. Itaq; illorū aspectus pulcher erat & formidabilis: qui & numeris ad tibiā incederent, neq; phalāgis ordinē miscerent, neq; animis turbaretur: sed mansuete & hilariter à modulo in discrimē inducerētur, quum certū videatur, neq; metū neq; furorē nimiū illis ori ri posse qui ita se habuerint, sed firmā potius & cōstātem animi magnitudinē spei audentiæq; admixtā. Nec aliter Lydos Halyacte etiā rege suo bellū Milesiis inferēte inire prælia solitos accepimus, quū nō solū inter pugnātis exercitus acies tibicines habuerit, sed fistulatores & fidicines, quod Cretenses itidē non tibia sed cithara quasi magistra ac duce singulos eorū bellicos actus regēte non ab re fecisse memorātur. Nā veluti Laconicus ille poeta inquit, Serpit et in ferrum citharæ sonus ipse canoræ. Et quid aliud in nostris legionibus litui sive cornua, tubæ, classica, buccinæ siue tympana sibi volunt, quàm vt his in bello & progressioni & item receptui cātetur: aut nimis remissos excitādo, aut plus iusto cōcitatos reuocādo? quod poetarum maximū minime fugit dicētem, Aere ciere viros Martēmq; accendere cātu. Nec cantu solum accēdi remittiq; virorum animos constat, verum equorum, quibus docilitas tanta est, vt vniuersus Sybaritani exercitus equitatus ad symphoniæ cantum saltatione quadam moueri & excitari solitus inueniatur. Cæterum Sigismunde Pandulphe qui ex pulsu et fidium intensione fit modus quo pacto in eo quisq; agat, plurimum refert. Nam

 si vti

si vti tu tecum aliquando soles sapientissime princeps post magnas curas, difficiles & illustres bellorũ occupationes relaxãdi ac reparãdi animi gratia, vel amicorum vel propter virtutẽ quis agat, nõ illiberaliter sed modestè ab his aliquid voluptatis assumet nec absurde hanc musicæ partẽ bellicę fortitudini coniunxisse te quispiã admiretur, Mercuriũ maximè imitãtẽ qui Palæstram docuit & lyram primus inuenit: qui verò id ipsum propter alios vt audiẽtes oblectet sæpe vti videbitur, turpiter ac indecorè agere, quũ finis cuius sit gratia improbus sit & merito improbãdus vsus, nec aliter q̃ quomodo multa instrumẽtorũ antiquorũ improbata sunt, veluti Pentades & Barbiti & quæ ad voluptatẽ audientium intẽdebant, et heptagona & cuncta quæ indigent perita manuũ gesticulatione. Itaq; profitendũ puto nõ hãc quæ istis instrumẽtis cõsumitur omni dedita opera præcipi, & quæ in theatris olim & in scænis effœminata & impudicis modis, infracta non ex parte minima, quæue nec fera nec varia sit, sed simplex, morata, prudens, mascula atq; modesta, & qua laudes fortiũ canebantur, quásq; ipsi canebãt, cuiusq; qui tũc fuisset ignarus quisqs ille esset habebatur indoctior. Quod Themistocli attico, Græcorũ imperatori clarissimo eò quòd lyrã inter epulãdũ recusasset accidisse Cic. testis est. Epaminũdã verò Thebanũ hãc fortassis infamiam declinãtẽ pręclare fidibus cõcinẽtem accepimus: et Achillem Homerus inducit à pugna redeũtẽ in hac re acquiescere solitũ, non amatoria quidem sed virorũ fortiũ gesta modulãtem. Ouidius hũc nõ modo sed Alcydẽ fidibus doctũ, musicisq; istitutũ disciplinis his verbis expressit, Ille manus olim missurus in Hectora læto Creditur & lyricis detinuisse modis. Venerat Alcydes exhausta parte laborũ, Iussaq; restabant vltima pene viro. Nero verò quãtum studio citharæ deditus fuerit, incredibile dictu est, cũ neq; quicq̃ omitteret eorum quę eius generis artifices ex industria factitare solent. Id verò eiusdẽ stultũ penitusq; ridiculũ, q; nocte illa quæ sibi vitæ fuit vltima in terris, inter querelas quas vicina mors & præsens metus dolorq; dictabãt, crebrius atque miserabilius, nõ quòd tantus princeps, cæterũ quòd tãtus musicus deperiret defleuit infœlix. Multa præterea possent Adriani, Alexãdri, Seueri et aliorũ maiorũ exempla in medium proferri, sed vereor ne si fuero in taliũ enumeratione diutius immoratus, aut oblitus esse propositi videar, aut crimen loquacitatis incurram.

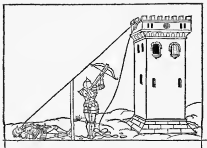
De Arithmetica & militari Geometria. *Cap. V.*

Dignum et consentaneum propterea visum est eas disciplinas attingere quæ Geometricis numeros rationibus & multiplicationes habent notas. Magnũ nanq; adiumentũ afferunt ad eorũ quæ supra nos sũt vim naturamq; explicandã, maximũ ad ea quę infra, vt ad locorũ interualla, ędificiorũq; magnitudines, profunditates aquarũ, instrumẽtorũ quorundam infra scriptorũ arte dimetiẽdas: quã rem vt est hominũ genus nimis solers atq; solicitum, Chaldæi primi inuenisse et Aegyptii nõ dissimili feruore calentes transtulisse memorãtur, qui rationẽ huius disciplinę generaliter colligẽtes ad hæc omnia quæ diximus quicquídue potest formis generalibus cõtineri aptam ita esse docuerunt vt ea sine nihil horum possit ad agnitionem verissimã peruenire. Eudoxum etiã & Architã inchoasse variis eã formis & celaturis illustrãtes

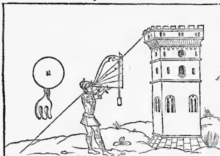
memorię

memoriæ proditũ inuenimus. Hi enim artis obscuratis sub pectoribus ingenii latẽtes rationes, obductas propositiones demõstrationesq; per sensum ac instrumẽtorum exẽpla inuulgarunt, ambo in cõparãdis produxerunt instrumẽtis, semiscriptis quibusdã lineolis figurisq; geometricis machinamẽta formãtes. Quo circa in eos moleste cõcitus est Plato q; doctrinæ huius tãtã dignitatẽ ac præstitiã sustulissent, quæ à cogitatione & rebus incorporeis ad sensibilia quędã prolapsa esset, quasi ad sui vsũ corpore & mercenaria indigeret inertia. In qua re operosã porro ac mirificã quoq; Archimedis & Scopinæ Siculi Syracusis industriã à nominatissimis artiũ scriptoribus fuisse spectatã atq; probatã nõ ambigimus. Multa nanq; organica & gnomonica numero naturalibusq; rationibus inuenta atq; explicata posteris reliquerunt, maximã sibi gloriã pr̨e cæteris vindicãtes. Archimedes præcipue, æreï cõcauiq; orbis & globi cælestis inuẽtor. Erat enim ea tẽpestate obsessis dura obsidione à Marcello Syracusis, vir ille huius disciplinæ studio ante alios omnes & doctrina præcellens: admirabilior tamen artifex fabricatorq; muraliũ ac bellicorũ tormẽtorũ, quibus varia missilium genera & immensæ magnitudinis saxa incredibili fragore & celeritate iaculata vexant hostes, leuiq; momẽto labefactatur muri & mœnia quatiũtur, quibusq; vsus ad obsidionẽ patrię propulsãdã aduersus romanũ exercitũ & Marcellũ ducẽ vnus Archimedes ex tãtę vrbis ciuiũ numero haud dubie tardiorẽ effecit. Quam tar ditatẽ quũ Marcellus tandẽ vrbe potitus victorię suę magno impedimẽto fuisse cõperisset, eius tamẽ egregia opera delectatus, quũ eam vrbẽ diripiẽdã permitteret discurrentiũ militũ furori, vnũ de tot milibus ciuiũ vita donatum excipit Archimedem, pluris illũ merito quàm vniuersũ populũ faciens. Cęterũ in tanto tumultu quãtus captæ vrbis in discursu esse poterat, dũ artis suæ lineamẽtis & formis quas in puluere ille descripserat totus incubuit, introgressus interea vnus ex militibus Ro. inter rapinę sitim & imperatoris præcepti memoriã hęsitabũdus, stricto mucrone supra verticẽ cogitãtis vt nomen suũ ederet iubebat. Sed is cui oculos atq; aures ingens animi cura cõcluserat, ferociter percunctãti et quisnam is esset sciscitãti, certum aliquid respondere nõ curans, opposita quin immo tantum manu ne puluerẽ sibi suum cõfunderet obsecrans, militi cõtemptione irato trucidãdi sui causam præbuit. Cuius mortis misertus dux Ro. immunitatem frustra sibi destinatã in affines eius trãstulit sibiq; quod vnicũ supererat fieriq; potuit, funeris ac sepulturę curam exibuit. Huius etiã sepulchrũ sphæra & Cylindro in summo eius sculptũ & incisum multo pòst tempore disiectum & suis etiam ciuibus incognitum inter densissimas vepres obsitum se reperisse et ignorantibus indicasse dum in Sicilia quæstor est Romani princeps eloquii Cicero gloriatur. Hoc itaq; modo hisq; auctoribus oblabantem passim & inuulgatam artis huius imitationem fabricandorum industria machinamentorum à Geometria delapsa conspicitur, ac diutius philosophia neglecta vna militaribus ac mœchanicis artibus instrumentis eiusmodi enumerata secernitur.

Per vmbram quoq;,turris vel erecti sti pitis eorũ altitudo deprehẽditur.

Inanis pila plũbea vel ænea, manu cum ferrea, in hũc modum, quæ in aquã demissa cõtinget in profundũ trahi: quod vbi tetigerit, mox resiliens sursum ascẽdet. Vbi igitur immergi cœperit, cõputa in mersi one ipsa tẽporis momenta, móxque lanceam demittens, pedum altitudinẽ vel cubitorũ quãtitatẽ distribue, & sanè quod in minori aqua fuerit inuẽtũ, in oĩ maiori copia index tibi ac certissimꝰ testis accedet.

ROBERTI VALTVRII AD ILLVSTREM HEROA SIGISmundum Pandulphum, de re militari

Liber Tertius.

De Astronomia uariisque perquirendorum futurorum arte si qua est.

Restat autem nobis, Sigismunde Pandulphe, profundissimam quandam Matheseos, hoc est, astronomicæ rationis tradere disciplinam, quam multi opportunam maxime putat ad bellorum futurorum euentus denunciandos. Hanc nanque inter cæteros si non docuit, sectam tamen erroris attigit Lucanus, quum timore Vrbis describeret, bellumq; ciuile necessariis huius desciplinæ argumentis ineuitabiliter appropinquante Cæsare futurum denunciaret. Innuit enim poeta doctissimus, si tamen poeta dicendus est qui vera narratione rerum gestarũ ad oratores vel historicos magis accedit, Saturni malitiam quũ solus in sui domicilii throno resideret emouendam fore, quũ inquit,

Quod cladis genus ô superi, qua peste paratis
Sæuitiam? extremi multorum tempus in vnum
Conuenere dies, summo si frigida cælo
Stella nocens nigros Saturni accederet ignes,
Deucalioneos fudisset Aquarius imbres,
Totaq; diffuso latuisset in æquore tellus:
Si sæuum radiis nemæum phœbe leonem
Nunc premeres, toto fluerent incendia mundo,
Succensusq; tuis flagrasset curribus æther,
Hi cessant ignes, tu qui flagrante minacem
Scorpion incendis cauda chelasq; peruris
Quid tantum Gradiue paras? nam mitis in alto
Iuppiter occasu premitur Venerisq; salubre
Sidus habet, motuq; celet Cyllenius hæret,
Et cælum Mars solus habet, cur signa meatus
Deseruere suos, mundoq; obscura feruntur?
Ensiferi nimium fulget latus orionis
Imminet armorum rabies ferriq; potestas
Confundet ius omne manu scelerique nephando.
Nomen erit virtus, multosq; exibit in annos
Hic furor.

In hac igitur rerum altissimarum contemplatione si quid huiusmodi occurret quo talium curiosi, stellarum veram possint assequi positionem, vel qualitatem præscire temporum & speculationis suæ iocundissimum fructum capere, tanta

compleri videntur voluptate vt nostra hęc omnia externa præcipue,ac fortunæ munera quæ finguli tanti faciunt tanquam exigua & minima ab eis contemnantur. Ex hac enim reliquaque perquirendorum futurorum arte, si modo ars vlla est, potiusq́ vanissimum cuiusq́ ludibrium, clarissimorũ philosophorum summorumq́ virorum conflictari videmus ingenia: nãq; Democriti totius penè terrarum orbis peregrinatio fuit, patrimonijq́ amplissimi dissipatio, Platonis Diogenisq́ captiuitas & Pythagoræ longa ad varias gentes peregrinatio. Hostanes verò & Empedocles ad rabiem non auiditatem modo eius percipiendæ gratia nauigauere, exilijs verius quàm peregrinationibus: hanc reuersi prædicauere, hanc in archanis habuere: quãquam animaduertam præter hos summam quoq; literarum claritatem gloriamq́ ex hac ipsa abditarum peruestigatione rerum antiquitus, & penè semper spectatam atq; petitam. Talem dico Milesium Anaxagoram, Clazomenium Xenophanem, Colophoniũ Eudoxũ, Callistum, Melonem, Philippum, Euchemenonem, Aratum, Hipareũ: adde his Socratem, Zenonem, Dicearchum peripateticum, Cratippũ, Cleantem, Chrysippum, Antipatrum, Possidonium atq; Panætium, plurimosq́ alios quorũ voluntaria paupertas, iniuriarum contumeliarumq́ perpessio, laborum præterea, itinerum, vigiliarum, algoris, æstus, inediæque susceptio memoratur: pro quibus eorum aliqui cultus & honores diuinos vel diuinis pares meruerunt, & omnes quam semp viui contempserant, laudem, gloriam & immortalitatem nominis mortui consecuti sunt. Nec verò solos philosophos in hac rerum futurarum cognitione tantum studij & diligentiæ contulisse, sed omnes fere nationes, potentissimas respub, Imperatores quoq; maximos, clarissimos reges & principes eadem mente & sententia extitisse, vt his fine quę futura promittũt, quæ varia multiformiáque sunt, ad maximas res gerendas nunq̃ sibi tutè accedendũ putarent. In qua re primi occurrunt Babylonij et Aegyptij, qui quoniam neq; domicilijs tegebantur propter aëris qualitatem, neq; vllis in ea regione nubibus subtexitur cœlum, solis & lunæ varios cursus, & meatus siderum ac effectus solo visu egregie notauere atq; inuenere, quum ea sæpius ac liberius cæteris intuerentur. Chaldęi deinde vnà cum Assyrijs diuina cœli obseruatione summo studio meditationéq; scientiam creduntur effecisse, qua maximè reliquis antecellerent: dicente Lucano, quis noscere fibris Fata queat, quis probet aues, quis fulgura cæli Seruet, & Assyria scrutetur sidera cura. Aruspicium autem disciplina quo pacto in omnem Cariam diffusa sit peruenerit que ad Telmessum, religiosissimam vrbem, in his & in aduertendis ostentis curiosam atque diligentem non facile dixerim, nec qualiter transierit ad Thessalas vrbes: quam & ipsam Britanni tantis cerimonijs obseruasse dicuntur, vt dedisse Persis videri possint, apud quos; Magos, doctissimum hominum genus Aegyptijs antiquiores floruisse Cicero testis est, & Aristoteles in primo de philosophia libro. Druides habuit quondam Gallia, religionum suarum interpretes, qui de siderum cœlique & terræ, mundiq́ ambitu & forma, de immortalium deorum vi, potestate, & voluptate disserebant, & augurijs partim ac coniectura quæ essent euentura se scire profitebantur, quorum disciplina quanquam in Britantia reperta, atq; inde in Galliam

translata

translata esse existimetur, pòst tamen qui diligentius eam rem cognoscere voluerunt eò discendi causa profecti sunt, vbi annos nõnullos duo de viginti & vltrà consumpsisse memoriæ proditum est. Diuinatoribus etiam vtuntur Galatæ, qui apud eos tum auguriis, tum sacrificiis futura prædicunt, quiq; plurimi existimantur, omni eis obtemperante plebe, quũ verò de rebus magnis consulũt, mirabilem incredibilemq; seruant consuetudinem. Iugulãt enim ense hominẽ, quo decidente, tum ex casu, tum ex membrorum laceratione, tum etiam ex sanguinis fluxu, ex quadam antiqua rerum obseruatione futura norunt. Græcia verò, omnium bonarum artium nutrix, vt aliquò nullam vnquam coloniã misit, sic quoq; nullum belli genus ab ea, sine suorum numine deorum cœptũ aut susceptum est. Quid Hetruria, nõnne extorũ inuentrix fuit, ac portentorũ & fulgurũ interpres, hincque præterea vel à thure et sacrificiis, vel à sacrifico ritu lingua Græcorũ Thuscia cognominata? Phryges præterea qui auguria inuenisse creduntur: Cilicum et Arabũ, Pisidarũ, deinde Pãphiliæ et Vmbriæ gẽtẽ missam facio, huic vni cognitioni semper intentam. Hæc de variis gentium nationibus: Nunc nobilia rerum publicarum subtexantur exempla imprimisq; Atheniensium & Lacedæmoniorum: hi enim augurem regibus suis dedisse collegam & assessorem, illi verò sacerdotes quosdã diuinos, quos vt ait Cicero Mantes appellant, singulis eorum publicis concionibus præfecisse dicuntur. Quotiens deinde S.P.Q.R. quum armorum crepitus è cælo auditus, quum prodigiosè lapidum, laterum, ferri, carnis, sanguinisq; pluuiæ in terram cecidissent, quum clypei ardentes emicuissent, cælestes coronæ arsissent, quum è fœminis mutari in mares, quibus omnibus non minima reip. detrimenta imminere sperabantur, nõnne his disciplinis cum Sibyllinis versibus vsi perhibentur? neque his contenti, omnia quoque, quod omnibus in rebus plurimum conducere posse arbitrabantur, agendorum singulorum initiis, quod bonum, faustum, fœlix fortunatumq; esset præfabantur. Calchãtem scimus tanto honore apud Græcos habitum ob vnam auspicii disciplinam qua profectò excellebat, licet aliis in rebus multis esset inferior, vt petentibus Ilion Graiis, innumerosissimæ classi præfectus memoretur. Amphiaraus verò & Tiresias tam illustres eodem artificio feruntur, vt primum pro deo colerent, secundus non modo viuis hominibus præferretur, sed defunctis etiam, Homero dicente, apud inferos Tiresiam solum sapere, vagarique reliquos vmbrarum more. Mopsus & Amphilochus reges quoque in Grecia auguriorũ fama percogniti. Hic verò mirari posse aliquos præclare video, vbinam scilicet vrbis Romanæ parentem augurem optimũ omiserim: Sed piget reminisci, pudet cogitare vrbem Romam omnium terrarum indubitatum caput, auspicio conditã et florentẽ porrò præpotẽtis populi fortunã auibus credere maluisse quàm deo, quũ sub regibus & imperio cõsulari multis quidem sæculis nihil absq; auspiciis fieri solitum sit, neque comitia, neque Patrum prouocationes, nec equitum consilia aut peditũ descriptiones, nec tota deniq; res militaris. Stupet animus recolens viros illos tam celebres ac magnificos, auium volatibus garritibusq; succubuisse fallacibus: vbinã Martios dimiserim fratres apud vetustissimos romanorum hoc in genere celebratos, sed de his fateor nihil

præter

præter nomen habere me. Præterea Cassandrã virginem, Priami regis filiam cuius illustris admodum & magnæ rei nuncius furor, Polybũ deinde quẽdam Corinthium de quo est apud Homerum q̃ multis Achiuorum Troiam petentibus & imprimis filio suo, an furore an aliter incertum est, mortẽ prænũtiauit. Ego autem omne quod vel fabula est vel fabulã redolet sciẽs volensq́ prætereo, Athlantem astrologiæ fuisse peritissimum, deq́ sphæra primum inter homines disputasse, qua ex re visus est orbem suis humeris sustinere: Zoroastrem verò Bactrianorum regem quem primum magicas artes inuenisse nominatissimi testãtur auctores, nõne vt Hermodorus etiam tradit & Dion in quinto de philosophia libro, & sui nominis interpretatione astrorum constat fuisse cultorem, mundi principia siderũq́ motus curiosissime spectã sse, qua curiosa siderum cognitione atq; contemplatione Pericles Atheniensium animos solis obscuratione territos, eiusce causis redditis quas ab Anaxagoræ institutione perceperat, vano trepidantes metu liberauit. Alexandro quoq; Darium insequente quum lunæ defectus matutinis horis incidisset, Macedones rati numina sibi indignari, tanta seditione commoti sunt vt armis abstinere decernerent, nec eos cohibere potuisset magni ducis imperium, ni Aristander vates, naturæ rationes absoluisset sicut Dion Syracusanus, turbatis primũ militum animis cum grauissimo & crudelissimo tyranno Dionysio patriam liberaret, Amylta vate docente & cunctis in medium rationem deficientis sideris reddente, non est tali casu deterritus. Arguuntur quoq; dissoni lunæ crepitus, cuius pauoris causęq; ignarus Nicias, Atheniensium imperator, veritus, classem & pulcherrimum exercitum portui subducens perdidit, eorumq́ opes afflixit. Nec alitur L. Sulpitius Gallus qui cõsu M. Marcello fuit, defectũ lunę imminentẽ in L. Pauli exercitu contra Persem regẽ militibus metum adimens fore prædixit. Non me præterit, Iulium quoque Cæsarem Astronomica ratione denos dies obseruationi veterum superadiecisse, quòd solis meatum partes ccclxv quibus sol zodiacum lustrat efficerent, vt temporum ratio fluctuans facilius congrueret in annum: quam rationem vnico errore comperto, superintercalandis diebus emendauit Aug. & vt est scriptum in Saturnalibus, omnem hunc ordinem æreæ tabulæ ad æternam custodiam incisione mandauit. Neronem principem quoque scelestissimũ ac crudelissimũ, alioquin artis eius amãtissimũ fuisse cõstat, quæ ex aëre est et stellis, et aqua & sphæris, lucernis, ac peluibus, inferorũ vmbrarũq; colloquiis, multisq́ aliis modis qui diuinationem promittunt, fortuna sua rerum humanarũ summa gestiente potissimũq; imperare diis cõcupiente: neq; sum nescius, Adrianum Matheseos adeò peritũ fuisse, vt de rebus suis ad supremum vsq; vitę suæ exitum cuncta perscriberet, diceretque de vero Helio Virgilianũ illud, Ostẽdet terris hunc tantũ fata nec vltrà Esse sinẽt. Præterea Alexandrum Seuerum Matheseos & aruspicinæ artis peritissimum, Horoscopum quoque summum Auidum Cassium in his quoq; nil omittentem. Taceo Variũ Antonium Heliogabalum, qui & Magorũ colloquio vtebatur assiduè. Sunt præter hos qui diuinis numinũ præsagitionibus illustres habẽtur, neq; id mirũ quidem, quum singulis hominibus in lucem editis (salua tamen firmitate fatali) Genios esse

quosdam

quosdã ,eorũ tutelæ, salutiq; assignatos, veluti actionũ suarũ magistros ac recto-
res à nõnullis,paucis quãq; visos,multiplicium virtutũ suarũ splẽdore cõspicuis,&
Theologi,et Socraticorũ,Platonicorũq; libri ac auctores celebres, Censorinus,
C.Flaccus,Euclides,Apuleius,Trismegistus,Anneus Florus, Ammianus Mar-
cellinus,sed Menãder Comicus imprimis et Homerus docuere, quorũ carmini-
bus illud accepimus,Cęlestes deos cũ viris fortibus haud quaq̃ fuisse locutos,nec
affuisse pugnãtibus vel iuuisse,cęterũ familiares Genios cũ iisdẽ versatos,quorũ
adminiculis ac pręcipuis admonitionibus freti plurimi dicũtur enituisse,Socra
tes pręcipuè quẽ sępe dicere solitũ nouimus,diuini quiddã numinis secũ esse qđ
Dæmonion appellat cui sęp paruerit nũq̃ impellẽti,sæpe reuocãti, idq; sępe ac-
cidisse,tũ maxime quũ apud duellũ infœliciter cessisset Lachete pręctore,vnaq; se-
cũ proinde fugã arriperet ac esset in cõpito,nec eò quò reliqui diuerteret: eius rei
causã sciscitãtibus præmonitũ se ac deterritũ à deo dixit:tũq; eos q̃ aliò diuerte-
rãt,in hostiũ incursiones incidisse.Nec Socratẽ solũ,vt diximus,in hac diuina prę
sagione celebrẽ fuisse creditũ est,sed Zalecũ et Minoëm, Cimonẽ,Zoroastrem,
Lycurgũ et Numam,vt Pyrrhi bello Curiũ Fabriciũ Coruncanũ: primo Puni
co caratinũ duellũ,Metellũ Luctatiũ ,secũdo maximũ Marcellum, Paulũ Garc-
chũ,Catonem superiorem Aphricanum,Lęlium,Syllam,Marium,ac vt nõnul
li putant,Cęsarem quoque Augustum,multosq; præterea & præter hos Roma-
norum. Respub.& Græcorum tulit singulares viros,quorũ neminẽ nisi iuuante
deo talem fuisse credẽdum est.Quæ ratio poëtas maximeq; Homerũ impulit vt
principibus heroum,Vlyxi,Achilli,Agamemnoni certos deos discriminũ et pe
riculorum comites adiungerent.Præterea ipsorũ deorum aliquando pręsentiæ
quales suprà commemoraui declarant , ab his singulis hominibus quibusdam
consuli , quod quidem intelligitur etiam significationibus rerum futura-
rum quæ tum vigilantibus tum dormientibus portenduntur . Tametsi qui-
dam talia prorsus tollentes asserant nulli sapientum comparuisse deum vel ge-
nios,verũ vecordes quosdã ex imbecillitate homines,in animi horrore aut cor-
poris intemperie constitutos,inanes et alienas opiniones attrahere,qui in se ipsis
esse genium , superstitionem habent : quibus quidem assentiendum putarem,
Epicuri rationibus defensus, nostri mutatiõe atq; deceptione innixus, nisi Di-
on atq; Brutus,grauissimi viri & sapientiæ studio dediti,nullã p affectionẽ mor
bũve aberrãtes haud facile captabiles ab ipso ita dispositi genio fuissẽt vt amicis
ac familiaribus retulerint : quare periculosum iter auertẽs haud facile dixérim
vetustissimis ne auctoribus hunc sermonẽ comprobantibus assentiendum sit,an
huiusmodi homines regna & exercitus resq;pub . gubernantes atque regentes,
familiares genios ac numina sibi adesse dicentes,vt infrenes difficilesq; multitu
dines caperent nouitate ac magnitudine rei , & opinionem dei vere commenti
sint quæ ipsis illis quorum gratia fingebatur saluti esset . Quis itaque,nisi men-
tis inops quispiam dicet,non oraculis fidẽ daret,quum videret non modo sum
mos philosophos et humanæ magistros vitę,sed latissimas nationes,clarissimos
populos & reges apud Delphos et Dodonam & Ammonem concurrẽtes?quis
sperneret Sibyllas quas senatus & po.ro. in extremis periculis consulebant?quis

somnia negligeret quum sciret ut reliquos silea, Lacedæmonios ipsos quos nescio an proximos Romanis fortissimosque omnium & præstantissimos viros iudicare velim, usqadeo somniorum curiosos, ut scribit Cicero, quòd qui eis præerant non contenti vigilantibus curis, in Pasyphæ fano, quod est in agro prope urbem somniandi causa excubabant: quia vera inquit quietis oracula ducebat. Quis denique Magos non susciperet, sine quorum doctrina neminem quantumlibet talibus rebus ornatum ad Persarum regnũ prouehi posse cognosceret? His & aliis eiusmodi ut diximus tunc prouidentiæ modis agebatur insensata mortalitas, fidens consultoribus infestis, nec dum tempus erat ex tã profundis tenebris emergere, prosequebatur humanum genus tũc diuina ultio, sicque meritum premebat ut (si dici fas est) superstitionibus humanis cælestis patientia faueret. Nos verò quibus diuinæ gratiæ splendor illuxit, aliud vitæ genus aliosq ritus decet amplecti, & modum omnem ut est cuique tributa prouincia in præpetibus gubernandis, erudiendis oscinibus, spectandis extis, somniis conformandis, inspirandis vatibus, fulminibus iaculandis, sortibus regendis, cæterisque quibus futura dignoscimus dęmonum obsequio & ministerio fieri arbitrandũ est. Etenim deceptionum illudentium plena sunt, quibus ut turbent omnia & errores humanis pectoribus infundant euenit ut istis subdolis & captiosis præscientiæ modis multa futura dicantur, nec aliter ac dicuntur eueniant: quibus implíciti homines curiosiores fiant et sese magis ac magis inserant multiplicibus laqueis perniciosissimi erroris, quod ut facilius valeant leuiusq consequatur quod in nos intendunt, edunt illa persæpe quibus stupefacti homines fidem commodent simulachris diuinitatis ac numinis: inde fit ut vitam sæpe tui bent, somnos inquietent, membra obtorqueant, valitudinem frangant, morbos lacessant, mentésque aliquando territent: inde est quòd augure Accio Neuio Tarquinii tempore, lapis nouacula incisus est, hinc nonnullis regni futuri signa procurantur. Quo fit ut. L. Tarquinio Prisco Romam petenti Aquila pileũ sustulerit & cũ alte subuolasset, dictu vix credibile, capiti reposuerit. Quo etiam regnante tradunt Cressam virginem reliquias quas ex omni regia mẽsa percipiebat ad virgines vestales ferre consueuisse, obtigisseq aliquando quum igni sacro eas imponeret repẽte è foco genitalem cinerem viri insurrexisse eámque quę ibi insederat Tanaquilis reginæ ancillam Cressam captiuam consurrexisse grauidam, Seruium quoque Tullum natum qui regno successit, cui portò in regia accubãti puero caput arsisse visum creditumq laris familiaris filiũ, Ouidio in fastis dicente, Nam que pater Tulli Vulcanus Cressaq mater Præsignis facie corniculata fuit. Hãc secum Tanaquil sacris de more peractis Iussit in ornatũ fundere vina focum. Hic inter cineres obsceeni forma virilis Aut fuit aut visa, sed fuit illa magis. Iussa foco captiua sedet conceptus ab illa Seruius à cælo semina gentis habet. Signa dedit genitor tunc quum caput ore corusco Contigit, inque coma flammeus arsit apex. Hinc quoque q Iuno Vegensis migrare sese Romam velle respondit, quòd Claudiæ manũ nauis secuta perhibetur, q in sacrilegos & Iuno nudata & Locrensis Proserpina & Ceres Milesia vindicauit, Herculesq de apio. Nec aliter Hannibali somnia orbitatẽ oculi cõminãtur. Flaminio extispicia periculum

lum cladis prædicant: vel serpens, immo verò Demoniarches vrbem Romã pestilentia liberauit Epidauro accersitus, aut Aeneas oraculorum indicio promissam & quæsitam inuenit Italiam, & in ea non tã numinũ q̃ dæmonũ nutu sedem statuit. Quid aliud agit in somnis pater Anchises? Quid Iupiter & Apollo qui ambiguitate student obnubere oracula, vt cum mendaces aut fallaces inuẽti fuerint aliquando rationis velamine suam tueri queant fallaciã, sicq; perditos perdere & deprauatis errorem prauitatis infundere ac fallere non desinũt donec auditores suos protrudãt in præceps: cui à sæculis vatum profuere responsa? Crœsóne an Pyrrho vel Laio, aut præcedentiũ aut subsequentiun cuiquam? Nónne Crœsus opulentissimus Lydorum rex bellũ moturus in Persas, tali responso fertur illusus, Crœsus Alyn penetrans magnã peruerterat opum vim. Quo responso, hostium se vim peruersurum putans peruertit suam. Vtrum autem accidisset eorum, verum oraculum fuisset. Nihilo purius egisse traditur cum Pyrrho qui bellũ Romanis illaturus dum Delphos consulit, hoc responsũ vt ait Ennius accepit, Aio te Aeacida Romanos vincere posse. Deme si Pyrrhus si nõ intelligeret vtra pars vicisset verum oraculum videri, sic versutus artifex texuerat, sic in omnem euentũ perfugium veritatis occupauerat, hoc tñ adeò manifestam fallaciam præfert vt quanq; sicut Ennius idẽ ait, semper fuerit stolidũ genus Aeacidarum, ab eo tamẽ perpẽdi absq; difficultate potuerit: illud etiam obscurius quod Crœsum decepit, quod vel Chrysippum potuisset fallere. Sic enim apud Ciceronem scriptum est, cui tamẽ ad postremum tota res commẽtitia videtur et hoc à poeta fictum suspicatur, illud ab historico, rationes afferẽs: primum enim latine Apollinem nunquã locutum fuisse, deinde Pyrrhi temporibus iam iam versificari desisse, & hoc vltimũ ex eodem libro permulta irrisiue dictum arbitror: tamen vtcunq; non multum his rationibus moueor, quoniam in latinum transferri & in carmen inferi potuit ambiguitas oraculi, græcis & solutis primũ verbis edita: nã si ad linguam respicio, quæcunq; oraculis dicta sũt, latine quidem apud nostros de his græco fonte descendunt, græce vel ab Apolline prolata vel ab illis memoriæ mandata, nec linguarum varietas obfuit veritati. Alia igitur me Ciceronis ratio violentius vrget, ait enim hoc Pyrrho responsum inauditum græcis, itaq; satis credi potest hoc ab Ennio, suo quodam iure fictum esse. De Herodoto autem quem Cicero ipse patrem historiæ vocat, quòd superioris oraculi fictor extiterit non tam facile crediderim. In dubio igitur visum est verúmque attingere, & Ciceronianam de hac re non præterire sententiam. Illud etiam anceps & inopinabile, quod Philippus Macedo ex eodem adyto accepit vt imminens sibi à quadriga periculum prouideret, quo audito rex anxius dissolui currus per omnem Macedoniam imperauit. Quin & oppidum Bœotiæ cui Quadrigæ nomen erat vt fatale sibi perpetuo declinauit, vel vt quidam ferunt iussit euerti, frustra tamen: aliò nanque minarum spectabat oraculum. Capulus enim gladii quo eũ Pausanias transfodit quadrigæ cælaturam fertur habuisse. Itaque Tul. eleganter illudit, Neque enim obscura tantum sed mendax admonitio, quasi rex capulo & nõ cuspide moriturus esset. Appius Claudius is qui ciuili bello põpeianas partes secutus est, de euentu rerũ dubius vicinũ castris

qui iam tunc neglectus obmutuerat retentauit Apollinem. Itaq; Perhemonoe quædam templi vates in antrum compulsa solitoq; æstuãs furore fertur in hanc sententiam respõdisse, Magnas huius minas Romane ne timeas: nihil enim ad te, quoniam in pace Eubœæ cola, vel vt quidam alii, latus euboicum possidebis. Lucanus, Effugis ingentes tanti discriminis expers Bellorum Romane minas solusq; quietem Euboici vasta lateris cõualle tenebis: quo ille responso velut in somnis accepto perplexior discessit inde q̃ venerat, sed non multo pòst apud locum qui Eubœæ cola dicitur ante supremum prælium morbo correptus interiit, ita subtractus bellis & sepulchro cõditus Euboico fidem fecit oraculo. Eodémque modo Laio prædictum est ab Apolline, Caue vetatos liberum sulcos seras, generatus ille mactabit te impie & omnis aula respergetur sanguine. Sed ille quidem vtpote præscius quæ sequerentur sementem iuxta fatum fieri vetabat, sciens in potestate eius positum si abstinere vellet. Laius non vt homo nescius futurorum ab eo qui sciret quid agendum sibi esset sciscitabatur, seuit autem non fato eliciente sed victus intemperãtia. Similiter Argiuis per oraculum quęrentibus an aduersum Persas bellum suscipi conueniret, responsum est, Vicinis offensa deo carissima plebs armorum cohibe numina, corporis omne discrimen sola capitis tutabitur vmbra. Sciebat enim quid esset deligẽdum, q́q; optio penes hominem: id verò quod sequitur optionem penes factum. Nero Cæsar post hos portendi sibi mutationem status à mathematicis acceperat, qui in hoc concordes in eo discordabant quæ nam fortuna imperio deiectum exciperet: his Neronis animus eger Delphicum oraculum experiri statuit, sic enim sibi visum est hæsitationem suam ab humano ad diuinum consilium transferri debere: inde sibi responsum est, Annum tertium & septuagesimum caueret: quod quum audisset, homini incõsiderato & vix trigesimum ætatis suæ annum transgresso, tanta securitas incesserat vt iam nihil metuens & prosperitatem & ætatem sibi integram sponderet, quasi ante prænuntiatum tempus ab Apolline mori non posset, eo deniq; est insolẽtiæ raptus vt preciosissimis quibusdã rebus maritima tempestate deperditis affirmaret eas ad se vel piscium obsequio reuersuras, talibus intumuerat erroribus quũ subito destitutus ab omnibus & ad turpissimam compulsus est mortem, vtique consiliario dignus Apolline, quàmuis vanissimus ille spiritus mendaciiq; parens ne quid ineptius videretur consuetis ambagibus atq; arte prouiderit. Quod ipse Nero suprema illa nocte audito clamore militari suum execrante & Galbæ nomen celebrante, serò licet, quiuit intelligere, & ad infœlicitatis suę cumulũ auctorem oraculum veridicum appellari. Galba enim successor tertium & septuagesimum annũ tunc agebat. Admonet nos aliquis obtrectator quibusdam consultorem istum consulere, quęruntur vtrinq; nostris temporibus sacra sibi interdicta cerimoniasq; sublatas, et ob hoc ideo maxime nulla vel perplexa & inextricabilia omnia talium rerum consultoribus responsa dari. Cur ergo longe ante imperiũ Cæsaris ac Christi dei saluatoris nostri natiuitatem sicut ipsorum auctores attestantur abolita pene fuerat Pythii oraculi fides, abolita autẽ quia contempta? Porrò autem quare contempta nisi quia vel vana vel falsa vel dubia. Vnde poeta prudẽter admonuit in-

consulti

consulti abeunt sedemque odere Sibyllæ. Et ne forte parui id pendant quòd contemptum, abolitú atque antiquatum fuit, hoc esse aut numen aut sedem, Apollo ille Pythius erat quem ferunt magno Pythone serpente interfecto magnum vatem totiusque vaticinationis auctorem & principem hæredem sedis & diuinationis & nominis extitisse, ibique eum reddere responsa degisse, vbi orta cũ auctore ipsa diuinatio videbatur, euasiunculas autem quærentes dicentésque vim sedis ac loci euanuisse tractu téporis, sic ridet Cicero vt dicat eos non aduertere quod de vi diuina agitur, quæ si est vtrique æterna est: Sed perinde loqui quasi de vino aut salsamento quæ vim suam imminuũt vetustate & paulatim euanescunt. Itaque hæc profitétes philosophos superstitiosos & penè phanaticos appellat qui excusationes friuolas ineptiis suis malunt exquirere euanuisse fingentes, quàm veritatem ingenue confiteri & errorem suũ vel serò cognoscere qui diutissime circumuenti sūt super huiuscemodi oraculis, partim falsis vt ipsius Tullii verbis vtar, partim casu veris vt fit in omni oratione sepissime, partim flexiloquis et obscuris vt interpres egeat interprete & sors ipsa ad sortes referéda sit, partim ambiguis & perplexis oraculis: hi maxime fallunt quorum prestigias à veritate pro fani intelligere non possunt Ideoque ab ipsis attribui putant et imperia et victorias & opes & euentus prosperos rerum, denique cum ipsorum nutu sæpe respub. constet periculis imminentibus liberatam, quæ pericula & responsis denunciauerunt & sacrificiis placati auerterunt, omnia illa meræ fallaciæ sunt. Nam quum dispositiones dei præsentiant quippe qui ministri eius fuerunt interponunt se in his rebus vt quæcunque à deo facta sunt vel fiunt ipsi potissime facere aut fecisse videātur Et quotiens alicui populo vel vrbi duci vel principi secundum dei statutum boni quid impendet, illi se facturos vel prodigiis vel somniis vel oraculis vel sortibus cæterisque id genus vt diximus pollicentur, si sibi honores & sacrificia tribuantur, quibus datis quum id acciderit quod necesse est, sibi summam pariunt venerationẽ. Quouens autem pericula impendēt ad aliquam ineptam & leuem causam se profitentur iratos, sicuti vno Varroni quòd formoso puero in templo Iouis ad excubias tenendas collocauerat et ob hāc causam Romanum nomē apud Cannas penè deletum: quòd si Iuno alterum Ganymedem verebatur, cur inuictus Romana luit pœnas, vel si dum tantummodo duces vel principes curant cæteram multitudinem negligunt? Cur Varro solus euasit qui hoc fecit, & Paulus qui nihil meruit occisus est? Itaque siue periculum quod imminet vitari potest, videri volunt id placati auertisse, siue nō potest id agunt, sicque sibi apud homines qui eos nesciunt auctoritatem pariunt ac timorem, his versutiis & his artibus noticiam veri dei trini & vnius apud omnes gentes inuerterunt. Harum igitur disciplinarum obseruationibus superstitiosis, quæ ad cognitionem siderum coniunguntur societas dæmonum formidanda atque vitanda est, neque illos ab hoc genere superstitionis segregandos puto, qui ab ipsa Chaldæorum natione profluxerunt: quod propria est eorum genealogiæ ratio vt possint antea facta futuráque ex ratiocinationibus astrorum explicare, hoc est, quos effectus habent sidera duodecim, stellæ quinque, sol & luna ad humanam rationem conferre: Cuius rei primus Berosus insula & ciuitate

D iii Coho

Coho confidens, ibi aperuit disciplinam, postea studens Antipater, iterumque Achinapolus qui etiam non enascentia sed ex conceptione rationes explicatas reliquit. Hi enim quanquam veram stellarum positionem quum quisque nascitur consectetur & aliquando eam peruestigent, per eorum inuentas conscriptasque regulas, tamen quod inde conantur vel actus nostros vel mores vel euenta prædicere, nimis errant profecto, nimisque magna dementia detinentur, & quos non solum christianæ religionis instituta ac fidei nostræ lumina, verum multa quoque veterum poetarum, philosophorumque illustriu, clarissimorumque ducum & imperatorum dicta confutent, ex quibus est illud imprimis sacris in literis ad Moysen annotatum, Quando ingressus fueris terram quam dominus deus tuus dabit tibi, caue ne imitari velis abominationem illaru gentium, ne inueniatur in te qui lustret filium aut filiam suam ducens super ignem, aut qui ariolos sciscitetur & obseruet somnia atque auguria, ne sis maleficus vel incantator, ne pythones consulas & diuinos & ne quæras a mortuis veritatē. Omnia hæc enim abominabitur, & propter huiusmodi scelera delebit eos in introitu tuo, perfectus eris & absque macula cum domino deo tuo: gentes istæ quarum possidebis terram augures & diuinos audiunt, tu autē a domino deo tuo aliter instituutus es. Quis ergo dubitet hæc non modo capitalia sed fidei peruersionem, quæ tanta diligentia diuina explodit sententia? Et illud quidem Leuitici, Non augurabimini nec obseruabitis somnia nec declinetis ad magos nec ab ariolis aliquid sciscitemini vt polluamini per eos: vir enim in eodē inquit, siue mulier in quibus pythonicus vel diuinationis fuerit spiritus morte moriatur, lapidibus obruāt eos & sanguis eorum sit super illos. Nec minus ad Romanos apostolicis verbis expressum: Quis enim cognouit sensum domini, aut quis cōsiliarius eius fuit? Est quoque illud diuinum ac cæleste consilium, Altiora te ne quæsieris & fortiora te ne scrutatus fueris: Sed quæ præcepit deus tibi illa cogita semper et in pluribus operibus eius ne fueris curiosus. Non est enim tibi necessarium ea quæ tibi abscondita sunt videre. Non est vestrum, alibi scriptum, nosse tempora vel momenta quæ in patris potestate posita sunt. Annunciate quæ futura sunt inquit Isaias, & sciemus quia dii estis vos. Simile est illud Ecclesiastici, Ignorat homo quod ante se fuerit & quod post futurum quis ei poterit indicare? Quid aliud illud Sapientiæ asserit? Cogitationes enim mortalium inquit timidæ sunt & incertæ prouidentiæ nostræ, corpus quod corrumpitur aggrauat animam & terrena inhabitatio deprimit sensum, multa cogitantem: & difficile existimamus quæ in terra sunt & quæ in prospectu sunt inuenimus cum labore, quæ in cœlis sunt autē quis inuestigabit: sensum autem tuum quis sciet, nisi tu dederis sapientiam & miseris spiritum sanctum tuum de altissimis? & sic correptæ semitæ corū qui sunt in terris & quæ sibi placent didicerūt homines. Atqui teste Firmiano non hoc idem faciunt philosophi qui disputant in cęlo quid agatur, & eo semper impune id facere arbitrantur quia nullus existit qui errores eorum coarguat: quod si existimarent descensurum aliquem qui eos delirare & mentiri doceret, nunquam quicquam de his rebus quas scire non possunt disputarent. Nec tamen ideo fœlicior putanda est eorum impudentia & audacia quia non redarguuntur. Redarguit

enim

enim deus cui sola veritas nota est licet conuenire videatur eamq; hominum sapientiam pro summa stulticia cōputat. Linquo Augustini & Ambrosii operosissimos validissimosq; tractatus ac disputationes lōgissimas quas nec tempus exigit nec recipit locus nec requirit quisquis aliquantulum legendo profecerit, notę nempe sunt: vnam Augustini veram nescio an breuem magis proferam sententiam ex eo libro qui de dei ciuitate inscribitur, His omnibus cōsideratis inquit, non immerito creditur quum astrologi mirabiliter multa vera respōdent occulto instinctu fieri spirituum non bonorum quorum cura est has falsas & noxias opiniones de astralibus fatis inserere humanis mentibus atque firmare non horoscopi mutati & inspecti aliqua arte quæ nulla est. Alteram Ambrosii ipsius ex eo libro quem de obitu Satyri fratris nobis luculēta oratione reliquit: eius enim verba sunt hæc, De solis cursu cælīq; ratione philosophi disputant, & sunt qui putant his credendū quum quid loquantur ignorent, neque cælum ascenderunt axem dimensi, nondum oculis perscrutati sunt: quia nullus eorum cum deo in principio fuit, nullus eorum de deo dixit quum pararet cælum cum ipso eram & eram cum eo cuncta componens. A diuinis preter hæc ad humana descendenti permulta se ingerunt illustrium poëtarū dicta his fatis cōsentanea, è quibus illud primum antiquissimum & acerrimum apud Homerum proferendum: Iuppiter inquit non mortalem hominē non è communi grege deum aliquē, sed Iunonem illam suam coniugem ac sororem reginamq; deūm graui comminatione deterret ne secretum suum intimū auderet inquirere aut sciri posse præsumeret: post hunc duo literis demandata sunt. Duorum quoque in illa prima ætate poëtarum illustrium, Pacuuius, Nam si quæ ventura sunt præuident æquiparāt Ioui. Rursum idem poëta istis qui linguam auiū intelligunt, plusq; ex alieno iecore sapiunt quàm ex suo, magis audiendum quàm auscultandum censeo. Accius, Nihil quoque credo auguribus qui aures verbis ditant alienas, suas vt auro locupletent domos. Quartum his Enniū addiderim qui vetusta illa & venerabili facundia hos ipsos eleganter irridet, vt verbis etiam suis vtar, Qui sui quæstus causa falsas suscitant sententias. Non enim sunt hi aut scientia aut arte diuini sed superstitiosi vates impudentesq; arioli aut inertes aut insani aut quibus egestas imperet, qui sibi semitam non sapiunt, aliis demonstrāt vias: quibus diuitias pollicentur, ab ipsis drachmam ipsi petūt. De his diuitiis sibi deducant drachmam, reddāt cætera. Addo quinto loco spectatæ authoritatis grauitatisq; poëtam doctissimum Flaccum Horatium dicentem, Prudens futuri temporis exitum caliginosa nocte præmittit deus, Ridetq; si mortales vltra fas trepidant necnon illud quod adest memento componere æquus, & quid sit futurum cras fuge quærere: Et quem sors dierum quem quæ dabit lucro appone. Est & illud eiusdem quoq; poëtæ ad Leuconoen, Tu ne quæsieris scire nefas, quem mihi quem tibi finē dederint dii Luconoe, nec Babylonios tentaris numeros vt melius quicquid erit pati seu plures hyemes seu tribuit Iuppiter vltimam. Lucanus inter hos sextus his verbis accedit,

Sit subitum quodcumque paras, sit cæca futuri
Mens hominum fati liceat sperare timenti.

Statium

Statium his septimū aggregauerim, Quid crastina voluerit hora scire nefas homini. Vltimo in loco sequitur hos Iunius Iuuenalis Aquinas & his verbis,

Spondet amatorem tenerum vel diuitis orbi
Testamentum ingens calidæ pulmone columbæ
Tractato Armenus vel Comagenus Aruspex
Pectora pullorum rimatur & exta catelli.
Interdum & exta pueri faciet quod deferat ipse
Chaldæis. Sed maior erit fiducia quicquid
Dixerit astrologus credent à fronte relatum
Amonis: quoniam delphis oracula cessant:
Et genus humanum damnat caligo futuri

Hæc religionis nostræ instituta & illustriū dicta poëtarū illis similia subsequuntur & philosophorum sententiæ, Socratis potissimum qui in hoc cælestium scrutinio & causarum abditarum indagatione cæteris cordatior fuit, quum hæc intelligeret non posse inueniri, celebre illud ab omnibus probatum in medium nobis attulit, Quod supra nos nihil ad nos, sicq; proinde ab omni physica quæstione disputationem suspendens eò se contulit vt in virtute atque officio omnis eius versaretur intentio. Itidem Democriti physici non ineptus præ cæteris contra tales iocus, quod est ante pedes nemo spectat, cœli scrutantur plagas: facetissimáque illa Ciceronis irrisio temere disputantium, nullaq; de re dubitantium tanquam modo deorum ex concilio descendentes quid ibi agatur oculis suis aspexerint auribúsque perceperint. Sanè vt idē inquit Cicero & in senectute sua horæ quidem cedunt & dies & menses & anni nec præteritum tēpus vnquàm reuertitur, nec quid sequatur sciri potest. Sunt & aliæ contra hæc hominum portenta, philosophorum clarorum sententiæ, inter quos Fauorini est illa melius & vrgentius cæteris quos legere potui philosophis futurorum noticiam facillime repudiantis atque dicentis, Nihil enim ab illis audiri posse dicebat nisi graue atque molestum: quoniam aut vera respondebunt quod rarissime solent: si quidē mala nisi iam ante tempus afferre & superuacuam solicitudinem: posita enim illic veritate, adest hinc necessitas. Ita nihil præcise nisi dolorē poscenti reddere libet hoc loco sustinere, & quod communis rerum natura non patitur tentare maior sine offensione possit interferi, hoc est, Fauorini, M.T. cuius hæc sūt, vt omittamus superiores. M.Crasso putas vtile fuisse tum quum maximis opibus fortunisq; florebat, scire sibi interfecto filio Publio exercitúque deleto trans Eufraten cum ignominia & dedecore esse pereūdum? An Cn. Pompeium censes tribus suis consulatibus, tribus triumphis maximarum rerū gloria lætaturum fuisse si sciret se in solitudine Aegyptiorum trucidatum iri, amisso exercitu, post mortem verò ea consecutura quæ sine lachrymis non possumus dicere? Quid verò Cæsarem putasse si diuinasset fore vt in eo senatu quē ex maiori parte ipse cooptasset in curia pompeiana ante ipsius Pompeii simulachrum tot centurionibus suis spectantibus, ac nobilissimis ciuibus, partim etiam à se omnibus rebus ornatis trucidatus ita iaceret vt ad eius corpus non modo amicorum sed ne seruorum quidem quispiam accederet, quo cruciatu animi vitam acturum fuisse? & certe

ignoran

ignorantia futurorum malorum vtilior est quàm scientia, Hæc Cicero. Possem ego antiquos & fortunatissimos ætatis nostræ viros in huius sententię testimonium vocare, sed nec necesse, nec locus hic longiorem digressionem recipit, & attigisse videtur ille clarissima: sin autē vt ad Fauorini argumentationē redeat oratio, bona pronūtiant, duplex incommoditas, expectationis tędium, & precogniti gaudii extenuatio: quod repentinū, gratius ac cumulatius obuenisset. Aut fal sa dicēt, quod q̄ familiare & frequētissimū apud eos est: et si erūt infœlicia, angoribus falsoq; metu: si fœlicia, inani spe & gaudio tristiciaq; vbi te delusū senties torqueberis. In omnē igitur euentū hos nugatores sycophātas cōtemnendos fore, ad hanc fere sententiam vt præteream Dicearchum qui expedire omnia no bis futura nescire magno volumine conclusit, Anaxarti philosophi ratione cōpellor. Is enim quum in Byrsam vrbem trans Eufraten omissam traiecisset Alexander, ibi eū vt antea persæpe monuit, vt tāquam falsa & incerta Magorū prædicta contēneret: nec ab re. Nam si fatis inquit ò Alexāder cōstent quę prędicuntur, ignota esse mortali bus: si vero naturæ debeantur, immutabilia quidē esse. Simile & illud Demonactis etiam philosophi qui vatē semel intuens publica mercede responsa præbentem, nonne vides, inquit, cuius rei mercedē flagites? Si enim tibi potestas à Ioue est eorum quæ fatali lege sunt constituta aliquid commutandi, quodcunque id est quod flagitas parum sane est: sin autem dei nutu & voluntate posita sunt omnia, quid tuum nos vaticiniū iuuare potest? Demosthenes Græcorum armis ac tanta & tam prompta virorum potentia confisus, neq; mentem adhiberi oraculis, neque vaticinia audiri permisit, Epaminundam memorans & Periclem illa semper formidinis & ignauiæ velamenta putasse. Saluberrimū & memorabile est illud omnibus horis Halicarnasei excellētis in astrologia, & in regendis suis ciuibus principis præstātissimi, totum id quod est Chaldaicum prædicādi genus repudiantis. Magnus quidam vir ecce superuenit, præmissis omnibus fide non inferior, Cato ille rigidus qui mirari se aitq; non ridet aruspex aruspicem quum viderit, quod dictum ad omnes ęquè augures, sortilegos, coniectores, chaldęosq; & mathematicos ac totam denique manticen cōuerti potest. Spectatis enim tot ineptiis quibus creduli homunculi illudunt, occursus profecto memoriam & risum ex mutua conscientia mouere deberet. Quàm illud quoque eleganter? quum esset consultus à quodam, monstrum ne esset à soricibus corrosas sibi caligas quum diceret, Respondit non esse id monstrum, sed verum monstrum habendum fuisse, si sorices à caligis roderentur. Quod sequitur non minus profectò, sed magnificum ac succi & pensi plenum. Nā quū apud Prusiam Hannibali exultanti & auctori committendi prælii pugnari placeret, ac ille negaret, quòd exta prohiberent, An tu Prusia inquit Hannibal vitulinæ carnis mauis quàm imperatori veteri credere? breue sane atque amplissimū tantoque principe dignum verbum, vt pote qui Hispaniam, Galliam, Liguriam, Italiam denique laceratam in faciem eius effudérit, vnius hostiæ vilissimæ ac fordidissimæ exta tot monumentis ac victoriis rerum præponi indignū ferens. Quid aliud Cæsar quum à maximo augure & doctissimo aruspice preponeretur ne in Aphricam ante brumam nauigia transmitteret, non ne illius dictum nihili fa-

ciens

ciens transmisit, quod ni fecisset, omnes aduersariorũ copiæ conuenissent. Econtrario Regulus nonne auguria seruauit & captus est? & Mancinus religionem tenuit & sub iugum missus est? Paulus habuit Paulus, & apud Cannas tamen cæsus est. Hæc & horum similia quæ confirmãdis auspiciis & id genus erroribus afferuntur, tam inepta, tam friuola persæpe sunt vt multis quidem M. Marcelli illius quinquies cos. probandum summopere consilium videatur, qui quũ esset imperator & augur optimus, totum hoc militare auspiciũ omiserit: à quo ne prepediretur lectica opertus, nec ab re, iter facere solitus: vir enim fortis & sapiẽs desperabat posse inuulgatam diu & imbibitam ac ossibus inhærentem opinionem aperta fronte discutere. Non eò vsque tamen Marcello assentiendum, nec auspicia omnino ita repudianda reor vt res magnas nullis vnquam credam signis vel auspiciis præueniri, quum et volatus auiũ dirigat deus, vt rostrũ sonans, aut prætereuolans penna, turbido meatu vel leni, futura præmonstret, vt theologi veteres & clari quidam auctores testes sunt. Ouidius in fastis,

Non ego te quamuis properabis vincere Cæsar
 Si vetat auspicium signa mouere velim.
Sint tibi Flaminius Trasimenaq́ litora testes,
 Per volucres signa multa mouere deos.

Verum præclare de hoc quoque vt de aliis Cicero, Signa inquit ostẽduntur ab his rerum futurarum: in his si quis errauerit, non deorum natura sed hominum coniectura peccauerit. Nec etiam postremo præter hæc rerum futurarũ signa est, quod ratione signorum vel planetarum certiores hi futurorũ nuncii de singulis quibusq; polliceri possint vel audiri: in sepem nãq; sideribus de quibus ante dixi mus & quæ ab incessu vocamus errãtia quũ errent tamen nulla minus, certę cõsiderationis nihil habent nisi secundũ cõmune regimẽ in mũdo eis debitũ intelligentiã septuplicẽ substantia extra consistente virtute sibi coniunctam. Scimus etiam, ne horũ audaciam per singula prætereamus intactã, eos fateri solitos quòd quisquis aquarii signo in lucem editus sit, piscatoris ministerium sortiretur. Cæterum piscatores quum Getulia non habeat, quis eorum dicere ausit, quia nemo illic in stella aquarii nascitur. Rursum quũ plurimos quos nasci signo libræ nonnt, trapezitas fore predicent, quos multarum gentium prouinciæ ignorant, fateantur necesse est aut in eis hoc signum deesse, aut effectũ fatalem nullo modo haberi. Persarũ autem ac Lacedemoniorũ reges quum per genus dominentur, regumq; filii vno eodẽq; sidere cum seruis cõtinue degentibus nati ad regnũ, pficiant, quid rationis habent vt serui qui secũ iisdẽ momentis horarũ ac temporũ fuerant geniti omnino in seruitute cõmorentur? Homines etiã diuersarum regionum, diuersarũ ætatũ, sub variis & diuersis siderũ motibus genti, si aut oppidorũ expugnationibus, aut collatis signis, eadẽ classe fluctibus obruantur, vel alio quouis modo, eodem tamen genere mortis eodemq; momento temporis interierunt, vt in Cannẽsi pugna contigit, quomodo momenta nascendi singulis secũdum istos attributa suas leges habebunt? Aduersabitur horum iudiciis vastitas forsan immensa altitudine, discreta in duo & septuaginta signa per rerum aut animantum effigies, in quas digessere cælum periti. Posse etiam fieri credibile est,

ex infinito stellarũ numero, vt alia signa pari, maiore, vel minore potestate sint, sine quibus recta ac perpetua obseruatio perfici non queat: neque eos homines cernere posse, neque percipere exuperantiam vel splendoris vel altitudinis, quum & quædam sidera in quibusdam terris conspiciantur, earumq; terrarum hominibus nota sint, eademq; ipsa ex omni terra alia non videantur, & sint alijs, vt Canopus, omnino ignotissima. Est enim id sidus ingens noctibus lucens, clarum & maxime mirum, cuius si aliunde fides abesset M. Manilius libro primo astronomicon præcellentissimus testis accedit: ideirco inquit, terris non omnibus omnia signa Conspicimus, nunquam inuenies fulgere Canopum, Donec hiliacas per pontum veneris oras. Quum itaq; cõstet rerum ambiguitatem confusionẽm que dãnosam ex taliũ potius diuinationis prænunciatione generari, quàm certam, cõducibilẽ consultoribus cognitionẽ, quũ nihil rite cernant, nihil percipiãt, nihilq; veniat horum quæ isti lubricis & fallacibus cõiecturis delirantes ac velut ebrii pollicentur(nisi rarum forte aliquid, aut fortuitum, qualia etiam aliquãdo ementiri volentibus elabuntur & excidunt)nullo pacto, Sigismunde Pãdulphe, vtendum esse tibi reor istiusmodi superstitiosis hominum iudicijs: quorum disciplinas tute optime calles, studijs indulges, ingenijs faues, vt argutijs apprime delectaris: maxime quum clarissimos quosque ætatis viros mathematicos, horoscopos summos & astronomos more maiorũ domi & militiæ ad futura præsagienda te semper penes habueris & habeas. Tantorum itaque virorum, tam eruditorum, tam illustrium exemplis & auctoritate, ac rationibus fretus, non iniuria dixerim diuinationis artem qua quis de futuris omnibus soli deo cognitis ad interrogata singula vera respondeat, aut omnino nullã esse(quod Socrates & eum secuti antiqui Academici quos eosdem & Peripateticos nominamus asserunt)aut esse, sed nõdum scitã, aut opinionem quandam, proinde vanam hominum coniecturam atq; iudicia quàm maxime fallentem.

Finis Tertii.

ROBERTI VALTVRII

AD ILLVSTREM HEROA SIGISmundum Pandulphum, de re militari

Liber Quartus.

De legibus Cap. I.

Vm quoque, Sigismunde Pandulphe, necesse est quem aliis ducem & imperatorem præfecimus, non harum quas modo diximus bonarum artium institutis solum, verum & legitimi iuris & more maiorum, cerimoniarum & sacrorũ erga deos & contentionum controuersiarumq; inter homines dirimẽdarũ iudicem, ac belli primum iuste gerendi dominum esse: bellũ enim iustum est, vt in repub. inquit Cicero, quod denũciatum & indictum, atque hoc ipsum quod aut repetundarum aut propulsandorum hostiũ causa geratur: legitimi iuris munus etiam dicimus ea iubere quæ sunt viri fortis, vt non deserere locum in acie, non fugere, non arma abiicere: & ea quæ sunt temperãtis, vt non committere adulterium, non flagitiũ facere: & ea quę sunt mansueti, vt non pulsare, non iurgia exercere: eodem modo secundum alias virtutes, & vitia, has iubere, illa vetare. Esse etiam præter hæc quædam belli iura, vt ineundæ pugnæ solennitatem seruare, decreta publica, fœderum percussionẽ, religionem sacramẽti, militum animaduersionem, dignitatem, ac præmiorum & honorum gradum. Quædam porrò esse quę vti facere ita pati sit fas, vt sata exuri, dirui tecta, prędas hominum pecorumq; agi, aliáque id genus quæ de singulis cauta sunt legibus, in quarum editione sunt qui putent Zeleucum, alii Rhadamanthum siue Lycurgum putant: quidam omnium priorem Cererem, quæ frumenta, quum antea glande vescerentur inuenit: molere quoque & conficere in Attica, & alia in Sicilia, ob idq; dea iudicata, vt Carcinus tragedus in suo poëmate affirmat. Hãc alii gloriam illi gentis hæbreorum duci summóque philosopho Moysi tãquam veritati magis consentaneum facile concesserunt. Lycurgus enim & Zeleucus, omnésque qui apud Grecos mirabiles sunt recentes atq; nouelli, quantũ ad hunc ipsum Moysen comparati, esse noscuntur, quoniam nec ipsum nomen legis, fuisse olim apud Græcos agnoscitur, & testis Homerus est, qui nusquàm in diuino eius opere hoc vsus est nomine. Non enim secundum legem, sed indiffinitiuis sententiis & regum pręceptionibus populus regebatur: vnde etiam multo tempore permansere tantum moribus vtentes, & non scripto, & multa horum semper secundum euentum casuum permittentes. Phoroneus etiam ipse secundus Argiuorum rex à quo forum forenseq; dicẽdi genus deductum putant, vt Argiui certa lege ac iudiciis regerẽtur, sexcentis ante bellum Troianum ferme annis inter Græcos primus ante omnes effecit, si modo illa quæ apud Platonem in Timæo

Critias ex Solone commemorat de legibus atticis multis annorum milibus ante Phoroneum, fabulosa & commentitia esse credamus. Nec me præterit apud priscos Græcos Isidem legiferam appellatam, tanquam primam legum inuentricem. Aegyptus autẽ prima scriptarum legũ monumenta, Mina rex siue Trismegistus dedit, quem fortasse quispiã in philosophorũ numero computet, quanquam in deos relatus Mercurii nomine ab Aegyptiis honoretur. Secũdus apud Aegyptios legũlator dicitur, vir prudẽtia excellens, Sasochis, hunc & ad deum religionẽ cultumq; multa prioribus legibus addidisse perhibent. Tertium Sesosim regem tradunt, qui ad rem militarẽ & belli muneta plurima cõtulit institutis suis. Quartus scribitur rex Buchoris tulisse leges sapientia ac vsu rerũ expertus, qui & vitæ regum leges dederit, & commercia hominum iudiciaque constituerit: post hũc legibus multa addidit Amasis rex, quem tradunt & de his quæ ad monarchas pertinẽt, déque omni Aegyptiorum œconomia præcepisse. Minos mare obtinuit & paulo antè Troiam captam Cretensibus leges dedit, vt Paradius memorat, quod Plato falsum esse conuincit. Spartanis verò qui & Lacedæmonii sunt, Lycurgus primus leges ex Apollinis, vt aiunt, auctoritate cõfinxit. Et quanquam leges scriptas nullas Lycurgus tulerit, vt alii perhibent, vnam tamen ex his quæ rhetræ appellantur afferam, quæ in hostes militare prohiberet ne sæpe pugnando consuefacti bellicosi redderentur. Qua in re Agesilaum regẽ maxime posteriori tempore accusant, vtpote qui continuis & frequentibus in Bœotiam incursibus ac prœliis Thebanos resistere Lacedæmonios edocuerit. Qua re saucium Antalcides quum intueretur, pulchram tuæ doctrinæ mercedem inquit à Thebanis recipis, qui nolentes ipsos neque scientes pugnandi peritiam docuisti. Huiusmodi sanctiones rhetras libuit appellari, quasi ex deo decretæ deique oracula quædam essent. Epirotis Ariba Epirotarum rex vnus ex posteris Pyrrhi, Achillis filii, leges, senatum, magistratus annuos, & politicæ vitæ formã primus instituit. Arraneis Chatharactes, Getis Zamolxis. Pittacus Mitileneis q̃ ad sexcentos elegos versus, & carptim de legibus ad ciues conscripsit. Fuit & alter Pittacus legifer, cuius & Fauorinus & Demetrius meminit. Atheniẽsibus verò à quibus iura & leges ortæ atque in omnes terras distributæ putantur, tulit rigidissimus Draco, quas & hoc ipso mitior Solon, sapiens vnus ẽ septem, & legũ scriptor, propter asperitatem magnitudinémque pœnarum abrogãdas curauit: vna enim fere omnibus mors pœna prædiffinita erat, vt etiam qui otii damnati essent capite plecterentur: & eis qui olera aut fructus surripuissent, idem supplicium quod peculatoribus aut homicidis cõstitutum esset. Ob quam causam illud Demadis à doctis probatur, qui Draconem non atramento sed sanguine leges descripsisse dixit. Inter Solonis autẽ leges quas plures fuisse cõstat, ac omnes quidẽ sapiẽtissimẽ latas, illas præclare statuit, quibus athletarum quoq; præmia castigata moderatione correxit, & ei qui Olympia vicisset quingẽtas drachmas, qui verò in Isthmo, ei centũ dari cõstituit, eadẽq; ratione in certaminibus & prœliis qui succubuissent præmiis esse illustrandos, eorũmque filios publicè enutriendos educãdosq;, quo sane animati singuli, fortiter ac strenue in bellis dimicabãt: sic Polyzelus, sic Cynegirus, sic Callimachus, sic omnes qui in Marathonis expu

gnatione pugnauerunt: sic præterea Armodius, Arostogiton, Mylciades, innumerabilésque alii: maxime autem Alexis comicus Athenienses inquit, oportere ideo laudari, quòd omnium Græcorum leges cogunt parentes à liberis ali, Atheniensium non omnes, nisi eos qui liberos artibus erudiissent. Fuit etiā quandoque in Macedonia lex, eum qui nullum hostem interfecisset, capistro cingi debere. Et apud Scythas, in bello vbi primum quis hominē deiecisset, eius sanguinem bibere, neque aliter participes prædæ fieri consueuisse nisi ad regem necatorum omnium capita detulissent: quæ nonnunquam (horrendum dictu) pur gantes deaurantésque ad pocula deferebant. Non licere etiam eorum cuiquam solennibus epulis pateram circumlatam accipere, nisi ei qui aliquem ex hostium quoque numero de medio sustulisset: apud Gallos sic etiam puberes omnes & armatos communi lege cogi ad bellum solere, vt qui ex his nouissime adueniret, in conspectu circūfusæ multitudinis affectus omni genere cruciatus necaretur. Atque vt ab externis ad domestica aliquādo redeat oratio, quis nescit Italis leges dedisse Italum quendam Oenotriæ regem, à quo mutato nomine pro Oenotris Itali sunt vocati, orámque illam maritimam Europæ quæ est inter Syllaticum & Lameticum sinum Italiæ nomē primo cepisse? Hunc ergo Italum periti quidam tradunt agriculturam Oenotros docuisse, quum prius essent pastores vagi ac palantes, illisq; comessationes instituisse primum, legesq; posuisse, quas itidem nōnulli & quidem docti non Italum Italis, sed Saturnum: Romanis verò Quirinum. Nam quum agresti quodam more in Italia etiam viueretur, is genus indocile & dispersum motibus altis Compo suit legesq; dedit, Latiúmque vocari Maluit his quoniā latuisset tutus in oris. Hic verò quum post fratrem interemptum, solus potiretur imperio, iura dedit populo, nec re aliqua præter quàm legibus coalescere multitudinem vnum in corpus arbitratus est: populum itaq; Ro qui nova tunc pastorum conuenarumq; omnium colluuione collectus erat, Romulus in partes triginta diuisit, quibus quoque additæ sunt quinque, easdémque curias placuit appellari, quòd publicas curas gerebant, quum in illis vniuscuiusq; partis populi Romani quid gereretur: ita vt in sua quisq; curia, sacra publica faceret ferIásque obseruaret, quibus singulis curiis, Curiarū nomina virginū imposita esse dicuntur, quas virgines quondā Romani de Sabinis rapuerāt: qui verò eis consulerent, ex populo nobilissimo centum senes delegit, quos ob ætatem Senatores, ob pietatem & in similitudinem curæ Patres nominauit, quorúmque filii Patritii sunt appellati. Tres equitū deinde centurias instituit, quas suo nomine Ramnes, à T. Tacio Titienses, à luci communione Luceres, quàquam huius denominatio auctore Liuio incerta est, appellauit. Equites item armatos trecētos, qui Celeres vocarentur, tum pace, tum bello sui ad custodiam corporis, Tribunum etiam qui eis præerat appellauit. Reliqua verò multitudo regem in bellum euntem sequebatur pedes, vniuersos autem Milites appellabat. Nonenim vt postea atque in præsentia ornati aureis calcaribus & aureo cingulo, sed qui erant in exercitu equites & pedites, vulgò simul omnes sine discrimine apud veteres sunt milites à militandi consuetudine appellati: hunc deinde Romulum secutus Numa Pompilius Pomponii filius, è Curibus Sabinorum oppido accitus

ad

ad regnum qui Romanum populum vtpote ferreũ religione molliuit, fidem pacis ac belli docens, sacris pluribus per eum institutis: nam Vestæ fecit ædem & portas Iano gemino ędificauit, augures, flamines tres, Dialem, Martialē & Quirinalem & Salios Martis sacerdotes: pontificem maximum creauit, leges plures tulit, ceremonias cultumq; deorum omnium immortalium, ob quam tantam iusticiam & religionem nemo ei bellum inferre ausus est. Excipit Numam Pompilium Tullus Hostilius Romulo fortior, qui populum iam quieti & legibus assuetum ad bella & arma reduxit: idem omnem militarem disciplinam, artemq; bellandi condidit, ac debellatis Etruscis, sellam curulem lictorésque & togam pictã atq; prætextam, quę insignia magistratuum Etruscorũ erant, primus vt Romæ haberentur instituit: huic successit Ancus Martius, Numę Pompilii ex filia nepos, ac religioni auitę quàm similis: hic vt bella geri aliquo ritu, pie ac sancte indici viderẽtur, cerimonias lege quadam instituit, quibus Fecialis & Pater Patratus qui essent ad eam rem legati, hoc est, ad res repetũdas quum bellũ indicerent vterẽtur. Regnum tenuit post Ancum Tarquinius Priscus, qui omnia quibus imperii dignitas eminet decora & insignia sumpsit ex Tuscia: inde namque aureus et triũphalis currus et equi quatuor, tunicę palmatę, fasces, trabeę, curules, phaleræ, anuli ac paludamẽta sumpta sunt, frequentibus prælis, duodecim Etruriæ populis per eum subactis. Post hunc Seruius Tullus, quãquàm quasi precariò regnare cœpisset, imperium tamen recte ministrauit, vrbe quadrifariam diuisa, regionibus collibusq; qui incoluntur, & Tribus eas partes vt ego arbitror à tributo appellauit. Ab hoc classes centuriæq; constitutę peditum & equitum: huius tempore Romanorum ciuium qui arma ferre possent censita esse octoginta milia, Fabius pictor auctor est: ab eodem census constitutus. Diuisit nanq; ciuitatem non secundum regiones verum secundum censum, vnum corpus faciens eorum ciuium qui censum habebant supra centũ milia ęris, aliud corpus censum habentium à centum milibus ad septuagintaquinque, tertium eorum qui à septuagintaquinque milibus: & ita descendens vsque ad quinque milia peruenit, infra eum numerum sine censu reliquit, quasi tenues & impotentes. Ex censu autem quæ domi & militiæ subeunda forent onera constituit. Quia verò patrimonia vel augentur vel minuuntur singulis quinquenniis, in quinquennium recenseri statuit, idq; quinquennium, Lustrum maiores dixere. Tarquinius cui Superbo ex moribus cognomen inditum est, postremus omnium fuit, vir iniquus, cruentus ad resq; bellicas fortis ac præstans, vtpote qui vrbes euerteret & turpi arte in deditionem redigeret. Exactis autem regibus, anno septimo & quinquagesimo, ab vrbe verò condita trecentesimo & vltra, creati sunt viri decem ad leges condendas: nouus quidem ac summi imperii magistratus, à quibus decem tabulæ primum editæ, centuriatis comitiis perlatæ sunt, simúlque deinde duæ superadditæ, vt omne ius Quiritum confectũ duodecim illis tabulis ad vnguē absolueretur: sicq; à decemuiris leges decemuirales, quibus tabulis duodecim est nomen, in æs siue ebur incisas in publico proposuerunt, quas tãti fecisse Romanum populum memorant vt illis quàmdiu Romę stetit honor & innocẽtia pudicitię contentus fuerit: Sed cum crescente improbitate interpretationes prudentum

per consuetudinem receptę sunt,quas quidem ius ciuile non leges libuit appellare,ex hoc fuerunt actiones,quæ ius agendi sunt,solenniter institutæ:quibus sicut & interpretationi collegium pontificum præsidebat. Accesserunt ad hæc populi placita,senatus consulta,scita plebis,edicta prætorũ,responsa prudentũ: & trãslata demũ in principes lege regia romani populi potestate,cœpit quod principi placuit,legis habere vigorem. Hoc legũ progressu multi clarissimi romanorum consules tribuni aut censores ferendis legibus auctores fuere,& à quibus leges denominatæ,vt consulares,tribunicię,iuliæ,corneliæ. Nam sub Octauiano Cæsare suffecti consules Papius & Pompeius,legem tulere quæ à nominibus eorum appellantur Papia & Pompeia: sub eodem quoque imperatore Falcidius tribunus plebis,legẽ fecit ex cuius nomine lex extat falcidia. Aquilius quoq; legẽ condidit quæ hactenus aquilia nuncupatur,sic Iulia,sic Cornelia, Catoniana regula etiam legibus ab Catonibus inserta quorum nomen quoque adeò clarum, adeò celebre est vt non solum vrbem, sed o bem pene totum suis tẽporibus præsentia,postea vero memoria sua ac splendore illustrarint. Nam vt Priscũ & Censorinum illum pretercam,tanta fuit posterior ille Vticensis habitus reuerẽtia, vt cum quum Cæsar à subsellus in carcerem traheret, summa cum mœstitia boni ciues vnà cum senatu taciti atq; afflicti omnes sequerentur,vt quæ in sacris ludis ę floralibus quibus vulgati corporis meretrices nudę more veterum mimarum fungebantur officio, & in conspectu populi vsque ad satietatem impudicorum luminum cum impudendis motibus detinebantur,veritus sit populus Ro.solitæ lasciuiæ ludum petere,quoniam fortè tum Cato venerat in theatrum,vnde Martialis in epigrammatum suorum limine inquit,Nosses iocosę dulce cum sacrum Floræ Festosq; ludos & licentiam vulgi Cur in theatrum Cato seuere venisti? An ideo tantum veneras vt exires? legimus enim cum plaudere populo postea quàm ex Fauonio familiari & amico vnà sedente præsentiam suam spectaculi consuetudini impedimento esse intellexit,è theatro continuò abisse abeuntemq; populum priscum ludendi morem in scænam reuocasse,confessum plus se honoris,& maiestatis,& reuerẽtię illi vni deberi quàm sibi vniuerso vẽdicare. Equestris autem ordinis & qui sua literis posteritati demandarent,inter alios, iurisconsultos plurimos fuisse constat,& quidem celeberrimos, quorum scripta Aufidius Namusa quadraginta & centum libris complexus est. Ex his Aufidius & Nerua ambo doctissimi & equestris ordinis ambo fuere, ex his Furius Sabinus quoque fuit & publice primus scripsit. Mitto Tiberium Coruncanum, Labeonem,Trebatium & Alphenum. Præterea & alios innumeros quibus quasi stellis quibusdã leges fulgent,quorumq; cõsiliis multi sane principum suum imperium ad maximum felicitatis cumulum prouexere. Adrianus enim Iulio,Celso,Saluio,Iuliano Prisco atque Neratio vsus est. Antoninus pius Vindio,Vero,Saluio,Valẽte,Voluxio,Martiano,Vlpio,Marcello & Iaboleno. M Antonius philosophus Scæuola præcipuo iurisperito: Alexãder Seuerus Fabio,Sabino,Iulio Paulo atque Vlpiano,quẽ inter cæteros tanti fecisse constat vt Helius Lampridius literis mandauerit,hũc principẽ ideo summũ ĩpatorẽ fuisse, q; Vlpiani pręcipue cõsiliis rempub. rexerit. Horũ studiis fretus & moribus,iustissime princeps Sigismunde,quantum

semper

semper hęc ætas nostra tulit, regni tui summam, regimen, curam ac gubernationem tanquàm optimus populorum pastor his hominibus cõtulisti qui non callidi, noo seditiosi, non ad malum idonei, non virtutis hostes, nõ luxu perditi, non truces, non facinorosi, non scelerum ministri, oon improbi ac prouincialium expilatores, sed senes, sed sapientes, sed sobrii, seueri, pii, sancti, & qui habeant illud semper in animo vetus præceptum, Deum sequere, & qui nihil vendereot, nihil meotirentur, oihil fingerent deciperéntque existimationem de te bonã tuíque maodata, more Persarum, qui internuncii sunt aliud quàm respondetur à priocipe sæpenumero populis referentes: nec Parthorum regum vsum imitarentur, quos non potest quisquam sine munere salutare: & ne posteri sileotio obruantur quos consiliis tuis huiusmodi præfeceris, quorũdam nomina ac dignitates recensere oon alieoum erit. Merito itaque ante omnes præcipuum & primariũ magistratus huius nostri decus est Iustus, ex antiquissima, & pręcellentissima conitum vrbis Romæ familia, ea vitæ sanctimonia, ea integritate, ea religione, ea iuris ciuilis etiam et pontificii cognitione, ea denique eximia & maternę & latinæ eloqueotiæ copia, ac suauitate præditus, vt hac nostra ætate ea oon oisi cælitus per eum nobis transmissa meritò atque optimo iure existimari possit. Effulsit inter hos porrò quasi matutinum quoddam sidus Iacobus Anestaxius Burgẽsis, iuris non solum ciuilis & pontificii scientia clarus, cæterum omnium bonarum & optimarum artium studiis peritissimus, ac in maximis quibusq; gerendis rebus quàm aptissimus, vtpote qui vafra ducum ac principum consilia optime norit, & cuius iogenium & eruditiooem ita laudem, vt hac laude cũ eo neminem comparem, ita admirer vt magnum oescio quid portendere io posterum videatur, quum ad quamcunque animo rem se conferat, in ea facile ac breui sui acumine ac mobilitate cæteris antecellat. Successit Deindus, equestris ordinis, ex primariis Perusiæ vrbis, vir magni ac præstantis ingenii, multæq; lectionis ac literaturæ, sic omnibus cõsiliorũ præsidiis, virtutis omnis & eloquentiæ splendore conspicuus, vt eo oon solum vrbs nostra, verum romana etiam, si prisca illa maiorum gloria maneat, non iniuria gloriari possit: accessit quarto loco ex nobilissima vicecomitum familia Frãciscus vicecomes, equestris & ipse ordinis perpaucorum, vir magni pensi magnóque rerum vsu attritus, & experientia multa perillustris. Sunt & alii plures equestris otdinis & spectatę nobilitatis viri doctissimi, philosophi & oratores amplissimi ex quibus ad fœlicissimam regni tui diuturnitatem oportuoa consilia, literatæ conciones ac docta colloquia facillime possint haberi atque componi.

De Medicina Cap. II.

NEque tandem medicinę rationem intactam relinquemus, tametsi maiores nostri virtutũ omnium cupidissimi, minus q̃ par erat eam celebrasse forsan visi sunt. Est enim, vt doctissimi auctores traduot, non solum ob morbum ac vulnerum remedia, quoquo modo corpora debilitari contingat, verum sicubi diutius habendus est exercitus, ob salubrem castris locum deligendum, huius rei habenda cognitio, veterũ rationem in hæc ipsa tẽpora reuocãdo. In his enim locis quibus supioris ętatis homines aut oppi

da,stariua,aut castra cõstituebãt,pecoribus imolatis quę ibi pascebãtur iecinora inspiciebant,& si integram & solidam eorum naturam inueniebant,ex aqua & pabulo ibi munitiones constituebant: sin autem vitiosa,idem in humanis corporibus ob pestilentem loci cibiq; copiam fieri posse credentes,transmigrabant, ac regiones mutabant quærẽtes omnibus salubritatem: quã si propter locorum discrepantiam terrarúmque dissimiles proprietates percipere haudquaquam po terant, & fama & incolentium dispositione corporum, atque eorum colore facile consequebantur. Magna dehinc etiam industria maiorum institutis quęrendi sunt & deligendi fontes, qui si nusquã præsto & in promptu sint, plurésq; dies castris immorandum, his signis hisq; notis & rationibus vbinã lateant poterunt internosci. Nanq; virentium imprimis herbarum copia, arborúmq; proceritas, vicinitatem indicant aquarum: terris enim quibus dulcis humor nõ longe subest, vbertas quotidiã germinum semper arridet, vt iuncus, arundo, rubus, salix, alnus, multúmque alicui loco pectore incumbens rana. Sunt illa huiusce rei indicia, quum nocte adueniente, loco in altitudinem pedum quinque defosso, testáque e figulino opere cruda aut peruncta, pelui ærea cooperta, lucernáq; ardente concremata, sine defectu olei restincta, aut etiam vellus lanæ madidum reperiatur, non dubie promittunt aquas. Addunt, quod tertius multo est, ante ortum solis longius intuentibus, quòd ex edito quidam speculantur in columnæ speciem quandam, nebulosa exhalatione tenuissimum fumum, qui quanta fuerit altitudine porrectus ad summum, tanto in imum humorem delitescere pro fiteatur. Orto etiam sole intuentur loca, talium rerum curiosi, & vbinam supra terram viderint volitare spissitudinẽ muscarum, tunc promittunt facile quod quæritur inueniri. Est & peculiaris existimatio peritis tantum nota, quã feruentissimo æstu sequitur dieiq; horis ardentissimis qualis ex quocunque locorum repercussus splendeat: nã terra sitiente, humidior est ille indubitatáque spe promittitur. Sed tanta oculorum intensione opus est, vt indolescant: quo fugiente, ad alia experimenta decurrunt. Prædicunt etiam sapores aquarum, vt nec aspera dispendioso labore debeat quæri, nec dulcis necessariáq; inbonora relinqui. Aquam enim dulcem argillosa terra, limosas exilesq; sabulum promittit. Glarea incertas venas, sed boni saporis: rubra saxa optimas. Hanc scientiam sequẽtibus accuratissime tradidit apud latinos Marcellus, inquit enim aquas quæ ad orientem austrúmq; prorumpunt, dulces atque perspicuas esse, & pro sua leuitate salubres: ad septentrionem verò atque occidentem quæcunque manant, probari quidem nimis frigidas: sed grauitatis suæ crassitudine incommodas. His proinde reperti vt ad humanæ vitæ salubritatem magna diligentia bonæ vtilesq; appetendæ, sic non minori cura earum quoque vitia repudianda. Nanque damnantur imprimis vndecunque profluxerint stagnantes, pigræq; & amaræ, quibus odor & sapor vllus insit, præter vnius in toto orbe fontis aquæ, vt equidem inuenio iocundæ, olentisque. In Mesopotamia vtiliores quæ profluunt & excurrunt existimantur: cursu enim & agitatione sua extenuari atque proficere aiunt, eóque miror cisternarum ab aliquibus maxime probari, quum inutiles aluo duritie, ac faucibus constet. Quòd si rationem afferunt quòd leuissima sit

imbrium

imbrium,vt quæ subire in cælum potuerit,ac pendere in aëre,ideo & niues præferuntur imbribus:leuiores enim his esse,et multo leuiorem aqua glaciem,cuius ac niuis pestilentissimos ac insaluberrimos potus prædicant. Repudiantur deinde aquæ quæ cœnum & limum faciunt,quæq; corpora inualida,malum colorem,crura vitiosa,lippientes oculos bibentibus reddunt. Culpantur etiam si vas ære corinthio,vel nobili sparsæ infecerint,aut si legumina tarde percoxerint,de coctaque crassis obducunt vasa crustis. Non etiam ipsa aqua quæ erit in fonte si fuerit limpida & lucido cælo psimilis,quoque peruenerit aut profluxerit muscus innascitur,aut iuncus & inquinatus aliquo inquinamento is locus fuerit,minus improbāda videbitur: interest enim plurimum vtrum loca sulphure an vitro an bitumine plena transeat, grauem enim spiritum caloremq; pestiferū aut nimium rigorem ex loci vitio saporis varietate concipit,& sima celeritate corrūpit,quia protinus hausta duratur,nec aliter quàm gypsum sub humore constringitur & alligat viscera:illinc est illud de quo Ouidius ait,

Flumen habent Cicones quod potum saxea reddit
Viscera,quod tactis inducit marmora rebus.

Medicamentum est etiam, & eius naturæ habet limum vt corpora conglutinet & induretur, quemadmodum puteolanus puluis si aquam attigerit saxum est: si econtrario hæc aqua solidum quippiam attigerit,hæret & affigitur. Inde est quòd res abiectæ in eundem locum, lapideq; subinde extrahuntur.Similem vim habent mero illi lacus quos quisque faucibus hausit,vt idem poëta ait,aut furit aut patitur mirum grauitate soporem.Nam quemadmodum ebrietas donec exsiccetur dementia est,& nimia grauitate defertur in somnum,sic huius aquę vis habet quoddam acrius ex aëre noxio virus, quod mentem aut in furorem mouet aut sopore opprimit.Contingit etiam non solum confectis de industria venenis plerosq; necari, verum aquas quasdam consueto naturalis ordinis cursu, occultiorem in se pestem seruare. Nanque fertur in Armenia fons cuius pisces in cibo sumpti mortem afferant,in Archadia circa Nonacrina Styx ab incolis appellata mortifera est,aduenasq; fallit: quia non colore nec odore notabilis, nec sapore suspecta est, qualia sunt magnorum artificū venena quæ deprehendi nisi morte non possunt:in eadem regione fontem etiam esse constat , vt epigramma indicat,lapide inscriptum,non idoneum ad lauandum,sed inimicum vsibus,quòd apud eum Melampus sacrificiis purgauisset rabiem proci filiarum restituissetq; earum virginum mentes in pristinam sanitatem . Linus etiam ibi fons est,qui abortus fieri nō patitur: e diuerso in Pyrrhea flumen,quod Aphrodisium vocatur steriles facit. Est etiā noxia aqua in Thessalia circa Tempe quā fera & pecus omne deuitat,per ferrum & æs exit,vis illi inest etiam dura molliendi nec arbusta vlla quidem alit,& herbas necat:in Macedonia non procul ab Euripidis sepulchro dextra ac sinistra monumenti aduenientes duo confluunt riui,vnum accumbentes viatores transire solent propter aquæ bonitatem:ad riuum autem qui ex altera parte monumenti,nemo accedit,quòd mortiferam aquam dicitur habere. Achaia ex saxo stillantes frigidissimos humores habet, quos neque argenteum neque æneum neque ferreum vas, neque vlla alia materia

ria quo minus corrodatur potest sustinere, dissilit enim & dissipatur: cōseruare autem eam & continere nihil aliud nisi mulina vel asinina, vel vt alii tradunt equina vngula potest, quæ etiam memoratur ab Antipatro in prouincia vbi erat Alexander per Iollam filium perlata esse, & ab eo ea aqua regem non sine magna Aristotelis infamia esse necatum. In Bœotia sunt duo fontes quorum alter memoriam, alter obliuionem affert: In Cilicia apud oppidum Viscum, riuus fluit ex quo bibentium subtiliores sensus fieri Varro tradit. In Co insula fontem esse quo hebetes fiant. Cidnus etiam Ciliciæ amnis podagricis medetur, sicut apparet ex epistola Cassii Parmensis ad M. Antonium: in Germania trās Rhenum castris à Germanico Cæsare promotis maritimo tractu fons erat aquæ dulcis cuius haustu infra biennium dentes labefierent decideréntque ac compages in genibus dissoluerētur: villa etiam ab Antonio lacu Campaniæ Puteolos tendentibus imposita litori celebrata porticu ac nemore quam vocat M. Cicero Academiam ab exemplo Athenarum, exiguo post obitum ipsius tempore, Antistio vetere possidente, eruperunt fontes calidi, perquàm salubres oculis, celebrati Laurei Tullii qui fuit ex libertis eius, tali carmine,

Quòd tua Romanæ vindex clarissima linguę
  Sylua loco melius surgere iussa viret,
Atq; Acamediæ celebratam nomine villam,
  Nunc reparat cultus sub potiore vetus,
Hæc etiam apparent lymphæ non antè repertæ
  Languidaque infusæ lumina rore leuant.
Nimirum locus ipse sui Ciceronis honori
  Hæc dedit, hęc fontes quum patefecit ope:
Et quoniam totum legitur sine fine per orbem
  Sunt plures oculis quæ medeantur aquæ.

In Italiæ etiam alpibus multis in locis est genus aquæ, quā qui potu assiduo hauserint, turgidis & prominētibus gutturibus efficiuntur. Scatēt alibi denique in plurimis terris, alibi frigidæ, alibi calidæ, alibi promiscue auxilia conferētes, & è cūctis animalibus hominum tantum causa erūpentes: feruntur aliæ quæ aluos inaniunt, capiti, auribus, oculisque priuatim medentur: neruis aliæ prosunt & pedibus, aliæ luxatis & fractis adiumēto sunt ac vulnera sanant. Est autem vtilis sulfurata neruis, aluminata paralyticis, aut simili modo solutis bituminata aut nitrosa, maxime calens. Homerum calidorum fontiū mentionem non fecisse non demiror, quum aliquos lauari calida frequēter induceret, videlicet quia medicina tunc non erat hęc quæ nunc aquarum profugio vtitur. Cæterum quum ad huiusmodi humanæ infirmitatis remedia aquæ præsto semper esse non possint, atque alio in loco inter sese maxime distantes, neque ad omnia omnes valeant, nunc ad reptilium fugam morsusq; & reliqua imbecillitatis nostrę auxilia ex simplici medicina vel composita congeramus: quòd in promptu sit & inuentum tam ab ipsa natura quàm ab ipsa arte profectum quàm facile: ab ipsa natura filicem substerni vtile locis suspectis aiunt, quoniam serpentem experientia comprobante non recipit, vstáque fuga t nidore: experti quoque prodidere, si serpens

pens ignibus & fraxini frondibus concludatur in gyro, in ignem potius quàm in fraxinum fugere: & quod maius est, nec matutini quidem occidentisue solis vmbras quamuis longissimę sint vllo pacto velle cótingere: Verum si ex arte vt sæpe fit & Maro inquit sub immotis presepibus aut mala tactu
Vipera delituit, celumq; exterrita fugit:
Aut tecto assuetus coluber succedere vmbræ
Pestis acerba boum, pecorique aspergere virus
Disce & odoratam stabulis accendere cedrum
Galbaneoq; agitare graues nidore chelidros.
Vel plenius & vberius vt Pharsalię auctor expressit,
Vltima castrorum meditatus circuit ignis
Hic ebulum stridet peregrinaque galbana sudant:
Et larix non læta comis eoaque costus.
Et Panacea potens & thessala centaurea
Peucedanumq; sudat flammis ericinaque taxus
Et larices fumoq; grauem serpentibus vrunt
Abrotanum et longe nascentis cornua cerui.
Percussis quorundam hominum tota corpora siue partes prosunt, vt Ophiogenes olim in insula Paro, Marsiq; alibi in Italia, siue quodam in terra Aphrica, si modo duret Psilli qui vocátur à Psillo rege vt Agarchides tradit dicti. Lucanus, Nam primum tacta designant membra saliua,
Quæ cohibet virus retinétque in vulnere pestem.
Nec Marsorum solum ac Psillorum sed ieiunam cuiusque hominis saliuã contra serpentum ictus presidio esse non dubium est. Silerem in proferendo percussorum remedia, nisi, M. Varronem scirem, lxxx vitę annum agentem, Marcumque Catonem Porcium prodidisse, aspidum serpentum ictus, hausta à percussis vrina, vel Melantio in vini veteris hemina contrito & in nares infuso, appositóque ad morsum stercore suillo, efficacissimè curari: horum etiam & scorpionum ictibus ipsi medentur, si mortui & attriti ilico superimponantur. Viperam etiam ferunt exustam in cineremq; dilapsam mederi eiusdem bestiæ morsui. Ad huiusmodi etiam serpẽtum morsus Nigidius de animalibus libro secũdo testis est, gallinam quoque q̃primum deligi opponiq; debere: ex arte quoque ea maxime probantur quæ in ædis Esculapii dei limine contra animalia virulenta ea, compositione clarissima scripta lapide fuisse inueniuntur, Serpilli videlicet duũm denariorum pondus, opoponacis ac mihi tantũdem singulorum, trifolii pondus denarii, anethi & fœniculi seminis & anesi & opii duũm denariorum semis ex singulis generibus, erui farinæ, xii. quę tusa & cribata ac vino excellenti digesta dari in vini cyathis tribus consueuere. Quo genere antidoti Antiochus magnus rex, aduersus omnia venenata vsus perhibetur. In sáctuariis Mithrydatis, maximi etiam regis inuẽtam antidoti quoque compositionem ipsius manu conscriptam legimus, & à Galeno etiam & Dioscoride celebratam, è duabus scilicet nucibus, siccis ficis totidem, folii s rutæ, xx. simul tritis, addito salis grano: hoc effectu deniq;, vt qui hoc sumeret ieiunus, nullum veneni genus pro

fecto

fecto sciret illo sibi die nociturum. Porrò vulnerum remedia in præsentiarum attingere, nec absurdum, nec inutile erit, verum quoniam vulnus nequicquã conglutinationẽ admittit si ferrum intus maneat, infixa & corpori adhęrentia quonammodo abstrahi possint primum docebimus, prompta & pauca quædã remedia prosequentes. Infixa quæque cinis abstrahit hirundinis, in olla combustæ cũ aceto. Mus similiter dissectus & superimpositus, farina è semine lini cum radice cucumeris syluestris, fractis ossibus pręsentaneus, maxillarum apri cinis, costis quoque fractis laudatur vnicè caprinus fimus ex vino vetere: aperit enim & extrahit atq; sanat. Sanguinem porrò ex vulnere fluentem sistit puluis olibani, cum pilis leporis & albumine oui facto emplastro, & imposito donec cadat. Aloës etiam puluis per se vel cum aceto vndecunque fluat sanguis eum sistit: vulnera recentia & vetera si brassicæ decoctione foueantur, & ea trita imponantur, mire sanat: vermes qui in ligno, vlcera sanant omnia: vulnera verò recentia terreni adeò cõglutinant, vt neruos quoq; præcisos illitu solidare intra septimũ diem Democritus persuaserit, itaque in melle seruandos censuit: inflaturam ex ictu, cicuta trita imposita sanat. Achillea quę millefolium maius vocatur cum aceto bibita ad plurima quum valeat, ad suspiria præcipuè confert præcipitatis ex alto. Eiusmodi remediis clara Esculapii opera fuere troianis temporibus. Podalyrius deinde & Machaon ex eo geniti successere, qui & bello troiano ducem inclitum Agamẽnonem secuti, non mediocrem opem vulneribus tantum medendo commilitonibus suis attulere. Adhibitos in exercitu suo à Cyro medicos, Xenophontis tradit historia. Scimus & Xerxem Persarum regem à Sosthene comitatum esse bello quod Græcis intulit, itemque Alexandrũ à Sosthene secundo, nec nisi cura artis huius, ope atque præstantia quã ab inuictissimis maiorum nostrorũ ducibus celebratam nouimus. Hanc enim apud nostros M. Cato magister primus, solusq; diu paucis duntaxat attigit, ad armentarios morbos medicaminibus haudquaquam omissis, quæ per alios deniq; diffusius pertractanda sunt: post hũc illustriũ & clarorum virorum vnus tentauit, C. Eualgius literarum eruditione spectatus, volumine ad D. Cæsarem Augustum de ea edito. Verum enimuerò antè condiderat solus apud nostros vt equidem inuenio Pompeii magni libertus Leucus nomine, quo primum tempore hanc scientiam ad nostros animaduersum est peruenisse. Nanque vt ad externos redeam, qui huius disciplinæ multarũ rerum inuentione gloriantur, Mithrydates, maximus sua ætate rex & imperator, quem debellauit Pompeius, omnium ante se genitorum curiosissimus medicinæ remediorum indagator, tam argumentis q̃ fama nuncia habitus est, cui vni cum veneno sępe tentaretur excogitatum, quotidie venenum bibere, præsumptis remediis, vt consuetudine ipsa innoxium redderetur: sicque in hunc vsque diem Antidotum eius nomine celebratissimum extat, quod Mithrydaticum vocatur: alterũ Antidoti genus Zopyrus regi Ptolomæo dicitur composuisse, atque Ambrosiam nominasse. Præter hunc inuenit Iuba rex, Ptolomæi pater, studiorum claritate admirabilior q̃ regni, quàmquam primus vtrique Mauritaniæ imperio præfuerit, euforbiam herbã quam medici sui fratris nomine appellant, edito de ea volumine claro pręconio. Centaurea

taurea à Centauro Chirone dicta inuentore, qua curatus Chiron quum Herculis exceptus hospitio pertractanti arma sagitta excidisset in pedem. Achillis quoque, Chironis discipuli Achillea perhibetur inuentum, qua vulneribus mederetur, quae ob id achilleos vocatur: hanc apud nos millefolium vocant. Alii primum aeruginem inuenisse vtilissimam in plastris, ideoq; depingitur ex cuspide decutiens eam gladio in vulnus Telephi. Comperisse etiam dicitur Teucer eadem aetate Teucrion quam quidam germineam vocant. Gentianā quoq; reperisse aiunt Gētium Illyricorum regem vbique nascentem, Illyrico tamen ad plura praestantissimam. Sunt & alia medicamentorum genera quę diuino quasi quodā numine tactu ipso fiant atque leuentur, vt Vespasiano principi & Epirotarum regi Pyrrho contigit: illum enim publicè sedentem audièteq; quum è vulgo captus quispiam luminibus, alter quoque cruris debilitate pariter adirent, opem implorantes à se rapide demonstratam illis per quietem, redditurūq; alteri lumen profiteretur si oculos inspueret, confirmaturumq; alteri crus si dignaretur calce contingere, quum ridicula res primum putaretur, nihili penderetur; tandem familiarium interuentu et circunstantiū quorundam suasione vtrunque tentatum est, nec optatae salutis ambobus defuit euētus. Hunc autem lienosis, hoc est, splene laborātibus resupinieq; iacētibus, dextri pedis pollice presis medētem accepimus, galli sacrificio albi facto, neque quempiam abiectum ab eo fuisse cui huiusmodi genus medicaminis poscenti abnegaret. Magnā etiam medendo vim verborum inesse infirmitatibus hominum, animalibus languentibus, claudicantibusq; vel etiam moribundis sunt qui putent: & quanquā literae id nostrae respuant & ad salutis remedium nihil conferre autumēt, profluuium tamen sanguinis vulnerato Vlyxē inhibuisse carmine testis est Homerus. Theophrastus etiā sciaticis prodidit, Cato luxatis membris, Varro podagris carmen auxiliari. Caesarem quoque dictatorem post vehiculi casum vnū ferunt semper vt primū conscendisset, id quod plerique ea tēpestate facere norant, carmine ter repetito itinerum securitatem aucupari solitum. Infinita huiusmodi exemplorum copia superest, quae libens ponerem nisi ad gymnasticam & exercitationem reliquam quae maximum suscepti muneris officium est, ac bellicas rationes festinaret oratio. De bonarum igitur artium studiis haec exarata sint, Gymnasticam & reliquam huiusmodi militarem exercitationem nunc ordine suo prosequemur.

De Gymnastica equestrique exercitatione. Cap. III.

CAeterū quum plurima sint exercitationū genera, probanda quidem solum illa nobis erunt quae secundū naturae vim ac aetatis rationem suscipientur, quo & valitudo bona seruetur & ad labores militares ferendos robustiora deinde membra reddantur. Vtrinque enim primis ab annis non parum referre putandum est quali quisque alimoniae assuefiat, quibusque exercitiis durioribus vel mitioribus assuefaciendo vrgeatur, veluti ea quę in Lacedaemoniorum ciuitate vel sola vel cum paucis cura à legum latoribus circa educationē & exercitationem publicè videtur adhibita: ex caeteris etiam animalibus & gentibus apparet, quibus cura est assidua bellicae habitudinis,

nis,nutrimentum lactis fontiumque aliquorum ad valitudinem robúrque maxime proprium esse corporibus,vt Lucanorum & aliorum plurimorũ ad vtrunq; etiam confert,& vtile putatur à pueritia frigori assuefacere: Quapropter ad amicum scribens monet Flaccus vt angustam pauperiem pati robustus acri militia puer condiscat,& Parthos feroces vexet eques metuendus hasta vitámq; sub diuo & trepidis agat in rebus:et quum procliuis puerorum etiam natura sit ad omnia opera & ad omnes actus,illi ea ætate maxime suscipiendi sunt qui per ludos fiunt. Ludi vero ipsi neque illiberales neq; illaboriosi esse debent, neque remissi, sed quales Lycurgum in Spartiatarum filiis instituisse ferunt: ipse enim quãprimum septimum ætatis annum exegissent assumens distribuebat in classes, eósque vnà socios atque contubernales consuefaciebat in vicẽ simul legere & simul exercere,quo per dimicationes mutuas & promiscuas contẽtiones disceret quale cuiusque ingenium esset,qui auderet, neque in certaminibus pugnatu detrectaret. Mirides quoq; Aegypti rex post ortũ filii Sisoosis,ex omni Aegypto omnibus qui eadem die quo filius nati erant infantibus congregatis,nutriri educaríque ac singulos eadem disciplina exercitióque erudiri fecit,existimans hoc pacto simul educatos atque instructos meliores in bello fore, hos continuo vsu ad malorum patientiam exercebat: non enim licebat alicui cibum priusquã cursu centumoctoginta stadia confecisset capere,quo exercitio vt omnes viri euaserãt & robusto corpore & animo præstantes,primum Sesoosis in Arabiam cum eorum qui simul nutriti erant exercitu à patre missus assuetúsque venatui , ac cibi potusq; abstinentiæ,omnemq; eam gẽtem subiecit, liberam antea & seruitio insuetam. Deinde in Libyam profectus maiorem eius partem in deditionem adhuc adolescentior redegit. Simili modo Alexander xxx. milibus barbarorum puerorũ delectis, græcis eos literis & Macedonico more armorũ exercitationúq; vsibus versari præcepit, pluribus ad eam rem institutis magistris, sicq; præter literas quas pro necessitate discebãt,reliqua omnis exercitatio et disciplina ad recte obtemperandum armorumq; laborem tolerandum & prælio vincendũ parabatur. Hac in re Lacones quoque quum efferatos laboribus persæpe redderent adolescentes,quasi hoc esset vtile ad fortitudinem, maxime fallebãtur. Nõ enim id consequebantur quod intendebant, neque in aliis animalibus, neq; in gentibus videmus fortitudinem adesse maxime efferatis, sed potius mãsuetioribus & leoninis moribus, multæq; sunt gentes, quę ad cædes hominum & ad eorum comestionẽ insultant, vt circa Pontum Achei & Agniochi: & ex mediterraneis aliæ gentes,quę quidem clanculum per insidias latrocinantur,ad bellica tamen opera nihil valent. Omnes enim istæ feritate liberæ gentes, luporum ritu vt seruire non possunt,ita nec imperare: non enim humani vim ingenii habent, sed feri & intractabilis. Lacones præterea scimus dum ipsi exercebantur præstitisse cæteris, postea verò fuisse aliis inferiores. Non enim ob id solum præstabant q; iuuentutem exercerent,sed quòd ipsi exercitati contra non exercitatos pugnarẽt. Romanæ similiter legiones nisi fuissent primum assidua exercitatione attritæ (Ab exercendo enim exercitus quòd exercendo fit melior dictus) nullo pacto in pubertate,ante, vel post pubertatis tempora pedibus agmen præire,subire pondera,

dera,arma deferre,nec præclarum ac memoratu dignum aliquid reddere potuissent. Huius rei ætatisq; huius si alia nobis deessent, Scipionis Aphricani superioris,& Aemilii quoq; Lepidi constare potest exemplis: ille enim dum prætextatus esset,vt Floro placet & Senecę, pubescens autem vt Liuio,eo prælio quo in Romanos Hannibal ad Ticinum valido statim fragore detonuit, patrē ciuem cōsulem belliq; ducem affectum graui vulnere & ab hostibus circūuentum periculo mortis exemit,seruatiq; parentis cumulatam suis laudem retulit. Hic verò puer productus in pugnam,eodem congressu & hostem occidit & ciuem seruauit,in cuius memoriam rei statua illi prætextata ex S.C.in capitolio posita est, vt & cæteri exemplo eiusmodi accenderentur. Sed neq; & tu quoq; hoc in loco nisi tibi tuas laudes inuiderimus,Sigismunde Pandulphe,silentio obruendus es, aut vllo pacto his duobus inferior habendus,quum tertiumdecimum ętatis annū pene agēs sub D.fratre tuo Roberto in illa pestifera atq; funesta tumultuantium parricidarū conspirationis eruptione cōsternatis tuorum iam omniū animis,suborta, de tota Malatestarū familia omniumq; ciuiū statu actum esset, nisi protinus hinc te raptimq; surripiens in legionis vnius numerū,conuocatis vndecunq; subditorū populorum auxiliis tecum vna die confluentibus,ferro,vi,armis cōtra quāplurimos,fortissimos,& ad subuersionem vrbis nostræ immissimos viros cum maximo capitis tui periculo dimicasses: nisi tu tibi ac fratribus patriam,rerum fortunarūmq; suarum pariter ac tuarum incolumitatem deperditam,& penè restinctam vindicasses,illa peste,illo monstro ac portento seditionis auctore atq; flabello à ciuitate reiecto: profligatis cæteris deinde factionis & tumultus illius primoribus atq; complicibus,& quæ ad tertium vsq; lapidem in eorum auxiliū prouenerant, Pisaurensium copiis,plurimis insuperad custodiam,tutelam firmitatemq; ciuitatis nostrę per te accitis præfectisq; cohortibus. Sicque mirabile dictu,in illa perditorum hominum colluuione, vnde veterano, armorum & equitandi totiusq; rei militaris peritissimo euasisse satis fuisset,tu id ætatis ob tuam vigilantiam,ingenii viuacitatem,animique præstantiam,vtriusque fratris seruati & patriæ,publicæ scilicet ac priuatæ pietatis triplicem meruisti coronam,Clarissimum inuictissimi futuri ducis initiū. Quid enim fuit principem in suæ adolescentiæ limine inspicere,tam magnū facinus committere audere?quid eo ipso magnificētius,quid fortius,quid gloriosius & laudabilius?quid in antiquis maiorū tuorū monumentis præclarius? quid famosius tui potuisses posteris relinquere quàm vna ferè ac omnium voce dici,hâc vrbē nobilissimam, vniuersum populum,ius,æquitatem,leges,mores,per te vno tempore cōseruatos fuisse?Neque id sane cuiquā incredibile de te videri debet,qui annos semper tuos longe antecesseris, & omnes virtutum omnium ab ineunte æuo numeros ita colueris,vt in te antè claruerint quàm perfectæ intellectæq; ab aliis fuerint. Spretis nanque solitis puerilis ætatis illecebris, magna vi astrorum , fortuna tuas res maximas ad imperiū disponente didicisti,non ignauia,non quiete,nō ocio,non desidia,non voluptate torpere,sed membra durare,militares labores perferre,vigilare,esurire,sitire, algere, æstuare, & cum vltimis militum & equitum dura & aspera quæq; aggredi. Doctus etiam præ ceteris tui temporis regi pariter & re-

gere,exercitus ducere,castra metari,acies instruere,prçsidia agitare,hostes ferire, machinas erigere,firmare aggeres,pila torquere,hastilia iaculari,clypeis intonare,ensem vibrãdo incredibilia penetrare,in scandẽdis equis nõ persico more iuuari,sed instituto sine scãsilis ferri adminiculo, leuiter facileq́ eos insilire, ac reflexis in tergũ manibus,velocissimis cursibus ad exemplũ ducendi frequẽter concitare: nunc item flexis habenis in medio cursu leui momẽto præuertere: nunc montes conscẽdere,nunc fossas saltu traiicere: & ita demũ ad omnia rei militaris munia percallere,vt non facile quisquã possit elicere milesne an eques, tribunus vel imperator maior et instructior accedas vel habearis: pluribus deinde quũ adoleueris rerũ eiusmodi per vniuersam Italiam inductoribus accitis,qui neque priusà te dimissi q̃ in cæteris quæ modo diximus exercẽdo,eos aut æquaris gloria,aut superaris,diuitiis plurimis & honoribus auctos: Alexandrũ Seuerũ credo imitatus,quẽ post literarũ studia palçstrç operã dedisse ferũt: vel potius P. Rutiliũ qui armorũ agitatione,vitandorũ inferẽdorũq; ictuũ disciplinã primus miles iussit accipere,& in castra penetrare, vt nedũ viribus & audacia quibus antea solis innitebatur,sed etiã arte industriaq; valeret. Iisdẽ studiis innitentẽ Paulũ Aemiliũ legimus, q & filios quorũ institutioni frequẽter intererat erudiri cẽsuit,ac voluit egregiis taliũ rerũ selectis prçceptoribus cõmitti. Marius autẽ iisdẽ nec dum iuuenis studiis,verũ quũ esset annis cõfectus,& multa corporis egritudine grauis quo filiũ militaribus officiis obeũdis per reliquũ çtatis illustrẽ redderet, quotidie cũ adolescẽtibus foras prodibat in mediũ vnà decertans, nõ nescius quãti hoc in pace imaginariæ militiæ genus à teneris annis imbibitç, ad maxima posterorũ discrimina,ac vera belli prçlia incũda conferret. Et licet hoc militiæ genus quod in eiusmodi exercitationibus quæritur longe impar sit ei quod inter bellorũ tumultus per indigẽtiã rerũ omniũ omnesq; terrores discitur,mirũ tamẽ in modũ equitatu facile & armatura leuissimũ corpus reddit. Idẽ expeditionẽ agẽs,copias suas assiduis laboribus,cursu & lõgo itinere exercuit,eosq; sçpenumero onera iubebat ferre & vasa & cibaria illis in fasciculos coẽuntia furcis imponi,sub qbus & habile onus & reqes facilis esset,vnde in puerbiũ postea venit,vt q difficultate nulla infractus miles laborũ esset patiẽs,eorũq; nõ aspnator,sed studiosus ardẽsq; imperatoris sui iussa tacitè agẽs,Marianus mulus appellaretur. Cato etiã Cẽsorinus filio suo magistrũ se prçbuit,quippe qui exercẽdi corporis,nõ modo iaculãdi,tractãdiue arma, verũ equũ defricãdi,equitãdiq; & pugno dimicãdi,calorẽ & frigus tolerãdi,at rapidos gurgites & asperrimos fluuios vi tranãdi arte instruxit. Vticensis autem ille posterior Cato,in gymnasiis se exercens,laboris ita patiens fuisse dicitur,vt detecto capite,seu sol, seu imber esset, cum amicis qui vnà iter faciebant,equisque veherentur,singulos sæpe adiens, & pariter cum singulis ambulans loqueretur, pedibus ipse proficiscens Magnum & prçclarum quoque erat ad animorum fiduciam, maximum ducem aspicere Pompeium, duo de sexaginta annos natum, saltu & cursu pedites primum, equites armis deinde exercere, nudare ensem, & currente equo vectum peropportune recondere. In iaculatu præterea,non agitare modo, sed pro tempore robur ostendere, quẽ talibus insidentem, ex iunioribus plerisque haudquaquam facile superabant.

Neque

Neque enim ille potuisset par esse Sertorio, nisi se militesq; suos frequentibus exercitiis præparasset ad prælia, quum ad difficultates ille maximas, ad longas itinerationes, per aspera quæq; & inuia assuefactus, ex quibuscunq; locis inuadendi euadendiq; ac exercitum ducendi peritiam quandã & summam haberet Masinissa, Numidarum rex, nonaginta annos natus, præ cæteris hominibus hac in parte admirabilis fuit, adeò quemadmodum Cicero refert, vt nullo vnquam imbre, nullo frigore caput suum veste tegeret. Eundem constat aliquot horis in eodem vestigio perstare solitum, nec antè moto pede q̃ cõsimili labore iuuenes fatigasset: ac si quid agi vt sæpe solet à sedẽte oporteret, toto die sæpenumero nullam in partẽ cõuerso corpore, in solio durasse: & quũ ingressus iter pedibus esset, in equũ omnino nõ ascẽdere: quũ equo, ex equo nõ descẽdere: quinimo noctẽ diei sic plerũq; iungẽdo ducere, vt nihil ex his quæ adolescẽtes solent, omittere videret. P. Scipio cõtra Numãtiã missus, corruptũ socordia duces exercitum, exercitationẽ correxit, cogẽs niues & frigora pati, vada fluminũ pedibus traiicere, timidos subinde exprobando, & ignauos, frangendoq; dilicatioris lasciuiorisque vitæ vsus, & parum necessaria expeditioni vasa. Curauit præterea Cyrus vt nunquam milites nisi sudore præuio prandium sumerent aut cœnam, idq; aut venatione fiebat, aut alio iniũcto opere, quod egens festinatione sudorẽ eliceret. Mithrydates rex Ponti per hyemem ocio marcere milites nunquã passus est, eos nanq; ac se ipsum continuò tectis haud quaquã vrbanis, sed castrensibus tenuit: neque verò ludis nisi acerrimis membra indies exercuit, assuetus feras cursu persequi & viribus nõnunquã congredi, ne Zephyro ad bella vocante vires per blandimẽta languescerẽt. C. quoque Cæsare quẽ vltrà quàm credibile cuiquã videatur laboris patientẽ fuisse constat, tyrones domi per equites perq; etiam senatores armorum peritos, instructos legimus, ad cõsque scripsisse persæpe, quo singulorum curam disciplinámq; susciperent: nec tyronibus solum, sed militibus etiam suis, ac vniuerso exercitu die noctúq; subtrahebat, augebátque iter, quo per segnitiem & inertiam subsequentes defatigaret: quæ omnia silentibus bellis animaduertẽs Probus Aurelius, in negocio versari milites suos quàm in ocio ne languerent, satius fore duxit, fabricis nunc vrgendo nouis, altas nũc extruendo turres, nũc aquosa deficcando loca, nunc templa quæ vetustate corruissent restaurando, aut noua & pulcherrima constituendo atque colendo. Saltationem quoque domi à Lacedæmoniis, admissam inter exercitationes ad bella vtiles fuisse, memoriæ proditur, quam Socrates apud Græcos probat: & maiores nostri, nec inhonestam, sed necessariam simili modo putant, quum apud eos saltationem in armis habitam & ab ipso tripudio saltatorios alios denominatos constet. Et quanquam vno eo demũ tempore tribus nobilissimis ciuibus, non modo studium saltandi, sed etiam peritiam qua gloriarentur fuisse non dubium sit, Gabinio scilicet consulari, Ciceronis inimico, quod ei etiam Cicero non dissimulanter obiecit, & M. Cœlio, noto in turbas viro, quem idem Cicero defendit, & Licinio Crasso, Crassi eius qui apud Parthos extinctus est filio, Crispus tamen Salustius, spectata veritate historicus, Semproniam, nobilissimam fœminam reprehendit, non q; saltu valeret, sed q; eiusce rei singularẽ quandam peritiam & eruditionẽ habuerit:

& Scipio vt Senecæ verbis vtar, eo in libro qui de animi tranquillitate inscribitur, triumphale illud & militare corpus mouet ad numeros non molliter, sed infringens, vt nunc mos est etiam, incessu ipso vltra muliebrem mollitiem fluente. Sed vt illi antiqui viri solebat inter lusum, ac festa tempora virilem in modum tripudiare, non facturi detrimentum, etiam si ab hostibus suis spectarentur, nec tibi, Sigismunde, huius & illorum saltationis studium turpitudini fuit, simili modo exercere prodireq; in medium, ac modo aperta fronte, modo personata nonnunquam populo esse spectaculo, hac ratione tua quòd nulla pars corporis in saltatione, vti sæpe & physice quidem dicere soles, ociosa sit, sed collum vnà & crura & manus exerceatur exercerięq; debeant, per eũ qui fit corpus agilius & ad omnem militarem motum ac celeritatem promptius habiturus. Præter hoc Nembroth, vel vt alii perhibent, Apollinis Dianæq; inuentũ, venandi studiũ summo pere probare etiam soles, quod parum tibi quid à iusto differre bello videatur, quum opus sit feras insequi fugientes, locorum asperitatibus, abruptis & inuiis moueri, maximos labores capiendi studio subire, abstinere à multis, æstus & algores pati, sitim ac inediam tolerare, commoueri deniq; animo quum sint manus conserendæ cum feris, cominusq; congrediendum, his causis honestissimis, nec ad illecebras tantum & animorum relaxationes, antiquorum plurimos ac quidem grauissimos inhæsisse percelebre est: nam fixerit ceruam licet, aut Erimanti nemora placarit victor Alcides, aprum Calydonis regionis vastatorem strauerit Meleager, fuderit auctor romani generis ceruorum corpora, non voluptati suę sed publicæ vtilitati prospexere. Cyrus simili modo publicæ vtilitatis militarisq; disciplinę gratia eos ipsos qui aptiores bellis videbantur, venationi assue faciebat, propterea quòd id genus exercitii plurimum bellicæ rei conducere ad exploranda itinera, & diuersorum locorum anfractus non dubium fit. Præterea Alexandrum, Sertorium, M. Antonium, Alexãdrum item Seuerũ, Hadrianum, Tacitum, pluresq; alios superioris temporis imperatores ac duces maximos hoc exercitii genus summo quodam studio prosecutos: quos verò species illa venationis oblectat, vt aues auibus insequatur, sitamẽ hoc genus aucupii venationi censeas annectendum, minori quidem studio exercentur, sed non impari leuitate ac voluptate. Huius autem exercitationis auctorem sunt qui Macchabeum, egregium belli ducem, fuisse confirment. Ab antiquis autem secularium historiarum scriptoribus fidẽ sumentes, Vlyxem perhibent, qui primus excisa Troia armatas aues attulit Græciæ, quas sua vi quadam & grata intuentium admiratione, duce natura in cognati generis exitium animauit. Nam quũ accipitres passim auibus insidientur, easq; rapiant, alii ex terra solum, alii non nisi circa arbores volitãtes, alii sedẽtes in sublimi, aliqui volantes in aperto, in Thraciæ parte super Amphipolim homines & accipitres societate quadã aucupãtur. Hi enim ex syluis & arũdinetis excitãt aues, illi superuolãtes deprimunt: rursus captas aues diuidunt cũ his, traditumq; est missas in sublime ibi accipere eos, et quũ tẽpus sit capturę, clãgore & volatus genere inuitare ad occisionẽ. Piscationis autẽ visus & modestior est, quẽ nec aspernati sunt plures & q̃dẽ magni viri, Augustus præcipue & M. Antonius, qui ob laxandũ animũ, piscari sæpius hamo soliti feruntur: quanquam

quanquã & honestior forte,& probãda magis illorũ vita fuerit,de qua inquit Nã
so,Piscis adhuc illis populis sine fraude natabat,Ostreaq; in cõchis tuta fuere su
is: Nec Latiũ norat quam prębet Ionia diues,Nec quę pygnico sanguine gaudet
auis. Natandi peritia propter maritima etiam bella his adhibenda videtur,quũ
& periculis liberare milites ac duces plerũque soleat,& ad quęq; clarissima faci-
nora audaciores reddere, ideoq; maiores nostros cãpũ martiũ Tyberi finitimũ
delegere quo & milites tabẽ omnẽ sudoreq; illũ Martiũ atq; squalorem armorũ
exercitio cõtractũ diluerẽt ac natãdo laborem deponerẽt. Huius rei peritia Serto
rius,Romanis aduersus Cymbros male pugnãtibus,amisso equo & vulnere in-
super accepto,Rhodanũ amnẽ cũ thorace & scuto per aduersos fluctus,& flumi
nis vortices,toto corpore atq; omnibus vngulis vt dicitur plurimũ inniтẽdo tra-
iecit. Simili modo Iulius Cęsar quum Alexandriæ circa oppugnationem irrum
pentisq; multitudinis impetum pressus scapham cõscendisset, mox pondere se-
quentium pressam ac porrò mersam per ducentos passus ad nauem, vna manu
elata qua literas deferebat,natando peruenit,sicq; vt sint qui paludamẽto in flu-
ctibus dimisso enatasse illum dicant : idq; seu fortuitò,seu consultò,vt hostes in
illud sagittis ac lapidibus intentos faceret : sintq; qui paludamentum mordicus
trahentem,ne hanc quidem gloriandi materiam hostibus reliquisse confirmẽt:
hæc tamen vulgatior & certioribus testibus suffulta sententia est. Nã de eo nul-
la est cõtrouersia,eleuata illum sinistra manu natauisse,ne libellos quos ea gesta-
bat,maris aqua perfunderet. Huius discriminis forte memor Augustus, ea in re
nepotes suos ita studuit erudiri,vt & ipse plerunque per sese doceret. Talia porrò
exercitia recipienda sunt quæ ad imitationes eorum quæ postea seriò erunt faci
enda,accommodari possint, nec faciãt exercentem habentémque,vilis exercitii
operatorem: vile autem exercitium putandum est quodcunque corpus aut ani-
mum,siue mentem deterius disponit,vt mercenariorum turba plurima, & quæ
sordida nuncupamus: mentem enim non expeditam,nec ad opera bellica vti-
lem,sed vilibus occupatam reddunt. Illud simili modo vnũ nec prætereundum,
tanquam omnium vtilissimum,equos scilicet ad equitandum idoneos,sed inex-
pertos laboris,celeriter confici necarique solere, proinde equitem oportere fre-
quenter eos agitare,& quoniam frena & phaleræ ex loris confecta maxime vsui
sunt,nunquã sine illis incedere: sicq; parua impensa permagnum sibi præsidium
comparare poterit,& gloriosius in omni bellico certamine victor euadere

De Ocio militari Cap. IIII

Erum quoniam clarorum virorum atq; magnorum nõ minus ocii
quàm negocii rationẽ extare oportet,quum nihil pene sit in opere na
turæ quod non exemplo dierum ac noctium, aliquas vices feriarum
velit, huic ipsi modum finemq; præscribamus. Primum itaq; quum
permultæ sint animorum huiusmodi relaxationes quæ aliquo studio fessos leua
re possint,vigoremq; animi ab omni tristicia & pertinaci laboris cõtinuatione fe-
riatũ hilariter discutere,in ocio & cessatione id potissimũ erit,ne quid illiberali-
ter,ne quid petulãter, ne quid flagitiose,ne q̃d obscene,molliter, impudenter ac
improbe suscipiatur. Sec quicquid id erit,sit vrbanum,sit ingenuum,sit facetum,

& eiusmodi denique in quo aliquod probi & generosi animi lumen eluceat, vt quę apophthegmata & scómata vocant, quibus Augustus Cæs. Adrianus aliiq permulti ferocissimi & bellicosissimi viri maxime Lacedęmonii vsi perhibētur. Apud hos enim inter cætera exactę vitę instituta hoc iocandi genus à Lycurgo institutum est, vt adolescentes & scommata sine morsu dicere, & ab aliis in se dicta perpeti discerēt, vnde si quis eorum in indignationem ob tale delictum prolapsus fuisset, vlterius ei in alterum dicere non liceret: quæ res quantum sit vtilitatis allatura, qui Lycurgi vitam legerit facile inueniet. Licebit etiam varijs vitæ genus habere, modo ruri esse, modo in vrbe, sæpius in agro quiescere ac deambulare, vt Scipio ille qui primus Aphricani nomē gestis rebus & virtute meruit. Quippe qui spiritum domitorem gentium, & aures castrorum strepitu & tubarum fragoribus oppletas huc referre consueuerat, non vt virtus ocio langueret, sed vt sese mens varietate negociorum discreta colligeret. Quamobrem nec sibi vnquam ociosus, neque sibi solus vnquam videbatur. Huius nepos & ipse Aphricanus Scipio, sicut laboris & exercitii supra fidem patiens, sic ocii & solitudinis cupidus, solus sæpe cum Lęlio rusticari peregrinariq̨ solitus, interdumq̨ littoribus vagabundus, expugnatricem illam Carthaginis Numantiæq̨ dextram ad marinas conchulas calculósque legendos inclinasse, eósque, vt Ciceronis verbo vtar, incredibiliter repuerascere esse solitos, quum rus ex vrbe tāquam è vinculis euolassent. Q. Mutius Sceuola diuini pariter & humani iuris illa ætate consultissimus, à procellis fori fugiens in ocium, & aleæ, & calculorum ludo fertur operam dedisse, eáque vicissitudine rerum mole prægrauatum ingenium releuasse. Quanquam eo in genere probandi forsan magis sint idem Q. Mutius Sceuola augur, & Lycon philosophus, qui optime pila lusisse dicuntur, quòd forensibus causis interpretandique iuris ac rerum naturalium labore fatigati, ad hoc præcipuum ocii genus recreandarum virium cōfirmandorumq̨ laterum gratia sese conferebant. Dionysium quoque Syracusium hoc etiam ludo delectari solitum accepimus, & diuum Augustum post finem ciuiliū bellorum ab exercitiis campestribus ad pilam transiisse, & M. Antonium, Verum, Augustum, Marcúmque Aureliū Antonium, qui vt de eo scriptum est, pila quoq̨ lusit apprime. Calculorum quoq̨ lusus quorundam iudicio nec indecens habendus, quum & pugnæ bellique speciem præferat hostilisq̨ certaminis dicente Ouidio,

Discolor vt recto grassetur limite miles
  Quum medius gemino calculus hoste perit.
Vt mage velle sequi sciat & reuocare priorem,
  Ne cito fugiens incomitatus eat:

Qui ludus proinde q̨ pauculis lignis fit, vagis ac furtim insidiantibus atq̨ latrocinantibus, Latruncularius ludus apud veteres dicebatur. Vnde Martialis,

Insidiosorum si ludi bella latronum,
  Geminus iste tibi miles & hostis erit.

Et quanquam probent hoc alii, ex eo quòd ingenii multa meditatione excitare acumen videatur, ex eo mihi quidem videtur magis improbandus, quum nihil sit temporis amissione infœlicius, nihil deterius eo in quo minimū proficias, plurimum

rimum cum labores. Posset enim motus animi, & mentis agitatio illa quæ ibi frustra distrahitur, rebus magnis, seriis & melioribus accommodari: unde non ab re præter Scæuolam & Augustū apud maiores nostros hoc ludo ludere quoque simias solere, auctore Plinio, memoriæ proditum est. Tabularum verò ludus nec aspernandus nobis videtur, quem Palamedes troiano bello vt Varro tradit, icciteo inuenisse legitur, vt vel hoc negocio milites occupatos teneret, taliq; ludo auerteret à seditionibus exercitum. Iocundum quoque & fructuosum est alearū nosse certamen, cuius similiter studio Claudium Cæsarem libro de ipsis edito teneri quondam nouimus. Legimus & Neronem & Domitianū, Verū, Commodum, & Augustum Cæsarem imprimis, tantum huius rei cupidum fuisse, vt de bello siculo mordax epigramma huiusmodi inuulgatū sit, Postquàm bis classe victa naues perdidit Aliquando vt vincat ludit assidue alea. Huius etiam voluptate certaminis Ptolomæum & Alexandrum pluresque alios grauiores curas nouimus deliniisse, idq; inter ludendum egisse vt cum laude & gloria maioribus negociis aptiores postea redderentur: quòd si aut cupiditatem sequitur, minime liberale aut indecentē viro mollientē illam quā Athalus Asiaticus dicitur inuenisse, quanquam Asiæ regno exciso inter manubias non sub vna specie migrasse ad Græcos ferunt, damnosum tanquam ac iurgii plenum fugiendum esse, & leges iubent, & his verbis Naso non reticet,

Sunt aliis scriptæ quibus alea luditur artes,
 Hoc est ad nostros non leue crimen auos.
Quid valeant tali quo posses plurima iactu
 Figere damnosos effugias ve canes.

Alius verò aleæ ludus, cum ære quodam pueri denarios in sublime iactantes capita, aut nauium lusu testę vetustatis exclamant, quid criminis turpitudinisue in se habeat nec video neque intelligo. Addit etiam Herodotus Talariū ludum & sphæræ, Lydos fame oppressos quasi solatia quædam inuenisse. Altera enim die ludebant, alia epulabantur, atq; ita duo de viginti annis fecisse, quæ si non ad voluptatem comparata sunt, similiter improbanda minime puto. Non igitur ad tam varias huiusmodi ludorum species, atque iocorum, tanta clarorum hominum, ducum, ac principum cupiditas tenderet nisi voluptatem quandam natura insitam, lusus, iocosq; haberent, quum constet vitam in laxationem & studium diuidi oportere, ob hócque non solum lucubrationes & vigilias sed etiā somnos inuentos esse, non turbines & tempestates, sed temperies: nec bellum rursus, sed pacē & inducias: nec laboriosas semper actiones, sed celebritates quasdam à legum cōditoribus institutas quibus ad hilaritatem homines publice cogerentur.

Finis Quarti.

ROBERTI VALTVRII

AD ILLVSTREM HEROA SIGISmundum Pandulphum, de re Militari Liber Quintus.

De quadruplici uirtutum specie & earum distributione, quibusque in his bellorum duces clarissimi habiti sint. Cap. I.

Mnes, Sigismunde Pandulphe, omnium penè disciplinarum institutiones, naturam & exercitationem, quæ sine dubio plurimũ iuuãt, in superioribus libris attigisse satis visum est, nunc vberiore quadam comprehensione per omnes quidem species virtutum exemplorúmque ire qui poterunt, magis proficient: maxime si ducum atque imperatorum quisque consilia, quę Græci stratagemata appellant, multáque multorum grauiter, arguté, facetéque dicta, vt ea quæ à sene Catone collecta sunt, quæ vocãt apophthegmata, & ratione, & loco, & tempore vsus diligenter inspiciet. Nam & omnium quæcũque docemus exempla potentiora & efficaciora sunt, etiam ipsis quæ traduntur artibus. In his enim mirabilem quandam ac variam, illis excogitandi generãdique similia operã nostri duces & imperatores sument alimoniam, quum nihil (vt ita dixerim) ante prælium, in prælio, post prælium, strenuum, memorabile, clarum, vafrum, callidum, continẽter, constãter, benigne, liberaliter, innocenter, magnifice, sapienter, cum laude & virtute dictum factũmue, quod non hinc legentium animos facile possit irrepere. Non alienum igitur erit, ea primum virtutis exempla pertingere, cuius quidẽ nota omnibus quadripartita distinctio est. Nam & callere ducem oportet & quid agendum, non solum in prælio aduersus hostem, cæterum vbique, & cum omnibus industriũ esse: neque enim semper duces pugnant, immo sæpenumero per inducias, aut casu aliquo positis armis, cum amicis aut hostibus colloquuntur: vbi in eligendis aut reiiciendis rebus falli, agreste, vel subrusticum aliquid, & ineptum loqui, imprudentis & insulsi est. Enimuero ne in id labamur, naturę comitas, affabilitasque pręstabit: in qua primus omniũ Aphricanus maior, inde Augustus, Vespasianus, multique alii ex nostris, Pompilius rex Romanus, & Fabius maximus, & Catones duo clari sunt. Adde his Marcũ Antonium, longe prudentissimum: eum inquam qui Physicum maluit quàm Cæsareum cognomen: Ex alienigenis Cyri ambo, Pœnus Hannibal, & Ponticus Mithrydates. Et hæc quidẽ prudẽtiæ virtus in tres partes distributa est: memoriã enim, intelligentiã, ac prouidentiã affert, quæ tres oculos in totidẽ quoque tempora, mira rerum distantium connexione defigunt: memoria quæ rerum gestarum, locorum, temporũ ac personarum meminit, quis pręter cæteros fuerit insignis haud facile dixerim, permultis gloriam eius adeptis. Diuo Iulio Cæsari, hoc imprimis

imprimis ab hostibus datum scio, ut memoria polleret eximia, de quo inquit Cicero quod nihil soleret præter iniurias obliuisci, quippe qui huius rei quoque beneficio, & legere simul & scribere, & audire, & epistolas ex tempore tantarum rerum duobus librariis & pluribus vt Oppius, vt alius historicus quidem & orator insignis inquit, quaternas, vel vbi nil aliud ageret, septenas dictare solitus sit. Mirifica profecto res, tam facile singulis adesse, tam fideliter omnium reminisci. Nec sum nescius huius quoque rei singularem Q. Fabio Max. laudē contigisse: inter multa nimium quæ viri illius gloriam extollunt, hoc non in vltimis posuerim, quòd ingenti quadam fuit notitia vetustatis, de quo est apud Ciceronem, quòd omnia non domestica solum, sed etiam externa bella memoria complectebatur: itaque minime miror, quòd bello punico secundo dicta eius consiliaque tum in populo, tum inter primores patrum pro oraculis habebantur. Vere enim mihi videor dicturus, qui multa superioris temporis memoria tenuerit, fore quodam modo futurorū vatem. Sed quum duplex sit memoria, altera rerum, verborum altera, primam qualem in Fabio modo retuli, talem in L. Lucullo, amplissimo & imperatore & philosopho admirabiliter viguisse comperio. Alterā atque secundam habuisse videtur Scipio. Ex omnibus enim gētibus ac sæculis nullum in hac re facile sibi prætulerim, si modo verum est quod tradunt, ipsum etiam populo ro. nomina reddidisse: quæ res quidem penè incredibilis est, nisi eam permulti clari auctores, inter quos Plinius secundus in naturali historia, id proprio testimonio confirmassent. Fuit et Adrianus ingentis & mirificæ memoriæ, quippe qui & libros statim lectos & ignotos plurimis memoriter redderet, vnoque tempore confabularetur, scriberet, dictaret, audiret. Ab occasu ad orientem versō, Themistocles, Graiæ gentis primus occurrit, qui inter grauissimas occupationes, publicas & priuatas, cunctorum suorum ciuium nomina Athenis natus, memoria tenebat, stupendum profecto negocium, nisi L. Scipionis mentio perfecisset. Cyneas quoque Pyrrhi regis nuncius, clarissimam excellentiæ huius gloriam consecutus est: legatus enim senatui Ro. postero q̄ ingressus est vrbem die, nouus homo & ab ea patria alienus, vniuersum proprijs senatum nominibus salutauit. Sunt qui equestrem ordinem, sunt qui vrbanam omnem circumfusam senatui plebē adiiciant. Præclarum sanè facinus, operosum ac diligens, etiam si ob aliud Romam non venisset. Cyrus porrò, Persarum rex, etsi maximis exercitibus præesset, omnium tamen militum nomina meminerat. Mithrydates denique, vt auctor i Noctium atticarum, A. Gellio, quinque & viginti: vt Plinio, duarum & viginti: vt verò nepoti eius, eo libro qui de viris illustribus inscribitur, quinquaginta gē tium quę sub imperio eius, linguarum notitiam habuisse perhibetur, & iura cuilibet patrio sermone reddidisse, & in concionibus singularum nationum interpretem haudquaquam illi fuisse, quę res & illū militibus, & hunc populis suis acceptissimum fecit. Intelligentia in rerum præsentium cognitione sita est, hac qui fuerit præditus imperator, non aliena sed vera & immortali mihi laude probandus videbitur, cui consentaneum illud erit quod Accius Vlyxem probās in Philocteta suo, & in eius tragœdiæ principio inquit, Inclyte parua prædite patria, nomine celebri claróque potēs pectore, achiuis classibus auctor, grauis Dardanis

danis gentibus vltor, Laërtiade: nouissime patrem memorat, verum omnes laudes eius viri non Laërtes, nec quisquam alius sibi vendicat, sed virtus eius ducis socia: nec aliud in eodem Vlyxe monet Homerus, qui semper ei comitē voluit esse prudentiam, quam poëtico more Mineruā appellauit, quòd ea comite Vlyxes horrenda quæque subijt, aduersisq; omnibus præfuit. Ea nanq; adiutrice, Cyclopis antrum introijt, verum egressus est, Charybdim & Scyllam præternauigans nec retentus nec ereptus est, ad Lotofagos profectus est nec remansit, Sirenū cantus audijt, & Circes nouit pocula, quę si cum socijs delinitus, stultus cupidúsque bibisset, Sub domina meretrice fuisset turpis & excors, Vixisset canis immūdus & amica luto sus, vt Flaccus inquit. Sic Homeri in cunctis imitator Maro, virum insignem armis & pietate describens, & quem dignum censuit vt patrem faceret Romanorum, in rectè gerendis omnibus ei Achatem sociauit, vt circūspecto duci sic negocia procedant, vt nullis insidiarū dolis præpediatur, & quasi inuisibilis, gerendorum via non vulgata ad finem intentionis accedat. Eleganter equidēm, quum nec res militaris, nec pietatis opus sine solicitudine & prudētia exerceri queant, hanc subdistinguere visum est nobis: est enim quoddam hominum genus percipiendis literis quàm aptum, quos præcellenti ingenio, & vsitatiori nomine ingeniosos appellamus, quāquam in actibus humanis hebetiores sint nonnunquam mentis acumine: quum alij econtra ad res gerendas acutissimi, perceptioni literarum inhabiles habeantur, quos vel sagaces, vel cautos, vel solertes, vel astutos non alienum est appellare, quibusq; magna pars conuenit eorum quæ græco vocabulo stratagematicon appellant, vbi in re bellica pro neg gocij qualitate præsens subitò capitur consilium, ad effectūq; perducitur. Quod quia negocio perficitur, dixit quidam romanæ linguæ disertissimus auctor, neq; illi tamen ad cauendum dolus aut astutia deerant. Et Crispus, compertum esse in bello plurimum ingenium posse. In hac itaq; ingenij & intelligentiæ parte, si rectè diiudicare voluerimus, nec nosmetipsos amore nostri decipere, iam videbimus manifestè tempora nostra haudquaquam antiquis respondere, nisi forte Pyrrho, & Hannibali, aut Fabio Maximo, aut Marcello, aut Iulio Cæsari sæcula nostra pares aliquot aut cōparandos queant afferre. Est autem quū in longum tempus consilij effectus extenditur, vbi locum sibi vendicat prouidētia, quę tertia prudentiæ pars est, per quam non tam præsentia quàm ex præsentium & præteritorū collatione futura noscuntur. Sequitur fortitudo, viri fortis maxime propria. Sed hæc quoque duplex est, altera animi, de qua sermo nobis pōst est habēbendus, altera corporis: sub hac membrorum robur, agilitas & quinque integritas sensuum colligitur: neq; enim dux inualidus, quanquam idem doctus, obeūdis muneribus bellicis aptus habebitur: vtilis ille consilio, non pugnę: domi verbis aptius, ac fœlicius, quàm in castris decertabit. Quæ res Aphricani magni filii vm virtute animi patri æqualem, doctrina verò etiam altiorem, inhabilem bello fecit. Contra neque præualidus, si nimia corporis mole grauabitur, repentè poterit varijs in locis, vbi res exiget, cohortandis militibus, propulsandisq; periculis adesse, neque rursum cæcus, vel surdus, vel hostium, vel suorum statum circunspicere, ex dissonis vocibus clamoréque militum quid in re, quidue futurum, iudicare

care queat. Huius proprium esse aiunt, exercitus ducere, aliena vastare, delere vrbes, oppida excindere, liberos populos aut trucidare aut subiicere seruituti, ex quo plura hominum milia afflixerit, spoliauerit, substulerit, cruore cãpos inundauerit, fluminaq; infecerit, & maiora quæq; fuerit aggressa, eo magis nomen illius illustrari. In hac pręollentis virtutis parte, apud externos clarum nomen habet Pyrrhus, Hannibal, & Masinissa. Ex his verò hominibus qui prodigiosa virium ostentatione gloriantur, Polydamas & Milo omnium certaminum victores palmam secum auferunt: horum enim alter ante olympicum certamẽ, currus licere currentes, & manibus contrà nitentibus iumentis, obnixis retinere solitus est: alter in clypeo vncto perstare, neq; solum depelli ab eo vlla vi posse, verum non secus ac statua quædam plumbo affixa resistere. Tritanum quendam etiam legimus, qui ludo Samnitum gladiatorio, leui tactu aduersarios omnes vicit, eius quoq; filium Cn. Pompeii militem, tam parui fecisse hostem prouocantẽ, vt inermi eum dextra superaret, & digito vno correptũ in imperatoris sui castra trãsferret. Firmum Saturnium robustum etiam adeò fuisse ferunt, vt Tritanum huius parentem, cuius Elius in prodigiosa fortitudine meminit, viribus superaret: nam & incudem superpositam pectori, constãter pertulit, quum ipse recliuis ac resupinus, & curuatus in manus, & terga, pẽderet potius quam iaceret. Ex regibus verò nostris & ducibus insignes habentur Tul. Hostilius, romanus rex, nec non vterq; Aphricanus & Marius, Mariúsque tyrannus, Iulius Cæsar, & Papyrius cursor deniq;, ac Maximus, quorum alter nactus ex pedum pernicitate cognomen, alter ex viribus, quum alii Crotoniatem eum Milonem, alii Herculem, Anteum alii vocarent. Nunc superest vt de reliqua fortitudinis specie disseramus, cuius munera hæc maximè sunt, mortis scilicet dolorisq;, & asperarum terribilium que rerum contemptio. Et quanquam hanc multi ducum propriam militarẽq; virtutem opinentur, quum sit omnium, in bello tamen clarior inter mortes & vulnera emicat. Huius virtutis ante alios inuictum habitaculũ Roma fuit, proximum Lacedæmon & Carthago. Hic ex nostris primus occurrit romanę sapientiæ princeps Cato, cæteris multorum eruditorum sententia maxime præcellens, Cleãtem, Chrysippum, Zenonem, Empedoclẽ secutus credo, qui omnes, alia licet persuasione, sponte sua lęto caput obuii obtulere: tametsi nullam in Catone fuisse, verùm omnem potius cessisse fortitudinem asserant alii, præclaro ingenio & pręstanti doctrina viri: & quũ propriũ virtutis huius partis sit, à se & à recto rationis tramite non discedere, nec in rebus asperis perturbari, ac deiici, sed persistere, Fortitudinem asserentes non vmbratilem eam esse, quę contra naturã, monstri vice nititur, vltráque modum eius egreditur, aut stupore animi, aut immanitate, aut insania, qualem fuisse accepimus ferum quendam in ludo Cęsaris gladiatorem, qui quum vulnera eius à medicis execabãtur eo fuit habitu oris vt superante lętitia dolores, ridentis etiam speciem præbuerit, sed eam veram & probam quam Socrates & maiores nostri scientiam esse dixerunt tolerandarũ rerum & non tolerandarum: per quod apparet esse quædam intolerabilia, à quibus fortes viri aut obeundis abhorrent aut sustinendis. In hac etiã ex nostris, Iulius Cæsar, à nobis sæpe dictus dicendusq; nobis occurrit, occurrunt Aphricani duo, Pauli

totidem,

totidem, Macedonicus & Cannensis, Claudius, Marcellus, Claudius, Nero, Tib. Gracchus, C. Marius, Drusus & Germanicus cæsares, Titus & Traianus principes. Ex vetustissimis autē, primus et tertius romani reges, necnon ex equestri ordine Oratius cocles, L. Siccius dentatus, tribunus plebeius, M Sergius, innumerabilesq; alii, si singulos quosque prosequi libeat, quum plures vna gens in quocunque genere eximios tulerit, quàm cæteræ terræ. Externi verò Lacedæmonius Leonidas, Atheniensis Mylciades, supraq; nominati Themistocles atq; Epaminūdas, & ex antiquioribus, Liber, Hercules, Theseus, Achilles, Hector, Tydeus, Diomedes, Aiax & virgilianus Aeneas: Hannibal quoq; genitórque Amilchar, & germanus Hasdrubal, Alexander Macedo, & huius genitor Philippus, & auunculus Alexāder Epirensis, & Pyrrhus etiam ipse Epirotarū rex de quo suprà diximus. Hebræorum insuper, & imprimis Dauid, Iosue deinde & Iudas porrò. Nec me fallit eam licet virtutē Aristoteles ipse pertulerit, quidusdam videri posse ethicum me virtutum perturbasse ordinem, non solum prudentiam his annumerando, verum etiam fortitudinem iustitiæ præferendo militarem, quum sæpenumero iustitia longe præfulgens, perfectáque virtus ad alium maxime censeatur: quod non ab re, sed de industria quoq; factū esse scito. Est enim viri propria maxime fortitudo, sola inter cæteras mascula, plena spiritus, plena vigoris & animi: honoratissimam verò eam esse omnium virtutum, Aristotelis sententia ex eo patet, non quia optima sit, verum propter ea quæ in ea sunt optima & vtilia: quas ob res imperatorum simulachra defunctorum, militari fere habitu insignitū, obeliscos, columnas & pyramides arcusq; triumphales erigi, & posteritati consecrari videmus. quasi præcellentissimū sit, in eo genere laudis ac virtutis potissimum claruisse. Et quanquam fortitudo hominum cœtus maxime protegat, non minus & iustitia vna omnium domina & regina virtutum, etiam ducum propria censeri potest. quòd sola hominum cōuentus regit, quòd fœdera societatis humanæ cōtinet, quòd seruare non amicis modo, sed hostibus fidem monet. Quùmque nihil fraude vtilius, nec doloefficacius in his quæ in bellis prosperè atque ex sententia gesta sunt, quæ plurima ac maxima esse comperies, & quorum gratia aut repudianda imperia sunt, aut vnà cum suis artibus obeunda, sunt qui hac Xenophontis sententia freti, in eo libro qui equitum præfectus inscribitur, licere sibi existiment hostē nedum bello fallere, sed à diis immortalibus ipsis vt posse contingat precandum, omnique studio fraude vel virtute innitendum, iuxta illud Corebi apud Maronem in illa turbulentissima nocte troianæ captiuitatis post Androgei mortem inquientis,

Mutemus clypeos, Danaûmque insignia nobis
Aptemus: dolus an virtus quis in hoste requirat?

Sint licet qui detestādum id omni tempore putent, mutationē illam clypeorum, & reliqua non grauissimi poetæ, sed adolescentis ore dictum censeri debere asserentes, quod malum & antiquū et nostri temporis est, seu illa ignauia est ducum, seu militum insolentia, auaritiæque rabies, vtraque sententia militantiū ducumq; animis extirpanda est, vt hostibus seruetur fides, amicis humanitas, vtrisque iustitia: vt & illis nō nisi seruato decore noceas, & his nullo penitus noceas modo.
Nam

Nam quid turpius, aut quid vsquam sceleratius, quàm nocumento his esse quorum tutelæ ac præsidio euocatus sis, quàm ex custode raptorem, ex cane lupum fieri? Huius gloriæ prima in parte clarissimi habentur Fabricius, & Camillus, & Regulus, quorum primi duo qum possent dolo vincere, noluerunt: tertius, ne aut damnosius esset patriæ, aut infidus hostibus, crudelissime mori elegit, interque hostibus præstitæ fidei seruatores, haud prætereundus est Cassius: in altera autem hi sunt quibus modicum fuit à suorū iniuriis abstinere, nisi vltro pro eis morerentur. Ex his Romæ Curius & duo Decii, Athenis autem Codrus, Carthagini Philenes fratres sese ante alios offerunt, quorum primus vt terrorē publicum sedaret, secundi vt victoriam labentemque aciem firmarent, tertius patriam instanti excidio eriperet, quarti vt fines patrios prorogarent, ad mortem voluntariā sunt profecti, vtque ciuibus suis bene esset, ipsi esse noluerūt. In vtraque verò Magnus Pōpeius etsi ad hunc vnum Cicero omnes bellicas laudes & quæcunque de his quibus egent duces vt summi sint aut diximus aut dicturi sumus, cumulatissime cō parat: iure id quidem meritoque, sed si cui maxime suum tribuitur, verè Magni Pompeii laus est bellica iustitia simulque & cognita inter victorias & triumphos continētia, quę ad eam de qua hic aggrediar dicere virtutē referenda est, si vnum quod nūc ad iustitiā spectat adiecero, esse beneficentiā ac liberalitatem pulcherrimas ducum & imperatorum vestes, quibus indecora plurima tegi possunt: hac Iul. Cæsar præit cunctos gloria, neque enim quisquam, si Senecæ verba teneo, liberalius victoria vsus est, ex qua nihil nisi dispensandi potestatem sibi vindicauit. Apud exteros Alexander primum locum tenet, vt Græci volunt, neque nostri obstant: quanquam Philippus pater in Alexandro qui largitione beniuolentiam Macedonum sectabatur, profusionem illam pecuniarū his verbis insecutus est, Quid te, malum, rationis, inquit, in istam spem induxit, vt eos tibi fideles putes quos pecunia corrupisses? an tu ideo agis vt Macedones non te regem suum, sed ministrum & prębitorem putēt? quod quidem regi sordidum esse non ambigis, & corruptelam quàm largitionem potius dici: fit enim deterior qui accipit, atque ad idem semper expectandum paratior. Quid autem est stultius, quàm quod facias libenter, curare vt id diutius facere non possis? largitiones immoderatas rapinæ sequuntur, quum enim dando egere cœperis, bonis alienis manus cogeris inferre: itaque quum beniuolentiæ comparandæ causa sis prodigus, non tanta studia assequeris eorum quibus dederis, quanta eorum odia quibus exemeris: quamobrem nec ita claudenda est res familiaris vt eam benignitas aperire non possit, nec ita reseranda vt omnibus pateat, sed vtrinque modus adhibeatur, isque referatur ad facultates. Quarta nunc mihi superest Modestia quam temperantiam vocant, cui adiacet ipsa quam paulo antè dicebam continentia, sine qua non dicam dux, sed nec quidem vir bonus vsquam fuit. Quia verò nunc de ducibus sermo est, quid oratio perita literarum que cognitio, quid magnanimitas, quid ue omnes aliæ imperatoriæ artes profuerint, si auaritiæ, si libidinis aut gulæ imperio dux victus, abiecto freno quo exercitum regat, se suasque legiones præcipitet, & in pestem trahat, quo sępe multi cum omnibus copiis periere? Hæc igitur singularis, & propria virtus est Pompeii, in qua si imitari eū

 collega

collega eius Crassus voluisset, nunquam ipse cum filio, & cum tanta ruina imperii cecidisset. Probat hanc romani ducis continentiam atque modestiam templum Hierosolymæ opulentissimum, sed ab hoc intactum duce, ab altero spoliatum: probant & alia multa, quorum pars in verbis Ciceronis apparet quæ mox inferam. Accedit his mansuetudo quædã, & suauitas, facilitasque animi, in qua Aphricanus & Iulius Cæsar excellunt, hac ad conciliandos animos hominũ nihil efficacius. Est huic confinis æqualitas quædam, familiaritasque cum exercitu, quę res maxime milites ducũ amãtissimos efficit, in qua notus Valerius Coruus & Marius ex nostris, ex externis Hannibal: & hæ quidem artes beniuolentia & amore, sicut obiectæ, seueritas atque imperiositas exercitum ac subiectos metu frenant. His artibus Mar. Curius, & Q. Cincinatus, & Papyrius cursor, & Fabius Max. notissimi, sed nullus in ea re Iunio Bruto Manlioque par Torquato, quorum primum publicæ libertatis amor impulit vt proprios filios à se depulsæ tyrannidi fauentes, seruiliter virgis cæsos, securi percussos ad mortem ageret: secundum vero castrensis disciplinæ studium coëgit vt preclara indole adolescentem filium quòd iniussu eius in hostem pugnasset, quanquam vnicum & victorem necaret. Additur huic seuerissimi facti comes, Posthumius Tiburtus, cuius ego ne preteremisisse potius, q̃ vt asseruisse rem tantã videar, mentionem fecerim: apud quosdam enim scriptorum certa res, apud alios facti eius in ambiguo fama est. His tam multis & patientia iungitur eaque multiplex, hæc dolores corporis æquanimiter perfert, illa quasi quoddam vulnus animi, contumelias fert verborum, vtraque ducibus & militaribus curis accommodata: prima quidem fortitudinem, secunda verò ciuilitatẽ respicit, atque modestiam ipsam de qua sermo est: in prima Mutius, & Marius & Pompeius clari habentur, & Acilius quidam Cæsaris miles Massiliæ spectatus, & M. Sergius cum eisdem quibus suprà comitibus: ex externis verò Cynegirus Atheniensis græcis historiis celebratus: In altera verò ro. imperatores Iulius & Augustus ex nostris, ex externis Philippus & Antigonus Macedonum reges, & Pysistratus Atheniensis tyrannus: denique nostros atque externos Magnus ille Pompeius omnes superat aut æquat, quo admoneor vt ex oratione quę de eius imperio habita est, ac de imperatorum seu ducum continentia, deque his quatuor quę in duce requirimus, M. T. Ciceronis verba paulo antè promissa subiiciam, quæ clementissime atque inuictissime princeps, vel visu vel voluptati maxime tibi fore, confido. Neque enim ille, inquit, solę sunt virtutes Imperatoriæ quę vulgò existimãtur, labor in negocijs, fortitudo in periculis, industria in agendo, celeritas in conficiendo, consiliũ in prouidendo. Et post hęc, Non enim, inquit, bellandi virtus solum in summo ac perfecto imperatore quęrenda est, sed multę sunt artes eximię huius administrę comitésque virtutis, ac primum quanta innocentia esse debent imperatores, quanta deinde omnibus in rebus temperantia, quanta fide, quanta facilitate, quanto ingenio, quanta humanitate: nec longe post, Propter hanc auaritiam, inquit, imperatorum, quantas calamitates, quocunque ventum sit nostri exercitus ferant, quis ignorat? itinera quæ per hosce annos in Italia, per agros atque oppida ciuium Romanorum nostri imperatores fecerũt recordamini, quum facilius statuitis quid apud

apud exteras nationes fieri existimetis, vtrum plures arbitramini per hosce annos militum nostrorum armis hostium vrbes, an hybernis sociorum ciuitates esse deletas? Neque enim potest exercitũ is continere imperator, qui seipsum non continet, neque seuerus in iudicado qui in se alios seueros esse iudices non vult. Quibus dictis, ad Pompeii laudes versus, Et miramur, inquit, hunc hominẽ tantum excellere cæteris, cuius legiones sic in Asiam peruenerint vt non modo manus tanti exercitus, sed ne vestigium quidem cuiquam pacato nocuisse dicatur. Iam verò quemadmodum milites hybernent, quotidie sermo ac literæ perferuntur, non modo vt sumptum faciat in militem, nemini vis affertur, sed ne cupienti cuiquam permittitur: hyemis enim, non auaritiæ profugium maiores nostri in sociorũ atque amicorum tectis esse voluerunt. Age verò, cæteris in rebus qualis sit temperantia considerate, vnde illam tantam celeritatem, & tam incredibilem cursum inuentum putatis? Non enim illum eximia vis remigum, aut ars inaudita quædam gubernandi, aut venti aliqui tam celeriter in vltimas terras pertulerunt, sed cum res quæ cæteros remorari solent, non retardarunt: non auaritia ab instituto cursu ad prædam aliquam deuocauit, non libido ad voluptatem, non amœnitas ad delectationem, non nobilitas vrbis ad cognitionem, non denique labor ipse ad quietem, postremo signa tabulas cæteraq; ornamenta græcorum oppidorum quæ cæteri tollenda esse arbitrantur, ea sibi ille ne videnda quidem existimauit: itaque omnes quidem nunc in his locis Cn. Pompeium sicut aliquem non ex hac vrbe missum, sed de cælo lapsum intuentur. Nunc denique incipiunt credere, fuisse homines romanos hac quodã abstinentia, quod iam nationibus exteris incredibile ac falsò memoriæ proditum videbatur: nunc imperii nostri splendor illis gentibus lucet, nunc intelligunt non sine causa maiores suos tum cum omni hac temperantia magistratus habebamus, seruire populo Ro. quàm imperare aliis maluisse: iã verò ita faciles aditus ad eum priuatorũ, ita liberę querimonię de aliorũ iniuriis esse dicuntur, vt is qui dignitate principes excellit, facilitate par infimis esse videatur. Iã quãtũ cõsilio, quãtũ dicẽdi grauitate & copia valeat in quo ipso inest quædam dignitas imperatoria, vos Quirites hoc ipso in loco sæpe cognoscitis: fidem vero eius inter socios quantam existimari putatis, quàm hostes omniũ gentium sanctissimam iudicarint? humanitate iam tanta est, vt difficile dictu sit, vtrum hostes magis virtutem eius pugnantes timuerint, an mansuetudinẽ victi dilexerint. Hæc Cicero, cuius ex officina tanta imperatorum & ducum monumenta posuisse velim, quia nescio an vsquam alibi de bonis & præclaris eorũ moribus luculentius & vberius scriptũ sit. Superest auctoritas, quæ ex prædictis maximè nascitur, augetur autẽ fama nominis, ex opinione hominũ, ex ducũ virtutibus & ꝓsperitate cõcepta: quo in genere Iulius Cę. Aphricanus maior, & Põpeius Magnus opinatissimi habẽt, quorũ tãta fuit auctoritas, eaq; sub istis militũ fiducia vt nõ se ad pręliũ, ac discrimẽ, sed ad victoriã & hostiũ prędã duci crederẽt, quo nihil vtilius ad votiuos ac ꝓsperos belli euẽtus & quos in cõtrariũ verti solere diffidẽtia bellatorũ, ex leuitate aut inertia ducum orta, sæpe compertũ est. Postremo deniq; fœlicitas, non solũ in militia, sed in vita est expetẽda. Nęc huc omnia referuntur, hãcque nec dare sibi quisquã potest,

nec augere,diuinum sane munus, sed ita duci necessarium vt quanquã reliquis floreat,si hoc vnum desit,nemo censeat eligendum.Nam vt fœlicitatem,fiducia, sic infœlicitatem ducum,sequitur militum pauor , quo nihil propius exitio est. In hac quidem quum multi celebres sint,longe tamẽ Titus,& Traianus,& Theodosius, & Sylla, siue vt fama fert Metellus ille fœlix dictus,omnes supgreditur: etsi iuxta sententiam vere philosophantium, nullus hic fœlix sit: sed de fœlicitate bellica sermo est, qua fœlicem ducem dicimus vincere solitum,insuetum vinci:in hoc numero ex externis Alexander est Macedo , & Cyrus Persarum rex, nisi in Scythiam perrexisset,& Carthaginensium dux Hannibal, si aut Marherbali credidisset,aut paulo maturius diem obiisset.

Imperatorum consilia quæ Græci strategemata appellant, & quæ ante bellum, in bello, & post bellum sapienter, lepidè, facete ac moderatius dicta sunt. Cap. II.

Ost hasce virtutum species & imperatoria munera , quorũ illustrem esse constat effectum,vt præclarè factorum, ita dictorum quæ ducem moneant,rationes etiam & exempla promissa subiiciemus: quibus egregium primò ac sanè præcellens sit illud quod ab Hesiodo vsurpauit Aristoteles,ab Hesiodo vel Aristotele Liuius, dum salutem suam exercitúsque sui M. Rufus Minutius,beneficio Q.Fabii Max.cognouisset,eum videlicet optimum & primum sese virum qui quæ gerenda sunt conspicetur & cõsulat: sequenti autem gradu eum,qui aliorũ bene monentiũ consilia sequatur: extremi autẽ ingenii & penitus inutilis illum esse, qui cõsulere nesciat alteri nec parere.

Gymnosophista quispiam acri & perspicaci ingenio ad succincte respondendum,ab Alexandro interrogatus,quonã pacto quis late imperitans, magnam sibi beniuolentiam comparare posset.Ne sit terribilis inquit. Ab eodẽ interrogatus item,quomodo mortalis quispiam se in deorum numerum reciperet,Si humanis,subiunxit,maiora viribus opera gesserit.

Agis rex, quũ Atticus quidã in Laconicos enses cauillaretur ꝙ parui essent, diceretꝙ facile eos absorberi à circulatoribus in theatris posse : Et tamẽ vix nos inqt attingimur hostiũ gladiis lõgioribus.Ego verò & laconicã orationem intueor,quæ breuis videtur esse,maximas res cõplecti, & auditorum mẽtẽ attingere. Cyrus conspecto Centurione prope se discumbente,graui turpiꝙ corpore,iocãdi gratia adolescentem ne ponè assidentem ob pulchritudinem more græco secum duceret rogauit,annuente illo dicẽteꝙ se aspectu eius oblectari admodum, conicere in eum oculos qui vnà cœnabant,visaꝙ viri inhonesta nimium facie, risere omnes,subinde quęrẽtes,qua sibi in re vsui talis vir esset: is Cẽturio quotiens die noctuꝙ ab se appellaret,ait nulla vnꝗ excusatione vsũ, citò semp obtẽperasse: quũ quid ei demãdasset,nũꝗ absꝙ sudore mãdata executũ,reddidisse quoꝙ cõmilitones suo exẽplo solicitos.Idẽ quoꝙ ad impii magnitudinem hoc adiecit inuẽtũ,vt quicquid etiã in remotissimis ageretur locis ꝗprimũ sciret.Cognito nã ꝙ quantũ die noctuꝙ eques itineris cõficere posset, dispositis in loco equitibus,vt recẽs literis receptis succederet fesso, velociter qd vbiꝙ accideret noui pcipiebat, puidebátꝙ put necessariũ esse videbat: hęcꝙ causa extitit,ꝗuis procul absit à vero,vt velocius ꝗ grues iter facere putarẽtur,idꝙ pp̃ter velocitatẽ eꝗtiũ creditũ est.

Aeschylus

Aeschylus in Isthmo certamẽ spectans, vbi altero vulnerato theatrum exclamauit, Ionem Chium tangens, Videsne inquit quid exercitatio sit? vulneratus enim tacet, spectantes verò clamant.

Agesilaus interrogatus quid facturi Lacedæmonii victores essent, Si prudentissimus, inquit, imperator rem gereret. Hoc item præsente duce, quũ quispiã Lacedæmonius muros deesse questus esset, Dic, inquit, meliora: ciuitas enim ipsa nostræ vrbis munitissima mœnia sunt: par siquidẽ est, nõ lignis aut lateribus, sed virtute patriã, deos penates, aras, focos, parentes, cõiuges, liberos, tueri atq; defendere.

Brasidas quũ in caricis murem cõprehẽdisset, morsus eum dimisit: deinde ad astantes conuersus, inquit, O Hercules, nihil est tam paruũ neq; tam imbecillum, quod si ausit vlcisci, & inuadentibus repugnare, non se incolumem seruet.

Chabrias dicere consueuit, formidabilius esse ceruorũ agmen ductu leonis, quàm leonũ ceruo duce. Idem eos dicebat pulcherrime officio imperatoris fungi, qui res hostium maxime noscerent.

Sesostris Aegyptiorum rex, quum eos qui iuxta mare rubrũ sunt homines classe subdidisset, & in Aegyptum rediens per terram, omnes gentes quę sibi impedimẽto erãt expugnasset, harũ quecunq; sibi fortis & libertatis cupida visa est, in eorum regione columnas erigens, in eis & nomen eius, & patriæ hominisq; verẽda incidit, & vt sua potẽtia eos vicerat: quos autẽ sine prælio & facile superasset, ibi colũnis positis ea scripsit nomina, addens ad ea mulieris pudibũda incisa.

Q. Mutius legatus à romanis ad Pœnos, duabus tesseris positis, altera pacis, altera belli, optione sibi collata vtrã S.P.Q.R. referri mallet, vtraque sublata, Pœnorum, inquit, non Romanorum vtram vellent esse debere.

Q. Fabius, Romanorum imperator econtra, simili modo ad Carthaginenses misit epistolam, in qua vtriusque populi sententia par vigor amplitudoq; quondam fuisse deprehendi potest: ibi enim scriptum quum esset, po.ro. misisse ad eos hastam et caduceũ, signa duo belli aut pacis, ex quis vtrum vellent eligerẽt, quódque elegissent, vt vnũ id esse missum existimarent, Carthaginenses responderunt sese neutrum velle eligere, sed posse cogitare qui attulissent, vtrum mallent relinquere. quodq; reliquissent, id sibi profectò gratũ futurum: hæc tametsi ab elegãtissimis rerum gestarum scriptoribus dicta sint, M. tamẽ Varro, certissimus auctor, non hastam ipsam, neque ipsum caduceum missa dicit, verum duas tesseras, in quarum altera caducei, in altera hastæ simulachra fuerint incisa.

Carthaginenses quia spartum & nerui deficiebant ad sagittas emittẽdas, tonsarum crinibus mulierum ad funes efficiendos vsi sunt. quod aliquãdo & apud Massilienses, & Rhodios, & Aquilegienses, & Romanos in capitolio obsessos vrbe à Gallis occupata factũ est: vnde & in honorem matronarum, templum Veneri caluæ senatus decreuit.

Tarquinius Priscus, Quiritibus, operis tædiũ periculũq; fugientibus, nouũ & inexcogitatũ antea, posteaq; remediũ inuenit. Sex enim hominũ vita defunctorũ figere crucibus corpora spectãda ciuibus, simul à feris volucribusq; lacerãda iussit, quãobrẽ pudor romani nominis, qui prius res sępe perditas seruauit in prælijs tũc quoq; subuenit: iã erubescẽs, cũ puderet sic viros, tãq; puditurũ esset extinctos.

Cæcilius Metellus Pius proconsul, Trebiam vrbem Hispaniæ primariam quum subigere nequiret, ac vagantem fluctuantémque exercitum duceret, hósque modo adoriretur, modo ad illos se trans ferret, & iunior quidam tribunus militum quid sibi vellet tam crebra locorum mutatio peteret, Si hanc respondit interiorem tunicam existimarem mentis meæ conscium esse, exutus eam, in ignem continuo mitterem: sicq; fœlicibus cœptis post tam longa itinera, tam varia peragrata municipia, ad Trebiam inopinatam denuò conuersus eā oppressit, & non sine omnium admiratione, voti sui compos factus est.

Scipio cui primum Aphricano cognomentum extitit, vt Valerio Maximo, vel Fabius, vt Senecæ placet, Turpissimam aiebat & ignauiæ plenam imperatori excusationem esse, Non putaui: consultè enim quæ armis geruntur tractari debere opinabatur, quum præterea præcipitata q; magis reprehendi, quàm reuocari vlla vi humana, vel ratione in integrū restitui corrigiue possint. Is etiam Scipio quum à re militari atque vrbana studium ad literas conuerteret, dicebat quum ociosus esset, plura tunc negocia à se geri. Inde vbi Carthaginem in deditionem vi accepisset, ac milites quidem quam cepissent captiuam præstanti forma virginem adueherent, atque illi darent, Libenter, inquit, acciperem, si priuatus, haudquaquam imperator essem. De eodem itidem licet inuulgatū sit, in aciem nunquam descendere imperatorē debere nisi aut occasione se præbēte, aut necessitate impellente, ex Sempronii tamen Asellionis veteris scriptoris quarto historiarū libro de P. Aphricano, Pauli filio ita proditum est, Se patrem suum audisse dicere, L. Aemilium Pau nimis bonum imperatorem, signis collatis non decertare, nisi summa necessitudo, aut summa ei occasio data esset. & sapienter quidē vtrunque. Nam ad totius exercitus salubritatem nihil efficacius quàm quòd viri & ducis est, non deesse fortunæ præbenti se, sed oblato casu ad consiliū flectere: nihil perniciosius quàm in angustiam rei bellicæ compulsum, imbellem fieri; quod nec eventus modo docet qui stultorū magister est, sed eadem ratio quæ sæpenumero fuit futuráque est.

Augustus quum decimum octauum annum agens hostiliter vrbem inuaderet, ex ipsius exercitus legatis qui sibi eius nomine consulatum exposcerent, cunctante senatu, Cornelius Centurio legationis princeps reiecto sagulo, ensis capulum detegens, haudquaquam dubitauit in curia dicere, Hic faciet, si vos non feceritis. Ide Augustus saxo in expeditione percussum, ac notabili cicatrice in frōte deformem nimiū, tamen sua opera iactantē, sic leuiter castigauit. At tu cū fugies, inqt, nunq̄ post te respexeris. Ad eum itē veteranus quispiā, quū die sibi dicto pclitaretur, accessit in publicū rogauitq; vt sibi adesset, Augustus aduocatū quē ex comitatu suo elegerat sine mora dedit, cōmēdauitq; ei litigatorē: exclamauit ingenti voce veteranus, At nō ego, Cæsar, pcliītāte te Actiaco bello vicariū quæsiui, sed pro te ipse pugnaui, detexitq; impressas cicatrices, q bus erubuit Cæsar venitq; in aduocatione, vt qui vereretur ne superbus tantū, sed etiā ingratus videri posset. Imperatori quoq; bono insuper neq; quicquā minus quàm temeritatē congruere arbitratus est, satisq; celeriter fieri quicquid commode gereretur, quod à Catone licet prius dictū sit, crebro tamen & familiari tanquā suū solitus erat vsurpare

pare sermone. Occurrit illud eiusdem August. Cæs. postremo, qui quum Alexandri esset & antrum vbi Aegypti regum cineres preciosis pyxidibus seruabantur ingressus esset, corpus quidem Alexandri Macedonis libenter aspexit, interrogatus verò num & Ptolomæi reliquias vellet inspicere, Reges se inquit velle videre, non mortuos: atqui rex fuerat Ptolomæus, sed quantum inter veros reges, eósque quos regum nomine vulgus appellat intersit, breui diffinire voluit elogio sapientissimus imperator.

Scipio iunior Polybii præceptum obseruans studebat non prius è foro abire quàm aliquem ex abeuntibus familiarem sibi atque amicũ quouis pacto effecisset. Idem quum pulcherrime ornatũ quispiam scutum ostẽtaret, Heus, inquit, adolescens, scutum certe pulchrũ est, verum decet romanum virum in dextra potius spes suas quàm in sinistra collocet.

Sculurus quũ relictis maribus filiis octoginta, diẽ esset obiturus, hastarũ fasce cuique ostẽdes, vt illũ confringeret iubebat: id autem singulis se posse negãtibus, sigillatim hastas eductas, facile omnes confregit: ita doces illos, vbi vna esse perseuerarent, firmos ac potentes fore: imbecillos verò, si separarentur ac dissiderent.

Tigranes vrbanum, facetúmque quippiam in Romanorum exercitum afferre cupiens, vulgatissimum illud dixisse fertur, Eos si legati venirent, satis multos quidem: si verò pugnaturi, perpaucos admodum esse.

Amasis Aegyptiorum rex, quum contemneretur ab Aegyptiis quòd obscuro loco natus, & paulo antè regno potitus, vas aureum quod habebat lauãdi gratia ad turpésque vsus, fregit, deinde simulachrum ex eo confecit, idque in celeberrimo vrbis loco statuit, quumque religiose coleretur ab Aegyptiis, huius rei certior factus eos cõuocauit, remque docuit, vt ex eo vase simulachrum erat in quod prius Aegyptii vomebant, meiebántque, & pedes lauabant: nunc verò venerabãtur, eodem sibi modo euenisse, siquidem prius plebeius erat, nunc eorum rex, proinde sibi honores haberi iussit, sic Aegyptios induxit ad sui venerationem.

Agathocles figuli fuit filius, qui Siciliæ dominationẽ adeptus, réxque appellatus, fictilia pocula consueuit inter aurea ponere eáque iunioribus ostendens dicere, Ego quum huiusmodi pocula consuessem, in præsentia rum quoniam diligentiæ ac fortitudini studuerim, hæc facio. Insuper quum vrbem obsideret & quidam è mœnibus per contumeliam dicerent, O figule, quo pacto militibus stipẽ solues, mansuete is atque subridens ait, Quum hanc cepero: quum autẽ viribus in suam redegisset ditionem, captiuos venundabat, inquiens, Si conuicio me rursus affeceritis, querar apud dominos vestros.

Antigonus quum milites quosdam esset intuitus qui thoracibus & galeis ad pilam luderent gauisus est, eorumque duces accersiuit quos laudaret: vt autem audiuit eos bibere, illorum ducatus militibus dedit. Is etiam posteaquam longam ægrotatione euasisset cõualesceretque, nihil ait deterius accidat: hęc enim aduersa valitudo nos monuit, vehementius nobis efferendum non esse, quoniã mortales sumus. Idem nocte quadam quum nonnullos ex militibus suis exaudisset omnia mala imprecantes regi qui ipsos in illud iter inextricabileque lutum deduxisset, accessit ad eos qui maxime laborabant, & quum ignorantes à quo adiuuaretur

explicuisset, Nunc, inquit, maledicite Antigono, cuius vitio in has miserias incidistis: ei autem bene optate, qui vos ex hac voragine eduxit. Insuper tam miti animo hostium maledicta quam ciuiũ tulit. Itaque quum in paruulo quodam castello Græci obsiderentur & fiducia loci contemnentes hostem, multa in deformitatem Antigoni iocarentur, & nunc staturam humilem, nunc nasum collisum deriderent, cũ gaudio inquit, Bene spero, si in castris meis silenum habeo: quum hos dicaces fame domuisset, captis sic vsus est vt eos qui militię vtiles erãt in cohortes describeret, cæteros præconi subiiceret, idq; se negauit facturum fuisse nisi expediret his dominum habere, qui tam petulantem linguam haberent. Rursus quum fœua tempestate iactaretur, ac in ea dem naui secũ suos omnes habuisset, præcepisse liberis dicitur, vt & ipsi meminissent, & ita posteris proderent, ne quis cum tota gente simul in rebus dubiis periclitari auderet. Cuius præcepti memor Philippus, quum duos simul filios secum haberet, ambos se non committurũ in aleam eius qui preponeretur casus: & quoniã maiorem filium secum duceret, minorẽ ad subsidia spei, & custodiã regni remissurũ in Macedoniã esse.

Dum Antagoras poeta congrũ elixaret idemq; patellã quateret, Antigonus qui post eum staret, Homerũ ne, ait, putas Antagora quum Agamemnonis res gestas scriberet, congrum elixasse? & Antagoras, Tu autẽ rex, ait, existimas Agamemnonem quum illas res gereret, curiosum adeò extitisse, si quis in castris congrum elixaret.

Lamachus quum manipularem præfectũ quendã reprehenderet, quoniã deliquisset, isq; diceret nũq̃ fore vt id amplius faceret, bello enim bis errare nõ licet.

Memnon qui cõtra Alexandrũ pro rege Dario bellũ gereret, quendã qui sub se merens multa de Alexãdro maledicẽ, petulanterq; loqueretur, vbi lancea percussisset, Ego te, inquit, alo vt pugnes, non vt Alexandro maledicas.

Dum Medis irruentibus Persarum acies pulsata in fugam ageretur, ac omnino deficiens, nec victorem aspicere auderet, matresfamilias eorum & vxores passim obuiam fugientibus occurrerunt, & earum densata acie orant vt, eiusce fugę notam haudquaquam subeant, sed fortiter in prælium reuertantur: nolentibus sublata veste obscœna corporis ostendunt, rogantes ne in vteros matrũ vel vxorum velint refugere: hac repressi castigatione, in prælium redeunt, & facta impressione quos fugiebant fugere compulerunt.

Themistocles adhuc iuuenis, quum Marathonis victoriam & Milciadis imperium animo celebratum repeteret atque versaret, insomnesque noctes proinde duceret & solita respueret conuiuia, interrogantibus admirãtibusq; vitę mutationem, eum dicere solitum ferunt, quòd Milciadis victoria sibi somnos eriperet. Interrogatus etiam, vtrum Achilles mallet an Homerus esse, Tu autem ipse inquit, vtrum victor in Olympia esse malles, an victorum præco? Rursus quum Adimanthus qui nauale prælium formidaret diceret aduersus eũ qui ad id Græcos ad hortaretur suadendoque incitaret, o Themistocles, eos qui in certaminibus primi irruperint cędunt semper, Ita est inquit, Adimanthe, verum eos qui manserint haud coronant. Quum item ad interfectorum cadauera ad mare visenda se contulisset, vt armillas passim & torques abiectas aspexit, preteriens ipse amico

amico qui eum sequebatur, Collige tibi, inquit, tu enim nequaquam Themistocles es. Eundem etiam dicere solitum ferunt, se neque honoribus ab Atheniensibus affici, neque apud eos in admiratione esse, sed procella vexatos, imminente periculo, se veluti platanum subterfugere: reddita autem serenitate, euellere atque decidere.

Cum Antiochus rex, posteaquàm Romani aduersus eum traiecissent in Asiam, pro soluendo bello ad Scipionem misisset, eiusmodi respōsum accepisse fertur, Prius enim oportuit, non nunc quum frenum & sessorem susceperis. Idem cum ingenti exercitu Græciam petiturus esset, cunctis ob militū multitudinem & armorum varietatē, quæ paulo antè iactabantur perterritis, huiuscemodi ad Achæos dictione est vsus, Quum enim apud Calchidensem, bonum quidem hospitem & scitum conuiuatorem solstitiali tempore comiter accepti miraremur vnde illi eo tempore anni tam varia & multa venatio, homo gloriosus ridēs varietatem, ait illam speciem ferinæ carnis, ex mansueto mansuefactam, sed condimentis & apparatibus solū differre: Proinde nec vos vlla teneat admiratio circa hæc varia nomina gentium inauditarum, Dacas, & Cadusios, & Elimeos & multa genera armorum, hastatos, cataphractos & pezeteros, hoc est, pedestres socios, cumq́; pedestribus sagittarios auditis: nam homines omnes esse, armis inuicem differentes, aut paulo manciporum melius propter seruilia ingenia quàm militum genus.

Lucullus in Armenia, quum cataphractos Tygranis maxime milites sui metuerent, bono animo esse iussit: futurum enim plus laboris in illis spoliandis, quàm in vincendis.

Lucius Sylla qui Præneste obsidebantur occisorum in prælio ducum capita, hastis infixa ostendit, atq; ita obstinatorum pertinaciam fregit. Sylla item cognomēto fœlix, inter suas maximas fœlicitates duas existimabat, Pii Metelli amicitiam, & quòd vrbem Athenarum non æquasset solo, sed seruasset potius.

Eumenes quum in castra reuerteretur, & epistolæ passim in ipsis castris abiectæ inuenirentur quibus his qui eius caput ad Antigonum detulissent magna præmia diffinirentur, vocatis ad concionem militibus, gratias primò egit, quòd nemo inuentus esset qui spem cruenti præmii fidei sacramentis anteponeret, tū deinde subiecit callide confictas has à se literas ad experiendos suorum animos esse, cæterum salutem suam in omnium potestate esse, nec Antigonum nec quēquam ducum sic velle vincere vt ipse in se pessimum exemplum statuat: hoc facto in præsenti labantū animos coërcuit, & in futurū prouidit, vt si quid simile accidisset, non se ab hoste corrūpi, sed à duce tentari milites arbitrarentur. Insuper quum intelligeret si copiæ suæ cognoscerent aduersus quos ducerentur, non modo non ituras, sed simul cum nuncio dilapsuras, hoc eius fuisse prudentissimū fertur vt deuiis itineribus milites duceret, in quibus vera audire non possent, & his persuaderet se contra quosdam barbaros proficisci: itaque tenuit hoc propositum, & prius in aciem exercitum duxit præliumq́; commisit, quàm milites sui scirent cum quibus arma conferrent. Effecit etiam illud locorum præoccupatione, vt equitatu potius dimicaret quo plus valebat, quàm peditatu quo erat deterior.

deterior. Hunc item Eumenem persequens Antigonus, cum omni genere copiarum sæpe abundaret, neque vnquã ad manus accedere liceret nisi his locis quibus pauci multos possent referre, extremo tempore cum consilio capi nõ posset, multitudinis circuitus est: hinc tamen multis suis amissis, se expediuit, & in castellum Phrygiæ quod Nora appellatur confugit, vbi cum videret se fortunam obsidionis subiturum, maiorem exercitus partem dimisit, ne aut consensu multitudinis hosti traderetur, aut obsidio ipsa multitudine grauaretur, in hisq; qui remanserant quũ vereretur ne vno loco manens equos militares perderet, quòd spatium non esset agitandi, callidum fuit eius inuentum, quemadmodum stans iumentum concalefieri exercerique posset, quo libentius & cibo vteretur & à corporis motu remoueretur: substringebat caput loro altius quàm vt prioribus pedibus planè terram posset attingere, deinde posterioribus cogebat exultare, & calces remittere: qui motus non modo minus sudorem excutiebat, quàm si spatio decurreret. quo factũ est, quod omnibus mirabile est visum, vt æquè iumenta nitida ex castello educeret quum complures menses in obsidione fuissent, ac si in campestribus ea locis is habuisset. Demades posteaquã ex hac luce migrasset, Alexander aiebat videre se Macedonum exercitum excæcato Cyclopi persimilem, quoniam tali principe esset orbatus. Artaxerxes quum aliquãdo fugiens, cõmeatu impedimentisq; direptis siccis ficis vesceretur ac pane ordeaceo, Cuius modi, inquit, voluptatis rudis eram?

Aurelianum imperatorem, ne vti statuerat in vrbem Tyanam desæuiret placauit Apollonius, maximæ famæ & auctoritatis homo: quippe si vis, o imperator, inquit, vincere, nihil est cur sæuias in ciues istos: si vis imperare, abstineas à cruore innocentum oportet: si vis viuere, clemẽter age. Idem Tyanam quidem rebellem vrbem obsidens iurauit se neque canẽ in ea vllum si caperet relicturum, ac probe id quidẽ: ea nanque res militibus prædæ auidis spem dedit, & animum capiendi, obsessis verò desperationem fecit: at verò vi capta vrbe, quum milites iuxta illud dictum quo canem se relicturum apud Tyanæos negarat, euersionem vrbis exposcerent, respondit his, Canem, inquit, negaui in hac vrbe me relicturum, canes ergo omnes occidite: quod dictũ quo præda negabatur ciuitásque seruabatur, totus exercitus quasi dictaretur accepit. Insuper Manlio Chiloni culpam forsan iurganti homine ab eo de medio sublatũ, quo peruadẽdæ vrbis suæ consiliario vsus maxime fuerat, in hunc modum respondisse fertur, Occidi passus sum, cuius quasi beneficio Tyanam recepi: ego verò proditorem amare non potui: & libenter tuli quòd eum milites occiderunt, neque enim mihi fidem seruare potuisset, qui patriæ non pepercit.

Exercitum ducens in Persas Iulianus apostata, quem occuparat põte quum transissent copiæ omnes, igne combussit vt pugnaretur fortius, militésque in hostium terra aut mori aut vincere oportere.

Lacedæmonii magna bellicæ rei gloria cæteris præstantes, natorum suorum verberibus publice admotis experiebantur indolem, exhortabanturque ut flagellorum ictus fortiter ferrent, & laceros & semianimes rogabant perseueranter vulnera præbere vulneribus. Nec aliter matres pugnam ituros filios admonebant

bant quàm vt eam minus detrectantes, aut superstites armatíq; coram reuerterentur, aut exanimes vnà cũ armis referrentur: vt enim eorũ epigramma ostendit, & viuendum libenter & moriendum, sed vtrunque cum virtute, censebant. Lacedæmoniorum etiam quispiam quum præsens hostis inter loquendum gloriabundus asseret, solem telorum copia suorum & sagittarũ multitudine Spartiatas non visuros in vmbra, immo inquit melius pugnabimus.

Cymbrorum probanda etiam ac Celtiberorum animi præstãtia qui inter arma, sanguinem, & vulnera exultabant tanquam beati vitam relicturi: ęgrè ferebant, vt cæteri mortalium, aliquo morbi genere confici, tanquam turpissimum id esset & miseræ plenum. Hi etiam ignominiæ non paruæ esse putabant, præliis superesse, quum is oppetisset, pro cuius salute se deuouissent: proinde, quod mirũ dictu est, læti ferebant vulnera, enumerabant cicatrices, & telis traiecti morientes etiam amabant pro quo caderent imperatorem.

Alexander animo semper ingenti, quànquam matris legisset epistolã qua admonebatur vt à veneno Philippi medici præcaueret, acceptã potionẽ tamẽ bibit nõ deterritus: & quia plus sibi de amico suo credidit, dignus fuit q innocẽtẽ haberet dignus q faceret. Is etiã instructo exercitu, quũ militẽ quẽdã intueretur qui iaculũ amẽtaret, ex acie vt inutilem repulit, quippe qui nunc instrueretur, quũ iã armis vtendum esset. Insuper quum ad Arbelas aduersus decies centena hominum milia de summa rerum, acie dimicaturus esset, & amici eum adirẽt qui milites subaccusarent quòd intra tabernacula inter loquendum paciscerentur, vt nihil omnino spoliorum in regiam relaturi forent, sed sibi ipsis comparaturi, at ille subridens, Bona, inquit, nunciatis omnia: audio enim his viris vincendi, non fugiendi consultationes esse. Sagittæ quoque ictu in crure vulneratus, vt eorum multi concurrissent qui eum appellare deum consueſſent, læta hilaríq; facie, Hic quidem sanguis est, ait, vt videtis, & non cruor cælicolæ qualem dixi misere fluentem. Idem, præceptorem suum credo secutus Aristotelem, ænea concha supposita, brachio extra cubile protento pilam tenebat argenteam, vt quum neruorum vigorem sopor laxasset infusus, gestamimis lapsi tinnitus somnum abrumperet. Rursus qui inter Indos optimus arcu videretur, diceretúrq; per anulum sagittam emittere, eum quum haberet captiuũ vt id ostenderet iussit: quod quum ille nollet, iratus Alexander hominem imperauit interimi: ille verò quum ageretur, vbi ad eos à quibus agebatur cõuersus diceret, multos se dies ei rei non studuisse, propterea q; ne aberraret timuisse: id postquam Alexander audisset, & miratum esse, & muneribus donatum hominem liberasse. Laboranti item ob sitim, Macedonum manus aquam vtribus fers, impletã galeæ aquam obtulit, quam accipiens sitientemq; exercitum circunspiciens, demisso capite & fixis in potum oculis ingustatam hisce probandis verbis reddidit, Si bibero, inquit, hos meror instigabit: quo audito, milites adesse eum cernentes, magna cum voce ingẽtíq; spe certatim acclamauere. Non enim laborem perferre, non morti se obnoxios putare, donec talem eis regem ac ducem adesse contingeret. Cuidam etiam ciuitati, partem agrorum ac dimidium omnium rerum pollicenti, Eo, inquit, Alexander, proposito in Asiam veni, vt nõ id acciperem quod dedissetis, sed vt id haberetis

beretis quod reliquissem. Illud etiam eiusdem regis, dictu sane ac factu memorabile, qui quum Darii filias captiuas haberet, & mirum in modum forma prestantes, nec aspicere quidem voluit, indignũ ac turpe regi ac duci esse ratus, eos qui viros vincerent, à mulieribus vinci. Hoc loco denique non videtur prætereundum, Sigismunde, consiliũ tuum, Alexandri consilio quàm simillimũ, qui non solum vltro oblatas hostium epistolas Cæsaris more nõ combussit, sed suorum callide perquisiuit: quanquam quid Alexandrum teq; nomino, quum omnium penè hominũ consilia hac de re paria, & Alexandrea Sigismũdeaq; potius quàm Cæsarea vel Pompeiana esse conspiciantur?

Caius Pompilius, vt ferè omnes tradunt, vt Plinius, P. Octauius cos. legatus à Romanis missus ad Antiochum regem, qui abstinere illũ Aegypti, & ab Alexandria discederet quam obsidebat, ne Ptolomæi filiorum qui pupilli essent regnum occuparet, aut si iam cepisset excedere iuberet, quum in Aegypto Pompilium per castra aduenientem eminus Antiochus quàm humanissime salutasset, osculumq; ei postea rex obtulisset, non seruata salutandi vice (nam coluerat inter cæteros Antiochus multum Pompilium, quum obses Romæ fuisset) tum Pompilius facessere interim priuatam amicitiam iubet, quum mandata patriæ intercedant, prolatoq; senatus decreto, & tradito ac perlecto, quum rex dixisset cõsultaturum daturũq; responsũ, Pompilius rege in gyrum virga circũscripto, Hic ergo stans, inquit, consulta & responde. Cunctis autem viri grauitate atque animi magnitudinẽ admirantibus stupentibusq; & Antiochus se senatui pariturũ respõdit, & ita Pompilius & salutauit eũ, & gratissimis vlnis cõplexus est.

Hadrianus qui reges omnes muneribus suis penè vicit, quum quodam tempore veteranum quempiam notũ sibi in militia, dorsum & reliqui corporis in balneis vidisset atterere, percunctatus cur se marmoribus detergẽdum daret, vbi audiuit hoc ideirco fieri, q seruum non haberet, & seruis eum donauit & sumptibus: verum postridie quum plures senes ad prouocandam liberalitatem principis parieti se simili modo attererent, euocari eos iussit, & alium ab alio inuicem defricari. Idem familiaribus quibusdam facilitatem comitatemq; suam nimiam in omnes obiurgantibus, eiusmodi subiecit, Imperatorem singulis esse debere, cuiusmodi esse sibi singulos imperator optaret.

Fauorinus philosophus quum pro verbo quopiam quod elegantissime protulerat ab Hadriano inepte reprehenderetur atque cessisset, arguentibus ac ægre ferentibus ob id illum familiaribus suis, subridens, Non rectè quidem suadens, inquit, qui nõ patimini me illũ doctiorẽ omnibus credere q habet xxx. legiones.

Antonius post Mutinẽsem obsidionem fugiens, seu q; naturali more sui corporis laboribus exhaustis creberrime bibebat, vbi bibẽdi facultas afforet, per sinqulosq; passus subsistebat, è vestigio deinde fugã præcipiti consternatione reassumebat, interrogatus ex familiaribus eius quispiam quidnã Antonius ageret, subiecit, Quod canis in Aegypto, bibit enim & fugit: memoriæ enim ꝓditũ est canes ægyptiacos crocodilorũ contactu anxios atq; lymaticos, bibere & fugere.

Theocritus ille nõ Syracusius, sed Chius, ad infensum sibi regẽ Antigonum altero captũ oculo quũ traheretur, spẽ prębẽtibus suis fore vt quũ ad oculos regis peruenisset

peruenisset misericordiam inueniret, respōdit, Impossibilis ergo est ista cōditio, actum est, perii. Verumenimuero hæc intempestiua mordacitas, & Theocrito mortis,& Antigono homicidii simul ac periurii causa fuit: iurauerat enim sibi parcere, sed ioci asperitate motus non pepercit.

Mithridates Ponti rex, Ariarathi regi Capadocum sub simulatione colloquii insidias tendens, gladiū sub fasciis abdiderat, crudelis licet adolescens, & ad interitū destinatus, regio tamen illorum more temporum, scrutatorē permisit: qui dū Mithridati curiosius manū in secretiores partes corporis immittit, iocabundus ille, Caue, ait, ne aliud telum quàm quod quæris inuenias: eoq; modo suspicione detracta iocis texit insidias, euocatumq; regem ab amicis velut ad secretum sermonem, vtroque inspectante peremit exercitu.

Cicero quum diutius ad castra Pompeii aduenisset, in primordio ciuilis belli reprehendentibus amicis q̄ nimis distulisset, Minime, inquit, serius adueni: nam nihil hic paratum video, Pompeii tarditatem in apparatibus bellorum ludens. Idem Cicero cum post Pharsalicum prælium, fugiente Pompeio Nonius quispiam dixisset, adhuc aquilas septem apud ipsos esse, & ob id vt bono animo esset hortaretur, Recte, inquit, moneres, si cum graculis nobis pugnandum esset.

M. Crassus perquirenti cuipiam quo tempore moturus esset exercitum, respondit, Vereris ne tubam non audias?

P. autem Licinius Crassus coss. & pon. max. aduersus Aristonicū Athali fratrem cum instructissimo missus exercitu, maximis insuper copiis & regum præsidiis fultus, conserto tamen bello victus est, isq; ne seruiret barbaro victori, virgam qua vsus fuerat ad equum regendum impegit ad oculum Thracis cuiuspiam, vt ipsum in necem suam irritaret: quo ita sibi adueniente, morte sua dignitatem reipub. & libertatem suam seruauit.

Pelopidas domum egrediens, lachrymante vxore & exhortante ac rogāte seipsum saluum redderet, inquit, O mulier priuatorum semper est admonere, ducum autem ac imperatorum alios saluos facere. Idem cum primum cognitum est per difficiba mctaq; loca iter habituros esse aduersarios, & accelerans quidam o Pelopida, inquit, incidimus in hostes, Quid, ait, in illos nos magis incidimus, q̄ in nos illi? quibus dictis tanquam futuri belli præludium, equam à cauda impelli iussit. Rursus quū in Pharsalū venissent aduersus Alexādrū, diceti cuidā tyrannum cum ingentibus copiis aduentare, Eo melius, inquit: nam plurium victoria nobis aderit.

M. Porcius Cato coss. quum Celtiberos domuisset compertúmque haberet experientia rerum magistra & illustrium auctorum sententiis, eam gentem locorum natura & hominum ingeniis ad rebellādum non solum omnibus aliis prouinciis, sed ipsa etiam Italia aptiorem esse, quominus id facere posset, literas ad singulas ciuitates dedit, vt muros diruerent: quod præceptum tam immite, ad rebellionem hortari potuisset potius, quàm ad eam sedandam, si generale id quidē esse cognouissent: verū quum qua libet sibi soli imperari, non aliis putaret, metu omnes imperii paruere. Hęc & Plinii & historicorū penè omniū habet assertio, apud historię autem Romanę patrem T. Liuium cōuocasse Catonē con-

H stat

stat omnium vrbium legatos, atque eis ostendisse, eorum rebelliones Romanis quàm laboriosas, Hispanis discriminū plenas, pestiferas, atque funestas esse: hortatum deinde vt rebellionibus abstinerent, vtq; quonam id modo fieri melius quiret in commune consulerent: nil respondentibus illis, aliquot dierum spacium dedisse, quo exacto, reuocatis iterumq; silentibus, ipsum consilio quod ab illis quæsierat in se assumpto misisse per vniuersum orbem nuncios edictáque vt vno die Romani qui in vrbium præsidiis erant muri omnes euerterétur: quo facto, ipsus ilico ad eos qui adhuc rebellarét cū exercitu se conferens, omnes ferme metu territos in deditionem accepit. Idem quum Eumenes rex Romam profectus esset & à senatu comiter & honorifice susceptus, & clarissimorum circa eum ciuium frequentia certatim versaretur, Cato non obscure tantum erga regem studium suspectum habens, eum declinabat, verùm quum ipsi dicerentur, Eumenem frugi virum, amicissimo animo in rempub. Romam venisse, Esto, inquit, cæterū hæc ipsa Belua, Rex scilicet, natura vorax canis est. Rursus quum animaduertisset in Hispania potiri se quodam oppido posse, si inopinatos inuaderet, quatridui iter biduo per confragosa & deserta emensus nihil tale metuétes oppressit hostes: victoribus deinde suis causam tā facilis euentus requirentibus, dixit, tum illos victoriam adeptos quū quatridui iter biduo cōfecissét.

Epaminundas vxorem quum nunquam nouisset reprehenderetúrq; quòd liberos non relinqueret à Pelopida qui filium haberet infamem, maleq; cum in eo patriæ consulere diceret, Vide, inquit, ne tu peius consulas qui talem ex te natum relicturus sis. Neque verò stirps potest mihi deesse: namque ex me natam relinquo pugnam Leuctricam, quæ non modo mihi superstes, sed etiam immortalis sit necesse est.

Pomponius, vir insignis, cum in Romanorum cōgressu acceptis vulneribus ad Mithridatem ductus fuisset rogaretúrque ab eo si curatus sibi foret amicus, Si tu, inquit Pomponius, Romanis amicus fueris: sin autē, me quoq; inimicum habebis. Mithridates clarissimam viri constantiam admiratus, ab omni penitus in eum iniuria temperauit.

Lycurgi exemplis huiusmodi ad ciues responsa feruntur, quonam pacto hostium impetus repellere possent postulantes, Si pauperes, inquit, manseritis & contemptiones mutuas omiseritis. Et rursum de muris, nequaquam ea vrbs minus circundata muro fuerit, si quis eam viris fortibus non lateribus cinxerit.

Paulus Aemilius cos. quū in Lucanis iuxta littus angusto itinere exercitum duceret, & Tarentini agmen eius scorpionibus adorirentur, captiuis eurum latera prætexuit, quorum prætextu hostes tela inhibuere. Idem nocturnas excubias iussit sine hasta & sine ense asseruarent, quò desperantes qui hostibus repugnarent magis somno resisterent.

Tyberius Gracchus Lusitanis afferentibus in decenne tempus alimoniam se habere, & obsidionis incōmoda non reformidare, Vndecimo, inquit, anno vos capiam: quo dicto perterriti Lusitani tametsi commeatu muniti se dediderunt.

Lysander postquam incumbentibus Corinthiis mœnia prætergrediens, languidiores ad inuadendum Lacedæmonios cernit, & interim lepus fossam transilire

filire visus esset, Non pudet vos, ait, eius generis hostes pertimescere, quorum mœnibus per socordiam lepores indormiunt?

Pompeius Luculli facta detractans, illum dicebat tragicum & vmbratile quoddam bellum cum regibus gessisse: sibi verò certam atque sobriam hostium vim ad expugnationem reseruatam esse, qui Mithridates ad enses & equos confugisset. Ad quæ Lucullus, simulachra & vmbras belli immo Pompeium accessisse expugnatum aiebat, fuerum veluti volucrem alieno cadaueri celerem aduentare, reliquiisque bellorum insurgere. Sic enim Sertorio & Lepido & Spartanis insurrexisse eum dicebat, quum illa Crassus, alia Metellus, alia Lepidus bella strenuè gessisset. Ad hæc Sertorii scripturis in Hiberia potitus, inter quas erant multorum ducum epistolæ quibus ad mutandam perturbandamque rempub. Sertorium Romam accersebant, illas omnes concremauit, facultatem his quidem præbens vt mali ad sanitatem redirent ac meliores fierent. Idem quoque Pompeius quum omnes factiones suæ vno pene ore, tanquam diuino quodam oraculo moniti, ad furentem Cæsaris inuasionem pronunciarent nulla ratione posse concipere quo se modo tueri posset, cum tãta veniente belli tempestate delectum ad resistendum neque haberet vllum, neque pararet, respondisse fertur, fore quum Italiæ solum pede quateret, vt pedestres copiæ equestresque scaterent: paulo verò pòst, fama increbrescente & nuntiis, quum percepisset Rubiconem flumen transiuisse Cæsarem Ariminumque egregiam tunc & amplam vrbem dico subegisse, ac palam magisque ac magis in dies increbesceret rumor Cæsarem iratum & infensum Pompeio & patribus esse, atque eo animo aduentare vt consulatum aut sponte datum acciperet, aut negatum, vi, armis arriperet, proindéque copias quæ Picenum, quæ Vmbrum, quæ Hetruscum agrum occuparent, omnémque exercitum suum Romam traiicere (quanquam id falsum erat, quum maiorem non haberet manum quàm trecentorũ equitum & quinquemilium peditum) metu tumultúque huiusmodi piæuio qualis nunquam ante vrbem inuaserat ita sunt Pompeianæ factionis omnium deterriti animi, vt ciuitas tota trepidaret, nec venire ad vrbem Iul. Cęsar Ro. ciuis ac legiones romanæ, sed Pœnus ille ferúsque hostis Hannibal, ac omnis barbaries videretur: futurus quidem si vinceret Cæsar nec Cinna clementior in principum cæde, nec Sylla moderatior in diripiendis expilandísque locupletum fortunis, coniectura & opinione omnium putabatur.

Aulo Torquato græcam vrbem oppugnanti quum diceretur, iuuentutem ibi iaculis ac sagittis studiosè exerceri, Pluris eam, inquit, vendam.

Iugurtha Numidarum rex corrupta muneribus senatus parte atq; auro victis belli ducibus, sępe votorum iniquissimorum compos, quum tandem pecuniæ & artibus suis fidens Romam sub fide publica venisset, atq; inde præter spem verecundia vincente cupidinem iussus excederet, portas vrbis egressus crebroq; tacitus subsistens & in tergum versus, in fine dixisse traditur, O vrbem venalem, & maturè perituram, si emptorem inuenerit: quod verbum ab hoste prolatum, dictu mirum est quàm latè ad infamiam Romanorum inuulgatum est.

Philippus Alexandri pater quum munitissimum castellum quoddam capere

 vellet

vellet, vbi exploratores retulissent quàm difficillimum esse & nullo modo capi posse, rogauit itáne difficile esset, quò ne asinus q̃de auro onustus queret accedere.

Cleomenes Athenensis trecentos qui præsidium Craterium tenebant aggressus, tela quædam in quibus scriptum erat venisse se ad liberandum eorum rem publicam inter muros iecit, & eodem tempore captiuos quosdam conciliatos sibi remisit, quorum consilio seditione intestina apud obsessos conciliata, admoto exercitu, ciuitate potitus est. Idem quum quis se Gallos ei daturum polliceretur qui pugnando interirent, Istos mihi des, inquit, nolim, sed illos potius qui pugnando interimant.

Lycenes Sicyonius ductum aquarum in oppidum Chryseorum labētem rupit, mox factis suis restituit aquam elleboro corruptā, qua vtentes profluuio ventris correptos cepit.

Pyrrhus quum ex Antigona quidem Ptolomæum, ex Ianossa verò Alexandrū, ex Tircenna Helenū filios suscepisset, omnes manu prōptos & bello feroces, statim à pueritia adhoc ipsum innutritos, dicit cuidā ex filiis puero patrē rogāti cuinā regnū relinqueret, respōdisse, ei ex vobis qui gladiū acutiorē habebit. Sed hoc nihil differt ab illa tragica detestatione, Acuto ferro diuidant fratres domū. Idē ex Ambrachia vt quendā maledicum pelleret precantibus respondit, Potius apud paucos illic manens, quàm currens apud multos de nobis obloquatur.

Darius vt Scythas discessu falleret, asinos canésq; in castris reliquit, quos quū rudentes latrantésque hostes audirent, remanere Darium credidere. Eodem modo Ligures per diuersa loca buculas laqueis ad arbores alligauere, qui diducti, frequentiore mugitu speciem remanentium præbuerunt hostium.

Leonidas rex intempestiue quodam de rebus militaribus verba faciēte, O hospes, inquit, non opportune quod oportet vteris. Eius quoq; ducis contra Persarum exercitum quàm fortiter commilitones suos hortantis elogium est, vt non aliter pranderent quàm si apud inferos cœnaturi essent. Mirum dictu, non in ore creuit cibus, non hæsit faucibus, non elapsus est manibus, cæterum alacres & ad prandium illi promiserunt, & ad cœnam.

Periandri consiliū Thrasybulo datū est, supereminētes spicas decerpere, tāquā opportunū fuerit eminentiores ciuium de medio tollere. Indem Tarquinius Superbus pater, apud nostros Sabinorum principes necandos censuit.

Theopompi regis dictum probari etiam soleo, qui dicente quodam eo seruari Spartam quòd reges imperare didicerint, Quin propterea, inquit, potius quòd ciues imperio parent: non enim parere illis patiuntur, qui nesciunt imperare, sed subiectorum obedientia disciplina est principis: nam qui rectè ducit, vt rectè sequatur efficit. Atqui sicut equestris artis est, mansuetum præstare & obsequentem equum: sic & regiæ disciplinæ munus, obedientes efficere.

Helius Cōmodus Cęs. cursoribus suis exēplo cupidinū alas frequēter apposuit, eosq; à ventorū nominibus sępe vocitauit, Boreā, Notū aliū, & ītē Aquilonē aut Circiū cęterisq; nominibus appellās, & indefesse atq; inclemēter faciens cursitare.

M. Sertorius acie decertāte barbarū qui ei nūciauerat Hyrculegiū perisse pugione traiecit, ne in aliorū notitiā pueniret, & ob hoc animi suorū infirmaretur.

Antoninus

Antoninus Pius pacem eousque dilexit vt Scipionis sententiam vsurpare sæpe solitus sit, qua ille profitebatur, malle se vnum seruare ciuẽ quàm mille hostes occidere.

Hannibalem venientem in Italiam cum tria milia Carpentanorum relinquerent, callidissimo ille astu ne & cæteri mouerentur edixit, à se esse dimissos & insuper in fidem eius rei paucos leuissimæ operæ domũ remisit. Eiusdẽ quoq; ducis clementissimum sane salubreq; in suos consilium: nam quum milites eius gelu ac frigore torperent, ignibus ante tentoria factis vt epularentur edixit, oleumq; per manipulos impartiendum vt vngerentur mollirentq; artus misit: & scitè id quidem ac sapienter. Nam vt physicis placet, oleo nihil si corporibus exterius admoueatur salutarius: si interius, nihil perniciosius est. Rursus quũ apud Aufidum, fluuium prope Cannas castra haberet & orto die ex templo belli signum extulisset (Nam erat rubra quædam vestis supra consulis tentorium protensa) Carthaginenses prospecta imperatoris Romani audacia, & copiarum hostilium multitudine, quum ipsi haud medium numerum attingerent, principio, ingenti trepidatione perculsi sunt: Hannibal iubens exercitum arma capere, eques ipse cum paucis ex quodam humili tumulo hostes qui iam legiones in acies struxerant, speculatur, quumq; quidam ex his qui circa ipsum erant, vir haud inglorius Gisgo diceret admirabilem sibi hostium multitudinem videri, contrahens faciem Hannibal, inquit, Alterum te vidisse puto hoc admirabilius, quod è memoria tua excidit: interrogante Gisgone quidnam illud esset, respondit Hannibal, quòd inter hos tot homines, nemo preter te sit qui Gisgo appelletur: hæc scõmata præter opinionem accidentia, omnes in risum milites coniecerunt, & qui ex colle digrediebantur, & qui circa eum erant: quare quum Carthaginẽses prospicerent imperatorem eorum in periculo iocari, & rem parui facere, in conserendo bello audentiores facti sunt.

Claudius Nero victis Pœnis quos Hasdrubale duce in Italiam ex Hispania traicientes exceperat, caput Hasdrubalis in castra Hannibalis eiecit: quo factum est vt Hannibal (nam frater occisus erat) exercitus desperatione aduentãtis præsidii affligeretur.

Camillus discepũtãtibus Romanis obsessis cũ Gallis de pecunia pẽdenda interuenienis, cũ optimatibus aurũ arripiens, ministris dedit, trutinã reddidit hostibus, abire iubens, proprium inquiens esse Romanis ferro non auro patriam seruare.

Domitius Corbulo quum Cretam obsideret & Armeni pertinaciter viderentur tolerare obsidionem in Vaduadum ex megistanis quos cœperat animaduertit, caputq; eius in balista excussum intra munimenta hostium misit: id fortè decidit in medium concilium quod tum maxime habebant barbari, ad cuius conspectum velut ostento consternati ad deditionem festinauerunt.

Gallorum equites pectoribus equorum ad terrorem suspensa Romanorum gestarunt capita, & lanceis infixa, ouantésque moris sui carmine: quanquam sint qui Vmbros fuisse non Gallos tradant.

Appius Claudius, in õni sermõe negociũ Romanorũ ocio preferre solitus fert: atq; nemo tã demẽs est q ocii dulcedinẽ, negociorũ curis, si securitas cũ ocio con-

tingat nō præferendā censeat: sed in anteriora prospiciens vir cautissimus, videbat id qđ exitus ap.pbauit, Romanā virtutē negotiis ali, segnicieq̃ marcescere.

Q. Metellus bello punico secundo, pulso tādem ex Italia Hannibale ac fuba cta Carthagine, cunctis gaudio exultantibus solus in senatu graui ac circumspe cta sententia visus est, Ignorare se afferens ea victoria nāne lætabilior an formidabilior esset reipub. Sicut enim Hannibal Alpes ingenti strepitu transgressus, concussa Italia dormitantem populum Ro. excitasset, securus torpor opprimeret.

Scipio Nasica vir optimus à senatu iudicatus, tertio bello punico dum à sententia Catonis Censorii, qui vir omniū sapientissimus habebatur acerrime constanterq̃ dissensit, & illo censente inexorabiliter delēdam esse Carthaginem aduersatus est, non quòd vrbem infestissimā pareius odisset, sed quòd patriam diligeret cuius mores præuidere se dicebat in luxuriam abituros amoto emulę vrbis stimulo. Atq̃ vtinam eius tunc consilium valuisset, longioris qui forsan Romana fœlicitas fuisset, nec vitiis propellentibus corruisset, pace bellorum gloriā inquināte, atq̃ orbem domitum vindicante luxuria.

Melanthus Atheniensium dux quum prouocatus à rege hostiū Xantho Boetio, descendisset ad pugnā, vt primum cominus stetit, Inique, inquit, Xanthe & contra pactum pacis, aduersus enim vnum cum altero processisti: quumq̃ admiratus ille, quisnam se concomitaretur respexit, adortus hominē vno ictu cōfecit.

Dionysius senior cum sorte concionatores pro literarum ordine traherentur, vbi, D litera forte ipsi obuenisset, ad eum qui dixisset deliras Dionysi, dominabitur immo respondit, atq̃ vbi concionem habuisset, continuò à Syracusanis prętor designatus est: accusantibus verò quibusdam, hominem à se honorari & ad dignitatem prouehi, qui & improbus foret & molestus ciuibus, At volo, inquit, eum esse quem magis quàm me oderint.

Leon Byzantius, gibboso, sibi oculorum vitium obiicienti, Humanū, inquit, malum reprehendis, quum ipse tergo supplicium luas.

Hermocrates Syracusanus superatis acie Carthaginensibus, veritus ne captiui quorum ingentem manum in potestatem redegerat, parum diligenter custodirentur, quia veritas euentus dimicationis in epulas, in securitatemq̃ compellere victores poterat, finxit proxima nocte equitatum hostilem venturum: qua expectatione assecutus est, vt solito attentius accuratiusq̃ vigiliæ agerentur.

Caius Pontius Samnitum imp. ambos coss. atque omnem exercitum ro. forte præruptis & angustis locis incluserat, miserabile spectaculum, tot fortissimos viros, adepta pugnæ copia, & armatos simul & captiuos cernere: quum interuentus noctis animos ab operibus in curas traduxisset, nec minus lętitia victoribus, quàm inclusis dolor consilium ademisset, visum est Herenniū Victoris patrem, virum & ætate & sapientia prouectum consulere, (Neque enim aberat) senex audito rerum statu consilium dedit vt abire permitteret, insuper honorificis verbis & omni obsequiorum genere prosequeretur: quod vbi in consilio castrensi apud feroces animos iuuenum agitari cœpit, nimis molle ac prorsus senile consilium de tam infestis hostibus, & indignum omnibus videri: proinde iussus nuncius reuerti, ac virilius responsum petere. At ille omnes ad vnum occidendos censuit

Romanos

Romanos: enimuero tum cuncti, præcipue imperator delirare iam senem arbitrati sunt, quippe qui de eadem re tam pugnantia suaderet: quia tamen fama hominis præclara erat, placuit rursum exquirere, si quod forte medium consilium haberet: tum verò senior stratis sese iussit attolli, & vehiculo impositum se ad castra filii perferri, cuius aduentum circũfusis omnibus, Nihil, inquit, noui consilii daturus venio, sed eorum quæ dedi dicturus rationem: Primũ quidem est, Romanos bello clarissimos & optimos mortaliũ viros, grandi & insperato beneficio astrictos ex inimicitiis ad amicitiam attrahere, & vobis ac posteris vestris tam validæ gentis præsidium promereri: quonam enim modo vnquam odisse poterunt, aut eos aut eorum sobolẽ qui ab eis nascentur per quos se meminerint vita ac libertate donatos? Secundum, si hoc vobis displicet, rcor vti præsenti fortuna, & gentem inimicam extirpare funditus placeat: sic enim in longum non tantum vobis consulitis, sed natorum natis, & qui nascentur ab illis. Tertium sane quod ex me petistis consilium nullum est: nam quos, inquit, in manibus habetis dimittere contumeliis affectos, ea demum summa dementia est, quæ nec hostem tollit nec amicum parat: verumtamen cæcus & insolens victoris animus vtroq; cõsilio despecto, tertiũ quod ille dãnauerat amplexus, exercitum & consules exarmatos & sub iugum actos relaxauit, armis etiam vestimẽtisq; sublatis, tantum singulis vilioribus operimentis ob pudibunda corporis tegenda concessis, quod quum nunciatum esset Herennio, vt audiuit eos mœstissimos abire, nec amicum, nec hostem posse à quoquam romano verbũ extorquere, Ei, inquit, misero quàm graues minæ sub hoc silentio premuntur: id quoque quàm vere prodiderit subsecuta Samnitũ strage duce Papyrio Cursore repositumq; iugum Pontio & legionibus testatur. Eiusdem etiam Caii Pontii Samnitum imperatoris dictũ illud memorabile fuisse aiunt, Vtinam, inquit, ad id tẽpus me fata reseruassent quo Romani dona accipere cœpissent: non essem passus eos diutius regnare. Sapienter id quidem hostis optabat: videbat enim imperium donis corruptibile, diuturnum esse non posse.

Xerxi quum exercitus sui magnitudine multa vndique iactarentur quæ hominem nimia existimatione sui furentem concitarent, aliusq; diceret Græcos quibus bellum illaturus esset, non laturos nuncium belli, & ad primam aduentus famam terga versuros, alius nihil esse dubii quin illa multitudine non vinci solum Græciam, sed obrui posse, alius vix illi rerum naturam sufficere, angusta esse classibus maria, militi castrã, explicandis equestribus copiis campestria vix patere, cęlumq; haud satis ad emittenda omniũ manu tela multaq; in hunc modum. Demaratus Lacedæmonius solus dixit, Ipsam illam quæ sibi placeret multitudinem indigestam & grauem metuendam esse ducenti: non enim vires habere, sed pondus: verumq; esse quod diceretur, maiorem belli apparatũ esse q̃ qui recipi ab his regionibus posset, quas oppugnare constituisset: quæ res contra te est, ob hoc ipsum te Græcia vincet, quia non capiet, & vti toto te nõ poterit. Præterea quæ vna rebus salus est, occurrere ad primos rerum impetus & inclinatis opem ferre non poteris, nec fulcire aut firmare labentia, multò antè vinceris q̃ victum esse te sentias: sic denique vt Demaratus prædixerat, stratus per totam

passim

passim Græciam Xerxes intellexit quantum ab exercitu turba distaret.

Hanno Carthaginensis, vir apud suos spectatæ prouidentię, perferuidũ Hannibalis ingeniũ ab infantia contemplatus, semper suasit continendum domi sub legibus, docendũ ex æquo cũ ciuibus suis viuere, abstrahẽdum ab exercitibus ne intempestiuo assuefactus imperio, postquã ceruicem dedisset, tyrannum ageret: id salubriter ne præmoneret declarauit exitus. Quanta enim cum Aphricę, Hispaniæq; & Italiæ ruina, quantoq; populorum cum gemitu ac sanguine imperitandi dulcedinem semel degustatam perpetuam reddere puer ille nixus sit, tam notum est vt commemoratione non egeat.

Periclem Atheniensium ducem, quem virum cautissimum fuisse constabat, Aristophanes comicus ab inferis reuertẽtem finxit, conciues suos monentem, non oportere in ciuitate leonem educari: verum si educatus fuerit, obsequi oportere: persuadere volens hoc figmento, adolescentibus generosis ac præferocibus habenas substringi debere: postquam laxatæ sint, serò contrahi, immodica frenum recusante licentia. Posse igitur inimicũ libertati nimium fauorem petentibus negare, consecutis verò eripi non posse. Idem Pericles cum à Themistocle vehementer dissideret, multęq; inter ipsos & graues essent, & dissonæ contentiones, dicere in concione solitus fertur, nunquã salutem Atheniensium rebus fore, nisi se ac Themistoclem in barathrum conijcerent.

Cimon Atheniensis, Peloponesiaci belli tẽporibus qui fuisse dicitur, inhumanus admodum & hominum congressus fugiens, & colloquia omnia præter vnius Alcybiadis qui ea tempestate adolescenserat, & præstanti forma, & lingua maxime promptus, quum eum libentissime amplecteretur osculareturq;, interrogatus ab Epemanto quid ita faceret, ideo se adolescentem amare respõdit quod intelligeret illum multorum malorum causam Atheniensibus fore.

Iulius Cęsar ciuili victoria clementissime vsus, quũ scrinia deprehendisset epistolarum ad Pompeium missarum ab his qui videbantur aut in diuersis, aut in neutris fuisse partibus, igni tradidit, & quàmuis moderatè soleret irasci, maluit tamen non posse: maximum putauit genus veniæ, nescire quid quisque peccasset. satiusq; esse ratus, in quibusdam rebus decipi, quàm fallacissimis suspicionis & coniecturæ irritamentis posse decipere. Idem Pomponio ostendẽti vulnus ore exceptum in seditione Sulpitiana, quod ipse passum pro eo pugnante gloriabatur, Nunquam fugiens respexeris, inquit. Huius paterni verbi etiam postea forte memor Augustus, in quempiam simili modo factitantem, & cicatrices ostentantem inuectus est.

Antigonus secundus, Demetrii filius, quum bello nauali aduersus Ptolomæi prætores pugnaturus esset, gubernatorq; dixisset hostiũ naues multo plures esse, At me, inquit, præsentem aduersus quot naues opponis? inuadentibus verò hostibus, quum aliquando cessisset, ait nequaquam se fugere, sed ipsum vtile quod retro positum esset insequi.

Alcybiades canem quum haberet optimum quem nummûm septem milibus emerat, ei caudam abscidit, dicentibúsque id vile inclyti ducis ministerium fuisse, Hoc ideo feci, inquit, quò Athenienses hac de re loquentes, de me aliud

nihil curiosius quæritent.

Thymoleon quū Demenatus in concione populi de rebus gestis eius detrahere cœpisset, ac nonnulla inueheretur in eum, dixit nūc demum se vot factū compotem, nanque hoc à diis immortalibus semper precatum vt talem libertatē restitueret Syracusanis in qua cuiuis liceret de quo vellet, impune dicere.

M. Bruto quum se pene tota Lusitania dedidisset ac sola genus huius Citania ciuitas pertinaciter instaret, tentata redemptione propemodum vno ore legatus eius respondit, ferrum videlicet sibi à maioribus quo vrbem tueretur, non aurum quo libertatem ab imperatore auaro emerent relictum.

Timotheus fortunatus imperator quum putaretur, atque qui ei inuiderent pingerent vrbes quæ illo dormiente ad rete vltro se implicarent, itaque dicebat Timotheus, si huiusmodi vrbes capio dormiens, quid me facturum arbitramini quum vigilauero? Ad hæc quum ex audacibus prætoribus quidam Atheniensibus vulnus ostenderet, At me, inquit, puduit quòd me prætore vestro in Samo catapulta propè concidit.

Lysimachus in Thracia superatus à Dromachea, quum & sese, et exercitum suum præsidi dedidisset, vbi bibisset in captiuitate positus, O dii, inquit, vt paruæ voluptatis gratia memet seruum ex rege feci.

P. Syllanus quum maxima apud hostes dignitate ac potentia præstans, Mario in bello ciuili fossa circundato & obsesso occasionem & tempus operiens dixisset, O Mari, si magnus imperator es, descende in aciem & pugna, respondisse Marium ferunt, At tu si clarus imperator es, certare me nolentem coge. Iterum quum aliquando hostes sibi congrediendi præbuissent causam Romanisque certamen detrectauisset, vt abiere, vtrinq; militibus in concione habitis. Ambigo, inquit, an hostes, an vos magis eneruatos appellem: non enim vestra illi, nec vos eorum terga intueri potestis.

Laberius quum vitam omnem honesta militia exegisset, sexagesimum vitæ annum agens, ad extremum Iul Cæsaris blanditiis ac precibus quæ de ore principum armatæ prodeunt productus in scenam, de Romano equite factus est mimus: quam iniuriam ipse quidem non tacitus tulit, immo multis & inter cætera his questus est verbis, Ego bis tricenis annis actis sine nota, eques Romanus lare egressus meo domum reuertar, minimúsque: nimirum hoc die vno plus vixi quàm mihi viuendum fuit. Idem diu antè clarissimus & inuictus, tandem à Publio victus extitit, quippe à quo ea tempestate nemo non victus extitit, quod & Iulius Cęsar diffiniuit his verbis, Fauente tibi me victus es Laberi: & Laberius ipse tam æquo tulit animo vt victum se fine altercatione fateretur, his sapientiæ plenis & memoratu dignis versibus, Non possunt primi esse omnes omni in tempore, Summum ad gradum quum claritatis veneris Consistes ęgre & citius quàm descendas Decides, cecidi ego cadet qui sequitur, Laus est publica.

Athenodorus singularis & vita & doctrina philosophus, quum aliquandiu in instruendo Augusto dedisset operam & vrgente senectute facultatem in patriam redeundi ab imperatore oraret, ac tandem impetraret, discessurus vt aliquod quasi pignus & perpetuum sui recessus monumentum relinqueret, in extremo

tremo abeundi gratificandique officio quum irasci, inquit, Cæsar, tibi contigerit, nihil prius dixeris feceris ue quàm quatuor & viginti literas mente percurras: quod à philosopho summo inuentum proinde puto, quò concitatio illa vehemens animi alio traducta, paruitemporis momento languesceret: sapiens profectò præceptoris dictum. Non minus benignum illud Octauiani Cæsaris factum: apprehensa enim Athenodori dextra, Tua mihi & adhuc opus est præsentia dixit, hominemq; apud se annum postea tenuit, præfatus taciturnitatis, quia sine periculo sit, tutum, nec mediocre præmium fore.

ROBERTI VALTVRII

AD ILLVSTREM HEROA SIGISmundum Pandulphum, de re Militari Liber Sextus.

Belli gerendi indicendiq;, aut feriendi fœderis antiquorum rationes. Cap. I.

SVnt aliæ bellorum rationes atq; consilia permulta, Sigismunde Pandulphe, quæ tradere, ardua res quidem erit & operosa nimis, quoniam quod vtile quisq; probat dux & imperator id & sequitur: & quanquā nouis ingeniorum inuentis occurrere difficillimum etiam sit, quum non præmeditata sepenumero casus afferat, dabimus tamen operam ex his quę prioribus ad gloriam successerit viā aperire posteris, vt ex similibus elicere similia queant con silia. instituti nanque veteris ac probati quàmdiu fuisse legimus nullum bellum geri, neque indici debere, neque solere, nisi quicquam prius hosti usā sacerdotibus fœcialibus denuntiatum esset, apud quos belli æquitas paci sque sanctissimo Ro. populi iure perscripta erat. Formula autem indicendi belli aut feriendi fœderis per fœcialem huiusmodi erat: & qua nulla, vt Liuio placet, vetustior esse memoratur, Fœcialis inquit, regem Tullum ita rogauit, Iubésne me, rex cū patre patrato populi Albani fœdus ferire, iubente rege, Saginia, inquit à te rex pos co. Rex ait, puram tollito. Fœcialis ex arce graminis herbam puram attulit, postea regem ita rogauit, Rex facis ne me tu regium nuncium populi Romani, vos comitesq; meos, Rex respōdit, quod sine fraude mea populique Romani Quiritum fiat facio, multisq; id verbisque longo effata carmine non operæ precium est referre, peragit: legibus deinde recitatis, Audi inquit, Iupiter, audi Paterpatrate

trate populi Albani, audi tu popule Albane, vt illa palam prima postremáue ex illis tabulis ceráue recitata sunt sine dolo malo, vtiq; ea hic hodie rectissime intellecta sunt, illis legibus populus Romanus prior non deficiet. Si prior defecerit, consilio publico, dolo malo, tu illo die Iupiter populum Romanum sic ferito, vt ego hunc porcum hodie feriam, tantóque magis ferito quanto magis potes pollésque: id vbi dixit, porcum saxo silice percussit. Sua item carmina Albani suúmque iusiurandum per suum dictatorem suósq; sacerdotes peregerunt. Ancus aute Martius Numæ Pompilii ex filia nepos, æquitate ac religione aui persimilis, qui Latinos bello domuit, ius fœciale quo legati ad res repetedas vtentur ab Equiculis transtulit, quod prius Hesus fertur excogitasse. Patrispatrati vsus eodem tempore quo Fœcialis apud Ro. prodiit. Nam & in feriendis a fœcialibus fœderibus, Patrispatrati opera auctoritásque exigebatur. Legatus igitur idemq; Paterpatratus vbi ad fines eorum venit vnde res repetűtur, capite velato filo, lanę velamē est, Audi Iupiter, inquit, audite fines cuiuscűq; gentis sunt, numina audiāt fas, Ego sum publicus nūcius populi Romani, iuste pieq; legatus venio verbisq; meis fides sit. Peragit deinde postulata, inde Iouem testem facit, Si ego iniuste impieq; illos homines illásque res dederit, populo Romano mihiq; exposco vt patriæ compotem nunquam me finas esse: hæc quum finit supra scandit. Hæc quicunque primus vir ei obuius fuerit, hæc portam ingrediens, hæc forum ingrestus, paucis verbis carminis concipiendiq; iurisiurādi mutatis peragit. Si non deduntur quæ exposcit, diebus tribus & triginta (tot enim solennes sunt) peractis bellum ita indicit, Audi Iupiter, & tu Iuno, Quirine, diiq; omnes celestes, vósq; terrestres vosq; inferni audite, Ego vos testor, populū illū, qui cunque est nominat, iniustum esse neque ius persoluere. Sed de istis rebus in patria maiores natu consulemus, quo pacto ius nostrum adipiscamur. Quum is nuncius Romam ad consulem redit, confestim rex ex his ferme verbis Patres consulebat, quarum rerum, litium, causarum, cōdixit Paterpatratus po. ro. Quiritium Patripatrato priscorum latinorum, hominibusq; priscis latinis, quas res dari, fieri, solui oportuit, quas res non dederunt, nec soluerunt, nec fecerunt, Dic inquit ei qui primum sententiam rogabat, Quid censes? Tum ille, Puro pioq; duello quærendas censeo, itaque cōsentio, consistóque, indeq; ordine alii rogabantur. Quandóque pars maior eorum qui aderant in eandem sententiam ibat, bellum erat consensu fieri solitum, vt Fœcialis hastam ferratam aut sudem præustam ad fines eorum ferret, & non minus tribus puberibus præsentibus diceret, quòd populi priscorū Latinorum, hominésue prisci Latini aduersus populum Romanum Quiritium fecerunt, deliquerunt q; Po. Ro. Quiritium bellum cum priscis Latinis iussit esse senatúsue po. ro. Quiritium, fecerunt, deliquerűtq;, Po. Ro. Quiritium censuit, consensit, consciuit vt bellum cum priscis Latinis fieret ob eam rem: Ego populusq; Romanus, populis priscorum Latinorum hominibúsque priscis Latinis bellum indico, facióque: id vbi clara voce denunciasset, clarigationem quasi claram actionem veteres dixere, hastā in fines eorum emittebat, quę sic denique missa, belli principium erat: quod nec dissimulasse visus est Maro, quum inquit, Et iaculum torquēs emittit in auras principium pugnæ

gne erat. Erat & ante Bellonæ templũ, Bellica (colũne id nomen est) supra quam hastam etiam iaciebant bellũ indicturi. Ouidius in fastis, Prospicit à tergo summum breuis area circum Est vbi non paruæ parua columna notæ. Huc solet hasta manu belli prænuncia mitti, In regem & gentes quum placet arma capi. Hoc itaque tum modo repertũ primum res à Romanis ac bellum indictum, mo rémque eum posteri & si absoleuerit acceperunt.

De euocationis & deuotionis formulis Cap. II.

Celebres deinde auctores habemus, quæ vel vi vel arte excogitari ac machinari possent ad capiendũ opprimẽdúmque hostem, nutu deorum & auspicio fieri solere, vt his propitiis & auctoribus ars efficacior esset. Simili modo in oppugnationibus vrbium ante omnia solitum à Romanis sacerdotibus euocari deum constat, in cuius tutela id oppidum sit promittiq; illi eundem aut ampliorem honorem apud Romanos cultúmue, quod haud aliter vrbẽ capi posse non crederent: aut etiã si posse, nefas existimarent deos habere captiuos. Propterea durauit in pontificum disciplina quãdiu id sacrum, cõstátque ideo occultum & multis sæculis ignotũ vrbis latinũ nomen tutelaris'ue dei. Sed Dei quidẽ nomen nonnullis antiquorũ inter se diffidentium libris insitum est. Alii enim Iouem crediderunt, alii lunam, alii opem conscinam: & horum quidem fides firmior videtur quibusdam. Sũt qui Angeronam: inter antiquissimas sane religiones, huius deæ sacellum colitur, cui sacrificatur ante diem xii. Kal. ianuarii, quę Diua præsul silentii ipsius, prænexo ore, digitóq; ad id admoto simulacrum habet, quod silentium denunciat. Ipsius deinde verum vrbis nomen & vnde deductum sit, inter doctissimos non satis cõstat. Vt enim Varroni placet & Liuio, potito imperio Romulo siue Remo condita vrbs est, & conditoris sui appellatione nominata. Alii sunt qui videri velint Romæ vocabulum ab Euãdro primum datum quum oppidum vbi sita nunc vrbs est, ibi offendisset, quod extructum antea latino nomine Valentia dicebatur, cuius vocabulum Arcades vertentes in græcum, iuxta prioris verbi significationem ῥώμην pro Valentia vocauere. Heraclidi placet, Troia capta quosdã ex Achiuis in ea loca per Tyberim deuenisse, deinde suadẽte Roma, nobilissima captiuarum quę his comes erat, incensis nauibus posuisse sedes, struxisse mœnia, & oppidum ab eius nomine vocauisse. Agathocles scribit Romam non captiuam fuisse, sed Ascanio natam Aeneæ neptem eiusce denominationis causam extitisse tradit, & Romæ nomen verum, vetitũ tamẽ publicari quò minus annũciaretur cerimoniarum arcana, neque quod sæpe aduersus vrbes hostium fecisse se nouerant, idem ipsi quoq; hostili euocatione paterentur. Sed videndum ne quod nonnulli existimauerunt, nos quoq; confundat opinãtes vno carmine & euocari ex vrbe aliqua deos, & ipsam deuotã fieri ciuitatem. Est autẽ carmẽ huiusmodi quo dii euocantur quum oppugnatione aliqua ciuitas cingitur, Si deus, si dea est, cui populus ciuitásq; Carthaginensis est in tutela, teq; maxime qui vrbis huius populiq; tutelam recepisti precor, veneróq;, veniamq; à vobis peto, vt vos populũ ciuitatemq; Carthaginensium deseratis, loca, templa, sacra, vrbẽ eorum relinquatis, absque his abeatis, eiq; populo, ciuitati, metum, formidinem, obliuionem

obliuionem iniiciatis,proditiq; Romam ad me meosq; veniatis, nostráq; vobis loca,tẽpla,sacra,vrbs acceptiora probatioráq; sint: mihi quoq; populóq; Romano militibúsq; meis præpositi sitis,vt sciamus, intelligamúsq; : si ita feceritis,voueo vobis templa ludósq; facturũ. In eadẽ verba hostias fieri oportet, auctoritatémq; videri extorum,vt ea promittãt futura: vrbes vero exercitúsq; numinibus iam euocatis,his verbis sic deuouẽtur, Dis pater veiouis,manes,siue quo alio nomine fas est nominare,oro vt omnes illã vrbẽ Carthaginem exercitúq; quẽ ego me sentio dicere,fuga,formidine,terrore cõpleatis: quiq; aduersus legiones exercitũq; nostrum arma,teláq; ferent,vti vos eũ exercitũ,eos hostes, eósq; homines, vrbes,agrósq; eorum & qui in his locis regionibusq;, agris , vrbibusq; habitant abducatis,lumine supero priuetis,exercitũq; hostium,vrbes agrósq; eorum quos me sentio dicere,vti vos eas vrbes agrósq;,capita,ætatésq; eorũ deuotas cõsecratáq; habeatis, illis legibus quibus quandoq; sunt maxime hostes deuoti,eósque ego vicarios pro mea fide magistratúq; meo po. ro. exercitibus legionibúsque Do deuoueo, vt me meáq; fidẽ imperiumq;, legiones exercitũq; nostrum qui in his rebus gerendis sunt,bene saluos nos iri sinetis esse. Si hæc ita faxitis, vt ego sciam,sentiam, intelligãq;,tum quisquis votũ hoc faxit,vt vbi faxit,recte factum esto,ouibus atris,Tellus mater,teq; Iupiter obtestor,quum Tellurem dicit,manibus terram tangit: quũ Iouem dicit,manus ad cælum tollit: quum votum recipere dicit,manibus pectus tangit. Hęc est euocationis deuotionisq; forma ex libro rerũ reconditarum v. Sãmonici Serrani vtrũq; carmẽ hoc cõtinentis, quod etiã ille in cuiusdã Furii vetustissimo libro se reperisse ꝓfessus est. Liuius autem libro octauo ab vrbe cõdita trepidationem Decii consulis se deuouentis,alia deuotionis forma his verbis expressit , Agedum pontifex publicus populi ro. prei verba quibus me pro legionibus deuoueam: Pontifex eũ togam prætextam sumere iussit,et velato capite manu subter togam ad mẽtum exerta,super telũ subiectum pedibus stãtem sic dicere,Iane,Iupiter,Mars,pater Quirine,Bellona,lares diui,numen similes dii indigetes,Diui quorum est potestas nostrorũ hostiumq; diiq; manes , vos precor,veneror, veniam peto feroq; vt Po.Ro. Quiritium vim victoriáq; prosperetis,hostesq; Po.Ro.Quiritiũ terrore,formidine,morteq; afficiatis,sicut verbis nũcupaui,ita pro Ro. Po. Quiritiũ exercitu,legionibus, auxiliis Po. Romani Quiritiũ,legiones,auxiliáq; hostium mecũ diis manibus tellurique deuoueo. Hęc ita precatus,lictores ire ad T. Mãliũ iubet,maturéq; collegæ se deuotum pro exercitu nunciare,ipse incinctus cinctúq; gabino armatus in equum insiluit,ac se in medios hostes immisit, cõspectus ab vtraq; acie aliquãto augustior humano visu,sicut à cęlo missus piaculũ omnis deorum iræ qui pestem à suis aduersam in hostes ferret: ita omnis terror pauórq; cũ illo latus,signa prima Latinorũ turbauit, deinde in totã penitus aciem ꝑuasit,euidẽtissimũ id fuit ꝙ quòcunq; equo inuectus est , ibi haud secus q̃ pestifero sidere icti pauebant, vbi verò corruit obrutus telis,inde iam haud dubie cõsternatæ cohortes Latinorum fugam ac vastitatem late fecerunt. Illud etiam adiiciendum videtur,licere Consuli Dictatoriq; & prætori quum legiones hostium deuouerit , non vtique se , sed quem velit ex legione Romana scripta ciuem deuouere.

De religione antiquorum ducum Cap. III.

NEque etiam sermo ille quem de Zaleuci, Minois, Lycurgi, Numæ aliorumq́; similium virorum religione deorum narrant historiæ, ineptum quicq̃ habet, qui vt infrenes difficiléśq; multitudines gubernarent, componerẽt, caperent, magnaśq; rebus publicis nouitates afferrent, deorum opinionem commẽti sunt, quæ ipsis illis quorum gratia fingebantur saluti essent: in qua re præter hos quos modo diximus, nec externorum, nec nostrorum similium virorũ desunt exempla. Nanque Epaminundas ille Thebanus, non aliter aduersus Lacedæmonios quàm religione fiduciam suorum adiuuandam censuit, è vestigio enim arma quæ in templi ornamentis affixa erant nocte subtraxit, persuasitq́; militibus deos iter suum sequi, et prælіantibus ipsis adiumento fore. Pericles Atheniensium quoq; dux initurus prȩlium, quum animaduertisset locum ex quo vtraq; acies conspici poterat densissimæ opacitatis, vastum alioquin & Diti patri sacrum, ingentis illic staturȩ hominem altissimis cothurnis & veste purpurea venerabilem in curru constituit, qui dato pugnæ signo proueheretur, & voce Periclem nomine appellans cohortaretur eum, diceretq́; deos Athenienses adesse: quare subitò demissis ac consternatis animis, hostes in fugam versi sunt. Thymoleon Corinthius, magnus etiam omnium iudicio vir & dux, humanarum rerum nihil quod faustum, fœlix, fortunatúmq; esset sine deorum numine geri posse putabat: proinde suȩ domi sacellum constituerat idq́; sanctissimè colebat. Ad hanc quoq; hominis excellentẽ probitatem & religionem, mirabiles accesserant casus: nam prȩlia maxima natali suo die fecit omnia, quo factum est vt eius diem natalem festum haberet vniuersa Sicilia. Syrus nomine quispiã Eunus, fanatico furore simulato, dũ Syrȩ deȩ comas iactaret, ad libertatẽ et arma seruos quasi numinũ imperio cõcitauit, idq́; vt diuinitus fieri probaret, in ore abdita nuce quam sulphure & igne stipauerat leuiter inspirãs, flãmam inter verba fundebat, hoc miraculũ primo, II. M. ex obulis, mox iure belli refractis ergastulis, lx. amplius miliũ fecit exercitum: regiis, ne quid malis deesset, decoratus insignibus, castella, vicos, oppidáq; miserabili direptione vastauit. Vtque ad nostros, vnde paululũ discessit, redeat oratio, Scipio maior clarissimum hac in re prȩ cȩteris sibi locum vẽdicat, quippe qui ab adolescentia suprà quàm credi posset mira quadam arte in ostẽtationẽ virtutis ac sanctimoniȩ instructus erat: percrebuerat enim fama, seu cõsultò, seu temere, incertũ, nõ humana sed diuina eũ stirpe progenitum, cui quidẽ in tali re vsu euenit, & fabularum ambages aderãt, visum serpẽtẽ insuetæ magnitudinis in lecto matris, sibi infanti dracone circũfusum nihil nocuisse, multa id genus, in vulgus indoctũ matura. Hanc de se opinionẽ hominũ tali ingenio nutriuit vt de origine quidẽ sua nihil spõte loqueretur, & interrogatus an vera essent quæ passim ferebãtur, nec affirmaret ne quã exinde vanitatis notam incurreret, nec negaret quod credi ab omnibus gratulabatur: hac taciturnitate plus assecutus, q̃ si palàm Iouis se filiũ prȩdicasset. Addidit etiã aliud religionis genus. per singulos dies antequã quicquã publici priuatiq́; muneris ageret, in capitoliũ ascẽdens, cellã Iouis solus intrabat, ibiq́; aliquãdiu perstans, veluti diuino colloquio frueretur, quod vulgo persuaserat,

ſuaſerat,inde ſpei plenus ad gerendas res digrediebatur, idq; in multis bellis,repletis ſuperſtitione ac ſpe militum animis,quaſi è cælo promiſſis proſperis euẽtibus ad victoriam eis contuliſſe certũ eſt. L.Sylla quò paratiorem militem ad pugnãdum haberet, prædici ſibi à diis futura ſimulauit. Poſtremò etiã in conſpectu exercitus priuſquã in aciem deſcẽderet, ſignum amplitudinis quod Delphis ſuſtulerat orabat,petebátq; promiſſam victoriã maturaret. C. Marius mulierem quandam Syram,nomine Martam habuit,vaticinii (vt dicebatur)gnaram,quã lecticæ incubãtem compoſitè ornatéq; circunducebat,à qua ſe dimicationum euentum prædiſcere inſimulabat. Q.Sertorius cum barbaro & rationis & cõſilii experti exercitu, in religionẽ tamẽ prono vteretur,ceruã cãdidi coloris per Luſitaniam ducebat,tanquã donum id eſſet Dianæ ſibi tranſmiſſum, & ab ea quæ agenda quæve vitãda erant pernoſcere ſe aſſeuerabat: nam quotiens hoſtium copias fines ingreſſos,aut oppidum aliquod cepiſſe occultè perſenſerat,in ſomnis ſibi dictum à ceruа inſimulabat,vt ſuos in armis haberet. Rurſum verò, ſi victoria aliqua ducũ ſuorũ deferebatur, occultato nũcio ceruam coronabat,ſibiq; ab ea quoq; fauſtè nũciatum,& ob id diis ſupplicãdũ eſſe dicebat,quaſi aliquid fœliciter geſtũ audituros: hac ratiõe illos ſibi magis ac magis parere cõpellebat,veluti nõ hominis alienigenę,ſed dei cõſiliis ac religiõe ſumma ducerẽtur. Poſt hos deniq; intueri ſi libet, M. Furium Camillum, virum religione pace ac bello verè vnicũ, cæteróſq; Romanorũ et exterarũ gẽtiũ illuſtres,ab ætatis noſtrę memoria remotos, maximatũ ꝓfectò victoriarum et optatę glorię cõpotes fuiſſe eos ſemp inuenies,q res præ cæteris exactiſſimo deorũ cultu auſpicióq; geſſiſſent.

Quòd religioſa uſque adeò res Militia erat, ut non niſi ſacramento miles fieret. Cap. IIII.

Sque etiam adeò religioſa res Militia fuit,vt non niſi ſacramẽto fieret miles,& qui miles non eſſet, ei militare munus obire non liceret: cuius rei fidẽ ſi quęris,in primo Offic.libro M.T.C.opulẽtiſſimus teſtis eſt,Pompilius inquit imperator tenebat prouintiã, in cuius exercitu Catonis filius tyro militauit. quum autẽ Pompilio videretur vnam dimittere legionem,Catonis quoq; filium qui in eadem legione militabat dimiſit:ſed quum amore pugnãdi in exercitu remanſiſſet, Cato ad Pompilium ſcripſit, vt ſi eum pateretur in exercitu remanere,ſecũdò obligaret militiæ ſacramento, quia priore amiſſo iure,cũ hoſtibus pugnare nõ poterat. M.quoq; Catonis ſenis ad M.filium extat epiſtola,in qua ſcribit ſe audiſſe,cũ dimiſſum eſſe à cõſule quum in Macedonia bello Perſico miles eſſet,monet igitur vt caueat ne pręlium ineat: negat enim ius eſſe cum hoſte pugnare, quaſi miles non ſit: ecce ꝙ vir ſapiẽtiſſimus militem non credebat, niſi eum qui ſacramento ad militiam eſſet adactus.

Quando ex uoluntario inter ipſos milites fœdere militare ſacramentum ad tribunos ac legitimam iuriſiurandi adactionem translatum ſit, quidq́, iurarent ſe facturos. Cap. V.

Vcio etiam Flac.& C. Varrone coſſ. milites primo iureiurãdo facti ſunt: antea enim ſacramẽto tantũmodo à tribunis rogabãtur, ipſiq; inter ſe cõiurabãt ducis aut tribuni parere edicto,militiã nõ deſerere, ſtrenue pugnare,defendere ſigna,nõ vitare mortẽ,tenere pugnãdo locũ,eũdẽq; inter eũdũ ſeruare,ſuccurrere feſſis,ꝓtegere ſaucios,die inſcripto adeſſe,

& citanti imperatori respondere: quod & Liuius, xxii. ab vrbe cōdita minime præterit, Delectum, inquit, profectò cos. paucos morati dies, dum socii ab nomine latino venirent, nunquā quod antè factum erat, iureiurando à tribunis militum adacti milites, iussu cos. conuenturos neque iniussu abituros. Nam ad eam diem nihil præter iuramentū fuerat, & vbi ad decuriatum & centuriatū conuenissent, sua voluntate ipsi se equites, decuriati, cēturiati, pedites, coniurabāt sese fugæ atque formidinis causa non abituros, neque ex ordine non recessuros, nisi teli sumendi aut petendi, aut hostes feriendi, aut ciuis seruandi causa, id ex voluntario inter ipsos fœdere ad tribunos ac legitimā iurisiurādi adactionē trāslatū.

Tribuni Militaris verba cum delectus antiquus fieret. Cap. VI.

Mincius verò de re Militari quū delectus antiquus fieret & milites scriberentur, iusiurandum eos tribunus militum adigebat in verba hęc, in magistratu verba hæc, C. Lelii, C. F. cos. L. Cornelii, P. F. cos. in exercitu decemque milia passuum propè, furtum nō facies dolo malo, solus, neque cum pluribus pluris nummi argētei in dies singulos, extráque hastam, hastile, pom pabulum, vtrem, follem, faculam, si quid ibi inueneris sustuleris ue quod tuū non erit, quod pluris argentei nummi erit, vti tu ad C. Lelium, C. F. cos, L. ue Cornelium, P. F. cos. siue ad quem vuum eorum iusserit proferes, aut profiteberis in triduo proximo quicquid inueneris sustuleris ue dolo malo, aut domino suo cuium id cēsebis, reddes, vti quod rectè factum esse voles. Militibus autē scriptis tempus præfiniebatur quo die adessent, & vt citanti consuli responderent. deinde ita concipiebatur iusiurādum vt adesset, his additis exceptionibus, nisi harunce aliqua causa erit, funus familiare, feriæ vindemiales, quæ non eius rei causa in eum diē collatæ sunt, quo is eo die minus ibi esset, morbus sonticus, auspiciúmve, quod sine piaculo præterire non licet, sacrificiúmve anniuersarium, quod rectè fieri non posset nisi ipso die. Si harunce aliqua causa erit, tum postridie licebit: quum autem miles die quę prędicta erat aberat, neque excusatus erat, cæterum infrequens dabatur: iurabāt autem milites teste Plinio per Iouem Martemq́.

Quòd imperium belli habentibus, sceptri eleuatio iusiurandum erat. Cap. VII.

Imperium autem belli habentes apud veteres, de controuersiis iudicabant, atque hoc alii iureiurando, alii sine. Erat autem illis iusiurandū per sceptri eleuationem, vt Aristoteles auctor est. Et hæc de militaris ac imperatoris forma iuramenti dicta sunt.

Gentium diuersarum ratio in deligendis militibus. Cap. VIII

CVm autem duo sint quæ militem efficiunt, delectus scilicet & sacramētum, de sacramētoq́ dictū satis superq́ sit, de altero nobis disserēdum superest: in hoc itaq; militum delectu, primo cuius gētis sint, ipsius deinde regionis spectāda natura, quū & vario & diuerso terrarum situ celiq́ aspectu, & facies hominum, & voces, & colores, & corporū lineamēta, & qualitates, animorúq́ diuersitates prodeāt: nec dubiū sit effœminari animos, locorum amœnitate nimia, aliquidq́ ad dandū animis vigorē corrūpēdūq́ posse regionē. Hinc enim Aegyptios esse suapte natura leues, ventosos, pedulos, furibundos,

furibundos, iactantes, iniuriosos, nouarũ rerum cupidos, & ad omnia famę momenta volitãtes, Romanos graues, Græcos superbos, auaros, & leues, expeditiore ingenio Athenięses, callidos Pœnos et versipelles, insensatos Galatas, & si Diodoro credimus molles, minaces, detractores, opinioneq; inflatos, acutos ingenio, & à doctrina minime alienos, mobiles & infidos Numidas, Seres, Persas & Allobroges, horridos Hispanos, furentes Cymbros, animosos Germanos & feroces procero corpore, animoq; magno magis q̃ firmo Gallos, quorum Iulio Cel. belli gallici libro tertio auctore, vt ad bella suscipienda alacer nõ solum sed prõptus est animus, sic mollis ac minime resistẽs ad calamitates perferẽdas mens eorum est, vtq; inquit romanæ pater historiæ, Horum etiã quidẽ corpora intolerantissima laboris atq; æstu fluere: primaq; eorũ esse prelia plus q̃ virorũ, postrema minus q̃ fœminarũ, iamq; cognitum est si primũ impetũ quem feruido ingenio & cęca ira effundunt sustinueris, fluũt sudore & lassitudine membra, labãt arma, mollia corpora, molles vbi ira consedit animos, Sol, puluis, sitis, vt ferrũ non admoueas, prosternũt. Quid de nõnullis Asiæ partibus, Phrygia Cariaq; dixerim? nõnne si Ciceroni credimus, & veteri prouerbio, Phryges plagis fieri solere meliores? quid de tota Caria? nõne prouerbio etiã increbuit, si quid cum periculo experire velis, in Care potissimũ id esse faciẽdũ? quid porrò de Cretensibus dicam quos Epimenidis poetę sententia quã postea Callimachus vsurpauit, & mendaces, et malas bestias, et vẽtres pigros semper fuisse cõstat? deniq; qui proximi sunt ad axem meridianũ subiectiq; solis cursui, vel ad oriẽtis plagas vergunt, breuioribus corporibus sunt, ob cęliq; tenuitatẽ ex acuto feruore ad cõsiliorũ bellicorũ cogitationes incredibili solertia expeditius celeriusq; q̃ cęteri mouẽtur, atq; vt ingenii & artis plurimũ, ita & animi parũ habẽt. Propter sãguinis enim exiguitatẽ, solis calore exhaustã, ferro resistere formidolosiores sint cõsequẽs est. Lucanus,

Quicquid ad eoos tractus mundiq; teporem
Labitur, emollit gentes clementia cæli.
Illic & laxas vestes & fluxa virorum
Velamenta vides.

Sub septẽtrionibus autẽ quę nutriũtur gẽtes ac nationes, immanibus corporibus & sanguine plurimo ab humoris plenitudine & crassitudine cęli perfusi hebetes ac tardas vt habẽt mẽtes, ita & animo quidẽ magno sunt & elato, proinde ad armorũ vehementiam procliuiores sunt. sanguinis enim copia, sine timore in ferrum ruunt, & vulnera Quod si in dubium cuipiã forte veniat, ardẽtissimus duobus in locis testis Lucanus accedit, in altero quidem his verbis,

Certe populi quos despicit arctos
Fœlices errore suo quos ille timorum
Maximus haud vrget læti metus: inde ruendi
In ferrum mens prona viris animæq; capaces
Mortis & ignauum est rediturę parcere vitæ: in altero,
Omnis in arctois populis quicunque pruinis
Nascitur indomitus bellis & Martis amator.

Alpina etiam corpora humecto cælo educata, simile quidpiam niuibus suis habent,

bêt, fuoq; similima cęlo vtūtur vt ait poeta. Quū enim mox pugna incaluerint, statim in sudorē eunt, et leui motu quasi sudore laxātur. Quū igit acutiores et ad motū pmores efficiat calidus aër hominū mentes, refrigeratus autē cōtrà tardio res, q̄ pigrū cōtrađūq; eſt frigus, vt in ſerpētibus eſt videre, quę ſolis incendio ex-ploſa humoris refrigeratione, curſu et corporū dimicatione mouētur acerrime: hyberno autē tēpore ab humectatione celi refrigeratę, immobiles, ꝓpemodū ſiūt atq; ſtupentes, ex his itaq; qui media quandā locorū regionumq; qualitatē ab ori gine nacti erūt, eligētur, q̄ vtriuſque naturæ participes ſint, ad cędem mortiſque contemptum, ad intelligentiā vigoremq; animi, dimicationibus impartiendum idonei. Adde quòd ſalubris hęc vtrinq; mixtura, ad omnes actus, ritus, mores, ſen ſus fœcunda efficit ingenia, imperii omnis totiusq; naturæ capacia, vt Italorum omnium qui contra barbarorum virtutes, forti manu: conſilijs verò contra meridianorum cogitationes, orbis terrarum imperio potiti inuictas & immortales laudes conſecuti ſunt: quas etiam inter hos vt facile conſequamur, adhibendi erunt præſtanti ingenio viri, militaris diſciplinæ gnari, quos ſumma cura & dili gentia miti decet ne quis militū ętate minor, aut quàm virtus poſcat, aut maior q̄ patiatur humanitas, contra morem veterem deligatur. ætatis autem huiuſmodi initium ad finem Tubero in hiſtoriarum primo ſcripſit, Seruium Tullium prudentiſſimum Ro. Po. regem à XVII. ad annum vſque quadrageſimumſextum milites ſcripſiſſe, quòd idoneos tunc eſſe populos Ro. arbitraretur. Similiter ſena tum triumuiros binos creare in hoc militum delectu ſolitum accepimus: alteros qui citra, alteros qui vltra quinquageſimum lapidem in plateis, foris & conciliabulis omnem copiam ingenuorum inſpicerent: & ſi qui roboris ſatis ad ferenda arma habere viderentur, etiam ſi nondum militari ætate eſſent, milites fa cerent: tribuni plebis, ſi his videretur ad populum ferrent, vt qui minores ſeptem & decē annis ſacramento ad dixiſſent, his perinde ſtipendia procederent, ac ſi ſeptem & decem annorum aut maiores milites facti eſſent. Nec aliter Dictator ex auctoritate patrum dictus, Iunius & T. Sempronius magiſter equitum, delectu edicto, iuniores ab annis decem & ſeptem & quoſdam prætextatos ſcripſere, qua tuor ex his legiones & mille equites efficientes. Macedonū regum Philippus pri mo, ac mox Alexander non prætextatos & impuberes, nec ſpectati roboris iuue nes tantum ſed veteranos etiam qui ſuperiori tempore ſæpe ac diu in caſtris ver ſati eſſent ad exercitum deligēdos cenſuit, quóſque non tam milites quàm mi-litum præfectos & tribunos virtutis veneratione & ſapientiæ magnitudine de-lectos iure diceres. Proceritatē ſunt deinde qui in hoc delectu ſpectari debere maxime putent, fortitudinem nanq; & virium magnitudinem conſiſtere quemadmodum formæ pulchritudinem in magno corpore aiunt. Non ab re igitur delectori ſuo Pyrrho dixiſſe ferunt, Tu grandes elige, ego eos fortes reddā. Nec multū tamen id refert, ſi cætera probitatis inſignia coeant, procerine ſint an ſtatura bre uiore. Præſtat enim virium quàm ſtaturę ratione habere, vnde equites ro. binūm fuiſſe cubitorum, clari nec deſunt auctores, vt C. Marium quum facultatem haberet deligēdi exercitus ex duobus q̄ ſub Rutilio quiq; ſub Metello, ac poſtea ſub ſe ipſo meruerant, Rutilianum quempiam minorem, quoniam certioris diſcipli

nae

næ arbitrabatur,militem præoptasse. Idem Marius declaratus cos.militū agens delectum,capite censos militiæ ascripsit,quod genus hominū ab imperatoribus cæteris antea nūquàm receptum fuerat: arma enim veteres illi,non nisi cum ingenuis hominibus,cuiusdam(que) census & benemeritis partiri soliti sunt,iudicantes censum ad res bene gerēdas vt pignus esse:id autē ab C.Mario præter legem moremque maiorum,alii per ambitionem consulis, alii bonorū inopia factum memorant: veritus autem postea, hanc militum electionem in sui nominis sugillationem verti posse,& veluti capite censum imperatorem compellari,eiuscemodi militiæ genus obliterandum duxit: & quanquam ad hunc vsque diem capite censum militem etiam nobilem romana res publica deligendum egre tulisset,cælis tamen seruilibus è pastorum casulis, mancipiorum,vt ita dixerim, colluuionem quandam deligere & tanquam validissimū robur legionibus suis adiicere coacta est. Bello etiam punico secundo quum deessent qui scriberentur,serui pro dominis pugnaturos se polliciti in ciuitatē recepti sunt: & Volones,quia sponte hęc voluerunt,appellati. Eiusdem etiam belli punici tempore,infœlicibus quibusdam præliorum successibus confectis,imminutisque Romanorum legionibus,senatus censuit, vt publice serui emerentur: proinde quatuor & viginti milia seruorum empta fuisse cōstat,hósque iureiurando adactos, fortiter strenueque quoad Pœni vexarent Italiam laturos arma in castra transmisit. Ad Cānas quoque victis Romanis,similem formam noui delectus inopia liberorum capitum ac necessitas dedit: octo milia nanq; iuuenum validorum ex seruitiis, prius sciscitantes singulos vellentne militare empta publicè armauerunt, quumq; sex milia Romanorum quæ in castris Hannibalis captiua erant, minoris redimi possent, maluit se res publica seruis in tanta tempestate cōmittere,in qua & prætextatorum plurimos arma tulisse & abdicatorum,& vltimo supplicio plectendorum sex milia etiam cōscripta fuisse memorant. Sed post calamitatē apud Trasimenū nocte cladis acceptam,libertini quoq; in sacramentū vocati sunt. bello sociali cohortium XII. milia ex libertinis conscriptarum opera memorabilis virtutis apparuit aduersus Gallos.L.Furio duce quū Latini qui à Romanis subiugati erant milites præstare nollent,ex Romanis tātum tyrones delecti sunt factæq; legiones decem, qui modus LX. vel eo amplius armatorum milia paruis adhuc rebus Romanis efficiebat. Cæsarem quum milites in amissorum locum substitueret,seruos quoq; ab amicis accepisse & eorum forti opera vsum esse comperimus. Cæsar Augustus in Germania & Illyrico cohortes libertinorum complures legit,quas voluntarias appellauit. Ac ne putes hæc tantū contigisse reipub. nostræ,Borysthenidæ oppugnante Zopyrione seruis liberatis dataque ciuitate peregrinis & factis tabulis nouis hostem sustinere potuerunt. Cleomenes Lacedæmonius quum mille quingenti soli Lacedæmonii qui arma ferre possent superfuissent,ex seruis manumissis bellatorum nouem milia conscripsit. Athenienses consumptis publicis opibus,seruis libertatem dederunt. Cato Censorius eo item milite quisquis ille esset sibi opus non esse aiebat,qui vt inter eundum manus,ita inter pugnandum pedes agitaret,quiq; in stertendo hostibus quàm in clamando longius sentiretur. Rursus hic se iuuenibus dicebat magis oblectari qui rubescerent

rent quàm qui pallore perfunderentur. Idem in pinguem quendam acerbe maledictis inuectus, quibus enim in rebus huiusmodi corpus ciuitati fructuosum fore putas interrogauit, cuius inter guttur & inguem cuncta sub ventris ditione posita essent. Neque aliter magnis atque præpinguibus dux ille Thebanus Epaminundas infestum se præbebat, quippe qui & talem quempiam amouit exercitu, inquiens, vix tribus quatuórve clypeis tegi eius ventrē, cuius magnitudine suam ipsius mentulam ne videre quidem posset. Ninus similiter pingui homini & corpulento militi censores quondā equos adimere solitos legimus, minus idoneum scilicet ratos esse eum tanti corporis pondere ad equitis munus obeundum. Cæsar militem neque à moribus neque à forma dignitate, neque ab externorum bonorum copia, sed à viribus corporis tantum deligēdum probat, maiores suos credo secutus: vera enim illa Romuli proles agris villisque exercitata vt firmissimis peruallida corporibus, sic ad militiam quum opus esset semper fortissimos viros & milites strenuissimos ex rustica plebe deligens præposuit vrbanæ, vtque omnem villam ortū veteres appellant quod ibi qui arma capere possent oriretur, sic finitis quoque bellorum operibus, augendæ reipub. causa vrbes instituerunt, quas victoribus militibus pro eorum meritis assignarent, & ab incolendo Colonos appellauere. Hinc etiā ciuitates à maioribus ciuitatibus veluti populorum examinibus conditæ, Coloniæ nuncupantur. Sic Iulius Cæsar militem à colendo rure deductum intra stipendiaria merita detinuit, veteranosque in colonias dimisit. Diuus æque Augu. exercitus qui sub Antonio aut Lepido militauerant, pariter & suorum legionū milites, colonos fecit, alios in Italia, alios in prouinciis quibusdam, deletis hostium ciuitatibus nouas vrbes constituit, quosdam à veteribus oppidis deduxit & colonos nominauit. Illas quoque vrbes quæ deletæ à regibus aut dictatoribus fuerant, quasique ciuilium bellorum interuentus exhauserat, dato iterum coloniæ nomine numero ciuium ampliauit. Romana quoque respub. quum necessaria admodum esset militia in vrbe ad vim vi hostiū propellendam vixque fieri posset quo idem semper militiæ munus obirent, rem vt omnibus conducibilē in vrbe retinuit: munus autē huiusmodi pro cuiusque hominis cōditione, intercapedine, ac vicissitudine quadā curauit. Quapropter & agricola quum vicissitudo & reipub necessitas aderat, relictis agris ad arma proficiscebatur, omissoque agricolationis artificio quasi alius factus militabat, rursusque ad artificiū redibat, non vt miles vel belli dux, sed vt artifex: Nec erat illis pudor, depositis armis angustia rei familiaris coactis, agrestem vitam repetere: ea nanque ætate ciuitatis proceres in agris versabantur, & quum consilium publicum fieri solitum erat, à villis accersebantur in senatum, quod vsque adeò verū esse constat vt Attilium Serranum imperium populi Ro. suscepturum, dati honores serentem inuenerint, vnde & cognomentum postea. Arantí etiam illa quatuor sua iugera in Vaticano quæ prius prata Quintia dicebātur P. Quintio Cincinnato viator attulit dictaturam, ex qua obsessi consulis & exercitus liberator, depositis fascibus rursus ad eosdem boues rediit bubsequutor denuo factus est. C. item Fabritius & Curius Dentatus, alter Pyrrho finibus Italiæ pulso, domitis alter Sabinis, nō minori industria agros coluit quàm strenue ac fortiter armis hostes quæ

finit.

fuit. Nec aliud de M. Furio Camillo multisque aliis Romani generis memorabilibus ducibus ad hoc semper duplex studium vel defendendi vel colendi patrios quaestuosue fines incumbentibus coniectari licet, teste Lucano quum inquit,

Paupertas fugitur totóq; arcessitur orbe,
Quo gens quaeque perit nunc longos iungere fines
Agrorum, & quondam duris sulcata Camilli
Vomere, et antiquos Curionum passa ligones
Longa sed ignotis extendere rura colonis?

Quum distinctio honósque ciuitatis ipsius non aliunde esset, nec prima maiorum cognomina: non aliunde enim Fabios quàm ab agrorum fossione Fodios qui dam non incelebres primum dictos putat, mutatisque geminis literis Fabios deinde cognominatos, vel à fabarum exactissimo cultu. Fabiorum enim, Lentulorum, Ciceronúmq; cognominationem admittebant, vt quisque aliquid optime genus fereret. Sic Iuniorum familiam bubulcum nominarunt, qui bobus vtebatur, nec solum semina ac boues, sed scrofam etiam & asinam viris non mediocribus Tremelio & principi Corneliae gentis caeterisque Cornelijs & Scipionibus cognomenta praebuisse non est obscurum. Syluius deniq; à quo omnes Albanorum reges Syluij sunt vocati, non aliunde quàm quòd Syluis & rure fuerat educatus, hoc sibi apud latinam gentem nomen asciuit: & quoniam rusticae tribus laudatissimae eorum qui rura haberent, vrbanae verò in quas transferri ignominiae esset desidiae probro, ea porrò ratione vt ex agricolis milites deligerentur factum esse reor: quoniam minime male cogitantes duratis ad omnem malorum tolerantiam membris, & aestum, & puluerem, & frigora, & niues pati, vada flumi num traiicere, celeribúsque plautis montes superare aptissimi sunt. Adde q; delitiarum omnium ac voluptatum contemptores iure videtur non multifacere oportere in bello, cũ tot laboribus tantisque malis affecti liberentur. Nescio enim quo pacto fit vt is mortem minus reformidet, qui laute minus vixerit. Neq; tamē inficiandum reor, fortissimos ac optimos Graecorum Romanorúmq; milites cum laude & dignitate ex vrbibus ad militiam fuisse delectos, verũ quia hi tunc non otio, nõ languore, non desidia, non luxu, nõ vmbris, nõ delitiis, caeterisq; voluptatibus infringebantur pericula subire soliti, ex infamiae pudore & gloriae cupiditate, quales Homerus aliquot ex ciuibus etiam facit, vt Hectorē, & Diomedem Ro. reipub. regnúq; illius amplissimi salus ac fundamentum erat. Nostrae autem aetatis milites vrbani & vernae, splendido apparatu, vncti & nitidi ac vrbium illecebris deliniti, cum loci disciplina seuerior firmet ingenium, aptumq; magnis conatibus reddat, si manus conserere debeant, quum in leui armatura parum habeant fiduciae, in graui minimum alacritatis, crebrò non tam ducibus suis conferre ad victoriam quàm hostes irritare ad praedā solent: vnde & Hānibal quum apud regē Antiochū profugii causa diuertisset, facetissime cauillatus est, eáque cauillatio huiusmodi fuit, Ostendebat ei Antiochus exercitum ingentem quem bellum Po. Ro. facturus comparauerat, purpura, insignibus auri & argenti, fortunae apparatibus florentem: inducebat etiā falcatos currus, & elephātos cum turribus, equitatúmque cum frenis, monilibus, faleríisque praefulgentem, atque vbi

vbi rex contéplatione tanti ac tam ornati exercitus gloriabundus Hannibalem aspicit, Putásne, inquit, conferri posse, ac satis esse credis Romanis hæc omnia? tum Pœnus illudens ignauiam imbelliámque militū eius preciosè armatorum, Plane satis esse credo, ait, Romanis hæc omnia, etiā si auarissimi sunt: nihil prorsus, nec tam lepide, nec tam acerbe dici poterat. Rex enim de numero exercitus sui, ac de existimanda æquiparatione quæsierat, respondit Hannibal de præda, tanquam ad eam huiusmodi homines expositi soleant esse. Doctus enim erat Pœnus horridum militem ferro & armis fretum esse debere, non cælatum purpura, auro, atq; argento, illúmque insignium armorum apparatum prædam verius quàm arma esse, vtq; nitentia ante rem, sic deformia inter sanguinem & vulnera virtutémque esse militis decus, & omnia illa victoriam sequi, & ditē hostem quàmuis pauperis victoris præmium esse: eos si denique milites Naso à militari re sua, nedum arcet, sed esse procul tanquam pestem & labem quādam iubet, quis eos credet ad robustā militiam admittendos, nisi forte cum Dario vel Thrasone potius ad imitationem expugnandæ Thaidis, lenonum, mulierū ac spadonum agmine cæterorūmq; qui ministri sunt voluptatum, & sordidi quæstus, ac vilissimarum artium, Veneri militiam suam deuouerit, Marte contempto non solum contra Hannibalis, sed Catonis quoq; ac veteris militiæ institutum? quod Lucanus breui quodam præconio his verbis expressit,

Hirtam membra cuius Romani more quiritis
Inclusisse togam:

Hoc profecto tantus auctor haudquaquam extulisset, nisi durioris etiam togæ vsus de quiritum consuetudine processisset. Tales denique ex omni genere hominum deligi debent, qui non vti Sānites vibrent hastas ante pugnā quibus in pugnando nihil vtantur, sed qui ipsis quibus præluserint pugnare possint & valeant.

De delectu Equorum. *Cap. IX.*

NVnc quoniam de militum delectu abūde satis dictum est, equorum ad pugnam deligendorum rationem & signa ineamus, per quæ militiæ incumbentes excellentis equi notas intelligant, ne fallatur emptori & operam simul & impensam perdant in ignauo. Hic probatur natura, moribus, colore, forma, & educationis loco. Natura probatur si hilaris, si lasciuus, & alacer, si intrepidus, si nouæ rei haudquaquam terretur aspectu. Ex moribus, qui ex placido & concitato mitissimus fit, quiq; ex summa quiete facile commoueatur, vel excitatus festinatione non difficile teneatur, hoc est honoris appetens cum temperantia ac pudore, promptus, cohortatione solum & ratione regatur. Alter econtra improbandus qui intortus & multiplex, inglorius, & contumax vix flagello stimulisq; obtemperās, nec habenis nec verberibus coërceri potest, sed inter equitandum calcitrat, ac domus frenis ne regi possit, violentia equitem aurigámque suum mordet & in præceps quo per se timuisset descendere, proturbat & rapit: quo fit vt si quando hostibus obuiam sit eūdum, necesse sit equites aut postremos in agmine consequi, aut eorum malignitate inutiles reddi. Colores inter multiplices eorum mixtas facies hi duo tantum reuera potissimum spectandi, Candidus quadam niteti luce perfusus, ex omni quoq;

parte

parte niger intermixtus: albus deinde nigris punctis interuenientibus, & spadix glaucúsque, hoc est, exuperantia & splendore ruboris, quales sunt fructus palmæ arboris non admodú sole incocti: vnde spadici phœnicei nomen est. Forma deligetur, vt sit arguto & breui capite & sicco, pelle propemodum ossibus adhærente, ceruice ardua & erecta, auribus breuibus & acutis, oculis magnis & prominentibus nigrisque, siue fellineis, id est, quasi quodam splendore perfusis, naribus patulis, duobus vtrinque foraminibus quibus auras captare vberius facilíusque reciprocare animam possint, coma densa & in dextrum latus protendete, pectore lato, ventre substricto, paribus & exiguis testibus: rotundis clunibus, promissa cauda, mollibus altis erectísque cruribus, pedibusq́ siccis, altis, concauis, atque rotundis, vniuerso corpore composito, articulatim distincto, grandi, sublimi, erecto, & in aspero loco (vt Xenophonti placet) educato, vt autem Satyra inquit,

Nempe volucrem
Sic laudamus equum, facili cui plurima palma
Feruet, & exultat rauco victoria circo.
Nobilis hic quocunque venit de gramine, cuius
Clara fuga ante alios & primus in equore puluis.

Rationes gentium in deligendis ducibus — Cap. X.

DElectis militibus & equis ad pugnam idoneis, quis potissimum illis præficiendus sit dux quærimus, voluntates & gentium studia in his declarantes. Iudæis alienigenam lex præfici vetat, ne auctoritas imperio religionis suæ cultum inuertat, in aliis duces & imperatores externi, patria & natione nobilissimi reperti sunt, vnde & ex oraculo Aegyptijs dictum est vt auxiliatore Hebræo contra Aethiopas vterentur. Carthaginenses infracti bellis & cladibus multis exinaniti, Xantippum Lacedæmoniorú regem cum auxiliis ducem bello præfecerunt, qui fortiter ac strenue pugnantes Romanos euerterunt. Tarentini Gilippo duce & ipso Lacedæmonio Athenienses vicere. Galli Breno duce Britanno Italiam cepere, Roma insuper incensa. Romanos tamen quos labore & industria armis quoq; ac bellicis institutis cæteris nationibus, Græcorum pace dixerim, præstitisse constat, multi opinione ducendi regendiq; exercitus in cælum extulerunt: vnde vir præcipuus Cyneas Pyrrhi legatus, quum Romam ingrederetur, regum patriá se vidisse testatus est: quam sententiam video poëtico illi nimium conuenire,

Excudent alii spirantia mollius æra,
Credo equidem viuos ducent de marmore vultus,
Orabunt causas melius cæliq; meatus
Describent radio & surgentia sidera dicent,
Tu regere imperio populos Romane memento,
Hæ tibi erunt artes, pacisq́ imponere mores:
Parcere subiectis & debellare superbos.

Cæterú in hac ipsa sententia præ se ne ipsi Romani fanisse vlli reperti sunt, quando externos quorum virtute romanam creuisse constat, in supremos dignitatum gradus admisere. Sunt qui astruút solas diuitias esse quæ ducum & imperatorum

torum gloriam concomitentur & illustrent, quibus deficientibus volunt ac prędicant nihil arduum, nihil magnificū & excellens geri posse, sic Persas, sic Græcos, sic Romanos non sine diuitiarum copia orbis terrarum potitos esse. Alii putant ad laureas & triumphos habendos, fœlices duntaxat, fortunatósque duces semper præfici debere. Aiunt enim, quæ diuitiæ vel copiæ gentium Romanos fere subactos aduersus Hannibalem erexissent, nisi Cornelium Scipionem, fortunatissimum imperatorem, qui illum apud Carthaginē relicta Italia solus fudit, habuissent? Quid profuissent, inquiunt alii, Carthaginēsibus thesauri exuberantissimi aut exercitus amplissimi ad oppugnandam diruēdamque tot annos Italiam, nisi ipsum Hannibalem callidissimum audentissimumq́ belli ducem gentibus suis præfecissent? Sic Epaminundam Thebani, Leonidam Lacedæmonii, Themistoclem Athenienses, fortissimos duces fortiti sunt. Alii & qui tecum rectius sentiunt, Sigismunde, non diuitiis affluentibus, non fortunatis, non callidis & audentibus ducibus tantum, cæterum ingenio atq; animi virtute præditis decernenda imperia, summos credēdos magistratus esse putant. Parum enim, ait Cicero, sunt foris arma, nisi consilium sit domi, neque fortuna, aut viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporū, aut excursione, aut saltu, aut eminus hastis, aut cominus gladiis tantū res magnę gerūtur, sed cōsilio magis, sed ratione, sententia, auctoritate atq; scientia. Quę omnia fine deorū seu naturę munere quum in te esse omnes intelligant, prædicent, admirētur, quid mirū, si te ducēad omnes bellorum euentus & magnifica quæque conficienda, vniuersa hinc inde delegit Italia? Quod de te autem reformident singuli, refellereque palam audeant, vnum hoc est, Aiūt enim qđ tamen Epaminūdę, quod Sertorii, quod Cęsaris, quod Augusti, aliorumq́ plurium & maximorum ducum proprium fuisse legimus, strenui militis officio fungi, fortitudinis opera manu propria edere, ac sine vlla te exceptione periculis nimis ingerere: quod quàm gloriosum sit quámque perniciosum ad maxima & plurima bellorum munera obeunda, quum cōsilio polleas, viribus præstes, & cunctis tam ducibus quàm militibus in vtriusl bet officiis antecellas, tuo prudentissimo iudicio existimandum relinquo. Rarissimum quidem decus, & quod inquit Crispus de Iugurtha, de te imperatorū nostri æui gloria, omnium consensu dici potest. At sane, inquit ille, quod difficillimum imprimis est, & in prælio strenuus erat & bonus consilio: & quoniam alterum ex prouidentia timorem, alterum ex audacia temeritatem afferre plerunque solet, gloriosum nomen tuum non tam fortuna & opinio, quàm virtus, & consilium circunferat periculisque obiiciat. Caue itaque oro, ac ducis & militis officia distinguas obsecro. Tu enim longe melius nosti quæ sint ducis partes, & quæ militum fortitudo atq; professio debet, quæ seorsum à duce exigenda, præstandaq́ non sunt nisi forte cum summa necessitas incumbit. Legimus fortissimum ducum Marium prouocati ipsum ad singulare certamen respondisse, se si mori voluisset multoties suspendio potuisse, & sapientem non quærere pugnam, sed potius cogitare victoriam. Ecce virum gloriæ cupidissimum & romanum discernentem quid inter ducis & militis officium intersit, & reputantem sæpius ducem sine exercitu saluum euasisse quàm exercitum sine duce. Vides, inclyte dux, Marium

Marium declinauisse singularem cōgressum quem nullum ferme militum legimus recusasse,vt eius exemplo discas quę sunt militis spernere,& quæ imperatoriæ maiestati conducant adimplere: q̄ si te parum mouet ob sanguinis ignobilitatem Marius,audi de gente Cornelia Scipionem, non quelibet, sed illum qui virtutibus suis Aphricani cognomē adeptus. Hic enim quum à quodam q̄ parum pugnax foret argueretur ignauiæ,crimē lepida responsione submouit: inquit etenim,Recolo matrem me imperatorem peperisse non militem. Metellum quoque quum multi clamarent vt ipse singulari certamine cum Sertorio prouocante dimicaret,dux cum duce,& romanus cum romano,detrectantem verò pugnam vt ignauum aspernabatur: sed ipse Metellus hæc dicentes meritò cōtemnebat. Ducem etenim vt inquit Theophrastus,non militis,sed ducis obire mortem decet. Nec te moueat,dux præcellentissime Sigismunde,q̄ Alexandrū Magnum legamus & imperatoris & militis impleuisse munus,sed memēto quòd à principe rei militaris peritissimo atq; probatissimo laudatus sit solum, q̄ parua manu aduersus maximos exercitus steterit viceritq;,& in extremas mundi partes peruenerit pugnās vltra spem,existimationémq; mentium humanarū. Nam quòd manu promptus & pugnacissimus fuerit,quum & gregarii militis laus sit, gloriæ illi principi non adscripsit tantus iudex ac testis, quantus Hannibal cum Scipione conferens fuit. Neq; Catilinam pessimæ factionis tibi imitandum proponas velim,de quo Salustius scriptum reliquit,Interea Catilina cum expeditis in prima acie versari,laborantibus succurrere,integros pro sauciis accersere,omnia prouidere:& pręter hæc imperatoris officia quod militis est subdit,multum ipse pugnare,sæpe hostem ferire, strennui militis & boni imperatoris officia simul exequebatur. Alia quidem ratio est eius quod fieri debet,alia eius quod ille faciebat: pugnabat enim desperatione plenus, postquam,vt ille ait,videt montibus atque copiis hostium sese clausum, in vrbe res aduersas, neque fugæ neque præsidii esse sibi vllam spem, optimum factu ratus in tali re fortunam belli tentare statuit. Promittebat enim cuncta sibi,si vinceret: & desperabat omnia,si vis hostium præualeret. Nam nec ego velim te penitus non pugnare, sed tunc te manum conferere probo,quum de summa rerū agetur, quum cuncta sicut optimū ducē decet prouideris,quū necessitas tulerit,quū cupiam ingenti periculo vt sæpe soles,videris occurrendū. Audi Craterū Alexandrū suum admonentem, Quātalibet,inquit ille, vis omnium gentiū cōspiret in nos,impleat armis virisq; totum orbē,classibus mare cōsternat,inusitatas beluas inducat, tu nos præstabis inuictos: & subdit,sed quis deorū hoc Macedoniæ columen accitus diuturnum fore polliceri potest,quū tam auidè corpus periculis offeras, oblitus tunc tot ciuium animas trahere te incassum? ac post plura, quócūque tuleris ibimus,obscura pericula,& ignobiles pugnas nobis deposcimus,temetipsum ad ea serua quę magnitudinē tuam capiunt,citò gloria absolescit in sordidis hostibus. Vidésne qua regula ducis pugna limitetur, et vbi cōueniat imperatorem manus iniicere? Et qd,putásne si quotidie te periculis obiicies,nō aliquādo fortunā inuenire tuā? Tragicum est,inqua raro maximis virtutibus fortuna parcit. Nemo se tutò diu periculis offerre tam crebris potest, quem sæpe transit casus aliquando inuenit.

Noli itaq; in paruis ac minimis experiri fortunam, satis enim periculo tuo, immo nostro quantum ad gloriam attinet, Sigismunde, te pluribus ostendisti, satis Picentibus, satis Etruscis, satis Insubribus, satis Latinis ac Barbaris ducibus, satis amicis, satis deniq; hostibus te mortis omnisq; periculi contemptorem, manu ac corpore strenuum & ad horrenda omnia quisquis casus immineat expeditum. Fauit deus, nunc exhibendum prudentię temperamentum, & cautionis modus, vt quæ gessisti consilio & animi magnitudine, non impetu, non temere gessisse videare. Deniq; corporis habitudo & integritas, formæq; dignitas, non munditiis culta, sed virilis & pene militaris, vt Liuius inquit, non nihil etiam ducibus solet conferre, quæ si desit, non vsquequaque tamen expetenda est, vel quo minus militent aliisve præficiatur omnino repudianda, modo animo præstent & harum rerum quas modo diximus cognitione ornentur. Iure etiam diui Traiani sententia militabat qui aliqua corporis parte debilitati vel minuti sunt, idq; in multis sane vrbis Romæ exterarumq; gentium ducibus est intelligere. Namque præter Marium, præclarum ducem, varicibus laborantē, legimus & Camillum quum Prænestinos & Tyrrhenos prælio vicit, senem pariter & ægrotum, & Iulium cæsarem dictatorem semel atque iterum inter res gerendas comitiali morbo correptum. Q. quoq; Ciceronem, magni Ciceronis fratrē, tenuissimę valitudinis, multa, & grauia bella sub hoc duce in Gallia prudenter ac perstrenue administrantem. Apud Lacedæmonios nec minus Lysandrum, sæpenumero vi morbi ac magnitudine mentis viribus & corporis destitutū. Agesilaum quoque eorum quōdam regem claudum, proinde summę an eum rei præficeret, diu multumq; deliberasse, deniq; statuerūt satius esse ingressu regem quàm imperio regnum claudicare. Vtq; Scyllam & Cottam, nō obscuros sane duces, eo habitu fuisse naturæ perhibent, quòd vno tantum testiculo nati memorentur, sic Sertorium, Oratium Coclitem, Philippum, Antigonum, & Pœnorum ducem Hannibalem, qui omnes maxime bellacissimi fuere, altero non testiculo caruisse, sed oculo aliȩ fideles tradūt historiæ. Quod autē ad formę dignitatem spectat, Scipio Aphricanus & Iul. Cæ. etsi procero corpore fuerint, breui tamē Antigonus, Alexander Macedo, & Augustus, nec tamen eorum magnitudini breuitas, nec breuitati magnitudo obfuit, nec detraxit famæ. Et ad tumulum Archemori dū ludos solēnes Gręcia celebraret, Tydeū Capaneo prestitisse poëtico preconio percelebre est, à quo humili admodū statura & exigua Thebanos omnes certaminibus lōge superatos fuisse traditur. Gerēdæ igitur huius rei dignitas & summa meritò illis tradetur, quibus explorata sint omnia, quiq; cōsilii, auctoritatis, sciētiæ, multarūq; rerum gestarū titulis illustrati præsentes non modo prouocent ad victoriam, sed eorum commemoratione posteros imitatione succendant.

Agminis siue incedentis exercitus ordo secundum græcam romanamq; disciplinam Cap. XI.

Vperest nunc agminis, hoc est, incedētis exercitus ordo, circa quem summa imperatorum ac ducum versanda consideratio est, quum sit parū impar iūq; rerū sua tribuēs cuiq; loca dispositio: qua spreta, neque miles, neq; imperator quicq; valet explicare, quū pedes equitē, peditemq; eques, si sint promiscui, sæpenumero se præpediant, ac veluti ex theatro confuse

confusé abeuntes, se inuicé affligent atq; opprimant. E contrario verò, vbi sit ri te dispositū agmen, suóq; quidq; ordine locatū, sine trepidatione Imperator victoriam ab omnibus optatā promittet. De hoc itaq; ipso breuiter à nobis secūdum græcam rationem primò disserēdum est, ab Romana traditione deinde sumentibus. Quum igitur ciuitas in Tribus distributa sit, ex his Decuriones primùm, de cuius tribuni sententia ex ipso iuuētutis flore deligēdi sunt: ex his qui ætate & prudentia, qui pulchrū aliquid & gerendi & audiēdi studio flagrēt, hos anteire oportet. Post hæc totidem deligēdi sunt ex his qui ætate & prudētia maxime antecedant, qui postremi in ipsis cēturiis collocabūtur. Decurionum verò ordo ob has præcipue causas probatur, q; qui priori loco collocati sunt, omnes principes fiūt: quùmq; in dignitate sunt magis q̃ quū priuati, impositū sibi esse existimant præclari alicuius facinoris gloriam quærere. Deinde quū quidpiam agendū instet, efficacius est magistratū imperiū q̃ priuatorū, primorum etiam manus promptiori alacrioriq; se animo offert, siquidē à fronte periculū ingruat, quū eam minime lateat, eū locū suæ virtuti creditum esse. Et postrema, si quā à tergo maior vis premat, quū eam haudquaquā etiā fugiat, deserere ordinē turpissimum esse: qui etiā postremum agmen ducit, hunc omni laude cumulatū virum esse cōuenit. Si enim præstāti virtute erit, quū tempus instabit, iubens in hostem inuadere prioribus vires adiiciet: sin rursus pedē referre opus erit, prudēter abducens suos profectò magis seruabit incolumes: & hic secundū Græcorum rationē agminis ordo. Secūdum Romanā autem eiusmodi erat, Nanq; auxiliares leues, & sagittarii præibāt primò ad festinas hostiū incursiones coërcēdas, vtq; suspecta insidiis loca scrutaretur: post hos viarū scrutatores, qui aggerum maligna corrigerēt, syluásq; præciderent, ne perplexo itinere fatigaretur exercitus, deinde sua superiorūq; sibi rectorū impedimenta ferētes, & defensionis ergo plurimi cū his equitum, post quos princeps ipse equitatus peditatusq; hos postea sequebātur, qui remouēdis vrbibus machinarū ac reliquorum tormētorum genera deferebāt. Chiliarchi deinde atq; præfecti, & post hos circa Aquilā cætera signa militaria, pōstq; serui singulorū ordinū cū peditatu erant, agminis postrema multitudo mercenaria quā armorū factores sequebātur, & armati equites peditésq; non pauci. Cæterum pro tēpore & causis occurrētibus, Iul. Cæsar octo legiones hac ratione et ordine inter eundū disponebat, quū hostē cominus sentiret, sex legiones expeditas præponebat, post has totius exercitus impedimēta, inde duas legiones quę minus firmæ ad dimicādū putabātur, vt agmē clauderēt præsidióq; impedimētis essent: minoribus autē expeditionibus tres legiones expeditas præmittebat, deinde impedimēta, nouissime legionē vnā quę agmē clauderet. Ita quadrato ferè agmine incedere, vbi hostis ab omni parte suspectus esset. Et hæc de agminis dispositione secundum vtranque disciplinam dicta sunt.

Acierum instruendarum varia ratio. Cap. XII.

Acierum si confligturæ coëant vtrinque hostium copiæ, primum optimi & sapientissimi ducis munus esse videtur, constituere atq; disponere qui prudenter, fideliter, strenue ac viriliter hostē inuadāt. Quòd si omnem ciuium equitatum celeriter ad mille equitum numerū com

pleri necesse sit, ad ducentos, præterea peregrini constituendi sunt equites, & inter ciues collocādi: hi enim adiuncti videtur mihi, & firmiore vniuersum equitatum præstare: & magis emulatione quadam ad laudis & gloriæ cupiditatem incendere, vt certatim se inuicem virtute superare nitantur. Nec vero me præterit Lacedæmonios, rei militaris peritissimos bellicosissimosq;, tum primū equestri gloria maxime clarere cœpisse, quū peregrinos equites asciuerint. Et in alijs quoq; bellorum euentibus diuersisq; nationibus constat, peregrinas copias magnum sibi & præclarum nomen peperisse, vsus enim ad promptitudinem plurimum confert. Videtur præterea peditatus equitibus adiunctus ad rem gerēdam efficacissimus esse, maxime si his hominibus constituatur qui hostibus infensissimi sint. Sunt qui putent pro ratione acierū illud Nestoris apud Homerum esse qui iubebat per tribus atq; partes eorum, cohortes aciesq; Græcorum coordinari, vt & tribus tribubus & pars parti auxiliaretur. Satius & salubrius alii censent, amatorem iuxta amatum collocari debere: nam ordo secundum tribus non multū rationis in periculis habet, verum si cuneus ex amicis inter se amantibus existit, indissolubilis & inseparabilis ad perferendos inferendósq; ictus efficitur, quum hi amatorum mirabili amore, ferrea et adamantina, vt ita dixerim, cathena teneantur, & sacram, vt aiunt, cohortem efficiant, queadmodum Sesoosis in Arabiam, vt antè diximus, cum eorū qui eadem die geniti qua ipse simúlque nutriti erant exercitu à patre missus. Atq; in hoc quoq; ad primos ictus sustinendos sunt qui suos cohortentur, & eo ipso superiores se putēt quòd non inferiores in occursu primo reperiūtur. Hac arte siue ratione vsus Pompeius Pharsalicis in campis: acies enim ab eoque animaduertens, vt hostes nouit cum silentio congerdiendi tempus ex ordine expectare, suúmq; exercitū sine strepitu non esse: immo turbulentum & imperitia tumultuantē, existimuit, ne in ipso pugnæ initio penitus dissolueretur: vnde quum vtrinq; concurrendi signa danda essent, acierum primos monuit vt in locis suis starent, & densa confertáq; manentes serie hostilem incursum donec intra pili iactum essent solidissime exciperent. Qua quidē in re si Lucano creditur, steterit licet ordine certo infœlix acies, Cæsar tamen errasse Pompeium asserit. Plagarum enim ictus impetu cursuq; illatos subsistendo restingui inquit, feriēdo enim & initio confligēdo, magnas vires impetu & cursibus adiici, & animos perinde ac flatibus excitatos omni ex parte succendi. Cæsar itaq; quum sinistrū Pompeii cornu conspexisset, tot munitū equitibus, timens armaturæ splendorem, quinq; siue sex, vt alii ferunt, obliquas post signa cohortes, quibus cum orbem terrarum congressus est è legionibus eductas legioni decimæ à tergo locauit, iussitq; eas quietem agere, hostibúsq; ignotas esse. Sed quum irrueret, equites admonuit, quòd neq; vt solitum esset iacerent pila, festinarentque quemadmodum robustissimi ad perstringendos enses, sed ferire eos altius iussit, oculósque, frontésque hostium ad vulnera impetere. Non enim permansuros eos fulgentes floridósque insultatores, inquit, neque contra ferrum inspecturos in oculos illatum, illos iuuenes parum bellis ac vulneribus assuetos. Hoc itaq; impetu, hac acierum serie, ratione & ordine instruitur vtrinq; acies. Pompeius octoginta & octo cohortes triplici ordine locauit, fuerunt autē peditum,

tum,xl. milia,equites in finistro cornu, DC. in dextro D. præterea reges multi, fenatores,equitesq; ro.plurimi abfque leuis armaturæ magna copia. Cæfar fimi liter octoginta cohortes triplici ordine difpofuit,cui fuerunt minus xl.M.peditum,equites mille. His explicitis obfecrâtibufq; militibus Cæfar pugnæ fignum dedit. Erat forte in exercitu eius,C. Craftinus,qui priori tempore honefto gradu fub Cæfare militaffet,tunc verò non militiæ facramento quo folitus erat, fed iure quodā amicitiæ euocatus aderat,vir bellica fortitudine memorabilis. Cæfaris namq; concione intellecta,& vt ab his vtrifq; figna dari vidit, alacri vultu è Cæfaris phalāge procurrens, Sequimini me inquit manipulares olim mei,& imperatori noftro quā debetis operā exhibete,vltimū hoc prælium eft,quo peracto ille fuam dignitatē,nos noftram recuperabimus libertatē. Dehinc verfus in Cæfarem, Faciam, inquit, hodie imperator,vnde vel viuo mihi vel mortuo gratias agas: hęc dicēs in hoftes irrupit,eumq; delecti milites circiter cētumuiginti fua fponte profecuti funt. Erat nempe vt aliqui tradidere,nec diffimile veri eft,quidam vtrinq; in ipfo pugnæ principio pius torpor,qui ftrictos iam gladios contineret,quum germani fuos fratres ab aduerfa acie, patres filios,& parentes filii viderent,donec Craftinus hic præcipitanti rabie vocem tolleret,pilumq; torqueret itaq; prælium cœptum eft,quòd nifi huius furor hominis acies mifcuiffet,poterat fortaffe ducibus ipfis patientibus,circa Romani imperii humaniq; generis excidiū mutua pietate cōponi. Sed proh dolor,inuentus eft qui Cęfare ipfo differente properaret,imperiumq; fupremū irreparabili clade protereret. Steterunt enim acies antè magno ordine vtrinq;,& bello cœpto,quum aliquādiu æquis viribus hinc inde dimicaretur,& Pompeius multitudine fifus ad circūueniendum Cæfarem equitatū effunderet,ab vtroq; cornu Cæfar fuis equitibus quos intentos in hanc rem fecerat fubitò fignū dedit: qui dicto citius in effufos facto impetu,vere illos effuderunt ac dare terga coegerunt,& fecuta eft equitatum ardentiffima legionum,adeò cōglobata vt quafi vna manus omnium videretur. Acceffit & magni inftar exercitus Cæfar ipfe vbique præfens,vtrunq; fimul exhibens,& fortiffimi militis & fummi ducis officium,& feriens,& exhortans. Duæ ex omnibus illius per omnia difcurrētis voces annotatæ literifque mandatæ: ferox altera,fed ad vincendum vtilis, Miles faciem feri: altera autem pia, & hanc licet ad iactationem Cæfaris compofitam in hunc modum Florus dicat, Miles parce tam ciuibus, Pompeio tamen inter hortandū tribuit Eutropius. Illa enim vt Floro affentiar,Cæfaris vincere fatagentis,hæc eiufdem vincentis,feu iam victoris miferētis, vox fuit: illa in medio prælii ardore, ac iam victis & in fugam verfis hoftibus vfus eft. Ille etiam piæ non confentaneus actus fuit quod cuilibet fuorum vni, hoftium quem optaffet vitam dare permifit. Nec minus ille,quòd in tanto conflictu nullus inuentus eft nifi armatus in acie cecidiffe. Pompeius turbatis ac territis fuorum ordinibus tantæ ruinæ molem nec fufferre valens nec attollere, tanquàm infano attonitóq; tantum fimilis abiecit pondus imperii,feque in caftra recepit,nimis illi quod de alio eft carmini cōuenies,Iupiter ipfe pater currus exterruit altos Aiacis,ftetit ille amēs clypeúq; tumentē Tergore fepteno poft terga immania iecit,Hincq; oculos voluēs incertus

 fe

se auertit ab armis. Hæc vbi ingressus est castra, tamdiu secum tacitus perstitit quamdiu confligendo plurimi cum fugientibus simul in cædem corruissent, utpótque silentio tandem vocem hanc vnicam emisit, Ergo ad congressum, aliudque nihil locutus, surgit, vesteq; sumpta, præsenti cladi accommodata castra excessit, seque fugæ credidit, non tam viuere cupiens quàm metuēs mori, ne secum reliquæ legiones incassum traherentur: quo submoto, nemo amplius in acie stetit, sicq; vniuersus Pompeii fugit exercitus, cladésque in castris permagna facta ministrorum, eorúmque qui contubernia defenderent: & quanquam facta cæsorum ratione, milites tantū ad sex milia cecidisse clarissimus testis sit Asinius Pollio qui tunc cum Cæsare militauit, compertum est tamen per alios nobilissimos auctores de legionibus & equitatu Pompeii XV.M. cecidisse: nam exterarum gentium & auxiliorum quæ ex magna orbis parte confluxerant, innumerabilis strages fuit, & eorum qui vagi, & inermes nullo ordine ad satteratem cędentium sunt oppressi. Eorum verò qui deditione in potestatē Cæsaris venerāt numerum XXIIII. M. & eo amplius fuisse literis traditum est, signa militaria centum octoginta & LXXX. aquilæ. Inter cęsos fuit Crastinus vt dictum est ardentissime dimicans, quē Cæsar eo prælio mira virtute rem gessisse & se optime meritum prædicauit, atq; ita vt prædixerat vel mortuo gratias egit. Pompeianorū enim multos quum strauisset, in confertissimam aciem inuectus, vnius gladio per ora illi ad oppositum latus adacto perfossus occubuit, notatúmque oris vulnere, oris impetum punitum, vltione iustissima. Periit Domitius is qui ad confiniū captus fuerat ac dimissus ex his qui Cæsaris partes secuti non nisi ducenti milites sunt desiderati. Cēturiones XXX. viri excellētes. Miū dictu, Romanis ab vtraq; parte pugnantibus, eā fuisse cladis imparitatem: sed puto diis placuisse vt Pōpeium sua illa vetus fortuna relinqueret. Pyrrhus in instruenda acie apud Asculum, Homerici versus sententiam insecutus fertur, quo equidē minus bellicosi in medio collocantur, elephantos & equitatū omnē in subsidiis esse iubens. Xantippus Lacedæmoniorū rex in auxiliū aliquando euocatus à Carthaginēsibus quos Romani sepenumero protriuerant, inspectis Pœnorum copiis atq; in campum deductis, quum in percunctando quemadmodum Romani secum pugnando semper superiores euasissent percepisset, ac errata subinde quibus res eorum subuersæ forent quasi disciplinam quandam aperiens edocuisset, in instruenda acie, sic equitum, sic peditum, sic elephantorum ordinem disciplinamq; digessit, vt qui modo ne conspectum quidem Romani exercitus sustinere possent, vltro iam postularent vt ad hostes ducerentur. Cognito igitur multum ardore Carthaginēsium fortunam prælii ratus Xantippus, aduersus Romanos Carthaginēsium acies sic instruxit. Prima enim fronte elephantos constituit, paulo pòst vrbanā multitudinem dextro ac læuo cornu, deinde mercenarium militem veteranorumq; robur distribuens, expeditos quosq; ac celeres vtrinque inter equitum alas certare iussit. Econtra vt solidam Romanorum aciem perspexisset, qui aduersus elephātos ex omni exercitu expeditos & delectos opposuerant, multiplici subsidio firmauerunt, equitatu in vtroq; cornu diuiso ne ab elephantis perrūpi agmē posset, Xantippus quo Romanorum aciem labefactaret, circumire equitatum ac extremos à

tergo lacessere iussit: hoc quū pluribus in locis faceret, ac legiones Romanæ necessario extra equites conuersæ illis resisterent ac propellerent, interim rarefacta acies ac disiuncta, ab elephantis perrumpitur confligitur`q;` : quo in conflictu XXX. Romanorum milia cecidere. Regulus dux eorum cum quingentis interceptus, & duo milia in Clypeam vrbem fugata sunt. Hannibal imperator maximus, directa acie ad Cannas milites fortiores bellicosiorésque in extremitatibus disponens, ipse cum debilioribus medium, vbi multi ex fortibus & strenuis viris præerant, tenuit: sexcentos deinde equites Numidas transfugere iussit, qui ad fidem faciendam gladios & scuta Romanis tradiderunt, & in vltimum agmen recepti, vbi primum cōcurri cœpit, strictis minoribus quos occultauerat gladiis, scutis iacentium assumptis Romanorum aciem cecidere. Ad hoc etiam miscendarum acierum discrimen, Scipio aduersus Hannibalē in terra Aphrica quum ordinaret exercitum, hastatos prima fronte locauit: principum deinde cohortem, quam quidem triariis demum clausit, nec dēsas suorū acies instruxit, sed quodam interuallo distantes, quò elephanti recepti absque vlla suorum permixtione ac ordinis perturbatione transmitti quirent. Velitum etiam plurimi præstō erant, iussi in ipso beluarum impetu eorum terga dextrum læuúmque latus telis confodere: equites deinde distinxit in cornua, & cū italis equitibus Lælium ab læuo, Masinissam verò Numidis instructum dextro cornu opposuit, quæ ordinatio magnam sibi peperit victoriæ laudem. Hannibal verò econtra cum decernendum sibi necessario esset, & ad illud supremum gloriæ certamen quo nullum vnquam perniciosius, nullum magis terribile vel memorandum quoque, quum vel omnium gentium imperium, vel perpetuum seruitutis iugum suis fore videret, ex Scipionis hostis sui sententia omniúmque qui armorum vel militarium rerū gnari erant, id laudis assecutus, vt suorum cohortes mirabili astu & diuina potius quàm humana ratione disponeret: elephantos enim octoginta trementes in terga turres, militibúsque refertos, habentes, in prospectu Romanorum exercitus præsepsit, vt inde suo terrore, impetu atq; vi, hostium ad suos tāquam clypeus & murus aheneus accessum prohiberent, auxiliaribus, Gallis, Lyguribus, Mauris atq; Balearibus ante Pœnorum suorumq; ciuium cohortem deinde subsequentibus, ne mercenariis diuersarum nationum militibus, quos non fides, non patriæ pietas vlla fortes ac strenuos redderet, fugiendi facultas daretur: vtq; primo post elephantos loco positi pugnæ impetum admittentes extinguerēt rem suorū ac Macedonum multitudinem, vt integri cum fessis hostibus pugnando victores euaderent. Italicos verò & Brutios, tāquam infidos, q; mœsti coacti`q;` magna ex parte terra Itala excedere, impetum ducis & castra sequerentur, in postremam summouit aciem: ad suos postea quum ambo se duces vtrinque recepissent, hortarentúrque varie & ignauiæ notas & præmia militibus præponerent, interim ad initium pugnæ classica Romanorum cecinere, tanto quidem omnium clamore, vt elephanti quos primo agmine anxia tanti ducis cura in præsidium locauerat, fortuna consilium perueriente, in suas acies redirent, impetu`q;` suo loco adeò turbarent vt equitibus in fugam versis primam sītæ ru inæ tantæq; stragis causam præbuissent. Equitibus enim imminuta Pœnorum

acies

acies, pedes in hostes concurrit, primóque nixu loco moueri contigit: hos vt motos Romani sensere, partim sese ad suos recipientes ac terga dantes, Carthaginensium aciem adorti sunt. Re autem bene ac fœliciter gesta, tot iam fugatis equitibus, tot elephãtibus fusis, primisque ordinibus in secundos iam pulsis, inter pugnandum Lælius ac Masinissa qui pauloante pedem referentes aliquantisper profugos insecuti fuerant opportune redeuntes, & quidem equites hostilis exercitus quotquot superuerant à tergo incursant, isq; quasi inopinatus impetus hostilem aciem tanta compleuit formidine vt ancipiti vndique pugna circumuenti funderentur cæderenturq;, nullo pudore, nulla reuerentia tanti ducis valẽte fugam sistere. Et quanquàm sane ab vtroque ipsorum ducum, & ab aliis sæpenumero maiores alibi strages æditæ sint, grande tamen prælium in primis meritoq; seu ducum claritate, seu gentium potentia, seu multitũ virtute, seu ancipiti cæsorum discrimine, seu denique victoriæ effectu inter illustria referendum, quum auctore etiam Floro nõ fuerit maior sub imperio Ro. dies quàm ille quo hęc gesta sunt. Ex Carthaginensibus & sociis xx. M. & eo amplius hac in pugna cecidere, totidem fere capti, signaq; militaria c. xxxii. cum elephantis xi. intercepta. Romanis vero qui superiores euasere, nec incruenta victoria fuit: decẽ nanque milia periere. Dux autem ipse Hannibal mœstus, & equitibus paucis admodum comitatus, Hasdrumetum, id oppidi nomen est, fuga se contulit, singula tam ante prælium quàm in prælio quæ quemlibet magnanimum principem decent priusquam inde abiret expertus. Carthaginem patriam deinde suam profectus vel reuocatus, coram primoribus & summatibus vrbis se non prælii modo, sed belli vniuersi gloria inferiore euasisse, & à Scipione victum & superatum esse non iuit inficias. Cornelius Scipio cognomento Aphricanus, aduersus Hasdrubalem Pœnorum ducem in Hispania bellum gerens, quum per aliquot dies non quo dimicaturus esset ordine duxisset exercitum, ac hostes pari ordine se eo tuto proficiscerentur, eodem die quo manus conferere instituerat instructionis mutauit ordinem, & quibus ipse præualebat infirmissimas hostium partes vna acie aggressus facile fudit. Theogenes Atheniensis, quum exercitum Megaram duceret petentibus acierum ordinem respondit, ibi se daturum. deinde clam equites præmisit, eósq; hostium speciem impetum in socios retorquere iussit: quo facto tanquam ad hostium occursum præpararetur, permisit ita acies ordinari vt quo quisq; loco voluisset consisteret, vt inertissimus quoq; quisq; retro se dedisset, strenui autem in fronte prosilissent, vt quemque inuenerat stantem ita ad ordinem milites prouexit. Adderem his ego Arcturi regis placita, cuius apud nos nescio q̃ verax, sed noua vetq;, & ob id ipsum suspecta mihi est fama: et quãquã historiis miscere fabulas nihil sit aliud q̃ mẽdacio veri fidẽ imminuere, eius tamen hac in re gesta, vel quæ geri potuerũt, cõducibilia plurimũ, nõ siluisse equidẽ q̃ affirmasse maluerim. Hic enim in acie, vt aiunt, instituẽda peditatũ quidem omnem per se ponebat, equitatum quoq;: quumq; pedites pugnam iniissent, equites superuenientes aduersam aciem dissipabant. Præter hos autem seorsum quosdam manipulos militares collocabat, qui prælio feruescẽte superueniẽtes, hostes impeterent. Ita cum fessi integris à tergo vrgerentur, suo commento nunquam nõ vi

ctor

ctor in omni prælio fuit Alexander, peditatum in mediam aciem equites à dextro læuoq; cornu disponens. Idem aduersus Archelaum quum hostium copias multitudinemq; vereretur, virtute autem suorum fideret, aciem in omnem partem spectantem ordinauit, vt circumuentis vndiq; pugnandi facultas esset. Hic idem aliquando omnibus ad pugnam structis, quum prætores militum interrogassent, ad hæc aliúdne quicquã iuberet, Nihil, respõdit, nisi vt barbæ Macedonũ abraderentur. Parmenione verò admirante, an ignoras, inquit, ansam in prælio nullam esse quàm barbę meliorem? M. Antonius aduersus Parthos qui infinita multitudine sagittarum exercitum eius obruebant subsidere suos & testudinem facere iussit, supra quam transmissis sagittis sine militum noxa exhaustus est hostis. Quòd si hostilis acies insolubilis sit, vt plerũq; mos est, scutorũ testudine cuneos insolubiles efficere inuenti sunt aliquando iuuenes militię Romanę qui supra insilirent & scuta manibus euellentes desuper vulnerarent. Scipio Aemilianus ad Numantiam non cohortibus tantum, sed centuriis sagittarios & funditores interposuit. Fuit & mirabilis Romanorum aduersus Latinos Latinorũq; aduersus Romanos in omnibus penè par in instructa acie ratio, cum ęquis ante omnia vtrinq; viribus, eodem animorum ardore, iisdem militaribus institutis, eodem armorum genere congruentes, milites militibus, centuriones centurionibus, tribunos tribunis cõpares collegissent: quũq; in vnum manipuli plures consistent plures hastati, & scutati, & principes, antepilarii, vexillarii, triarii, rorarii & accẽsi. hisq; omnibus quũ munitus esset exercitus, hastati omnium primi prælium inceptarunt: qui si hostibus pugnando inferiores reddebantur, ipsi sese ad suos recipientes à principibus excipiebantur, tuncq; principes qui dicti sunt decernebant, & subsequebantur hastati: q si à principibus quoq; infœliciter dimicatum esset, ad Triarios qui postremos claudebant pedetentim referebantur: qui quũ in acie tertio ordine extremis subsidio locarentur cõsurgentes, hostes incessebant: hi quanquam spei nihil sibi pòst relinquerent, hostibus tamen formidinis plurimum afferebant, quum velut fusos profligatosq; hostes insecuti, & victorię compotes, inopinatam extemplo aciem scutis & hastis horridam munitámque & militum numero auctam intuerentur. Instructis itaque, sicut antè dictum est, ordinibus, aduersus Latinos Romani in aciẽ processere, & Manlius & Decius eorũ dextro ac læuo cornu præfuere. Adiectũ est aliquid Romana disciplina per Q. Neuium centurionem in exercitu Fului Flacci procos contra Campanorũ multitudinem ad instruendam aciem præter eam quæ est ex equitibus peditibúsque pugnã: lecti nanq; agilitate corporis iuuenes, leuibus armis recti, galeiculis gladiisque ac septenis hastis quaternorũ circiter pedum armati, post terga equitum insidebant, & cum ad hostem ventum erat equis desilientes hostem ex improuiso confodiebant, Velites ipsi huiusmodi pugnatores appellant. Samnites præter cæteros belli apparatus, vt acies sua fulgeret nouis armorum insignibus fecerũt: duo nanque illis exercitus erant, & scuta alterius auro, alterius argẽto cęlara, spõgia pectori tegmentum, et sinistrum crus ocrea tectum, galeæque cristatæ quę specie magnitudinis corporum adderent, tunicæ auratis militibus versicolores, argentatis linteæ quibus apparatibus formidinis plurimũ & terroris aduersę parti

redderetur. Fidenates, & Falisci, Veientes item et Tarquinienses quia pares armis non erant ad terrorem in acies hostiles mouendum, cum plurimis suorum noua acie irrumpente, & inaudita & ante id tempus insitata, in habitu sacro sacerdotibus faces & angues fanatico velut instructa cursu preferétibus, Romanorum pari modo aciem exterruere. Scythicæ gentis Amazones exercitum ad pugnam ingressuræ tegmenta corporum pro armis habuere, serpentũ magnorum coria, quorum & quidem præter fidem ingentium copia in Libya superest: vtebantur longis ensibus, hasta & arcu, quo non solum exaduersum pugnantes vulnerabantur, sed fugiendo feriebant insequentes. Aduersus Carolum quoq; in Hispaniis Arabes mirabili arte in instruẽda acie vsi perhibẽtur: equitatu nãque in acie directo, Arabes contra laruarum insuetam faciem obiicientes, simul & tympanorum strepitus concitantes, equis pauefactis equitatum omnem pepulerunt: nec fuit resistendi facultas, donec equorum facie velata auribusq; obturatis milites rigidis personarũ simulachris repugnarent. Baleares tribus fundis quiq; in prælia armantur, vna caput cingunt, altera ventrem, tertia in manibus gestatur: in prælio multo maiores lapides quàm reliqui ita iactãt robuste, vt ab aliquo tormento lapis videatur emissus, in vrbium expugnatione lapidum iactu eos qui desuper ex propugnaculis tuentur mœnia vulnerant, in pugna vero scuta, galeas, omneq; armorum genus confringunt, tantaque vis ac peritia his est vt creberrime grandinis modo in aduersam partem & propinquantẽ iam terræ classem effusa intrare portum sinant neminem: quod cuique enim volunt lapide missili facile contingunt. Nec est quod gentis huius quispiam certissimos miretur ictus, quum hæc sola gentis arma sint idq; vnum ab infantia studium: nam cibum puer à matre non accipit, nisi quem ipsa monstrante, funda percussit. Troglodytæ Aethiopum gens tantæ velocitatis quum sint vt feras cursu pedum assequantur, in aciem arma hæc ferunt hi, scutum ex corio crudo bouis rotundum, & ferratam clauam: arcus alii lanceásque, nec vt Græci ob irã aut ambitionem, sed pabuli gratia belligerantur inuicem. In eorum concertationibus primũ iactis lapidibus quoad aliqui vulnerentur concertant, cum arcu quo admodum exercitati sunt pugnantes, mutuis vulneribus cadunt, eorũq; certamina dirimũt quæ ætate præcedant fœminæ, quibus nullo periculo in medium prodeuntibus (nefas est enim has vllo pacto lędere) exẽplo à certamine cessant. Macæ qui circa Syrtes habitant inter cæteros Libyos quum sint corporibus etiam agiles, patria verò vt plurimum plana, neq; ense, neq; galeis, neq; aliis armis inter pugnandum vtuntur, tantum ferunt hastas, lapidesq; in vasis ex corio factis delatos, cum his certantes, tum in congressu, tum etiam abeundo primo hostem ferire conantur, ad cursum & lapides recte iaciendos longo vsu edocti, ergaq; externos nullius, nullam omnino fidem seruant. Germani acies suas rhedis circundare soliti sunt ne cui spes in fuga relinquatur, hisq; impedimẽta imponũt. Iidem equestrẽ aciem sic struunt, equitum quot millia lectissima sunt, totidem numero pedites velocissimi & fortissimi, quos ex omnibus copiis singuli in singulos salutis suæ causa delegerint: cũ his in preliis versantur et ad eos se equites recipiũt, hi si quid sit durius, concurrunt: si quis grauiori vulnere admisso equo deciderit, circunsistunt:

ftunt: fi quò fit longius aut celerius recipiendum, prodeundi tanta eft celeritas, horum exercitatione vt iubis equorum fubleuati eorum curfum adæquent. Celtiberorum quidem fcutis leuibus certant, alii rotundis vmbonibus magnitudine clypei cruribus ocreas ex pilis factas inuoluunt, galeas ferunt æneas criftatas plumis, gladios infuper ex ferro puro ad palmæ menfuram: qui in conferta pugna ferrum fuo more ad conficienda arma præparantes (nam ferreas laminas in terra abfcondentes ibi tam diu effe finūt quoad debiliore parte ferrugine abfumpta validior fuperfit) ex eo tum enfes fortiffimos, tū cætera ad belli vfum arma neceffaria componunt: hoc pacto fabricata adeò cædunt omnia vt neque fcutum, neque galea, neque aliud quid eis obfiftat: duobus gladiis fulti cum eque ftri certamine fuperiores euaferunt, ex equis defiliunt pedeftremq; adiuuant pugnam. Sueuorum gens quæ longe maxima & bellicofiffima Germanorum omnium eft, equeftribus prœlius fæpe & equis defiliunt ac pedibus præliantur, equosq; eodem remanere veftigio affuefaciunt, ad quos fe celeriter quum vfus fert recipiunt. Galli equitū aciem inftructuri, inter equites raros fagittarios expeditosq; leuis armaturæ interponunt, qui fuis auxilio fint, atq; impetum equitum fuftineant: pedites autem pugnaturi nudabantur, vel nudi fuper vmbilicum vaftis fcutis & prælongis gladiis accincti in pugna perfiftebant. Adhæc cantus inchoantium prælium & vlulatus, & tripudia, & quatientium fcuta in patrium quendam modum, horrendos armorum crepitus, omnia de induftria cōpofita ad terrorem: verùm hęc quibus infolita atq; infueta erant aduerfus Grecos, & Phryges & Cares multi ad victoriā momenti erant: aduerfus autē Romanos quibus gallici tumultus vanitates notæ erāt, nullius vel quàm parui. Nam tametfi femel atq; iterum ad Cremeram et ad Alliam olim fuderint maiores noftros, in deteri us tamen eorum quotidie data res eft, quū ex eo tempore per ducentos iam annos pecorum in modum confternati, cæfi, fugatiq; fint: ac plures quoq; de Gallis victoriæ quàm de toto orbe terrarum per Romanos habitę, ac literarum cuftodiæ traditæ memorentur. Galatæ in pugna iugis vtuntur quæ rhedarius & affeffor ducunt, in bellis obuium hoftem iaculo ex curru primum appetunt, tum relicto curru pedites enfibus certant. Quidam adeò mortem contemnunt, vt pu gnent nudi: cuftodes corporis ex liberis hominibus pauperes eligunt, qui & pro aurigis in pugna feruiant, & ferant fcutum: inftructa acie præire confueuerunt, & ad fingulare certamen hoftium fortiffimos prouocare, arma vt hoftem terrerant quatientes, capita hoftium in acie cadentium abfciffa equorum alligant col lo, hoftium fpolia fanguine perfufa famulis tradunt, in foribus domorum cum cantu atq; hymnis affigenda, quemadmodū feras folent venatu captas: hoftiū nobiliorū capita aromatibus vncta in terris condunt, fumma diligentia oftendentes ea hofpitibus, nullóque precio ea vel parentibus vel aliis reddunt. Britannis vel Belgis Galliæ populis fua cura hæc inuenta etiam funt, effedis & carris apud ipfos primū repertis ftruunt genus pugnæ, quod eiufmodi eft, Equis enim huiufmodi curribus iunctis & bellatoribus impofitis, omnes primò partes perequitant, inter media equitum agmina tela iaciētes, atq; ipfo terrore equorum & ftrepitu rotarum fuperftans hoftis, infolitusq; eius tumultus, nōnūquam Romanorum

norum conterruit equos altorumq; ordines plerunque perturbauit. Cæterum hi quum se inter turmas immiserint, essedis desiliunt & pedites præliantur. Interea aurigæ paululum è prælio excedentes, ita se locāt vt si ab hostibus suis premantur, tutum receptum ad eos habeant: ita mobilitatem equitum, peditum stabilitatem in prælijs præstant, vsu quotidiano & exercitatione instructi, vt & decliui & præcipiti loco equos sistere, moderari, ac flectere per temonem, percurrere & iugo insistere, & in currus quàm ocissimè se recipere consueuerint. Quod genus pugnæ ab orientalibus sumptum puto, qui curribus falcatis vtuntur in prelijs, ex quibus est pugna haud dissimilis. Multa in his spes orientalibus fuit. Filii Ioseph multo tempore ab hæreditate prohibiti sunt curruum falcatorum metu. Sisara noningentos in expeditione contra Israhelitas produxerat. Darius eam speciem obiecit Alexandro, quos ille laxis ordinibus suos iussit excipere, & non impune vagari. Hos in bellis & rex Mithridates, & rex Antiochus, aliiq; plurimi nobilissimi duces habuerunt. Ex equo acies vbi armis ad pugnam instruere Thessali prius docuere, hos postea omnes pene secutæ nationes, equis ad certamina vsæ sunt, ac in dies magis magisque vtütur: verum Scythæ non equos pro bello, sed equas malunt: quoniam vrinant cursu non impedito. Colophonii & Castabolēses canibus in bella ductis primas acies instruebāt, tutissima ac fidissima hominum auxilia, non eris alienæq; stipis indiga, nec dominorum fidem detrectantia. Dominos enim constat canum auxilio à crassatoribus sæpe defensos, & pugnasse eos aduersus hostes pro dominis. Garamātum regis exemplo quem ducentorum canū acies obiicientes sese contra resistētes propter bella, ab eo quo detinebantur exilio reduxere. Seianus perfidus miles, acerrimos canes vt sibi vni māsuetos & mites, hostibus verò in acie feros & immanes habere posset, sanguine pascebat humano: Bactros, credo, secutus, qui canibus humana carne nutritis obiiciunt senes: quod quum Alexandri præfectus Sisanor emendare voluisset, pene amisit prouintiam. Aduersus Amilcarem Hispani, non canes, sed boues vehiculis adiunctos in prima fronte locarunt, vehiculáque thesinæ, sulphuris, ac fæpi plena, vbi æneatores pugnæ signum dedere incēderunt: actis deinde & exagitatis sic bobus, consternatam ac dissipatam hostiū aciem reliquere: neq; enim ludibriis præcipitiq; furore, sed alta consilii meditatione his inuentis maiores bella tractabant, deserta quoq; requirentes, vt elephantos ac terrificas feras etiam ad pugnam cogerent. Equidem de natura elephantorum non operose tractandum, quoniam in remotis orbis partibus reperiuntur: quę autem ad bellorum vsum attinent, his instandum. Capti quàm ocissime mitificantur ordei succo, truncos gratissimo in cibatu habent: palmas quoq; celsiores frōte prosternunt, atque ita latentium fructum assumunt mandūntque: & si pabulum in præsepio positū attingi cōtingat à mure quē maxime animaliū odere, fastidiūt: in potu quoq; hausta hirudine, quam Sanguisugam vulgo appellāt, cruciatum maximum sentiunt: & quod ad docilitate attinet, minimi Aethiopis iussu discunt subsidere in genua, ambulare per funem, militare, turres armatorū in dorsis ferre, magna ex parte Persarum & orientalium regum bella conficientes. Ad acuendos verò eos in præliū, linteū vuæ vel mori sanguine tinctum eis ostēdūt:

& prosternant licet acies, proterant armatos, suis tamen & muris animantis exigui stridore ac visu(tanta est rerum natura) terrentur, territi vulneratique retro semper cedunt, haud minore quandoque suarum partium pernitie. Semiramis bellum Indis motura, inferior illis elephantorum apparatu, rem excogitauit qua terreret Indos cogitantes nequaquam extra Indiam elephantos esse. Occisis igitur ccc. boum milibus, carnes operariis distribuens, coria insui fecit elephantorum instar, quæ postmodum fœno referta veri elephanti speciē præ se ferebant: intus hominem, camelumque super quo sedens formam beluæ duceret, inclusit, hæc in loco semoto occultoque acta, ne qua exterius emanare possent, vt inde improuisa se perculsi, veras bestias existimarent: his biennio confectis, tertio in Bactris coëgit. Fuerunt præter aliam infinitam multitudinem currus ad milia centum, erant totidem numero homines supra camelos cum gladiis cubitorum quatuor: assuefecit autē equos ne eis simulachris terrerentur, quod & Perseus Macedonum rex multis pòst annis in eo bello imitatus. Verum neque illi in bello, neque Semiramidi profuerunt: audita enim rex Indorum tum exercitus magnitudine, tum ingenti apparatu belli, conatus est excedere Semiramidis vires, accitis maioribus quàm quæ erant Semiramidis copiis, elephantorúmque syluestrium venatione facta, plurimos ad bellum instruxit, vt verum terrorem quem intulerunt aspicientibus inicerent. Pyrrhi bellis hi primum in Italia visi fuerunt, quippe qui vsque ad id temporis inuisos Romanis, numero xx. in Italiam primus inuexit. L. Metellus pontifex victoria de Pœnis captos xlii. vt quidā clx. transtulit ratibus, quas doliorum consertis ordinibus imposuerat. Antiocho regi, Antipatre auctore, duo fuere celebres in bellicis rebus, cognominibus suis appellati atque distincti: etenim nouere ea. Certe Cato quum imperatorum nomina annalibus describeret, eum qui in acie punica fortissime prœliatus est, Surum tradidit appellatum, altero dente mutilato. Antiocho vadum fluminis eis aliquando tenuit experienti. Ajax aliquando dux agminis semper tunc pronunciatum est eius fore principatū qui transisset, ausúmque Patroclum, ob id phaleris argēteis, quibus maxime gaudent, & reliquo omni primatu donauit, ille qui notabatur media vitam finiens, mortem ignominiæ prætulit. Mirus nanque his pudor est, victiq; vocem fugiunt victorum, terrámque ac verbenas porrigunt pudore. Idem rex quum in prœlati fluminis transitum elephantos compellere non posset, nec nauium copiam haberet, iussit ferocissimum elephantū sub aure vulnerari, & eum qui vulnerasset statim transnato flumine procurrere, elephantus exasperatus ad sequendum doloris sui auctorem tranauit amnem, reliquisq; idem audendi fecit exemplum. Antiochus quem Eupatorem dixerunt xxxii. in acie contra Iudæos produxit, in subsidiū cuiusque bestiæ quingentis equitibus deputatis, in singulis turribus fuere pugnatores xxxii. electi. Hannibal aduersus Scipionem in Aphrica quum exercitum dirigeret, elephantos octoginta in prima fronte locauit vt auxiliares Gallos & Lygures, Mauros & Baleares Pœnis à tergo stantibus à fuga arcerent, hostiúmque aciem terrore peruerterent. Cæsare dictatore, tertio consulatu suo viginti etiā elephāti cōtra pedites quingentos pugnauere, iterūq; totidem turriti cum sexagenis propugnatoribus eodē quo

priores numero peditum & pari equitum ex aduerso dimicante, prima inter regem Pyrrhũ & Leuinum consulem apud Heracleam Campaniæ urbem, fluuiumq; Lyrim pugna commissa, introducti inter concurrentia agmina elephanti forma truces, odore graues, mole terribiles, ut videre Romani, nouo pugnandi genere circunuenti, & territi, equis maxime pauitantibus diffugerũt: sed postquã Minutius Centurio quartæ legionis primus hastatus protensam in se, haud improprie belluæ manũ appellatam gladio desecuit atq; in suos sæuire coegit, eius immoderato discursu perturbari ac permisceri ordines cœpere, finisq; pugnæ beneficio etiam noctis impositus est. Secunda inter Pyrrhũ eundem & Romanos pugna fuit P. Sulpitio, Decio Murena consulibus, ubi elephãti qui prima pugna vulnerati atq; in fugam posse cogi deprehensi fuerant, subiectis inter posteriora & molliora ignibus exagitati, ardentes insuper machinas furore trepidi circunferentes exitio suis fuere. Tertia inter Pyrrhũ & Romanos pugna fuit Curio Dentato consule, ubi elephantibus in subsidium missis Romani assueti iam pugnare cum belluis, cum malleolos stuppa inuolutos ac pice oblitos insuper aculeis tenaces præparauissent, eosq; flagrantes in terga belluarum turresque vibrassent, non difficile furentes, ardentesq; belluas in eorum excidium quorum subsidio fuerant retorserunt. Eosdem aliquando Velites à volitando dicti vel à græco βέλλειν, id est, iaciẽdo, quod genus militiæ paulo antè repertum fuerat, fabrili scalpro inter aures adacto, retrò agebant, & quũ à suis tegi non possent, necabantur. Id genus occidendæ belluæ cum opus esset, Hasdrubal Hãnibalis frater primus inuenit, unumq; uno ictu confectum accepimus telo in vitalia capitis per oculũ recepto: ipsi tela cæteraq; quæ hæserint corpori, olei potu decutiunt. Contra hos diuersa resistendi ratio fuit, bini equi cataphracti ad currũ iungebantur, quibus insidentes longissimas sarissas in elephantos dirigebant: muniti enim ferro, nec à sagittariis quos elephanti vehebant lædebãtur, & ipsorum impetum equorum incursatione vitabãt. Cataphractos alii mittebãt milites, ita tamen ut aculei ferrei undecunque in eorum armis prominerent, ne venientem in se militem sine vulnere elephanti possent excipere. Alii velitum aciem his obiecere, dato eis præcepto ut quàm primum elephanti ab hostibus acti spatio intermisso reciperentur, ad elephantorum impetum vel retrò, vel põst, vel ad latus contunderent equitatum. Permulti quoq; quo nihil tutius erat, eminus fundis eos per quos regebantur elidebant, sicq; in suos plerunque lapidibus adactæ belluæ, & amissis rectoribus sæuire cogebantur. Venientibus nonnulli quasi terrore quaterentur, continuas detrahebant cohortes: manipulisque inter se distantibus spatium dabant, cũmque agminis medium attigissent, circunfusa militum multitudine obruebantur, illæsique vnà cum rectoribus aliquando intercipiebantur. Camelos Vitelliani in terra Aphrica, & aliquot clari etiam duces in aciem produxere, qui ante legiones positi, aut cum legionariis mixti, cum cominus pugnaretur, hostiũ sæpe acies peruertere. Crœsus numeroso ac præpotẽti hostium equitatui eos obiecit, quorum nouitate aspectus, odore, atque horrore trepidantes equi, nedum equitum, verum etiã peditũ suorũ acies peruerterunt, vincẽdosq; hostes præbuerunt. Cameli itẽ cũ Scipione Antiochũ deuicere, & cum Archelao

item

item ad Orchomenum & Cheroniā conseruisse camelos memoriæ proditum est. Horum qui in pugna præstent nonnulli gibbum duplicē in dorso habent, duos quoq; in bello in certamen sagittarios ferunt dorso, inuicem contrarie resi dentes: alterum à fronte versus hostem, alterum contra persequentem pugnātes.

Tentarunt etiam Pœni, vt Lucretius inquit,
tauros in munere belli,
Expertiq; sues sæuos sunt mittere in hostes,
Et validos partim præ se misere leones,
Cum ductoribus armatis sæuisq; magistris,
Qui moderarier his possent vinclisque tenere.
Nequicquam quoniam permixta cæde ruentes
Turbabant sæui nullo discrimine turmas
Terrificas capitis quatientes vndique cristas:
Nec poterant equites fremitu perterriti equorum
Pectora mulcere & frenis conuertere in hostes

ROBERTI VALTVRII
AD ILLVSTREM HEROA SIGISmundum Pandulphum, de re Militari Liber Septimus.

De Religiosis, hoc est, infaustis uel infamibus mensium quorundam diebus ac tempore ad bellum idoneo Cap. I

Actenus, Sigismunde Pandulphe, de instruēda acie secundum diuersos ducum astus, variásque rationes de impugnatione huiusmodi atque expugnatione, si quando vsus tulerit, ad præsentiū ac posterūm instructionē dicta sint: deinceps vt erat propositum, de religiosi temporis diebus ac mensibus p̄sēnti materiæ subiacentibus, quos infames, atros, vel infaustos in xi. cōmentariorum grammaticorum Nigidius appellauit, pauca memorare exempla forsan nō incongruū erit, seu recte seu perperam id fiat. Mensis itaque octobris pridie nonas Romanos primo quidem à Cymbris sub Scipione exercitu priuatos fuisse constat, postea verò imperatore Lucullo Armenios & Tygranem vicisse. Lucullus enim in Armenia cum decem milibus peditum & mille equitum aduersus Tigranem qui centum quinquaginta milia hominum in expeditione haberet hoc die profectus cū esset quo Scipionis copiæ consumptæ sunt à Cymbris, & quidam dixisset Romanis illum diē infaustum esse atque formidabilem, Pugnemus igitur, inquit, hodie impigre, qui hunc quoq; Romanis diem ex atro

& tristi hilarem iocundúmq; reddamus: atq; quum pugnasset illósque fugasset, Romanos quinqueleto interceptos amisit, hostium verò supra centum milia occidit. Mensis nouembris clades Barbaris magnas euidenter intulit: hoc nanq; mense Alexandri regis ductores ad Granicum vicit, & Carthaginenses septima & vigesima die apud Siciliam à Thymeleõte victi sunt, sub quam diem Ilion captũ videtur sicuti Ephorus, & Callisthenes, & Damasches, & Philarchus perhibent. Bœotiis quidem contigit mensis Ianuarii quinta die binas præclaras & insignes victorias cœpisse, vtpote quibus Græciæ libertatem restituerent. Februarius Græcis haudquaquam æquus extitit, huius septimo die pugna cũ Cranone, ab Antipatro victi funditus periere, & in Cheronia ãtea aduersus Philippum haud fœliciter pugnauere. Hac eadem die februarii eodemq; anno qui cum Archidamo transiere in Italiam, ab illius loci Barbaris fœde consumpti sunt. Vigesimamnonam Carthaginenses obseruant, vt quæ plurimas eis & maximas calamitates intulerit. Mensis Martii sexta quidem die Marathone, tertia vero in Platæis simul & apud Michalem Persæ à Græcis deuicti sunt: quinta vero & vigesima die, Arbelis Athenienses nauali pugna circa Naxon victores fuere, sub ipsam præterea eiusdem mensis vigesimam diem Macedonum Athenienses præsidium cepisse, quo die mystico lustrant Baccho. Apud Romanos præliares etiam dies sunt, qui ab iustis non segregantur: siquidem iusti sunt cõtinui xxx. dies, quibus exercitui imperato vexillum rufi coloris in arce positum est: præliares autem omnes, quibus fas est res repetere, vel hostẽ lacessere: eligendi enim ad pugnandum diem Romanis tunc fuisse licentiam constat, si ipsi inferrent bellum. Atcum exciperent, nullum obstitisse diem quo minus vel salutem suam, vel publicam defenderent dignitatem: vitabant & ad viros vocandos dies qui essent notati rebus aduersis. Dies autẽ qui sunt postridie Kal. nonas, idus, quãquã ad rẽ sane militarẽ nihil attinere notet Varro, sed ad solas actiones respicere priuatas, ad omnia tamen maiores nostri cauendos putauerunt: quos etiam atros, velut infausta appellatione damnarunt: ob hanc causam dictos habitosq; atros Seruius Flaccus scribit, quòd vrbe à Gallis Senonibus recuperata L. Atilius in senatu verba fecit, Q. Sulpitium tribunum militum ad Alliam aduersus Gallos pugnaturum, rem diuinam dimicandi gratia postridie fecisse, cum exercitu populi Romani occisum. Item apud Cremerani multísque aliis temporibus & locis post sacrificium die postero celebratum male cessisse conflictum, & post diem tertium eius diei vrbem præter capitolium captam fuisse, quàm plurésque alii senatores recordari se dixerunt, quotiens belli gerendi gratia res diuina postridie Kal. nonas, idus populi Romani facta esset, eius belli proximo deinceps prælio rempublicam male gestam esse, túnque ea re per senatum in pontifices reiecta vt ipsi quid videretur statuerent, pontifices decreuerunt vt hi dies neq; præliares, neq; puri, neq; comitiales essent, nullúq; his diebus sacrificium rectè futurũ: quod nec doctissimũ poetã Ouidiũ preterit, primo Fastorũ dicẽtem,

Vendicat ausonias Iunonis cura Calendas.
Idibus alba Ioui grandior agna cadit.
Nonarum tutela adeò caret omnibus istis

Ne

Ne fallare caue proximus ater erit.
Omen ab euentu est illis: nam Roma diebus
Damna sub aduerso tristia marte tulit.
Hæc tibi dicta semel totis hærentia fastis,
Ne seriem rerum scindere cogar erunt.

Ante diem tertium nonas octobris & ante diem sextum idus nouembris nihil in repub. maiores nostri geri voluerūt. Itaq; per hos dies nō cū hoste manus con serebantur, non aliud quodcunq; in repub. non exercitus scribebantur, non comitia habebantur, non aliud agebatur, nisi quod vltima necessitas exegisset administrabatur. Ante diem quoq; quartum Kal. vel nonas, vel idus, tanquam inominabilem diem pleriq; vitant, cuius obseruationis an religio vlla sit, memoriæ proditum nihil inuenio, nisi quòd Claudius annaliū quinto, cladem illā pugnæ Cannensis vastissimam factam dicit ante diem quartum nonas sextiles. Ante diem insuper xv. Kal. sextiles à Romanis haud procul fluuio qui Allia nuncupatur ac xi. milibus passuum via Sabbaria ab vrbe distat, instantibus Gallis male pugnatum est, fusaq; extemplo Romana acies, ad ripam fluminis quo sinistrum cornu defugerat à Celtis tāta strages facta vt vrbi subito subsecuta ruina, & patrū cædes, atq; capitolinæ arcis obsidio. Eorum fuga verò nocturna fuit, eo tempore quo commissa est, pugnatumq; est circa æstatis finem circaq; plenilunium, quo die ingens & antea clades in Fabios ad Cremeram flumen inter vrbē & Veios acciderat: sex & trecenti nanque patritii, milites omnes ex eodem genere eademq; familia vna die à Veientibus cæsi sunt. Pompeius etiam fugientē Mithridatem ad prælium compellere cupiens, noctis tempore expugnationem fieri statuit: quem Pompeius insecutus, vt luna tunc orta à tergo Romanis erat, Mithridates exercitus longitudine vmbrarum, proximitatem hostium ratus, cuncta in irritum tela fudit: illi inermes aggressi, sine labore certaminis vicerunt, & castra ceperunt. Hannibal apud Cannas hac militari temporis ratione & astutia vsus non noctis tempore, sed orto iam sole aduersus Romanos dimicaturus, ita suos ad pugnam struxit vt contra solem orientem exercitum romanum pugnare coegeret, contráque Eurum ventum quem nostri Vulturnum vocant: nam in morem ardentis fulminis mane more suo perflare solitus tunc flabat, rapidúmque puluerem ex patentibus torridisq; campis eleuabat, & supra Carthaginensium phalanges ad ora Romanorum impellebatur: sicq; cum Euri vel Vulturni vēti adiutorio, ac fulgoris oculos hostium perstringentis, Hannibal illam memorabilem & immortalem Cannensis pugnæ gloriam sibi adeptus: vbi ipse quum esset crudelissimus Romanísque infestissimus, tanta tamen inimicorum atrocissimorum cæde satiatus, parci iussisse perhibetur. Par postea ratio Romanos iuuit. Marius enim & Catullus coss. contra Gallos pugnaturi, virtuti dolum addiderunt: primum nebulosum nacti diem vt hosti inopinanti occurrerent, tum ventosum quoque vt puluis in oculos oráque ferretur, tum acie conuersa in orientem, vt, quod ex captiuis mox cognitum est, ex splendore galearū ac repercussu ex aduerso visum eorum puluis oppleret, & splendor hebetaret, totam terribilem Gallorū multitudinē minima Romanorū clade profligauere. Est etiam

præterea sua sabbatismi ratio Iudæis, qua quum eis nefandum sit quicq́ feriæ rei facere, Diuus augustus Vespasianus adortus eos superauit. Eosdem alia atq; huic dissimili ratione subegit Antiochus: is enim quum Hierosolymam obside ret, Iudæis ad maxima illa solennia petentibus dierum septem inducias, non eas modo dedit, sed etiam tauris auratis cornibus odoribusq́ & pigmentis affatim præparatis, ad portas vsque pompam egit, atque sacrificio illorum sacerdotibus tradito, ipse in castra rediit: Iudæi verò admirati, continuò sese post solennitatem dedidere. Est & aliis gentibus alia quoq; temporis ratio. Nam Myleiades quum Persas triduanę religionis ocio teneri didicisset, improuisos inuasit & obtinuit. Athenienses quum subinde à Lacedæmoniis infestarentur, diebus festis quos sacros Mineruæ extra vrbem celebrabāt, armis veste celatis, peracto ritu suo, non statim reuersi Athenas, sed potius inde raptim acto Lacedæmonem versus agmine, eo tempore quo minime timebatur, agros hostium quibus subinde prædę fuerant vltro depopulati sunt. Athenięses simili modo vbi aduentare Darium compererunt, quanquàm auxilium à Lacedæmoniis poposcissent, tamen quum detineri Persas quatriduanæ religionis ocio compertum haberent, spem religionis occasione sumentes, instructis tantum decem milibus ciuium & Plateensibus auxiliaribus mille, aduersus sexcenta milia hostium campis Marathoniis perruperunt, Myleiade eius belli duce, qui celeritate magis q̃ virtute fretus, alacri satis expeditione prius hosti cominus hæsit, quàm posset expedito sagittarū ictu propulsari. Tanta in eo bello diuersitas certādi fuit, vt ex alia parte viri ad occidendum parati, ex alia pecudes ad moriendum præparatæ putarentur. Ducenta enim milia Persarum apud campos Marathonios ea tempestate ceciderunt. Germanorum etiam animos quum sortilegarum vaticinia mulierum obtunderent, vt puta quæ fluuiorum cursus, vortices, strepitúsq; coniectantes futura prædicerent assererentq́ siue Ariouisti eorum regis instituto, siue lege non esse fas superari eos si ante lunam nouam contenderent, Cæsar satius esse duxit cir ca tempus inuadere, quàm idoneum illis tempus expectando cedere: facto itaq; in eorum munitiones & tumulos impetu, non antea stimulare ac incessere desti tit quàm ira deducti pugnam capesserent. His hac de re denique in fugam versis, Cæsar stadius cccc. ad Rhenum vsque persequens, terram omnem cadaueribus spoliisq́ refersit. Ariouistus cum paucis præueniens, Rhenum traiecit: cęsorum numerum lxxx. milia fuisse perhibent.

De loco metationis insidiisq́; hostium deligendis: quid speculator, & quid explorator, in quoq́; differant Cap. II.

Ic deinde locus castris idoneus deligatur necesse est. ea enim res maxime rationis est bellicæ, vt hostis hostem si petierit è sublimi repelli non possit, aut sane coll. ctis viribus excipi: siue igitur ex itinere quiescendum sit, siue castra castris obiicienda, in deligendo loco hanc rationem haberi oportet, vt locus arte vel natura munitus sit, & necessariis suffici ens: arte, veluti fossa, vallo, vel aggere: natura munitus, vt sunt tumuli asperi dif ficiles, colles ardui, locaq; edita & aspera quæ verrucas Cato appellauit, vt loca fluminibus vel paludibus cincta, necessariis sufficiens, vt materies, aqua, frumentumq;

tumq; de proximo peti possint. Quòd si & horũ cõparatio habenda sit, loca munita q̃ opulẽta viros illustres fecisse magis inuenio, quod & Mario venit in successum. Is enim tertio cõsulatu suo, bello Cymbrico quũ collẽ occupasset qui campo & fluuio imminebat, vbi hostes se diffuderant, quúmque aqua exercitui deesset ad potandum, querelisque omnium coargueretur, aquam in prospectu esse respondit, sed eam ferro vindicandam. Primis itaque calonibus in pugnam cum clamore ruentibus, subsecutus exercitus, mox iusto certamine compositis agminibus, bellum gestum est, & vicere Romani. Iulius Cæsar loca eminentia in omnibus approbauit, quæ si negasset facultas, irrigua præficiebat. Inuenitur etiam Gallicis expeditionibus aliquando iuxta fluuium Axonam castra posuisse, quæ res & latus vnum castrorum ripis fluminis muniebat, & post eum quæ erant, tuta ab hostibus reddebat, & commeatus vt à proximis ciuitatibus sine periculo aduehi possent, efficiebat. Cn. Pompeius in Capadocia locum delegit castris ponendis editum, ab imo paulatim procliué: vnde adiuuante procliui impetum militum, facile ipso decursu Mithridatem superauit. Q. Metellus in Hispania citeriore in castra hostiũ humili loco posita ex superiori parte flumen immisit, & subita inundatione turbatos per dispositos insidiatores cecidit. Tanto itaq; locus vtilior iudicabitur, quanto fuerit editior: in subiectos enim vehementius tela torquentur, maiorique impetu pars editior obnitẽtes propulsat, & impellit, quum hi qui humili sunt loco castrametati, duplex subeant cum loco primum, deinde cum hoste certamen.

De oppositi loci positione, multitudine, voluntate, studijs, ac consilijs. Cap. III.

ET quoniam præcellentis est ducis munus, tum pace, tum maxime bello hostium regionem exploratam planeq; cognitã habere, ne omnes ordines temere vagari errareq; contingat, considerandum quoq; oppositæ ipsius regionis quæ sit naturalis positio, rupibus ne munita aut fluminibus cincta, vel paludibus impedita: inhabitantium præterea multitudines quantæ, quæ voluntates, quæ studia, quæ consilia perquirẽdum: si mis, an infirmis, natura vel arte munitis præsidijs contineantur: quæ singula in ducis considerationem deducta, si minus per se præstare queant, alios quorumcunque locorum peritissimos adiungere oportet. Hæc autem tutè ac commode poterunt, si ex vtrorumq; amicis ciuitatibus atq; mercatoribus futuri sunt qui explorent. Ciuitates enim, omnes qui importent aliquid quàm liberaliter semper accipiunt. Sunt qui hæc per hostes, aut per suos, vel etiam per seipsos imperatores quidam scrutati sunt. M. Cato in Hispania, quia ad hostium consilia alio ingenio peruenire nõ poterat, iussit trecẽtos milites simul impetum facere in stationem hostium raptimq; vnum ex his in castra perferre incolumem, tortúsque ille, omnium suorum archana confessus est. Iulius Cæsar missis equitibus his qui sin agris reperisset, hostium res & consilia scrutabatur: & vt concordi corũ sententia reperisset, quid agendum in consultatione deliberabat, & scitè ac sapienter id quidem. Speculatores deinde exploratoresq; de suis mittere veteri solum ducũ institutum esse: & quanquam duo hæc vsus sæpe confundat, discernit tamen ratio, & doctissimorum hominum auctoritas, vt speculator is sit qui hostilia silen-

tio

tio perspiciat, quũ explorator clamore peccata cognoscat. Explorare enim antiquos pro exclamare legimus vsos, sed postea prospicere, & certum cognoscere cœpit significare. Per se quoq; nullo extrinsecus adminiculo, explorandi modus quidam est, quo & ipsi duces vsi sæpe perhibētur, sicut Aemilius cons. bello Etrusco: hic enim dux apud oppidum Coloniam, multitudinem auium procul contemplatus citatiori volatu ex sylua consurrexisse, intellexit illic aliq̃d insidiarum delitescere, quòd & turbatæ aues & plures simul euolarent. Præmissis igitur exploratoribus, decem milia Coloniorum comperit, excipiendo ibi Romanorum agmen in itinere, eaq́; alio quàm expectabatur itinere latenter missis legionibus circumfudit. Thianicus Horestis filius similiter quum audisset iugum ab hostibus munitum, præmisit sciscitaturos quid rei foret, referentibusq́; non esse verum quod opinarentur, ingressus iter vt ex eo loco vidit magnam vim auium simul euolasse, arbitratus est ibi hostium agmen residere, itaq; circunducto exercitu illusit insidiatores. Per sese autē hostium res scrutati sunt Alexander, Sertorius, M. Volusius, ædilis plebis & Maximianus quoq; qui cum Diocletiano postea imperauit, & mutato habitu quidem. Iulium verò Cæsarem & habitus mutatione & per alium, & per sese etiam explorasse constat. Nam quum Britanniam expugnare illi mens esset, & insulæ statum moresque hominum percunctari, explorasse per C. Volusenũ, vt cõmunis habet historia, sunt tamē non ignobiles auctores qui Cæsarem per seipsum portum & nauigationem, & accessum ad insulam explorasse confirment: & quanquã illi fortunam suam experti forte probauerint, omnino tamen audaciæ & temeritatis mihi maximę esse videtur, consilium & subsidium totius exercitus periculis obiicere, quum hi omnes aut vitæ sug, aut alienę necis cupidi sint, qui huiusmodi vel ipsi sustinuerint, vel alios perpeti coëgerint: maxime quũ id quod Scipio et Valerius Lauinus coss. & Xerxes pro sua nobilitate memorabile posteris reliquerũt exemplum, non sępe sed perrarò contingat. Ille enim captus tres Hannibalis exploratores circunduci per castra iussit, ostēditq; his totum exercitum nihil de hostibus percunctatus: mox etiam prãdiũ dari iussit, eisq; refectis, impune redire, vt quæ apud Romanos vidissent Hannibali renunciarent. Hic verò quum nõ secus intra castra sua exploratorem hostium deprehendisset, magnámque copiarum suarum fiduciam haberet, circunduci eum iussit, terrendiq́; hostis causa exercitum speculatoribus eorum quotiens voluisset patere. Postremo Xerxes similiter Darii filius quos in castris speculatores Græcorũ deprehendisset nullo affecit supplicio, quin vbi iussissent eos circunduci, vt audacter intuerentur exercitum cuius gratia venerant, libere quòd voluerunt dimisit incolumes. Præterea non vsquequaque etiam obuiis & transfugis quibusque credendam salutem suam plurimorũ periculis edocemur. Babylon enim ingens, quam exercitus capere nulla vi poterat, Zopyri arte capta est: se nanq; plagis affici, auribusq́; ac naribus mutilari consulto iussit, ac deformis veluti transfuga vrbem ingressus, se cum omnium audientium intuentiumq́; consensu ita Darii iussu cæsum mutilatumq́; finxit: inde populum cohortatus forti animo vt esset, ac mœnia tueretur patereturq́; se vnà cum suis recentiore ira & iniuria lacessitum, bellum contra Darium inire. His nanque

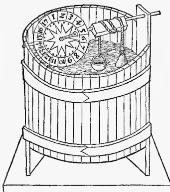
que & aliis huiusmodi Babylonii decepti fraudibus, summam gerendarum rerum omnium curam & potestatem liberam Zopyro tandem omnium transfugio tribuerunt: augendam verò ad fidem sæpe is profligauit hostes, ac postremo creditam multitudinem in hostium manus duxit: sic vrbs Babylonia, quæ vi non poterat, fraude capta est. Quum autem Darius postea punicum malũ quoddam, & id quidem permagnum aperuisset, quærenti cuidam quidnam tantum habere vellet, quanta esset granorũ multitudo, Zopyros se velle respondit. Erat autem Zopyrus non modo comes illi, verùm vir tum probus, tum amicus, qui vbi sese ipse cecidisset, narémque & aures obtruncasset, & ita creditus Babylonios fefellisset ac Dario tradidisset vrbem, sæpe dicebat Darius, Zopyrum malle integrum quàm centum capere Babylonias. Iulianus quoque in Parthos expeditionem agens, quum in desertum primo captiuorum habuisset ductorem, postea quidam senior transfuga sub schemate proditoris ei se compendiosum iter ostendere pollicitus, quum triduò ambulantes ad maiores solitudines peruenissent, in insidias inciderunt: & mox quidem illum senem fustibus occidere, confitentem se hoc pro patriæ libertate fecisse, & libenter aspera quæque pati velle: in quo bello imperator concidit, & exercitus in conditionem adductus est. Valerianus item Augustus doctrina & eloquentia clarus, ingẽtem exercitũ in Persas agens, & incaute quidem suorum ac aliorum ductu à Sapore Persarum rege captus, ignominiosa apud Persas seruitute consenuit, donec damnationẽ sortitus vt ipse acclinis humi, regem ascensurum equum non manu, sed dorso semper attolleret. Ad postremum quum nulla præda hostibus pulchrior nec præstantior quàm exploratorum, vel speculatorum, si capi eos contingat, quod sæpe fit, quum persequantur quodcunque se illis peruium obtulerit, non vsque ita fides habẽda illis vt custodia negligatur, sed instructa semper omnia et parata esse oportet, æque ac si hostem instare vel imminere nunciatum sit.

Castrorum forma officiorumq́; castrensium ritus Cap. IIII.

HIs pro loci qualitate hinc inde rite peractis, castrorum formam secundum maiorum disciplinam officiorũq; castrensium ordinem, ritus, ac rationes ex reliquo prosequamur, quattuór namque angulis eorum dimensio designabatur. Nam & fabrorum multitudo & ferramentorum copia quæ vsus extructionis poscit sequitur exercitum, & interior quidem pars castrorum tabernaculis distribuitur, ambitus autem eorũ extrinsecus muri faciem præferebat, ordinatis etiam turribus pari spatio dispositis, quarum interualla telis atque balistis aliisq; machinis saxa torquentibus, omnibúsque instrumentis missilium complent, vt cuncta scilicet iaculorum genera in promptu sint. Ex omni denique muri parte, quattuor portas ædificant, tam iumentis aditu faciles, quàm ipsis si quid vrgeat intro currentibus latas. Intus autem castra vici spatiis interpositis dirimunt, mediáque castrorum tabernacula collocant, & inter hæc imperatoris ac ducis maximi mediũ templo simillimum, vt quasi repentina quædam ciuitas existat, forúmque & opificum stationes, & sedes militum, primatibus ordinúmque principibus, vbi si qua sit inter illos ambiguitas iudicet: ipse vero ambitus, & omnia quæ in eo sunt, multitudine simul & scientia, &

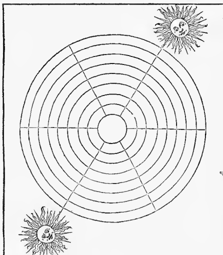
fabrican

fabricantium opinione quum opus est dicto citius communitur, qui si res vrgeat, fossa extrinsecus cingitur depressa cubitis quattuor, pariquespatio lata. Castris etiam sic munitis aut muniendis armata custodia deesse non debet. Numerus cohortis extimatione nunquam inferior, per singulas portas si periculū immineat ducis arbitrio augetur, hiq; per vices quaternis horis die noctuq; sibi succedunt. Horarum autem discretionem veteres aqua & vmbra denunciarunt, & ad posteros in hunc modū noscenda transmiserunt. Duo nanq; illis vasa erant aenea, siue vt Clesbius Alexandrinus primum instituit, ex auro perforata, aut ex gēma terebrata: ea enim nec terūtur percussu aquę, nec sordes recipiunt vt obturentur. Non vbique tamen ea visui: nam alibi alteri fundus erat in modum clepsydrę foratus, et quod erat integrū vacuū subiecerūt, pleno aquę altero superposito: alibi superioris vasis vacui fundus erat simili modo perforatus, alterū quod subiecerūt integrum ac aquae plenum, altero superaddito & aquam contingente. sed aquae meatu antè hinc inde munito, quae vbi primum coepit sursum vel deorsum emergere, vel effluere, vel influere, mox munitione subducta permiserunt influere vel effluere, fluxitque in noctis ipsius & sequentis ipsius diei finem, atque id vsq; ad principium noctis secundę: sic sibi mensurā temporis in aquae de illo fluxu susceptę quantitate posuerunt, ac in partes quas xii. sub fida dimensione diuisa decreuerunt in ipso ciclo constituere, & diuisionibus annotauere, vt certi essent horarum numeri, in quos eas ingredi, morari & egredi nunciarent. Tuncq; post Aegyptiorum retrò maiores quos cōstat primos omnium caelum & temporis momenta scrutari & ausos metiri, siue Horus ille fuerit quē Solem appellant, & vnde horae dictae sunt, siue quòd Horus Apollo sit qui prae caeteris horas inuenisse perhibetur, Scipio Nasica collega Lenati primus apud nostros aqua diuisit eas aequa noctiū ac dierum idq; horologium in hunc modum sub tecto dicauit Anno vrbis quingentesimo quadragesimoquinto.

VMbrarum autem ratioñe apud Græcos Anaximenes Milesius Thaletis discipulus inuenit, primusq; horologium Lacedæmoniis ostendit: hęc ipsa ratio interdiu, modo horoscopi institutio die nubilo nõ vacet, per solem internosci maxime poterit, si in loco plano stãs quispiam dorsum contra solis rectitudinem posuerit, suiq; vmbram corporis pedibus metietur à xxiiii. die mensis decembris cum ianuario inchoando, in quo est numerus in sua hora prima, & in decima pedum xxix. Nam decẽbrem cum ianuario in horis causa dispar adiũxit, cum linea simili alter augeatur, alter vero decrescat. Nouembrem & februarium ratio temporis per horas duxit ęqualiter. October martium concordibus vmbris asciuit, & parem sibi fecit: septembris & aprilis dies horis similibus conferuntur, augustũ maio par solis cursus æquabit, iunius & iulius horarum sibi æqua spatia contulerunt, vt de singulis mensibus in huiusmodi circunscripta numerorum descriptione continetur.

Ac horarum viciſſitudine vigilum ſors ſucceſſiue per omnes æqualiter currat, in hos acerbiſſima ſanctio vt qui loco qualibet cauſa ceſſerit de medio tollatur: & die quidē pro portis armatæ ſtationes diſponuntur, nocte autē per caſtella vigilare mos eſt, ſed & præter publicas cuſtodias aliquot in caſtris diſponere, non erit inutile, ne quid tecti facinoris admittatur. Brutus enim ex captiuitate Græcorum quum pernotos ſibi vigiles euocaſſet totum exercitum ſnū in caſtra Græcorum induxit, hoſteſque cōfecit: ideo prudētioribus conſuetū fuit vt circitores caſtris præficerēt, quos olim circuitores appellabant, qui vigilias circuirent ac renunciarent, ſi quos immerſerit culpa vel aliquando per ſe vigiles reuiſere. Titus Hieroſolymorum obſidione primam vigiliam noctis per caſtra & caſtellorum ſpacia circuiēs explorabat: ſecundā ſecūdo à ſe principi Alexandro permiſerat, tertiam agminum ducibus. Alcybiades Athenienſis ciuibus ſuis à Lacedæmoniis obſeſſis, veritus negligentiam vigilū, his qui in ſtationibus erant denūciauit, vt lumem obſeruarēt quod noctе

nocte ostensurus esset ex arce, & ad conspectum eius ipsi quoque lumen attollerent, quo munere qui cessasset, pœnam passurum: dum solicite itaque expectaretur signum ducis, peruigilatum ab omnibus & suspectæ noctis periculum euitatum est. Iphycrates Atheniensium dux, quum sub aduentu hostiū ipse vigilias circuiret, vigilem quem dormientem viderat teli cuspide perfodit, quod inclementius factum nonnulli increpantibus, Qualem inueni, inquit, talem reliqui. His itaque omnibus simul somnum & excubiarum & vigiliarum tempora buccinæ significet, nec quicq præter ordinem sine ducis geratur edicto: summo manè officiis ꝑ religione celebratis, mox milites ad centuriones, ad chiliarchos illi veniant, cum quibus ad summum omnium ducem vniuersorum ordinum principes, quibus ille signa det, aliaq; pro negotio præcepta perferēda subiectis, quæ cum in acie fuerint recognoscant: vt si res exigat incursibus, itemq; reuocationibus vniuersi obsecundent & pareant. Signum ab imperatore dandū quod deferant subiectis, quod nemo non sciat in ordine constitutus, nemo sciat externus, eiusmodi est, quum quid memoriter tenēdum indicitur, vti in bello Marii, Bardeus: in Syllæ, Apollo Delphicus in Cæsaris, Venus genitrix: Græcorum Christianorum Kyrieleeson & alia atque alia, prout cuique visum est: id enim quo se hostibus discernant, maximū vsus in bellis est, siue in luce pugnetur, siue in tenebris. Nam si hostis in armis domesticis latere velit, signum interrogatus [illegible]tum vel hostem illico se prodit: id alii symbolum vocant, probati auctores Liuius & Maro tesseram.

Legationes cum hostibus si agendæ sunt, quales esse debeant. Cap. V.

LEgationes cum hostibus si agendæ sint, illud animaduertendum, vt hi mittantur qui astu vel multarum rerum cognitione hostium latebras atque consilia metiri queant. Scipio enim Aphricanus occasione mittendæ ad Syphacem legationis capto cum Lælio fœderū habitu, tribunos & centuriones electissimos ire iussit, quibus curæ esset regios viros inspicere: qui vt liberius castrorū positionem scrutarentur, equū de industria dimissum tanquā fugiētem prosecuti, maximam parte circuierunt munitorum: quæ quum nunciassent, incendio confectum est bellum. Itidem Carthaginenses misere qui per speciem legatorum Romæ morarentur, exciperent consilia Romanorum. Cato autem Censorius postquā tres in Bithyniam legati Romæ delecti quorum articulari morbo & podagra vnus, capite alter vulneribus confossus, tertius vecordia laborare videbatur, ridens, Populus romanus, inquit, legatio[nem] mittit, quæ nec pedes, nec caput, nec cor habet. Apud eū populum autem legati si quando incogniti venire nūciabātur, primò quid vellet ab exploratoribus requirebāt, postea ad eos egrediebātur magistratus minores, & tunc demum senatus extra vrbem postulata noscebat: & ita, si visum fuisset, admittebantur.

Qua cautione consultationes cum hostibus habendæ. Cap. VI.

SI autem consultationes hostiū admittendæ sunt, qua cautione id fieri debeat, Cęsaris & Ariouisti Germanorum regis monemur exemplo. Hi enim quum occurrisset dies colloquii vtriusque consensu indicta, placuit equitatu tantum armato conuenire. Cæsar quum salu-

tem suam non omnibus committere vellet, Gallis auxiliaribus equis subtractis, milites eis legionarios decimæ legionis, cui maxime propter virtutem confidebat, imposuit, hos ducentis passibus ab Ariouisti præsidiis in tumulo collocans, vt ex equis colloquerentur, pari quoq; interuallo aberant equites Ariouisti: vbi verò inter loquendum, Cæsari nunciatur Germanos adequitare lapidesq; & tela in suos conijcere, loquendi finem fecit, seq; ad suos recepit. Nam & si sine vllo periculo decimæ legionis præstantia hostes superari videret, à suis tamen prælium committendũ non putauit, ne posset dici pulsis hostibus à se per fidem in colloquio circũuentos. Castris item & loco et manu munitis, si ex consultatione similiter cum hostibus agendum, sapientis ducis esse statuo, ne se incaute illis ingerat ad loquendum. Agrippa enim rex cũ Gamalensibus de traditione loqueretur, Vespasiano iubente, ad dextrum cubitũ lapide ictus ægre de medio sublatus est. Titus quoq; ad Hierusalem, quũ putaret Iudæos hominis gentilis oratione posse flecti, Iosephum misit oraturum, qui grauiter in capite ab eis saucius, nisi mature ab ipso Cæsare in castra subreptus fuisset, oppetiisset.

Armorum hostilium ratio habenda. Cap. VII.

ADhuc armorum habenda ratio: eorum enim habitus plerisq; gentibus alio atq; alio tẽpore noxius est, vti Numidis hastilia telorum, quæ manu sine amentis intorqueri solent, pluuiis ingruentibus lubrica, ac per hoc inutilia fiunt. Scuta etiam quę elephãtorum corio extēto ac que durato habilia & tuta gestabãt, quorum ea natura est vt acceptũ imbrẽ tan quã spongia ebibant, ac per hoc intractabilia repẽtino põdere fiant, quia circun ferri nõ poterant, defendere nequiuerunt. Orientales qui maxime sagittis bella cõficiunt, oderunt ventos & imbres, qui inter illos pace esse cogunt. proinde P. Scipio in Lydia quũ die ac nocte imbre cõtinuo vexatũ exercitũ Antiochi videret, nec homines tantũ aut equos deficere, verũ arcus quoq; manantibus neruis inhabiles factos, cohortatus est suos vt subsequẽti, quãquã religioso, die committerent prælium, quam sententiam secuta extemplo victoria est.

Multitudo partiũ spectãda, quũ maximi exercitus præter hominũ opinione à minimis fusi, profligatiq; sint. Cap. VIII.

RVrsus in multitudine partiũ disciplinæ studium vel ratio vtrinq; animaduertẽda, ne pugnantibus & disciplinæ tenacioris militibus, rudem & indoctam multitudinem misceas, putãs in vniuerso exercitu, Xerxis exemplo, belli robur cõsistere. Hic enim pręclarus Asiæ rex cũ armatorum septingenta milia Persarum, trecentaq; de auxiliaribus pręter classem maximam vixq; credibilẽ habuisse narretur, meritóque inopinato exercitui vix ad potum flumina, vix terra ad ingressum, vix maria ad cursum, cælum ipsum vix patere sagittis putaretur, huic tã incredibili tẽporibus nostris agmini, cuius numerũ nunc difficilius est astrui q̃ tũc fuit vinci, Leonidas rex Spartanorũ cũ quatuor milibus hominũ in angustiis Thermopylarum obstitit, triduo cõtinuo manũ conferens: quatriduo deinde cum iugi bello videret hostẽ vndiq; circũfundi, dimissis sociis auxiliaribus vt ad meliora se tempora reseruarent, hortatus Spartanos suos admonet de gloria plurimum, de vita nihil sperãdum, neq; expectandum, vel hostem, vel diẽ, sed occasione noctis perrumpenda castra, com

miſcenda arma, conturbãda agmina fore, nũquãq́ victores honeſtius q̃ in caſtris hoſtium eſſe perituros. Perſuaſit igitur plus ſe patriæ debere quàm vitæ, ac mori malle cum gloria q̃ ſupereſſe ſine. Mirum dictu, ſexcenti viri caſtra ſexcẽtorum militum irruperunt. Poſtremo inter ſtragem & cadauerũ aceruos, inedia, vigiliis, & labore longæ cædis feſſi, cũ duce ſuo multo cruore graues inuicti ęterna viuentes gloria cecidere. Xerxes verò eo tumultu terreſtri ac perturbatione territus, & à Themiſtocle nauibus quibus omne mare compleuerat ſpoliatus, incognitus & ſaucius fugit: nec aliter ſane, vt Satyrus inquit, q̃ vna naue cruẽtis fluctibus, ac tarda per denſa cadauera prora. Xerxes itidem à trecentes Lacedæmoniorum ad Thermopylas vexatus, cum vix eos confeciſſet, hoc ſe deceptum aiebat, ꝙ multos quidem homines habebat, viros autem diſciplinæ tenaces nullos, vel ꝙ pauciores: à xiiii. milibus Græcorũ, qui numerus in auxiliis Cyri aduerſus Artaxarxem fuit, centum milia barbarorũ ſuperata ſunt. Cyrus bello aduerſus Perſas, xiiii. milibus armatorũ immenſas difficultates ſuperauit. Alexãder Macedo, xl. milia hominum iam inde à Philippo patre tantæ diſciplinæ aſſueſecit, vt terrarũ orbem aggreſſus, innumeras hoſtium copias ſuperarit. Primo nanq́, cæteris omiſſis, Alexandrũ cum Dario rege congreſſu, ſexcenta milia Perſarum in acie fuere, quæ non minus arte Alexandri ſuperata, quàm virtute Macedonũ terga verterunt. In exercitum Alexandri cxx. equites, et ix. tantũ pedites defuere. Secundo prælio à Dario cum ccc. milibus peditũ & centum milibus equitum in Alexandrum pugna cõmittitur, quoad Darius fugeret & Perſarum cædes ſecuta: ibi enim tunc peditũ octingẽta milia, equitum x. milia cæſa ſunt, capta autem xl. milia fuere: ex Macedonibus verò cecidere pedites cxxx. equites cl. inter captiuos caſtrorũ, mater & vxor, eadẽq́ ſoror, & filiæ duæ Darii fuere, quarum redemptionem Darius tum etiam oblata regni dimidia parte non impetraſſet. Tertio cunctis Perſarum viribus ſociorumq́ auxiliis contractis, bellum inſtaurat ſpe pacis amiſſa, & cccc. milia peditum & c. milia equitũ Alexandro ab Ægypto reuertẽti apud Tharſum bello opponit: ſed Darius poſt anceps diu prælium cum vinci ſuos videret, mori in bello paratus, perſuaſu ſuorum fugere compulſus eſt: quo prælio Aſiæ vires & regna ceciderunt, totusq́ oriens in poteſtate Macedonum eſſe cœpit imperii: atq; ita attrita eſt in hoc bello Perſarũ omnis fiducia, vt poſt hoc rebellare auſus ſit nullus, æquoq́ animo Perſæ poſt imperiũ tot annorum, iugum ſeruitutis acceperunt: in tanta malorum multitudine difficillima dictis fides, tribus præliis eodemq́ annis quinquies decies centena milia peditum equitumq́ conſumpta, & hęc quidem ex eo regno illisq́ populis vnde iã ante annos nõ multos plures decies nouies centena milia profligata referuntur. Epaminũdas Thebanorũ dux quatuor milibus hominũ, ex quibus quadringenti equites erant, Lacedæmoniorum exercitum vigintiquatuor milium peditum, equitum mille ſexcẽtorum, vicit. Mylciades Atbenienſium dux in paucis ſuorum omnibus Perſarum copiis occurrens, prius hoſti cominus hæſit quàm poſſet ſagittarum ictibus propulſari: itaque in xi. milibus ſuorum, ducenta milia Perſarum occidit. Lucullus in Armenia cum decem milibus peditum & mille equitum aduerſum Tygranem, qui centum quinquaginta

milia hominum in expeditione haberet, nemine illorum suorum impetum sustinente dum illos fugat, Romanos quinque læto interceptos amisit, hostium verò supra cẽtum milia occidit. Idẽ Lucullus trãsgressus Eufratem & Tygrim cum Mithridate & Tygrane cõgressus minima suorum manu magnum numerum hostium occidit, triginta milia hostiũ in eo bello cæsa referuntur. Tygranes vix cũ cl. equitibus aufugit, diademate ne agnosceretur abiecto. Fabio Maximo, Decio Murena coss. quatuor fortissimi florẽtissimique Italię populi, Etrusci, Vmbri, Samnites & Galli in vnum agmẽ fœdusque conspirantes Romanos delere conati sunt. Cumque cũ Samnitibus & Gallis bellũ inirent, & in eo bello Gallorũ impetu Romani premerentur, Decius cons. occisus est. Fabius cum magna Decianę partis strage vicit, eo prælio xl. milia Samnitum & Gallorũ cæsa. Romanorũ verò septem milia, ex Decii tãtummodo parte qui occisus est referũtur. Fuisse autẽ absque Etruscis & Vmbris quos astu Romani bello auocauerũt Gallorũ & Samnitum peditum cxl. milia & cccxxx. equitum verò xlvii. milia Liuius refert, & carpentarios mille in armis cõtra aciem stetisse Romanam. A Romanis aduersus Mithridatis exercitum in minore Armenia quadraginta milia hominũ cæsa vel capta sũt, Romani vulnerati mille, vix autẽ quadraginta interfecti. A Romanis item penes Metaurum flumen victus est Hasdrubal caputque eius ante Hannibalis castra proiectum, deque exercitu suo sex & quinquaginta milia occisa: capta autem quinque milia & quadraginta cum ab exercitu Romanorum sociorumque octo fermè milia cecidissent. Cum Teuthones & Cymbri Italiæ plana peruasissent, Marius & Catulus aduersus eos missi ita pugnarunt, vt tanta tãque terribilis multitudo minima Romanorũ clade, sua autẽ vltima internitione cæderetur, cl. milia eorũ tunc in bello cęsa, quadraginta milia capta dicũtur. L. Aemilio Catullo, C. Accilio Regulo coss. formidine magna consternatus senatus defectione cisalpinę galliæ, cum etiam ex vlteriore gallia ingens aduentare exercitus nunciaretur maxime Gersatorũ, quod nomẽ non gentis sed mercenariorum gallorum est, ita permoti consules totius Italiæ ad præsidium imperii cõtraxere vires, quo facto vtriusque cõsulis in exercitu octoginta milia armatorum fuisse referuntur, sicut Fabius historicus qui eo bello interfuit memoriæ demandauit, quæ nec saltem tanta quanta eos terrere debuit, cæsa sui parte, fugerunt, nam tria milia eorum tunc interempta historici tradiderũt, quod ideo ignominiosius turpiusque est tam paucis amissis tanta agmina diffugisse. Sylla post partam Atheniensium vrbem cum Archelao conflixit. cx. milia cæsa, vix decem milia superfuisse referuntur, hac comperta clade Mithridates lectissima septuaginta milia militum in subsidiũ Archelao misit ex Asia. Secundo prælio sexaginta milia ex his interfecta sunt. Tertio bello omnes copię quas Archelaus habebat extinctę sunt, nam viginti milia militũ eius in paludẽ pulsa quũ Syllæ fidẽ implorarent insatiabili victoris ira interfecta sunt, totidẽque alia in flumẽ coacta ac necata, reliqui miserorũ trucidati sunt. Prasodes Persa dux belli exercitum maximũ ad cc. milia hominũ coegit, castrisque in finibus Cadusiorũ positis Arseum Medorum ducem se aduersus cum octingentis milibus hominum profectum pugna inita superauit, ad quingenta milia interfectis, reliquos extra

Cadusiorũ

Caduſiorũ fines abigẽs hac victoria inſignis à Caduſiis rex creatus in Mediam tranſit,omniq; prouincia vaſtata magnã gloriam aſſecutus eſt. Crotonienſes Italiæ quõdam potẽtiſſimi populi, bello ſunt à Locrẽſibus fuſi, quãq; militum illis centũuiginti milia,his nõ milia xv. modo eſſent. Heraclianus cui immẽſam & ſatis incredibilẽ claſſem nauiũ fuiſſe perhibent, quippe qui tũc tria milia ſeptingentas haberet, quẽ numerum apud Alexandrum magnũ vel quenquã alium regem præter Xerxẽ fuiſſe hiſtoriæ nõ ferũt,ſimul vt cum agmine miſſitũ ad vrbem pergẽs littore egreſſus eſt,occurſu comitis marini territus,& in fugam verſus, arrepta naui ſolus Carthaginem redijt, atque ibi conto militari interemptus eſt.

Obſeſſorum exploranda ſtudia. Cap. IX.

IN obſeſſis item ſtudia multitudinis exploranda, ſi enim diſſenſorum partes intercidant auditus, aperitur viro forti,dum trepidant,ait ille, nullo firmatæ robore partes Tolle moras ſemp nocuit differre paratis. Titus proinde dũ Taricheas bello fugaſſet in ciuitatem,regreſſus aduenas cum indigenis diſſidẽtes audiens,mox armato milite ciuitatem ingreſſus obtinuit.Itidem ſi ad deditionem offeratur aſſenſus,cauendum ne ſententia plurimorum in dolo obtineat,P.Licinii proconſulis exemplo: nam quum pagos ſub ſpecie deditionis oblatos accepiſſet, qui in poſtrema recepti acie collocati ſunt,Romanorum terga ceciderũt: proinde Cæſar nunquã deditiis credidit, niſi armis obſidibuſq; traditis, & ipſis ex nobilioribus lectis veluti filiis ac fratribus principum, numero pro amplitudine loci plerunque ad quingentos, quo & fiduciam hoſtibus adimeret & ſibi munimenta conquireret.

Quid agendum ſi oppugnari caſtra contingat. Cap. X.

SI oppugnari caſtra varia ſorte plerumq; cõtingat,qua id ratione fiat horũ monemur exẽplis. Scipio Aphricanus aggreſſus hyberna Pœnorum,caſtra atque munitiones nocte cõcubia fecit incẽdi,Pœni trepidi quum caſu ignem accidiſſe vel affuiſſe putarent,inermes ad extinguendum aduolarunt,qui facile ab armatis oppreſſi ſunt, in vtriſque caſtris xl.milia hominũ igni ferroque conſumpta,capta quinque milia, duces ipſi miſerabiliter aduſti ægre effugerunt. Craſſus ex ducibus Cæſaris hoſtium caſtra hac arte expugnauit, Ipſe in Aquitania res gerens,quum aduerteret hoſtes conſuetudine rei publicæ,loca capere,caſtra munire, cõmeatus ſuos includere , non cunctãdum æſtimauit quin pugna decerneret: hac re ad conſilium delata,quum omnes idem ſentirent,poſterũ diem pugnæ conſtituit: prima luce productis copiis auxilia in mediam aciem coniectauit,ſicq; acie inſtituta,quid hoſtes conſilii caperent expectabat : illi etſi multitudine ſua & Romanorum paucitate tutò ſe dimicaturos arbitrarẽtur,tutius tamẽ eſſe rati ſunt,obſeſſis viis,cõmeatu interclu ſo,ſine vulnere victoria potiri: quòd ſi ſe Romani recipere cœpiſſent,firmiori animo ſub ſarcinis adoriri cogitabãt. Hac re pcepta,Craſſus eum hoſtiũ cunctatione ſuos alacriores effeciſſet,ad hoſtium caſtra contendit : vbi quum alii foſſas complerent , alii telis coniectis hoſtes repellerent, auxiliares quibus non multum confidebat , lapidibus teliſque ſubminiſtrandis & ad aggerem ceſpitibus

 deferendis

deferendis constituit, quum his intenderet, equitesq; Crasso renunciarent, nō eadem diligētia ab decumana porta castra munita, illi Crasso iubēte, eductis quatuor cohortibus, quæ præsidio castris erant, in hostium castra peruenerūt: quum que bellum anceps esset, & vltro citróque ferirentur, hostésque per munitiones eiiciētes fugam peterent, equitatus eos apertis campis consectatus ex hominum milibus quinquaginta vix quartam partem reliquit. Propter huiusmodi casus, animaduerso Cæsarem satis cauisse, ne castrorum munitionibus ampliores vnquam latitudines includeret, quàm suis copiis implere sufficeret. Eidē vna consuetudo etiam fuit, nunquam castra deferenda esse, nisi cum munitionibus effractis, hostes vallo prohibere non possent: ast eruptio quādo necessaria sit, Galba eiusdem Cæsaris dux, documentum nobis sit. Hic enim quū ad radices Alpium hyberna castra locasset, & commeatus causa plurima pars suorum abesset, Galli subito Alpium culmina occupare cœperunt: Rebus cognitis, Galba concilio conuocato perquirit, placet interim rei euentum experiri, & castra defendere. Tunc signo dato, hostes ex omnibus partibus concurrunt: hi quum primo integri viribus, & qua parte castra nudata defensoribus erant, concurrentes auxilium ferrent, tandem hostium multitudine, & suorum paucitate, languidiores effecti sunt: vallum hostes scindere, fossam complere cœperunt, vt res ad extremum casum perduci visa sit. Primorum ordinum principes ad Galbam conuenientes, experiri extremum remedium suadent, atque eruptione pugnare: principes suos subiectos centuriones faciunt vt paulisper missa tela excipientes, sese ex labore reficiant: postea verò signo dato, atque omnibus portis eruptione facta, nulla sui colligendi facultas hostibus fuit: sed circunuēti omnes, fusiq; sunt. Romani verò se incolumes receperunt. Aemilius similiter Paulus vniuersis Lygunibus ex improuiso adortus castra eius, simulato timore diu militem continuit: fatigato deinde iam hoste, à quatuor portis eruptione e vestigio facta, strauit, cepitq; Lygures. Titurius quoq; Sabinus aduersus amplum Gallorum exercitum continendo militem intra munimēta, quæ metueret, suspicionem eis præstitit: cuius augendi causa per fugam, misit qui affirmaret exercitum Romanorum in desperatione esse, ac non nisi de fuga cogitare. Barbari oblata victoriæ spe concitati, lignis onusti, quibus fossas implerent, ingēti cursu Romanorum castra petierunt. Vnde in eos Titurius vniuersas immisit copias: multísque Gallorum cæsis, plurimos in deditionem accepit.

Quòd rebus bellicis quisquis finis obuenerit, nunquam negligendus. Cap. XI.

AD hæc rebus bellicis quisquis finis obuenerit, nunquam is negligendus. Si enim pari forte discessum est, paribus animis repetere licet: Si autē hostilis pars superior sit, rebus labentibus, & in fugam versis, maturo consilio succurrendū est. Sertorius enim à Q. Metello Pio acie pulsus, quum neque fugam sibi tutam arbitraretur, milites dispersos abire iussit, admonitos in quem locum vellet cōuenire. Viriatus dux Lusitanorum Romanorum copias, locorúmque iniquitatem euasit, eadē qua Sertorius ratione sparso exercitu primò, deinde collecto. Tryphon autem Syriæ rex victus, per totum iter fugiens pecuniam sparsit: eámque sectantes Antiochi equites morando effugit.

git. Rex item callidus Mithridates, Romanæq; auaritiæ gnarus, quũ sequentes moraretur, spargi similiter à fugientibus sarcinas & pecunias iussit. M. Marcellus cos. quum in manus Gallorũ incidisset, omniáque infesta videret, in medios hostium irrupit: quibus inopinata audacia exterritis, regem eorum occidit, atq; vbi spes salutis vix fuerat inde maxima spolia reportauit.

Quid agendum si bello pulsi munitionibus recepti sint. Cap. XII.

Quòd si bello pulsi munitionibus recepti sint, vbi deliberatiōe opus est, nunquam animus dimittendus: nanque Carthaginenses quum Syracusanos graues infestósque paterentur, ab Atheniensibus auxilia impetrauere. Athenienses magna classe instructa Lysia & Lamacho ducibus, tantis viribus Siciliã petunt, vt suffragia sua ipsi timerent: duobus prœliis secundis successibus factis hostes in vrbem concludunt,& obiecta classe terra mariq; cingunt. Syracusani fractis fessisq; rebus, auxilia à Lacedæmoniis petunt, à quibus mittitur Gylippus solus quidem sed in quo omniũ præsidiorum instar præferebatur, qui veniens vt audiuit inclinatum iam belli statũ, auxiliis contractis opportuna bello præoccupauit loca: deinde duobus prælus victus, in tertio Lamachum congressu occidit, hostes in fugam vertit, socios ab obsidione liberauit. Athenienses nauali certamine congredi parant. Gylippus classem instructam à Lacedæmoniis accersit, auxiliáq; sociorum. Athenienses prima cōgressione vincuntur, castra cum omni pecunia publica vel priuata amittũt. Sic Gylippus optimus dux licet bis victus, nec animo tamen consternatus, nec fractus, in statũ optimũ res reduxit: & si quidē viribus dissipatis, nulla manus bello superfuit, hoc ipsum sociis rei gerendæ occasionem offert. Aristonicus Asiæ rex Licinium Crassum cum multis auxiliorum copiis bello obtinuit. Huic Crasso Perpenna cos. successor veniens Aristonicum recenti victoria exultantē, improuiso bello adortus, nudatum omnibus copiis in fugã vertit. Cumq; Stratonicen vrbem ad quam ille confugerat obsidione cinxisset, cruciatum fame ad deditionem coēgit.

Quid agendum si hostes bello sine munitionibus pulsi. Cap. XIII.

Verum si hostes bello sine munitionibus pulsi fuerint, omnino instandum erit ad reliquias cœpti prælii consumendas, vti Marius qui deuictis prælio Teutonicis, eorum reliquias quia nox bellum circumuenerat, continuis subinde circumsedens clamoribus, per paucis suoũ perterruit, insomnémque hoste detinuit, ex eo assecutus vt postero die irrequietum facilius hostilem debellaret exercitum: infinita hæc negligentibus damna cōtigere. Ethius cos. Romanus dum Hunnorum cētum octoginta milia vnius diei quota parte prostrauisset, facillimúmque sibi foret reliquos conficere, bellũ consilio nimis imprudenti diremit, ac totius Galliæ excidium hoste impunito reliquit. Par huic Pompeio contigit, quo sibi ipsi mortē consciuit. Nam cum Cæsar Torquatum eius legatum, legionemq; vnam vt expugnaret aggressus est, hoc periculo sociorum Pompeius cognito, omnes eò copias contraxit, in quas se illico Cæsar omissa obsidione conuertit. Torquatus autem è vestigio prorũpens auersum insecutus est: ita Cæsaris milites ancipiti periculo territi, ipso Cæsare

frustra

frustra obsidente fugerunt, euasit tamen Cæsar, quia nocte interueniente Pompeius prosequentem reuocauit exercitũ, qui Cæsaris testimonio victor tunc erat, cum diceret, Erat hodie profectò victoria apud hostes, seque tantum ea die ab eis potuisse superari, si vincendi gnarum ducem habuissent: denique dilapsus con tractis copiis cum Pompeium Pharsalicis campis vicisset, fugientem insecutus est, protinúsque obtinuit. In omnibus bellorum negociis semper in consummationem intendebat, nil actum credens cum quid superesset agendum: ipse nanque cum Heluetiorum trecenta quinquaginta octo milia bello cecidisset, centum triginta milia quę superfuerant nulla noctis parte itinere intermisso, die quarto in fines Lingonum peruenerunt, cum Romani propter vulnera & occisorũ sepulturam triduo remorati fuissent, Cęsar ad Lingonas literas nunciúmque misit ne cõmeatu, nè ve alia re adiumẽto illis essent: qui si iuuissent, se eos hostiũ loco habiturum. Ipse autem triduo intermisso, cum omnibus copiis insecutus est. Heluetii rerum inopia adducti, deditionem sui obtulerunt, atque ad pedes Cæsaris obortis lachrymis prouoluti pacem petiere: quibus cum obsides armáque tradere præcepisset, dum ea conquiruntur nocte intermissa sex milia diffugerunt, quos ille insecutus hostium numero habuit, reliquos in deditionẽ accepit ac suis locis restituit. Idem cum Belgas bello fugasset, illi in finibus suis pugnaturi domũ reuerti statuerunt: quibus secunda vigilia profectionem parantibus, Cæsar veritus insidias, quòd causam nondum cognouerat, exercitũ continuit. Prima luce re ab exploratoribus confirmata, equitatum præmisit qui nouissimum agmen moraretur, ipse cum instructis legionibus insecutus, tantam multitudinem interemit, quantum diei spacium suffecit. Mox antequam hostes se ex fuga reciperent in fines eorum progressus, sine difficultate vlla munitiones eorum obtinuit. Omni Gallia deuicta cum quædam ciuitates belli consilia renouare nunciarentur, in eorum fines exercitum traduxit, repentino eius aduẽtu accidit vt prius ab equitatu opprimerentur quàm diffugere in oppida possent. Nam & illud incursionis signum quod incendiis ædificiorum fit, Cæsar edicto fieri vetuit, tum ne præcaueri non posset, ac ne pabuli frumentique copia deficeret. Itaque Cæsar omnibus hostium consiliis, magnis itineribus aduolando contendens, occurrebat, nec dabat vlli ciuitati spacium de aliena potius quàm de domestica salute cogitandi. hac celeritate & fideles amicos retinebat, & dubitantes terrore ad conditiones pacis adducebat.

Non esse multorũ ducũ sententia, pertinaciter neque omnino vsque ad perniciem fugientibus instandũ Cap. XIIII.

Contra verò non esse etiam pertinaciter neque omnino vsque ad perniciem hostibus instandum, multorum ducum sententia perspicuũ est. Nanque M. Licinius fuso Hasdrubale, hortãtibus eũ quibusdã vt hostem ad internecionem vsque prosequeretur, respondit, Aliqui vt superfint qui de victoria nostra hostibus nuntient necesse est. Scipio Aphricanus dicere solitus est, hosti non solum dandam viam, sed etiam muniendã. Pyrrhus quoque Epirotarum rex inter cætera præcepta imperatoria memoriæ prodidit non esse pertinaciter neque vsque ad perniciem fugientibus instaturos victores, quòd stratagematis genus & ab ipso, & ab aliis etiã plerisque clarissimis ducibus

in ex

in expugnandis quouis modo hostibus obseruatum inuenio: ipse enim cum ciuitatem quandam accepisset clausisque portis ex vltima necessitate fortiter dimicantes eos qui inclusi erant animaduertisset, viam illis ad fugam dedit. Hannibal cum inclusi Germani ad Trasimenum acerrime pugnarent, deductis suorum ordinibus abeundi facultatem reliquit, abeuntesq; sine suorum cæde & sanguine strauit. Agesilaus Lacedæmonius aduersus Thebanos cum acie confligeret intellexissetq; hostes locorum conditione clausos ob desperationem fortius dimicare, suorum ordinibus aperta Thebanis ad euadendum via, rursus in abeuntes cõtraxit aciem, & sine iactura suorum cecidit. Aduersos ob desperationem fortius dimicare suos pontẽ irrumpere prohibuit, cum docuisset satius esse eum expelli ab Europa quàm cogi ex necessitate pugnare, misitq; idem ad eum qui indicaret quo in discrimine sua res sita esset, nisi fugam maturaret. Antigonus Macedoniæ rex ex Aetolis qui in obsidione abeo compulsi fame vrgebantur statuerantque eruptione facta commori, viam fugæ dedit, atque ita fracto impetu eorũ insecutus aduersarios fudit. Titus eques romanus & cui duobus Scipionibus occisis exercitus imperium detulit, cum circũuenti ab eo Pœni ne mul ti morerentur acrius pugnarent, laxatis manipulis ex concesso fugæ spatio dissipatos sine periculo suorum trucidauit. C. Cæsar Germanos inclusos ex desperatione fortius pugnantes emitti iussit fugientésque aggressus est. C. Manlius cos. cum ex acie reuersus capta ab Etruscis Romana castra inuenisset, omnibus portis statione circũdatis inclusos hostes in eam rabiẽ efferauit vt ipse in prælio caderet: quod animaduertẽtes legati eius, ab vna parte remota statione exitũ Etruscis dederunt, & effusos persecuti occurrente altero consule ceciderunt.

Dolabra hostem esse uincendum nullámque rem summo duci magis conuenire quàm moram cunctationẽq;, nullam minus quàm festinationem ac temeritatem. Cap. XV.

Accedit ad hæc Domitii etiam Corbulonis consiliũ, qui Dolabra hostem dicebat esse vincendum, quod multis non secus præclaris ducto ribus id seruantibus in successum & nominis sui gloriã venit, & Fabio maximo imprimis. Nam cum aduersus Hannibalẽ missus nollet cum eo acie confligere, sed cunctando exercitum eius terere, qui tum pecuniæ tum annonæ premeretur inopia, per summa montiũ iuga & abditos nemorum saltus castra ponẽs Hannibalem sequebatur, & sese è latere egressus opponebat: cúmque à multitudine rideretur, & Hannibalis vocaretur pedagogus, id minimi pendens cogitatibus suis atq; consiliis vtebatur, & ad amicos sæpe conuersus dicebat, eum sibi timidiorẽ videri qui cauillationes conuitiáq; timeret, quàm qui hostẽ fugeret. Insuper cũ de collega Minutio quoniã hostes aliquot prostrasset magnus rumor esset, quasi vir esset romano nomine dignissimus, Magis se inqt secundam Minutii fortunã quàm aduersam pertimescere, pauloq; post cum in insidias incidisset Minutius & simul cum exercitu periret, vbi ipse auxiliũ tulit, tum magnum hostium numerum perdidit, tum illum seruauit, vnde & Hannibal victus & impetu suo fractus ad suos & amicos dixisse fertur, Nunquid non dixi vobis fore aliquando vt hæc montana nubes maxima nos in campo vi tempestatis obrueret? Eodem modo aduersus Philippũ Sertorius cum trans Hibe-

rum amnem ad eum conflueret vndique multitudo, & barbara turba quæ feritate & superbia sua cuncta turbaret, nec ducis iussum expectaret sed temeritate in hostes ferretur, primùm rationibus & verbis instruere eos conatus est, deinde vt vidit eos nihilominus temere properantes, statuit sic eos obiicere hosti vt non omnino frangerentur sed vulnera acciperent, sperans per hæc ipsis in reliquum tempus mansuetioribus vsurum. Gesta itaque re vt ipse cogitauerat, opportune affuit, & fugientes suscepit reduxitque in castra, ac paucis post diebus vt eorum mentes erigeret consolareturque, aduocata totius exercitus concione, duos equos in medium adduci iussit: alterum macie senióque confectum, alterum fortem & nitidum, caudamque promissam habentem: astabat autem iuxta gracilem illum vir magnus & robustus ad modum, iuxta nitidū & præpotentem vir paruus & imbecillis: dato autem signo vir ille magnus vt ei mādatum erat caudam vniuersam gracilis equi ambabus manibus captam auellere temere ac vno conatu adnixus est, paruus etiā vir præpotētis equi caudam paulatim depilabat: randem verò ille frustra simul totam caudā trahens, sibi quidem molestias inanes, circunstantibus verò risum præbens defessus est: & ille paruus euellendo paulatim setas, caudam equi fortis spatio perbreui nudauit. Tunc assurgens Sertorius, Videtis, inquit, commilitones ingenium plus posse quàm vires, multáque quæ vno impetu superari non possunt, sensim paulatimque superari? Scipio iunior cū effrenatā hostium demētiā esset intuitus, dicebat tēpore & securitate enim ... boni imperatoris veluti medici officium esse vt ferri curatione vtatur ad postremum. Veruntamen tempestiue adortus Numantinos, in fugam vertit: cúmque victos grauiter seniores ferrent, exprobrātes quid eos fugissent quos toties fugassent, Numantinum quempiam dixisse fertur, Pecudes quoque easdem nunc esse, at pastorem alium. Proinde nullam rem summo duci magis conuenire quàm moram & cunctatione, nullam minus quàm festinationem temeritatémque: his duabus maxime contrariis rebus omnes qui diuturno bellorū vsu peritissimi hoc tempore iudicantur, magnis, imo ingentibus te, Sigismunde Pandulphe, laudibus in cælum tollunt: vtpote qui duos florentissimos potentissimósque regios apparatus mora ac celeritate protriueris. Alphonsum enim clarissimum & illustrissimum Taraconensium regem cum plurimum vigeret, & Francisci Sphortiæ soceri tui copias primo persequeretur, tu pro filii functus officio, socerum gentésque eius omnes intra munitiones phani fortunæ & mœnia positis castris recipiens, id mora cunctandóque assecutus es, quànquam hostes portas vrbis sæpenumero excurrerent, obsessóque similis viderere, & soceri tutela fueris, & huiusmodi vires regis conatúmve omnē sapiētia tua & animi magnitudine faciliter eluseris, & irruptione tandem in eum facta, ex Piceni finibus exegeris: eundēque quinquennio post Regem, Populonia expeditione, lōga & graui illius metatione aggressus, non armis & gentibus, sed armorum vmbra potius, ignium nocturna significatione illucescentium, transfugarúmque crebro rumore nuntiatum, auxiliorū populorūque totius Hetruriæ tecū, ne id oppidū dederetur, cōfluentiū, forti denique & animosa repentináque tuorum militum eruptione muros habentem exultantémque iamiam & spoliantem, vno, vt sic dixerim, non toto incursu,

more

more fulminis obtriuisti, quòd vno eodemque momēto adiuisti, percussisti, abscessisti: nec vana de te prædicatio est, regem abs te antè victum esse, quàm visum: sicque, quod paucis vnquam ducibus conduxisse accepimus, Fanestrium, Sphortianúmque expugnatione ad agendum cunctatione, Populonia ad tuendum succurrendumque audacia, irruptione, ac festinatione vsus es.

Cauendum ne successu rei quispiam elatus, in periculum perniciémque trahatur. Cap. XVI.

ET quanquam audentes deus ipse iuuat, vt Naso inquit, & vsu sæpenumero comprobetur, illud tamen summopere cauendū est, ne successu rei quisquam elatus, in periculū suorum perniciémque trahatur. Hoc quidam imperatores consilium minime seruantes dum audacter magis quàm cautè feruntur in hostes, in magnam se ac suos ruinam cladem que propè miserabilē intecerunt: quod si non aliunde constaret, Cyri potentissimi & præclarissimi Imp. ac Afrorū monemur exemplis. Cyro enim Scythiam ingresso, Thomiris regina quæ genti præerat, transitum Araxis fluminis cum posset prohibere, transire permisit: primo, propter fiduciam sui, deinde propter opportunitatem obiecti fluminis & hostis inclusi. Mittit igitur tertiam partem copiarum cum filio ad insequēdum hostem. Cyrus castra instructa vino epulisque deseruit, quasi territus refugisset. Barbari quasi ad epulas inuitati, primò ebrietate vincuntur, mox reuertente Cyro vniuersi obtrūcantur. Thomiris exercitu ac filio amisso, vel matris vel reginæ dolorem sanguine hostium diluere potius quàm suis lachrymis parat. Diffidentia igitur dissimulata desperatione cladis illatæ, paulatim cedendo superbum hostem in insidias vocat, cui cū inter montium angustias occurrisset, ducēta milia Persarum cum ipso rege deleuit, additis super omnia illius rei admiratione, quod nec nuntius quidem tantæ cladis superfuit. Aduersus Afros rebellantes Hannibal à Carthaginensibus missus cū sciret gentem auidam esse vini, vinum quod illi erat in castris mādragora permiscuit, cuius inter venenum & soporē media quædam vis est: tunc prælio leui cōmisso, ex industria cessit: nocte deinde intempesta, relictis intra castra quibusdam sarcinis, & omni vino infecto fugam simulauit: cúmque Barbari occupatis castris in gaudium effusi medicatum vinum hausissent & in modum defunctorum strati iacerent, reuersus cepit eos & trucidauit. Idem cum sciret sua & Romanorum castra in eis locis esse quę lignis deficiebātur, ex industria, regione deserta, plurimos armentorum greges intra vallum reliquit, quibus velut præda Romani potiti in summis lignationis angustiis insalubribúsque se cibis onerauerunt. Hannibal autem reducto nocte exercitu, subitò oppressit. Histri cum sequerentur Aetolos qui bellantes eos nuper adiuuerāt, initia pugnæ prospera hosti fuerunt, eadémque exitii causa. Nam cum Cn. Manilii castra cepissent optimæque prędæ incubarent, epulantes & ludibundos plerosque ac vbi essent nescientes præ poculis Appius pulcher inuadit: sic cum sanguine & spiritu male partam reuomuere victoriā: ipse rex epulo, equo impositus, cum summa subinde crapula & capitis errore lassaretur, captū sese vix & ęgre postquam experrectus est didicit.

De

De Conuiuiorum apparatu in castris uitando. Cap. XVII.

Ccurationes proinde cōuiuiorum & apparatus, nobilissimi duces castrensibus prohibuere. Sic Masinissam po. Ro. amicum centesimum vitæ annum agentem, stantem vel ambulantem meridie ante tabernaculum solitū cibos sumere nouimus. Hannibal ne quam diei partem intermitteret, nō nisi crepusculo cœnabat. Scipionem & Alexandrum simplici pane in itinere cum amicis contentos fuisse tradūt. Vrius fortissimus dux romanus, qui validissimam Italiæ gētem, qui ditissimum Græciæ regem vicit, vt de eo scriptum est, Paruo quæ legerat orto, ipse focis breuibus ponebat olu-scula. Eadem leguminū ratio permultis placuit, quibus Seuerum principē inter tot diuitias vti solitum accepimus, singulas etiam delitias fastidiētem Seuerum Septimium nobilem ducem legimus cum esset in castris. Nam cum vinum iussisset in expeditione neminem bibere, sed aceto vniuersos esse contentos, pistoresq; sequi castra prohibuisset, buccellato iubens omnem militarem turbā contentam esse, ante omnes ipse communi & militari cibo vsus, corāmq; & ante papilionem, nec sibi vnquam vel contra solem, vel imbres, tecti quæsiuit suffragia. Pompeius vero cum aduersa valitudine laboraret, & vt turdo vesceretur medicus iuberet, illumq; sui frustra tunc quærerent (erat enim præter anni tempus) diceretq; quidam fore vt apud Lucullum turdi quem penes annum integrum nutrirentur inuenirentur. Ergo, inquit, ni Lucullus studeret delitiis, viuere Pompeius non posset, ac dimisso medico paratu, facillimis vilibusq; cibis vsus est. Iulio Cæsari facilitas circa victum tanta fuit vt cum appositis asparagis pro oleo vnguentum instillaretur, idq; quamprimum animaduertisset turbā facile commenducasset, increpuissetq; quid moleste tulisset. Milites eius radicem cuiusdam herbæ euellentes, ea lacte commixta vescebantur, factumq; ex ea panem intra hostium stationes præcurrentes iaciebant, addebantq; se quamdiu herbam huiusmodi terra nutriret, obsidionem Pompeii haudquaquam deserturos. Eum autem panem eumq; sermonem, ne hostium patientia ac pertinacia suorum animi frangerentur, asportari in medium q; proferri vetuit Pompeius. Augusto etiā quem minimi cibi fuisse constat, & ferè vulgaris, secundarium panem, pisciculos, caseum manu pressum ficusq; biferas & virides placuisse legimus. Trans Rhenum etiam Tyberiū, id vitæ genus obtinuisse ferunt, vt sedens in cespite nudo cibum ceperit, sine tentorio pernoctarit. Diuus Adrianus cibis castrensibus, caseo & larido in propatulo libenter est vsus, Scipionis Aemiliani, Metelli & auctoris sui Traiani fretus exemplo. Cambyses non prouisis commeatibus, non exploratis itineribus, per inuia & arentia suum trahenti exercitū, cum deessent necessaria, nec quicquam subministraret sterilis & inculta humanoq; vestigio destituta regio, tenerrima primò frondium cacumina, deinde coria igne mollita necessitas cibū fecit: postea cū inter harenas, radices quoq; & herbæ defecissent, apparuissetq; inops etiā animalium solitudo, decimū quenque sortiti alimentum habuerunt: cūmq; partem exercitus amisisset, partē comedisset, timuissetq; ne vocaretur ad sortem, proindeq; tunc demum signum receptui dedisset, seruabantur interim generosæ illi aues & instrumenta epularum camelis vehebātur, cum sortirentur illos

illos milites eius,qui male perirent peiusq; viuerent. Illud denique, Sigismunde Pandulphe,nõ filuerim,inter hæc summa ducum & imperatorũ vitæ ornamenta tantã videri in te similitudinem ut nihil excogitari possit simulius,nihil maius dici,cũ omne genus hoc hominũ,ducum et imperatorum,laborum patiẽs,vigiliarũ,sitis,inediæ et omnis angustiæ,imitãdo aut æquaris aut excesseris. Quis.n. nescit cũ per omnem vitã nullum vilissimi cibi genus asperna tus sis,vnã cum tuis militibus Populonia expeditione,non secundo,istorũ more,non cibario tãtum pane te vsum,sed atro, sed duro saxi instar virentiq; quadam lanugine atq; mucore, quẽ canes animalia ad cibũ semper prona,ac iumẽta singula fastidirent? Præterea gladẽs è subere quæ tibi tuisq; militibus in tanta famis acerbitate,tanquã sapore & cõdimẽto quodam immixto,opes regiæ videbãtur,taceo stagnantiũ fontiũ calentes ac sulphureas aquas: & quanq; vini habendi facultas omnis abesset,ac eiusmodi aquę nauseam prius quandã afferret, quàm sitim restinguerẽt,nihil tamẽ tibi ac tuis cum omniũ admiratione incolentium,visum est vnquã illis aquis bibisse iocũdius. Maxime igitur rationis est bellicæ sese delicus continere,maxime rursus in prædam leui momento non ruere,ambitiosa licet ac certa videatur: sæpenumero enim fit vt dum delicijs,dum exuuiis hostium,dum q; spoliis miles occupatur,hostem in se reuocet,sicq; quàm multos præclaros duces cum ingentia prælia maximosq; exercitus cõfecissent, eiusmodi rerum voluptate subactos confectósque fuisse.

Quæ usui videatur utrinq; ad danda vel euocanda subsidia, si exercitum nostrum castris aut locis munitis obsideri contigerit aut alios obsidere, deq; notis militaribus, quãque tempore qui notarij appellantur denominationem acceperint. Cap. XVIII.

SAne post hasce quas modo diximus bellorũ rationes, si exercitũ nostrum castris aut locis munitis obsideri contigerit,aut alios obsidere, quæ visui videatur vtrinq; ad dãda vel euocanda subsidia, vel certe ad hostiũ artes clãdestinis cõsilis & rationibus deprehendendas,nõ erit inutile scire,& maiorũ exẽplis enoluere. Cicero Cæsaris dux castris hybernis obsessus,nuncios attẽtius de statu rerũ significare cupiens,mittit ad Cæsarẽ,et cum aliqui in hostiũ manus lapsi et sub oculis suorũ crudelibus supplicius affecti,reliquos merito terrore cõpleuerint,inuẽtus est tamen seruus vnus ex Gallia qui libertate et magnis præmiis & pollicitationibus literas iaculi amẽto insertas,quia gallus et gallis minime suspectus, tulit ad Cæsarẽ. Illius ergo solicitus Cęsar,gallum equitẽ quendã pmissis ingẽtibus impellit,vt literas suas ad Cic. referat, & si castra ingredi nequeat,alligatas iaculo intra vallũ iaciat. paret ille, & ad castra cum venisset,accedere metuẽs,vt iussus erat literas iaculatur,quæ casu quandã in turrim inciderũt,neq; à quoquã ante diem tertiũ visę sunt. Tunc cõspectæ à quodam milite detrahuntur et ad ipsum cui inscriptæ erãt Ciceronẽ perlatæ,atq; in concilio militũ recitatæ,magna omnes fiducia & gaudio repleuere. Erat autem perbreuis epistola,ne à barbaris posset intelligi,literis græcis in hanc sententiam perscripta. Ego iam cum legionibus iter arripui, confestimq; adero: tu virtutem tuam pristinam vt retineas quæso. Vale.

Iosephus velleribus ouiũ nũtios tegẽs,multo tẽpore vigiles Romanorũ fefellit,

specie canum deceptos. Fuerunt qui inflatis vtribus literas intus insutas habentibus per nunciũ mitterent, qui cruribus velut gubernaculis cursum dirigentibus,procul aspicientes qui in castris erant maxime specie belluæ deciperet. Arpagus occasione vindicandæ iniuriæ quærens,literas Cyro nepoti apud Medos in exilio demoranti, exenterato lepore per seruũ misit, rete quoq; deferre iussit, quo suspicionẽ viarũ custodibus vmbra venatus auferret, factũq; est vt secrete hinc inde missis epistolis,Cyrus auũ Astyagẽ regno & Cyro & Medo priuaret Non nulli vaginarũ interiora scripserũt, arũdine alii dolonibusve & baltheo, alii clãdestinis nutũ sui corporis iumentorũq; suorum partibus circũplicatam mittunt epistolã. Columbæ quoq; internunciæ in magnis rebus fuere, epistolas annexas collo vel earũ pedibus,obsidione Mutinensi Hyrcio cõsule ad Decium Brutum: ac Decio Bruto rursus ad Hyrciũ mittente,vbi disposito cibo quibusdã eminentissimis locis,colũbas tenebris prius inclusas & fame plurima affectas illinc inde volare instituerãt.Cæcilius Volateranus equestris ordinis,hirũdines cõprehẽsas in vrbẽ secũ afferens, victoriæ nuncios amicis mittebat in eundẽ nidũ remeantes. Tradit Fabius Pictor cũ obsideretur præsidiũ Romanorum,à Lygurtinis ad se allatis lino ad pedes alligato nodis significare,quo die aduenĩẽte auxilio eruptio fieri deberet. Est literarũ græcarũ vsus inter Latinos, Latinorũ & aliorum inter Græcos. Græcis.n.literis scriptas epistolas Symmachus Dionysio regi mittens.patefacit Carthaginenses duce Hannone ad bellũ arma parare,ob quã rẽ infidus cognitis,Carthaginẽses edicto publico vetuere ne quis suorum grecè loqueretur aut scriberet. Est Aegyptiorũ quoq; vsus,atq; qui hunc sequũtur, varias animaliũ species pro literis norant eorũ more Non enim syllabarũ compositione aut literis verba eorũ exprimũtur,sed imaginũ huiusmodi forma,earum significatione vsu memoriæ hominũ tradita.Nam vt Lucanus inquit, Nondum flumineos mẽphis contexere biblos Nouerat , & saxis tãtum volucresq; feræq; Sculptaq; seruabant magicas animalia linguas: vt & in obeliscis adhuc Romæ stantibus est videre. Per vulturẽ nanq; naturæ vocabulũ indicant. Nam mares nullos posse inter huiusmodi volucres inueniri physici tradũt: ac per speciem et figuram apis mella cõficientes regem,aculeosq; per accipitrem rẽ denotant cito factã,quoniam hæc auiũ fermè omnium auis sit velocissima,transfertũ, que hæc notatio ad domesticas res quę velociter fiant. Crocodilus malũ significat: dracone autẽ caudã suã mordente et in sese recurrẽte,annos per eosdem indicatur,sicut apud nostros clauum indicẽ annorum numeri fuisse,diligẽs taliũ modo numerorũ auctor Cincius affirmat.Leonis etiam capite apud eos mõstratur præsens tẽpus,quia cõditio eius inter preteritũ futurumq; actu præsenti valida feruensq; est: sed præteritũ tempus lupi capite signatur, q memoria rerũ transactarum rapitur & aufertur. Canis itẽ blandientis effigies futuri tẽporis designat euẽtum,de quo nobis spes licet incerta blanditur. Terram insuper Aegyptii significare cum volunt,bouis figurã ponũt. Osirim cum solẽ esse asserũt,sceptrum sculpũt.inq; eo speciem oculi exprimunt: & hoc signo Osirim mõstrant,significantes hunc deũ solem esse,regaliq; potestate sublimẽ cuncta despicere, quia solem Iouis oculũ appellauit antiquitas.Oculus itẽ iustitiæ seruatur,& totius corporis

poris interpretatur custos: reliquarum corporibus partiũ dextra manus digitis passis liberalitatẽ designat, sinistra verò cõpressis tenacitatem atq; auaritiã: eodem modo & cæterarũ corporis partium figuræ atq; instrumenta aliquid certũ notabãt, quę memoria hominũ longa ac meditatione obseruata, è vestigio quid ea exprimerent internoscebãt. Sunt & iuris militaris notæ, de quibus dicere necessarium esse duximus: in breuiculis enim quibus militũ nomina inscripta cõtinebantur apud veteres, quo inspiceretur quanti ex militibus superessent, quantiq; in bello oppetissent: T. litera in capite versiculi posita superstitẽ designabat, Thita verò defunctũ vnde illud, O primũ ante alias infœlix litera Thita. Cum autem imperitiã significare vellent, huiusmodi nota, A, vsi perhibetur: cum verò silētio quid agendũ, S. Notas etiam literarũ inter se veteres factitabant imperatores ac magistratus, vt quęquid occultè inuicem in scripturis significare vellent, mutuò scriberet, cęteris ignorãtibus quidnã eiusmodi sibi literarum vellet ordo: huius rei testes sunt libri epistolarum C. Cæsaris ad C. Oppiũ, & Balbum Cornelium, quibus rerũ gerendarũ eius in remotis pręsentiã exhibere cura erat. In eiusmodi. n. epistolis inuenire erat literas absque vllo syllabarum coniugio, cum occulto tamen ipsarũ literarum permutationis ordine, vt in scriptura quidem alterius altera & situm & nomẽ occuparet, vt in Bartus & Felipo vocabulis, his ad cuiusq; notãdi nominis integritatem literis quæ deessent ex reliquo elementorum numero superadditis, aliisq; pro scribentiũ arbitrio nihil significantibus. Iulius itẽ Cęsar in his quæ aperta non omnibus esse voluit, per notas scripsit, atq; eo elementorũ situ vt dictio nulla cõponi quiret. Hũc verò literarũ ordinẽ si quis imitatione dignũ censeat, D pro A, et sic deinde reliquis cõmutabit & trãsferet. Super eodẽ Augusti quoq; Cęsaris ad filiũ extat epistola in hũc modũ: Quoniam quidem innumerabilia assidue quę scribi alterutrũ oporteat, et ea secreta habeamus inter nos notas, si vis, tales vt cũ nobis aliquid scribendũ erit, pro vna quaq; litera scribamus sequẽtem hoc modo, B pro A. C pro B, ac deinceps eadẽ ratione ceteras, pro Z, litera redeundum ad duplex A A. Sed & ipsa charta in ratione est: Ea enim si succo cæpæ inscribatur, igni opposita reddit literas. Tithymalli quoq; quã nostri lactariam herbã, alii lactucam caprinã vocant, albissimo succo inscripto corpore cum inaruerit, si cinis spargitur apparere literas, & eis quidẽ alloqui maluisse veteres quàm codicillis. Simili modo alii alios fallunt, lacte recenti chartis inscriptis, fathiscentibus deinde literis, asperse carbonis puluisculo, quales apud ingeniosum poetã in sua re militari dicentem inuenies: Cum possit cruri chartas celare ligatas, Et iuncto blãdas sub pede ferre notas, Cauerit hæc custos, pro charta conscia tergum Præbeat inque suo corpore verba ferat Tuta quoq; est fallitq; oculos è lacte recenti Litera carbonis puluere tange leges. Fallit et humiduli quæ fiet acumine lini, Efferet occultas pura tabella notas. Chartam alii callidissimo astu nullius momẽti verbis de rebus seriis ac familiaribus atramẽto primũ inscribunt, cũ alia quę cupiũt esse secreta vrina notẽt: quę desiccata vt intuentiũ oculos fallit, cum literarũ perspicue etiã intuentibus nihil cõspiciatur: si igne calescat, literas oboriri vndiq; ac legi posse non dubiũ est. Legimus quoq; Demaratũ lacedęmonio regno pulsum et apud Per-

sas

ſas degentem, paratum exercitum contra Grçciam à Xerxe Perſarũ rege Lacedęmonis callido ſtudio patefeciſſe: ſcriptas nãq; tabellas ſuperducta recẽti cera texit, eaſdẽmque per ſeruum neſciũ facti miſit: delatæ autẽ magiſtratibus ſtuporem attulerunt: ſcriptum enim videntes, nihil quam deluſionem eſſe putabant: alii mittentis ingenium ſuſpicati ſunt, ac eo rem maiorem quo eſſet occultior arbitrati ſunt, demum rem omnibus dubiam Leonidæ regis ſoror aperuit: ceræ enim tegmine abraſo et ſublato, literas occultas inuenit, ac Xerxem vii milia trecentaq; de auxiliis regno armaſſe. Nec aliter Pœnorum quiſpiã à Carthaginenſibus miſſus ad conſilia hoſtium exploranda, fingẽs ſe patria pulſum militemq; ſe expeditionis offerens, pugillaribus vacuis noua deſuper illita cera ciuibus ſuis omnia perſcribebat. Quidam barbarica calliditate & aſtu plusq̃ punico vſi, abraſa hominum capita inſcribunt, domiq; quàmdiu capilli frutificent eos obſeruant, qui tandem ad amicum ſecreti illius conſcium miſſi abraſiq;, delitefcẽtes crinibus literas produnt. Lacedæmonii autem & Ephori cũ retpub. ſecreta nõ omnibus eſſe communia, literis publicis aut ad claſſis præfectos aut ad imperatores ſuos miſſis volebant, ne ſi in manus hoſtium inciderent, arcana publica proderentur, ea hoc modo in ſcripta mittebant, Haſtilia duo teretia erant eadem longitudine, pari craſſamento, ornatúque conſimili, adeò vt viciſſim coniuncta cõgruerent: ex his alterum cum domi ſibi reſeruent, alterũ tribuant præfecto vel imperatori in bellum deſcendenti, cum arcanum quicq̃ & arduum ſcribere cupiunt, chartam lori inſtar prolixam & anguſtam haſtili ſuo circumplicant & inuoluunt, nullum oris cohęrentibus facientes interuallum, haſtilis ſuperficiem vndique charta occupãte: quod vbi factũ eſt, in circumplicata charta per tranſuerſum iuncturarum, verſibus à ſummo ad imum proficiſcentibus, deſcribunt: dempto dehinc codicillo ad præfectum vel imperatorem commenti illius conſcium abſque ligno ſcripta mittunt: quæ cum is accepit & lectione nihil valeat, literis truncis & mutilis & ita vndique hinc deinde ſparſis & diſſipatis, vt nullius prorſus ſenſus coniecturã habeãt, ſuo quod penes ſe habet ſumpto haſtili, codicillum ſic præciſum à ſummo ad imũ, vt fieri debere ſciebat, circumplicatum inuoluit, adeò vt eiuſmodi circunductione ſimilem in ſeriem conſtituta verborum continuatio reperiatur. Eſt & circa perſcribendas voces, vel paucioribus literis notandas ſtudium neceſſarium: quod partim prout cuiq; viſum eſt fit, partim pro vſu publico & obſeruatione communi. Nanque apud veteres cum vſus notarum nullus eſſet propter ſcribẽdi facilitatem, maxime in ſenatu, vt hi qui ſcribendo aderãt celeriter dicta comprehenderent, quædam literis notabant, & ſingulæ literæ quid ſignificarent in prõptu erat. Hoc modo vnicam Catonis orationem vt de coniuratis ſupplicium ſumeretur ſeruatam, & literis demandatam ferunt Cicerone conſule velociſſimos ſcriptores diſponente, atque docente vt per ſigna quædam breueſq; notas huiuſmodi multarum literarum vim habentes dicta colligerent, quo tempore nondum reperti erant hi qui notarii appellabantur: ſed tunc primum huius rei veſtigia ferunt extitiſſe, auctoréque ad Lucilium Seneca, viliſſimorum mancipiorum commẽta fuiſſe hanc. Itaque publicam et occultam literarum ſignificationẽ quę in monumentis veterum

terum

terum curiarum, tribuum, comitiorum, poteſtatum, magiſtratuum, præfecturę, ſacrorum ludorum, rerum vrbanarum, rerum militarium, collegiorum, decuriarum, faſtorum, numerorum, menſurarum, hiſtoricorum denique & oratorum libris ſparſim reperitur, qui latius & vberius ſcire volet, Probi Valerii grammatici, Tullii Tyronis, Ciceronis Liberti, Philargii Samii, L. Annei Senecæ, & Petri Diaconi commentarios de ea re ſatis curioſe conſcriptos inquirat. Sunt & aliæ quædam digitorum notę, & oculorum, aliarumve partium quibus ſecum taciti, proculq; diſtantes colloquuntur: ſicut militaris etiam mos eſt, vt quotiens conſentit exercitus, quia voce nō poteſt, manu promittat. Alii quia voce non poſſunt, gladiorum motu ſaltant. Ennius de quadam impudica, Quaſi in choro pila ludens, datatim dat ſeſe, & communem facit, alium tenet, alii nutat, alibi manus eſt occupata, alii peruellit pedem, alii dat anulū, alium inuocat, cum alio cantat, attamen aliis dat digito literas. Ouidius ſimiliter more maiorum apud quos hoc loquendi genus frequentiſſimum fuiſſe comperio, impudicam aliā & amicā ſuā his notis & nutibus monet in virum,

Cum premit, inquit, ille thorum vultu, comes ipſa modeſto
  Ibis vt accumbas, clam mihi tange pedem.
Me ſpecta nutusq; meos vultúmque loquacem,
  Excipe furtiuas & refer ipſa notas.
Verba ſuperciliis ſine voce loquentia dicam,
  Verba leges digitis, verba notata mero.
Cum tibi ſuccurrit veneris laſciuia noſtrę
  Purpureas tenero pollice tange genas.
Si quid erit de me tacita quod mente loquaris,
  Pendeat extrema mollis ab aure manus.
Cum tibi quæ faciam, mea lux, dicámve placebunt,
  Verſetur digitis annulus vſque tuis.
Tange manu menſam, tangunt quo more precantes,
  Optabis merito cum mala multa viro.

Idem poëta laſciuiſſimus alibi & impudicā aliam & amicā ab alio corruptam,

Ipſe miſer vidi cum me dormire putares
  Sobrius appoſito crimina veſtra mero.
Multa ſupercilio vidi vibrante loquentes,
  Nutibus in veſtris pars bona vocis erat.
Non oculi tacuere tui, conſcriptaq; vino
  Menſa, nec in digitis litera nulla fuit.
Sermonem agnoui quòd non videatur, agentem,
  Verbaq; pro certis viſa valere notis.

Finis.

ROBERTI VALTVRII

AD ILLVSTREM HEROA SIGISmundum Pandulphum, de re Militari Liber Octauus.

Vocabula rei Militaris, publici honoris prisca atque præclara. Cap. I.

QVanto ingenio ac studio, Sigismũde Pandulphe, apud plerosque sparsim publici honoris rei militaris principatuum magistratuumque mentio habita sit, tanto labore sum prosecutus eorum vocabula, origines, & officia, locis permultis sic diffusa in vnum hunc sequentemque librum, quasi vnum in corpus redigens, ne quid tuæ cognitioni professionique deesset, quod dignum scientia videretur. Et quoniam regia quidem dignitas ex augurali familia primùm constituta, suprema est omnium dignitatum humanarum, poetæ veteres Iouem non imperatorem appellant sed regem, tribuentes deo id nomen quod est apud homines maximum atque amplissimum. Respub. ciuitates, & gẽtes, tanquã omnium supremi, ac ii quidam inter homines excellentes bonitate, sapientia, & virtute reges rexerunt: sicque reges à regendo & recto, quod reges maximè decet dicti, non vt quorundã temeritas vsu pauit à regnando. Horum plura sunt genera, nec est regũ omniũ modus vnus potestatis. In Lacedæmoniorum enim repub. videtur esse maximè secundum leges, neque enim potestatem habet omnium, sed cum egreditur extra regionem, imperium habet eorum, quæ pertinẽt ad bellum, præterea sacrificia deorumque cerimoniæ ei commissa sunt. Hæc igitur regia potestas, est quasi auctoritatem belli perpetuam habere: vitæ enim necisque alicuius non habet potestatem, nisi dum bellum gerit, vt etiam apud antiquos fuisse videtur, quod ostẽdit Homerus. Nam Agamemnon in concionibus maledictis & iurgiis vexabatur, sed cum à concione digressus in prælio erat, occidendi habebat potestatem. Est alia insuper species regni, qualia sunt apud quosdã Barbaros regna vim habẽtia proximã tyrannidi, licet sint legitima & secundum morem patriæ: ob id enim quia magis aptæ sunt ad seruiendum nationes Barbarorum, quàm Græcorum: & eorũ qui incolunt Asiam, quàm eorũ qui Europã, perferũt seruile iugum æquo animo. Tertia est species vt antiquitus in Græcia fuere, quos vocabant Esegetas: est enim hæc vt simpliciter dicamus electiua tyrannis, differens à Barbarica, non eo quòd legitimæ, sed eo quòd non consuetæ: potestas autem huiusmodi aut viuente durabat, aut tempore aut rebus gestis finiebatur, qualem elegerunt quandoque Mitilenei Pittacum aduersus exules suos. Quarta species est quales erant heroicis temporibus spontaneæ, & secundum morem & legem: propter beneficia enim à primis collata in populos, vel per partes, vel per bellum, vel per congregationem in vnum, vel per acquisitionem regionis, delatũ fuit eis regnum de populorum voluntate,

&

& successoribus,id erat secundum patriæ morem: secundum patrium etiam morem apud Taprobanem,alterum terrarum diu existimatum orbem,eligi regem à populo,senecta,clementiaque insigni,liberis carentem solere,cæterum si postea gignat abdicari,ne fiat hæreditarium regnum: rectores quinetiam ei dari à populo xxx,nec nisi plurium sententia quenquam capite damnari: sic quoque appellationem esse ad populũ,lxx iudices dari,si libertus: si rex,amplius triginta. Ex Aphricæ quadam etiam parte sunt,qui secundum morem canem pro rege habent,motu eius impia augurãtes. Primo autem regia potestas fuit apud Cretam teste Aristotele,Diodoro licet vbinam cœperit incompertum sit, cum nulli omnino historici eam tradant. Illam postea sustulerũt imperio in bello ad Cosmos translato: ad alias deinde atque alias nationes defluxit,inter se habitu,cultuque distantes,vt ad Persas,à quorum regibus mos erat thiaram geri, in cuius summitate gemma erat permagna & lucens in auro illigata. Aegyptios verò apud reges mos erat, aut leonis, aut tauri, aut draconis priorem partem in capite ferre, insignia principatus: quandoque verò arborem,aliquando ignem, quandoque redolentia supra caput vnguenta. Aethiopum reges sceptrum in aratri formam gerunt,ac pileos oblongos circa finem,vmbilicum habẽtes serpentibus,quos aspidas vocant circumuolutum,monumentum insigne, eos qui contra reges insurgere audeant,mortiferis morsibus subesse. Apud Romanos autem insignia erãt sella currulis & Trabea: iuxta maroneum illud,

Et Sellam regni Trabeámque insignia nostri.

Nam diadema vt aliarum gentium reges,primò non habebãt: cæterum hastis, quas Græci sceptra dixere,pro diademate vsi perhibentur: atque hæc apud excellentissimũ quoque vatem Homerũ non omnes reges à Ioue sumebant, sed solum qui bonum & qui summum studium adhiberent vt subditi quàm beatissimi essent. Hæc diuersa regum insignia,tum ad decorem spectabant,atque ornatũ, tum stuporem ac superstitionem quandã aspicientibus iniiciebant. Ad postremum quoniam rex in tyrannũ,regni transgressione prolabitur, tyrãnusque & rex non nomine sed factis distant auctore Seneca,fit vt regis appellatio quandoque in tyrannum cadat,tyrannique in regem: inde est illud,

Quo potuit ciuem populus perducere liber
Ascendi,supraque nihil nisi regna reliqui: & illud,
Spes mihi pacis erat dextram tetigisse tyranni.

Interregnum deinde appellatum id tempus quo regia vacabat sedes: nam cum primùm initum est post Romulũ regem vita functum, totus ille annus per quinos dies cẽtum senatoribus deputatus est, decem decuriis factis singulisque in singulas decurias creatis,qui summæ rerum præessent,ne aliquis sub æquali dignitate romani expers remaneret imperii: decem itaque imperitabant, & vnus dũtaxat qui & lictores haberet,dicẽdique iuris potestatẽ, ac regis & imperii insignia,idque imperium quinque dierum spacio finiebatur, ac per omnes in orbem ibat, annuũmque interuallum regni fuit id,ab re quod nunc tenet nomen interregnum appellatum. Huc accedit quòd etiam sub consulibus prædicti imperio consulari si quando interregnum initum est,interreges fuerũt, nec unquam ita vacua

fuit

fuit hoc nomine respub. vt nullus interrex biduo saltē triduóve crearetur. Video mihi hoc in loco posse obiici curules apud maiores nostros quadrienniū in repub. non fuisse, sed erant tribuni plebis cū tribunitia potestate quę pars maxima regalis imperii est, tamen nō est proditū interreges eo tēpore non fuisse, quin etiam verioribus historicis referētibus declaratū est, consules ab interregibus procreatos qui haberent reliquorum comitia magistratuū. In hoc autem regis delectu decreuerunt vt cum populus regem iussisset, id sic ratū esset si patres auctores fierent: tum interrex cōcione vocata, Quod bonum, faustum, fœlixq; sit, inquit, Quirites regem create, ita patribus visum est: patres deinde si dignum qui secundus à Romulo numeretur creaitis auctores fient. Dictator Etrusco more creatus. tremēdus profectò magistratus atq; seuerus summæq; potestatis erat, quippe quòd cęteros omnes magistratus dissolueret preter tribunitiam potestatem, auctore Plutarcho, quodq; dicto eius patendum esset, nec ab eo ad populum vti à consule prouocare liceret: insignia erant huic consularia omnia, ac speciem quodammodo regiæ potestatis præferebat: verùm rege existente coss. prætores ac ceteri magistratus in repub. manere nō poterant. Dictatura autem simulac inducta fuerat in rempub. cæteri magistratus omnes interibant, & abrogati per creationē dictatoris præter tribunos plebis censebantur: & in hoc differebat dictatura à rege, quòd rege regnante tribunitia potestasq; plebis auctoritas omnis omnino soluebatur: dictatore manente, plebis plebeiq; magistratus vim auctoritatémque suam retinebant. Dictator idem nec alio quidem pacto creari consueuit siue ad bellum designari, quàm cum vis aliqua maior de improuiso oborta, ingentem vrbi cladem minitare videretur, sicq; duos quondam vno tempore in vrbe fuisse dictatores, quòd immoderata fors, necessitas, & tempus effecerunt xxiii. vrbis cōditæ, auctor est Liuius. Huic equitare fas non erat, sed veteri lege prohibitum, siue quòd maiores vires inesse pedes manum conserere debentibus arbitraretur, siue propter hoc imperatorē in phalange permanere oporteret nec locum deserere, siue quòd ad alia etiam tyrannica magnaq; sit principatus potentia. Fabius autem dictator designatus magistrum equitum, L. Minutium primùm à senatu petiit, vt equo vti sibi dictatori liceret. Præterea eum quem nos dictatorem diximus, in historiis ita nominari, legimus apud antiquos magistratum populi vocatum, posteàque in auguralibus libris ac in bonorū finibus scriptum esse, & Cicero, & Seneca ad Lucilium clari testes non desunt, testimoniumq; est quòd qui ab illo nominatur, magister equitum est, quem vti volebat ipse dicebat. Non autem post reges exactos anno dignitas hæc siue potestas pro tempore maior quàm consulatus, cum magistro equitum qui ei obsequeretur creata est, & apud patres esse cœpit nec amplius quàm semestri tempore duratura, nisi si qui forte illam potentiam adepti per vim diutius tenuerint, vt L. Sylla, & C. Cæsar qui perpetui dictatores, tyrannidis odiosum atque infame nomen vitare volentes rempub. oppressere. Quis autem primum dictator creatus sit non satis constat auctore Liuio, apud vetustissimos tamē auctores siqua eidem auctori fides est, & Eusebio Cæsariensi, T. Largium dictatorem primū, Sp. Cassium magistrum equitum, creatos inuenio: quòd autem vel futuros dictate hic

magistratus

magistratus solitus sit, vel à consule diceretur, cui dicto obedientes omnes essent, M. Varrone teste dictatorem appellatū constat: vel vt inquit Plutarchus in vita M. Marcelli, cum dictator à populo aut à senatu deligi non possit, verùm aliter consulum aut imperator progressus ad populum quem censeat dictatorem dicit, & quia dictus sit dictatorem appellant. Nonnulli ab eo dictatorem dictum aiunt, quòd non populi suffragio aut assensu, verum quòd is censeat, imperat siquidem iussa magistratuum quæ Græci δόγματα, Romani vocant edicta: & imperiosissimi duodecim fasces licet fuerint vtpote penes quos senatus & equestris ordinis & vniuersæ plebis summum decus esset, quorúmque nutu Latium ac totius Italiæ vires regerentur, contusi tamen atque fracti dictatoriæ huic se animaduersioni persæpe substrauerunt: ac ne multa foret læsa gloria militaris, cōsul delicti omnis vindex à dictatore nonnunquam punitus est.

Magister equitū dictus, quòd vt est summa populi dictator, sic summa huius potestas in equites & accesos, siue quòd in bello equestres ipse copias duceret: qui verò dictator esset etsi præesset omnibus, legiones tamen solū pedestres more maiorū ducendas haberet. Reliqui quidem minores quàm hi magistri dicti magistratus, vt ab albo albatus.

Magistri appellantur quibus præcipua cura rerum incumbit, quíque magis q̄ cæteri obligantur. Nec solum doctores artium sed etiam pagorum, societatum, virorum, collegiorum, equitum, magistri dicuntur, quia omnes hi magis cæteris obligantur & possunt, quinetiam & ipsi magistratus qui per imperia potentiores sunt quàm priuati, per deriuationem à magistris cognominatione asciscūt. Est enim magistratus potestas vni vel pluribus hominibus à populo vel à principe commissa. Vnde prætores, procos. Tribunos plebis, & ædiles curules, & præfectos ānonæ aliósque qui maiorū, vt diximus, arbitrio prouincias regunt, non principatū dicimus habere, sed magistratū. His enim datū est deliberare de quibusdā & statuere, & iubere, & intelligere se gerere personam ciuitatis, deberéque eius dignitatē & decus sustinere, seruare leges, iura describere, & ea sue fidei commissa meminisse. Ad hos palatii quoque pertinet disciplina, per quā insolentū mores pcellosi, multorúmque ordine moderatione sua sine aliqua confusione cōponuntur, per eos legatorum, quanquam festinantium, prænuntiatur euentus, his potestatem eam decernit antiquitas vt nemo iudicium per prouincias fasces assumeret nisi hoc & ipsi fieri decreuissent, tantaque eorū officium auctoritate decoratur, vt militia perfunctus muneribus ornetur nomine principatus, miróque modo inter prætorias cohortes & vrbanæ præfecturæ milites primatū inuenisse videantur. Principatus autē maior est quędam supereminentia cui cæteræ omnes potestates parent, sic Octauianum, Claudium, & Vespasianū principes fuisse dicimus: Senecam verò qui cos. fuit temporibus Neronis, nemo principem appellasset. Erat enim Nero princeps non Seneca, neque consulatus Senecæ principatus erat, sed magistratus: & neque imperium Neronis magistratus dicebatur sed principatus. Cum verò quidam magistratuum & non omnes pertractent multa negociorum publicorum, necesse est esse alium magistratum qui rationes repetat atque corrigat, ipse verò nihil tractet: vocant vero hos alii correptores, alii ra-

tiona

tionales,alii scrutatores , alii procuratores: præter verò hos omnes magistratus vnus est maximè principalissimus omniū: ide enim plerūq; habet finē et introductionem,qui præsidet multitudini vbi populus dominatur: oportet autē id quod cogit summam habere in repub.auctoritatē. Appellāt verò quibusdam in locis præconsultores,ex eo quia ante deliberant: vbi verò multitudo est,consilium magis. Ciuitatum igitur magistratus tot aliqui sunt Nec id præterea subticendum Marci Varronis sententia libro rerum humanarum vigesimoprimo, In magistratibus,inquit, habent alii vocationem vt consules & cæteri qui habent imperium ,alii prensionem vt tribu. plebis,et alii qui habent viatorem,alii neq; vocationem neque prensionem,vt questores & cæteri qui neq; lictorem habent neque viatorem. Qui vocationem habent iidem prendere,tenere,adducere possunt : & hæc omnia siue adsunt quos vocant,siue acciri iusserint. Tribuni plebis vocationem habent nullam , neq; minus multi imperiti perinde atq; haberent ea sunt vsi. Huius ergo iuris quod M. Varro tradit Labeonem arbitror vna tunc fiducia cum priuatus esset vocatū à tribuno non isse. Sed quærentibus quam ob causam tribuni qui haberent summam coërcendi potestatem ius vocandi non habuerint,facile est respōdere: quòd tribuni plebis antiquitus creati videntur,non iuridicendo,nec causis querelisq; de absentibus noscendis, sed intercessionibus faciendis: quibus qui præsens fuisset,vt iniuria quæ coram fieret arceretur, ac propterea ius aduocandi ademptum, quoniam vt vim fieri vetarent assiduitate rum & præsentium oculis opus erat. Moris porrò erat magistratum petentibus, prehensos dextra ciues benignis orare verbis, & absq; interiore tunica in forum opertos veste descendere , siue vt eo habitu ad supplicādum humiliores accederent, siue vt qui cicatrices haberent manifeste signa fortitudinis aperirent : hæc cum plura ostenderent, quæ assidue multos per annos egregii bellatores exceperant,vniuersi illorum virtutem tacita veneratione prosequebātur, magistratum deniq; vltra quinq; dies nisi qui iurassent in leges non licebat gerere. Legati teste Varrone sunt qui lecti publicè quorum opera cōsiliòque vteretur peregre magistratus,quive nuntii senatus aut populi essent.

Imperatores semper multi quotannis re bene atq; fœliciter gesta aduersus hostes à militibus honoris causa appellabantur,vnde & inter cæteros ætatis suę duces & imperatores cum circumfusa multitudo Hispanorum & antè deditorum, & pridie captorum regem Scipionem ingenti plausu ac consensu appellassent: tum Scipio silentio per præconem facto, sibi maximum nomen imperatoris esse dixit quo se milites sui appellassent, regiumq; nomen alibi magnum, Romæ exosum & intolerabile esse,regalem animū in se esse,si id honoris ingenio amplissimum ducerent,taciti iudicarent vocis vsurpatione abstinerent . Inter principes etiam ciuitatis M. T. Cicero procos dum Parthos tripartito exercitu hostes inuaderet,ac post magnam eorum cædem Amanum eius gētis caput, Sepiram item & castella cōplura vi cepisset,ab exercitu imperator appellatus est. Iulius autem Cęsar cum sæpius post partam victoriam esset imperator ab exercitu appellatus, non imperatorum aut regum , sed dictatoris nomen vsurpauit, tantum odium sibi regis nomen in vrbe contraxerat. Cum autem regis nomen cuperet, vereretúrque

túrque populi indignationem, molitus expeditionem in Parthos, asserens in libris fatidicis cōtineri, non nisi à rege Parthos superari posse, se regem dici procurauit, qui maturādæ mortis suæ causam præbuit coniurationi. Nullus autem sequentium Cæsarum se regē Romanorum dicere ausus est. Imperatoris autem appellatio perpetua Cæsarum non erat, sicuti nec consulis, nec prætoris, nec tribuni plebis: nam & priores illos vario numero, quosdā septies, quosdam maiori, quosdam minori numero inuenimus appellatos imperatores, sic coss. sic tribunos plebis: dignitatis enim, non officii id nomē fuit. Nam re prosperè aduersus hostes gesta, sic erat à maioribus institutum, ac repu. libera perpetuo custoditum vt cos. procos. prætor, siue quis alius fuerit Romanus qui hostiū numerū quàm maximum cæderet, aut permagna contra hostes victoria potiretur, is quodam præexcellenti honore ad virtutis testimonium vel decus, imperator ab exercitu vocaretur. Nondū erat qui nūc viget mos, vt quem Romanorum imperatorem gentes vniuersę vocant, is sit vnus orbis princeps, & potestate summa rerum dominus videatur: id enim dū S.P.Q.R. cōsilio pub. rempub. gubernarunt, ducibus non honoris pro victoria parta, non potestatis fuit. A quo autem primùm hæc noua imperatoris nostri temporis coronandi ornandiq́; cōsuetudo vel abusio potius defluxerit, non satis intelligo, maxime cum romanum Cæsarem antiquis illis temporibus coronatum fuisse, nullum vnquam audierim aut legerim. Non enim Iulius Cæsar, non Augustus, non Tybertus, non Caligula, non Nero, & erant hi duo potissimum extremi intolerandæ superbiæ ac luxuriæ, coronam imperii vnquam suscepit, aut habuit, aut vsus fertur, nisi forte laurea cum triumphasset: aut quapiam alia ciuica, vel castrensi, quæ non Cæsarum erant magis, quàm quorumcunque triumphantium aut vincentium. Existimo autem hoc à Barbaris deriuatū, qui cum priscas historias ignorarēt, neque verborum vim imperatoris & regis probè noscerent, essetque frequens apud eos regis nomen, vtpote sub regibus viuentes, imperatorem verò rarum viderent, id excellentius arbitrati sunt quòd rarius ac insuetius conspiciebant: vtcunque tamen hoc adoleuerit, id planè constat vel à Barbaris, vt antè diximus, non scitè, aut à doctis parū modestè hanc sublimem imperatoris, id est, dei appellationem, vt inquit Cicero, magis quàm regiam post coronationem vsurpatam, & à posterioribus introductam esse regibusq́; cōcessam. Primum autem apud maiores nostros imperatorem appellatum, vtpote cui armorum exercitúsque ad tutandam augendámq́; rempub. commissa sit auctoritas, Lucium Lucullum fuisse, in descriptione temporum testis est Eusebius.

PONtifices aliqui auctore Plutarcho dictos putant, quoniam deos colunt, potentes ac omnium dominos: alii verò inquiunt nomen cor fictum esse ad potentum profligationem, tanquam iubente legumlatore, sacerdotes obire potentia sacra debeant: pontifices verò vt Varro inquit, Q. Mutius Scæuola dicere solebat à posse & facere appellatos esse, sed ea descriptioà Varrone non satis probatur: nam à ponte & facio potius dictos existimat, q́ ab his primùm pons Sublicius factus, & sæpe restitutus sit: Secundum

alios

alios à sanctissimis & vetustissimis sacrificiis, quæ ad pontem fierent. Pontifices quatuor ex gente patritia, totidémque plebeia à Romanis primùm creati, quorum ordinem & constitutionem Numæ tribuunt: Maximus verò appellatus quod & minores pontifices essent, Liuius. L. Cantilius Scriba pontificis, quos nunc minores pontifices appellant, qui cum Floronia stuprum fecerat, à pontifice maximo eousque virgis in comitio cæsus erat, vt inter verbera expiraret. Hic Maximus ex pontificibus, veluti interpretis & prænuntiantis, quin hierofantæ potius ordinem et locum tenet. qui quidem non solum res quæ publicæ fiunt curat, sed etiam priuatim sacrificantes obseruat: impedimentóque est ne quis legitima transgrediatur, docétque qua quispiam re ad venerationem deorum, vel ad postulandā veniam indigeret. Erat & sacrarum virginum custos quas Vestales appellant, & iudex, & punitor sacrilegii. Habebat etiam penes se idem pontifex sacra omnia, designabatque quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa sacra fieri deberent: cuiusmodi diuinis in rebus, & vnde erogandæ pecuniæ sumptus fieri deberet. Pontificibus etiam permissa est potestas memoriam rerum gestarum in tabulas conferendi & hos annales appellant, equidem maximos quasi à pontificibus maximis factos. Proinde maiores nostri antiquissimi, præsertim rerum gestarum memoria delectati, hanc diligentiam habuerunt, quod historiam scribere auderet nemo, qui munus id datū sibi de publico non haberet, id verò daretur nulli, nisi esset vir probitate fidei, singularique virtute aliqua præditus, ac dignitate cæteris anteiret. Hebræo namque populo, vt ab illis initium sumam qui vetustate generis, qui magnitudine rerum, qui dignitate historiæ se cęteris præponunt, hanc legem fuisse cōperimus, vt quæ ab his gesta pace vel bello essent, ea scribere non nisi qui propheta esset. prophetam cum is populus habere desiit, tum maximum ad pontificē qui auctoritate, honore, dignitate præstaret, hanc ipsam scribendi curam & officium detulerunt. Hunc morem à vetustissimis traditum, perdiu & eos vsque dies quibus est Hierusalem excidium suum passa, diligentissime custoditum, Iosephus in Appionem scribens tradit. Chaldæi quoque, & Aegyptii, & qui oriundi sunt ab illis Phœnices, Syriæ nobilissimi populi, summo studio & diligentia asseruarunt, vt qui magno sacerdotio potiretur, hic modo populi sui gesta perscriberet. Plato itē philosophus, & Aristotelis pręceptor, suo in Timæo adducit sacerdotem ægyptium, hominem apud suos venerabilem, & multarum rerum notitia excellentem, qui Soloni interroganti de gestis, & vetustate gentis ægyptiæ responderet. Apud Gręcos, qui militari disciplina, qui imperio, qui sapientiæ studio plurimum floruerunt, ea lex perdiu mansit, quòd deligeretur de publico vir bonus atque doctus quispiam, qui eo pacto, & dicta, & facta omnia memoraret, vt nihil insereret quod aut ipse oculis nō vidisset suis, aut verū esse certo & indubitato testimonio nō haberet. Romanis verò & maioribus nostris, qui orbis tandem imperium vendicarunt, hoc institutum ab initio vrbis ad multos annos fuisse memorant Cicero & Liuius, vt qui pontifex esset maximus, sacra publica ab Numa instituta, siue res omnes singulorū annorū mandaret literis, easque in album referret, atque domi præponeret in publico tabulas, vt populo esset potestas cognoscendi, nihil gratia, nihilque odio scriptum esse. Illud nec

minus

minus prætereundum, quòd si maiorum religiones & eorum monumenta reuolueris, inuenies apud illos non humilibus & inopibus, sed opulentis hominibus et principibus ciuitatis summum sacerdotium mādari solitum esse. Imprimis. primi cum se ingerant, Persarum sacerdotes qui erāt & dicebantur Magi: Aegyptiorum deinde, Assyriorum, aliarumq; nationū quantis diuitiis opibusque præpollerent his, qui aliquam rerum gestarū notitiam habuerint, satis constare potest: quòd si parum ista te mouent, quòd externa & peregrina sunt, maximè que à nostris legibus abhorrent, repetantur summi hebræorum sacerdotes, quorum vetustissimi, Aaron, Eleazar, Phinees, Heli, Abiathar, sic omni copiarum genere abundarūt, vt dictu incredibile cuiquā videatur: si deniq; ad Romanos redeo, vnde cœperat oratio, M. Fabiū primū ex patribus lectū, Luciumq; pòst Metellum, præclarū virum, pontificem factum maximum duosq; eum et xx. annos ei sacerdotio præfuisse constat. Cæsares quoq; legimus & plerosq; alios qui Romæ temporibus illis gloria rerum gestarū, opibus & potentia plurimum præstare putabantur, summos sæpe sacerdotes fuisse. Hanc dignitatem pontificum, augurum, quæ Romulo regnante nulla erat, Numam Pompilium à rege ad illos detulisse accepimus, ne quādo rege bellicis rebus occupato diuinus cultus intermitteretur. Pontifices deniq; veteres, vt in tertio de Oratore testis est Cicero, propter sacrificiorū multitudinē tres viros epulones esse voluerunt, cū esset ipsi à Numa etiā illud ludorum ac epulare sacrificium facerent, instituti. Epulones, Festo teste, dicebāt antiqui quos nūc epulones dicimus, datūq; his nomē quòd epulas indicendi Ioui cæterisq; diis potestatem haberent: de his etiam Lucanus in primo, Virque epulis septem Festus Titiisq; sodales.

Cæterum cum aliqua species curationis sit circa rem diuinam, ceu sacerdotes & æditui circa templa vt conseruentur quæ sunt, & erigantur ruinosa ædificia, & cętera omnia quæ pertinēt ad diuinum cultum, euenit alicubi curam hanc esse vnam, vt in paruis ciuitatibus: alibi verò seperatas à sacerdotio, vt sacrificuli, æditui, & custodes sacrarū pecuniarū. Huic consequens est cura illa quæ est circa sacrificia publica quæcunq;, quæ ex sacerdotibus lex non cōmittit, sed ex publico fiunt. Vocant autem eos qui istis præsunt, alii reges sacrorum, alii pōtifices maximos. Maiorum enim consuetudo tunc erat, vt rex esset etiam sacerdos vel pontifex, sic postea vel reges vel imperatores pontifices dictos, Maro nullius religionis expers his verbis ostendit, Rex Anius, rex idē hominū Phœbiq; sacerdos.

Fœciales quorum pater patratus princeps erat, sacerdotes dicebantur qui faciendis præerant fœderibus: hi vt Pomponio placet à ferendo dicti, vt M. Varro ni à fide et faciendo, vt alius, fœciales quasi fœdiales, à fœderibus faciendis, quorū ius ab Equiculis ad Romanos translatum esse non dubium est.

Caduceatores, pacis legati dicūtur: sicut enim per fœciales bella indicebātur, ita pax per caduceatores. Est autem caduceum verbena & pacis signum, quod nō ab re Mercurii virgā possumus existimare. Mercurius enim orationis deus dicitur, et interpres deorū: vnde sicut virga serpētes diuidit, hoc est venenum, ita bellantes interueniente oratione sedantur, bellumq; cadit atq; dirimitur.

Aediles quidam publicis ludis ac ędibus præerāt, nomen ab ædibus huic ma-

gistratui datum vt Festo placet, Varroni & Paulo quòd ædium non tam sacrarum quàm priuatarũ etiam curã haberent, ac illis præessent, in quibus scita omnia sua plebs deferret: duo quidem primum & ex plebe constituti ac proinde plebei appellati, exactisq; regibus anno propemodum septimodecimo cum plebs à patribus secessisset, tribunos sibi in monte sacro creauit, qui essent plebei magistratus, deinde cum vellet ex suo quoque corpore coss. creare & patres recusarẽt, factum est vt tribuni militum crearentur, tum ex plebe, tum ex patribus consulari potestate, paulòpost cum placuisset creari ex plebe consules, cœperũt ex vtroque corpore constitui, tunc vt aliqui pluris patres haberẽt, placuit duos ex numero patrum constitui: & ita facti sunt ædiles curules, vnde ortum vt ædiles alii plebei, alii curules appellarentur. Sella enim quasi seda à sedendo dicta est. Regia quidem sedes erat curulis, à curuitate pedũ ipsius sellæ, in qua sedetur sic dicta: vel quòd in ea qui essent reges cum veherentur curru ad eminentiam vterentur. Postea verò cum regibus libera Roma fuisset, Magistratus maiores, vt consules, dictatores & plerique alii, regio more sella curruli vectabantur: vnde magistratus hi sunt curules, cæteri verò plebei seu pedanei, quòd pedibus irent appellati, nec curru neq; sella curruli veherentur. quòd autem duo fuerint ędiles, his verbis in Pisonem ostendit Cicero, Mecum, inquit, quæstorẽ imprimis ædilem priorem, prætorem primum cunctis suffragiis populus faciebat, ędilem priorem dixit quòd duo erant tantum ædiles, sicut duo consules. Huius rei si quis fidẽ postulet, bini semper ædiles in argumentis comœdiarum nominantur à Terentio. Hi etiam siue plebei, siue curules ludos faciebant instaurabãtq;. Liuius belli Macedonici libro primo: Ludi Romani scænici eo anno magnificè apparateq; facti ab ædilibus curulibus. Idem in eodem paulòpost, & plebei ludi ter toti instaurati ab ædilibus plebis: ædilium enim partes in ludis instituendis, quantum impensæ & in quibus spectaculis fierent haudquaquam minimæ fuere. Id etiam erat potissimum ædilitatis munus vt sua quisq; ædilis impensa ludos pro modo patrimonii ac dignitatis suæ celebrandos curaret. Huius instituti M. T. Cicero in officialibus, cum suæ & Cn. Pompeii ædilitatis meminit testis est. Asconius etiam Pedianus Pompeium ædilem factum theatrũ quod summa impensa ædificauerat magnificentissimis ludis in quos currus cum elephantis induxit, ędificasse asserit: Valerius itẽ Maximus in libris dictorum factorumq; memorabilium scripsit Atilium Seranum & L. Scribonium ædiles, senatus plebisque loca secreuisse: Quod si Vlpiano auctore mancipium fugitiuum erroneumque aut iumentum morbo aut vitio aliquo affectum quispiam pro sano venunded erit, dolis ac fallaciis vendentium occurrendo ædilium edicto emptori succurritur redhibeturq;. Porro vt vrbis cloacæ, aquæ ductus, & ædificia quæq; publica & priuata, munda, lota, integra, expeditaq; asseruarentur ad ædilium officium pertinere non dubium est, vt Cicero noster cum factus esset ędilis, actione in Verrem septima, cæteris more suo longè vberius ac melius attestatur. Nunc sum, inquit, designatus ædilis, habeo rationem quòd à populo Romano acceperim mihi ludos sanctissimos maxima cũ cerimonia Cereri, Libero, Liberæq; faciendos, mihi Floram matrem populo plebique Romano: ludorũ celebritate placãdam, mihi ludos

ludos antiquissimos, qui primi Romani sunt nominati maxima cum dignitate ac religione Ioui, Iunoni, Mineruæq; esse faciẽdos, mihi sacrarum ędium procurationem, mihi totam vrbem tuendam esse commissam, ob earum rerũ laborem & solicitudinem fructus illos datos, antiquiorem in senatu sententiæ dicendæ locum, togam prętextam, sellam curulem, ius, imagines ad memoriam posteritatemq; prodendã. Sunt præter hos ædiles plebeios & curules, duo alii qui frumento præerant, & quorum creandorum auctor fuit C. Iulius Cæs. hique, vt inquit Pompeius, à Cerere cereales dicti. Aeditui pręterea appellatione ędiles intelligimus: est enim editũus idem q̃ ædilis, custos sacræ scilicet ædis vel templi, quasi ædem tuens vel ædis tutor; dictus is enim est cui sacrarii custodia commissa erat, vbi statuæ seruabantur et simulacra deorũ gentilium, quę opus erat exorare, si quis optasset aliquid apud illa deprecari et impetrare, quod multi factitabant credentes exaudiri, si verba sua simulacrorum auribus instillassent, Seneca epistol. li. v. Non sunt ad cęlum eleuandę manus, nec exorandus æditus, vt nos ad aurẽ simulacri, quasi magis axaudiri possimus, admittat. Aedituus quoq; idem quod ęditus: sed M. Varro in secundo libro ad Marcellum de latino sermone, æditimum dici oportere censet magis quàm ęditũum: quod alterũ recẽti nouitate fictum, alterũ antiqua origine incorruptum: Laurinus in Prothesilao Claustrinũ dixit qui claustris ianuæ præesset, eadem. s. figura æditimũ dici iubet qui ædibus præest: in Verrem. M. Tul. in exemplaribus fidelissimis ita inueniri scriptum, æditimi custodésque maturè sentiunt. In libris autem his vulgaribus ęditui scriptũ est, Pomponii fabula Atheliana est, quę ita inscripta est, Aeditimus, in qua hic versus est, Qui postq̃ tibi appareo atque ęditimo in templo tuo: T. autem Lucretius in carmine suo pro æditiuis æditũentes appellat.

Flamines permultos fuisse comperio, & tot deniq; quot deos colerẽt, vsos vetere ros romanos, M. Varro in his libris quos de origine lingue latinæ scripsit testis est, vt Dialem, Martialem, Quirinalem, Volcanalem, cæterosq; eiusmodi, verum flaminem Dialem Numa Pompilius Romæ rex creauit, cũ antea reges pontificum ac regũ munera promiscue gererent, vt de Priamo & Aenea apud Maronem, & à minoribus tandem, vt à C. Cæs. diuo Augusto, multisq; aliis principibus, quos maxime pontificatus titulis insignitos in multis quæ adhuc extãt monumentis cernimus obseruatũ esse. Cæterũ Numa plures in vrbe Romuli q̃ sui similes reges fore ratus, qui relicta religionis cura, bellorũ negotiis implicarẽtur, sacerdotes quos flamines appellant, quiq; rei diuinæ iugiter adacti essent, multis deorum instituit, flaminem vnum Ioui insigni veste & curuli regia sella adornatum, quem Diale vocant, huic duos flamines adiecit Marti vnum, Quirino alterũ: dicti autem primo flamines vt Plutarcho placet, ab his qui circum calua ria sunt pileis, quibus ad tegẽdum capita vtuntur, quasi pileamines quidã essent. Lucanus in primo: Et tollens apicem generoso vertice flamẽ: vel vt Varro inquit, quòd in Latio capite velato erant, & caput filo lanæ præcinctũ habebant, à quo flamines quasi filamines vocabãtur. Dialis verò à dio, à quo vita dari putabatur hominibus: vel à Ioue quod est iuuãs deus. Cæteri enim quiq; cui præsunt, numinis eius titulo decorãtur: hic solus, vt Varro ait, lib. ii. rerũ diuinarum

Album habet galerũ, vel eo ꝙ maximus est, vel eo quòd Ioui immolari alba hostia opus sit. Multiplices etiam cerimoniæ fiunt, quas in libris qui de sacerdotibus publicis compositi sunt, item in Fabii pictoris librorũ primo scriptas legimus, vnde hæc fermè sunt quæ cõmeminimus: equo enim dialem flaminem vehi religio est, item iurare dialem fas nunquam est, ignem è flamine, id est, flaminis dialis domo nisi sacrum efferri ius non est, vinctum si ædes eius introiret solui necesse est, & vincula per impluuium in tegulas subduci atq; inde foras in viam dimitti, hederam neq; tangere neq; nominare fas erat, pro eo quòd hedera vincit ad quodcunq; se applicat: sed ne anulum quidẽ gerere ei licebat solidum, aut aliquem in se neque in apice neque in cinctu neque alia in parte nodum habere, si quis ad verberandũ ducatur, si ad pedes eius supplex procubuerit eo die verberari piaculũ est. Capillum dialis nisi qui liber homo est non tonset, capram & carnem incoctam & fabam neq; tangere diali mos est neque nominare, procinctam classem, id est, paratam ad bellum militũ multitudine diali flamini videre non licet, propagines è vitibus altius prætentis non succidet, pedes lecti in quo cubat luto tenui circunlitos etiam oportet, vnguis dialis & capilli segmenta subter arborem ilicẽ terra operientur. Dialis quotidie festatus est sine apice, sub dio autem esse licitum non est, sub tecto vtiliter & non pridem à pontificibus constitutum. Mansurius Sabinus scripsit & alia cerimoniarũ genera in hũc modum, farinam fermento imbutam attingere ei fas non erat, neq; tunicam intimam nisi in locis tectis exuisse, sub cælo tanquã sub oculis Iouis nudus ne sit, super flaminem dialem in conuiuio, nisi rex sacrificulus, haudquaquã alius accumbit, vxorem si amiserit flaminio decedit, flaminis matrimoniũ nisi morte dirimi non est ius, locum in quo bustum est nunquam ingreditur, mortuũ nunquam attingit, funus tamen exequi non est religio.

Salii sacerdotii genus quod ex huiusmodi causa institutum dicitur, nam annum iam octauũ regnante Numa morbus pestifer, Italiam occupans, Romam quoque inuaserat: mœrentibus verò cunctis traditur peltam æneam è cælo delapsam in Numę manus decidisse & in ea mirabilia quędã dixisse regem, sed ex Egeria Musisq; audisse, ac peltã in vrbis salutem missam, oportereq; eam obseruare, aliis vndecim ad illius figuram magnitudinemq; et formã effectis quo dubium furi ob similitudinem sit cælestis illius adipiscendæ. Peltam itaq; ex eius auctoritate atq; imperio effingere artifices cum certassent, diffidentibus ac desperãtibus cæteris, Vecturiũ Mamurium vnũ ex summis opificibus vsq; adeo similitudinẽ effinxisse struxisseq; omnes similes, vt neq; Numa iam ipse dignosceret: harum autẽ custodes ac ministros constituisse dicitur salios sacerdotes: Salii verò vocati sunt, non, vt quidam fabulantur, à viro Samothrace seu Mantiacho Salo nomine, qui saltationem quæ in armis dicitur edocuerit, cũ eam re vera teste Plinio vi. naturalis histo. Dardanus instituerit, sed ab ipso tripudio saltatorio. Ouidius iii. fastorum: Iam dederat saliis à saltu nomina dicta, quòd nec vehementius robustiusq; per vrbem currẽtes saltarent, tum ad mensem Martium sacras peltas susciperent, induti puniceis tunicis, æneis baltheis latisq; succincti, Aeneas capitum galeas portantes & æneũ super tunicam pectori tegmen, par-

uisq;

uisq; gladiis arma pulsantes. Reliquum verò saltationis pedũ est opus: mouentur enim suauiter, conuersiones ac mutationes in celeri ac crebro numero robustè ac leuiter reddentes. Mamurio autem artis illius suæ mercedem fuisse perhibent memoriam quandã per saliorum carmen simul cum pyrrichii modulo ab solutum. Alii verò Veturium Manurium qui canebatur fuisse aiunt.

Senatoriam dignitatem à Romulo institutam fuisse nemo ambigit. Romulus enim vrbem conditurus pastores inter quos adoleuerat conuocauit, cumq; is numerus condendæ vrbi parum idoneus videretur, constituit, Asylũ quo passim confugerent ex finitimis locis pessimi quiq; sine vllo cõditionis discrimine, ex hisq; omnibus populum conflauit, legitq; in senatu eos qui ætate anteibant, & patres appellauit, quorum consilio gereret omnia. De hoc etiam senatu Propertius elegiarũ scriptor hæc loquitur: Buccina cogebat priscos ad bella quirites, Centũ illi in pratis sæpe senatus erat. Curia prętexto nũc quæ inter alta senatu Pellitos habuit rustica corda patres. Atqui vt apud Lacedæmonios senes siue seniores appellari eos, qui summum quendam magistratũ gerunt Cicero auctor est, sic nisi consilium, ratio, sententia senibus inessent, non summum consilium maiores nostri senatum appellassent. Quod & Ouidius in fastis non reticet dicens: Magna fuit quondã capitis reuerentia cani, Inq; suo pretio ruga senilis erat. Martis opus iuuenes, animosaq; bella gerebãt, Et pro dijs aderãt in statione suis. Viribus illa minor, nec habendis vtilis armis, Consilio patriæ sæpe ferebat opem. Nec nisi post annos patuit tunc curia seros, Nomen & ætatis mitæ senatus erat. Iura dabat populo senior, finitaq; certis Legibus est ætas, vnde petatur honos. Ab honore ergo patres, ab ætate senatores appellati. Alii senatores à fine do quòd facultatem darent, dictos putant, vel q; agrorum partes tenuioribus ac liberis propriis attribuebant. Huic centum senatorũ numero plures ac diuersis temporibus additos inuenio. Brutus enim quo plus virium in senatu etiã frequentia ordinis faceret, diminutum parum numerũ primoribus equestris gradus electis ad trecentorum summam expleuit, traditumq; inde fertur vt in senatum vocarentur, qui patres quique adlecti atque conscripti essent patres, vt diximus, vocati, vel quòd sunt patritii generis adlecti, quòd propter inopiã ex equestri ordine in senatorum sunt numero assumpti, conscripti autem quòd in senatu quẽ nouũ effecerunt sunt scripti: Verum post Cęsaris obitum excrescentẽ hũc numerũ deformi incõdita ac indignissima turba, mille enim excesserat, & nonnulli per gratiam, nonnulli præmiis electi, qui abortiui vulgo appellabãtur, Augustus ad modũ pristinũ & splẽdorem redegit. Præter hæc senatorum nomina sunt qui pedarios senatores opinentur appellatos, quòd sententiã in senatu non verbis dicerent, sed in alienam sententiam pedibus irent, tanquam sententię dictione carentes, aliorum dicta confirmarent, et quasi pedibus in alienam sententiam descenderent. Alii verò quasi differentia quadam, quòd essent pleriq; qui magistratus curules adepti, sella curruli honoris gratia in senatum veherentur: qui verò iter pedibus facerẽt, pedarii appellabãtur. Marcus autem Varro equites quosdam dicit pedarios appellatos, videtúrque eos significare qui nondum à censoribus in senatu lecti quidem erat, sed honoribus populi vsi in senatum ve-

niebant & ſententiam eius habebant. Nam & currulibus magiſtratibus functi, qui nondum à cenſoribus in ſenatum lecti erant ſenatores non erant: etiam quia in poſtremis ſcripti erant, non rogabantur, ſed quas principes dixerant in eas ſententias deſcendebant. De more autem habendi ſenatus Marcus Varro rogatu Pompeii librum edidit, cum ille coſ. primum M. Craſſo fuiſſe deſignatus creditur: quia foris militiæq; ad eam ætatem occupatus ciuilis cõſuetudinis expers eſſet, vellétque cæteris non indoctior videri: in hoc libro id genus multa ſcribere Varronem Gellius atteſtatur, primúmq; illud fuiſſe per quas perſonas haberi ſenatum liceret, nominans dictatorem, cõſules, prætores, tribunos plebis, interregem, præfectum vrbis, neq; alii præter hos ius fuiſſe dixit facere ſenatuſconſultũ, quotiéſque vſu veniſſet vt omnes iſti magiſtratus eodem tempore Romæ eſſent, tum quoque ſupra ordinem ſcripti eſſent, qui eorum prior aliis eſſet, ei potiſſimũ ſenatus conſulendi ius fuiſſe. Addit deinde extra ordinaria in re tribunos militares qui pro conſulibus eſſent, decemuiros item quibus tum imperium conſulare eſſet, item triumuiros reip. conſtituendæ creatos, ius conſulendi ſenatũ habuiſſe. De loco autem habendi ſenatus aut ſenatuſcõſulti rogãdi niſi in locis per augures conſtitutis quæ templa appellantur, haberi rogaríve potuiſſe negabat. Moris etiã erat vt eo in loco ſenatus iniuſſus aſſidua ſtatione cogeretur, qui ſenatulum appellabatur, vnde accitus deinde quàmprimũ in curiam proficiſceretur. De tempore autem habendi ſenatus ita diſeruit, ante exortũ ... quit ſolem aut poſt eius occaſum ſenatuſconſultum irritum, opus etiã cenſoriũ fuiſſe, per quos et quo tempore factũ ſenatuſconſultum eſſet excutere. De ætate autem ſenatoria ne cui paucioribus xxv. annis nato, ſenatum ingredi liceret, vt in vita magni Pompei auctore Plutarcho conſtitutũ eſt, cæterum minoris ætatis ſenatum aliquando ingredi moris fuiſſe vetera legentibus non dubiũ eſt, veluti M. Valerio Coruino contigiſſe nouimus, cui tertium & vigeſimũ annum ingreſſo conſulatum largiti ſunt. Quò minus autem ſenatum introirent cum prętextatis filiis ſenatores, vt moris antea fuerat, decretũ poſtea factũ eſt, Papyriiq; prætextati factum in cauſa fuit: qui etiam ſenatum habiturus eſſet auſpicari primò atq; immolare hoſtiam debere idem Varro cẽſebat. Docuit etiam de diuinis rebus prius q̃ de humanis ad ſenatum eſſe referendum: idem ſenatuſconſultum duobus modis fieri, aut per diſceſſionem ſi conſentiretur, aut ſi res dubia eſſet per ſingulorum ſententiam, de pignore quoq; capiendo deq; multa irrogãda ſenatori, qui quo tempore venire in ſenatũ debuit, non venit. In quo & illud animaduertendum de more, quòd ſicut lex à quinquageſimo anno militem non regit, ita à ſexageſimo ſenatorem non citat. Hunc etiã morẽ apud veteres neceſſitates publicæ reperierũt, vt ſi forte aliqua vis ab hoſtibus immineret, quę cogeret vel humilia captare conſilia, vel aliqua conſtituere, quæ non prius oporteret dici quàm effici, vel ſi nollent ad amicos aliqua permeare ſenatuſconſultum tacitum fieret, ita vt non ſcribę, non ſerui publici, non cẽſuales illis actibus intereſſent, ſenatoréſque exciperent omnium officia cenſualium ſcribarúmque complerent. Horum & ars erat de irato facere beniuolum, de ſuſpecto placatum, de auſtero mitem, de aduerſante propitium. Et quanquã, vt dictum eſt, ſenio confecti armis

minus

minus valerent, binos tamen senatores singulis cohortantibus præpositos tertio ab vrbe condita libro testis est Liuius. Patriciorum familia Ioui noscitur fuisse dicata, si origine dignitatum antiquitatis ordinem perscrutemur, quo summi dei sicut putauere cultura locum primariũ possideret, patriciatusq; nomen ipsum vt quidam veridicorum à patribus dictum esse voluerunt.

Consularem exactis regibus dignitatem regii nominis fastum declinantem, cum plenam penè eorum instar administrandæ reip. facultatem haberent accer sitam fuisse antiquitatis monumenta declarant: Duo hi erant pro vno rege creati, vt si alter malus esse voluisset, ab altero simile potestatẽ habente cohiberetur. His primũ omnia iura ex regia potestate erãt, omnia deinde eiusmodi insignia pompärumq; fercula & officii sui ornamenta. Nam ambobus fasces erant coss. quatuor & viginti lictores, totidem cum securibus quæ proinde tantæ potestati cathenarum nexibus præceptæ sunt alligari, vt cum tardius soluerentur, moram deliberationis acciperent: maximè si de cæde aut hominis nece aliquid censuissent. Cunctator enim esse debet, qui iudicat de salute. Alia enim sententia corrigi potest, de vita hominis haudquaquam, arma quinetiam ista iuris sunt non furoris, & contra noxios sic instituta, vt plus terror corrigat quàm pœna cõsumat. Ciuilis est etiam pauor iste magis q̃ bellicus, vtpote quem abactores timeant, reformident fures, latrones exhorreant, innocentia tantũ læta respiciat: institutumque est etiã vt ne duplicatus terror videretur, vt eorũ tãtum alter fasces haberet, non ambo, isque penes quem fasces essent maior consul diceretur: vel is qui prior factus est prętor, aut maior vrbanus minores, cęteri quibus, quod plerunq; in maximis vrbibus solet, senatus decreuit vt darent operã ne quid resp. detrimenti caperet: permisitq; eorum alterum vel ambos cum opus esset exercitum parare, bellũ gerere, coërcere omnibus modis subditos atq; ciues, domi militiæq; imperium ac iudicium summum capitis dicere, sed ciuis non Romani, quem solum cohibere & in publicam custodiam duci iubere illis fas erat. Sella Curruli pro sui magnitudine vtebantur multis gradibus innixi, vt ibi locati nihil abiectum nihilq; humile meditarẽtur, vtq; in ocio subiecti mererẽtur, quod alii post maximos labores assumunt imperatores: Manus porrò victorialt Scipioni munita erat, quo Romanæ reip. viri fortis dextra tueretur fortunas omnium, ac liberos, in augmentum etiam publicæ gloriæ famulos solueret iugo seruili, calceis auratis præterea prodibant in publicum, tanquam auri materiã quam mens ad inane volans tanti putat, paruifacere non solum, sed pessum etiã dare viderẽtur. Inter cęteras etiam reip. dignitates soli meruerunt pictos habere humeros, vario colore palmatæ vestis, quam fœlicitas dabat præmio vincentium. Quòd au tẽ candidis vestibus induti procedebant, candidati appellabantur, quòd deniq; populo consulerent, & patriæ, cum omnia eorum traderentur arbitrio, ne insolescerent animo à consulendo consules dicti sunt, nisi illinc potius, vnde Actius ait in Bruto, Qui rectè consulit consul ciatur, vel vt Quintilianus, consul sit à consulendo, vel à iudicando, nam & hoc consulere veteres appellauere: Magistratus huius imperium annuũ erat, quo ne diuturna potestate insolentes facilius in errorem aliquem prolaberentur se custodirent:

hi

hi quanquam breuis esset eorum magistratus, nihilominus tamen si haud essent idonei intra annum amouebantur: illud quoq; de more fuit consulatum petentibus vt per se ipsis comitiis interessent, nulliq; xxv. annis minores, quæ senatoria ætas erat, admitterentur.

Suffes consul etiam pœnorum lingua dictus est, auctore Calidio. Liuius belli Macedonici libro quarto, Postero die cum suffetes ad ius dicendum consedissent, conspectæ tabellæ demptæq; & lectę. Alii à sufficio quod est subministro vel in alterius locum substituo, suffectos dictos putant, quasi sub alio factos. Liuius xxxi. M. Aurelius cotta decemuir sacrorum mortuus, in eius locum M. Attilius Glabrio suffectus. Cicero pro Murena Vnus erit cos. & is nō in administrando bello, sed in sufficiendo collega occupatus. Illud denique nec prætereundum, nam cum duæ res possint eodem auctore prouehere homines in hunc amplissimum cōsularis dignitatis gradum, & honorum populi finem, vna iuris, altera militis, non dubium est quin ad eam adipiscendam multo plus conferat res militaris quàm iuris ciuilis gloria: vigilat enim alter nocte, vt suis consultoribus respondeat, alter quò intendit, maturè cū exercitu perueniat: illum gallorū, hunc buccinarū cantus exuscitat: ille actionē instituit, hic aciem instruit: ille cauet ne cōsultores, hic ne vrbes aut castra capiāt: ille vt aquę pluuię arceant scit, hic scit et timet ne hostiū copię: ille in regēdis, hic in ppagādis finibus exercitat.

Proconsularis dignitatis creandæ morem ac necessitatē induxit imperii Ro. amplitudo, quòd nec adesset vbique ad bella gerēda nec omnes obire prouincias consules, qui modo essent duo possent, his consularia insignia cętera preterquàm q̄ sex duntaxat lictores relicti fuere concessa sunt: numerus autem proconsulum definitus erat nullus, vtq; præsidium nomen generale quod & proconsules & omnes prouincias regentes senatores licet essent, præsides appellabantur, sic proconsulum appellatio specialis est, qui denique quòd consulum iuribus fungerentur proconsules nominati sunt.

Lictor crudelitatis minister consulis, proconsulis, pretorum qui fascem virgarum alligatum cum securi portat. Sunt qui lictores consules xii: aliorum autem seni. Lictorem Valgius Rufus in secundo librorum quos inscripsit de rebus per epistolam quæsitis, dicit à ligando appellatum esse, quòd cum magistratus populi Romani quempiam verberari iussisset, crura eius & manus ligari vincirique à viatore solita sint, isq; qui ex collegio viatorum officium ligandi haberet, lictor sit appellatus. vtiturq; ad eā rem testimonio M. T. verbaque eius refert ex oratione quę dicta est ꝑ C. Rabirio, Lictor inqt colliga manus. Liu. li. viii. Lictor deliga ad palū. hæc ita à ligādo Valgius Rufus. M. T. Liuius, Festus ac omnis antiquitas putat & nos sane cū illis sentimus, sed Tiro Tul. M. Tullii. C. Libertus lictorem vel à limo vel à licio dictū scripsit: licio enim trāsuerso quod linū appellatur à veteribus qui magistratibus inquit preministrabāt cincti erāt, ad eorū manus ligādas, & crura vt diximus vincięda. Male itaq; & inscitè qui lictorē à litando dictū putant. C. interposita quia rem lictat & interficit, illudq; inepte addunt quasi legis ictorē dici q̄ iciat, id est, percutiat reū, iuxta legis mandatū quod antiquitas non approbat, colorata licet ratio videatur. Numero autem duodecim li-

ctores

ctores sumptos à Romulo: alii à numero vulturũ qui regnum sibi prędixerant augurio. Alii putãt & melius ab Hetruscis finitimis, unde sella curulis, unde toga prætexta sumpta est ad imitationem regum suorum, quòd duodecim ex populis creato regi singulum singuli populi lictorem darent.

Quæstura in qua esse debet scientia iuris summa, literarum gloria, cautela sermonis, firmitas animi, continentiæ domicilium & virtutum omniũ sedes, Actione in Verrem ii. auctore Cicerone primus est gradus honoris, dignitatúmque omnium genitrix, Varro lib. vi. teste Cassi. Officiũ autem eius et origo perquam vetus est & pene ante omnes magistratus, quorundam & quidem eruditorũ sententia. Gratianus Iunius lib. vii de potestatibus apud ipsum Romulum & Numam Pompilium binos quæstores fuisse auctor est. Pomponius hunc magistratum cœpisse tunc asserit cum ærarium po. Ro. arctius & cumulatius esse cœpisset, vt essent qui illi præessent, quod Romuli tẽpore fuisse, cũ res tenues & perexiguæ tunc essent, haudquaquam putandum est. Cæterum sicut in dubium venit an Romulo & Numa regibus quæstor fuerit, ita etiam Tullo Hostilio rege à quo census in ciuitate & descriptio centuriarum & classium, quæ prius non erant est facta, quæstores fuisse, ac tunc initium habuisse veri magis simile est, & sanè crebrior apud maiores opinio est, Tullum Hostilium primum in temp. induxisse quæstores: hos autem à quærendo quæstores initio dictos Pomponius & Iunius & Trebatius & Fenestella & Varro scribũt: verum quia de capite ciuis Romani, iniussu populi non erat lege permissum consulibus ius dicere, propterea quęstores constituti sunt à populo qui capitalibus rebus pręessent, quæ triumuiri postea capitales perquisiuere, hiq; appellabãtur qę stores parrici Festo teste, vel Pomponio parricidii quorum meminit lex xii. tabu. dicti: quoniam parricidæ non vtique hi, qui parentem occidissent, sed qualemcunque hominem dicebantur. Idem etiam fuisse indicat lex Numæ Pompilii in his composita verbis, Si quis hominem liberum morte sciens eluit, parricida est. Horum officio iniunctum erat vt prouincias ex senatusconsulto sortirentur, vtq; extra vrbem aduenientibus regibus obuiam irent, & hastæ subiectos captiuos venderent. Erant & candidati principis quæstores alii qui libris duntaxat in senatu legẽdis operam darent, quiq; literas eius in senatu legerent.

Prætores initio erant, quorundam iudicio, qui postea consules, & hi bella administrabant: proinde sic dicti quòd præirent & anteirent iure in exercitu. Auctore etiam Pomponio tunc creati, cum consules bellis finitimis auocarentur, neque esset qui in ciuitate ius reddere posset. Numerum autem prætorum habuit Roma pro tempore varium, primum quidem vrbanum, deinde post aliquot annos, eo non sufficiente peregrinum, sic dictos quòd ius alter peregrinis, alter ciuibus diceret. Deinde verò plures augendo numerum, ad octo vsque creatos inuenio. Vnde Cicero pro Milone, Septem prætores, octo tribuni plebis, illius aduersarii, defensores mei, captis prouinciis, toti dem prętores quot prouinciæ in deditionem venerant creati sunt: partim qui vrbanis rebus, partim qui prouincialibus præessent, horum autem prętorum insignia sex fuisse secures, Plutarchus in vita Pauli Aemilii auctor est: Ad hoc enim bellum inquit Aemilius missus,

Aemilius, missus non cum sex vt cæteri prætores, sed cum duodecim securibus ita vt dignitas consularis imperio eius inesset.

Censores ad cuius censionem, id est, arbitrium censeretur populus, vel ab re ipsa quòd præessent faciendo censui appellati, vel quòd rem suam quisque tanti æstimare solitus sit, quantum illi censuerint, vel quòd censere pro arbitrari veteres cognatione quadam socia ac simili esse voluerint: sunt qui à cesendo, id est, constituendo & præcipiendo, vnde etiam dicere solemus censeo hoc facias, & senatum aliquid censuisse, inde Modestino auctore censoris nomẽ videtur esse tractum. Hoc munus instituisse primum Seruius Tullius legitur, postea verò vt sunt reges exacti, ius omne faciendi census & cætera quæ regiæ maiestatis huius fuerant ad consules delatũ erat: creandi verò noui magistratus huius dedit causam, quòd bellis vrgẽtibus neq; populus sine cẽsu esse, nec qui essent cõsules nauare operam commode cẽsui faciẽdo possent: res quidẽ vt parui admodũ momenti prius visa, quòd nihil iuris haberet ni censendi modo populum, ita illustris magistratus hic maxime omnium reuerentiæ plurimæq; potestatis ac seueritatis pœna fuit. Eo autem venit vt haudquaquam de opibus modo, verum de militari disciplina moribúsque censeret. Mos nanque Romæ apud equestres erat auctore Plutarcho, cum per legitimum tempus à quoquam militatum esset, equum per medium forum duci coram uiris duobus publicè præsidẽtibus, quos censores nuncupauit, illisque quemlibet ducum ac imperatorum sub quibus militarẽt sit recenseri, deinde censorum iudicio subigi, qui iuxta cuiusque meritum vel laudem vel infamiam tribuunt. Huic præfecti curæ tenerant viri dignitate ornatúque insignes, ad hos sella curruli insidentes, equites subituri iudicium ritu cum prodirent, censorum alter qui senior erat interrogabat, si militias omnes iuxta disciplinam militarem absoluisset, omnésque sub imperatore meruisset, quòd si non secus ac dixerat foret inuentum, ingenti lætitia plaudentibus[q]; amicis domum illum admittebant: sin minus censoria cum inurebant nota, [q] ex tenuissimis causis licebat illis, qui flagitiose ac intemperanter degerent ac loquerentur, equum adimere & exercitu demouere. Horum etiam erat vectigalia populi Romani augere muneréque, lustrum completo quinquennio concedere, & soli taurilia sacrificia de sue, oue, tauro facere, de nuptiis, de liberorũ procreatione, de viuendi ratione, de conuiuiis diligenter inquirere, ne quis patriam ac consuetam viuendi disciplinam transgrederetur: ad hæc etiam munera duo cum essent, alter patritius, alter verò plebeius, eis licebat senatus principem describere, immeritos senatu quoque amouere, vt C. Fabricium fecisse ferunt, qui P. Cornelium Ruffinum patritium virum, quòd decem argenti facti pondo in conuiuium adduxisset, senatu amouit: siue vt M. Catonem censorem, quem C. Flaminij T. Flaminei fratrem, quòd exhortatus à Puello quem deperibat teste Plutarcho, vel à scorto aliorum sententia, cum esset consul in Gallia, vt aliquẽ ex his, qui vt in vinculis rei capitalis dãnati erant, securi percuteret, obtẽperauit, senatu eiecit. Valerius Antias non ad pueri, sed ad mulieris cuius amore teneretur, arbitrium id ab L. perpetratũ affirmat. Liuius autẽ scriptũ in oratione Catonis asserit Gallũ transfugã cũ vxore ac liberis venisse, & ab L. inter epulas exceptum,

exceptum mox vt scorto, quod ardebat, ob sequeretur, ab eo propria manu confossum. Hoc ad exacerbanda Lucii criminaiure dictum à Catone crediderim, ipsum autê occisum minime transfugâ, verùm ex damnatis vnû in vincula coniectum extitisse, cum alii quàm plures, tû verò testes sunt Valerius Max. et Cic. in eo qui est de senectute libro, vbi omnem Catoni sermonê & ipsius rei narrationem tribuit: ipsi deinde censores sacrificiorum pretia curabant & descriptionis genera, & respub. officia distinguebant. Censionem enim facere dicebantur, cum mulctam equiti irrogabant, censioq; hastaria dicebatur, cum militi mulctæ nomine ob delictum militare quòd hastas daret, dicebatur. Multas præterea potestates hic magistratus habet, quas ponit Iulius Capitolinus in vita Valeriani, Suscipe, inquit, censuram quam tibi detulit Romana respub. quam solus mereris, iudicaturus de moribus hominum, iudicaturus de moribus nostris. Tu æstimabis qui manere in curia debeant, tu equestrem ordinem in antiquum statum rediges, tu censibus modum pones, tu vectigalia firmabis, diuides statum, resp. recensebis, tibi legum scribendarum auctoritas dabitur, tibi de ordinibus militû iudicandum est, tu arma respicies, tu de nostro palatio, tu de iudicibus, tu de præfectis eminentissimis iudicabis, excepto denique præfecto vrbis Romę, exceptis consulibus ordinariis & sacrorum rege, ac maxima virgine vestalium, si tamen incorrupta permanserit, de omnibus sententias feres. Illud denique non prętereundum, cum alios magistratus annuos fuisse constet, quinquennalem quondam censuram extitisse, quod quia per tot annos graue, diuturnum insolensque nimis visum est, ne plus q̃ annua ac semestris censura esset, consensu ingenti populi factum est, atq; hoc teste Asconio tam triste seuerúmque nomen po. ro. sic oderat, vt intermissum esset nonnunquam per plurimos annos, nonnunquam propter infamiam corruptorû iudicû, plebem ipsam quod ante recusauerat poposcisse.

Tribunos celerum primus Romulus creasse fertur. Nam cum eodem tempore in tres tribus tota ciuitas diuisa esset, Ramnenses à nomine suo, à Tatio Tatienses, tertiæ autem tribus homines Luceres dicti à luco Asyli, in quem multi fuga delati ciuitate donati sunt, vt Plutarchus inquit & Plinius testis est, nō ua. Quanquam tertiæ huius denominatio auctore Liuio incerta sit. Tribus autem ipsas tres fuisse numero nomen ipsum declarat, quibúsque qui præerant, tribunos vocitabant, quòd terni tribus ex tribubus olim ad exercitum mittebantur. Celerum autem tribunum proinde appellari quidam opinati sunt, quòd vel celeriter occurrerent, si quando eorum opera respub. indigeret, cum equitibus ille præesset & veluti secundum locum teste Pomponio à regibus obtineret, vel à celere Remi interfectore, quòd celeres antiqui dixerunt, quos nunc equites dicimus. Hotum tribunorum militarium, vt inquit. Q. Asconius Pedianus, duo sunt genera, primum qui Rufuli vocentur, & hi quidem in exercitu creari solent à cõsule non à populo, de quorum iure, vt Festus etiam inquit, quòd Rutilius Rufus legem tulerit, Rufuli ac postea rutuli sunt vocati. Alii sunt comitiati, qui comitiis designantur ad gubernandam rempublicam cõsilium loco, aliquando sub consulibus vt essent in exercitu ad ordines ducendos instituti. Horû officiû, vel eorum qui exercitui præsunt, in libro de re militari Marcello teste,

teste, milites in castris cōtinere, ad exercitationem producere, claues portarum suscipere, vigilias interdum circuire, frumentationibus commilitonum interesse, frumentum pbare, mensuræ fraudē coërcere, delicta secundū suam auctoritatem his modis castigare, principiis frequenter interesse, querelas commilitonum audire, valitudinarios inspicere. Flauius Vopiscus in vita Aureliani in epistola ad vicarium suum permulta his adiicit, ad tribuni officium maximè spectantia. Si vis, inquit, tribunus esse, imò si vis viuere, manum militum cōtine, nemo pullum alienum rapiat, ouem nemo contingat, vuam nullus auferat, segetem nemo deterat, oleum, salem, lignum nemo exigat, annona sua contentus sit, de præda hostis non de latrociniis prouincialium habeat, arma tersa sint, ferramenta samiata, calciamēta fortia, vestis noua vestem veterem excludat, stipendium in baltheo non in popina habeat, torquem brachialē annulū apponat, equū & sagmarium defricet, alter alteri quasi seruus obsequatur, à medicis gratis curentur, aruspicibus nihil dent, in hospitiis castè se agant, qui litem fecerint vapulent. Tribunis autem plebis creandis initium fuit secessio plebis à patribus, in sacrum montem facta, vbi Menenii Agrippæ opera pace inita cōuenit vt plebeios magistratus in vrbe haberet, sicq; duos tribunos tum habere plebs cœpit à Virginio & T. Vetu sio coss. Alia postmodū secessione tres additi Appio Claudio & T. Q. coss. mox quinq; alii coss. Q. Minutio & M. Oratio Puluino. Hoc pacto x. tribunis in plebem Ro. fuit iurisdictio, sicq; plebi concessum est conditiones inire cōcordiæ, vt plebs suos magistratus haberet sacrosanctos, quibus auxilii latio aduersus consules esset, néve cui patrum capere eum magistratum liceret. Tribunorum tandem tantum in modum creuit auctoritas, vt quicquid senatus decreuisset, ita demum ratū haberetur, si tribuni approbassent. Stabant autem hi in vestibulo curiæ, vbi habebatur senatus: nam templū siue curiam ingredi nō licebat, & quæcunq; senatores decreuissent, tribunis præferebātur, vt quæ è repub. fore viderentur, approbarent, cætera ad arbitrium reiicerentur: eum quæ senatusconsulta approbassent. t. literam in tergo adiiciebant, haud aliter rati iudicatum iri. De potestate autem tribunitia Labeonis Antistii iuris peritissimi extat sentētia, cuius verba quemadmodum scripta apud Gellium offendi, ita illa ipsa scripsi: In epistola inquit Atheii Capitonis scriptū legimus, Labeonem Antistium legum atq; morum & P. iurisque ciuilis doctum apprimè fuisse. sed agitabat inquit hominem libertas quædam vecors vsq; eò, vt diuo Augusto iam principe & rempub. obtinente, ratum pensumq; nihil haberet: nisi quod iustum sanctumque esse in Romanis antiquitatibus legisset: ac deinde narrat quid idem Labeo per viatorem à tribuno plebis vocatus responderit: Iussit enim eum qui missus erat redire, & tribunis dicere ius eos non habere, neque se neq; alium vocandi, quòd moribus maiorum tribuni prehensionem haberent, vocationem non haberēt: posse igitur eos venire & prehendi iubere, sed vocandi absentem ius non habere, idq; etiam apud Varronem in libris rerū humanarū scriptum asserit A. Gelbus: qui quidē Varro cū triumuir esset, asserit se à tribunis plebis vocatū nō esse, & cum tribunus plebis esset vocari neminem fecisse. Ea etiā tribunis plebis auctore Plutarcho potestas est, vt si præsens sit dictator, secunda sit, sin autem adsit, prima ac.

fermè

ferme sola. Huic præterea magistratui nullum integrum diem abesse Romæ licere ius erat, ius etiã huius tribunitiæ potestatis magis ad impediẽdũ est, quàm ad agendum, quippe quæ cæteris omnibus collegis volẽtibus & si plures sint, vnus qui nolit & se opponat, plus possit. Fuit etiam, vt aiunt, tribunitia potestas prius apud Romanos publicæ dignitatis insigne, postmodũ quoq; iudicialis ordinis obtinuit rationem. Inde nanq; & decretum illud senatus, vt Augustus Cæsar morum legumq; regimini ac æque in perpetuũ tribunitiæ præesset potestati. Vnde apud eos tribunus dictus est, quòd tribus præesset ordinibus patritio, equestri, & plebeio, dicti etiam simili modo tribuni plebis à tribu, quòd vel tribunũ suffragio crearetur, vel quòd in tres partes populus diuisus esset, cum plebs à patribus secessisset, & ex singulis singuli crearetur: tribuni autẽ ærarii à tribuẽdo ære sunt appellati, quod ærarium sanè populus Romanus in æde Saturni habuit.

Scriba à scribendo nomen accepit, officiũ exprimens vocabuli qualitate. Liuius ab vrbe con. li. ii. Ibi cum stipendiũ forte militibus daretur, & scriba cum rege sedens pari ferè ornatu multa ageret, cum milites vulgo adirent, timens sciscitari, vtrũ Porsena esset, ne ignorando regem semet ipse aperiret quis esset, quò temere traxit fortuna facinus: Scribã pro rege obtruncat. Probus Aemilius de excel. du. exter. gen. in vita Agesilai, Itaq; eum habuit ad manum scribæ loco, quod multo apud Graios honorificẽtius est quàm apud Romanos. Nanq; apud nos re vera sicut sunt, mercenarii scribæ existimantur: & apud illos è contrario nemo ad id officium admittitur, nisi honesto loco & fide & industria cognita, quòd necesse est omniũ consiliorũ eum esse participem. Cicero in Verrem actione. v. Sæpe enim nostri imperatores superatis hostibus optime rep. gesta, scribas suos annulis in cõtione donarunt. Ab epistolis vel à secretis etiã is intelligi dicitur, cuius secreta scribit vel epistolas. Suetonius in vita Claudii, Sed ante omnes Narcissum ab epistolis & Pallantem à rationibus, quos decreto quoque senatus non præmiis modo ingẽtibus, sed quæstoriis prætoriisq; ornamentis ornari libẽs passus est. Flauius Vopiscus in vita Carini, Quorũ vitã singulis libris Claudius Eusthenius qui Diocletiano ab epistolis fuit, scripsit. Notarius item secretorum scribitur, Flauius Vopiscus in vita Aureliani, Incidit autem, vt se res fataliter agunt, vt Mnestẽũ, quẽdam quẽ pro notario secretorũ habuerat, libertum, vt quidam dicunt, suum infensiorẽ sibi minando redderet. Cas. primo, hist. Pater enim Candidati sub Valentino principe gessit tribuni & notarii laudabiliter dignitatem, qui honor tunc dabatur egregiis, cum ad imperiale secretũ tales constet eligi, in quibus reprehensionis vitium nequeat inueniri.

Cancellarius vel à cãcello aula palatii sic dictus, quòd olim ibi officiũ suum exerceret iuxta thesaurũ imperatoris, cuius sibi cura demãdata erat, vel à cancello secundum eã significatione, qua dicitur interstitiũ à Palestina regiõe tractũ, vbi tecta cacuminata nõ erant, sed iacebant in planũ prostrata. Interstitia igitur illa inter propugnacula sita, parietibus hinc inde erectis, cancelli propriè dicũtur: Qui vero epistolas missas recitare volebãt populo, in dicta regione super tecta ascẽdebant & de cancellis recitabant, vnde inoleuit vsus paucorũ tamen eruditorũ, vt qui populo literas principis habent missas exponere, cancellarii appellatione nominentur.

P

tur. C. li. xi. Var. Respice quo nomine nuncuperis, latere non potest quod inter cancellos egeris, tenes quidē lucidas fores, claustra patentia, fenestras, ianuas, & quàmuis studiose claudis, ne cesse est vt te cūctis aperias. Nā si foris steteris, in eis non emendaris obtutibus, si ingrediaris, obseruātium nō potes declinare conspectus, vide quò te volucrit collocari antiquitas, vndiq; cōspiceris, qui in illa clarita te versaris. Flauius Vopiscus in vita Carini, Amicos optimos quoq; relegit aut tenuit, præfectum vrbi vnū ex cancellariis suis fecit, quo fœdius nec cogitari potuit aliquando nec dici.

Populares & optimates inter se differunt. Nam populares teste Prisciano lib. artis grāmaticæ. v. hi sunt, qui defēdunt populū, optimates qui defendūt senatores. Cicero pro P. Sextio, Duo genera semper in hac ciuitate fuerunt, eorū qui versari in rep. atq; in ea se excellētius gerere studuerunt, alteri populares se, alteri optimates & haberi & esse voluerūt. Qui ea quæ faciebāt, quæq; dicebant multi tudini iocunda esse volebāt, populares: qui ita se gerebāt vt sua consilia optimo cuiq; probarētur, optimates habebantur. Idem in eodē, Omnes optimates sunt, qui neq; nocētes sunt, neq; natura improbi, nec furiosi, nec malis domesticis impediti. Idē in eodē, Quod est præstātissimū maximeq; optabile sanis, bonis, & beatis, & cū dignitate otiū hoc qui volūt omnes optimates, qui efficiunt summi viri et cōseruatores ciuitatis putātur. Aristoteles li. v. ethi. Ex dignitate quoq; id apparet, iustū enim illud, quod in distribuēdo cōsistit secundū dignitatē quādā esse oportere omnes fatētur: ipsam verò dignitatē non eandem omnes esse aiunt, sed populares quidē libertatē, potentes verò opulentiā aut genus, optimates autē vir tutē dicunt. Idem li. iii. poli. Vocare autē consueuimus cū vnus ad vtilitatē com munē respiciens gubernat regiā potestatē: cum verò pauci gubernāt, plures tamen vno, optimatū gubernationē, vel ex eo quia optimi præsunt, vel ex eo quia ad optimum publicū administrāt. Idem in quarto, Videtur autē optimatū esse maximè honores tribuere secundū virtutē, finis enim optimatū virtus: paucorū verò gubernationis diuitiæ, popularis autē libertas. Idem in eodē, Quo enim ab optimis viris simpliciter per virtutē esset gubernatio reip. & non ad suppositionem quidem bonorum virorum, eam solam iustum est optimatem appellari.

Proceres teste Varrone principes ciuitatis, quia eminēt in ea sicut in ædificiis mutili quidā, id est, capita trabium quę ꝓceres nominātur, quasi ꝓcedes. Hinc facta translatio est ad quosdā vt proceres dicātur q ante omnes honore præcedūt. Sunt qui ꝓceres, quasi procul à carie, hoc est, putredine ac vitiorū corruptione, dictos putent, quod tametsi principibus cōuenit maxime propter excellētiam & egregiam, qua præditi esse debent, probitatē, falluntur tamē inscitia literarum, nec tam ꝓ est, q ꝓ esse debet, autumāt, huius singularē numerū raro est inuenire. Iuue. lib. iii. Agnosco ꝓcerē, salue Getulice, seu tu Syllanus, quocūq; alio de sanguine rarus. In plurali frequētissimū est. Liuius ab vrbe cond. li. iii. Et nos, vt decet ꝓceres, vt Fabio nomini est nō indignū, pugnādo potius q adhortādo accendamus militū animos. Luca. in v. Fata vocet ꝓcerū motus hæc cūcta sequūtur.

Primores sicut hi proceres, vel primates vel qui inter reliquos maioris potesta tis & digniores in populo. Liu. in primo, Ipse ad primores Romulus peruolat.

Summates viri potentes. Satyrus in comœdia piscatoria, Summates viri fim plices facti sunt ganei: Macrobius li. i. de somno Scipionis, Sed summatibus tan tum viris sapientia interprete veri arcani consciis contenti sint: reliqui ad venerationem figuris defendentibus à vilitate secretum.

Præsidum nomine omnes prouincias regētes, licet senatores sint, appellantur: iure præses is dicitur, qui maius in prouincia habet imperiū post principē. Hinc præsidium dictū auxilium principale: sicut subsidiū id quod in auxiliū succedit dicitur, et milites qui in aliorū tutelā militāt, oppidi vel castelli, similiūq; collocati sunt, præsidiū vocātur, vel vt inqt Varro, præsidiū dictū q; extra castra præsidebat in loco aliquo, quo tutior regio esset, vel q; pro vtilitate & salute, alicuius auxilii gratia præponit: sicut subsidiū quod postpositū est ad subueniēdū laborantibus.

Satrapes vel Satrapa is est, q locorū præfectus designatur. Plutarchus in vita Eumenis, Tū capto Ariarate rege, & regione in potestatē redacta, satrapes, hoc est, locorū præfectus designatur. Regum libro primo, Et non inueni in te quicquā mali ex die qua venisti ad me vsq; ad diem hanc, sed satrapis non places. Idem in eodem, Reuertere ergo & vade in pace et non offendas oculos satraparum.

Princeps ordinis nomen est, dictus q; primus capiat: sicut municeps ab eo q; munera capiat: idem & dignitatis, cui hæc tuenda ex officio, & capitis periculo defendēda, religiones, auspicia, potestates, magistratus, senatus auctoritas, leges, mos maiorū, iudicia, iurisdictio, fides, prouintiæ, socii imperii, laus rei militaris, ærarium: harum rerū ac tantarum esse defensorē atq; patronū. Spartianus in vita Adriani, Tunc enim mos, vt princeps causas cognosceret, et senatores & equites Romanos in consiliū vocaret, & sententiam ex omni deliberatione proferret. Cass. ii. histor. Vocabulū principis nulla sorde maculasti, seruās dignitatem nominis exercitatione virtutis. Ouidius de Romulo & Cæsare secundo fastorum, Tu rapis his castas duce se iubet esse maritas, Tu recipis luco, reppulit ille nefas, Vis tibi grata fuit, florent sub Cæsare leges, Tu domini nomen, principis ille tenet. Te Remus incusat, veniā dedit hostibus ille, Cæleste fecit te pater ille parē.

Domini verò appellationē præclarissimos in rep. principes et duces inuenio declinasse: nam et Scipio ipse prius Italia Hispaniaq; recuperata, cum Africam quoq; subegisset, Hannibale pulso, nullo tamen successu dominū se passus est appellari nisi à Pœnis, qui p æquas cōditiones toties rupto fœdere fraudulenter iugū abiecerant, nō obtemperātes, militia abiecit, quasi reipub. hostes infamia notās: Augustus quoque Romani decus imperii nec serio nec ioco se passus est à quoquā tali nomine appellari. Tertullianus in apologetico cōtra gētes, Augustus imperii formator, nec dominū quidē dici se volebat. Et hoc enim dei est cognomen. Dicā planē imperatorē dominum, sed more communi. Sed quādo non cogar, dominū dei vice dicā. Hoc cū declinaret Augustus, meruit profectò patris patriæ cognomen, quod vniuersi repētino maximoq; consensu ei detulerunt, q; gratius esset pietatis nomen quàm potestatis, vtq; sciret datā sibi potestatem patriæ, quæ temperātissima est, liberis consulens. Quid autē inter patrem et dominū intersit, ostēdit probè Terētianus ille Mitio, hoc patriū est, inqt, potius consuefacere filiū sua spōte rectè facere, q̄ alieno metu, hoc pater hoc dominus interest.

Dux à ducendo dictus, esse enim debet præ cæteris dux in ducendo agmine præcipue solers, vbi iter quòpiam fecerit, & cum ad difficilem transitu saltū venerit, contemplari secum animo ab omni parte loci naturā, comites deinde veteranos si quos habet, quęrere & percunctari si hostes eo loco, quid si à frōte, quid si à latere, quid si à tergo adorirentur capiendum consiliū foret, vtrū ne pergeret qua occœpisset ire viā, an eā qua venisset repetere satius esset. Castris autē deligendis quàm munimēto loci cōplexurus, quā opportuna aquatio, quā pabuli lignorūq; copia, quā comeatus expedire, quo tēpore pugnam inire, aciem struere, subsidus firmare, magnifice adhortari, perterritos milites à metu reuocare, nec verbis tantum ferocem & strenuum esse, sed operum militarium haudquaquam expertem, qui & ipse, cū opus sit, tela tractare, procedere ante signa, versari in media mole pugnę sciat, sciat quoque consilia sua celare, tacere, dissimulare, insidiari, ab insidiis præcauere, hostiū cogitationes preripere, speculari & explorare corū vbi copiæ sint, quātæ quóve genere armorum, plurimum enim interesse visum, quæ deinde turba inermis, quę leuis armaturæ, quę impedimenta, quanto ea aut quali præsidio custodiant, deinde dicta nō tam quàm facta milites sequi iubere, nec disciplinam modo sed exēplum. Quod diligentiæ genus rectissima fortasse ratione probabitur, quoties licebit: verum si mutabitur natura loci, si mons occurret, si flumē obstabit, si collibus, syluis, asperitateq; alia phibebitur, mutabit hostiū genus imminentis conditio discriminis, & nunc acie directa, nunc cuneis, nunc auxiliis, nunc legione pugnabitur. Ad hæc insuper intueri & scire quo auspicio iucunda pugna sit, nec deesse fortunę præbenti sed oblata casu flectere ad consilium debet. Illud ad postremum pre ceteris in animis ducū habendum, nihil in bello debere contemni, neq; sine causa dici, matrē timidi fiere non solere. Horū igitur omniū qui sunt memores & vsu & experientia cōpotes, eos duces dixerim, cæteris iure prætulerim modo à populo non à militibus creati sint.

Comes, socius, sodalis, comisq; & collega in quo conueniant, quóve differant, auctorum sententiis illustrium ex his accipe. Comitem dicere debemus auctore Vlp. ac Labeone eum qui comitetur & sequatur, quiq; frequentandi cuiuscunque gratia vt sequeretur destinatus est. Minores etiam comitem & ducem habent, vt Cicero non comitē se, inquit, sed ducem præbuit, & alibi: Neq; princeps tunc ad salutē esse potuissem, si esse alii comites voluissent: Socius vero nō minor sed par est, ideoq; duces in bello quoties milites alloquūtur conciliandæ beniuolentiæ gratia, non ferè appellant comites sed socios, cōmunicātes quodammodo corū dignitatem cū illis, vt ediuerso, cum eosdē commilitones vocāt, communicantes eorum cōditionēatq; sortem cum ipsis: neq; enim dux cōmilito est militum, sed milites inter se cōmilitones, vt apud Virgiliū Aeneas de militibus suis, O socii, auctor ipse in sua persona loquens de Achimenide Comes infoelicis Vlyssi, & iterū, vno graditur comitatus Achate. Neq; scite dixisset de Vlysse & Aenea hunc esse comitem Achatæ, illum Achimenidis, idem tamen ait, Arma deosq; parant comites, et iterum, Sacra deosq; tibi commendat Troia penates. Hos cape fatorū comites Nunquid dii erant comites Grecorū atq; Aeneæ, an duces? Certe dii penates comites erant confessione tum Aeneæ, tum ipso-

rum quoque deorum: nam lib.i. Aeneas ait, victos qui ab hoste penates classe veho mecum: & in iii, Dii aiunt, Nos te Dardania incensa tuáque arma secuti. Nos tumidū sub te permensi classibus æquor, sub te, id est, te duce, et te secuti sumus, id est, tui comites fuimus. Idem de Græcis quidem dicēdū & de eorum deis Idem etiā de Sibylla & Aenea, quanquā modo hic modo ille dux erat aut comes, quia sequebatur Aeneę voluntatē Sibylla, et quasi ministram sē præbuit, comes erat: quia verò ducebat præmonstrans iter & declarans ea quæ ille ignorabat, dux eadem dicitur, tametsi aliquādo comitem pro socio dicimus, vt Cicero in rhetoricis, de viatore qui cum ante lucem surrexisset comitem, inquit, suum inclamauit, & semel sępius cum de eodem antea dixisset in itinere quendā pro ficiscētem ad mercatum quendā, & secum aliquātum nummorum ferentem esse comitatus, id est, secutus. Quare in prefatione artis grammaticę Priscianus monitus in primis aliosq; monēs, monēdus tamen plurimū in hæc verba ad Iulianū scribes, Tibi ergo hoc opus deuoueo, omnis eloquētiæ præsul, vt quātucunq; mihi deus annuerit, suscepti laboris gloria te comite quasi sole quodā dilucidius crescat: Sed quid magis delirū absurdumq; quē quem dicas tuum solē, eundem appellare comitē tuū, hoc ipso q sol est. Est prætetea alia inter comitē et socium differentia, quòd comes est quicūq; sequitur alterius ductum, socius plerunq; in negotiis fersusq; rebus & fortunæ arbitrio subiectis Cæsar in cōmētariis, itaq; Androsthenes prætor Thessaliæ cum se victoriæ Pompeii comitē esse mallet q̃ socium Cęsaris in rebus aduersis, omnem agris multitudinem seruorū ac liberorum in oppidū coēgit. Verū huiusmodi differētia apertior inter sociū et sodalem est, sodalis enim propriè in rebus leuioribus ac sæpe voluptuosis. Quintilianus, Quo tādem paterer is animo, si delicatus adolescēs, præsertim splendidis opibus, vel ex ætate mores vel ex fortuna traxissem, & tempestiua conuiuia & pugiles io cos ad vocata sodaliū turba solutus atq; affluēs agerē. M.T. Epulabor modicè cū sodalibus, sodalitates enim me quęstore sunt institutę. Idē alibi, Ego Plautiū Laterensem & ipsum gratiosum dico & habuisse in petitione multos cupidos sui gratiosos, quos tu si sodales vocas, officiosam amicitiā nomine inquinas vitioso. Caius autē sodales, inquit, sunt, q eiusdē collegii sunt, quos græci ἐταιρείας vocant à quo nō sane discordat M. Antonius qui Norbanū quæstorem suum appellat sodalem: at collegarū appellatione hi continentur qui eiusdem potestatis sunt. Comis verò benignus est homo & facilis, qui aliis non ægre inseruit.

Chiliarchę qui singulis milliū milibus præerāt: Curt. hist. iiii His inqt cōpositis, in regione quæ Satrapone vocatur peruenit, fertilis terra, copia rerū et omni comeatu abundans: itaq; diutius ibi substitit, ac ne desides otio dimitteret animos, iudices dedit, præmiaq; proposuit de virtute militari certantibus: nouem fortissimi iudicati cū essent singulis militum milibus præfuturi, Chiliarchos vocabant, tunc primum in hunc numerum copiis distributis, nanq; antea quinquenariæ cohortes fuerant, nec fortitudinis pręmia gesserant.

Centurio is erat, vt inquit Liuius. vii. ab vrbe cond. quem nunc primipilum appellāt, & auctore Festo qui nūc cēturio antea cēturionus dicebatur, à centū dictus, vt inquit Varro, q cētenarius eius iustus sit numerus. Quintilianus libro pri

mo insti. Diu deinde reseruatũ ne consonantibus aspirarent, vt in Graecis et in triumpis erupit breui tempore nimius vsus, vt chorонæ chenturiones adhuc nonnullis inscriptionibus maneant.

Succenturiati milites sunt non qui in prima sed qui in secunda cẽturia sunt, vt si prima defecerit isti quos subesse diximus, laborantibus primis subueniant, vnde ad insidiandum ponitur succenturiatus quasi armis dolosis instructus. Terentius in eunucho, Ego in subsidiis ero succenturiatus.

Decuriones sunt, qui denis præsunt equitibus, quidã dictos aiunt ex eo quòd in initio cum coloniæ deducerentur decima pars eorum qui ducerentur, cõsilii publici gratia scribi solita sit. Alii proinde dictos putãt, quòd sint de ordine curiæ cuius officium administrarent. Decuriæ pluribus distinctæ nominibus fuere tribunorum & iudicum, propter hoc nongenti vocabantur, ex omnibus selecti à custodiẽdo suffragiorum scita in comitiis, & diuisus hic quoq; ordo erat superba appellatione nominum, cum alius se nongẽtum, alius selectum, alius tribunum appellaret.

Quaterniones à quatuor militũ quibus præerant numero dicti. Actuum apostolorum. xii. tradens eum quatuor quaternionibus militum custodiendum.

Milites dicti quia mille erant ante in numero, quos Romulus primus ex populo sumpsit & milites appellauit. vt in lib. primo historiarum inquit Eutropius. Varro milites dictos asserit quòd trium milium legio primo fiebat atque singulæ tribus Titiensium Ramnensium Lucerumq; milia militũ mittebant. Vlpianus apud Iustinianum li. xxvii. Militem inquit quasi millesimum quemque dictum, hoc est, omnem qui ex millenario numero, sint licet nonnulli nostri temporis iuris periti, latini sermonis ignari, qui dictum putãt ex mille maxime strenuum. Alii inter idoneos rerum scriptores vt Helius à mollicie per antiphrasim dictum putant, eo quòd nihil molle sed potius asperum quid gerat, sicut ludum dicimus in quo minime luditur, vel à græco verbo quod duritiem sonat. Vnde Maro, Durum à stirpe genus natos ad flumina primũ Deferimus, sæuóque gelu duramus & vndis. Alii à multitudine vel à malo arcendo militem, militiámque quasi malitiam, vel multitiam dictam rectè arbitrantur, cum eius muneris sit multitudine malum malitiámque hostium arcere, tueriq; ciuilis potentiæ partes ac iura, ne quid mali ab illis ciuibus suis inferatur: sicq; ille nõ solum militat qui in acie stat & cornu dextrũ læuũmve defendit, sed qui portas tuetur & statione minus periculosã, nõ otiosa tamen fungitur, vigiliásque seruat, et armamento præest. quæ ministeria quamuis incruenta sint, in numerum stipendiorum tamen veniunt. Illud nec obruendum silentio, vniuersos qui erant in exercitu qui pedibus & equo mererent, sine discrimine veteres appellasse milites, & communi genere protulisse nonnunquam: quanquã qui equo non milites modo sed equestri gradu & honore præstarent: cuius rei fidem facit, quòd milites dicimus etiã non satis honesto exercitio præditos, vt qui reos custodiunt & qui ad supplicium ducunt Valerius Max. lib. ix. Cn Carbo magnæ verecundiæ est latinis annalibus tertio in consulatu suo iussu Pompeii in Siciliam ad suppliciũ ductus, petiit à militibus demissè & flebiliter sibi aluum leuare prius quàm expiraret

raret liceret,quo miserrime lucis vsu diutius frueretur. Vnde & illud etiam,militem & reum eadem stringit cathena: quare apud omnes propemodū inuulgatum videmus vt miles peditem designet,eques autem cum honore dicatur.

Tumultuarii milites dicti à tumultu id est Italico bello vel Gallico, quando vicinum periculum & subitum,& improuisum bellum ingruit & non est spatium nec tēpus cōsilij,quod singulos iurare patiatur, vt inter Fabios fuit,sed princeps patratus siue consul intrat templū & arripit vexillū & inquit,Qui remp. saluam vult me sequatur. Euocati milites non sunt,verū pro milite cū ingruit necessitas et propriç vires non suppetunt,aliunde euocātur. De his Crispus,Ne quis miles,neu quis pro milite & ab his alibi omnes euocatos & centuriones.

Auxiliares dicuntur in bello socii Romanorum externarum nationum,dicti ex græco vocabulo quod nos dicimus rerum crescentium auctionem.

Sacramento rogati hi sunt,qui plenam militiam habent & xxv.annis in militia tenebantur,quique in temp.iurant se non redire,nisi precepto consulis post completa stipendia,id est,militiæ tempora.

Legimus apud Iul. Cęsarem aliud militiæ genus in Gallia fuisse pecunia conductum,Solidurios ipsi vocant,qui neq; nunc ibi neq; alibi vsquam sunt: horum conditio eiusmodi erat,vt cum his quorum amicitiæ se deuouissent omnem subire fortunam,& ad vltimum etiam mori vellent,nec post ipsos vitam vllam pati possent,quin si aliter mori non daretur,mortem sibi manu propria conscisce-rent.Mirum genus militum,his nostris temporibus aduersum,neq; quisquam ex eo numero inuentus à seculis ferebatur,qui hoc facere renuisset.

Mercenarii à mercede dicti,vt hi quos anno ab vrbe cond.circiter.d.xl: Sempronio Graccho Fabioq; Maximo cōsulibus Scipionis fratres res in Hispaniis gerētes,ex Celtiberis militibus pecunia solicitatis ab hostium societate in sua castra traduxere. Quo primum tēpore externa manus in castris Romanorum cœpit haberi:nihil enim Liuio teste in Hispania memorabile gestum præter quàm quòd Celtiberum iuuentutem eadē mercede,quæ facta cū Carthaginensibus erat, imperatores Romani ad se perduxerunt & nobilissimos Hispanos supra trecentos inde in Italiam ad solicitādos populares qui inter auxilia Hannibalis erant, miserunt: id modo eius anni in Hispania ad memoriam insigne est,quòd mercenarium militem in castris neminem antequam tum Celtiberos Romani habuerunt.

Equites dicti quòd eis in legationes ituris equi dabantur de publico, vel cum militandum foret,vt non pedites ipsi,quemadmodum plebs sordida reliqua,sed digniori militiæ genere maiorique honore regē ac imperatorem in bellum euntem equites sequerentur.Liuius,hæc vbi inter signa peditum dicta dedit, aduolat deinde ad equites,agite iuuenes,inquit,præstate virtute peditē,vt honore atq; ordine præstatis.In his quoq; qui ad equitatum trahebantur, nomen sæpe variatum inuenio.Prius enim sub Romulo regibusq; appellati sunt celeres,vel à celeritate vel à duce Celere, qui dicitur Remum occidisse, in cuius gratiæ vicem à Romulo fieri tribunus militum meruit: hique trecēti fuere,quos Romulus tum bello tum pace ad sui custodiam corporis habuit: hi deinde flexumenes dicti,postea

ſtea Troſuli, cum Troſulum oppidũ in Tuſcis citra Vulſinos ſine vllo peditum auxilio cepiſſent, huiusq; nominis appellatio durauit vltra C Gracchum: Iunius poſtea qui ob amicitiam eius Gracchianus eſt appellatus, ſcriptum reliquit his verbis, Quod ad equeſtrem ordinem ſpectat, antea Troſulos, nũc equites vocant, ideóque quia non intelligunt troſulus nomẽ quid valeat, multos pudet troſulos vocari. Quo autem honore equeſter locus vel gradus apud maiores fuerit oſtendit M. T. Cicero in oratione ad iudices pro Plancio, Video inquit quid dicam, hic familia cõſulari eſt, ille pretoria, reliquos video eſſe in equeſtri loco, ſunt omnes ſine macula, ſunt æquè boni viri atque integri, ſed ſeruari neceſſe eſt gradum, cedat conſulari generi prætorium, nec contendat cum pretorio equeſter locus: idem Cicero, Demum equeſtre nomen in cõſulatu ſtabiliuit ſuo Catilianis rebus ex eo ſe ordine profectũ eſſe celebrans, quo tempore hoc. iii. corpus in rep. ſtatutum factumq; eſt, cœpitq; adiici ſenatui populóq; Romano & equeſter ordo.

Deſultor is eſt q de vno equo ad aliũ ſe transfert. Liuius ii. belli pu. lib. iii, Nec omnes Numidæ in dextro locati cornu, ſed quibus deſultorũ in modum binos trahentibus equos, inter acerrimam ſæpe pugnam in recentem equum ex feſſo armatis tranſultare mos erat, tãta velocitas ipſis, tãm que docile equorum genus, cum hoc modo inſtructi ſtarent.

Procurſatores à procurrendo dicti. Liuius belli punici ſecundi lib. ix. Velites ſubſidio miſit, á quibus vbi per procurſatores commiſſa pugna miſſa eſſet, Lęlium cum equitatu impetum ex occulto facere iubet.

Pedites quòd pedibus non equis inniterentur dicti, horũ nomen ſemel tantum variatum inuenio, & ab Iphicrate Athenienſe, qui multa in re militari noua attulit, multáq; meliora fecit. nanq; pedeſtria ille arma mutauit, & cum ante illum imperatores maximis clypeis, breuibus haſtis, minutis gladiis vterentur, è contrario ille peltam pro parma fecit, à quo poſtea Peltaſtæ pedites ſunt appellati, vt ad motus concurſúsque eſſent leuiores.

Accenſus, Q. Aſconio teſte, nomen eſt ordinis & promotionis in militia, vt nunc dicitur princeps & cornicularius. Accenſos Cato adminiſtratores eſſe ſcribit: alii accenſos militię genus eſſe adminiſtrantibus proximũ perhibẽt. Varro, vt coſſ. vt prætores, qui ſequuntur in caſtra accenſi dicti, quòd ad neceſſarias res ſæpius acciantur velut accerſiti, quos nunc dicimus deputatos: vel accenſi dicebantur qui in locum mortuorum militum ſubito ſubrogabantur, ita dicti quòd ad cenſum adiiciebantur.

Adſcriptitii veluti quidam ſcripti dicebantur, qui ſupplendis legionibus adſcribebantur: hos et accenſos dicebant, quòd ad legionum cenſum eſſent adſcripti, vel quòd olim inermes armatis militibus adſcribebantur, qui ſuccederent ſi quis eorum deperiſſet.

Leuis armaturæ ſiue leues, viii. ab vrbe condita teſte Liuio, qui haſtam tantum geſſaque gererent, vocabantur.

Expediti & impediti ab eodem denominationem ſibi vendicãt, aut ex ſolutis militibus aut illigatis. Siſenna hiſtor. lib. iii. Inermes armat impeditos expediti ſine vllo ſuorum vulnere cunctos interficiunt, vel expediti & impediti dicti, quòd

milites

milites ac bellatores expeditos curis & domesticis affectibus absolutos esse oportet & impeditos ac ligatos.

Ferentarii qui leui sunt armatura milites instructi ad bellum, vt fundis & lapidibus, ense, telis & his armis quæ feruntur non quæ tenentur: Salustius in Catilinario, Postea quam eò ventum est vt à Ferentariis prælium committi posset, maximo clamore cum infestis signis concurrunt, pila emittunt & gladiis res geritur: hos Varro à ferendo etiam dictos putat, verũ eodem teste equites dicti sunt ferentarii, qui eo modo habebant arma quæ feruntur, vt iaculum, eiusmodique equites pictos vidisse inquit se in Aesculapii æde vetere, & ferẽtarios ascriptos: Cato autem eos referentarios dixit, quòd tela ac potiones militibus pugnantibus ministrabant.

Pygmæos montana Indiæ incolentes quibus est vicinus oceanus exiguæ adeò proceritatis homines esse quidam auctores non leues tradidere, vt cubitale men suram non excedant, belligeros tamen: hos enim aiunt arietum caprarũmq; dorsis armatos insidentes continuum bellum gerere cum gruibus. Iuuenalis,

Ad subitas Thracum volucres nubémque sonoram,
Pygmæus paruis currit bellator in armis
Moxq; impar hosti, raptusq; per aera curuis
Vnguibus à sæua fertur grue, si videas hoc
Gentibus in nostris risu quatiere: sed illic
Quanquam eadem assiduè gerantur prælia, ridet
Nemo, vbi tota cohors pede non est altior vno.

Arimaspi hominũ in Ponto genus vno oculo in fronte media cum gryphis aurum custodiẽtibus assiduè bella gerentiũ, quosq; fama est non in celebris Pompeii contra Cæsarem Philippicis in campis partes ac signa secutos fuisse, Vnde Lucanus in tertio,

Hinc & Sydoniæ gentes, auroq; ligatas
Substringens Arimaspe comas.

Amazones Scythicæ mulieres bellicosissimæ quæ excidio coniugum & pace tum armis quæsita ne genus interiret concubitum finitimorum ineant, si qui mares nascantur interimant, virgines in eundem ipsis morem non otio neque lanificio, vt cæteræ mulieres, sed armis, equis, venationibus exerceant, inustis infantium dextris mammillis, ne sagittarũ iactus impedirentur. Vnde & à Græcis eo quòd mammis careant Amazones appellantur. Curtius lib. quarto, vestis non toto Amazonũ obducitur corpori: nam læua pars ad pectus est nuda, cætera deinde velantur: nec tamen sinus vestis modo colligunt, infra genua descẽdit, altera papilla intacta seruatur, qua muliebres sexus alant, aduritur dextra vt arcus facilius intendant & tela vibrent: nam vt poëta meminit,

Pulsant & pictis bellantur Amazones armis.

Argyraspides ob arma deargentata sic dicti milites, qui sub Alexandro militabant. Orosius tertio historiarum, Quare vltimo consilio Argyraspidas ob arma argentea sic dictos, hoc est, milites qui sub Alexandro militauerant in auxilium rogat. Iustinus in epitome Trogi Pompeii. xii. cum gloriæ vt etiam exercitus

citus ornamenta cōuenirent, phaleras equorum & arma militum argento inducit, exercitúmque suum ab argēteis clypeis Argyraſpides appellauit. Liuius ab vrbe cōdita xxxvii. Ab eadem parte paulum prorupto cornu regia cohors erat, argyraſpides à genere armorum appellabantur.

Capitecenſi milites vocabantur, qui nullo vel qui ꝗparuo ære cenſebantur: hi nanq; niſi in tumultu maximo & aſperis reip. temporibus, cum iuuētutis inopia eſſet, in militiam tumultuariam legebantur, armaq; his ſumptu pub. præbebantur, & non capitis cēſione, ſed proſperiore vocabulo à munere officioq; prolis edendę, proletarii appellati ſunt, quòd cum re familiari parua haudquaquam poſſent remp. iuuare, ſobolis tamen gignendæ copia ciuitatem frequentaret. Capitecēſos primus C. Marius, vt quidam ferunt, bello Cymbrico, vel potius, vt inquit Criſpus bello Iugurthino milites ſcripſiſſe traditur, cū factum antè in nulla memoria extaret.

Cataphracti equites hi dicuntur, qui & ferro muniti ſunt, & equos ſimiliter munitos habent. Liuius xxxv. ab vrbe cōdita, His, vt plerique quos opes alunt, vaniloquiis maria terráſque inani ſonitu verborum complevit, equitum innumerabile vim traiici Helleſponto in Europā, partim loricatos quos cataphractos vocant. Idem xxxvii, Pręter rectorem quaterni armati ad latus dextrum phalangitarum mille & quingentos Gallogrecorum pedites oppoſuit: his tria milia peditum loricatorum, quos cataphractos ipſi appellant, adiunxit.

Geloni, vt inquit Pom. Mela Coſ. lib. ii. Non loricis ſed hoſtiū cutibus equos ſeq; velabant, illos reliqui corporis, ſe capitum.

Cetrati à cetris, hoc eſt, breui ſcutorum genere muniti & armati milites dicti. Liuius ab vrbe condita xxxv, Nauigia parua in ſtationem occultam agri Argiui contraxit, in ea expeditos milites cetratos pleroſque cum fundis & iaculis & alio leui genere armaturæ impoſuit. Idem in eodem, Cetrati itaq; quantum latitudo vallis patiebatur inſtructi ſederent, vt facile per interualla ordinum fugientes ſuos acciperent.

Pilani teſte Varrone dicti quòd pilis à principio pugnarent, pòſt commutata re militari minus illuſtres facti. Ouidius. iii. faſtorum,

Inde patres centum denos ſecreuit in orbes,
Romulus haſtatos inſtituitq; decem:
Et totidem princeps, totidem pilanus habebat,
Corpora legitimo quiſq; merebat equo.

Velites expediti & leui armatura milites à volitando ob celeritatem dicti, teſte Oroſio libro quarto hiſtoriarum: vel à greco βάλλειν, id eſt, iaciēdo, hi tripedalem parmam habent & in dextra haſtas quibus eminus vtuntur, gladio Hiſpanenſi accincti, cum armis ſuis poſt terga equitum conſidebant, continuóque pedites ipſi ex alia parte equitibus per quos aduecti fuerant dimicātibus, hoſtem perturbabant: Quod ſi pede collato pugnandum ſibi erat, tranſlatus in læuā haſtis, gladium ſtringebant, vt velites etiam in legionibus eſſent. Auctorem peditum equitibus immiſcendorū cēturionē Q. Neuium ferunt eo bello primū, quo Capuam nobiliſſimā ac potentiſſimā quondam vrbē Fuluius Flaccus imperator obſedit.

Velatos

Velatos appellant vestitos & inermes milites, qui exercitum sequebantur quiq; in mortuorum militum locum substituebantur.

Volones dicti sunt milites qui post Cannensem plagã vsq; ad octo milia, cum essent serui, voluntariè se ad militiam obtulerunt, & cum sponte hi vellent, volones appellati.

Titurii milites proinde sic appellantur, quòd patriam tuerentur, vnde & Titi prænomen ortum est. Titulum autem dici ait Numa Pompilius de pontificalibus scribẽs pallium quo sacerdotes caput tutabant, cum ad sacrificium accessissent, sicut & Virgilius,

Et caput ante aras phrygio velamus amictu.

Rorarii milites qui leui armatura primi prælium committebant, quòd vt ros ante imbrem, sic illi ante grauem armaturam prodibant, Rorarii dicti.

Beneficiarii dicebantur milites, q vacabant muneris beneficio, sicut cõtrà munifices vocabantur qui non vacabant, sed munus reip. faciebant, vel beneficiarii militũ genus qui ex eo ita appellantur quia promouentur ad honores beneficio tribunorum, vt inquit Vegetius, idq; confirmatur auctore Cæsare in commentariis suis, cuius verba hæc sunt, Hæc erant milia xlv. euocatorũ circiter duo, quæ ex beneficiariis superiorũ exercituũ ad eũ cõuenerãt, quæ tota acie dispersa erãt.

Duplicarii milites dicti, vt Varro inquit, quibus ob virtutem duplicia cibaria vt darentur institutum est.

Latrones conducti milites vocantur: Moris enim erat vt hos imperator circa se haberet, & primò mitteret ad omne discrimen, et quanquam græcum est nomen, Varro tamẽ dicit hoc posse habere etiam latinam etymologiam, vt latrones dicti sint, quòd circa latera erant regi quasi laterones, atq; ad latera habebãt ferrum, quos postea à stipatione Stipatores adpellarunt, & quia conducebantur, & ea merces dicitur μισθὸς ab eo veteres poetæ nonnunquam milites mercenarios appellant latrones, aut quòd latrocinari militare est mercede, aut q latent ad insidias faciendas, quos nunc Satellites vocant.

Sicarii latrocinantium genus sicas & gladios sub veste deferentium. Iosephus bello iudaico libro ii. Sic enim regione purgata aliud genus latrocinantium in Hierosolymis oriebatur, hi autem sicarii vocabãtur, die claro & in media ciuitate passim quosque interficientes, potissimum verò diebus festiuis miscebantur vulgo, & sicas sub veste gestantes his diuersos quosque interficiebant, ac deinde collapsis hominibus, illi inter reliquos de scelere quærebant, qua fraude extra suspicionem manebant. Idem in eodem, Inter infirmiorem autem vulgum multi irrumpẽtes sicariorum, sic enim vocant latrones, gladios in finibus gerentes, audacissime vtebantur opere quod adorti erant.

Desiderati milites secundum consuetudinem deperditi vel qui perierunt, vel secundum rationem dictos puto, quòd absentium rerum necdum inuentarum sint desiderium. Cicero pro A. Cluentio, Asinius verò breui illo tempore quasi in hortulos iret, in harenarias quasdam extra portam Esquilinam perductus occiditur, qui cum vnũ iam & alterũ diem desideraretur, neq; in his locis in qbus ex consuetudine quærebatur inueniretur, &c. Cæsar siue alius pro eo xi. Duobus his vnius

his vnius diei prælijs Cæsaris desiderati sunt milites. dcccclx. Idē li. xii. Eodem que die Larissam peruenit, in eo prælio non amplius trecentos milites desiderauit. Q. Curtius quarto, Cecidere Persarum quorum numerum victores finire potuerunt milia xl. Macedonum minus trecenti desiderati sunt. Idem in transitu Tigris, Nec quicquam præter paucas sarcinas desideratum est.

Triarii milites teste Varrone sic dicti, quòd in acie tertio ordine extremis subsidio ponebantur, quódque hi subsidebant ab eo subsidiū dictum. Plautus, Agite nunc subsidite omnes triariis. Liuius ab vrbe condita xxxvii, Hastatorū prima signa, deinde principū erant, triarii postremos claudebant. Idem in octauo, Triarii sub vexillis considebāt sinistro crure porrecto, scuta innixa humeris, hastas surrectа cuspide in terrā fixas, haud secus quam quæ vallo septa acies inhorreret tenentes. si apud principes quoq; haud satis prosperè esset pugnatū, à prima acie ad triarios rediisse, cum laboratur, prouerbio increbuit.

Retiarii nomē ab armaturæ genere originem perhibetur: contra enim pugnantem Mirmillonem retiarius ferebat occulte rēte, quod iaculum appellatur, vt aduersarium cuspide insistentem operiret, implicitumq; viribus superaret: huic retiario pugnanti aduersus Mirmillonē, cantabatur non te peto, piscem peto, quid me fugis galle: quia mirmillonicum genus armaturę gallicum est, ipsiq; Mirmillones antè Galli appellabantur, in quorū galeis piscis effigies inerat: quod genus pugnę institutum est à Pittaco ex septē sapientibus vno, & exercitus imperatore, qui aduersus Phrynonem Atheniēsium ducem qui pancratiastes et olympionices fuerat dimicaturus, propter controuersias finium quæ erant inter Atticos & Mitilenos, rete sub clypeo occulte lato impediuit Phrynonen, & dum non cauit inuoluit.

Gregarii humilis militiæ ac vulgatæ milites qui ex minoribus & extraordinariis sunt, cū alii maiores & ordinarii dicantur. Iustinus epit. trog. Pomp xiii. Prima Ptolomæo Aegyptus Aphricæ Arabięq; pars sorte venit, quem ex Gregario milite Alexander virtutis causa pronexerat. Idem xxxviii, His auditis Antiochus occupandum bellum ratus, exercitum quem multis finitimorum bellis indurauerat aduersus Parthos ducit, sed luxuriæ non minor apparatus quàm militiæ fuit: quippe octoginta milia armatorum secuta sunt trecenta lixarū ex quibus coquorum, pistorum, scortorumq; numerus fuerat maior: argēti certe auriq; tantum, vt etiam Gregarii milites auro caligas fingerent proculcarentq; materiam, cuius amore populi ferro dimicant.

Optiones appellantur hi milites quos decurio aut centurio optat sibi rerum priuatarum ministros, quo facilius obeat publica officia: optiones autem dicti q; sint electi, nā optare, est eligere: sicut est illud, Optauitq; locū regno, id est, elegit.

Optices quoque ab optādo appellati eò quòd antecedentibus ægritudine præpeditis tanquam adoptati eorum atq; vicarii, solent vniuersa curare.

Excubitores dicti pro eo quòd excubias semper agunt, sunt enim ex numero militum.

Procubitores autem dicuntur, qui noctu custodiæ causa ante castra excubabant, cum castra hostium in propinquo essent.

Strenuus,

Strenuus, efficax, gnauus, uigilans, fortis sic dictus, quòd sternendo aduersa renuat. Liuius viii. ab vrbe cōdita, Cn. Cornelio C. Lentulo. P. Philone iterū coss. Palæpolim ad res repetendas missis, cum relatū esset à græcis, gente lingua magis strenua quàm factis ferox respōsum. Iustinus epi. Trog. Pomp. xii. Nam & manu strenuus, & in concionibus perfacundus habebatur.

Transfuga, Vlpiano teste, nō est solus accipiendus, qui ad hostes in bello trāsfugit, sed et qui per induciarum tempus, ad eos cum quibus nulla amicitia est, fide suspecta, transfugit.

Fugitiuus, vt Ofilius inquit, is est qui extra domini domū fugæ causa, vt se à domino celaret, māsit. Cęlius autē fugitiuum esse ait eum, qui ea mente discedat, ne ad dominū redeat, tametsi mutato consilio ad eū reuertatur. Nemo enim tali peccato inquit pœnitētia sua nocēs esse desinit. Cassius quoq; scribit fugitiuum esse q̄ certo proposito domū relinquit. Apud Iul. item relatū est fugitiuū ferè ab affectu animi intelligendū esse: nō vtiq; à fuga. Nam eū qui hostem aut incendium, latronē, ruināmve effugeret quāmuis fugisse est verū, nō tamē fugitiuū esse. Apud Labeonem & Cæliū quæritur, si quis in Asylum cōfugerit aut eò se conferat quò solent venire qui se væneales postulāt, an fugitiuus sit? Ego puto nō esse eum fugitiuū, qui fecit id quod publicè facere licere arbitratur, nec eū quidem qui ad statuam Cęsaris confugit, fugitiuum arbitror, nō enim fugiendi animo hoc fecit. Idem puto et in eum qui in Asylū vel quid aliud simile confugit, quia non fugiendi animo hoc fecit: si tamē antè fugit, & postea se contulit, non ideo magis fugitiuus esse desinit. Item Cælius scribit placere eum quoq; fugitiuum esse, qui eò se conferat vnde eum dominus recuperare non possit, multoq; magis illum fugitiuum esse qui eò se conferat, vnde abduci non possit.

Tyrones dicuntur fortes pueri, qui ad militiā deliguntur atque armis gerendis habiles existunt, vnde et Tyrones dicti. Tyro etiam rudē & ignarum significat. Proinde Cæsar Tyrones neque in ludo neq; p lanistas, sed in domibus per equites romanos atque etiam per senatores armorum peritos erudiebat: hi enim antea probantur, sicut mos fuit Romę puberes exercere armis, & sub custodibus esse, postea militare, de quibus poeta nobilissimus, Et primo flore iuuentus. Inde Tyrunculus per diminutionem paruus Tyro dicitur.

Veterani legionarii dicuntur, quique iam in vsu prælii non sunt, p̄ostque multos militiæ labores quietis suffragium consequuntur. Veteranus etiam Modestino auctore esse creditur, non solum legionarius, sed omnis qui qualitercunq; militauerit, & honestè est ipse absolutus.

Emeriti dicūtur soluti militia, & quia merere militare dicitur ob stipendia. s. quæ merentur, sicut emeriti stipendii, vel emeritæ militiæ qui militia perfuncti sunt nominātur: qui extra meritū stipendii & militię positi, sicut miles olim post lx. vel lxx. annum quià labore solutus nō cogebatur militare, agro vel villa donatus. Nonnullarū enim rerū publicarum hic mos est, vt post sexagesimū ad militiā nemo cogatur, in pluribus detur remissio iusta post lxx. Iustinus epi. Trog. Pomp. lib. xi. Alexander cū contra Persarum tam periculosum bellū, exercitum legeret, nō iuuenes robustos, nec primum florem ætatis, sed veteranos, plerosque

Q etiam

etiam emeritos militiæ,qui cum patre & patruis militauerant,elegit. Quintilianus,Emeritis hunc bello stipendiis: & per translationem à poëta præclaro emeriti boues dicuntur in georgicis quoque.

Armiger est qui tela gerit,& arma tantum domini sui,vt scutum, pilum,arcum,cæteraq; id genus, vt quidã perhibent,qui eos imperitiæ quoq; arguũt,qui armigerũ vocant armatũ equitẽ,quod à clarissimis rerum gestarum scriptoribus haudquaq̃ obseruatũ inuenio, Liuius ab vrbe cond.xxii. Donec insuper eques cui Ducario nomen erat,facieq; noscitans cos. inquit, hic est cum popularibus suis qui legiones nostras cecidit,agrosq; & vrbem est depopulatus, iam ego hãc victimam manibus peremptorum fœdè ciuiũ dabo, subditisq; calcaribus equo, per confertissimam hostium turbã impetum fecit,obtruncatoq; prius armigero qui se infesto venienti obuiam obiecerat,cõsulem lancea transfixit,spoliare cupientem &c.Curtius, Atarras antè cum trecẽtis armatis intrauerat regiam,huic decem satellites traduntur,quorum singulos deni armigeri sequebãtur,hi ad alios coniuratos comprehendendos distributi. Seneca tragicus in Hippolyto de Amazonibus,Et prorsus iste gẽtis armigeræ furor odisse Veneris fœdera,& castum diu vulgare populis corpus. Suetonius in vita Octauiani, Cæterum numerum partim in vrbis, partim ad suam custodiam adlegit, dimissa Calliguritanorum manu,quam vsq; ad deuictum Antonium,item Germanorum,quã vsq; ad cladem Varianam inter armigeros circa se habuerat.

Lixæ qui exercitum sequuntur quęstus gratia,dicti quòd extra ordinem militię sunt,eisq; liceat quod libuit. Alii eos à Lixa appellatos dicunt q̃ & ille Herculẽ sit secutus,vel quòd lixæ militibus aquã ad castra vel tentoria solerent ferre, quam lixam veteres dixere,quamq; coctam,elixam dicimus: quidã à liquendo quæstum. Liuius.xxiii. Lixę calonesq; & alia turba custodiæ impedimẽtorum opposita, vt paucitatem maxime spernentibus Pœnis, ingẽtis repente exercitus speciem fecerit. Calones Nonio teste militũ serui,dicti quòd ligna militibus subministrent,siue ligneas ferant clauas.

Cacula etiam militis seruus. Plautus, Video caculam militarem: & dicitur à græco κάλον quòd fustibus clausque ligneis ad tutelã dominorum armari soliti sunt,isque qui huiusmodi claua & teli genere vtitur,Clauator appellatur.

Auctoratus miles is dicitur,qui obligatus & subiectus est. Sueto.lib.iii. De legendo vel auctorãdo milite ac legionum et auxiliorũ descriptione: ex quo fit auctoramentum,quod quasi obligatio est rerum,vel stipendium quoddam,vel precium cuiusdam militiæ ac pugnæ actionisque.

Exauctoratus insignibus militaribus amotus: exauctorare enim est insignia militaria detrahere,auctore Vlp.Si enim Iuliano accedimus, si quis militẽ exauctorauit,inter infames effecit,licet nõ addidisset ignominię causã eũ exauctoras se: exauctorare quoq;,Iuliani pace dixerim,est non solũ infamem militẽ reddere, verum ducẽ ab imperio, suo dimittere,vel missum milite facere,illumq; honesta missione militiæ plerũq; donare. Liuius ab vrbe cond lib.xxix. Vbi ex his vnus ausus est dicere se prorsus si sibi verũ; velit liberũ esse,nolle militare,tũ Scipio,Ex quo igitur adolescẽs quid sentires nõ dissimulasti, vicariũ tibi expedit iã cui tu

arma

arma equumq; et inde cætera instrumẽta militiæ tradas, & tecũ hinc exẽplo domum ducas, exerceas, docendum cures, equo armisq; lęto conditionẽ accipienti vni ex ccc. quos inermes habebat tradidit: vbi hoc modo exauctoratũ equitem cũ gratia imperatoris cęteri viderũt, se quisq; excusare & vicariũ accipere. Iulius Frontinus strarag. quarto, Diuus Augustus Vespasianus cũ quendã adolescentẽ honestẽ natũ, militię inhabilẽ, angustiarũ rei familiaris gratia eductum, ad longiorẽ ordinẽ erexisset, censu cõstituto honesta missione exauctorauit. Iam hucusq; perductus liber iste claudendus est, eiusq; prolixitatis modus adhibendus: verùm quia nonnulla etiam mihi in hoc adhuc video ponenda esse, quæ sint illæ proximus liber cõmodius indicabit, ne hunc tam prolixum vlterius oneremus.

ROBERTI VALTVRII

AD ILLVSTREM HEROA SIGISmundum Pandulphum, de re Militari Liber Nonus.

Quid quotuplexq; bellum, & unde cætera bellici exercitus vocabula, acierum, singularumq; denominationum causæ.

Voniam superiori volumine, Sigismunde Pandulphe, vocabula militaris ac publici honoris prisca et præclara p varias eorũ origines & officia monstrauimus, bellici nũc exercitus instructi ne quid aliorum relinquatur is sequẽs liber patefaciet, causasq; singulorum ac denominationes seorsum aperiet et explicabit.

Bellum quod est multiplex, (uisq; distinctũ nominibus, cum aliud internum sit, aliud externum, aliud seruile vel sociale vel pyraticum, vt ante diximus, dictum à belluis quòd belluarũ sit perniciosa dissensio, vel vt Seruio placet, sicut à lucendo lucus dictus est, sic à nulla re bella bellum, eò quòd contrà sit horridum et pessimum, vnde bella horrida bella: alii à Belo qui primum gladium ferreũ produxit. Cassi. primo hist. Postea Belus ferreum gladium primus produxit, à quo bellum placuit denominari: & est bellum tempus omne quo pręparatur aliquid pugnæ necessarium illis quo pugnetur, vel bellum est totũ tempus quo in militia sumus, quod indocti nostri temporis Guerram vocant, vt bellum Gallicum, bellum Punicum, bellum Macedonicum.

Duellum bellum videlicet, quòd duabus partibus de victoria contendentibus dimicatur, vt inquit Festus. Bellum enim ante duellũ vocarum, vt alii perhibent, eò quòd duæ sint partes dimicantium, vel quòd altera faciat victorem, altera victum: postea verò mutata & detracta litera dictũ est bellum. Horat. prim. epist.

Græcia Barbariæ lento collisa duello,
Stultorum & regum populorum continet æstum.

Ouidius vi. fastorum,

Hac ſacrata die tuſco Bellona duello, Dicitur, & latio proſpera ſemper adeſt. Liuius primo ab vrbe condita, Dic, inquit, ei quẽ primum ſententiam rogabat, quid cenſes? Tum ille puro pioq́; duello quęrendas cenſeo. Idem. xxxvi. Si duellum, quod cum rege Antiocho ſumi populus iuſſit, id ex ſententia ſenatus, populique Romani confectum erit, tum tibi Iupiter Populus Rom. ludos magnos dies decem continuo faciet.

Tumultus grauius viget quàm bellũ. poteſt enim teſte Cicerone eſſe bellum ſine tumultu, tumultus eſſe ſine bello non poteſt. Quid eſt enim tumultus niſi perturbatio tanta, vt maior timor oriatur: vnde etiam nomẽ eſt dictum tumultus. Itaq; maiores noſtri tumultũ Italicum quod erat domeſticus, tumultũ Gallicum quòd erat Italię finitimus, prætereà nullũ tumultum nominabãt: grauius autem tumultum eſſe quàm bellum hinc intelligi licet, quòd bello Gallico vacationes valent, tumultu non valent, ita fit quemadmodum dixi, vt bellum ſine tumultu eſſe poſſit, tumultus ſine bello eſſe non poſſit.

Turbam appellari Labeo ait, ex genere tumultus, idq́; verbũ ex græco cõtractum: turbã autem ex quo numero admittimus, ſi duo rixam cõmiſerint vtique non accepimus in turba id factũ, quia duo turba nõ propriè dicuntur: enimuero ſi plures fuerint decẽ aut quindecim homines turba dicetur: quid ergo ſi tres aut quatuor? turba vtiq; nõ erit, & rectiſſimè Labeo inter turbã et rixã multum intereſt, ait nanque turbam multitudinis hominum eſſe perturbationem & cætum, ſed rixam duorum.

Prælia congreſſiones armatorũ, certamina belli pugnęq́; partes dicũtur. Lucilius xxvii. Ro. po victus vi & ſuperatus prælijs ſæpe eſt multis, bello verò non vnquã. Liuius ab vrbe cond. ix. Quantalibet magnitudo hominis cõcipiatur animo, vnius tamẽ ea magnitudo hominis erit collecta paulò plus decẽ annorum fœlicitate, quam qui eo extollunt, quòd po. ro. & ſi nullo bello, multis tamen prælijs victus eſt. Dicitur autẽ prælium ab imprimẽdo hoſtes, vnde præla ligna quibus vua premitur vel à prędudendo, bellũ enim quaſi præludendo incœptabant.

Pugna à bello differt & prælio: eſt enim vnius diei & belli pars, vt Cannenſis, Cremerenſis, multaq́; continet prælia, cũ aliud in cornibus, aliud in media, aliud in extrema acie geritur, & à pugnis dicta, vel quòd ab initio vſus fuiſſet in bello pugnis cõtendere, quo primo bellũ pugnis incœptabant. Lucretius li. iii. rerum na. Arma antiqua manus, vngues, dẽteſq́; fuerunt: Caſſio. li. i. hiſt. Inter ipſos quoque aduerſarios, vt ſcitis, nõ erant plus armata certamina, ſed pugnis ſe feruida quęlibet laceſſebat intentio, vnde & pugna nomen accepit. Pugnare etiã eſt manus cõſerere, expugnare verò pugnando vincere, expugnare nauẽ ſimiliter, teſte Calliſtrato, eſt eã aut ſpoliare, aut mergere, aut diſſoluere, aut pertũdere, aut funes eius excidere, aut vela cõſcindere, aut anchoras inuoluere de mari, quo equidem miror illud Pſalmographi Sępe expugnauerunt me à iuuentute mea, dicat nunc Iſrahel, etenim non potuerũt mihi, pro eo quod eſt oppugnauerunt ſiue impugnauerũt: ſi eũm nõ potuerũt mihi, profectò nõ expugnauerũt ſed oppugnauerũt: græcè autẽ magis eſt oppugnauerunt ſiue impugnauerunt q̃ expugnauerũt, pro eo ſignificato accepit interpres, niſi librariorum vitio ita ſcriptum ſit.

Gymnicum

Gymnicũ certamen velocitatis est ac viriũ gloria, cuius locus gymnasiũ dicitur, vbi exercetur Athletæ, & cursorũ volocitas cõprobatur, hoc alii veterũ Pentathlum, alii Quinquertum dixerũt: id autem genus exercitationis in his quinq; artibus constat, iactu disci, cursu, saltu, iaculatione, lucta. Ouidius in fastis,
Cestibus & iaculis et misso pondere saxi Brachia per lusus experienda dabant.
Luctatio laterum complexus, quibus cominus certantes vtuntur.

Exercitum militum copiã dicimus nõ vnã cohorte tãtum, neq; vnam alam, sed numeros multos militum, legionum vel legiones cũ suis auxiliis continentem: nomen autem exercitus ab exercitatione traxit, vel vt Varroni visum est, exercitus quòd exercitando melior fit.

Copias plurali tãtum numero de exercitu: copiam verò aliarũ dici rerum testis est Seruius cõment. ii. æneid. in hoc tamẽ numero cõtra Seruium visus venit eruditorũ. Salustius in Catili. Postremo ex omni copia Catilinæ, neq; in prælio, neq; in fuga quisq̃ ciuis ingenuus captus est. Idem in eodẽ, Dum ea Romæ gerũtur Catilina ex omni copia, quã & ipse adduxerat & Manlius habuerat, duas legiones instruit. Idem in eodẽ, Sed ex omni copia erat quarta pars instructa militaribus armis. Liuius bel. Mace. li. v. Ipse paucos post dies sex milia suorum militum, ex ea copia quæ Lamiæ repẽte colligi potuit, non ita multos Aetholos du cit. Statius. vii. Theb. Premit indigesta ruetes copia, & quæ sit mecũ, teste Virgi. copia lustro. Teren. in eunucho teste Donato in cõment. sex homines copias du cit militem scilicet, Parasitum, Doracẽ, Siriscum, Simalionem, Sangam, cum in quit, militem secum ad te quantas copias adducere.

Expeditio dicta quòd milites ac bellatores expeditos curis & domesticis affectibus absolutos esse oportet.

Legionis proprietate vt ab eligẽdo vel ab electione militũ maximè & Seruius & Varro de vita patrũ libro tertio dictã, interpretatur, ita circa eius numerũ omnes penè variãt. Seruius in primis nobilis grammaticus, variis in locis Virgilij mentẽ interpretãdo. Nam in legione, inquit, nõ nisi ccc. equites erant. Virgi. in septimo, Equos numero pater eligit omni, Stabãt trecenti nitidi in præsepibus altis. Vnde & alibi, Trecẽti scutati omnes noti, Idẽ Legiones propriè peditũ sunt, turmæ verò equitũ. Virgilius in nono, Cætera tũ legio cãpis instructa moratur. Varro de lingua latina, milites dicti quòd triũ miliũ primò legio fiebat, atq; singulæ tribus Taciensiũ, Ramnẽsiũ, Lucerũ milia militũ mittebant. Cincius autem de re militari libro sexto auctore Gellio no. atti. xvii. ita scriptũ reliquit, In legione sunt cẽturiæ sexaginta, manipuli triginta, cohortes decem. Flauius Vegetius. ii. de re militari, Macedones, Greci, Dardani phalanges habuerũt, in vnãq; phalãge nouẽ milia armatorũ censebãtur, Galli Celtiberi pluresq; barbaræ nationes cateruis vtebãtur, in quibus sena milia armatorum erãt. Romani legiones habent quibus singulis sena milia & eo amplius, interdum eo minus cẽsuerunt esse. Plutarchus in vita Romuli, Legiones singulæ sex miliũ peditũ & sexcentorum equitum cõplebant numerum. Liuius li. xxxviii. ab vrbe cond. Cum eas legiones quatuordecim scripsissent, quòd plus q̃ quinq; milia peditũ trecẽti equites in singulis legionibus essent. Idem in eodem, Ob ea nouos exercitus conscribi

Q iii placuit,

placuit quatuor legiones in Ligures, vti singulę quina milia & ducentos pedites ccc. haberet equites, sociorũ item Latini nominis quindecim milia peditũ addita & octingẽti equites. Idem trigesimosexto, Romana acies vnius propè formæ & hominum & armorum generis, duæ legiones Romanæ, duæ sociũm ac latini nominis erant, quina milia & quadrigenos singulæ habebant. Idem lib. octauo, Scribebantur quatuor ferè legiones quinis milibus peditum, equitibus in singulas legiones trecentis. Idem lib. xl, Et pręterea supplemento adducta quo amplius duabus legionibus, quàm. x. M. & quadringenti pedites sexcenti equites essent, & socium latini nominis duodecim milia sexcenti equites, quorum forti opera duobus aduersus Celtiberos prælijs vsus Q. Fuluius esset, quos si videretur secũ deportaret. Legionem autem sex milium & ducentorum hominũ primus C. Marius, Pomp. Festo teste descripsit, cum antea quatuor milium fuisset, vnde etiam vocabatur Quadrata. Eusebius in ecclesiastica historia, Nostrorũ verò & Tertullianus hæc memorat, & apud Grecos Apollinaris, qui etiam ipsam legionem pro insignis facti miraculo mutato nomine vocitatam dicit ad imperatore fulmineam. Tertullianus verò M. impe. epistolas nunc etiam haberi dicit, quibus de his apertius indicadit. Vnde autem tanta inter doctissimos rerum gestarum scriptores varietas oborta sit, Seruius in comment. xi lib. ęneiδ. seipso penè dissentiẽs his verbis ostendit, Legio autẽ habebat duodecim cohortes, sexaginta centurias, licet in his rebus accessu temporis, ducum varietas semper immutauerit militiæ disciplinam. Vnde Liuius belli Punici libro secundo, Numero peditũ equitumq́ legiones auctas, milibus peditum & cẽtenis equitibus in singulas adiectis.

Legio Linteata Samnitum fuit sic dicta, q̃ Samnites intrãtes singuli ad aram velis linteis circundatam, non cessuros se Romano militi iurauerunt. Liuius lib. decimo, Primoribus Samnitum ea destinatione obstrictis, decem nominatus ab imperatore eis dictum vt ius vi sum legerent, donec xvi. M. numerũ confecissent, eõ legio linteata ab integmento consepta, quo sacrata nouitas appellata est.

Phalanx lingua Macedonum legio est, teste Seruio in comment. lib. ii. Aenei. Liuius ab vrb. cõd. xxxii, Et cohortes inuicẽ sub signisq; cuneũ Macedonũ, Phalangem ipsi vocant, si possent vi perrumperent, emittebant. Idem xxxvii. Decem & sex milia peditum more Macedonũ armati fuere, qui Phalangitę appellantur.

Agmen ordinata propriè multitudo dicitur, vt est ambulantis exercitus ab agendo, id est, eundo dictum: neq; enim in vno loco stans agmen vocatur, aut si inuentum fuerit, vsurpatum est.

Cohors, inquit Varro, quòd vt in villa pluribus tectis cõiungitur, ac quiddam fit vnum, sic ex manipulis pluribus copulatur cohors, à cohærendo quòd coherẽat cuncta quę interius sunt, vt in villa quòd circa eum locũ pecus cogeretur, vel q̃ coërceat obiectu suo extraneos, & adire prohibeat: huius numerum varium esse inuenio. Plutarchus in vita Pelopidæ, Primus Gorgias ex quadringentis electis viris, quibus ciuitas exercitatione dietamq; in arce Thebana militantibus præbuit, sacram cohortem, vt ferunt, ordinauit, & propter hoc cohortem ex ciuitate vocauerunt. Ephorus autem cohortem quingẽtos esse viros affirmat: Callisthenes verò septingẽtos, quidam alii quod Polybius sensit, nonaginta milium idoneum

neum numerũ perhibent, alii aliter. Iosephus belli Iudaici lib. iii, Decem autem cohortum singulæ mille pedites habebãt: in cæteris verò xiii. sexcenti pedites, & centeni viceni equites erant.

Cohors prętoria est dicta, quòd à pretore non discedebat: Scipio enim Aphricanus primus fortissimũ quemque delegit qui ab eo in eo bello non discederet, & cętero munere militiæ vacaret, & sesquiplex stipendium acciperet.

Manipulus ducentorum militum est, & militum parua quoq; manus sex vel septem in vnũ collecti viri qui vnũ signum sequuntur, sic dicti siue q̃ bellum primo manu inceptant, vel quòd antequã signa essent, manipulos, id est, fasciculos alicuius herbę p̃ signis habebãt, à quibus Manipulares milites postea dicti sunt.

Globus, vt inquit Vegetius tertio de re militari, is dicitur, qui à sua acie supera tus vago superuẽtu incursat inimicos, cõtra quẽ alter populosior vel fortior mittitur globus. Liuius lib. ii. ab vrbe cond. In eum hæc glonantem cum globo ferocissimorum iuuenum Romulus impetum fecit. Idem lib. xxi. Alii fugientes pugnantium globo illati hęrebant, alios redeuntes in pugnam auertebant fugientium agmen.

Cuneus est collecta in vnum militũ multitudo: vnde propter quòd in vnum coit huiusmodi cœtio in vnum, cuneus quasi coneus, quòd in vnum omnes coẽant atq; cogantur, in tria milia, ea nec est equitum sed peditum multitudo quæ iuncta cũ acie primo angustior, deinde latior procedit, & aduersariorũ ordines prorumpit: quia à pluribus in vnum locum tela mittuntur, nec est cunei determinatus militum numerus, sed ordinatio acierum in modum cunei.

Cuniculum autem foramen dicimus subterraneum occultũ, aut à cuneorum similitudine omnem materiam nodosam quam subintrant scindentium, aut potius ab animali quod est lepori persimile appellatum, quod sub terra fossa latere solitum est.

Gaudet in effossis habitare cuniculus antris, Martialis:
Monstrauit tacitas hostibus ille vias.

Sunt qui non cuniculum sed cuniculos plurali tantum dici numero debere arbitrentur, quod à quodã nostrę huius ętatis aliàs doctissimo historiarũ suarum libris, contra multorum vsum eruditorum depromptum admiror. Vegetius, Inuentum est remedium, per noctem sub fundamentis muri cuniculum fodi. Item alibi, Aliud genus expugnationis est subterraneum atq; secretum, quod cuniculum vocant, à leporibus qui cauernas sub terris fodiunt, ibique conduntur. Sic & Cæsar scriptor elegantissimus. De tertia vigilia animaduersum est aggerẽ fumare, quem cuniculo hostes succenderant. Sic Liuius belli Macedonici lib. viii. Ibi commissis operibus cum è fossa cuniculum pateret iter. Sic Curtius, Vltima pestis vrbis fuit cuniculo subruptus murus, per cuius ruinas hostis intrauit: Qđ' vt nequeat, Apollonia nobilis quondam ciuitas documento nobis sit. Nam cum ingenti admodum obsideretur exercitu, & cuniculis milites minus ambigerent intra mœnia penetrare, id cum Apolloniatibus per speculatores denũciatũ esset, eiusmodi nuncio perturbati, consternatiq; sunt omnes, quòd nec tempus nec locum scire posse videbatur, quo emersuri forẽt hostes: tunc verò Trypho Alexandrinus

drinus qui ibi fuerat ingenio summo intra murum plures specus designauit, & fodiendo terram, progrediebatur extra murum dũtaxat per sagittæ emissionem, & in omnibus vasa ænea suspendit, ex his in vna fossura quæ contra hostiũ specus fuerat vasa pendentia ad plagas ferramentorum sonare cœperunt, ita ex eo tumultu intellectum est, qua vrbis parte aduersarii cuniculos agentes intrà penetrare cogitabant, sic liniatione cognita temperauit ænea feruentis aquæ & picis, desuper & stercoris humani & arenæ coctæ candẽtis, deinde noctu pertudit crebra foramina, & per ea repente perfundendo qui in eo opere fuerunt hostes omnes necauit. Massilienses simili modo per cuniculos obsessi cum numero supra triginta speculatum misissent, ab his eo percepto loco quo cuniculi agebantur, intra murum baratrum amplissima longitudine & amplitudine vti piscinam fecerunt, eamq; è puteis & è portu impleuerunt, ita cum specus esset repente naribus apertis, vehemens aquæ vis immissa supplãtauit fulturas, quiq; intra fuerant & ab aquæ multitudine & à ruina specus sunt oppressi. Ambrachienses pauidi ne etiam subrutis muris facta in vrbem via per cuniculũ esset, silentio facto pluribus locis aure admota sonitum fodientium captabant, quem vbi acceperunt aperuere rectam in cuniculũ viam, nouãque haud magni operis aduersus hostes qui in cuniculo erant excogitata res est. Doliũ enim ferreum à fundo pertusum quo fistula modica & ferrea inseri posset, operculũmq; etiam ferreũ, euam ipsum pluribus locis perforatum fecerunt, tenuique pluma completum ore in cuniculum verso posuerunt per oculique foramina prelongæ hastæ ad submouendos hostes eminebant, scintillam leuam ignis plumæ inditam folle fabrili ad caput fistulæ imposito flando accenderunt, inde non solum magna vis fumi, sed acrior etiam fœdo quodam odore ex adusta pluma cum totum cuniculum adimplessent, haud durare consistereq; quisquam intus potuerat.

Forficem ordinationem militarem vocant cuneo oppositam, nam ex lectissimis militibus in .v. literam ordo cõponit, & illum cuneum excipit atq; ex vtraque parte concludit, frons dicta quòd aduersus hostes spectat, hæc in pugna publica si sapienter disponitur plurimum iuuat: si imperitè quanquam optimi bellatores sunt mala ordinatione franguntur.

Serra præliari dicitur cum assidue acceditur receditúrque neque vllo tempore consistitur, dictáq; proinde serra: hæc à strenuis direpta ante frontem opponitur hostibus, vt turbata acies reparetur.

Alæ exercitus ordines qui circum legiones dextra sinistráque tanquam alæ in auium corporibus locabantur. Vt lib. vi. de re militari apud Cintium scriptũ est, Vir. iii. æneid. Dum trepidant alæ saltusq; indagine cingunt.
Liuius ab vrbe condita xxviii. Sinistra ala à Romanis & cohortes quæ admiserant signa in prima acie pugnabãt, & sunt alæ xxx. equites in exercitu, sint licet qui pluribus quàm xxx. equitibus alam cõstitui censeant. Liuius ab vrbe cond. xxxviii. His ala mille fermè equitum, hoc geminam vocant.

Turma teste Festo & Varrone quasi terna, e in v abiit, quòd terni eqtes ex tribus tribubus Titiensiũ, Ramnensiũ & Lucerũ fiebant. Romani enim equites in vna tribu trecenti fuere. De singulis enim cẽturiis decem dabantur, & fiebat turma,

ma, itaq; si Pomponio credimus singularũ decuriarũ decuriones dicti· quidam volunt, quorũ est Fronto decurionem esse turmæ, quę constat ex duobus & xxx. equitibus. Cyaxares autem primus, Herodoto teste, Asianos dicitur per turmas diuisisse: iussisséq; sagittarios ab equitibus, aliósq; ab aliis seorsum esse, antea cum permixti & confusi essent.

Nodus propriè est densa peditum multitudo, sicut turma equitũ, vt lectum est in disciplina militari, sic dictus pro difficultate quòd vix possit resolui.

Acus exercitus instructio dicitur, quòd ea pars militum vehementissima est ad hostem vulnerandum acumine telorum.

Acies exercitus instructus dicta, quòd ferro armata sit, & acumine telorum.

Classes equites dicebãtur, ob diuisionem exercitus, qui postea Manipuli dicti, vel pro turmis equestribus à quibusdam classicis quæ habent, vnde non ab re à nobili poëta dictũ, Classibus hic locus est. Classes etiam partes populi. Liuius primo ab vrde condita, Tum classes centuriásque & hunc ordinem ex censu descripsit, vel paci decorum vel bello, ex his qui centum milia æris aut maiorem censum haberent. lxxx, fecit centurias quadragenas seniorum ac iuniorũ: prima classis omnes appellati, seniores ad vrbis custodiam vt præsto essent, iuuenes vt foris bella gererent. Classici, vt inquit Gellius vii. noct. Atti. dicebantur non omnes qui in classibus erant, sed primæ tantum classis homines, qui centum xxv. milia æris amplissimè censi erant, infra classem autẽ appellabantur, secundæ classis cæterarumq; hominum qui minore summa æris quàm supra dixi censebantur. Columella, classes non maiores quàm denum hominum faciundę, quas Decurię appellant antiqui. Quintilianus primo insti. Non inutilem scio seruatum esse à præceptoribus meis morem, qui cum pueros in classes distribuerent, ordinem dicendi secundum vires ingenii dabant. Classes nauium postea subiere, vetustiusq; fuit, Pomp auctore, multitudinem hominũ quàm nauiũ classem appellari: Diodoro enim teste, ab ipso orbis primordio animãtia omnia esse generata, eodémque modo & homines à principio genitos dicunt, in agris pastum quærẽtes syluestri & incondita vita vixisse, quibus herbæ & arborum fructus vltro victum præberent: belluas insuper his fuisse infensas, quibus vt obsisterent, classes & cœtus hominũ ob timorem factos aiunt communis vtilitatis gratia, auxiliaq; innicẽ prębita, & loca habitaculis quęsita. Classes clypeatas antiqui dixere, quas nunc Exercitus vocamus, classis verò ꝓcincta exercitus instructus & paratus ad bellũ maximè cũ exercitus cinctus erat Gabino ritu siue cinctu, cõfestim pugnaturus.

Castra pro exercitu tantum pluraliter. Liuius punici belli lib. v Valerius Ancias vna castra Magonis capta tradit. Idem in eodem, Exuitur castris atque ita nocte ac die bina castra hostiũ oppugnata, bina proinde non duo castra dixit. Idem lib. ix. Sed cum vna castra in fines, altera in finitima terra Hetruria propè in conspectu habebant, castra autem quasi casta ob hoc dicta quòd illic castraretur libido. Quòd si ab ea origine ortum traxerit, apud nostros inane nomẽ esse quis dubitat? Quotus enim inter hos homines inuenitur, qui pudorem pudicitiam castitatemq; colat, qui non prorsus cupiditatibus cuncta irrideat atque contemnat? quotus qui non prostibulo congredi malit, quàm cum hoste manus conferere

ferere

fererẽ? quotus qui non libentius de expugnanda adolefcẽtulorũ pudicitia, de virginibus violandis, de vi inferenda ingenuis, de fuis ftupris, fceleribus, flagitiis fermonem conferat, quàm de hoftibus inuadendis, de excipiẽdis vulneribus, de morte pro dignitate appetenda, de ignominia fugienda, de gloria comparanda, de tolerantia, de patientia, & de labore? Quòd fi quando forte cõtigit, vt te, quifquis es lector, in horum hominum caftra vel potius luftra conferas, videbis ibi fuper lectulis non continẽtiffimos duces Fabricium, Aemilios, Scipiones, Hannibalem, Alexandrum, fed militares homines, & eos qui cæteris dignitate excellunt, iuxta meretrices exoletas, fcorta, & pueros meritorios accubantes, molliffimis verbis & flagitiofiffimis, & ad concitandam Venerem nedum caftrandam accommodatis, inter fe colloquentes: Vbi autem calere iam res cœperit, hic alius ructet, & vomat: mingat alius & pedat: ibi luditur, hic bibitur, atq; vt ex huiufmodi euenire folet fæpenumero rixa exorta eft. Nullus, vt fummatim reliqua complectar, pudor in eorũ verbis, nulla in rebus temperantia, nulla religio, nulla modeftia, nullũ conuiuio maiorũ dignũ filentiũ, fed fumma obfcœnitas, blafphemię, clamor, cõfufio, perturbatioq; rerum omnium: quod veterum difciplina nefas quidem erat, aut delicatum, aut parũ pudicum inferre fermonem, ibi nõ modo verbis non abftinent turpibus fed cętera etiam faciunt quę à verecũdo homine dici non poffunt.

Metari caftra diuidere, & loca militibus in caftris affignare, vel ponere caftra, vel mutare. Lucanus in primo,

Aut ix Hefperios ventam metator in agros.

Tabernę appellatio, Vlpiano tefte, declarat omne vtile ad habitandum ędificium, non ex eo quòd tabulis claudatur, inde tabernacula & contubernales. Tabernam etiam domicilii genus antiquiffimum Romanis fuiffe, teftimonio funt exteræ gentes, quæ adhuc tabulatis habitant ædificiis. vnde etiam tecta caftrenfia, militumq; tentoria quibus folis ardores tempeftatesq; imbrũ, ac frigoris iniurias vitant, quàmuis pellibus tegerentur, tabernacula dicta funt. Liuius belli Macedonici lib. iii. Tabernaculum regium pro vallo in confpectu maximè tumulo vt terrorem hoftibus fuifq; fpem & fiduciam faceret, pofuit. Cicero in Verrem act. vii. Nam in ipfo aditu atq; ore portus, vbi primum ex alto finus ad vrbem ab littore inflectitur, tabernacula carbafeis intenta velis collocant.

Tentoria pro eo dicta, quòd tendantur funibus atq; palis, vnde & hodie prætendere dicitur vt olim. Ouidius in Heroi.

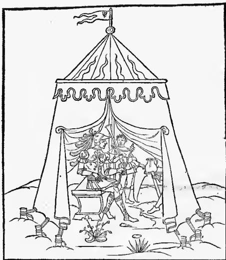
Hic Aeacides, illic tendebat Achilles.

Virgilius in primo æneidos,

Nec procul hinc Refi niueis tentoria velis

Agnofcit lachrymas.

Papyliones tentoria dicuntur, auiculæ prouolantis fimilitudine. Helius Spartianus in vita Seueri feptimi, Idem in omnium expeditione ante omnes militarem cibum fumpfit ante papylionem.

Hybernacula castrensia ad obsidionem potius quàm ad oppugnationem hyemando ædificia. Liuius libro quinto ab vrbe condita, Cum spes maior imperatoribus Romanis in obsidione quàm in expugnatione esset, hybernacula etiã res noua militi romano ędificari cœpta, cõsiliũq; erat hyemãdo cõtinuare bellũ.

Impedimenta castrensem supellectilẽ dixere: impedire enim quasi irretire est, & in pedicam trahere. Liuius vigesimonono, Interim Romani impedimentis quoq; omnibus traductis contractisq; in vnũ locum, quia iam moueri videbant hostem, nec spatium erat castra communiendi, aciem instruxerunt. Idem vigesimotertio, Lixæ calonesq; & alia turba custodiæ impedimentorum opposita.

Commeatus pro cibariis ad alimoniã reipublicæ, aut exercitus, aut alicuius multitudinis commeantis dicimus. Liuius trigesimosexto ab vrbe cõdita, Cum exercitibus cõmeatus quoq; omnis generis ex Asia venturos in præsentia curæ esse Aetolis debere, vt copia frumenti suis & annona tolerabilis rerum aliarum suppeditentur. Cõmeatus priuatim etiam dicitur. Cicero pro lege Manilia, Iam cõmeatu & priuato & publico prohibemur. Ab imperatore etiam militibus

cõmeatus

commeatus dari dicitur,id est,tempus quo ire & redire commodè possint,vel facultas ad tempus à militia recedendi eundique quò velint,ad præscriptum diem reuersuri.

Munimenta munitiones sunt castrorum cæterarúmq; rerum quæ contra aduentum hostium muniunt,siue vallo & fossa,siue alio quouis modo quo sint milites ab hostium,vt dixi,aduentu vel incursu muniti.

Monumenta i mutata in v & v in o,sepulchra,statuæ,tituli,libri,cæteraq; quę nos alicuius rei præteritæ moneant recordari: nam quòd de futuro quidam volunt ideo sepulchra appellari monumenta,quòd nostræ mortis moneant falsum arbitror: in honorem enim mortui illa tantummodo fiunt, non in publicam præceptionem.

Athleta vir fortis venatórque qui peruncta corporis flexibilitate cū bestia dentata luctatur, vt motibus suis spectantibus placeat, & sanguine suo voluptatem populo præstet. Liuius belli punici lib.xi. Athletarū quoq; certamē tum primo Romanis spectaculo fuit,& venatio data leonum & pātherarum, & propè huius sæculi copia ac varietate ludicrum celebratum est. Sabinus autem & Cassius & generaliter omnes,artem ludicram non facere Athletas opinantur. Horum spectaculum fabricis tam clarum & actione tam tetrum, in honorem Scythicę Dianæ quæ sanguinis effusione gaudebat,ab Atheniensibus repertum est,damnosa profectò publicè priuatimque nocens delectatio,quod facile colligi potest si in mentem venerit ex historiis rei huius initium progressúsque,apud nostros quāto publici censûs impendio,quantáque insaniæ proxima dictu cura,quāto demum populi studio,plausu ac labore constiterit, tot milibus simul gladiatorum paribus,tanto elephātorum precio, tigrydumq; & leonum ac pardorum gregibus, onagrorum quoq;, equorum ferocium atq; animaliū diuersi generis è toto orbe terrarum omnium transmissis, syluis omniúmque gentium venantibus romano famulantibus theatro: adde illam ædificandi luxuriem cunctas terra pelagóque marmoreas columnas in ludorum vsum & artificum summis ingeniis expolitas,cuius princeps insaniæ haud conciendus est Scaurus is qui ædilis in theatri scænam opus dierum paucorū, & quod paucis lignis ac funibus attolli poterat, suffectura oculis populi talibus gaudentis, trecentarū sexaginta talium monstra columnarum intulit, fecitq; opus, vt scriptum est,maximum omnium quæ vnq́ fuere humana manu facta. Curionē quoq; ex superioris æui monumentis accepimus, qui ciuili bello pro Cæsaris partibus in Aphrica occubuit, vt Scaurum quem opibus æquare non poterat superarit ingenio,non marmoreum vt ille, sed ligneum theatrum,duplex tamen ac pensile meditatus,populum victorem gentium, ludis victum & periculis plaudentem suis mira arte suspendit, vt ridentes interius stupentésque ipsi exercitus spectatoribus risui fierent & stupori. Iam inde ab exordio primus regum nostrorum Romulus fuit, omnem qui in his rigidam, tetricamq; illam Sabinorum pudicitiam circumuenit, inde porrò Titi potentia,principali diuitiarum perfuso flumine cogitauit ædificium fieri,vnde caput vrbium cerni potuisset,cum theatrum quod est hemisphærium græcè dicatur ἀμφιθέατρον,quasi in vnum iuncta duo visoria, constet esse nominatum,spe ciem

ciem eius area concludens,vt & currentibus aptum daretur spatium,& spectantes omnia facilius intuerentur, dum quædam prolixa rotunditas vniuersa colligeret: quæ autem latini certamina, Agones alii vocant.ab à quod fine sonat & γωνία angulus,quia,vt Festo placet,locus in quo huiusmodi ioci facti sunt fine angulo sint. Alii aliter atque aliter dici putant. Ouidius primo fastorum,

Nominis esse potest succinctus causa minister,
  Hostia celitibus quo feriente cadit.
Qui calido strictos tincturus sanguine cultros,
  Semper agat ne roget,nec nisi iussus agat.
Pars quia non veniant pecudes,sed aguntur ab actu,
  Nomen agonalem credit habere diem.
Pars putat hoc festum priscis agonalia dictum,
  Vna sit vt proprio littera dempta loco.
An quia præuisos in aqua videt hostia cultros,
  An pecoris lux est ipsa notata metu.
Fas etiam fieri solitis ætate priorum
  Nomina de ludis græca tulisse diem:
Et prius antiquus dicebat agonia sermo,
  Veráque iudicio est vltima causa meo.

Bellona Martis soror & bellorum dea cui proprio sanguine sacerdotes sacrificabant,Lactantius atque Lucanus testes sunt,tunc quo sectis Bellona lacertis sæua mouet cecinere deos : & est dicta à bello Bellona, quæ nunc duellona à duello vt inquit Varro.

Minerua virtutum præsul quam principem & inuentricem belli ferunt,dicta quòd bene moneat: hanc enim pagani pro sapientia ponebant. Cornificius verò quòd figuretur pingatúrque minitans armis eandem dictam putat, galeatā enim hastam tenet & clypeum: alii nonnulli vel quòd minueret vel minueretur dictam putant: quamobrem eadem Capta siue capita dicta sit,incertum est. Variæ enim sunt huius nominis causæ.Ouidius tertio fastorum,

Cælius ex alto qua mons descendat in æquum,
  Hic vbi non plana est sed propè plana via est.
Parua licet videas Captæ delubra Mineruæ,
  Quæ dea natali cœpit habere suo.
Nominis in dubio causa est,Capitale vocamus
  Ingenium solers,ingeniosa dea est,
An quia de capitis fertur sine matre paterni,
  Vertice cum clypeo prosiluisse suo?
Aut quia per domitis ad nos captiua Faliscis
  Venit & hoc signo syllaba prima docet:
Aut quòd habent legem capitis quæ pendere pœnas
  Exilio iubeat furta reperta suo.
A quacunque trahas ratione vocabula,Pallas
  Pro ducibus nostris ægida semper habet.

Hæc eadem & tritonia dicta est, quòd tēporibus Ogygis ad lacū vel ripam Tritonis fluminis in virginali fertur apparuisse habitu.

Pallas autem secundum Victorinum à Pallene insula Thraciæ, vel à gigante quem occidit dicta est: & sanè duo hæc Antonomasia sine proprio sunt nomine nonnunquam à poëtis prolata. Virgi.ii.æneid. Tritonia respice Pallas Insedit nymbo effulgens & Gorgone sæua.

Mars ab eo quòd maribus præest in bello, vt Varroni placet, licet tria sint genera consuetudinū, sicut apud Iaxamathas Tanais fluminis hostio proximos, vbi easdem artes fœminæ quas viri exercent, adeò vt ne militiæ quidem vacent: viri enim pedibus inhærent, sagittisque depugnant: illæ equestre prælium ineunt, nec ferro dimicant, sed quos laqueis intercepere trahendo conficiunt: vel apud Amazones vbi solæ fœminæ, vel apud Romanos aliasque gentes multas vbi soli mares dimicant: vel Mars dictus quòd Sabinis arreptus vbi & Mamers idē est osca lingua quod Mars: etenim cum sæuit, gradiuus dicitur: cum trāquillus est, dicitur esse Quirinus. Huius in vrbe duo erant templa, vnum Quirini intra vrbem quasi custodis, id est, tranquilli: alterū in Appia via extra vrbem propè portam, quasi bellatoris, id est, gradiui: in bello enim gradum inferunt qui pugnant, aut impigrè gradiuntur. Ac sicut Epaminūdas Bœotium agrum Martis Orchestram, & Xenophon Ephesum belli officinam appellat, sic Romani tunc belligeri templum Martis quem ferocissimum omnes denim & armigerum dicunt, & ob id bellis armisque præesse, hunc & Liberū vnū eundemque demū arbitrātur nonnulli, Romanique vtrunque patris appellatione venerantur: alterū Liberum patrem, alterū Marspitrem, id est, Martē patrem cognominantes. Hinc etiam Liber pater bellorum potens probatur, quòd eum primum ediderūt auctorem triumphi: hoc etiam apud Lacedæmonios simulachrū eius hasta insigne non thyrso demonstrat, sed cum thyrsum tenet quid aliud q̄ latens telum gerit, cuius mucro hædera lambente protegitur? quod ostendit vinculo quodam patientiæ obligandos impetus belli. Habet etiam hædera vinciendi obligandique naturam, nec non & calor vini cuius Liber pater est auctor, homines ad furorem bellicum vsque propellit: propter cognatum ergo vtriusque effectus calorem, Martem ac Liberum vnum eundemque deum esse voluerunt.

Mauors figuratū est vt induperator, auctore Seruio in cōmento primi æneidos: ab aliis quòd magna vertat sic dictus.

Gradiuus mars siue mauors dictus est, à gradiendo, eò quòd in bello gradum inferant qui pugnant, aut impigrè gradiatur: vel à gradiendo in bella vltro citroque, siue ab vibratione hastæ q̄d Greci dicūt κραδαίνειν: vel ut alii, a gramine sit ortus, q̄d interpretanē quia corona graminea in re militari maximè est honorationis.

Feretrius iupiter dictus est à ferendo, quòd pacem ferre putaretur, ex cuius templo sumebant sceptrum per quod iurarent, & lapidem silicem quo fœdus ferirent. Alii cum Acron Cecinensium rex à Romulo victus & infesto telo traiectus esset, eiusque spolia, Ioui votis nuncupatis, Romulus ad vrbem reuersus dicaret, hoc tropheum Ioui statutum cognomen deo addidit feretrio Ioui à feriendo hostem: est & à ferendo vt antè diximus. Propertius,

Nunc

Nunc spolia in templo tua condita causa Feretri
Omine quòd certo dux ferit ense ducem.
Seu quis victa suis humeris hæc arma ferebat,
Hinc feretri dicta est ara superba Iouis.

Ianus faciendis fœderibus præest. Nam postquam Romulus & T. Tatius in fœdera conuenerunt, Iano simulachrum duplicis frontis effectum est, quasi ad imaginem duorum populorum. Ganius Bassus in eo libro quem de diis composuit, Ianũ bifrontẽ fingi ait, quasi superũ atq; inferum ianitorem.

Ouidius in fastis,

Quicquid vbiq; vides, cœlum, mare, nubila, terras,
Omnia sunt clausa nostra patentq; manu.
Me penes est vnum vasti custodia mundi,
Et ius vertendi cardinis omne meum.
Omnis habet geminas hinc atq; hinc ianua frontes,
E quibus hæc populum spectat & ille larem.
Vtq; sedet vester primi quoq; limina tecti,
Ianitor egressus introitusq; videt.
Sic ego prospicio cœlestis ianitor aulæ,
Eoas partes hesperiasq; simul.

Eundem quadrifrotem legimus, quasi vniuersa climata maiestate complexum: Nec mirum sanè apud aliquos bifrontem, quadrifrontem apud alios esse: nam alii præter hæc eum dici deum volunt, in quo ortus est & occasus. Horatius,
Matutine pater, seu Iane libentius audis.

Alii anni totius deum, quem in quatuor tempora constat esse diuisum: anni autem esse deũ illa res probat, quòd ab eo prima pars anni nunc nominatur: Hunc chaos, Patulcum & Clausium etiam appellauit antiquitas. Ouidius in fastis,
Me chaos antiqui, nam sum res prisca, vocabant.
Nomina ridebis modo nanque Patulcus, idem
Et modo sacrifico Clausius ore vocor.

Horum duorum nominum ratio hæc est, quia bello valuæ eius patent, pace clauduntur. Huius etiã rei hæc causa narratur, cũ bello Sabino quod virginũ raptarũ gratia commissum est, Romani portam quæ sub radicibus collis viminalis erat, quæ postea ex euentu Ianualis vocata est, claudere festinarent quia in ipsam hostes irruebant, postquã est clausa mox sponte patefacta est: cumq; iterũ ac tertiò idem contigisset, armati plurimi pro limine quia claudere nequibãt custodes steterunt, cumq; ex alia parte acerrimo prælio certaretur, subitò fama pertulit fusos à Tatio Romanos, quam ob causam qui aditum tuebantur territi profugerunt, cumq; Sabini per portam patentem irrupturi essent, fertur ex æde Iani per hanc portam magnam vim torrentium vndis scatentibus erupisse, multásque per duellum cateruas aut exutas feruenti, aut deuoratas rapida voragine deperisse: ea re placitum vt belli tempore velut ad vrbis auxilium profecto deo, fores reserarentur. Ianualis porta vt alii perhibent ab Iano dicta, ideóque ibi positum iam signum, & ius institutum à Pompilio, vt scribit in annalibus Piso,

R ii vt sit

vt sit aperta semper,nisi cum bellum sit: nusquam tamen traditum est memoriæ, vt inquit Varro, Pompilio rege fuisse apertam,sed post eius regnum, teste Liuio, T.Manlio cos. bello Carthaginēsi primo cōfecto,bello itē Actiaco finito ab im peratore Cæsare augusto,pace terra marique parta. Hunc autē apud nos Ianum omnibus præesse ianuis nomen ostendit:quod est verisimile, nam & cum claui & virga figuratur,quasi & rector viarum & omnium portarum custos: belli licet geminæ sint. Virgilius in primo æneid.
Sunt geminæ portæ belli sic nomine dicunt
Religione sacræ & sæui formidine Martis.
Centum æreı claudunt vectes æternáque ferri
Robora, nec custos absistit limine Ianus.
Has vbi certa sedit patribus sententia pugnæ,
Ipse quirinali trabea cinctúque gabino
Insignis reserat stridentia limina consul,
Ipse vocat pugnas,sequitur tum cætera pubes,
Aereaque assensu conspirant cornua rauco.
Hæc & tum æneadis indicere bella Latinis
More videbatur tristesq; recludere portas.
Pactum à pactione dictum auctore Vlpiano, inde & pacis nomen appellatum est: sed est pactum duorum cōsensus atq; conuentio, pactio verò duorum pluriúmve in vnum placitum atq; consensus. Liuius libro sexto ab vrbe condita,Cuius spei moram pati cum fortuna obsessorum non potuisset,confectáque paucitas oppidanorū,opere,vigilhs,vulneribúsq; semper eosdē vrgebat,per pactionem vrbe hostibus tradita,inermes cum singulis emissi vestimentis,miserabili agmine penates reliquerant.
Pax significationis notam habet. Virgil.in septimo,
Pars mihi pacis erat dextram tetigisse tyrāni. Pax venia, Idem in iii.ænei.
Sed votis precibusq; iubent exposcere pacem.
Pax propiciatio.Idem in eodem,Exorant pacem diuūm. Pax beniuolētia.Idem in iiii.Pacemq; per aras exquirunt. Pax quoq; teste Prisciano lib.v.tam singulariter quàm pluraliter prolata idem potest significare , sed pluraliter non vtimur, quia auctoritas deficit: quod à grammaticorū principe dictum non parum admiror,maximè cum apud nonnullos & quidem probatos & summa auctoritate præcellentes latina lingua viros,pluraliter prolatā inueniam. Lucretius rerum naturalium libro quinto, Ventorum pauidis paces animasq; secundas.
Varro de vita patrū lib.iii. Animaduertendū primū quibus de causis & quēadmodū constituerunt paces,secundū qua fide & iusticia eas coluerint. Hor.i.epi. Bella queis & paces longum diffudit in æuum. Idem lib.ii.
Hoc paces habuere bonæ ventique secundi.
Hoc de pacis vocabulo et eius vsu dictum satis sit impræsentiarum. Effectus autem sunt,vt in ea populi proficiant,vtilitas geotiū custodiatur: vt hæc bonarum artiū decora sit mater,hæc eadē mortaliū genus reparabili successione multiplicans,facultates ,ptendat,mores excolat,tātumq; boni in se cōtineat vt terrenis in
rebus

rebus nihil gratius soleat concupisci, nihil desiderabilius, nihil postremò melius posit inueniri: proinde non ab re post triumphos & Romani imperii firmissimum statum, D. Vespasianus tranquillitatis, pacis & concordiæ templum ędificare decreuit, in quo ea diuitiarum largitate vsus vt omnia in illud phanum collecta essent, quorū visendorū studio per orbē torū q ante eū fuerant vagabantur.

Fœdus lex, nonnunquam pax quæ fit inter dissidentes, sic dictum vel φ inter fœdera interponatur fides: vnde Varro, Per hos etiam nūc fit fœdus quasi fidus. Ennius scribit dictum in re militari vel à fœcialibus, id est, sacerdotibus per quos fiunt fœdera, vel ab hyrco vel hœdo, f, litera addita quod veteres in graui significatione ponebant, vt, Sanguine fœdantem quos ipse sacrauerat ignes: vel à porca fœde & crudeliter occisa lapidibus, cuius mors optabatur ei qui à pace resiliisset: vnde poëtarum doctissimus:

Pôst inter sese posito certamine reges
Armati Iouis ante aram paterasq; tenentes,
Stabant & cæsa iungebant fœdera porca.

Arabum in huiusmodi iungendis fœderibus non porcam sed interiorē manus partē iuxta pollicē incidere mos fuit, accipereq; ex vtriusq; veste filū, & ex vtriusq; sanguine lapides septem in medio iacētes perungere, Dionysiū ac Dianam inuocantes, hisq; peractis denique hospites eos vel amicos nuntiare. Scythæ & Lydi in huiusmodi similiter, Herodoto teste, se sauciant hausstuque mutuo sanguinis fœdus fulciunt, non suo tantū more sed Mœdorum quoq; vsurpata disciplina: bello enim quod gestū est anno post Ilion captū sexcentesimoquarto inter Illyricem Lydum & Astiagem Medię regem, hoc pacto confirmata sunt fœdera. Romanis autem cum Aetolis his legibus fœdus ictum est, Imperium maiestatémque populi romani genus Aetolorū conseruato sine dolo malo, ne quem exercitum qui aduersus socios amicósque eorum ducet per fines suos transire finito, néve vlla ope iuuato, hostes eosdē habeto quos populus Ro. armáq; in eos ferto, bellumq; pariter gerito, perfugas fugitiuos, captiuos reddito romanis sociisque, præterq; siqui capti cū domos rediissent iterū capti sunt, aut siqui eo tepore ex his capti sunt qui cū hostes erant Romanis cū inter præsidia romana Aetoli essent: aliorū qui cōparebūt intra dies centū Corcyræ eorū magistratibus sine dolo malo tradatur. Qui non cōparebūt, quando quisq; primus eorū inuetus erit reddatur. Obsides xl. arbitratu cōsulis romani dato, ne minores duodecim annorum neu maiores xl. Obses ne esto prætor, præfectus equitū, scriba publicus, neu quis qui antè obses fuerit apud Romanos Cephalania extra pacis leges esto. De pecuniæ summa quam pēderent pensionibusq; eius nihil ex eo quod cū consule cōuenerat mutatū: pro argento si aurū dare mallent, dare cōuenit: dū pro argenteis decē, aureus vnus valeret. Quæ vrbes, qui agri, qui homines Aetolorū iuris aliquādo fuerūt, qui eorū, T. Quintio, Cn. Domitio coss. pôst eos coss. aut armis subacti, aut volūtate in ditionē populi ro. venerūt, ne quæ eorū Aetoli recepissēt vel in Aetolia decē vrbes agrosq; Acarnanū sunto. Alia etiā insigni fœderis forma, auctore Liuio, ex decē legatorū sentētia in hæc verba cū Antiocho cōscripta est, Amicitia Regi cū populo Romano his legibus & cōditionibus esto, ne quem

exercitum qui cũ populo Romano sociisve bellũ gesturus erit Rex p fines regni, eorũmve qui sub ditione eius erunt transire finito, ne cõmeatu, neu qua alia ope iuuato. Idem Romani sociique Antiocho & his qui sub imperio eius erunt prę stent, belli gerendi ius Antiocho ne esto cum illis qui insulas colunt, néve in Europã transeũdi gratia excedito vrbibus, agris, vicis, castellis. Cis Taurũ montem vsq; ad Tanaim amnẽ, et à valle Tauri vsq; ad iuga qua in Lycaoniã vergit, ne qua arma efferto: ex his oppidis, agris, castellisq; qbus excedat. si qua extulit, quæ quoq; oportebit recte restituito, nec militẽ neu quẽ aliũ ex regno Eumenis recipito, si qui earũ vrbiũ ciuésq; abscedũt regno cũ rege Antiocho vltrà q̃ fines regni eius sunt, Apameã omnes ante diẽ certã redeant: q ex regno Antiochi apud Romanos sociósque sunt, his ius abeundi manendíque esto, seruos fugitiuos, seu bello captos, seu quis liber, captus, aut transfuga erit reddito. Romanis sociísq; elephantos tradito omnes, neque alios parato. tradito & naues longas armamentáque earum, neu plures quàm decem naues, nec vllam quæ plus quàm triginta remis agatur habeto, néve minorem ea: belli causa quod ipse illaturus erit, ne nauigato citra Calicandrum, neu Sarpidonium promontoria, extra quæ si qua nauis pecuniam, stipendium, aut legatos, aut obsides portabit, milites mercede conducendi ex his gentibus quæ sub ditione populi Ro. sunt Antiocho regi ius ne esto, ne voluntarios quidẽ recipiendi, & Rhodiorum sociorúmve quæ ædes ædificiáque intra fines regni Antiochi sunt. quo iure ante bellum fuerũt, eo Rhodiorum sociorúmve sunto: si quę pecunię debentur, earum exactio esto, si quid ablatum est, id conquirendi, cognoscendi, repetendíque idem ius esto: si quas vrbes quas tradi oportet hi tenent quibus Antiochus dedit, et ex his pręsidia deducito vtique recte tradantur curato, argenti probi talenta attica xii. milia dato intra duodecim annos pẽsionibus ęquis, talentũ néve minus põdo lxxx. Romanis põderibus pẽdat, & tritici xl. milia modiûm Eumeni regi, talẽta cccl. intra quinquennium dato, & pro frumento quod æstimatione fit, talenta cxxvii. obsides romanis xx. dato, & triennio mutato, ne minores octodenûm annorum, neu maiores quàm quadragenûm: si qui sociorum populi Romani vltro bellum inferrent Antiocho, vim vi arcendi ius esto, dum ne quam vrbem aut belli iure teneat, aut in amicitiã accipiat: controuersias inter se iure ac iudicio disceptẽt: aut si vtrisq; placebit, bello: de Hannibale Pœno & Aetolo, Thoante, & Miluna, Symmacho, & Acarnane, & Chalcidẽsibus Eubolida & Philippomene dedendis, in hoc quoque fœdere conscriptum est, vt si quid postea addi immutarive placuisset, vt id saluo fœdere fieret. Esse etiam tria fœderum genera quibus integrè paciscerentur amicitias ciuitates regésque, apud probatissimos auctores inuenio. Vnum cum bello victis dicerentur leges: vbi enim omnia ei qui armis plus posset dedita essent, quę ex his habere victor quibúsq; mulctari eos velit, ipsius ius atque arbitrium esse. Alterum cum pares bello ęquo fœdere in pacem atque amicitiam venirent: tunc enim repeti reddíq; per conuentionem res, & si quarum turbata bello possessio sit, eas aut iuris antiqui, aut partis vtriusque commodo componi. Tertium est genus cum qui nunquàm hostes fuerint ad amicitiam fœciali fœdere integrè iungendã coẽant, eos neque dicere, neque accipere leges, id enim

victoris

victoris & victi esse: & quanquam auctore Liuio, nulla vetustior fœderis memoria sit, quàm eius quod inter Albanos Romanósque ictum est, Theseum tamen primo fœdera inuenisse. vi. natur. histor. lib. testis est Plinius.

Sancta propriè dicimus auctore Vlpiano quæ nec sacra neq; prophana sunt, sed sanctione quadam sunt confirmata, vt sanctæ leges, sanctione enim quadam subnixæ sunt: quod enim sanctione quadam subnixum est, id sanctum est, etsi deo non sit consecratum.

Sanctum, teste Martiano, est quod ab iniuria hominum defensum atque munitum est. Liuius belli maced. lib. ix. Iam ne à legatis quidem qui iure gentium sancti sunt violandis abstinere insidias positas eundi ad T. Quintium: sanctum autem dictum est à sanguinibus.

Sagmina autem dicebant herbas verbenas que ex loco sancto carpebantur, legatis proficiscentibus ad fœdus faciendum, bellumq; indicendum. Liuius lib. .i. ab vrbe cond. Iubente rege, sagmina, inquit, te rex posco. Rex ait, pura tollito: fœcialis ex arce graminis herbã puram attulit. Idem belli punici lib. x. Fœciales cum in Aphricam ad fœdus feriendum ire iuberentur, ipsis postulantibus senatus consultum in hæc verba factum est, vt primos lapides siliquos priuasq; verbenas secum ferrent, vt vti Po. Ro. his imperaret ita fœdus ferirent: illi prætorem sagmina poscerent, herbæ id genus ex arce sumptum dari fœcialibus solet. Has etiam herbas legati Po. Ro. solebant ferre, vt ab his defensi atque muniti essent, ne quis eos violaret: sicut legati Grecorũ ea ferebant quę Ceriua vocabãtur.

Obsides ab obsidio, quia propriè ab obsessis dantur: vel obsides pro obfides, quòd ob fidem patriæ præstandã dantur, teste Festo. Vas idem quod obses à vado dictus, quia dato vade licet abire & vadere: inde vadatus dicitur obstrictus vel sub fidei iussione ambulans, sicut Fenestella ait, Penes quem vadatus amicitiæ nodulo tenebatur.

Hostis apud antiquos peregrinus dicebatur, & qui nũc hostis perduellio. Varro, Hostis antè eo verbo dicebãt peregrinum qui suis legibus vterentur: nũc dicunt eum quem tunc dicebãt perduellem. Cicero primo officiorum, Ex quo etiam illud animaduerto q; qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, verbi lenitate rei tristitiam mitigante: hostis enim apud maiores nostros is dicebatur quem nunc peregrinum dicimus, indicant duodecim tabulæ, aut status dies cum hoste, itemq; aduersus hostem æterna auctoritas, quid ad hanc mansuetudinem addi potest, eum quo cum bellum geras, tam molli nomine appellaresquanquam id nomẽ durius efficit iam vetustas: à peregrino enim recessit, & propriè in eo qui arma contrà ferret remansit. Caius de verborum significatione, Quos nos, inquit, hostes appellamus eos veteres perduelliones appellabãt, per eam adiectionem indicantes cum quibus esset bellum. Vlpianus verò vbi ad legem Iuliam maiestatis. Plane quisquis, inquit, lege Iulia maiestatis reus est, hostili animo aduersum rempub. vel principem animatus est: hostes etiam dicuntur & sunt qui nobis, aut quibus nos publicè bellũ decreuimus, cæteri prædones aut latrones appellantur. Hostire æquare est, hostimentum æquamentum, vnde & hostes dicti sunt quia ex æqua causa pugnam adeunt.

Hecatombe Iul. capitol. teste, Sacrificium eiusmodi est, Centum arę vno loco cespititię extruuntur, & ad eas centum sues centumq; aues mactabantur. Iam & imperatorum sacrificium sit, centum boues, centum aquilæ, si cętera huiusmodi animalia centena feriuntur, quod quidem etiam Græci quondam fecisse dicuntur cum pestilentia laborarent.

Hostiæ sacrificia dicuntur quæ antè ab his fiunt qui in hostem pergunt, dictæ ab eo quòd & hostire est ferire. Harum gratia Trebatius lib. i. de religionibus docet esse duo, alterum in quo voluntas dei per exta disquiritur, alterum in quo sola anima deo sacratur, vnde & aruspices animales hostias vocant, vtrunq; hostiarum genus diuino carmine suo Virgil. ostendit, & primò quidem id quo voluntas numinum per exta monstratur, Mactat, inquit, lectas de more bidentes: & mox, pecudumq; reclusis Pectoribus inhians spirantia consulit exta. Alterum id est, in quo hostia animalis dicitur quo his tantū anima sacratur ostendit, cum facit Entellum victorem Erici mactare taurum, Nam vt exploret animalis hostiæ causas, ipso vsus est nomine, Hãc tibi Erix meliorem animā pro morte Daretis, & vt nūcupata vota significaret, ait, persoluo, quod de voto propriè dicitur: vtq; ostenderet persolutū diis, significauit dicens, Sternitur, exanimisq; tremens procumbit humi bos. Idem circa hostiam animalem, Sanguine placastis ventos & virgine cæsa Cum primum Iliacas Danai venistis ad oras, Sanguine quęrendi reditus animáque litandum argolica. Nam cum animem, id est, hostię nomen posuit, & litare, significat sacrificio facto placasse numen.

Victimæ verò sacrificia quæ post victoriam fiunt dictæ sunt, vel quòd vinctæ ad aras ducebantur, vel quòd ictu percussæ victricisq; dextra cadebant: de hoc, superioreq; vocabulo licenter plerūq; cōfudit auctoritas. Ouidius primo fastorum, Victima quę dextra cecidit victrice vocatur, Hostibus à domitis hostia nomē habet. De altero tantum. Liuius ab vrbe cōdita xxii, Donec insuper eques cui Ducario nomen erat facieq; noscitans cōsulē, inquit, Hic est cū popularibus suis qui legiones nostras cecidit, agrósque & vrbem est depopulatus: iam ego hanc victimam manibus peremptorum fœde ciuium dabo.

Postliminium Scæuola. P. filius iunctum esse putat verbū, vt sit in eo & post & limen, vt quæ à nobis aliena sunt cum ad hostem peruenerint, & ex suo tanq̃ limine exierint, hinc cū redierint, pôst ad idē limē postliminio redisse videantur.

Præda teste Varrone ab hostibus capta, quòd manu capta, dicta quasi parida.

Manubiæ, vt Q. Asconio Pediano placet, sunt præda imperatoris pro portione de hostibus capta: manubias autem à præda, vt in libris rerum verborumq; veterum scriptum est, in hoc distare existimauerunt, vt sit præda ipsa rerum quę captæ sunt, Manubiæ verò appellatæ sint non præda sed pecunia per quęstorem Po. Ro. ex præda vendita, contracta: per quæstorē autem, quod dictum est, oportuit præfectum ærarii significari, nā cura ærariia à quęstoribus ad præfectos translata est. Liuius ab vrbe cōd. xxxvi. P. Cornelius Scipio Galliā prouintiā sortitus, priusquam ad bellum quod cum Bois gerendum erat proficisceretur, postulauit à senatu vt pecunia sibi decerneretur ad ludos, quos prætor in Hispania quum esset inter ipsum discrimen pugnæ vouisset, nouum & iniquum postulare

stulare est visus. Censuerunt ergo quos ludos inconsulto senatu ex sua vnius sententia vouisset, eos vt idem manubiis si quam pecuniam ad id reseruasset vel sua ipse impensa faceret. Est tamen nonnunquã inuenire ita scripsisse quosdam non ignobiles scriptores, vt aut temere aut incuriose prędam pro manubiis, et manubias pro prędae posuerint: aut tropica quadã figura mutatione vocabuli fecerint, quod facere concessum est, scitè id peritèq; facientibus: sed qui propriè atque signatè locuti sunt, sicuti plures, & M. T. auctor diligentissimus in oratione quam dixit de lege Agraria, manubias pecuniam dixerunt. In libris quoq; Etruscorum lectum est iactus fulminum manubias dici. Manubies denique dicuntur ornamenta regum, vnde & Petronius Arbiter, Tot regum manubies penes fugitiuum repertæ.

Resignatum æs dicitur militi, cum ob delictũ aliquod iussu tribuni militum, ne stipendium ei detur in tabulas refertur: signare enim dicebant pro scribere.

Aerarii milites ab ære dicti, teste Varrone, quòd stipendia facerent: hinc ipsum stipendium à stipe dictum, quòd æs quoque stipem dicebant: & milites stipendiarii ideo quòd eam stipem pendebant. Ab eo etiam Ennius, Poeni stipendia pendent: stipem autem esse nummum signatum testimonio est, & pro eo q datur in stipendium militi, et quòd spondetur pecunia, quod stipulari dicitur.

Pecunia quam belli neruos esse non dubium est, vt inquit Cic. teste Varrone dicta, quòd in pecore cum pastoribus consistebat. Plinius natur. hist. xxxiii. Seruius primus signauit æs, signarũmque nota pecudum, vnde & pecunia appellata. Cassi. li. vii. Pecunia à pecudis tergo nominata, Gallis auctoribus sine aliquo adhuc signo ad metalla transacta.

Aes alienum miles etiam habere dicitur, & qui aureos debet, & qui corinm forma publica percussum, quale apud Lacedæmonios fuit quod vsum numeratæ pecuniæ præstabat, vt de beneficiis libro quinto inquit Seneca.

Denarii quasi deni, teste Varrone, quòd denos æris valebãt, sicut quinarii qui quinos. Victruuius Archit. lib. iii. Nostri autem primo fecerunt antiquum nummum, & in denario denos æreos constituerunt, & ea re compositio nominis ad hodiernum diem denarium retinet. Didymus autẽ à decima libella dictum putat. Plinius nat. histo. xxxiii. Et placuit denarius pro decem libris æris, quinarius pro quinque, sestertium pro dipodio & semisse: libræ autem pondus æris imminutum bello Punico primo cum impensis respub. non sufficeret, constitutúmq; vt asses sestario pondere ferirentur: ita quinta parte facta lucri, dissolutúmq; æs alienum. Nota æris fuit ex altera parte Ianus geminus, ex altera rostrum nauis: in triente verò & quadrante as, quadrans antè triuncis vocatus à tribus vnciis. Postea Hannibale vrgente, Q. Fabio Maximo dictatore, asses vnciales facti, placuitq; denarium xvi assibus permutari, & quinarium octonis, sestertium quaternis, ita respub. dimidium lucrata est: in militari tamen stipendio semper denarius pro decem assibus datus. Nota autẽ argenti fuerunt bigæ atq; quadrigæ, & inde bigati quadrigatiq; dicti: paulò pòst lege Papyriana hemiūciales asses facti. Licinius Drusus in tribunatu plebis octauã partem æris argento immiscuit, qui nunc Victorianus appellatur, lege Clodia percussus est: antea enim hic nummus

ex Illyrico

ex Illyrico aduectus mercis loco habebatur: est autem signatus victoria, & inde nomen Aureus nummus post annum sexagesimumsecundum argenteus, aucto re incerto, percussus est, q anno vrbis quingentesimo octuagesimoquinto, Q. Fabio cos. quinque annis ante bellum punicum signatus est, eoque Po. Ro. ne quidem ante Pyrrhum regem deuictum vsus fertur fuisse. Etiam aurei nummi, & argentei, & ærei apud alias gẽtes vsum & originẽ Lucanus his verbis expressit.

Primus Thessaliæ rector telluris Ionis
In formam calidę percussit pondera massæ,
Fudit & argentum flammis aurúmque moneta
Fregit, & immensis coxit fornacibus æra.

Nummus, non à numero, nec à Numa Pomp. dictus, sed à nomen quòd principum nominibus prisco more effigietur, vel potius, Aristotele. v. Ethi. teste, ob hoc vocatur, quòd non à natura, sed à lege quæ νόμος dicitur est inductus.

Sestertius teste Pris. de figuris numerorum & ponderibus, Nummus est duarum semis librarum, vnde sestertius dicitur quasi semistertius: de quo Aruntius, Sestertius olim dupõdius & semis quasi semistertius, quo tempore denarius decussis precium valebat. Varro de lingua latina lib. v. Sestertius quòd semis tertius, dupondius enim & semis antiquus sestertius est. Victruuius lib. iii. archi. Quod efficiebatur ex duobus assibus & tertio semisse, sestertium vocauere. Plinius natur. hist. xxxiii. Et placuit denarius p decẽ libris æris, quinarius p quinq; sestertius pro dupondio ac semisse. Plutarchus in vita M. Antonini xxv. Milia romani decies sestertiũm appellãt. Helius Spartianus in vita Heliogabali, Idem nunquam minus centum sestertiis cœnauit, hoc est, argenti libris triginta.

Talentum quanti sit quia de eo variant scriptores, necessarium existimaui diuersorum auctorum dicta subiicere. Liuius. xxxiiii. ab vrbe cõdita, Ingens numerus bello Punico captiuorũ, quorum Hannibal cum ab suis nõ redimerẽtur vænundederat, multitudinis eorum argumẽtum est quòd Polybius scribit centum talentis eam rem Achæis stetisse, cum quingentos denarios precium in capita quot redderentur dominis statuissent: mille enim ducẽtos ea ratione Achaia habuit captiuos Italicos. Adiice nunc pro portione quot verisimile sit Græciam totam habuisse, qua ratione ostenditur sex milia denariorum habere talentum: nam quinquageni denarii pro mille ducentis captiuis dati, colligũtur sexcenta milia denariorum, centum ea ostendit fuisse talẽta: centesima autem pars sexcentorum milium, sex milia inueniũtur: denarii autem illo tempore nummi argentei erant, quod in eodem ostendit Liuius, Signati, inquit, argenti lxxxiiii. milia fuere Atticorũ Tetradrachma vocant: trium verò denariorum argenti in singulis est pondus. Idem Liuius xxxvii. Ostenditur magnum talẽtum atticum lxxx. habere libras & paulò plus, cum supradictorum computatio manifestet lxxxiii. libras & quatuor vncias habere talentum, quod est sex milia denariorum, Liuius, Talentum ne minus pondo lxxx. Romanis ponderibus pendebat. Simili modo Aegyptium, vt Varro & Plinius inquit xxxiii. natur. hist. Idem Liuius, Sic decreuit senatus vt non plusquàm ternæ libræ & quaternæ vnciæ singulis desint talentis. & sciendum secundum Liuii computationem, quòd centum Minæ

tum Minæ atticæ quarum singulæ lxxxv. drachmas habent, faciunt talentum magnum: nam minas lx. habet secundum Dardanum: quòd autẽ est magnum & minus ostendit Terentius in Phormione, Si quis daret talentũ magnum. Seneca in x. epist. xxiiii. sestertia, id est, talentum atticum paruum. Priscianus de põderibus, Talentum Atheniense paruum, minæ lx: Magnum, minæ lxxxiii. & vnciæ quatuor. A. Gelius noct. att. lib. iii. Aristotelem quoq; traditur libros paucolos Speusippi philosophi post mortem eius emisse talenis atticis tribus: ea summa fit nũmi nostri sestertia duo & septuaginta milia. Idem libro quinto, Equus Alexandri regis & capite & nomine bucephalus fuit: emptũ Cares scripsit, talentis xiii. et regi philippo donatum, æris nostri summa est sestertia ccc xii. Seruius autem in cõmento. v. æneid. Talentum secundũ varias gentes variũ pondus est. Apud Romanos est septuaginta librarum, sicut Plautus ostẽdit in Mustel. qui ait duo talenta esse. cxl. libras. Legimus etiam talentum esse paululum. nam Homerus in ludis funebribus Patrocli vltima pręmia dicit duo talenta, quod cogit nos aliquid minimum intelligere: nam sicut primus victor bouem accepit, consequens non est vt dicamus quòd vltimus magnum accepit.

Pondo singulari numero caret teste Foca. Dicimus tamen duo pondo, tria pondo, non bina pondo, aut terna. Quintilia. lib. primo instit. Quid quòd quędam singula proculdubio vitiosa sunt, iuncta sine reprehẽsione dicuntur: nam duo, tres, & pondo diuersorum generum sunt. Barbarismi autem duo pondo, & tripondo vsque ad nostram ætatem ab omnibus dictum est, & recte dici Messala confirmat, & idem est duæ, tres, quatuor libræ quod duo tria & quatuor pondo, vt quidam volunt, & ex multis colligitur, quod quidam auctores non vsquequaque probant. Liuius xxii lib. Argenti pondo bina & sex libras in militem præstaret. Idem libro tertio, Dictator coronam auream libræ pondo ex publica pecunia populi iussu in capitolio Ioui donum dedit.

Spolia cum propriè ea tantum sint quibus hostis spoliari potest, vt lorica, vel vestis, abusiue tamen spoliũ dicitur quicquid ab hostibus tollitur. Liuius, Marcellus captis Syracusanis cum cætera in Sicilia tanta fide & integritate composuisset vt non modo suam gloriam, sed etiam maiestatem Po. Ro. augeret, ornamenta, signa vrbis, tabulásque quibus abundant Syracusę Romam deuexit, hostium quidem illa spolia & parta belli iure, cæterum inde primum initium mirandi græcarum artium opera, licentiæq; hinc sacra prophanáque omnia vulgo spoliandi, factum est.

Opima spolia sunt quæ dux duci detrahit, dicta ab ope, vt inquit Varro, vel ab opere vt alii ferunt, & quidem doctissimi, cum sit opus egregium & clarissimum, belli ducem parem sibi ductorem superare.

Exuuias, & spolia, & hominum tegmina, aut vestes dici posse, Virg. autor est, Exuuias, inquit, indutus Achilli: & cum de serpente in Geor. simili modo, Com positis nouus exuuiis nitidaq; iuuenta luuoluit. & Lucretius,
Nam sæpe illorum spoliis volitantibus auctus.

Excubiæ diurnę sunt, vigiliæ autem nocturnę, quas primo Palamedes Troiano bello auctore Pli. natur. histo. vi. inuenisse traditur.

Induciæ

Induciæ quid sint duobus modis M. Varro in libro historiarũ qui est de bello & pace diffinit, Induciæ, inquit, sunt pax castrensis paucorum dierum. Idem alio in loco, Induciæ, inquit, sunt belli feriæ sed lepidæ magis atque iocundæ breuitatis. Vtraque diffinitio quam plana aut approbata esse videtur. nam neque pax est induciæ, bellum nanque manet, pugna cessat, nec in solis castris, nec paucorum tantum dierum induciæ sunt. Quid enim dicemus, si induciis immensum aliquid factis castris concedatur, nónne ideo induciæ non sunt? aut rursus quid esse id dicemus quod in primo annali Quadrigarii scriptum, Cn. Pōtium Samnitem à dictatore romano sex horarum inducias postulasse? Quid esse id dicemus quod à Liuio ab vrbe cond. x. scribitur, Tres validissimæ vrbes Etruriæ capita, Volscum, Perusia, Aretium pacem petiere, & vestimentis militum frumētoq́ pacti cum cōsule vt mitti Romam oratores liceret, inducias in quadraginta annos impetrauerunt? Quid illud quoq́ eiusdē libro primo, Eaq́ clade haud minus quàm aduersa pugna subacti Veientes, pacem petitum oratores Romam mittunt, agri parte mulctatis in centum annos induciæ datæ, si induciæ tantum paucorum dierum appellādæ sunt? Græci autem significantius consignantiusq́ cessationem illam pugnæ dixerunt: nam quòd eo tempore non pugnetur & manus cohibeantur ἐκεχειρίαν appellauerūt: sed profectò id non fuit Varroni negotium vt inducias superstitiose diffiniret, & legibus rationibusq́ omnibus diffinitionum inseruiret. Induciarũ autem vocabulũ qua sit ratione factum, ex multis quæ iam legimus, probabilius id quod dicam videtur, Inducias sic dictas arbitror quasi tu dicas inde vti otia, vt in diem certum, vel in certum tempus non pugnetur nihilq́ incommodi detur, atque is dies, idve tempus vbi venit, inde vti iam pugnetur, idcirco ex his quibus dixi vocibus, quasi per quēdam coitum & copulam nomen induciarum connexum est. Aurelius autem Opilius musarum lib. i. Induciæ dicuntur, inquit, cum hostes inter sese vtrinq́ alteri ad alteros impunè & sine pugna ineunt: inde ab eo inquit nomen esse factum videtur, quasi initæ. His Lycaonem inuenisse Troiano bello auctor est Plinius. vi. natur. histo.

Suppetiæ illa sunt auxilia quæ maxime petuntur ab aliis, quæ præcipuè dantur iis qui sub aliorum detinentur potestate. Suppetias etiam, auctore Fabio Placiade, auxilium vel adauxilium dicimus. Meminit in tragœdia Herculis, Ferte inquit suppetias optimi milites. Suetonius de Vespasiano, Legatum insuper Syriæ consularem suppetias ferentē rapta aquila fugauerūt. Plautus in Epid. Sed memento si quid sæuiunt senes, suppetias mihi non sorori ferre. L. Apuleius libro sexto metam. Et occipit statim clamans vlulatibus auxilium validioris manus implorare, sed frustra fletibus tumultum commouebat: quippe cum nullus afforet qui suppetias ei ferre posset, nisi sola virgo illa captiua. Augustinus. viii. de ciuitate dei. Qui huic deferunt petitiones nostras, inde referunt deorum suppetias ad auxilium. Cæs. xii. commen. Et nunciabantur auxilia magna equitatus oppidanis suppetias venire. Idem in eodē, Suisq́ rebus timens elephantisq́. xxx. relictis suis finibus oppidisq́ suppetias profectus est. Idem quoq́ in eodem, Atque suis fugientibus suppetias ire contendit.

Stringa castrense vocabulum, interuallum turmarũ in quo equi stringuntur:

vel ftringæ appellantur ordines rerum inter fe continuatæ collocatæq́; à ftringendo dictę, vnde & ftrigofi nominantur, vt aiunt, corpore macilenti. vel ftrigofus apud veteres morbus dicitur iumentorū, qui corpora ftringit, aut fame, aut alterius vitii cauſa quaſi ſtringoſus Maſurius Sabinus lib. xxvii. Cēſores, inquit, P. Scipio Naſica, & M. Pompilius cum equitū cēſum agerent, equum nimis ſtrigoſum & male habitū, ſed equitem eius vberrimū & habiliſſimum viderunt. Liuius. xxvii. Moram pugnæ attulit, q̃ Haſdrubal prouectus ante ſigna cum paucis equitibus ſcuta vetera hoſtium notauit, quæ antè nō viderat, & ſtrigoſiores equos, multitudoq́; maior ſolito viſa eſt. Stringere in re militari etiā nudare eſt, vnde enſem ſtrictū, id eſt, nudatum dicimus. Liuius ab vrbe cond. vii. Piloq́; poſito, ſtricto gladio in hoſtē impetū facit. Idem in nono, Fluctuantemq́; & inſtabilem aciem reddēte grato clamore, ſtrictis gladiis haſtati, & principes inuadūt. Suetonius de Cæſare, Vtq́; animaduertit vndique ſe ſtrictis pugionibus peti, toga caput obuoluit.

Defendere & offendere non ex vulgari conſuetudine, ſed admodū propriè & latinè accipienda: & eorū alterū ſignificat incurrere in aliquid & incidere, alterū eſt auertere atq́; depellere: quod hoc in loco à Quinto Claudio dicitur, Cum à Pœnis, inquit, hoſtes defendebāt facillime. Cernere dicebant antiqui cū aliqui pugnarent inter ſeſe de re aliqua quā quiſq́; ſuā diceret, Virg. Ingentis genitos diuerſis partibus orbis Inter ſe coiſſe viros, & cernere ferro: quod nunc clariſſimo teſte ad Luciliū Seneca, Decernere dicimus, ſim plicis illius verbi vſu amiſſo.

Recipere recuperare vel periculo liberare. Cicero in Catone, Nā niſi tuā amiſiſſes, ego nunq̃ recepiſſem. Virg. Fruges q́; receptas, & torrere parant flāmis. Receptus is dicitur quò ſe exercitus recipit, vnde & ſigna receptui canere dicuntur. Liuius. xxxvii. ab vrbe cond. Coactus ergo periculo militū prætor, receptui cani iuſsit, ne obiiceret in autos furentibus deſperatione ac rabie.

Prandium tametſi ex græco eſt ductū, cū meridianū cibum cœnā vocarent, negare nō poſſum aliūde à pleriſq́; dici, & à parādo maximè, quaſi parādium, quòd milites ſiue bellatores ad bellū vel pugnam paret: huic rei argumentum eſt præter auctorem comprobatū vetus illud Leonidæ elogiū: Hic enim Lacedæmoniorū dux clariſsimus cū eſſet in bello aduerſus Xerxem, quod ſupremū ſibi atq́; hoſtibus fuit, cū ſexcentis ſuis famoſiſsima illa incitamenta dixit, Prandete commilitones tanq̃ apud inferos cœnaturi. Cato in quinto orig. Exercitū ſuum pranſum, paratum cohortatus eduxit foras atq́; inſtruxit.

Sub pileis ſeruos venum ſolitos ire, quorū nomine venditor nihil prǣſtaret, Cęlius Sabinus ſcriptum reliquit. Cuius rei cauſam eſſe ait, quòd eiuſmodi conditionis mancipia inſignita eſſe in vendendo deberēt, vt emptores errare & capi non poſſent: neq; lex vendēdi operienda eſſet, ſed oculis iam perciperēt quodnam eſſet iam mancipiorū genus, ſicuti, inquit, antiquitus mancipiorū iure belli capita coronis induta venibāt, & iccirco dicebātur ſub coronis venire: namq́; ve ea corona ſignum erat captiuorū vænalium, ita pileus impoſitus demonſtrabat eiuſmodi ſeruos vænundari, quorum nomine emptori venditor nihil prǣſtaret. Eſt etiam alia rationis opinio cur dici ſolitum ſit, Captiuos ſub corona vænum

S dari,

dari, quòd milites custodiæ causa captiuorum vænalium greges circundarent, eáque circunstatio militum, Corona appellata sit: enimuero id magis verum est quod supradixi, quod Cato in libro quem composuit de re militari docet. Catonis verba hęc sunt, Vt populus sua opera potius ob rem bene gestam coronatus supplicatum eat, quàm re male gesta coronatus væneat. Iustinus epit. Trog. Pomp. xxxiiii. Vrbs ipsa Corinthus diruitur, populus omnis sub corona venditur, ne hoc exemplo cæteris ciuitatibus metus nouarum rerum incuteretur, serui ex eo deinde appellati de hominum statu Floro auctore, quòd imperatores captiuos vendere iuberent, & per hoc seruare neq; occidere solerent. Augustinus ciuitatis dei libro vndeuigesimo, Origo autem vocabuli seruorum in latina lingua inde creditur ducta, quòd hi qui iure belli possent occidi à victoribus conseruabantur, serui q; fiebant à seruando appellati, sub hasta captiui vęniebant, hastæq; subiiciebantur ea quæ publice vænundabant. Liuius ab vrbe cond. iiii. Hostes præter senatores omnes vænundati sunt. prędæ pars sua cognoscentibus Latinis atque Hernicis reddita, partem sub hasta dictator vendidit. Sub iugum mitti dicuntur hostes, cum duabus hastis in terrã defixis tertiaq; superligata inermes, discinctis pectoribus terrã tenus sub ea transire coguntur. Liuius ab vrbe cond. ix. Siquidem etiam quod quibusdam in annalibus inuenio, Pontius Herennius Samnitum imperator vt expiaret consulis ignominiam, sub iugũ cum cæteris est missus. Sub vitem prœliari dicuntur milites, cum sub vinea militari pugnant. Lucilius, Neque prodire in altum, prœliari procul sub vitẽ. Sub vitem hastas iacere est, cum eas sub manu miles sursum mittit. Lucilius, Vt veles bonus sub vitem qui submisit hastas. Sub vineam iacere dicuntur milites, cum centurionibus astantibus iacere coguntur sudes.

Deditio est quando victi hostibus se tradunt. Spontanea traditio, in qua rex si Liuio credimus, interrogabat, Estisne vos legati oratoresque missi à populo Collatino, vt vos populumq; Collatinum dederetis? illis annuentibus, tum rex, Estne populus Collatinus in sua potestate: ẽt esse illis denuò respondẽtibus, subiungebat rex, Deditisne vos populumq; Collatinum, vrbem, agros, aquam, terminos, delubra, vtensilia, diuina humanaq; omnia in meam populiq; Ro. ditionem? cum omnia hæc illi dederent, tunc ille demum, At ego recipio: & hæc secundum veteres in re militari deditionis formula.

Victoria dicta, q; vi, id est, virtute adipiscatur: nam victoria dolo quæsita turpis est, & apud veteres maximi habebatur. Iustinus epit. Trog. Pom. xv. Et vt apparet, nõ odii sed dignitatis gloria accensos, donis, muneribusq; inter ipsa bella contendebant: tanto honestius tunc bella gerebant, quàm nunc amicitiæ coluntur. Hanc quoque victoriam & virginem & deam communem cum Bellona & Marte finxit antiquitas, q; hi in bello vtriq; parti possent fauere. Claudianus,

Ipsa duci sacras victoria panderet alas,
Et palma viridi gaudens & amica tropheis,
Custos imperii virgo quæ sola mederis
Vulneribus nullumq; doces sentire laborem.

Tibullus elegiarum scriptor,

Ecce super fessas volitat victoria puppes,
Tandem ad Troianos diua superba venit.
Ouidius viii. metamorph.
Et pendebat adhuc belli fortuna diuq;
Inter vtrumque volat dubiis victoria pennis.

Armilustrum teste Varrone ab ambitu lustri, locus, id est, circus maximus, dictus q circū spectaculis ędificatus ibi ludi fierent, & quòd ibi circum metas ferretur pompa & equi currerent & ludentes ancilibus armati: lustrū autem, vt idem inquit, nominatum tempus quinquennale, à luendo, id est, soluendo, quòd quinto quoq; anno vectigalia, & vltro tributa per censores persoluebantur.

Armamentarium, vbi tormenta, & arma, & tela quæcunque sint illa, ponūtur ac seruantur. Liuius xxxi. Aucto etiam tumultu, quòd circa forum ignis tectis iniectus erat, conflagrauerunt, & tota regia & armamentariū cū ingenti apparatu machinarū, & tormentorum. Idē vigesimonono, Tormēta machinasq; aduexerat secum, & ex Sicilia missa cum commeatu erant, & noua in armamentario multis talium operum de industria inclusis, fiebant.

ROBERTI VALTVRII AD ILLVSTREM HEROA SIGISmundum Pandulphum, de re Militari Liber Decimus.

De Militari cultu qui pro consuetudine gētium & inuentu hominum varius reperitur. Cap. I.

Elatis in militiam honore pub. dignis, Sigismūde Pandulphe, & p virili mea eorum ac totius exercitus muneribus expressis, sui singuli cultus ornamenta reddemus, & primo quidem quæ à maioribus circa hoc tradita sunt ornamentorum genera, armorum deinde, tormentorum, machinarumq; rationes, materias, genera, species, & formas: signa porro cognoscendi in bellis quę superiori etiam tempore in vsu fuere, & intellectum & significationē quampiam videatur habere. Gradus igitur honorum ordinumq; , ac magistratuum diuisiones habitus ipse secernit, qui pro consuetudine gentium & hominum inuentus varius reperitur. Apud Romanos toga vestis erat qua primum sexus omnis & omni tempore interdiu & noctu vtere tur, siue sicut in consuetudine habebatur quia in foro amicirentur, & à tegendo dicta quòd exterior ac longa vestes alias tegeret. Eius forma rotūda erat & fusiore & quasi inundāte sinu, & sub dextro veniens super humerum sinistrum obuoluta ponebatur, vt in operimentis simulachrorum Romæ est aspicere, vtq; à Valerio Maximo de Scipione Nasica in Mutium Scæuolam literis traditum est, Quoniam, inquit, consul dum iuris ordi

S ii nem

nem sequitur, id agitur vt cum omnibus legibus romanum imperium corruat, egomet me priuatus voluntati vestræ ducem offero: ac deinde læuam manum apertæ togæ circundedit, sublataq; dextra proclamauit, Qui rempublicam saluam esse vult, me sequatur.

Toga candida eademq; cretata, in qua cādidati, id est, magistratum petentes ambiebāt, addita creta quo candidior insigniorq; esset, vtq; magistratū huiusmodi cōpetitores innocentes viderētur ex habitu & nō per ambitionē velle magistratus exposcere. Gabinus cinctus est toga sic reiecta vt vna eius lacinia reuocata hominē cingat. Hoc autem vestimenti genere vtebatur consul bella indicturus, ideo quia quum Gabii Cāpaniæ ciuitas sacris operaretur bellum subitō euenit, tunc ciues cincti togis suis ab aris ad bella profecti victoriam adepti sunt: vnde is ortus est mos. Virgilius, Ipse quirinali trabea cinctúque gabino Insignis reserat stridentia limina consul.

Toga palmata ea dicebatur qua triumphātes & qui palmā meruerūt vtebantur: vocatur & toga picta eo q; victorias cum palmis intextas haberet. Hanc palmatam tunicā & togam pictam, vt inquit Iulius Capitolinus, Gordianus senior primus Romanorū priuatus suam propriam habuit, cum superiori tempore etiam imperatores de capitolio acciperent, vel de palatio. Prætexta & toga picta quæ insignia quondā magistratuum Etruscorum erant, primus Tullus Hostilius rex Romanorū tertius, debellatis Etruscis vt Romæ haberentur instituit, sed prætextam illo sæculo pueris non vsurpabat ætas. erat enim, vt cætera quę enumeraui, honoris habitus, sed postea Tarquinius Demarathi exulis Corinthi filius Priscus, quē quidam Lucinonē vocatū ferunt, rex tertius ab Hostilio, quintus à Romulo, de Sabinis egit triumphū, quo bello filiū suum annos xiiii. natū quòd hostem manu percusserat, & pro concione laudauit, & bulla aurea prætextaq; donauit, insigniens puerū vltra annos fortem præmiis virilitatis & honoris. Alii putāt eūdem Priscum, cum is statum ciuiū solertia prouidi principis ordinaret, cultū quoq; ingenuorū puerorum inter præcipua duxisse, instituisseq; vt Patritii bulla aurea cū toga cui purpura prætexitur vterētur, dūtaxat illi quorum patres curulē gesserāt magistratū, cęteris autē vt prætexta tantū vterētur indultū, sed vsq; ad eos quorū parētes equo stipēdia iusta meruissent: libertinis verò nullo iure vti prætextis licebat, ac multo minus peregrinis quibus nulla esset cū Romanis necessitudo, sed postea libertinorū quoq; filiis prętexta cōcessa est ex causa tali, quā M. Lælius augur refert, q bello punico secūdo duumuiros dicit ex senatuscōsulto propter multa prodigia libros Sibyllinos adiisse, et inspectis his nūciasse in capitolio supplicādum, lectisterniūq; ex collata stipe faciendū, vt libertinæ quoq; quę lōga veste vterētur in eā rē pecuniā subministrassent. Acta igitur obsecratio pueris ingenuis, itēq; libertinis, sed et virginibus, patrimis matrimisq; pnūciātibus carmē, ex quo concessum vt libertinorū quoq; filii q ex iusta dūtaxat matrefamilias nati fuissent, togā prętextā & lorū in collo p bullę decore gestarēt. Valerius Flaccus ait, Cū Po. Ro. pestilētia laboraret, esset q; respōsum, id accidere q; dii respicerēt anxiā vrbem fuisse ob nō intellectum oraculum, euenissetq; vt in Circensium die puer de cœnaculo pompā superne dispiceret & patri referret

referret quo ordine secreta sacrorum in arca Pilentia cōposita vidisset: qui quū rem gestam senatui nunciasset, placuisse velari loca ea qua pon.pa veheretur, atq; ita peste sedata pueū qui ambiguitatem sortis absoluerat, togę prætextæ vsum impetrasse. Vetustatis peritissimi referūt in raptu Sabinarum vnam mulierem nomine Hersiliā dū adhęreret filię simul raptam, quam quū Romulus Osco cuidam ex agro latino qui in asylū eius confugerat virtute conspicuo vxorē dedisset, natum ex eo puerum antequam vlla alia Sabinarum partum ederet, eumq; quòd primus esset in hostico procreatus, Oscum Hostilium à matre vocitatum, & eundem à Romulo bulla aurea ac prætextæ insignibus honoratum. is quum raptas ad cōsultandū vocasset, spopondisse fertur se eius infanti quæ prima sibi ciuem romanū esset enixa, illustre munus datarum. Nonnulli credunt ingenuis pueris attributum vt cordis figuram in bulla ante pectus annecterent, quā insi i cientes, ita demum se homines cogitarent si corde præstarent, togǣq; prætextam his additam vt ex purpuræ rubore, ingenuitatis rubore tegerentur.

Paludamētum vestis quæ nunc chlamis dicitur insigneq; pallium ducum & imperatorum, albo vel colore sanguineo purpureum & auro distinctum. Hoc belli tempore imperatores indui mos erat, proinde teste Varrone sic dictū quòd eo indutus palàm faceret bellū futurū. Paludati armati et etiam ornati, omnia enim militaria ornamenta paludamenta vocabant.

Trabeæ vestes regiæ: harum tria esse genera Suetonius in libro de genere vestium auctor est, vnū purissima purpura, tātum diis sacrarū: aliud regiū, quod est purpureum, habet tamen albi quippiam: tertium augurale, croceo & purpura.

Læna vestimentū militare quod super omnia vestimēta sumitur, & q; de lana sit, teste Varrone, sic dicitur: quidā Thuscē appellatā existimāt, quidā græcē, quā chlenam dicunt: obbas non lęnas, sed chlenas esse aic: cuiusmodi enim vestis genus, quòve colore sit ostendit his verbis Maro, Tyrioq; ardebat murice læna.

Sagum, sagam, siue sagulum, vestem breuem & idoneam bello constat ac militiæ. Liuius lib. octauo ab vrbe cond. Non omnia sagulo regali amictus, centurionibus item manipulariū militum habitu ductis, ne ducē circumuenire hostes notarēt perlustrauit. Liui. xxi. de Hannibale, Multi sæpe, inquit, militari sagulo opertum humi iacentem inter custodias stationesq; militum cōspexere, vestitus nihil inter æquales excellens, arma atque equi conspiciebantur. Sunt & qui militare pallium quadratū, & à Gallorum sagacitate cōtra aeris intemperiem inuentum sic dictum appellant.

Penulam militare pallium, pendentibus cum fimbriis, sic dictam quidam volunt, quòd à Pœnis initium habuerit qui tali veste maximè vtebantur. Seneca ad liberalem de benefi. lib. v. Meministi quidem sub quadam arbore minimum vmbræ spargente quum velles residere feruentissimo sole, et esset asperrimus locus in quo è rupibus acutis vnica illa arbor eruperat, quendam ex commilitonibus, penulam suam substrauisse. Spartianus in vita Adriani, Penulis vti tribuni plebis pluuiæ tempore solebant, imperatores autem nunquam: vnde imperatores sine penulis à togatis videntur. Helius Lampridius in vita Alexandri Seueri, Penulis intra vrbem frigoris causa vt senes vterentur permisit, quum

id vestimenti genus semper itinerarium aut pluuiale fuisset. Iuuenalis in primo,
Scilicet hoc fuerat, propter quod sæpe relicta
Coniuge per montem aduersum gelidasq; cucurri
Exquilias, fremeret sæua cum grandine vernus
Iuppiter & multo stillaret penula nymbo.

Lacerna pallium fimbriatum quo olim soli milites vtebatur, vnde in distinguẽda castrensi vrbanaq; turba hos togatos, illos lacernatos vocabãt, indeq; lacernę quasi amputatis fimbriarum capitibus dictæ.

Mastruca, vt Consentius inquit, est Sardorum vestis quę fit ex pellibus ferinis, sic dicta, vt quidam volunt, quasi monstruosa: quia quisquis ea induitur, quasi fera monstratur. Cic. pro Scauro, Quem purpura regalis non commouit, eum Sardorum mastruca mutauit ex industria: quod sardum illudens Cic. mastrucam dixit teste Quintiliano.

Stragulas vestes pellicias nonnulli licet habeant, veluti etiam Sarmatarum populi qui pellibus teguntur, nec dubium sit, vt Labeo inquit, quin stragula vestis sit omne palliũ, magnopere me mouet Pomponii & Cassii multorumq; auctoritas, vt stragula vestis sit nec sordida quidem sed preciosa, vt Liuius bel. macedonici. libro iii, Quum tibi, inquit, viro liceat purpura in veste stragula vti. Idem in eodem lib. ix. Luxurię peregrinæ origo ab exercitu Asiatico inuecta in vrbẽ est, lectos auratos, vestem stragulam preciosam. Cicero in Verrem actione iiii. Dicebat scyphorum paria complura, hydrias argẽteas, preciosam vestem stragulam. Valerius maximus lib. iii. Age, si quis hoc sæculo vir illustris pellibus pro stragulis vtatur. Horat. secundo sermonum
Vnumdeoctoginta annos cui stragula vestis.

Rectius tamẽ & propriẽ magis arbitror, Varrone opulentissimo teste, vbi de culcitra loquitur, in lingua latina, quicquid insternebant à sternendo stragulum appellari. Seneca lib. episto. xv. Culcitra in terra iacet, ego in culcitra: ex duabus penulis altera stragulum, altera opertoriũ facta est. Val. Martialis in apophoretis,
Stragula purpureis lucent villosa tapetis.

Stragulas etiam & Basionica, quæ equis insterni solẽt puto vestes esse. Est sua etiam apud Lacedæmonios tunica quã nonnulli Puniceam dicunt, nonnulli Coccineam. Hanc ab his repertam constat ad celandum coloris similitudine sanguinem, quotiens quis in acie vulneraretur, ne contemplanti aduersario animus augesceret. Hac sub consulibus Romani vsi sunt. Vnde solebat etiam pridie quàm dimicandum esset ante principia præponi, quasi admonitio & indicium futuræ pugnæ esset, quod ita esse Plutarchus in vita Fabii Maximi auctor est, Hannibali, inquit, quum apud Aufidum fluuiũ castra haberet prope Cannas, orto die extemplo belli signum extulit: nam erat rubra quędam vestis supra consulis tentorium protensa, quare Carthaginenses prospecta imperatoris romani & audacia & copiarum multitudine, quum ipsi haud ad medium numerum attingeret, principio ingenti trepidatione perculsi sunt. Idem in vita Pompeii, Tum Cæsar exoptatum inquiens aduenisse diem in qua cum viris non cum inedia, non cum egestate pugnandum esset, extemplo coram contubernio tunicam rubram

poni-

poni iussit: hoc enim Romanis pugnæ signum erat.

De armis & unde dicta sint, Cap. II.

RE ipsa, nunc graui labore monemur armorum species vniuersas, instrumentorum, tormentorumq; muralium ignorãtibus circumscripte monstrare. & quoniam sua cuiq; gentiũ placita sunt, & artificum recentia ingenia, nouis semper inuentis gaudent, proinde singula pro virili nostra prosequemur, nusquam ingeniis hominum præscribentes, quin liceat cuique & referre quæ viderit, & suis inuentis gratulari. Arma vt inquit Cic. tuscula. lib. primo, membra militis esse dicuntur: quæ quidem ita gerũtur aptè, vt si vsus foret, abiectis oneribus, expeditis armis vt mẽbris pugnare possint. Lucretius libro quinto de rerum natura.

Arma antiqua, manus, vngues, dentesq; fuere,
Et lapides, & item syluarum fragmina rami,
Et flammæq; ignes, postquam sunt cognita primùm,
Posterius ferri vis est æris q; reperta,
Et prior ęris erat quàm ferri cognitus vsus.

Arma, Vlpiano teste, sunt omnia tela, hoc est, fustes & lapides, nõ solum gladii, hastę, & frameæ, id est, rompheæ. Caius de verborum significatione, armorum appellatio non vtique scuta & gladios significat, sed fustes & lapides: & quoniam his arceri potest hostis, arma ab arcendo dicta censeri possunt: vel arma dicuntur ab armis propriè, id est, humeris dependentia, vt scutum, gladius, pugio, sica, cũ ea quibus ꝓcul præliamur tela dicãtur. Cic. pro Au. Cecinna, Armatos, si latine loq volumus quos appellare vere possimus? opinor eos qui scutis telisq; parati armatiq; sint. Quid igitur? si glebis, aut saxis, aut fustibus aliquem de fundo pręcipitem egeris, iussusque sis quem hominibus armatis deieceris restituere, restituisse te dices? Verba si valent, si causę non ratione sed vocibus põderantur, me auctore dicito, vinces profectò non fuisse armatos eos qui saxa iacerent, quæ de terra ipsi tollerent, non esse arma cespites neq; glebas, non fuisse armatos eos qui pretereuntes ramum defringerent arboris, arma esse suis nominibus, alia ad nocendũ, alia ad tegendum, quæ qui non habuerint, eos inermes fuisse vinces.

De armis quibus tegimur. Cap. III.

DE his igitur quibus tegimur primo dicendũ, nec temerariũ superioris temporis patrium quendam Gallorum morem tuum est imitari, qui corporis viribus fidentes, tanquam gloriosius dimicaturi, nunq̃ nisi in pugna nudabantur, nudiq; versabãtur in acie, vnde multa pericula probatissimis contigerunt. Arma igitur quibus tegimur sunt cassides, tunicæ varii generis, clypei & id genus plurima. Ferrum autem in arma cõuertere, & armis corpus tegere, sunt qui Mineruæ, sunt qui Iouis, Thessaliæ regis ferant inuentum.

Silæ galeę dictę sunt à similitudine Sili: Silus enim, vt Festo placet, nasus appellatur sursum versus atque repandus. Est autem galea, quam Curetes reperisse perhibent, teste Diodoro, crista capitis de corio, quũ sit cassis de lamina: dictaq; galea, vt inquit Varro, à galero quo multi antiquorum vsi sunt: conum cui uaturam

turam galeæ quæ in ea præminet dicimus,super quã cristę sunt. Virg. iii. æneid.
Lucorum insignis galeæ,cristasq; comantes.
Buccula galeæ pars est. Iuuenalis iiii.
Et fracta de casside buccula pendens.
Comantẽ autem galeã quoq; legimus aut cristatam, q; de caudis animaliũ habeant cristas: vt, Cristaq; hirsutus equina: aut comas habentẽ. Statius, Non ergo in tegra comantes Abauadas: & ibi deinde, Comantẽ Androgei galeam. Simili modo qui se de velocitate iactabãt,pinnas in galea sua ponebant, in signum velocitatis,quas deuictis hostibus auferentes,collo suo in signum victorię suspẽsas ferebant,maioremq; illis rapien do professi velocitatẽ, Pinnirapi appellati sunt. Iuuenalis in primo, Inter Pinnirapi iuuenes,iuuenésque lanistæ.

Torques colli induuias & ornamenta, tam masculino genere quàm fœmineo idoneos quosdam,& præ cæteris illustres latinæ linguæ auctores protulisse inuenimus. Ouidius primo fastorum,
Ex vno quidam celebres,aut torquis adempti.
Tul. iii. officiorum, Atq; T. Manlius is est qui ad Anienem galli quẽ ab eo prouocatus occiderat,torque detracto,cognomen inuenit. Liuius libro vii. ab vrbe condita,iacens inde corpus ab omni alia vexatione intactum,vno torque spoliauit quem respersum cruore,suo collo circundedit. A. Gellius noct. atti. lib. ix. Vbi eum euerat,caput præcidit,torquem detraxit, eam sanguinolentam sibi in collum imponit. Hieronymus in expositione Danielis. ii. Rem quidem facio ridiculam, vt in expositione prophetarum de verborũ generibus quasi grammaticus disputem: sed quia a quodam nihil sciente, & omnia pollicente reprehẽsus sum,quare torquem fœminco genere transtulerim,breuiter annotabo quòd Cic. in Mario Torquẽ genere fœmineo, Titus Liuius masculino dixerunt.

Armillas ex armo quas viri militares ab imperatoribus donati ge ũt, dictas esse existimant q; antiqui humeros cum brachiis vocabãt armos,vnde arma ab his dependentia sunt vocata: & sunt armillæ humeralia siue ornamenta brachiorum,in circulorum modum,quæ græcè dicuntur βραχιονιστῆρες. A. Gellius noct. atti. lib. nono, Quos inter gallus quidam nudus, præter scutum & gladios duos, torque atq; armillis decoratus processit. T. Liuius, Additur fabula quòd vulgo Sabini aureas armillas magni ponderis brachio læuo gemmatosq; annulos habuerunt pepigisse eam q; in sinistris manibus haberent. Ouidius ii. fastorum, Fregerat armillas non illa ad brachia factas.

Cæstus quũ pugilum arma significat et quartæ est formæ, coriũ est cũ plũbo insuto rigentiq; ferro, quo manus suas & brachia pugiles muniunt & vinciunt, & apud plurimas nationes, maximè Sauromatas,se inuicem pugnãdo cædunt, vnde & cæstus nomen inditum. Cicer. ii. Tusculan. Pugiles etiam quum feriunt aduersarium,in iactandis cæstibus ingemiscunt, non quòd doleant animóq; succumbant,sed quia in profundenda voce,omne corpus intenditur,venitq; plaga vehementior. Virgi. in quinto, Sic deinde locutus,
In medio geminos immani pondere cæstus,
Proiecit quibus acer Erix in prælia suetus,

Ferre

Ferre manum, duróque intendere brachia tergo.
Obstupuere animi, tantorum ingentia septem
Terga boum plumbo insuto ferróque rigebant.
Ante omnes stupet ipse Dares, longéq; recusat, Idem in eodem,
Magnanimúsque Anchisiades & pondus, & ipsa,
Huc illuc vinclorum immensa volumina versat.
Tum satus Anchisa cæstus pater extulit æquos, Idem in eodem,
Et paribus palmas amborum innexuit armis.
Constitit in digitos extemplo arrectus vterq;,
Brachiáque ad superas intentus extulit auras.
Adduxere retro longe capita ardua ab ictu,
Immiscéntque manus manibus pugnámque lacessunt.
Idem in eodem, Duróſque reducta,
Librauit dextra media inter cornua cæstus,
Arduus effractóque illisit in ossa cerebro.
Et didici quonam Pœni arma rotatu, Statius,
Quo massagetæ sua bella cient, quo turbine cæstum
Sauromatæ.

Isculponeas etiam dici voluerunt cæstus plumbo illigatos, vt & Neuius in Phi léporo comœdia, Isculponeis bactueda huic sunt latera plūbo. Plautus in Cassina, simili modo ait, Melius Isculponeis q̄bus batuatur tibi os senex nequissime.

Pectorale ferreum pectoris tegimen. Pli. na. hist. xxxiiii. Fecit & Spurius Camillus Iouem qui est in capitolio, victis Samnitibus sacrata lege pugnantibus, è pectoralibus eorum ocreisque & galeis.

Thorax humanum pectus propriè, vel eius eminentior pars est. Plinius.xxvi. na. histo. Hyssopi quinque rami cum duobus rutę & ficis tribus decoctis thora cem purgant. Cęterum pro eo quod ferreum est, & quo velatur pectus & corpus, nonnunquam ponitur. Plutarchus in vita Luculli, Erat ipse thoracem ferreum indutus, splendidum atq; galeam squamosum, quo super punicā gestabat ephestridem.

Tunicas quibus nudū tegitur corpus pro vsu & existimatione plerīq; varias habent, serico vel bysso plurimis plicaturis impenetrabiles audio. Alii spumam ferri solutam in puluerē, & plicaturis iniectā, omnē ferri aciem repellere dicunt: nonnulli thuris puluerem probant, eo modo congestum: corium apud alios cer uinum succo maceratum, probari maxime comperio. Lanas denique aceto coctas ferro resistere in naturali historia auctor est Plinius. Proinde milites nullum prǽsidium habētes in gladio, totum subsidium in huiusmodi tegimine ponunt, laminis ferreis & loricis vniuersum corpus tegentibus confisi.

Phaleræ & ephippia, equorum siue hominum vel bellorum munimenta siue ornamenta. Virgil. in quinto,
Primus equum phaleris insignem victor habeto.
Salustius in Iugurtha, Ac si repostulet hastas, vexillum, phaleras, & alia militaria arma. Virgil. in decimo
Cur tales phaleras damnetis & aurea bullis, Cingula.

Iuuenal

Iuuenalis in quinto Vt læti phaleris omnes & torquibus omnes.
Horatius in epistolis Optat ephippia bos, piger optat arare caballus.

Lorica quam Mydas Messenius repersisse dicitur, est propriè tegmẽ de loro factum, quo maiores dolo vti consueuerant. Varro de lingua latina, lorica quòd è loris de corio crudo pectoralia faciebant: postea succedit Chalybs ferro sub id vocabulum, ex annulisq; ferream tunicam fecere, quæ tantum pectora apud maiores tegebat, postea vniuersum corpus: vnde,
Triplici seruantur pectora ferro.
Nam tergo tunc nullus erat metus. & Lucanus vii.
Quærit iter quo torta graues lorica catenas
Opposuit, totoq; latet sub tegmine pectus.

Hæ pro diuitiis, materia vel opere pretiosæ, vt Maximiani adolescentis, & Ptolomæorum regum aureæ, quæuĩ æneæ, & communes ferreæ. Simplices quidam habent bilices ac trilices, alii loricas squammatas iuncturis adopertis, siue plumatas alii probant, illisque teguntur. Crispus, Equis paria operimenta erãt, quę linteo ferreis laminis in modum plumæ annexa erant, Virgil. quoq;
Spumantémque agitabat equum quem pellis aënes
In plumam squammis auro conserta tegebat.
Iustinus epit. Trog. Pompe. lib. xli. Munimentum ipsis equisque loricæ plumatæ sunt, quæ vtrumque toto corpore tegebant.

Baltheus est non tantum militare cingulũ, siue cingulus militaris quo cinguntur milites, sed etiam à quo arma dependent: nec ad humilitatem solum, verum ad insultationem nonnunquam & iactantiam, vt Turnum habuisse constat. Virgil. in xii. Infœlix humero quum apparuit alto
Baltheus & notis fulserunt cingula bullis,
Pallantis pueri victum quem vulnere Turnus
Strauerat atq; humeris inimicum insigne gerebat.

Clypei peditum tegmina sunt, scuta verò equitum. Virgil. in ix.
Et clypeum sup èr intonat ingens:
aut, Ipse ingens clypeum supra ipsum. *Lectum est autem et hoc clypeum, vt probat Caper*, quòd magis debemus accipere, nam Homerum imitatus est: neutro nãq; genere et masculino à doctissimis artiũ scriptoribus vsurpatũ inuenimus. Trabellius Pollio, Illi clypeus aureus, vel vt grammatici loquuntur, clypeum aureum, senatus totius iudicio in romana curia collocatus est. Neutro quoque Liuius xxxv. ab vrbe cond. Aedilitas insignis eo anno fuit M. Aemilii Lepidi, & P. Aemilii Pauli, multos pecuniarios damnarunt, ex ea pecunia clypea inaurata in fastigio Iouis ædis posuerunt. Idem xxxviii. Et duodecim clypea aurata ab ædilibus curulibus P. Claudio, & P. Sulpitio Galbæ sunt posita ex pecunia qua frumentarios ad annonã comprehensam damnauerant. Pacuuius, Clypea cutrum reliquit chlamide cotorta. Appellarũt quoq; clypeum antiqui ob rotunditatem & corium bouis in quo fœdus Gabinorum fuerat descriptum cum Romanis. Apud maiores enim fortium virorum picta erant scuta, ecõtra inertium & tyronum pura erant: vnde est, parmáque inglorius alba, id est, non picta. Scutis etiam

etiã qualibus apud Troiam pugnatum est, auctore Plinio natu. histo. xxxv, continebantur imagines, vnde & nomẽ habuere clypeorum, non vt peruersa grammaticorum subtilitas voluit à cluendo: cluere enim antiqui pugnare dicebant. Clypei maiora scuta secũdum Seruium ab eo dicta, quòd celent corpus, à græco κλέπτω: masculino autem genere frequentissimè prolatũ inuenimus. Verum clypea, vt alii volunt, neutro ad imaginem, vel picturam, vel ornamentum: masculino verò genere ad scuta referuntur. Clypeos Protus & Atrius inter se bellãtes, siue Calthus Arhamantis filius inuenisse produ͂tur. Cares quoq; fuisse tradit Herodotus qui primi scutis signa fecerunt, & ansas quibus scuta tenẽtur, quum antea sine illis, vterentur loris ex corio ad collum & ad sinistrum humerum appendentibus. Horum autem materia commendatur ex forma. Pœni ex auro factitauere. M. Aufidius docuit maiores suos argenteos clypeos habuisse. Alexander rex Iudæorum octo milia pugnatorũ Ptolomæo opposuit, quos Hecatõmachos appellabat, hoc est, contra centũ pugnantes, eò ꝙ clypeis æneis vterẽtur. Numidæ coriis elphantorum scuta fecisse traduntur, impenetrabilia quidem iaculis, sed ea casu inutilia fiunt: corii nanq; ea natura est, vt imbrem spõgiæ modo ebibat, quo pondere pressa circũferri non possunt. Ligneis faciendis præstant ligna frigida, aquis innutrita, ac leuia, quorũ plaga contrahit se, protinúsq; claudit suum vulnus, & ob id contumacius transmittit ferrum: in quo sunt genere fici, salix, tilia, sambucus, populus: leuissima salix, ideo vtilior. Sed formæ placito singulis cessere: oblonga sunt peditibus, nonnullis recurua testudinésque vocant: aliis rotunda, vt cætra, pelta, vel parma.

Cætra scutum breue loreum, quo vtuntur Afri & Hispani.

Virgilius, Læuas cætra tegit.

Pelta scuti genus breuissimi in modũ lunæ iam medię, cætræ haud dissimile: vnde Maro, Ducit Amazonidum lunatis agmina peltis.

Parma scutum breue, etiam sic dictum, teste Varrone, quòd è medio in omnes partes sit par.

Ancile scutum breue, cęlo, regnante Numa Pompilio, delapsum, sic dictũ propter figuram. circulus enim non est, neq; veluti pelta circunferentiam reddit, sed excisuram habet lineæ helicoidis, cuius apices curuaturam habẽtes, & densitate in se conuersi, ancilis figuram faciunt. Ancile etiam scutum breue, inquit Festus, quod ideo sic appellatur, quia ex vtroq; latere erat recisum, vt summum infimúq; eius latus medio pateret: vel dictũ ancile ab ambecisu, teste Varrone, ꝙ ea arma ab vtraque parte vt thoracum incisa sunt: vel vt Seruio placet in commento lib. viii æneid. Ancile scutum breue atque rotundum, sic dictum, vel quòd vndique circumcisum est, aut à græco ἀμφίχειλος, id est, vndiq; labrũ habens. Ouidius iii. fastorum, Atq; ancile vocant quòd ab omni parte recisum est,
Quòdq; motis oculis angulus omnis abest.

Alii ex an quod est circum, & κυλίω, voluo dictum putant, aut propter ἀγκῶνα, id est, cubitum ad quem circumferuntur: hoc enim Iobbas inquit, cupiens nomen à gręco deducere. Posset primũ hoc cognomẽ ab eo vel motu vel impetu descẽdere qui ἄνωθεν, id est, superne factus sit: siue ab ægrotantium curatione quæ ἄκεσις, dicitur

citur,aut ab ἀγχίνου λύσεως,hoc est,scita solutione,præterea à tristiũ amotione quã ἀνάχητορ vocant, ex quo Castorem & Pollucem ἄνακας Athenienses appellant: si quidem in græcum eloquium deducendũ sit ἀπὸ τῶ ἀγκῶνος,hoc est,à cubito quo deferri consueuerunt posse vocari etiam asserant.

Sarissa clypeus æneus. Q. Curtius libro ix, Ingens hic militum multitudo,inter quos erant Græci qui Dyosippo studebant: Macedo iusta arma sumpserat,æneum clypeum,quem Sarissam vocant,læua tenens,dextra lanceam, gladióque cinctus veluti cum pluribus dimicaturus. θόλος græcum est,& proprie veluti scutũ breue quod in medio tecto est,in quo trabes coëunt,& ad quod dona suspẽdi cõsueuerant. Statius secundo Thebaid.

Hic ego maiorum pugnas vultusq; tremendos,
Magnanimûm affigam regum,figamque superbis
Arma tholis quæq; ipse modo quæsita reuexi
Sanguine,quæq; dabis captis Tritonia Thebis.

Vmbo scuti pars media quasi vmbilicus: vmbo etiã scutũ sæpe significat. Nam à parte totum intelligimus. Virgilius in decimo

Inde aliud supérque aliud figitque volatq;,
Ingenti gyro se sustinet aureus vmbo.

Ocreę crurum tegmina,quòd opponebãtur ob crus dictæ. Liuius ix. ab vrbe condita, Et sinistrum crus ocrea tectum, galeaq; cristatæ quæ speciem magnitudini corporum adderent. Eas verò & cristas galearum feruntur Cares tradidisse, sed galeam Lacedæmonii inuenerunt.

Pero rusticum calciamentũ, à Græciæ more vbi hoc armorum fuerat genus tractum,& Hernicis à poëta nobilissimo assignatum vnde isti trãsierant: proinde sunt in lib. vii. Virgilii illi versus, quibus Hernici populi & eorum nobilissimi vt tunc erat ciuitas Anagnia,enumerantur:

Quos diues Anagnia pascit,
Quos Amasene pater,non illis omnibus arma,
Nec clypei currúsve sonant,pars maxima glandes
Liuentis plumbi spargit,pars spicula gestat
Bina manu,fuluósque lupi de pelle galeros
Tegmen habent capiti,vestigia nuda sinistri
Instituere pedis,crudus tegit altera pero.

Hunc morẽ in Italia fuisse vt vno pede calciato, & altero nudo iretur ad bellum, nusquam adhuc,quod sciam, reperi, sed eam Grgecorũ nonnullis cõsuetudinem fuisse, locupleti auctoritate iam palam faciam: in qua quidem re imitari est poëtæ inclyti occultissimam diligentiam, qui quum legisset Hernicos quorum est Anagnia à Pelasgis oriundos, appellatosq; ita à Pelasgo quodam duce suo qui Hernicus nominabatur,morẽ quem de Aetolia legerat Hernicis assignauit,qui sunt vetus colonia Pelasgorum. Et Hetnicum quidem,hominem pelasgum, ducem Hernicis fuisse, Iulius Higinus in libro secundo vrbium non paucis verbis probat: Morem verò Aetolis fuisse, vno tantummodo pede calciato in bellum ire,ostendit clarissimus Euripides scriptor tragicus, in cuius tragœdia quæ Meleager

leager inscribitur, nuncius inducitur describens quo quisq; habitu fuerit ex du cibus qui ad aprum capiendum conuenerant, in qua animaduertitis, diligentissimè verba Euripidis à Marone seruata: ait enim ille, & eūdem pedem nudum. Virgilius quoque dixit, Vestigia nuda sinistri Instituere pedis. In qua quidem re quo nobis studium nostrum magis comprobetur, non reticebimus rem paucissimis notam, reprehensum Euripidem ab Aristotele secūdo de poetis libro, qui ignorātiam istiusmodi Euripidis fuisse contendit: Aetolos enim non læuum pedem nudum habere, sed dextrum: quod ne affirmem potius quàm probem, Aristotelis verba sunt in eo libro, quem de poetis secundo scriptum reliquit, in quo de Euripide ea locutum inuenies. Hæc quum ita sint, Virgilium tamen Euripide auctore, quàm Aristotele vti maluisse constat: nam vt hæc ignorauerit vir tam anxie doctus, minime crediderim. Iure autem prætulit Euripidē: est enim ingens ei cum græcarum tragœdiarum scriptoribus familiaritas, quod ex multis dictis eius licet opinari.

Scansilis ferri in equos vsum, adminiculum apud veteres tam Græcorum q̄ Latinorum fuisse haud inuenio. Virgilius in duodecimo,

Infrænant alii currus, aut corpora saltu
Subiiciunt in equos, & districtis ensibus adsunt.
Idem in eodem,
Turnus vt Aeneam cedentem ex agmine vidit,
Turbatosq; duces subita spe feruidus ardet,
Poscit equos atq; arma simul saltuq; superbus,
Emicat in currum & manibus molitur habenas.

Vegetius lib. prim. Non tātum à tyronibus, sed etiam à stipendiariis militibus salitio equo districte est semper exacta, quę vsum vsq; ad hanc ætatem licet iam cum dissimulatione peruenisse manifestū est. Equi lignei sub tecto hyeme, æstate ponebantur in campo, super hos tyrones primo inermes dum cōsuetudinem perficerent, deinde armati cogebantur ascendere, tantaq; cura erat vt nō solum à dextris sed etiam à sinistris partibus & insilire & desilire condiscerent, euaginatos etiam gladios vel contos tenentes, hoc enim assidua meditatione faciebāt, scilicet vt in tumultu prælii sine mora ascenderent, qui tam studiose exercebantur in pace. Liuius secundi belli punici lib. iii. Nec omnes Numidæ in dextro locati cornu, sed quibus desultorum in modū binos trahentibus equos inter acerrimam sæpe pugnam in recentem equum ex fesso armatis transultare mos erat: tanta velocitas ipsis tāq; docile equorum genus. Xenophon Socraticus in eo libro qui equitum præfectus inscribitur, Postquā verò equites quales esse oportere dictum est, qua nam parte equites optimi comparentur hoc in medium conabor exponere. Ex his igitur iuniores impellere atque adhortari debemus, vt in equos insilire discant. Huius autem rei magistrum præceptoremq; qui adhibuerit, iure laudabitur: natu autē grandiores assuefacere vt in scandendis equis persico more se inuicem adiuuent. Plutarchus in vita Gracchorū, Dimenso prætera viarum spatio singulis miliariis (est autem miliariū paulo minus q̄ octo stadia) columnas lapideas spatii signa proferentes constitutas, alios insuper lapides

parum inter se distantes ex vtraque viarum parte disposuit, vt ex illis faciliter & sine saltu in equos esset ascendere. Huius rei præter hæc testes & indices sunt etiam arcus in vrbe romana triumphales, ac æneus apud Lateranum equus absque huiusmodi scandendi adminiculo cum equite & sessore suo.

Calcar, agitandi cōcitandique equi stimulus est, à calce denominationem asciscens. Ouidius,

Non nocet admisso subdere calcar equo.

In eo autem quod vi. ænei. scribitur, Seu quū pedes iret in hostem, Seu spumantis equi foderet calcaribus armos, speciem pro genere posuit Maro, hoc est, equi armos pro equo, quū nō possint armi calcaribus fodi: vtque hoc ad concitandū, sic virga ad regendum equum diuersarum gentium institutum fuisse proditur. Valerius Maxi. lib. tertio de. P. Crasso, Inter Eleā, inquit, et Smyrnā exceptus, ne in deditionē eius perueniret, dedecus a necessitate ratione mortis effugit. Virgā enim qua ad regendū equum vsus fuerat in vnius barbari oculū direxit, qui vi doloris accensus, latus Crassi sica confodit. Lucanus in quarto,

Et gens quæ nudo residens massilia dorso

Ora leui flectit frenorum nescia virga.

Quæ arma ad nocendum apta, instrumentaque bellica quibus nominibus explicentur. Cap. IIII.

Væ suis nominibus ad tegendum sunt arma dixisse videmur, nunc ad nocendum quæ sunt reliqua prosequamur. Acinacis gladius nuli tans lingua Parthorū vel Medorū, vt inquit Acron, pro quolibet liceret poni possit. Q. Curtius lib. vi. Sed præter clypeum eius putrem, & arcus duos Scythicos & acinacē nihil reperit. Hieronymus lib. i. cōtra Iouinianum, Strato regulus Sidonis manu propria se volens cōfodere ne imminētibus Persis ludibrio foret, gladiū quē arripuerat circūspectans, hostium pauidus exspectabat aduentum, quem iam iamque capiendum vxor intelligens, extorsit acinacem è manu, & latus eius transuerberauit.

Ensis & gladius huius naturæ sunt, auctore Quintiliano insti. libro ix. vt idē pluribus vocibus declarent, ita vt nihil significationis quo potius vtaris intersit. Macrobius. i. de somnio Scipionis, Nunc videamus quæ sint hæc duo nomina quorum pariter meminit cum dicit, Quæ sidera & stellas vocatis, neque enim hic res vna gemina appellatione monstratur, vt ensis & gladius.

Gladius, quem auctore Plinio. vi. natur. histo. à Lacedæmonis cōstat inuētū, teste Varrone, c in g cōmutato à clade dicitur, quod fit ob hostiū cladē, vtque dupō du nomē quod dicitur à multis duobus modis, hic dupōdius & hoc dupōdium, sic hoc gladium & hic gladius. Quintilianus lib. i. insti. Et gladia qui dixerunt, ge nere exciderunt: sed hoc quoque notare contentus sum, ne arti quorundam culpa peruicacium perplexæ videar & ipse quæstionem addidisse.

Spatha, ensis, siue gladius, nomina sunt omnibus penè nota. Liuius trigesimonono, Vbi omnia fuga completa, vidit, Cato ipse ad secundam legionem quæ in subsidio posita erat reuehitur, & signa præ se ferri plenoque gradu ad castra hostium oppugnanda succedere iubet, si quis extra ordinem auidius procurrit, & ipse inter equites spatha percutit, & tribunos centurionesque castigarē iubet.

iubet. Hoc vocabulum in veterum etiam libris scriptū inuenies,& apud A. Gellium noctium suarum libro decimo.

Harpe falcatus ensis quo vsus est Perseus in occisione Gorgonis. Lucanus in ix.
Harpen alterius monstri iam cæde rubentem. Idem in eodem,
Perseos aduersi cyllenida dirigit harpen,
Lata colubriferi rumpens confinia colli.
Maro in septimo, Læua sceptra tenet falcati cominus enses.

Linguam veteres dixere gladiolum oblōgum in speciem linguæ factum, cuius meminit Neuius in tragœdia Ixione.

Machæra gladius longus ex altera parte acutus, à græco: nam Græci μαχαίρα longum vocant. Cæsar.ii commen. Ad multam noctem etiam ad impedimēta pugnatum est, propterea quòd pro vallo carros obiecerāt, & è superiore in nostros venientes tela coniiciebant: nonnulli inter carros rotasq; machæras & tragulas subiiciebant nostrósque vulnerabant. Seneca libro quinto de benefi. ad Liberalem, Nec galeam illam si videris agnosces: machæra enim hispana diuisa est.

Dolones gladii sunt. Plutarchus in vita Gracchi, Nec secus paratis clàm percussoribus, necem Tyberio machinabantur: ille verò palàm gladium quem dolonem vocant accinctus ambulabat. Dolones aliorum sententia, flagella sunt intra quorum virgam pugiones latent: aut secundum Varronem ingens contus cum ferro breuissimo, à dolo vel à fallendo dicti, quòd decipiant ferro, quum speciem præferant ligni. Sunt & qui velint perteretes mucrones, dolones dici; & Maro inquit,
Pila manu sæuosq; gerunt in bella dolones.

Sica à secando dicta, est enim gladius breuis quo maxime vtuntur qui apud Italos latrocinia exercent, à quo & Sicarii dicti: quanquam auctore Quintiliano libro nono institutionum, per abusionem Sicarios omnes vocamus, qui cædem telo quocunq; commiserint.

Pugio gladius breuis & bis acutus lateri adhærens, sic dictus Festo teste, quòd eo punctim pugnetur: est & pugio secundum Varronē ingens contus cū ferro.

Clunadum cultrum sanguinarium dictum est, vel quòd ad clunes depēdet, vel quòd clunes bestiarum diuidit.

Secespitam cultrum ferreum dicunt oblongum, manubrio eburneo rotundo solido, iuncto ad capulum argēto auroq; fixo clauis æneis ære cyprio, quo pontifices flaminesq; ad sacrificia vtebātur, à secando secespita dicta: alii securim, alii dolabram æneam esse putant.

Mucro, ensis & gladius idem sunt. Priscianus artis grammaticæ lib. ii. Synonyma tam propria quàm appellatiua inueniuntur, sicut ensis, gladius, mucro, vnū atq; idē significāt: sicut P. Cornelius Scipio Aphricanus, vnum atque idem significāt. Boetius de trinitate, In rerum enim numero nō facit pluralitatem vnitatum repetitio: vt si de eodem dicam gladius vnus, mucro vnus, ensis vnus. Potest enim vnus tot vocabulis gladius agnosci. Hæc enim vnitatum iteratio potius est, non numeratio: velut si ita dicamus, ensis, mucro, gladius, repetitio quædā eiusdē non numeratio diuersorū: velut si dicā, sol, sol, sol, vnus sol, nō tres

soles effecerim, sed denuo totiens prędicauerim. Idem in eodem, Recte repetitio magis de eodem quàm enumeratio diuersi videtur esse, quum dicitur, Deus pater, deus filius, deus spiritus sanctus, atq; hæc trinitas vnus deus: vel ensis, atq; mucro, vnus gladius: veluti sol, sol, sol, vnus sol. Idem paulo infrà in eodem, Non verò ita dicitur filius ac spiritus sanctus quasi multiuocum quiddam: nã mucro ensis ipse est & idem, pater verò ac filius & spiritus sanctus idẽ quidẽ est, nõ verò ipse. Liuius lib. vii. ab vrbe cond. Gallus velut moles superne eminens proiecto læua scuto, in aduenientis arma hostis vanum cæsim cum ingenti sonitu ensem deiecit, Romanus mucrone surrepto quum scutum scuto percussissent. Mucro, ensis quoq; vel gladii vel cuiuslibet rei acumẽ dicitur. Liuius ab vrbe cond. xxii. Gallis Hispanisque scuta eiusdẽ formæ erant, ferè dispares & dissimiles gladii. Gallis prælongi ac sine mucronibus. Hispano punctim magis quàm cæsim assueto petere hostem breuitate habiles cum mucronibus. Seneca ad Lucil. lib xi. Gladium bonum dicere non cui auratus est baltheus, nec cuius vagina genus distinguit, sed cui & ad secandum subtilis acies est, & mucro munimentum omne rupturus. Macrobius lib. i. de somno S. ip. Nam & Dionysius aulę sideræ inclemẽtissimus incubator, familiari suo cuidam solam beatam existimanti vitam tyranni volens quàm perpetuo metu miseram, quámq; impendentium semper periculorum plenam ostendere, gladium vagina raptum & capulo de filo tenui pendentẽ mucrone demisso iussi t familiaris illius capiti imminere inter epulas: vnde etiam à poëta clarissimo dictum est in xii.

Illa manu moriens telum trahit, ossa sed inter
Ferreus ad costas alto stat vulnere mucro.
Omnes hæ deniq; gladiorum species vaginis abduntur.

Aclides, auctore Seruio, tela sunt quædam antiqua adeò vt nequicquam commemorentur in bello. Legitur tamen quòd claue, cubito semis eminentibus hinc & hinc acuminibus in hostes ita iaciuntur religatæ loro vel lino, vt peractis vulneribus possint redire: putantur tamen esse teli genus quod in flagello immersum i ici potest dicente Marone,

Teretes sunt aclides illi
Tela, sed hæc lento mos est aptare flagello.

Telum vulgo id appellatur quod ab arcu mittitur manu, vt lapis, lignũ, fustis, hasta, lanceæ, pilum, & quodcunque in longinquum mittitur græca voce τῆλοθεν significatum, quanquam etiam legimus de gladio. Liuius lib. i. Arma his imperata, galea, clypeus, ocreæ, lorica, omnia ex ære: hæc vt tegimenta corporis essent, tela in hostem hastaq; & gladius. Seneca lib. xv. epist. de diuitiis loquẽs, Illæ, inquit, neminem lædunt, nec sua cuiquam nocet stultitia aut aliena nequitia: sic quemadmodum gladius neminem occidit, & occidentes telum est. Virgilius,

At non hoc telum mea quod vi dextera versat Effugies.

Verutum telum breue & angustum, Nonio teste. T. Liuius ab vrbe cõd. decimo, Quibus plerisq; in scuta verutis, in corpora ipsa fixis, sternitur cuneus. Idem in primo, Arma mutata, nihil præter hastam & verutum datum. Vegetius lib. secũdo quũ de missilibus loqueretur & de vno ac maiore dixisset, Aliud, inquit, minus

minus ferro vnciarum quinque,hastili pedum totidem & semis,quod tunc verutulum nunc verutum dicitur.

Fustes sunt quos palos rustici vocant,quiq; inter prima humani generis arma fuere. Baculus à Baccho secundum Rabanum & plerosque alios repertus & appellatus,vsu communi masculinum est, significationem habens notissimam. Liuius lib. primo, Augur ad læuam eius capite velato sedem cepit, dextera manu baculum sine nodo aduncum tenens,quem lituum appellarũt: diminutiuum tamen neutro genere bacillum habet. Cicero ii. de fin. bono. Bacillum aliud inflexum,aliud ita natum. Primitiuum etiam quod est baculus , baculum neutro genere prolatum inuenimus. Apuleius magiæ lib. primo, Veruntamen hoc Diogeni & Antistheni pera & baculum,quod regibus diadema,quod imperatoribus paludamentum,quod pontificibus galerum,quod lituus auguribus.

Ouidius xv. metam. Esse solet,baculumque tenens agreste sinistra.

Vindicta virga prætoris qua serui percussi liberantur & libertatem acquirunt, à vendico dicta,quia per eam vendicent libertatem. Persius,

Ad dominum ignoras nisi quem vindicta relaxat.

Liuius lib. ii. ab vrbe cond. Ille primum dicitur vindicta liberatus. Quidam vindictæ quoque nomen tractum ab illo putant, cui Vindicio nomen fuisset, post illum obseruatur vt qui ita liberati essent in ciuitatem accepti viderentur.

Verbera pro verberatione licet nonnunquam accipiantur,rem tamen corpo ream propriè significant, vt flagella quæ sunt propriè sarmentorum summitates. Quintilianus, Ignes ex proximo raptos,& verbera quæ casus obtulerat. Iustinus epit. Trog. Pomp. lib. ii. Admonentur Scythæ mutare genus pugnæ,memores non cum hostibus,sed cum seruis præliandũ: nec armorũ,sed dominorũ iure vincendos: verbera,non arma in acie afferenda,omissóq; ferro virgas & flagella cæteráq; seruilis metus instrumenta paranda. Hastas Lacedæmonios inuenisse dicitur. Fraxinus obedientissima,cornus melior,sorbus lentior: ea Homeri præconio Achillis hasta nobilitata est. Hastilia minores lãceæ sunt ferro producto & quas manu iacere ars est. Conti hastæ longiores sunt & robustæ, sine ferro sed acuta cuspide Iuuenalis,

Nocte iter ingressus gladium contũmque timebis.

Lancea quam Aetolos inuenisse vi. na. histo. testis est Plinius,vt hasta manifestam habet significationem,latinũ licet nomen non sit,scriptumq; est in libro M. Varronis rerum diuinarum xxiiii. quo in loco Varro quum de pectorico dixisset esse id verbum gallicum,lanceam quoque dixit non latinum sed hispanicum verbum esse: alii à græco dictum putant, quod Græci λόγχην vocant.

Pilum Panthesileæ licet inuentum,hasta romana,vt gesa Gallorum,& larissa Macedonũ,id auctores dicũt maximi,vsus in bellis,quòd huiusmodi hasta amen to æqua lance si pẽdeat & ponderata vibretur, vbi excusso lacerto valide intorta fuerit, vix armatura inuenitur quæ vibrantis ictum sustineat, eminus intortum vbi armis hæserit agitatione & motu continuo penetrare contẽdit,nec subitum euitari potest aut repelli, sed nec euelli hoste premente. His Britanni maximè vsi & circumiacentes etiam insulæ. Gesa Gallorum tela,siue viriles hastæ. Nam

& viros fortes Galli Gesos vocant. Liuius ix. Tere pastorali habitu,agrestibus telis,falcibus,gesisq; binis armati: sunt qui à cędendo cæsa dici rectius putant. Ruma pilũ,rumata pilata,rumex telum, sparo gallico quàm simile. Iaculum quod cum amento Aetolum Martis filium inuenisse ferunt telum etiam, quòd vt iaciatur fit,teste Varrone,dictũ. Spara, Pomp. teste, minimi generis iacula agrestia & rustica,à spargendo dicta. Aemilius de excellentibus ducibus extera rum gentium,Epaminundam pugnantem & sparo eminus percussum concide re viderunt. Lucilius, Tum spara,tum murices portantur stragula porrò. Sparos maſ. etiã genere legimus. Salustius in Catil. Sed ex omni copia quarta pars erat militaribus armis instructa,cæteri vt quosq; casus armauerat,sparos & lanceas,alii præacutas sudes portare. Sarissa,ut Pōp. placet,teste Seruio est hasta macedonica. Liuius ab vrbe cond. lib. ix. Arma clypeus,sarissæq; illis,id est,hastæ. Idem xxxvii. Ibi simul perturbari ordines, & impeditus intercursu suorum vsus prælongarum hastarum,sarissas Macedones vocant,intulere signa romanæ legiones. Idem xxxviii. Per oculi foramina prælongæ hastæ, quas sarissas vocant,ad submouendos hostes emittebantur. Q. Curtius lib. vii. Prior Barbarus emisit hastam,quam exiguus modica capitis declinatione vitauit,atque ipse infestam sarissam equo calcaribus concito in medio barbari gutture ita fixit, vt per ceruicem emineret,præcipitatus ex equo barbarus adhuc tamen repugnabat,sed ille extractam ex vulnere hastam rursus in eos dirigit.

Gibinam appel ant illyrici telum venabulo simile. Ennius, Illyrici restāt sicis Gibinisque fodentes. Securis quasi semicuris vel semiquiris, quod est hasta: vel à gręco κύρως, qui regē significat: cōstat autem Romanos Grecos fuisse, & erant secures signa quæ ante consulem ferebantur. Tragula est hasta ferro præacuta,& vt Varro inquit,à traiciendo dicta, vt Pomp. teli genus,dictũ quòd scuto infixum trahatur. Cæsar lib. v. commentariorũ, Monet vt tragulam cum epistola ad amentum deligata intra munitionē castrorum abiiciat. Liuius xxv. Ibi signis collatis pugnatum per quatuor fermè horas,egregieq; vincentibus Romanis signum receptui est datum,quòd Cn. Scipionis ferrum tragula confixum erat. Claua teli genus quo Hercules vtebatur, sic dicta q; sit clauis ferreis inuicem religata: claua enim,& leonis pellis antiquo Herculi conueniunt, quo tempore arma nondũ erant adinuēta,sed fustibus homines iniurias propulsabant, ac ferarum pellibus tegebant pro armis corpora. Hanc quidam Catheiam, quam & Horatius Caiam vocat,dictam etiam putant,estq; Catheia gallici teli genus, quod si ab artifice mittatur,rursus venit ad eum qui mittit. Huius Virgilius meminit, Theutonico ritu solitos torquere catheias: Theutonico ritu dixit, quia Theutonici Galliæ comatæ sunt populi. Bipennis dicitur,q; ex vtraque parte acutam habet aciem,quasi duas pennas: penum autem antiqui acutũ dicebant: vnde & auium pēnę quasi acutæ. Quintil. lib. i. institu. Quare discat puer quid in literis proprium,quid commune,quæ cum quibus cognatio: nec miretur cur ex scamno fiat scabellum, aut à pinna, quod est acutum, securis vtrinq; habens aciē bipennis,ne illorũ sequatur errorem,qui quia à pennis duabus hoc esse nomē existimant,pinnas auiũ dici volūt. Dolabra quasi duo labra,q; duo habe-

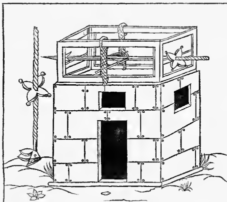
at labra

at labra,ad dolandum ,& delendum, demoliendumq́. Liuius belli punici lib.ii. Tunc Hannibal occasionem ratus, quingentos ferme Aphros cum dolabris ad subruendum ab imo murum mittit. Idem in eodem,libro quarto, Dolabræ calonibus diuiduntur ad vallum proruendum,fossasq́ implendas,intra munimenta instruit acies. Idem in eodem,libro octauo,Ea demq́ porta signa infesta in vrbem illata,& aliis partibus securibus dolabrisque cædebantur portæ. Iuuenalis libro tertio, Nodosam post hæc frangebat vertice vitem
Si lentus nigra muniret castra dolabra.

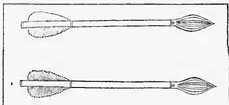
Falarica genus teli missilis,quo vtuntur ex falis,id est, ex locis extructis dimicantes,vt Seruio placet,ingens telum torno factum,ferrum habens cubitale,& rotunditatem de plumbo in modū sphæræ in ipsa summitate,dicitur & ignem habere affixū, hoc autem telo pugnatur de turribus quas falas dici manifestū est: A falis dicta falarica,sicut à muro muralis: sane falaricam Lucanus dixit neruis mitti tortilibus ex quadam machina,

Hunc aut tortilibus vibrata falarica neruis
Obruit,aut vasti muralia pondera saxi.

Virgilius verò in nono,sic ait Turnum manu iaculari potuisse,quod à poëta vel poëtice, vel in laudem & virtutem Turni forte dictum est,qui talem hastam manu iaculatus est. Liuius ab vrbe cōdita.xxii. libro,Falarica erat Saguntinis missile telum hastili ab ligneo, & cætera tereti præterquam ad extremum vnde ferrum extabat , id sicut in pilo quadratū stuppa circūligabāt liniebantq́ pice. Ferrum autem tres in longū habet pedes, vt cū armis transfigere corpus posset: sed id maxime,si hæsisset in scuto,nec penetrasset in corpus,pauorem faciebat,quod quum medium accensum mitteretur conceptúmque ipso motu multo maiorem ignem ferret,arma admitti cogebat,nudumq́ militem ad insequentes ictus præbebat.

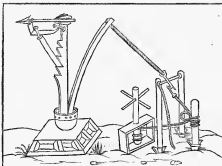

Malleoli tela ſunt in muliebris coli formam. Ammianus Marcellinus.xxiiii.rerum geſtarum, Malleoli autem teli genus figuratur hac ſpecie, Sagitta eſt cãnea inter ſpiculum & arundinem multifido ferro coagmẽtata, quæ in muliebris coli formam quo nentur lintea ſtamina concauatur, ventre ſubtiliter & plurifariam patens, atque in alueo ipſo ignem cum aliquo ſuſcipit alimento, & ſic emiſſa lentius arcu inualido: arcus ictu enim rapidiore extinguitur æſtus incendiorum, nec remedio vllo quàm ſuperiecto puluere vel amurca conſopitur. Liuius xxxviii. ab vrbe condita, Alii cum ardentibus facibus, alii ſtuppam picémque & malleolos ferentes tota collucente flammis acie aduenere. In huiuſmodi autem malleoli concauo glutinum ignĭſque fomentum eſt inextinguibile ex colophonio, ſulphure, ſale quẽ nitrum appellant, omnibus in lauri oleo liquefactis: ſecundum alios, oleo, petreléo, adipe anatis, medulla cannæ ferulæ, ſulphure: vt aliis viſum eſt, ex oleę oliuo, ſepo, colophonia, camphora, reſina, ſtuppa. Hanc veteres compoſitionem bellatores Incendiarium appellant.

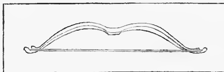

Missilia hastilta,tela à mittendo dicta. Liuius.xxxii. Magna tormentorum etiam vis,vt missilibus procul arcerent hostem. Catapulta quam Plinius vi. natur. histo. Cretes inuenisse perhibet, iaculum est celer, vel sagitta,vt Nonius inquit.Cæsar,siue alius pro eo commentariorum x.Centonesque insuper iniecerunt,ne vt tela tormentis missa tabulationem perstringerent,aut saxa & catapulta lateritium discuterent.Liuius belli punici lib.i.Collatisque eò catapultis, sagittis,balistisque vt castellum in ipsa vrbe velut arcem imminentem haberēt, muro circundant. Plautus in Gurgulione, Atque ita te neruo torquebo vt catapultæ solent.Idem in Captiuis,Nam meus est balista pugnus,cubitus catapulta, humerus aries. Catapultam etiam organum, bellicumq; instrumētum quo tricubitalia tela iaciūtur, vsu doctissimorum comprobatur auctorum. Pom. Trifax,teulm longitudinis trium cubitorum,quod catapulta mittitur. Victruuius libro decimo, Ex ratione grauitatis proportiones sumuntur ,quemadmodum catapultis de longitudinibus sagittarum. Liuius belli punici libro primo, Ipse Hannibal qua turris mobilis omnia munimenta vrbis superans altitudine agebatur,hortator aderat,quæ quum admota,catapultis balistisque per omnia tabulata dispositis,muros defensoribus nudasset.

Pars catapultæ quæ fune trahitur debet esse ex chalybe.

Romphæa, teste A. Gellio noct. atti. lib. ix. genus teli est thracæ nationis: apud alios frameam spatham & gladium licet sonet. Hoc vocabulum in Q. Ennii annalium xiii. positum inuenies. Liuius ab vrbe condita xxxi. Thracas quoque romphæę ingentis & ipsæ longitudinis inter obiectos vndique Romanos impediebant. Arcus quartę formæ ad iaciendas sagittas bellica instrumenta, & veluti ances quæ partes vrbis excelsæ atque munitæ sunt: ab arcēdo hoste dicti, quanquam quantum ad arces spectat sint, cum quibus est Seruius, qui quòd arcana secreta dicuntur, arces dictas putent quasi res secretas: vel sint alii licet, teste Solino libro primo memorabilium, qui videri velint, quum Arcades in excelsa parte montis habitassent, deriuatum deinceps vt tutissima vrbium, arces nominarentur. Arcus insuper sagittandique Apollinem ferunt extitisse reperto rē, qua de causa Cretēses pręcipue arcu delectati sunt, quē Scythicū nominarūt.

Coriti, propriè sunt arcuum thecæ : dicuntur tamen esse sagittarum foruli, quos & pharetras nominamus.

Virgilius in XII.

Quid tela, Sagittæ,
Coritiq́; leues humeris & lætifer arcus.

Ouidius metamorph.

Exuit hic humeros pharetram lentosq́ tetendit
Arcus.

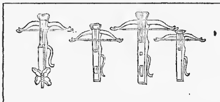
Scorpiones,vt inquit Vegetius libro quarto,dicebantur quos nunc manubalistas vocant, ideo sic nuncupati quòd de paruis subtilibusque spiculis inferant mortem. Regum libro primo, Et statuit illic balistas, & maculas, & ignis iacula,& tormenta ad lapides iactandos,& spicula, & scorpiones ad mittendas sagittas,& fundibula. Cæsar comment. lib. vii. Quidam ante portam oppidi gallus per manus seui ac picis traditas glebas in igne, & regionem turris prohibebat, scorpione à latere traiectus exanimatus concidit. Sunt & qui scorpionum ictibus non sagittas tantum sed et lapides mitti annuant. Ammianus Marcellinus rerum gestarum xxv. Et scorpiones quò umque manus peritę duxissent,rotundos lapides eiibrabant. Idem vigesimoquarto, Scorpioni onagri vocabulum indidit ætas nouella, ea re quòd asini feri cum venatibus agitantur, ita eminus lapides post terga calcitrando emittunt,vt perforent pectora sequentiū,aut perfractis ossibus capita ipsa displodant. Vegetius Renatus libro quarto,Per scorpiones,spiculis,saxis item grauioribus per onagrum destinatis,non solum equi eliduntur,sed etiam hostiū machinamenta franguntur. Nonius Marcellus scorpionem teli genus esse asserit: alii à Nonio minus dissidentes, scorpionem sagittam sed veneno oblitam esse aiunt,quæ virus quò figitur infundit,vnde & scorpio nomē accepit. Scorpiones huiusmodi à Scythis originem traxisse arbitror, illi enim viperea sanie & humano sanguine tinctis sagittis,quolibet vulnere,leui licet tactu sed irremediabili illico mortem afferunt.

De his Lucanus,

Spicula nec solo spargunt fidentia ferro
Stridula,sed multo saturantur tela veneno.
Vulnera parua nocent fatumq́; in sanguine summo est.

Ad postremùm siue Scytha siue Cretēsis siue alio cælo genitus fuerit,qui scorpionem ad mittendas sagittas primus inuenit,aut proditor sane fuit,aut nocendi auidus,aut metuens hostis: cogitauit enim,quòd idem Lucanus inquit,

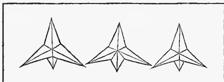
Longe tendere neruos,
Et quò ferre velit committere vulnera ventis.

Sagitta à sagaci ictu, id est, veloci vocata,vt quibusdam placet: siquidem vt ocius mors perueniret ad hominem,alitem illam fecimus,pennasq; ferro adiecimus,quod scelere humani ingenii,ac fraude inuentum arbitror. Has primũ Cretenses,vt inquit Solinus, alii vt refert Plinius nat. hist. Saterem Iouis filium, vel Persem Persei filium inuenisse asserunt,sequénsque circa hęc orientalium vsus. Hi calamis spicula addunt irreuocabili hamo varieq; mortem accelerat penna calamis addita,sitq; ex ipsis telum aliud priore facto in vulneribus. Hanc barbaram Sagittam appellant,huiusmodi telis solem ipsum obumbrant,propter hoc maximè serenos dies optant,oderúntque ventos & imbres qui inter illos pacem esse cogũt. Hic vsus in Creta bellatores suos precipitauit. In hoc,vt in cæteris vicis Italiæ,in agro maximè Bononiensi,ac penes flumen Rhenum sagittis nullus aptior calamus est, quibus pondus voluere esse contra flatus quoque pertinax.

Spiculum,sagittę præacutę ferrum. Curtius lib. septimo, Quos dum obsidet rex, inter promptissimos dimicans sagitta ictus est,quæ in medio crure fixa reliquerat spiculum. Idem in nono,Medici lignum sagittæ,scilicet corpori infixum ita ne spiculum moueretur abscindunt, corpore deinde nudato animaduertunt hamos esse telo, nec aliter id sine pernicie corporis extrahi posse, quàm vt secundo vulnus augerent.

Murices,tribulos aiunt ferreos, qui tribus radiis abiecti quoquomodo situentur stant,& erecto quarto infesti sunt. Q. Curtius lib. quarto, Quum homo quidam transfuga quanto maximo cursu ad regem peruenit,nuntians murices ferreos in terram diffudisse Darium,qua milites emissurũ esse credebat, notatumq; certo signo locum,vt fraus euitari à suis posset.

Scalprum,præacutum ad feriendum ferrum. Liuius belli Punici lib vii. Elephanti plures ab ipsis rectoribus quàm ab hoste interfecti,fabrile scalprum cum malleo habebant: id,vbi sæuire beluæ ac ruere in suos cœperant, magister inter aures positum ipso in articulo quo iungitur capiti ceruix quàm maximo poterat ictu adigebat, ea celerrima via mortis in tantæ molis bellua inuenta erat. Scalpellum à scalpro imminutum. Cicero ii. de diuinat. Aut quorum linguę sic inhærent vt loqui nõ possent, hæ scalpello resectæ liberarētur. Hieremiæ xxxvi, Cumq́ legisset Iudi pagellas tres vel quatuor, scidit illud scalpello scribę,et proiecit in ignem. Veruina,genus iaculi longi,teste Fabio Placiade. Plautus in Bacchide, Si tibi machæra est foris,at mihi veruina est intus qua te & illos confodiam. Soliferum, genus teli, hoc est, totũ ferreum: ὅλον enim gręcè dicitur id quod nos totum vocamus. Liuius belli macedo. libro quarto, Et cohortes à tergo stantes pauidi respiciebant, vt emissis soliferis falaricisque gladios stringerunt. Funda,quòd ea fundantur lapides,id est,mittatur. Hoc telum habena volutatur in iactu,glansq́ librata quũ sederit,velut neruo missa excutitur. Liuius xxviii. Fundis vt nunc plurimũ,ita tunc solo eo telo vtebatur, nec quisquam alterius gentis vnius tantum ea arte quantum inter omnes alios Baleares excellunt,apud quos, vt inquit Flauius,matres à teneris vnguiculis ita natos erudisse produntur ut nullum cibi genus cõtingere sinerent nisi quem ex funda immissio lapide percussissent. Proinde sunt qui Balearium insularũ habitatores huius teli vsum primos inuenisse asserant,quàmquam Plinius natur. histo.hoc idem apud Syrophœnicas dicat inuentum.

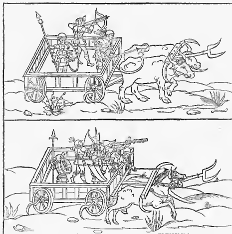
Glans vel glandis, telum est siue massa plumbea instar glandium quæ funda balistáve proiicitur. Claudianus lib.vii.

Nunc spicula cornu

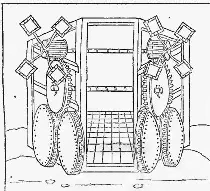
Tendere,nunc glandes baleari spargere funda.

Salustius in Iugur. Pars eminus glãde,aut lapidibus pugnare. Virgilius in vi. Pars maxima glandes Liuentis spargit plumbi.

Ouidius in xiiii. metamorph.
Vt lata plumbea funda,
Missa solet medio glans intabescere cælo.
Similiter Lucretius protulit & Liuius.xxvii.ab vrbe condita.Nam quod apud Virgilium in iiii. Georgicorum inuenitur glandis,in dubium venit vtrum nominatiuus sit an figuratè genitiuus,
Nec de concussa tantum pluit ilice glandis.
Potest enim tantum glandis intelligi, vt hoc regni, & tantum lucri. Chelidonium auctores vocant ipsi falcastrum, altera parte tantum acie tenuissima sed latiore,vlnæ longitudine, cauda bifurca ceu hyrundinis,vnde & nomē habet: vaginis non conditur, sed vnco dependet à cingulo. Danicæ,secures productiores quibus acies subtilior, quibusque non modo Dani sed etiam aliæ gentes iam vti cœperunt: in vniuersum autem quæ pro re militari circa hæc cōsideranda sunt,ferramentorum genera si oleo restinguātur delicatior fit acies, aqua duratur in fragilitatem. Hyrcorum sanguinis tāta vis est vt ferramentorum subtilitas nec alio acrius induretur. Ferrum autem omne à rubigine tuetur oleum, cerussa aut liquida pix. Falx lunatum ferrum hastæ affixum, militare quondam,nunc agreste telum. Valerius libro quinto, Vnumquemq; ex his falce percussum in cædem suam compulit. Liuius ix. ab vrbe condita.Iere pastorali habitu agrestibus telis,falcibus.gesisque binis armati. Martialis,
Fraus me certa ducis quondam curuauit in vsus,
Agricolæ nunc sum,militis antè fui.
Fuit & quondam falx nedum terrestris militiæ, sed & nauticæ instrumentum. Erant enim Romanis inaudita magnitu line falces, quas cum artificioso quodam impulsu rudentibus hostium intecissent nauigio remis in aduersum acto, & rudentes velut cultri acie non oris scindebantur, & antennæ simul ac superba ruebant armamēta,erātq; suis impedimento nauibus quibus fuerant præsidio adiumentoque. A falce falcati etiam currus dicti : falcibus nanque præmuniebantur,atque in hunc maximè modum falcibus armati prodibāt in bella Cuspides circa temonem ab iugo decem cubita extensas velut cornua habebant, quibus quicquid obuium daretur trāsfigerent,in extremis iugis binæ circa eminebant falces,altera æquata iugo, altera inferior in terram deuexa: illa vt quicquid à latere obiiceretur abscinderet,hæc vt prolapsos subeuntésque contingeret. Item in axibus rotarum vtrinque binæ eodem modo figebantur falces, ex omni parte acie prominente, vt in subiecta huiuscemodi currus descriptione continetur.

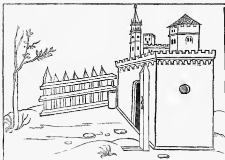
His quadrigis vt ſemper duces hoſtium acies perturbaturos ſe credebant, in ſuas terrorem perſæpe verterunt, vt Antiocho maximè contigit. Nam Eumenes vbi eas vidit, haud ignarus pugnæ, & quàm anceps eſſet auxilii genus, ſi quis pauorem magis iniiceret quàm iuſta adoriretur pugna, ſagittarios funditoréſque & iaculatores equitum non confertos, ſed quàm maximè poſſet diſperſos excutere iubet, & omnibus ſimul partibus tela ingerere. Hæc velut procella, partim clamoribus diſſonis ita cõſternauit equos, vt repentè velut effrenati paſſim incerto curſu vagarentur. Romani murices ferreos in terrã fundebant qua hoſtes emiſſuros quadrigas arbitrabantur: in quos cum incidiſſent paulò pòſt ſaucii, pigri, inutiléſque reddebantur. Eſt & alia mirifica bellici currus non falcati forma, flabellis ventóque in hunc modum adacti.

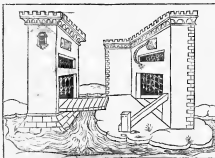
Vallos & sudes idem esse constat, auctore Seruio, quanquã bis idem dictum sit à Virgilio ii Geor. his verbis,

Quadrifidasque sudes & acuto robore vallos.

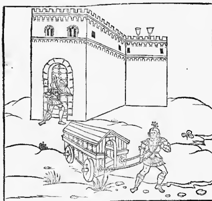
Valli nanque fossarum fustes sunt, quibus vallum præmunitur. Nam munitio ipsa propriè vallũ dicitur neutraliter, licet masculino genere Albius Tibullus posuerit, Non arces, non vallus erat, summumq; patebat. Valli etiam denominatio, teste Varrone, inde est, quòd ea varicare nemo posset, vel quòd singula ibi extrema bacilla furcillatam habent figuram literæ v. Terra autem illa quæ vallo facto proprius ponitur, agger propriè dicitur: abusiue tamen, & muros, & munimenta omnia, & omnẽ è terra lignisq; coaceruationẽ ad subruẽdas vrbes quòd agantur & ducantur, aggerem dicimus. Liuius lib. iii. bel. macedo. Thaumatos eo tempore summa vi expugnabat, aggeribus vineísque, & iam aries muris admotus erat. Idem in eo. cẽ, Omnes inde spes pugnãtibus, in vi, & armis, & operibus erant. vndiq; aggeres haud facili aditu ad mœnia admouebãtur. Idem in eodem, lib. vi. Hęc maior difficultas Macedonibus erat, q Romani aggere, & vineis, & omnibus supra terram operibus aut prælijs essent, subter Macedones cuniculis oppugnabant. Idem in eodem, Sed armati frequentes quidam ignes, etiam quos aggeribus inicerent, ferebant. Idem in eodem, lib. vii. Vtrinque vineas & aggerem muro iunxit, & cum testudinibus arietes admouit.

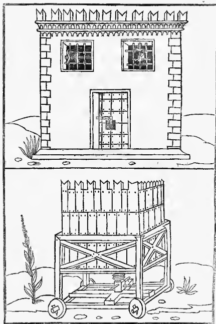
Cataracta phęnestra vel porta ferrea, crati persimilis, quæ annulis & clauis ferreis à funibus pendet, vt si hostes intrauerint, demissa eadem extinguãtur inclusi. Liuius.xxvii. Hannibal quarta vigilia fermè ad vrbẽ accessit, primi agminis erant perfugæ Romanorum & arma romana habebant: hi vbi ad portam est ventum, latinè omnes loquentes excitant vigiles aperirique portam iubent, consulem adesse: vigiles velut ad vocem eorum excitari, tumultuanti trepidatione moliri, porta cataracta clausa erat: eam partim vectibus leuant, partim funibus subducunt in tantum altitudinis vt subire recti possent: vix dum satis patebat iter, cum perfugę certatim ruunt per portam, & quum quingenti fermè intrassent, remisso fune quæ suspensa erat cataracta *magno sonitu cecidit.*

Instrumentum exurendi portam.

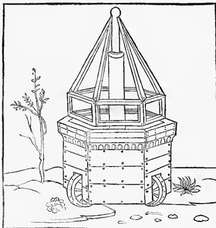
Instrumentum perfringendi cataractam vel fenestram ferream.

Turris in sublime ductilis.

Turris mobilis ac versilis omnia munimenta aduersa vrbi superans altitudine sua, quæ admota, catapultis balistisque per omnia tabulata dispositis, hostium muros defensoribus nudat.

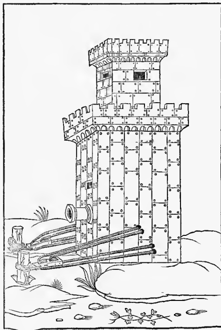
Machina vrbium expugnatrix, Plutarchus in Demetrii vita.

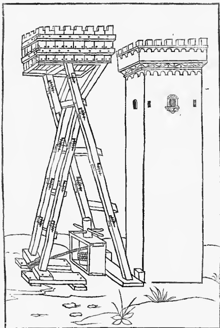
Halæ turres sunt ligneæ quę apud veteres propter spectatores è lignis erigebãtur: q; si ex materie larigna fiant atq; versiles, tutissimæ sunt: flammam enim missilem, & ictus qualitate materię ac vertigine sua non admittunt. Turres autem à tornis dictæ, teste Varrone, vel vt alii, quòd teretes sint & rectæ: hæ enim tametsi quãdoq; quadratę sint, procul tamen videntibus rotundę existimantur.

Ideo

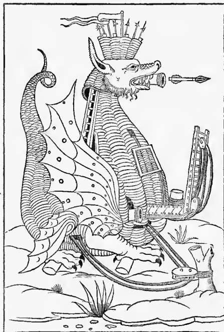
ideo quia omnis cuiusque anguli simulachrum per longum aëris spacium eua nescit atque consumitur,& rotundum videtur. Rotundæ itaque aut polygoniæ sunt faciendæ, quadratas enim machinæ celerius dissipant, in rotunditatibusq; ad centrum adigendo lædere non possunt.

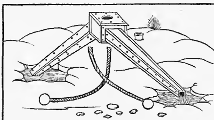
Expugnandæ turris instrumentum.

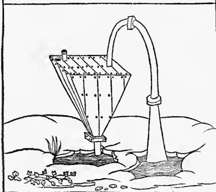
Arabica machina ad expugnationem vrbium, magna & ingens, viris, pontibus, scalis, varijsque instrumentis bellicis referta.

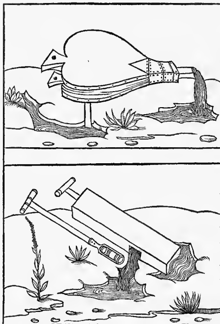
Fiſtula per quam à foſſa vel à caſtello aquam exhauriendo educas.

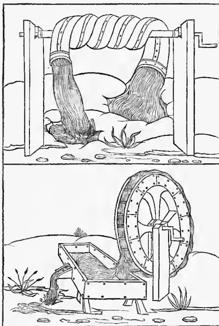
Aliud educendi aquam inſtrumentum.

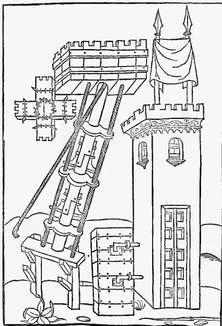
Alia duo ad exhauriendum aquam instrumenta.

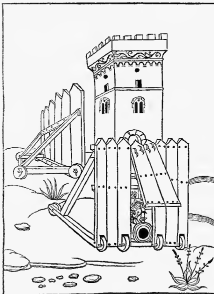
Alia duo instrumenta ad hauriendum aquam.

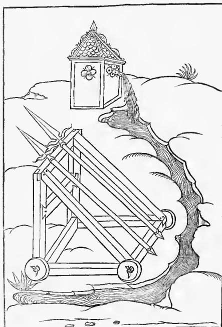
Pons pro defensione.

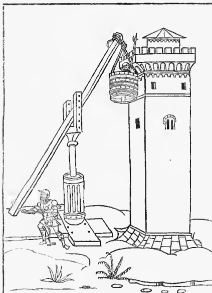
Plutei,crates è vimine ſunt,quę ſolebant opponi militibus opus facientibus, & appellabãtur militares, nunc & tabulæ quibus quid præſepitur eodem nomine dicũtur: hi è vimine ſunt,& ciliciis,vel coriis crudis proteguntur,triniſque rotulis conſiſtunt, quarum vna in medio,duæ in capitibus apponuntur,vt in quacunq; vis parte admoueri more carpẽti poſſint. Hos pluteos obſidentes muris applicant,eorum munitione protecti,ſagittis ſiue fundis,vel miſſilibus defenſi res omnes de propugnaculis ciuitatis exturbant,vt ſcalis aſcendendi facilior detur occaſio.

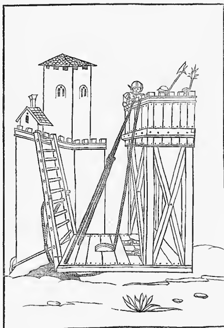
Inſtrumentum anguſti loci, eundi hoſtibus obuiam velint nolint, cui ponè ſtet funditorum ſagittariorumq́ tela miſſilia ſpargentium manus.

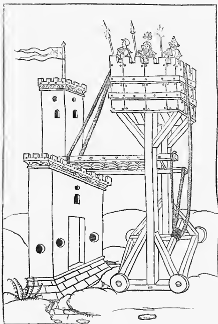
Telonum dicunt à longitudine quotiens vna trabs in terram præalta defigitur, quum in summo vertice alia transuersa trabs longior, dimensa medietate connectitur, eo libramento vt si vnum caput dimiserit, aliud erigatur. In vno ergo capite cratibus siue tabulatis contexitur machina. in quā pauci collocantur armati: tunc per funes attracto depressoque alio capite, eleuati imponuntur in murum, vbi tuto stantes, & hostibus nocere, & prospicere possint, & renunciare quas res aduersarii conentur efficere. Telonis autem forma hæc est.

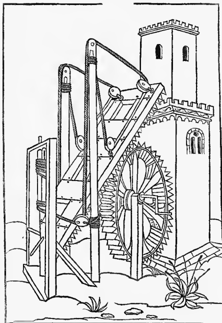
Sambuca, dicitur ad similitudinem citharæ vel organi machina, qua vrbs oppugnatur. Nam quemadmodum in cithara vel organo chordæ sunt, ita in trabe quæ iuxta trabem ponitur funes sunt, interdúmque de superiori parte turriculæ pontem laxant trocleis vt descendant ad murum, statimque de turri exeunt bellatores, & per eam transeuntes, mœnia vrbis inuadunt.

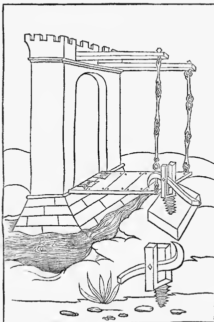

Exoſtra pons dicitur qui de turri lignea in murum repentè producitur. Factus eſt duabus trabibus ſeptúſque vimine, quem ſubitò prolatum inter turrem murúmque conſtituunt, & per eam egredientes machinam bellatores in ciuitatem tranſeunt, & muros occupant.

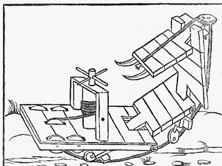
Rota dentata pontem producens, cum gradibus quibusdam intus ad motum & hominum ascensum per eam.

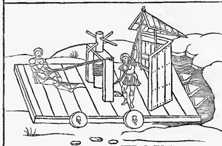

Terebra ferrea sistendi pontis versioq; in ipsius casu quo minus erigatur in sublime hostibusq; prohibeatur vrbis ingressus.

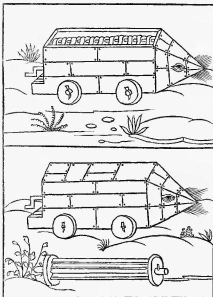
Erigendi pontis inſtrumentum.

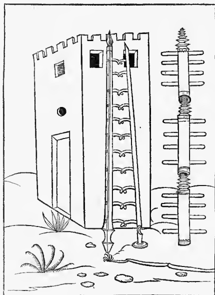
Producendi pontis inſtrumentum.

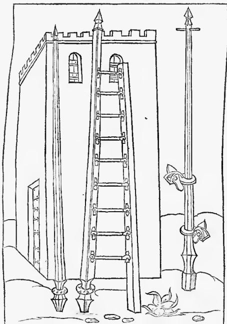
Musculus cuniculo fit similis,quo murus præfoditur,ex quo & appellatur,quasi murusculus:vel musculi,vt inquit Vegetius Renatus,à marinis belluis nomen sibi vendicant.Nam quemadmodum illæ quum minores sint,tamen balenis auxilium adminiculúmq; iugiter exhibent, ita isti quum sint machinæ breuiores vel deputatæ,turribus magnis aduentu illarum parant viam itineráque præmuniunt.Musculum autem appellauit antiquitas machinas minores,quibus protecti bellatores sudibus præmunitas oppidorum fossas demolirentur,quibus turris ambulatoria sine impedimento iungeretur ad murum.

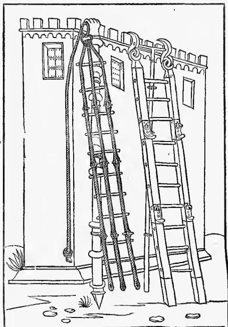
Scala licet à quibusdã singulariter vsurpetur,& sacris in literis,in libro Genes. Vidit Iacob scalam,scriptum sit,scalę tamen secundũ Varronem,Quintilianum,& Focam dicuntur propriè,aut latinè magis,siue vnæ sint,siue plures,quia numeri tantum pluralis est nomen,vt literę quum epistolam significant. Salustius in Iugurthino,Deinde vbi vnę atque alterę scalæ communutę sunt,qui superstiterant afflicti sunt:non dixit vna atq; altera. Harum autem formam variam licet ac multiformem, facile quisque intelliget, si quæ sunt infrà picturæ lineamentis oculis subiecta prospiciet.

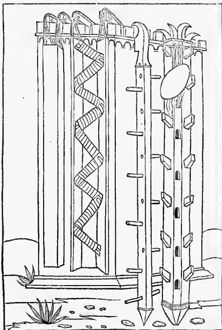
Aliud genus scalæ. Calceus cum annulo ferreo.

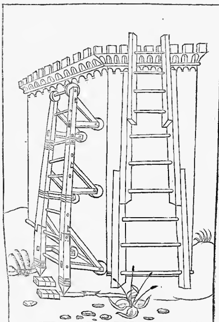

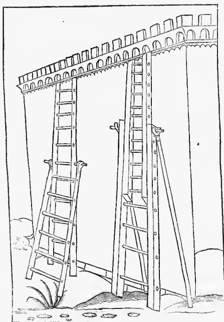
Aliæ ſcalæ diſiunctæ.

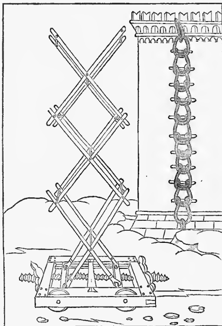

Alia genera scalarum.

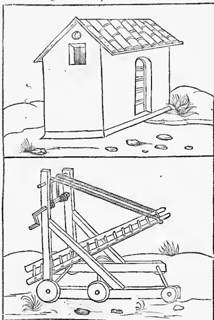

Aliud genus scalarum quod rotis & cantho vehitur.

Bombarda, vt vulgo dicitur, metallica machina est quæ ignis incendio & sulphureo puluere, immo tartareo magis, glandes æneas, flammeasq; pilas, & globosa grauiora, saxa conuoluens, horrisono fragore ac tonitru longe lateque iactat, muros vrbium quatiens, & obstantia quæq; demoliens, Archimedis, vt putatur, inuentum, eo tempore quo Marcellus Syracusas obsidebat, vt suorum ciuium libertatem tueretur, patriæq; excidium vel auerteret, vel differret, & quo nostri temporis duces ac imperatores vt liberos populos, vel iugo, vel excidio premant vtuntur. Hoc autem nomen Bombarda apud idoneos latinæ linguæ scriptores nusquam inuenio, quamq̃ huiusmodi nominis impositio à sonitu tracta mihi nequaquam videatur absurda. Quid enim aliud est Bombarda quàm bõbus siue bombizatio quædam ardens? Sed nolim eiusdem dictionis originẽ aliquam ab aliis doctissimis intactam scriptoribus pertinaci nimis sensu atque iudicio asserere, ne cui forte videar argutior: id autem audacter dixerim, balistæ, vel tormenti, vel machinæ appellatione contineri. Balista enim à græco verbo βάλλω deducitur quod latinè dicitur iacio. Quicquid igitur, siue saxa iacit, siue sagittas, rectè balista potest appellari. Nonius Marcellus, Balistæ sunt, maiora saxa & grauiora quibus iaciuntur. Vitruuius lib. x. arch. Sed tamen nulla balista perficitur, nisi ad præpositam magnitudinem ponderis saxi quod id organum mittere debet. Orosius lib. iii. historiarum, Regulus bellum carthaginense fortitus, iter cum exercitu faciens, haud procul à flumine Bragada castra constituit: vbi quum plurimos milites aquandi necessitate ad flumen descendentes serpens miræ magnitudinis deuoraret, Regulus ad expugnandam bestiã cum exercitu profectus est, sed nihil in tergo eius proficientibus iaculis atque omni telorum ictu irrito, quæ per horrendam squamarum cratem quasi per obliquã scutorum testudinem labebantur, miũmque in modum ne corpus læderent ipso corpore pellebantur, quũ insuper magnam multitudinem morsu comminui, impetu proteri, halitu etiam pestifero exanimari videret, balistas deferri imperauit per quas murale saxum spinæ eius incussum compagem totius corporis soluit. Valerius Maximus de eodem serpente lib. i. Quum telorum iactu perforari nequiret, ad vltimum balistarum tormẽtis vndiq; petitam, silicum crebris & ponderosis verberibus procubuisse. Ouidius de tristibus libro primo.

Nec leuius tabulæ laterum feriuntur ab vndis,
Quàm graue balistæ mœnia pulsat onus.
Idem in nono metamorph.
Nec leuius pulsata sonat quàm ferreus olim,

Quum

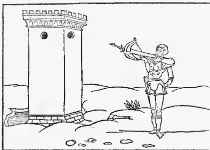
Quum laceras aries balistáque concutit arces.

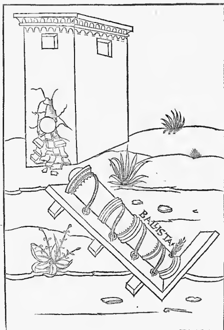
Seneca quęst. natur. libro secundo, Nam balistæ quoque & scorpiones tela cum sono expellunt, sicque non imitabile fulmen, vt Maro inquit, humana rabies quodam magno auctore teste imitata est. Quòd autẽ sagittas iaciat balista, auctor est Ammianus Marcellinus, rerum gestarum xxiii. Assistit, inquit, artifex contemplabilis, & subtiliter apponit in temonis cauamine sagittam ligneã spiculo maiore conglutinatam, & cum ad extremitatem neruorum acumen venerit summum, percita interno pulsu à balista ex oculis auolat, interdum nimio ardore scintillans, & euenit sæpius vt antequam telum cernatur, dolor lætale vulnus agnoscat. Idem xxv. Tum aptatæ ligneis sagittis balistæ, flexu, stridore torquebantur, creberrima spicula funditantes. Hieronymus libro primo cõtra Iouinianum, Balista quanto plus retrahitur tanto fortius emittitur.

Lucanus in secundo,

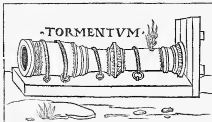
Tortáque per tenebras validis balista lacertis
Multifidas iaculata faces.

Hanc & græci τ in fine addẽtes βάλιστραν dicunt, quam et Syrophœnicas inuenisse vi. natur. histo. Plinius auctor est. Ancon autem antiquissimus historiarum auctor scribit pulsum à Ioue Saturnum fugisse in Græciam, vbi mõstruosorum hominum exercitum congregauit, contra quem Iupiter alpestrem partem occupans, balistarum vsum docuit. Proinde victoria potitus, fingitur à poëtis Iouem de cælo pepulisse, & Cretæ regno priuasse.

BALLISTA.

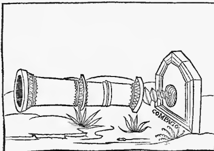
Tormenta,instrumenta bellica ad diruenda oppida euertendasq; vrbes,sic di cta quod tela torqueant,hoc est,gyro celeri saxa rotent,iaciant,& mittant. Liui us xxiiii. ab vrbe condita, Aduersus hunc nauale apparatum Archimedes va riæ magnitudinis tormenta in muris disposuit,in easq; quæ procul erant naues saxa ingenti pondere emittebant. Iosephus belli iudaici lib.vi. Habebant etiam balistas CCC. & L.tormēta saxorū, quibus difficiliorem aggerū extructionem Romanis efficiebāt. Cicero Antonianarum viii. Quid? ille faceret inducias? an- te consules oculosq; legatorum,tormentis Mutinam verberauit. Virg.in vndec.
Continuò aduersis Tyrrhenus & acer aconteus
Conuixi incurrunt hastis,primique ruinam
Dant sonitu ingenti.perfractaq; quadrupedantum
Pectora pectoribus rumpunt,percussus aconteus,
Fulminis in morem aut tormento ponderis acti,
Præcipitat longe & vitam dispergit in auras.
Murali concita nunquam Idem in duodecimo,
Tormenta sic saxa fremunt,nec fulmine tanti Desultant crepitus.
Seneca quæst.natur lib.ii. Nubium intra se cōpressarum angustiæ medium spi- ritum emittunt,& hoc ipso inflammant ac tormenti modo eiiciunt. Tormen- ta etiam missilium instrumenta sunt à torquendo dicta. Virgilius ii. georg. Ityreos taxi torquentur in arcus.
Firmianus libro secūdo contra gentes, Vrbe à Gallis occupata obsessi in capi- tolio Romani cum ex mulierum capillis tormēta fecissent,ædem Veneri caluæ consecrarunt. Seneca de ira libro primo, Quum opus est cōcitatur remittiturque,non aliter quàm quæ tormentis exprimuntur tela,in potestate mittētis sunt quantum torqueantur.

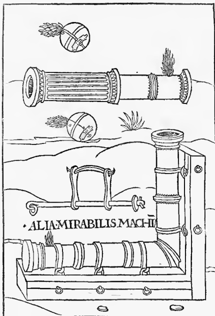
Machina, tormentum murale vrbes labefaciens, & oppidorum mœnia. Tragicus in Thyeste, Admotis nihil est opus vrbes sternere machinis, lõge saxa rotantibus. Valerius Max. libro quinto, Q. verò Metellus celtibericũ in Hispania gerens bellum quũ vrbem Centobricam obsideret, & iam admota machina partem muri quę sola cõuelli poterat disiecturus videretur, humanitatẽ propinquæ victoriæ prætulit. Nam quum Rethogenis filios qui ad eum transierat Centobricenses machinæ ictibus obiecissent, ne pueri in conspectu patris crudeli genere mortis consumerentur, quanquam ipse Rethogenes negabat esse impedimento, quo minus etiam per exitum sanguinis sui expugnationem perageret, ab obsidione discessit. Quo quidem tam clementi facto, etsi non vnius ciuitatis mœnia, omnium tamen celtiberarum vrbium animos cepit, effecitq; vt ad redigendas eas in deditionem populi Romani non multis sibi obsidionibus opus esset. Seneca epist. lib. xvii. Multi inueniuntur qui ignem inferant vrbi, qui inexpugnabilia sæculis, & per aliquot ætates tuta prosternãt, qui æquum arcibus aggerem attollant, & muros in miram multitudinem adductis arietibus ac machinis quassent. Idem decimo quarto, Philosophia circundanda est inexpugnabili muro, quem fortuna multis machinis lacessitum non transit. Plutarchus in vita Marcelli, Vt verò machinas instruxit Archimedes, varia missiliũ genera & immensæ magnitudinis saxa, incredibili fragore & celeritate iacula aduersum terrestres emittebat copias. Iosephus lib. iii. belli iudaici, Missaq; machinis saxa & murorum minas auferebant, & frangebant angulos turrium. Virorum autem nulli tam fortiter constipati erant, vt non vsque ad extremam aciem, saxi magnitudine & violentia sternerentur. Sciet autẽ aliquis huius machinæ vis quantum valeat ex his quæ illa nocte contigere, In muro cuidam ex circunstantibus Iosippo caput auulsum est, eiúsque ad tertium stadium veluti funda excussa caluaria. Interdiu quoque prægnãtis fœminæ icto vtero ad dimidium stadium infans abactus est, tanta tormento vis fuit. Ergo machinis terribilior erat impetus & missilium strepitus. Idem in eodem, libro sexto, Omnibúsque agminibus contra excursus erant machinæ comparatæ mirabiles, præcipue verò legioni decimæ. balistæ verò vehementiores, & tormenta saxorum quibus nõ solum irruentes sed etiam super murum stantes euertebantur. Nam & singula saxa talenti pondus æquabant, & vltra modum stadii torquebantur. Ictus autem non solum primis quos offendissent, sed aliquando posterioribus quoque intolerabilis erat. Iudæi primo cauebant à lapidibus quòd erant candidi: nec tantum sono & fremitu noscebantur, sed claritudine prospiciebantur, denique speculatores in turribus præsidentes prædicebant quando impelleretur machina, saxúm

que ferretur, patria lingua clamantes, Filius venit. Itáque prædicebant in quos veniret, atque ita vitabant, & hinc eueniebat vt illis declinantibus lapis irritus intercideret. Proinde contra Romani excogitabant atramento decolorare lapides: tunc enim missi non similiter incertos ictus habebant, multósque simul vnius impetu corrumpebant. Idem in eodem, Ad Antonianam verò ab ipsis sociis cum multitudine Zelotarum, nō solum q̃ de loco superiore pugnabant, verum etiam quòd machinis vti didicerant. Paulatim enim vsus aluit peritiam. Aristoteles lib. vii. Polit. Præsertim hoc tempore in quo torméta & machinæ ad obsidiones vrbium cũ omni subtilitate sunt adinuéta. Laërtius Diogenes libro de vita philosophorũ, De metallicis, inquit, machinis scripsit Strato philosophus. Hæc si nota forent, frueremur simplice cultu: Claudianus libro secundo,
Classica non fremerent, non stridula fraxinus iret,
Non ventus quateret puppes, non machina muros.

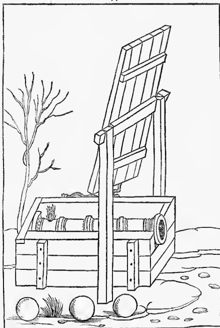
Vtq; in his bellicis instrumentis tua tibi, Sigismunde Pandulphe, quandoq; memorem inuenta, memorem & cæteris quibus illa vsui fore non ambigo, Ponitur ante oculos machina prius inuisa, à sæculísque inaudita: quippe quæ secundo sine subsellio, aliarum præter omnium morem, dictu mirabile, librata innixáq; solo, ac grauitate pòst sua pressa persistit. Egregium sane inuentum auctore te, præclarísque ducibus præsentibus ac posteris quàmmaximè dignum.

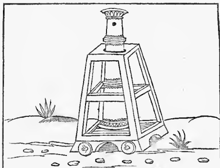
Inuentum est quoque machinæ huiusce tuum, Sigismunde Pandulphe, qua pilæ æneæ tormentarii pulueris plenæ cũ fungi aridi fomite uientis emittuntur.

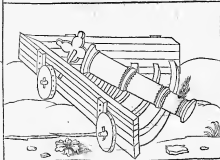

Machinæ clypeus.

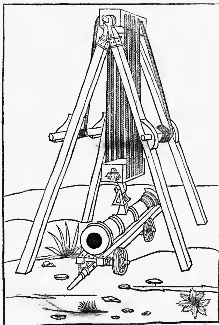

Verricula duo tormentaria.

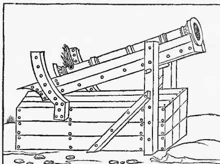

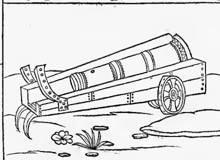

Instrumentum erigendi machinam in sublime.

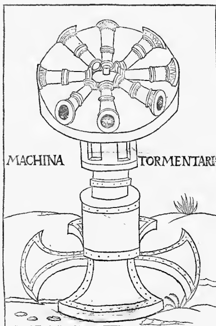

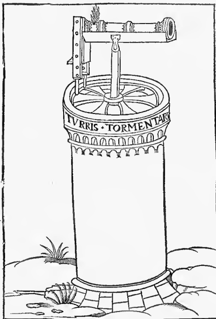
Instrumentum erigendi ponè machinam deprimendíque.

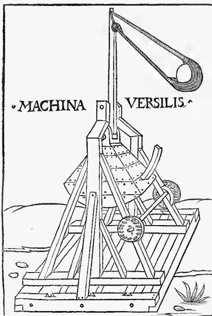

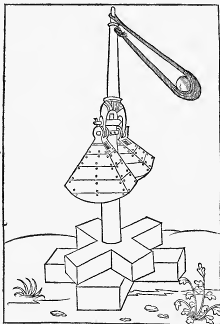

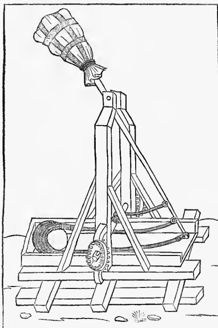
Instrumentum ad tormenta deprimenda extollendáque.

MACHINA
TORMENTARIA

TVRRIS · TORMENTARI

MACHINA VERSILIS

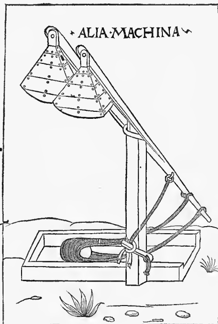

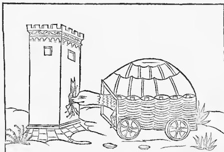

Vinea, machina ex lignis leuioribus colligatur, latitudine pedum octo, altitudine septem, lõgitudinis verò xvi. cuius tectum munitione duplici, tabulatis, cratibusque contexitur: latera verò vimine sepiuntur, vnde nomen ortum putant, ne saxorum telorumq; impetu penetrentur. Extrinsecus autem ne immisso concremetur incendio, crudis vel recentibus coriis, vel centonibus operitur, quumq; plures factę fuerint, iunguntur in ordine ac rotis ducuntur: his deniq; tuti obsidentes, ad subruenda murorum penetrant fundamenta. Lucanus in tertio,

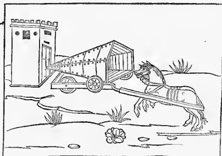
Tunc adoperta leui procedit vinea terra,
Sub cuius pluteis, & tecta fronde latentes
Moliri nunc ima parant, & vertice ferreo
Mœnia nunc aries suspensa fortiter ictu,
Incussus densi compagem soluere muri
Tentat, & impositis vnum subducere saxis.

Liuius ab vrbe condita xxi. Aduersus eum vineas agere constituit, per quas aries mœnibus admoueri posset. Idem in eodem, Itaque acrius de integro ortum est bellum, pluribúsque partibus, vix accipientibus quibusdam opera locis, vineæ ceptæ agi, admoueriq; aries. Testudo, est scutorum connexio in modum testudinis: nanque in armorum generibus sumunt milites ab animalibus nomina, vt aries, testudo. Hæc ex materia & tabulatis etiã contexitur, quæ ne exuratur incendio, coriis, vel ciliciis vel centonibus vestitur, & ad similitudinem veræ testudinis vocabulum sumpsit. Nam sicut vbi collecta in suum tegmen est, tutam ad omnes ictus videmus esse, vbi uerò caput nudat, & modo reducit, modo profert, ictibus patere, ita machinamenti hoc genere inclusi, tuti sunt interdum, dum reducunt trabem, interdúmque exeunt vt fortius cædant detecti, & persæpe cæduntur. Testudo etiam qua accessus ad murum potest haberi sic erit facienda, Basis compaginatur quadrilatera, cui in quibus versantur supponuntur rotarum axes, laminis ferreis conclusi, ita vt habeant cardines & foramina, quo vectes traiecti versationes earum expediant, vti antè & pòst ad dextrum leuúmq; latus, siue oblique ad angulos opus fuerit ad id versatis, progredi possit. Possunt autem si opus fuerit hi maximè ex octo rotis esse quibus agatur, verùm secundum loci naturam opus erit tẽperare. Tegatur autem testudo hæc ex omni materia quę maximè vim habere possit, resistendoq; robur, pręter pinum, vel alnum, vel aliud id genus, hæc enim fragilia sunt, & ignem facile admittentia: vel vti ignis omnino non possit huic machinæ obesse, argilla insuper cum capillo subacto ad eam quam decet crassitudinem inducatur, circa tabulata collocentur crates ex tenuibus virgis creberrimę textę maximéq; recentibus, percrudisq; coriis duplicibus consutis, fultis alga aut paleis in aceto maceratis, circumcirca tegatur machina tota, vt à plagarum ictibus & incendiorum impetu tuta sit.

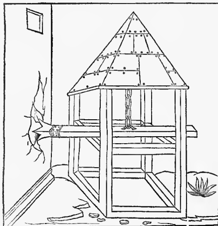

ALIA·MACHINA

Non mihi etiam videtur alienum de testudine quam Hector Byzantius fecit, quibus rationibus fit facta exponere. Frons eius erat quemadmodum anguli trigoniorum, vti à muro tela cum in eos mittantur non planis frontibus excipiant plagas, vt hic,

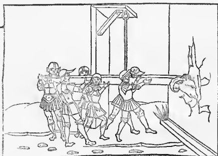
Est aliud quoque genus, artificio non minori, & terrificum quidem, in hunc modum compaginatum.

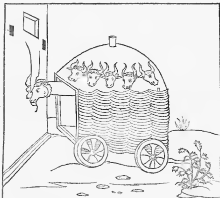
Aries machinationis genus est, cuius forma hæc erat, Validæ enim et nodosæ arboris caput ferro vestitur, eaq; suspensa multorũ manu ad murum impellitur: deinde retrorsum ducta maiori impetu destinatur, sicq; crebris ictibus concussum muri latus cædit. Victruuius archi. lib. x. Aries sic memoratur esse, Carthaginenses ad Gades pugnando castra posuere, quum autem castellum ante cepissent, id demoliri sunt conati: postquàm non habuerunt ad demolitionem ferramenta, sumpserunt tignum, idq; manibus sustinentes capiteq; eius summum murum continenter pulsantes, summos lapidum ordines deiiciebant, & ita gradatim ex ordine totam communionem dissiparunt.

Poſtea quidam faber Tyrius, nomine Pheſarſemenos, hac ratione & inuentione inductus, malo ſtatuto, ex eo alterum tranſuerſum vel trutinam ſuſpendit, & in reducendo & impingẽdo venientibus plagis deiecit Gaditanorũ murum.

Tetras autem Chalcedonius de materia primum basim subiectis rotis fecit, supráque compegit, & in his suspendit arietem, coriisque bubulis texit vt tutiores essent qui in ea machinatione ad pulsandum murum essent collocati. id autem quod corios habuerat, Testudinem arietariam appellare cœpit, his tunc primis gradibus positis ad id genus machinationis.

Est aries quoque, belli iud. lib.iii auctore Iosepho, immensa materia malo nauis assimilis, cuius summum graui ferro solidatum, est in arietis effigiem fabricatum, vnde etiam nomen accepit. Dependet autem funibus medius ex trabe alia, velut ex trutina palis vtrinque fultus bene fundatis: retrorsum autem magna virorum multitudine repulsus iidemq; simul rursus impellentibus missus, in fronte prominente ferro mœnia percutit. Nec est vlla tã valida turris, aut murorum ambitus adeò latus, vt etsi priores ictus fortiter sustinuerit, assiduos vincat. Cæsar, siue alius pro eo commentariorum suorum xiii. Literas in Siciliam nunciósque mittere, vt sibi crates materiésque congeri posset ad arietes, cuius inopia in Aphrica esset. Ammianus Marcellinus rerũ gestarum quarto, Ad arietem veniemus, Eligitur abies vel ornus excelsa, cuius summitas duro ferro concluditur, & prolixo, arietis efficiens pronam illam speciem, quæ forma huic machinamento vocabulum indidit: & sic suspensa vtrinq; transuersis asseribus & ferratis quasi ex lance vinculis trabis alterius continetur, eáque quantum mensuræ ratio patitur, altitudo retropellens, rursus ad robora quæq; rumpẽda protendit ictibus validissimis, instar assurgentis vel cadentis armati: qua crebritate

veluti

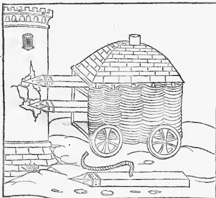
veluti reciproci fulminis impetu, ædificiis scissis, in ruinas cõcidunt structuræ laxatæ murorum. Huiusce autem arietariæ trabis formam Romæ in L. Septimii triumphali arcu, marmoreo lapide celatam inuenies. Alii quoque arietem non muros demoliri, sed saxa rotare perhibent. Claudianus,

Tum tua murali libretur machina pulsu,
Saxa rotet præceps aries, protectáque portas
Testudo feriat, ruat emerita iuuentus.

Illud etiam nec denuo prætereundum, eum qui equus tunc appellabatur, nunc arietem in muralibus machinis nominari. Equo vero vehi gradiente qui & ipse militare instrumentum est, Bellerophontem tradunt, equorum frenos & strata equósque insternere Pelletronium, pugnare denique ex equo Thessalos. Ad huiusmodi autẽ crebros equorum vel arietum impulsus quominus muius percussione læderetur, maiores nostri demittebant laqueum, & eo constricto circumagentes suspenso capite eius declinabant ictus murorũ nec patiebantur infringi. Simili modo saccos paleis, aceto maceratis refertos, qua semper arietis impetum ferire viderent demitti iubebant ex muro, vt eo modo secundi ictus errarent, aut exceptas plagas laxitas frustraretur. Helepolim muralem machinã ad expugnandas vrbes dicimus. Ammianus Marcellinus rerum gestarũ xxiiii. Pro his arietum meditamentis iam crebritate despectis, conditur machina scriptoribus historicis nota, quam ἑλέπολις Græci cognominamus, cuius opera diutina Demetrius Antigoni regis filius Rhodo aliisque vrbibus oppugnatis, Poliorcetes est appellatus. ædificatur autem hoc modo, Testudo compaginatur immanis, asseribus roborata longioribus ferreisque clauis aptata, & contegitur coriis bubulis virgarúmque recẽti textura atque limo, asperguntur autem eius suprema vt flammeos detractet & missiles casus: conseruntur autem eius frontalibus trisulcæ, cuspidis præacutæ, ponderibus ferreis trabes, qualia nobis ostendunt pictores fulmina, vt quicquid præterierit aculeis exertis abrumpat. Hanc ita validam molem rotis & funibus regens numerosus intrinsecus miles, languidiori murorum parti viribus admonet concitis, & nisi desuper propugnantium valuerint vires, collisis muris aditus patefacit ingentes. Ad hæc repugnantium licet vires plurimum possint, eorum non minus valent ingenia, quod Rhodiensibus memoratur vsui venisse. Diogenes enim fuerat Rhodius, & ei de publico quotãnis certa merces pro arte tribuebatur ad honorem: ea tempestate quidam præstanti ingenio nomine Callias Rhodum quum venisset, exempla protulit muri, supérque eo machinam in carchesio versatili constituit, quæ helepolim ad mœnia accedentem corripuit, & transtulit intra murum: hoc Rhodii quum vidissent, admirati ademerũt Diogeni quod fuerat quotannis ei constitutum, eúmque honorem ad Calliam transtulerunt. Interea rex Demetrius contra Rhodum bellum comparando Epimachum Atheniensem taliũ instrumẽtorum summum artificem secum adduxit. is autem cõparauit helepolim sumptibus maximis, industria, laboréque summo, cuius altitudo fuerat pedum centum xxv. latitudo sexaginta, ciliciis & coriis ita confirmatam, vt pati posset quoslibet ictus à balista missos: quum autem Callias rogaretur à Rhodiis vt contra eam helepoliam machinam pararet, & vt illam, vti pollicitus erat, transferret intra murum, negauit posse.

Nonnulli

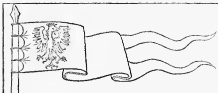
Nonnulla enim sunt quæ in exemplaribus paruis videntur verisimilia, quum autem crescere cœperunt dilabũtur, et quod pollicẽtur desinũt: vt etiã possumus hic animaduertere, terebratur terebra foramen semidigitale vel digitale, si eodẽ modo eademq; ratione voluerimus palmare facere, non habet explicationẽ: eodem modo eademq; ratione Rhodii decepti iniuriam cum contumelia Diogeni ita fecerunt. Itaque postquàm viderunt hostem pertinaciter infestum, periculum seruitutis, machinationem ad vrbem capiendam comparatam, vastitatem ciuitatis expectandam, procubuerunt Diogeni rogantes vt auxiliaretur patriæ: primò quia lacessitus iniuria, negauit se facturũ, posteaquàm ingenuæ virgines & ephebi omnes cum sacerdotibus venerunt ad deprecandũ, tunc est pollicitus, verum his legibus, vt si eam machinam cepisset, sua esset: omnibus vno ore annuẽtibus ita velle, qua parte machina incessura erat, ea murũ percussit, & iussit omnes publicè & priuatim quod quisq; habuisset aquæ, stercoris, & luti per eã fenestram, per canales progredientes effundere ante murum: quum ibi magna vis aquæ, luti, stercoris, nocte profusa fuisset, postridie helepolis accedens antequam appropinquaret ad murum in humido voragine facta consedit, nec progredi, nec regredi postea potuit. Itaque Demetrius quum vidisset sapientia Diogenis se deceptum, delusum atq; frustratũ esse, cũ classe sua discessit: tũc Rhodii Diogenis solertia liberati bello, publicè gratias egerunt, honoribusq; omnibus & ornamẽtis exornauerũt. Diogenes autẽ helepolim reduxit in vrbẽ, et in publico collocauit, & inscripsit, Diogenes è manubiis id populo dedit munus. Ita in repugnatoriis rebus nõ tantũ machinæ, sed etiã consilia maximè sunt cõprobanda.

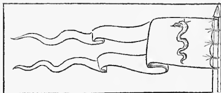
Sunt præter hæc quæ castris vsui esse perhibent alia innumerabilia & penè infinita instrumentorum & machinationum genera,structuris & demolitionibus quàm maximè necessaria: & ne singula enumerando sim longior,vniuersa quæ in quacunque vrbe opportuna esse creduntur duci,præsto esse debent, vt in quouis loco castrametabitur,munitã omnium rerũ ciuitatem possit effingere.

De repugnatoriis autem non est literis explicandum: non enim ad scripta nostra hostes comparant res oppugnatorias,sed machinationes eorum ex tempore ac ritu pugnandi vsu, & experientia rerum magistra, ac solerti consiliorum celeritate,sine machinis sæpius euertuntur.

Hæc instrumentorum genera variæ etiam signorum species consequuntur. Signa autem sunt quæ comitantes milites recognoscant in prælus, & ad quæ à conflictu se sæpe recipiũt,vexillo è sublimi,Romanorum more,quòd Mars gaudet sanguine,cocco velitante. Colores in his & figuræ pro voluntate ducum ca su aliquo,vel rerum occurrentiũ auspicio fuere. A primordio nanque orbis conuenientes simul homines ex syluestri vita,primum carnibus humanis vescebantur,belligerabantúrque inuicem, eo cui plus virium inerat superante: tum inuitis potentiorum imbecilles vrgente necessitate edocti,acie facta signum animalis sibi ex his quæ postea cõsecrata fuerũt præposuere aliquod,postmodum con gregati infirmiores aduersus aliorum iniurias se tuebantur: quo factum est vt animali quod salutis causa fuerat,honores tribuerentur. Sic Aegyptios veteres, apud quos nulla militaris erat disciplina, quum à vicinis sæpius bello vexarentur,excogitasse ferũt aliquod insigne quod milites sequeretur,figuras igitur animalium quæ nunc colunt tabulis fictas duces eorum in bello tulisse,eáque ex re cognito seruatoq; sub quo quisque militaret ordine,victoriam consecutos. Cæsar in Arato quoq; refert, Aglaosthem dicere, Iouem quum ex insula Naxo aduersus Titanas proficisceretur,& sacrificium faceret in littore,aquilam ei in auspicium aduolasse, quam victor bono omine acceptam tutelæ subiugauerit. Sacra verò historia,antea etiam consedisse illi aquilam in capite,atq; ei regni portendisse testatur. Aquilam,auctore Diodoro,Thebæi etiam honorant,tum quia regia videtur auis,tum Ioue digna. Alii inter quos est Iosephus,ob hãc causam apud Romanos agminibus præesse aiunt,quòd & vniuersarum auium regnum habeat,& sit validissima,itaque illam & principatus insigne putant,omenq; victoriæ quodcunque bello peterent.

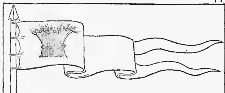
Draco etiam aliquando signum fuit ex quo Pythonem serpentem Apollo sagittis interemit. Apollinem enim quanquam diuinatorem & medicum maiores nostri vellent, ipsum tamen etiam solem dixerunt,& ipsum Titanem,quasi vnum ex Titanis qui cōtra Iouem bella gessere. Pythium quoque Apollinem vocari aiunt à Pythone immensæ magnitudinis serpente,cuius nō magis venena quàm magnitudo terrebat: hūc Apollo sagittarum ictibus sternens,nominis quoque spolia reportauit,vt Pythius vocaretur, vnde ad insigne victoriæ coronam lauream, vt Pindarus atque Callimachus memorant, Apollo induit,ac Pythia sacra celebranda constituit. Alii non à Pythonis morte,verùm ab Hercule vel Auētino,eius ac rheæ nato, hoc insigne cepisse ferunt. Nam quum horrenda persæpe monstra Hercules ipse domuisset, & victor ac ouans stratarum spoliis ferarum clypeis affixis sese populis ostentaret, inter cæteraq; monstra Hydram suorum capitum excrescentem cæde prosternens clarissimis trophęis eius adiecisset,postea satus eo Auentinus Turni castra aduersus Aeneam secutus,ac pedes ipse aciem agens,centumque tulit serpētibus hydram. Hæc de serpētis nece ab Apolline interempti,de sagittis, Pythiisq; cognomine ac Hercule communis habet assertio,esto alia atque alii, & naturalis quidem ratio,vt scribit Antipater Stoicus,& Cornificius in etymis,& Plato,& Eusebius in temporibus,haberi possit.

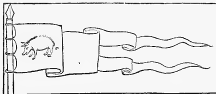
Porrò sub Romulo pauper adhuc romanus exercitus, hastis fœni manipulos illigabat,& hos pro signis gerebat.

Ouidius in fastis,

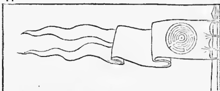
Illa quidem fœna,sed erat reuerentia fœno,
Quantam nunc aquilas cernis habere tuas.
Pertica suspensos portabat longa maniplos,
Vnde maniplaris nomina miles habet.

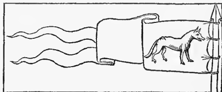
Dehinc quatuor principalia signa in castris haberi cœpere,lupi,minotauri,equi & apri. Verum duo tantum quorum apertam equidem rationem inuenerimus,apri scilicet,& minotauri. Apri nanque quòd confecto bello inter quos pax fieret cæsa porca fœdus solerent firmare,à quo qui resiliret, non aliter ac porca lapidibus crudeliter obruta, necaretur.

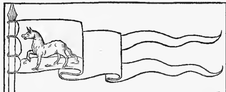
Minotauri,natura duplici, vt qui vſque ad humeros taurus, cætera homo ſit: proinde quòd non minus varia & occulta eſſe debent conſilia ducum, quàm fuit domicilium quondam eius Labyrinthus.

Lupi autem effigiem inter ſigna militaria extitiſſe,proinde quòd eiuſmodi animalis lacte Martii pueri nutriti ſunt, vel quòd in tutela Martis id animal fuiſſet,eiq́; dedicatum,manifeſtis creditur argumẽtis. Etenim lupus rapax animal,vorax,& ſuapta natura ablata cõſumens,maximeq́; id tẽpus aptum rapiendo pecori,quod milites in diripiendis vrbibus ſolent,obſeruans, quod eſt antelucanum, poſt nocturnum. Reddunt & alii am cauſam animalis huius Aegyptii,fabuloſiorem tamen. Nam quum Iſis vnà cum filio Oro cum Typhone eſſet bello dimicatura, ferunt Oſiridem in lupi forma ab inferis auxilio,& vxori,& filio veniſſe,victores itaque Typhone interfecto, honorem ei animanti impendiſſe,cuius interuentu ſubſidioq́; victoria parta eſſet. Tradunt nõnulli agros Aegyptiorũ incurſantes Aethiopes, à lupis facta acie vſque ad ciuitatem Elephantiam repulſos, qua ex re ſit & locus ille dictus Lycopolis, & eis belluis honos à poſteris habitus.

Dequorum quoque signo nihil praeclarum, nihil exploratum satis habeo, nisi quòd per huiusce animãtis fortasse speciem cum bellis interfit plurimum'q; valeat, Martis commoditatem designare voluerint, tum quia praesagit hoc animal pugnam, & gloriae & victoriae cupidum est, tum quia armatos vehit, tum quia sit velox nonnunquam, vt Martem decet, & impetu ac furore maximo plenum.

Denique Aquila paucis annis ante Marium sola in acie portari coepta erat, reliqua quae & singulos ordines anteibãt in castris, relinquebantur, abdicauit'q; ea in totum Marius secundo consulatu suo, & Romanis legionibus proprie Aquilam dicauit. Gradiēdi deinde sistendi'q; ordinatio, dispositio totius exercitus & moderatio signorum, cantibus gubernatur, quum ad bellū progressioni & item receptui cãtetur, cantu & excitante, & rursus militū animos sedante. Hęc animorum excitatio sedatio'q; aliquibus ex tubis est. Philippus & maiores sui quum tolli iuberent signa eas habuerint in vsu licet, mutauerunt tamen, quòd sonus impediretur tumultu & armorum sonitu, quominus ad omnes pertingeret: quum'q; castra sibi mouēda forent, cautum fuit vt pertica esset in signum. Noctibus igne vel fumo significationē dare soliti Parthi, cymbalis signa dabãt in praeliis. Inter Amazones sistro ad bellum foeminarum vocabatur sistebatur'q; exercitus: etenim sistrum tubae genus, quo Isis

 describitur

describitur,& in sacrificiis eius vtebātur Aegyptii, à sistendo,siue ab inuentrice, siue à patria maius lingua denominationē assumens. Iuuenalis, Isis & irato feriat mea lumina sistro. Virg. Regina in mediis patrio vocat agmina sistro. Lucanus in octauo, Non in tēplo tuam romana recepimus Isim, Semideósq; canes, et sistra iubentia luctū. Itidē elegiarū scriptor Propertius, Scilicet incæsti meretrix regina canopi Vna Philippeo sanguine adusta nota, Ausa Ioui nostro latrātē apponere Anubim, Et tyberim Nili cogere ferre minas, Romanāq; tubā crepitāti pellere sistro. Lituus genus buccinę incuruę sic dictę à sonitu, vt ille Homeri versus docet, Insonuit neruus. Ennius, In bello lituus sonitus effundit acutos. Sed quoniā facta litui mētio est, prętermittendū non est qđ posse quęri animaduertimus, Vtrum à tuba lituus auguralis appelletur, an tuba à lituo augurum lituus dicatur: vtrūq; enim pariter in forma & pariter in capite incuruum. Sed si, vt quidā putāt, tuba à sonitu lituus appelletur ex illo Homeri versu, necesse est vt virga auguralis à tubæ similitudine lituus vocetur. Vtitur autē vocabulo isto Virg. ꝑ tuba in vi. vbi ait, Et lituo pugnas insignis obibat & hasta: tanquam lituus nomē sibi vendicet ꝙ litus sit testis. Classica, flexibiles, secūdū Seruiū, tubę, vel cornua sunt reliquis minora cōuocādi causa facta, & à calādo auctore Petronio, id est, vocādo dicta.

Tuba ęnea est, & hac Tyrrhenos prius fuisse vsos tradūt, et apud eos Pisęū primum, atq; ab illis propterea tyrrhenam appellatam. Quum enim circa maritimas oras Tyrrheni prędones & pedestres dispersi, non facile ad quanq; prædæ occasionem, voce aut buccina conuocarentur, vento plerunq; præpedicte, tubam inuenere, vt puta quæ buccina capacior esset: hinc postea bellicis certaminibus adhibita ad denuncianda bella, vt vbi exaudiri preco per tumultū non poterat, sonitus tubę obstrepentis attingeret. Inter tubam autem & buccinam, veteres discernebant: nam quanquam buccina tubæ similis sit, verùm longior & ad bella solicitudinem denuncians. Propertius, Buccina cogebat priscos ad bella Quirites: & Maro, qua buccina signum Dira dedit. Tuba autem bellum indicabat: vt idem, Ennium puto secutus, At tuba terribilem sonitum procul ære canoro Increpuit, sequitur clamor cælūq; remugit. At hic quidem clamor varius est Nam interdū tuba canitur vt bella gerantur, interdū ad eos qui fugiunt insequēdum, nonnunquam receptui. Nam receptus is dicitur, quo se exercitus recipit, vnde & signa receptui canere dicuntur. Cymbalorū autem tinnitus & tympanorū pulsatio & cretici Iouis sacris, & eo matris eius mysterio quod Ouidius exposuit in Fastis cōtineri creditum est, quum ait, Ardua iam dudū resonat tinnitibus Idæ, Tutus vt infanti vagiat ore puer. Pars clypeis, sudibus paleas pars tundit inanes. Hoc Curetes habent, hoc Corybantes opus. Res latuit, prisciq; manēt imitamina facti. Aere deæ comites raucaq; terga mouēt Cymbala pro galeis, pro scutis tympana pulsant, Tibia dat phrygios. vt dedit antè modos. Tametsi à poëtis fictam eam opinionē quidam respuant, cámq; velint ingeniose interpretari, verùm hæc quum apud varios varia sortiantur officia, in præfectorum consultationibus terra ac mari opportunis determinanda erunt. Quot verò in religione sint vel esse debeant, quando, qualiter, quo loco munus & officiū suum exercere debeant, prę fecti subiectis deferent, vt rerum significationibus datis, pareant audientes.

ROBERTI VALTVRII AD ILLVSTREM HEROA SIGISmundum Pandulphum, de re Militari Liber Vndecimus.

De bello Nauali & quando primum apud Romanos quisq; primus nauali triumpho dignus habitus sit. Cap. I.

Mplitudo nobilissima rei militaris Romani imperii, Sigismūde Pandulphe, non solum terrestribus, verum etiam maritimis triumphis aucta est, regni coronæ imperio maris adiecto, eiusque gloriam maiores nostri testati sunt, vincētium merita singulari fauore prosequendo. Extat namque memoria circa partā de Ancio spolia, anno vrbis cccc xvi. quo C. Menius, qui priscos deuicerat Latinos, Anciatibus victis, & in suggestu fori capta hostiū classe suffixit, si tamen illa classis, nam sex fuerant rostratæ naues, appellanda: verum hic numerus illis initiis ingentis gloriæ fuit meritum, vt tribunali foro præfixa rostra, ceu populo corona imposita videretur, vnde & pro rostris locus nomē accepit: quumq; pôst mirificis rerum gestarum titulis iam clarum nomen vrbis esse cœpisset, & arma tum extra Italiam mota non fuissent, Po. Ro. quanquam ad torquendū remos nauticæq; artis omnis ignarus, nihil tamen interesse virtutis ostendit, equisne an nauibus, terra an mari dimicandum esset: Appioq; Claudio consule, anno vrbis cond. cccc lxxviii. primum Carthaginēsibus bellum intulit, mirumq; dictu, classe ab arbore excisa, sexagesimo die nauigauit: cōtra verò Hieronem Syracusanum ducētas viginti naues effecit diebus quadragintaquinque, vt tradit L. Piso, quibus fretum ingressus est, fabulosis infame monstris æstuque violentum: nec est exterritus quum illam ipsam mentis suæ violentiam æstus pro munere amplecteretur, statimq; ac sine mora Hieronem regem tanta celeritate vicit vt ille ipse sęgius victum se quàm hostem videret fateretur. Cn. autem Duellio, & Cn. Cornelio Asina coss. quum Hannibal senior siue Hamilcar Pœnorum dux oram Italiæ maritimam instructa septuaginta nauiū classe vastaret, etiam mari aduersus eum congredi ausus est, cui etiam ipsa velocitas classis comparatæ, victoriæ auspicium fuit. Intra enim sexagesimam diem quàm cæsa sylua fuerat, cētum sexaginta, vel vt alii, centum triginta nauiū classis in anchoris stetit: quum enim videret Duellius, eos multum posse mari, classem magis validam quàm decoram fabrefecit, & manus ferreas cum irrisione hostium primus instituit, quibus inter pugnandum hostium naues apprehēderet. Vt autem audiuit Duellius Cornelium Asinam cos. alterum, sexdecim cum nauibus Lyparam expugnasse, iámq; ab hostium duce ad pacis colloquium euocatum,

punicaque fraude ac astu captum, atque in vinculis necatum, cum triginta extemplo nauibus aduersus eum profectus est, commissoque nauali prælio succesſit. Vna enim & triginta naues punicæ captæ, ſuppreſſæ treſdecim, tria milia hominum cæſa, ſeptem milia capta referũtur: ipſe denique Hannibal ſiue Hamilcar, ut diximus, punicę claſſis dux amiſſa naui qua vehebatur, ſcapha ſubductus Carthaginem fugit, & a ſenatu, vafer plurimum cum eſſet, quia apud eos dux re male geſta puniretur, quæſiuit quid faciendum iuberent, omnibus vt pugnaret referentibus, Feci, inquit, & victus ſum. ſic pœnam crucis effugit. Cn. autem Duellius quem contrahendi nominis gratia Bellium nominarunt, quum ſuperiores eius appellati eſſent ſemper Duellii, quia primum illum maritimũ triumphum ex Pœnis ſolus inuexerat, non contẽtus vnius diei triumpho, per omnem vitam vbi à cœna rediret, crebra ſibi prælucere funalia, præcinere ſibi tibias, quaſi præ tanta huius victoria quotidie triumpharet iuſſit, quod quanquã vltra vrbis morem priuataque maiorum eſſet exempla, Romani tamen æquo animo tulere: nulli enim victoria illis gratior fuit vnquam, quòd inuicti terra pariter et mari plurimum pollent: & quia blandiſſima rerum omnium eſt gloria, quæ nec leuibus ſtimulis inſita egregios virorum animos agit & verſat, affectatæ iam gloriæ nomen nobiliſſimi ciues adepti, magno ſtudio fabricandis nauibus incubuere.

Quæ materies fabricandis nauibus utilior. Cap. II.

Auibus autem fabricandis animum applicantibus prima in deligenda materie conſideratio eſt adhibẽda Nos igitur primum in qua materie fuerit prudentium conſenſus, dehinc ſternendi tempus abſoluemus. Roboris ſpiſſa firmitas eſt, tantaq; duritia vt terebrari aptè niſi madefactũ non queat, & ne ſic quidem auelli clauus adactus: nonnulli ex noſtris in robore conſenſerunt, in eodem ſenſu & Galli conueniunt: durat hoc defoſſum & in aquis, marina tamẽ aqua corrumpitur. Cedri oleo peruncta materie, nec tineam, nec cariem ſentit. Iunipero non abſimilis huic virtus, quæ in Hiſpania vaſta eſt & fabricis aptiſſima. Non improbatur fagus in aqua, nec alnus in paluſtribus: æterna enim eſt, & oneris quantumlibet patiens. Larix propter pondus ab aqua non bene ſuſtinetur, propter alia præcipua eſt: in humore nec flammam ex igne recipit, nec ab carie, aut tinea propter ſuccum vehementi amaritate læditur: verum in maritimis nauibus obnoxiam teredini tradunt, & omnia præter oleaſtrum & oleam. Quædam enim in terra, & quædã in mari vitiis opportuna ſunt infeſtantibus. Tradunt abietem circa germinationes, ea qua decidimus luna decorticatam nõ corrumpi aquis. Rurſus in ipſis arboribus hoc etiam ſatis notum eſſe debet, limites regionéſque cæli ſpectandas eſſe: robuſtiores enim aquiloniæ partes, & in totum deteriores ex humidis opaciſq;, ſpiſſiores ex apricis ac diuturnæ. Eſt & gentium in his quoque differentia. Alpibus, Apennino laudatiſſimæ abietes, in Gallia, in Corſica, Bithynia, Ponto, Macedonia deteriores, Pernaſicæ peſſimæ, quoniam ramoſę, cõtortæ, putreſcentéſque facile. Alexandri Magni comites prodiderunt in Tyle, rubri maris inſula, arbores eſſe ex quibus naues fierent quaſi ducentis annis durantes inuentas, & ſi mergerentur incorruptas. Abies ſociabilis glutino, eadem nauium malis antẽníſque propter

leuitatem

leuitatem præfertur, tum quòd omnium arborum altissima & rectissima est. Huius inopia in Aegypto ac Syria reges cedris vsi feruntur ad classes. Sesoosis Aegypti rex nauem ex cedro fecit ducentorum octoginta cubitorum longitudine, deauratam exterius, intus verò deargentatam, quam dono obtulit deo qui maxime Thebis colitur. Celebratur quoque in Aegypto ac Syria spina duntaxat nigra, quoniã incorrupta etiã in aquis durat, ob id vtilissima nauiũ costis: è theda pix naualibus muniendis vtilis.

Cæsionis lunæq; tempus spectandum. Cap. III.

Caesionis quoq; tempus in perseuerãte materie quàm maxime refert. Vulgo satis putant, obseruare ne dedolanda sternantur ante æditos suos fructus. Robur vere cæsum teredinem sentit: bruma neq; iactatur neque pandatur, aliàs obnoxium erit vt torqueat sese findatque, quod in subere tempestiue quoque cæso euenit. In infinitum refert & lunaris ratio siderúmque. Sunt qui omnia quæ cæduntur, carpuntur, tunduntur innocentius decrescente luna quàm crescente: sunt qui & quinta, & decima luna ad vigesimam vsque secundam arbores præsertim concidi debere existiment, vt immunis seruetur à carie, & æterna materies reddatur: idq; religionis argumento, quòd æternitatem his tantum diebus placuit celebrari. Sunt qui non nisi à vigesima ad trigesimam cædi velint: ligna enim quæ luna adhuc crescente deiecta sunt, quasi emollita per humoris conceptionem, fabricis quibúsque inepta esse dicunt: proinde circuncisas quoq; ad medullã aliqui non inutile relinquunt, vt omnis humor stantibus defluat. Inter omnes verò architectos conuenit, arbores vtilissime sterni in coitu lunæ, quem diem alii interlunium, alii silentis lunæ appellant. Sic certe Tyberius cæsar quum cremato ponte naumachiario larices ad restituendum cædi præfiniuit. Cato hominum summus, in omni vsu de materiis hoc addidit, Materiem omnem non effodies luna decrescente, eximito post meridiem sine vento austro. Tunc erit tempestiua, quum semen suum maturum erit. Caueto ne per rorem doles, idq; mox nisi in trimestri lunáq; dimidiata: nec tangas materiem tum, ne effodias, aut præcidas ab terra. Diebus quattuor proximis quibus luna plena fuerit, optime eximitur. Omnino caueto nigram integrámq; materiẽ ne doles, néve cædas, néve tãgas, nisi siccam, néve gelidã, néve rorulentã. Hæc Catonis præcepta & si ab his ducibus quos paulòãte diximus minus obseruata videant, nimirũ necessario vel tẽpestiuo cæsionis tẽpore cõciderit.

De clauis quibus iungenda est materies, & cuiusmodi esse debeant. Cap. IIII.

Plurimum deinde id etiam refert, ferreine an ærei more maiorũ, quibus iungenda materies in vnũ est claui esse debeant. Ac de clauis æneis, ni fallor, coiectura mea à veritate haudquaquã aliena est. Est enim æri vis acrior, quam medici styptica vocant: vnde squammã eius adiiciunt remediis, quæ contra perniciem putredinis aduocantur. Aura etiam quæ ex ære producitur haurit & exiccat quod male influit. Vis præterea quædam remediabilis & siccifica æri inest quam dimittit in vulnere: proinde autor est Aristoteles vulnera quæ ærea cuspide fiunt nocumẽtu minus afferre q̃ ex ferro facilliusq; curari. Pari ergo ratione infixum ligno propriam seruat substanti-

 am,

am, & lunari & aqueo repugnat humori, quum ferrum huic cedat & tempori, euestigio rubigine exesum atque consumptum.

Primus nauium usus, & prima earum forma à priscis probata, earum nomina, quæque gubernandi adminicula seorsum primus inuenit. Cap. V.

NAui primus in Græciam ex Aegypto Danaus aduenit, antea ratibus nauigabatur, inuectis in mari rubro, inter insulas à rege Erythra. Tunc enim, Nondum cæruleas pinus contempserat vndas, Effusum ventis præbuerat que sinum. Nec vagus ignotis repetens compendia terris Presserat externa nauita merce ratem. Sunt licet qui Mysios & Troianos priores, rates excogitasse in Hellespo̅to putent, cum transirent aduersus Thracas. Rates enim tigna vocantur colligata, quæ per aquam aguntur: quo vocabulo interdum etiam naues longas, teste Varrone, significari non dubium est.

Codicarias autem naues dicimus, quòd ab antiquis plurium tabularum contextus, codex appellabatur, quòdque qui primus Romanis persuaserat nauem conscendere, Claudius Codex is fuit, à quo nomen deductu̅ sicque consuetudo pœna tenuit, eo quòd in fluminibus vsui plurimum essent. Schedia, genus etiam nauigii inconditum est, trabibus tantum inter se nexis factum, vnde & mala poëmata, schedia appellantur. Trabica nauis, dicta quod sit trabibus confixa. Summa nauigii genus, auctore Cecilio. Sclata genus nauigii latum magis quàm altum, sic appellatum ea consuetudine qua sclocum per locum, & stlitem per litem dicebant. Musculus curuu̅ nauigii genus ac breue. Scaphæ Aphricano teste nauiculæ sunt paruæ, quæ maiores naues consequuntur. Cice. libro primo ad Heren. Magnitudine tempestatis omnes perterriti, nauim reliquerunt, in scapham conscenderunt. Actuariæ, nauiculæ celeres quæ remis & velis aguntur: sic dictæ quod citò agi possint. Celox, nauigiu̅ breue à celeritudine dictu̅, & à Rhodiis inuentum. Liuius punici belli secundi, lib. 1. Naues ducentas, vigintiquinque remes, celoces viginti deducit. Mioparo, Pyratarum nauicula ex corio & viminibus contexta, quasi minimus paro. M. Tul. Nam quum quæreretur ex eo quo scelere impulsus mare haberet infestum vno mioparone, Eode̅, inquit, quo tu orbem terræ. Fasellus, nauigium ca̅panum. Salustius, Et forte in nauigando cohors vna grandi fasello vecta, à cæteris deerrauit, marique placido duobus prædonum mioparonibus circumuecta. Cercirus, nauis maxima est & Asiana, & quam Cyprii inuenisse feruntur. Trieres, quas dromones Græci dicunt, maiores naues sunt & lo̅ge, Isaie xxxiii. Neque trieris magna tra̅sgredietur eum. Daniel xi. Et venient super eum trieres, & Romani innumeri vigintiquatuor venie̅t in trieribus de Italia. Longa naue Iasonem primum nauigasse, Philostephanus auctor est. Eo namque Colchos petituro ab Argo fabricata est, & argos ab eo auctore in sinu pegasæo denominata: vnde Lucanus,

Prima fretum scindens pegasæo littore pinus
Terrenum ignotas hominem proiecit in vndas.

Sunt qui longa naue vsum fuisse ferant primum Sesoosim Aegypti regem, teste Diodoro, dictaque, vt diximus, & quidam scriptores asseru̅t, ab Argo eius architecto qui etia̅ inter nauigandum eius resarciendæ curam ceperat: vt alii, ab eius

velocitate,quàm antiqui Argon appellabant. Pistris, nauigii genus à forma pistrium marinarum,quæ longi corporis sunt sed angusti:à spina enim putrefacti piscis in littore,ad construendas lōgas naues per imitationem doctrina sumpta est, & eiusmodi nauis fabrefacta. A piscibus etiam sunt qui sumptum velint quo ordine in pugnam acies deducendæ sint:ab eisdem quoque quo pacto homines equiq; ferro muniantur teganturq;,squammis eorum inspectis. Liburnæ quæ & I ostratæ à Liburnia parte Dalmatiæ dictæ. Augusto enim dimicante,cum liburnorum auxiliis succubuisset Antonius, tanti discrimine certaminis ac periculo,quòd liburnorum naues cæteris aptiores essent, earum similitudo & nomen à Romanis ducibus vsurpatæ sunt. Horatius in Hippodo, Ibis liburnis inter alta naui Amice propugnacula. Legia,nauis velox,quòd vehementi motu suo legat & colligat aquas ante se, dicta. Corbita,nauigii genus tardum & grāde,sic dictūquòd malo in eius summo pro signo corbes solerēt suspendi:nihilq; differt ab Oneraria naui, omnium tardissima oneriq; deuehēdo quàm aptissima, & ab Hyppo Tyrio inuenta. Oria,Fabio Placiade Fulgentio teste,nauicula admodū parua, & piscatorum vsui quàm apta. Cymba & Scalmus Phœnicum inuenta,piscatoriæ etiam naues.Cic.iii. Officiorum,Tum Canius, Quæso,inquit,quid est ô Pithi? tantúmne hic piscium, tantúmne cymbarum? inuitat Canius postera die familiares suos, venit ipse mature,scalmum nullum videt. Lintres siue monoxylos,hoc est,paulo latiores scafulas,nauiculas fluuiales cauatas ex arbore dicimus.Liuius secundi punici belli lib. i.Ita ingens coacta vis nauium & lintrum,quæ temere ad vænalem vsum pyratarum nonasq; alias primum Galli inchoantes cauabant ex singulis arboribus.

Virgilius.i. georg. Cauat arbore lintres.

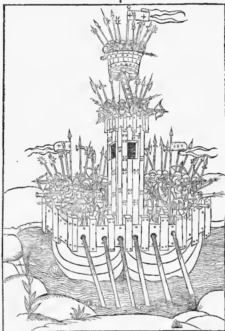
In his Germaniæ prædones, cauatis singulis arboribus nauigant,trigintaq; homines ferunt: nec id quidem incredibile, cum & grādiores multo nostris eorum sint arbores,& apud Indos harundines tantæ proceritatis sunt vt singula eorum internodia alueo nauigabili trinos interdum homines deuehant, quina cubita longitudine excedentes. Lembus,nauiculæ genus breuis & velocissime,quam Cirenenses ferūtur inuenisse.Virgilius .i. georg. Quam qui aduerso vix flumine lembum. Liuius belli macedonici libro quarto, Néve ipse nauem vllam præter duos lembos qui non plus quàm sexdecim remis agerentur haberet. Bucentaurus,nauigii genus ad magnos viros deuehendos ac potentes fabricatū:à magnitudine enim boum qui in Italia erant consuetudine factam fuisse in libris de re rustica inquit Varro,vt præposita hac voce bu,magnū quippiam semper nunciaretur: inde dici bulimian,id est,magnam famem,& bupædas grādes pueros, & iram bumaniam , & alia his similia ad magnitudinis rationem pertinentia, quod & nunc obseruant fœminæ in transpadana regione,quæ ad significādum ingens & admiratione dignum aliquid,prolatione eius vocis vtūtur.Bucentaurus ergo,quia principes & magni viri ea vehi solent,quasi magna centaurus, prisca illius vocis significatione appellata est.Centaurus nanque nauis siue signum erat quod naui imponebatur.Expressum autem hoc est à Virg elegātissime illo versu,Centauro inuehitur magna: qui humiliorem illam voce in sublimi opere aspernatus,

re aspernatus, digniore verbo ac carminis maiestati conuenientiore vti prudentius voluit. Qui enim bucętorium & non bucentaurum a bucis cẽtum dici putant oportere, corruptis detractisq́; pauculum literis propter lõgum famulatum, qui ad seruitia præstanda potentioribus semper necessarius est, vana & inepta nominis interpretatione falluntur. Triremis, nauis quæ tris remorũ ordines habet. Horatius in epist.

Nauseat vt locuples quem ducit prima triremis.

Has primum instituisse legimus Argonautas, quòd etiam armatis aptæ, & congruæ probentur esse commerciis, vt qui peregrinas optabamus aspicere, nũc mittamus aliis prouinciis terrorem pariter & decorem. Quadriremes quoque ab ordine remorum dictæ, qui numerus magnificentia vtentium persæpe auctus inuenitur. Quinqueremem instituisse fertur Vesicon Salaminius, sex ordinum Zenazetas Syracusanus, ab ea ad decemremem Nesigoton. Alexander porrò magnus ad duodecim ordines Ptolemæus Soter ad quindecim, ad sedecim Perseus, & P. Aemilius, Demetrius Antigoni ad triginta, Ptolemæus Philadelphus ad quadraginta, Ptolomæus philopater qui Tryphon cognominatus est ad L. Heraclius nauibus castellatis Aphrica veniens vsus perhibetur. Pręcipuæ admirationis quoque nauis quæ ex Aegypto Caii principis iussu obeliscum in Vaticano circo statutum quatuorq́; truncos lapidis eiusdem ad sustinendum eum adduxit, qua naue nihil admirabilius visum in mari, certum est: triginta enim & centum modii lentis pro saburra ei fuere, longitudo spaciũ obtinuit ex parte hostiensis portus latere læuo: ibi nanque demersa est, Claudio principe, cum tribus po. ro. molibus, turrium altitudine in ea exædificatis, obiter puteolano puluere aduectis arboribus, eius crassitudo quatuor hominum vlnas complectentiũ implebat. Caius etiam Cæsar gallica expeditione legatis suis aliam formam præbuit, & ad celeritatem onerandi subductiorem, paulòq́; humiliorem quàm alio mari consueuerit, ideo quòd propter crebras æstuum cõmutationes, minus magnos ibi fluctus fieri cognouerat ad onera multitudinemq́; iumentorum transuehendam. Gallorum insuper naues ad hunc modum factæ armatæq́; erant, Carinæ planæ quò facilius vada ad decessum excipere possent, proræ atque puppes erectę ad magnitudinẽ fluctuum tempestatumq́;. Naues & ipsæ totæ ex robore ad omnem vim & contumeliam perferendam, anchoræ cathenis ferreis reuinctæ, pelles pro velis, quibus & vim tempestatum substinerent facilius, & in vadis consisterent tutius, & ab æstu relictæ, nil cautes & saxa timerent. Contra has Liburnicæ pręstant celeritate & impulsu remorum, non tamen propter firmitudinem rostro nocere possunt, neq́; propter altitudinẽ telũ ad eas adigi facile potest.

Naues iunctæ ac quinqueremes, demptis interioribus remis, vt latus lateri applicetur, cum quibus exteriore ordine remorum velut naues aguntur, turres contabulatæ, machinamentáque alia quatiendis muris portantur, classem in hunc modum efficiunt bellicam.

Est enim classis nauium multitudo, qua Tiphis princeps depugnauit, sint licet qui Phœnices, solers hominum genus, & ad belli pacisq; munia eximium, maria nauibus adire, classe confligere commentos putent. Siderum obseruationem in

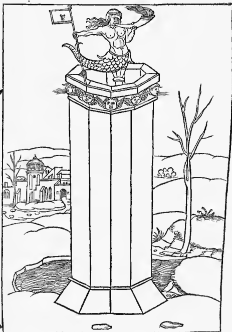
nẽ in nauigando Phœnices iidem inuenere,vẽtorum rationem Aeolus, Helenis filius Remum,Cope latitudinem eius,Plateus vela,Icarus malum,& antennã Dedalus,rostra Pisæus,Tyrrheni anchoram,Eupalamius tandem bidentem, Anacharsis asseres ferreo vnco præfixos,quos harpagones vocant,Pericles Athenien sis adminicula gubernandi à tergo,quæ huc atque illuc cursum nauigii torque ant: atque horum,si Anneo Senecæ credimus,exemplum à piscibus tractum est, qui caudæ regũtur,& leui eorũ in vtrunq; latus momẽto velocitatẽ suam flectũt,si Plinio,ab auibus,miluóq; præcipue, qui hãc gubernãdi artẽ docuisse ac ostẽdisse videtur caudæ flexibus,in cœlo mõstrante natura quod opus esset in ꝓfundo.

Numerus uentorum eorumq; nomina,rationes,& effectus. Cap. VI.

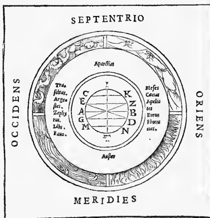

Voniam milites militúmque præfectos etiam adiuturam constat notitiam non solum maris ac terræ ,sed flaminũ quoq; quæ ignaros turbatura essent,quum absque eorum cognitione ac peritia haud cõmode fit nauibus motus & cursus in mari,nũc,pigeat licet scribere,quippe vbi alibi plura, alibi pauciora inueniam variis ac diuersis nominibus ab excellentissimis rerum naturalium vtriusque linguæ scriptoribus explicata , seorsum tamen prout facultas dabitur in tanta doctorum hominũ varietate ac dissonantia,ipsorum numerum nominãque & loca naturas & effectus prosequar atque complectar . Quidam igitur sapientum putantes ventum esse aërem motum & fluentem (Ventus enim fit,auctore Lucretio,vbi est agitando aër percitus)vnum & eundem aiunt ventum esse omnes ventos,nec differre propter loca vndecunque extiterit,simili modo semper fluens. Et quoniam ex omnibus quidem duo veluti à cardinibus perflant,septentrio videlicet & auster,sunt qui duos tantum ventos annuant, alium quidem borealem,alium australem, cæteros autem horum esse excessus,sed zephyrum quidã borealem,Eurũ australem. Eundem numerum Oribasius orientem propter & occidentem esse asserit. Quatuor alii ventos obseruauere per totidem mundi partes: nam eurum siue Apeliotem oriens,boream septem stellarum regio,occidens zephyrum,austrum medius dies mittit,nec Homerus plures quàm quatuor nominat,sed qui accuratius perquisiuerunt eos,octo esse tradiderunt,maxime quidem Andronicus Cirestes,qui etiam collocauit Athenis turrim è marmore octogonam , & in singulis octogoni lateribus,singulorum ventorum imagines exculptas cõtra suos cuiusque flatus designauit ,supraq; eam turrim metam marmoreã fecit , & insuper Tritonem æreum collocauit,dextra manu virgam porrigentem, & ita est machinatus vti vento circumageretur, & semper contra flatum consisteret , supraq; imaginem flantis venti indicem virgam teneret,itaq; sunt collati,Inter solanũ & austrum, ab oriente hyberno Eurus, quem nostri vocauere vulturnũ : & Liuius hoc illũ nomine appellat,in illa pugna Ro parũ prospera,in qua Hannibal & contra solem oriente exercitum nostrũ,& contra ventũ cõstituit,quum vẽti adiutorio ac fulgoris perstringẽtis oculos hostiũ vicit. Varro quoq; hoc nomẽ vsurpat. Inter austrũ & fauonium quẽ Zephyrũ dicunt, ab occidẽte hyberno aphricus: inter fauoniũ & sẽptẽtriones caurus,quẽ plures corũ vocant: inter septentriones & solanum aquilo. Videtur hoc modo expressum vti capiat numerus & nomina & partes

partes vnde flatus certi ventorum ſpirent. Omnia hæc ante oculos locare poteſt turris deſcriptio ſubſtituta cum Tritone buccinam perflāte, dicēte Naſone, Poſitoq; tricuſpide telo, Mulcet aquas rector pelagi ſupraq; profundum, Extantem atq; humeros innato murice tectum, Cęruleum Tritona vocat, cōchaq; ſonanti Inſpirare iubet, fluctuſq; & flumina ſigno Iam reuocare dato: caua buccina ſumitur illi, Tortilis in latum, quæ turbine creſcit ab imo, Buccina quę medio cōcepit vbi aëra ponto, Littora voce replet ſub vtroque iacentia phœbo.

Hanc verò descriptionem tanquam veram cæterísque præcellentem, Mediterranei maris nauitæ omnes obseruant, Genuenses potissimum, totidem adiicientes interponentésque. Applicantur prædictis octo primoribus alii quidam secundum Aristotelem, & quatuor quidem etiam secundum Varronem, duodecimq́ꝫ fiunt. Quatuor enim cæli partes internas diuidunt, & singulis ventis binos superaddunt. Aristoteles hac arte, & Varro, viri diligentes, & omnium qui fuerint scripserintque instructissimi, illos ordinant: nec sine causa. Non enim eodem semper loco sol oritur aut occidit, sed alius est ortus occasúsq; æquinoctialis: hic autem æquinoctium est: alius solstitialis, alius hybernalis: sic siue secundum quòd duodecim aer discrimina suscipit, siue iuxta duodecim in nostra plaga habitationis notæ puncta vnde originem trahunt, siue iuxta duodecim zodiaci signa totidē efficit ventos, quos signorum etiam triplicitas concitat. Nam orientales ignea, Meridionales terrea, occidentales aërea, Aquea verò septentrionales. Principales igitur venti hi sunt, & hoc distincti ordine, vt ostendit vtraq; subiecta perigraphiæ descriptio.

Sunt etiam Tranquillo approbante, plura oomina flatúsque ventorum è locis quibusdam, aut ex conuallibus, aut fluminibus, aut montium procellis, aut aliquo sinu tracta, ex aliqua causa quæ ad faciendũ vocabulũ acciderat, & quæ nõ transmittũtur, sed in proximũ feruntur: itaq; Virg. Cleopatrã è nauali prælio Aegyptũ fugientẽ vẽto Iapyge ferri ait, ex Iapygiæ sinu, id est, ex ipso Gargano veniente. Equum quoq; apulũ eodẽ quo veotum, vocabulo Iapygis appellauit. Hunc caurum esse manifestum est: nam ex occiduo venit, & Virg. sic meminit. Simili modo Calabriam Iapyx vexat & Apuliã infestat Athabulus, Athenas chiron, Pamphiliam tagreis, Galliã circius, quem in libro originum Cato Cæcium nominat, cui ædificia quassanti tum incolæ gratias agunt, tanquam salubritatem cęli sui debeāt ei. Diuus etiam Augustus tẽplum illi quum in Gallia moraretur & vouit & fecit. Infinitũ est si singulos vẽtorum flatus eorúmque nomina persequi velim, quum nulla propemodũ regio sit quæ non peculiarem habeat aliquem flatum ex se nascentem, & circa se cadentem: quumq; præterea antelucani flatus plures sint, nullúsque eorũ sit pertinax, sed cadat fortiore iam sole, nec feratur vltra certum tractum terrarúmq; aspectum: nec si vere cœperit, vltra æstatem perduret, duo sunt tamen extra hos vbiq; spiritus magis quam venti, aura & altanus: aura Io terra, altanus in mari. Sed vt ad id de quo agitur propius reuertar, sole vigesimamquintam partem obtinente aquarii, ver aperit mare nauigantibus, cuius in principio fauonii genitales mundi spiritus à fauendo dicti hybernum molliunt cælum. Fauonium autem quidam ad viii. Kl. martias chelidonium vocant ab hyrundinis visu. Nonnulli verò orchiam, vno & septuagesimo die post brumam ab aduentu auium flãtem per dies octo. Fauonio cõtrarius est quẽ subsolanum dicuot. Est autem exortus Virgiliarum in totidem partibus tauri, sex diebus ante idus maias, quod tẽpus austrium est. Huic vento septentrione contrario ardentissimum æstatis tempore exoritur canicula sydus, sole primam partem leonis ingrediente, qui dies xv. calendas augustas est, cuius ortum diebus viii. ferme aquilones antecedũt. Post biduum autem iisdem aquilonibus cooftantius perflant dies triginta quos Etesias vocant, mollireq; eos creditur solis vapor geminatos ardore syderis. Post eos rursus austri crebri vsque ad sydus arcturi, quod ante æquinoctium autumni vndecim diebus exoritur, nec sine ferme procellosa grandine emergit. Cum hoc corus incipit, corus autumnat, huic cõtrarius vulturous. Post id æquinoctium diebus fere quattuor & quadraginta virgiliarum occasus hyemem inchoat, quod inci dit tertio idus nouembris, hoc est, aquilonis hybernis, multúmq; æstiuo illi dissimilis, cuius ex aduerso est aphricus, ante brumam autem diebus septem: totidem postea sternitur mare halcyonum fœturæ cuius dies nouere qui maria nauigant: eas aues videre rarissimum est, nec nisi virgiliarum occasu fœtificant bruma, qui dies halcyonides vocantur, placido mari per eos & nauigabili, maxime siculo, vt reliquis partibus est quidem mitius pelagus siculum, vtrunq; tunc tractabile, faciũt septem diebus ante brumam nidos, & totidem sequentibus pariunt: & his quidem diebus, maris natura benigna, nautis tutissima oauigatio est. Reliquum verò teopus hyemat, & quanquam pyratæ primum mortis periculo

Cc

riculo, & in mortem ruere & hyberna experiri maria cœperint, nunc itidē aura hi quidam & audaces faciant, hi tamen naturales per statuta tempora ventorum cursus: porro naturales effectus ventorum hi sunt. Omnes enim viribus suis spirant maiori ex parte, vt contrarius in desinenti incipiat, surgátque ex opposito cum proxime cadenti Ouidius, vix nunc obsistitur illis, Quum sua quisque regat diuerso flamina tractu, Quin laniēt mundum, tanta est discordia fratrum. Eurus ad auroram, Nabatheaq; regna recessit, Persidáq; & radiis iuga subdita matutinis. Vesper & occiduo quæ littora sole tepescūt, Proxima sunt zephyro, Scythiam septemq; triones Horrifer inuasit boreas, contraria tellus Nubibus assiduis pluuioq; madescit ab austro. Vel si breuius cōplecti mauis, in vnam tempestatem, quod fieri nullo modo potest, cōgregentur, Vna eurusq; notúsq; ruunt crebérque procellis Affricus, & qui locū in illa rixa non habuit aquilo. Ab ortu flantes calidiores diuturnioresq; ac tutiores sunt ab occasu flantibus. Ouidius in fastis, Luce secutura tutos pete nauita portus, Ventus ab occasu grādine mixtus erit. Vulturnus si à serena cœli parte flare cœperit, non durat in noctem. Qui si quis erit ventus si feruidus sentietur, pluribus diebus permanebit. Sol auget flatus oriens, & comprimit occidens: medio autem diei ac noctis plerunque sopiuntur, quia nimio frigore aut æstu soluuntur: ex imbribus boreas seu aquilo inter septentriones, reliquos compescit nubesq; abigit atque dissipat. Ouidius de eo, Apta mihi vis est quia tristia nubila pello, Et freta concutio nodosáq; robora verto, Induroq; niues et terras grādine pulso. Idem ego quū fratres cælo sum nactus apto (Nā mihi cāpus is est) tanto molimine luctor Vt medius nostris cōcursibus insonet æther, Exiliantq; cauis elisi nubibus ignes. Idem ego quū subii conuexa foramina terræ, Supposuiq; ferox imis mea terga cauernis, Sollicito manes totumq; tremoribus orbem. Austro maiores fluctus edūtur q̄ aquiloue, quoniā hic summo maris, ille inferius ex imo spirat. Interdū aquilo vehementior, noctu auster, q̄ à græco νοτίζω notus dicitur, quia nebulosus atq; humectus. Idem poeta, Madidis notus euolat alis Terribilē picea tectus caligine vultū. Barba grauis nymbis, canis fluit vnda capillis. Frōte sedēt nebulę, rorāt pēnæq; sinusq;. Fiunt etiā subitu quidā flatus, qui varii multiformésq; sunt. Vagi quippe atq; ruentes telorū more, tonitrua & fulgura edūt, quę vocāt hi quidē Vulcanū, hi autem Vestā, hi verò horū cōminationē. vnde Papinius, Fulgurāq; attritis quoties micuere pcellis. sed fulgura et coruscationes prius cerni q̄ tonitrua audiri, quòd coruscare prius cælū cre itur, & mox tonare: siue quū simul fiant, vt alii phibent, tūc ignes illi, sui pnicitate dicto citius nostrę se visioni ingerūt. Sonus nō aliter ac icto & verberato aëre ad aures venit seriorēque sensu concipitur. Herodotus extimat fulgurationē esse velut apud nos incipientium ignium conatus, et primam flammam & certam, modo intereuntem, modo insurgentem: hoc anti qui fulgetra dicebant, tonitrua nos pluraliter dicimus, antiqui autem tonitrum aut tonum. Hoc à Cecinna facūdo viro dictum inuenio, si habuisset in eloquentia nomen, & nisi illum Ciceronis verba pressissent. Etenim illo verbo vtebantur antiqui correpto quo nos producta vna syllaba vtimur: dicimus enim vt splendére sic fulgére. Atqui illis ad significandum hanc subitam è nubibus

eruptio

eruptionẽ lucis, mos erat vti media syllaba correpta, vt diceretur fulgere: flāma verò illa quam nubium afflictus excussit, si robustiore fuerit incendio, impetu deuehitur in terras, & fulminis habet nomen atque fortitudinem: vbicunq; autem ceciderit, sulphuris odorem emittit, vt inquit Virg. Et late circum loca sulphure fumant, & Lucanus, Aethereoq; nocēs fumauit sulphure ferrum. Quod si arctius rotatus effregerit impetus ille sine igne, hoc est, sine fulmine & aliquo promontorio repercussus est, aut locorum coeuntium in canalem deuexum cernuumq; collectus, sæpius in se voluitur, aquásq; quum voluit vortice facit, iam Typhon vocatur, id est, vibratus. Rapida enim vertigine contorquetur humus arida & ab infimo erigitur ad summum, nec antennas modò, verùm ipsa nauigia contorta frangit, tenui remedio aceti in aduenientem effusi. Illiso enim ipso repercussus, arrepta secum in cęlū refert, sorbetq; in excelsum. Contra hunc inter salutaria quoque, coralli materiā esse dicūt: nam Metrodorus Gorgiam nominat, idem q; resistat Typhonibus & fulminibus. Quum autem circumactus & eundem ambiens locum repentinis flabris prosilit & vniuersa perturbat atq; peruoluit, turbo dicitur. Lucretius, Versabundus enim turbo descendit, & illam Deuerrit pariter lento cum corpore nubem, Quam simul ac grauidam detrudit ad æquora ponti, Ille in aquam subitò totum se immittit, & omne Excitat ingenti sonitu mare feruere cogens. Hic idem pugnacior si est ac diutius volutatus inflammatur, efficit quem πρηστῆρα Græci vocant, qui & igneus turbo est. ἀναφυσήματα Gręci vocant eos spiritus, qui de fundo vel hiatibus terræ explosi ad superna meare solent: at procellosus flatus καταιγὶς dicitur, quem præfractū possumus dicere, quòd de superiore cæli parte submissis, inferiore repentinis impulsibus quatiat. Vocatur & columna conspicatus humor rigens, ipse se sustinet, ab eodem & in longam veluti fistulā nubes aquam trahit, nec minus singula quæ illi obiiciūtur, vnde Lucretius, Nam fit vt interdum tantum demissa columna In mare de cęlo descendat, quam freta circum, Feruescunt grauiter spirantibus vndiq; flabris. Et quæcunque in eo quū sint deprensa tumultu, Naugia in summum veniunt vexata periclum: & hæc ferè omnia pericula venti erupti de nubibus producunt, quibus armamenta rapiuntur, & totæ naues plerunque in sublime tolluntur: & quanquam nihil molestius in mari ventis turbinibúsue ac procellis huiusmodi sit, nec maiore hominum ingenio vlla sui parte nauigatio adiuta q̄ remis velisq;, tamen hæc omnia pariter eodē impellētia vnus & paruulus admodū pisciculus assuetus petris, Echinus appellatus, tenet, in se solus elementorū atq; hominū vim recodens: nullo quidem actu, nullo conamine, sed natura ipsa. & ruant vēti licet, sęuiant procellę, imperat tamen furori, tātásq; vires compescit, vt cogat stare nauigia: quorū non vincula, non anchorę pōdere irreuocabili iactę iuuāt, infrenat impetus, ac domat nullo suo labore: nō recurrēdo, aut alio modo quàm carinis adhęrēdo, et vtroq; sese latere colligēte retinēdo: qď & si scriptis illustribus infinū inuenio, tamē incredibilū videri posset, si de oceano indico forsassis aut scythico solū scriptū esset, & non potius in nostro mari monstru hoc Romanis imperatoribus accidisset: hoc enim inhęrēte, plenā vētis stetisse nauē, portantē nūcios Periandro vt castrarenē nobiles pueri. Hic tenuisse

fertur Actiaco mari prætoriã nauim Antonii, properantis circuire & exhortari suos, donec transiret in aliã, ideoq; cæsariana classis impetu maiore protinus venit. Tenuit & Caii principis Astura Antium renauigantis, sed non longa fuit illius moræ admiratio. Animaduersa enim è vestigio moræ causa, quòd tota classe prodeũte quinqueremis vna ac sola non proficeret, immo velut in anchoris staret, neque prorsus loco moueretur, è naui protinus exilientibus qui id quærerent, circa nauim inuenere adhærentem gubernaculo, ostenderuntq; Caio indignanti mirantiq; hoc fuisse quod quadringentorum remigum obsequium nauigio adhærens contra se tenuisset. In nauigium receptum pisciculum qui tunc videre, eum limaci magnæ similem esse dixere, indici maris conchæ simili potentia, labiis suis nauium dorsa fixerunt, quarum quietus ac tenuis leuisque tactus plus dicitur retinere quam exagitata possint elementa complere: stat enim pigra ratis tumentibus alata velis, & cursum nõ habet cui ventus arridet: sine anchoris figitur, sine rudentibus alligatur, & tã parua animalia plus resistunt quàm tot auxilia prosperitatis impellant: ita quum subiecta vnda præcipitet cursum, supra maris tergum nauigium cogitur stare infixum, miroq; modo natantia incõcusse tenetur, dum vnda innumeris motibus rapiatur. Sed vt dicamus aliam piscis naturam, Forte nautæ prædictarum nautum tactu torpedinis segnissime torpuerunt, à qua tãtum insignentium dextræ pergrauantur, vt per hastam qua fuerit vulnerata ita manum percutientis inficiat, vt viuæ substantiæ pars sine sensu aliquo immobilis obstupescat. Tradunt alii, quod incredibile videri potest, tardius ire nauigia, testudinis pedem dextrum vehentia. Ferunt & alterum monstri genus, haud minus incredibile, esse circa idem mare indicum auẽ inaudita magnitudine quampiam, nostri Rocum vocant, cuius pennę longitudine sunt passuum decem, neque tantæ magnitudini vires deesse. Elephantum enim esuriens quum ceperit & aliquãdiu per aerem volitando tulerit, in terram iacit, quo casu peremptum depascitur: nec elephantum solum, sed tota insuper rostro prehensa nauigia secum tulit in nubila, & pendentes per inane miseros nauigantes volatu ipso terribili delet ac morte consumit.

Astrologia nautica, secundum solis, lunæ, siderumq; obseruationem, Cap. VIII.

Exacta ventorum ratione, transire cõuenit ad alia tempestatum prognostica: & quoniam classem ipsam concuti proterique ventorum prælis, & nautarum imperitia sæpenumero cõpertum est, iis præsentiarum opportuna, tum belli, tum nauigationis tempora describẽtes, futuri motus ventorum, & imbrium tempestatumque præsagia diligentissime perquisita trademus. Et primùm à sole & luna cæterisque sideribus: hinc enim vt poeta inquit doctissimus, tẽpestates dubio prædiscere cælo Possumus, & quando infidum remis impellere marmor Conueniat, quando armatas deducere classes, Aut tempestiuam syluis euertere pinum. Sol itaque quem Iouis oculum appellauit antiquitas purus oriens & non feruens, serenum diem nunciat: idem quum ante eius exortum nubes rubescunt, ventum: quòd si nigræ rubentibus interuenerint, pluuias: si ante exortum nubes quoque conglobabuntur, hyemem asperam denunciabunt: si ab ortu repellentur, & ad-

& ad occasum abibunt, serenitatem: si ante ortum radii se ostendent, aquam & ventum prænunciant: si nubes solem circunduxerint, quanto minus luminis relinquunt tanto turbidior tēpestas erit: sin exortu spargentur partim ad austrum partim ad aquilonem, pura quanquam circa eum serenitas sit, pluuiā tamen ventósque significabunt: cùm oriente radii non illustres imminebunt, quámuis circundati nube non sint, pluuiam portēdunt. si oriens cingetur orbe totusq; desluxerit æqualiter, serenitatem dabit: si verò partim se aperit, ex qua parte is se aperit expectetur ventus: si verò duplex orbis fuerit, atrox tempestas inuadet. Porrò si circa occidentem rubescent nubes, serenitatem futuri diei spondent: si cęruleum vultum induent, pluuiam denunciant: si igneum, euros. Itidem si maculæ rutilo interuenerint, venti nymbiq; non deerunt: item si circa eūdem occidentem candidus circulus erit, noctis leuem tempestatem: si nebula, vehemētiorem: si autem circulus fuerit, ex qua regione is eruperit, ventum magnum. Soli proxima sunt & lunæ præsagia. nam. si splendens exorta puro nitore effulserit, serenitatem: si rubicunda, ventos: si nigra, pluuias portendere creditur: si ante quartam non apparuerit fauonio flante, toto hyemale erit mēse: si sextadecima vehementius flammea apparuerit, asperas tempestates præ'agiet: si in ortu quarto quem Aegyptus & multi maximè obseruant, q; is certissimus auctor futuri tēporis est,

Pura nec obtusis per cælum cornibus ibit,
Totus & ille dies & qui nascentur ab illo
Exactum ad mensem pluuia ventisq; carebunt,
Votáque seruati soluent in littore nautæ,

Vt Maro inquit. si plenilunio per dimidium pura erit, dies serenos significabit: si rutila, ventos: nigrescens, imbres: si caligo nubis orbem includit, ventos: qua se ruperit si gemini orbes cinxerint, maiorem tempestatem, & magis, si tres erūt nigri, aut interrupti, aut distracti: si plena circa se habebit orbē, ex qua parte is maximè splendebit ex ea ventum ostēdet. Interlunii autē tempus diram nauigantibus pestem non solum ratione, sed vsu & experientia rerum magistra cōprobat. Tertio loco stellarum obseruationem esset oportet. Hæ quum discurrere interdum videntur, venti protinus sequūtur. Quū sereno cælo fulgent, pluuię erunt atrocissimę: quum repente siderum splendor hebetatur, neq; nubilo neq; caligine, graues denunciantur tempestates: si veliti e plures stellæ videbuntur, quò feruntur, albescentes ventos ex his partibus nunciant: si in pluribus partibus fiet, inconstantes ventos effundent. Sic reliquorū quoq; siderum propria est quibusq; vis, & ad suā cuiq; naturam fertilis, nec meātuum modo discurrētiumq;, sed multorū etiam adhærentiū cælo, quoties errantiū accessu impulsa, aut coniectu radiorum extimulata sunt, qualiter in suculis sēpius accidere, quas Græci ob id pluuio nomine ὑάδας appellant. Et solis lunę ac siderum obseruationem diximus. Nunc de his quæ ex passionibus elementorum fiunt, aut ex ipsis originem sumentibus, prosequamur. In his enim non dubia futuri motus præsagia sunt, quum in ipsis initia iam cernātur à quibus causarum principia sumunt. Nubes cum in montium cacuminibus consident, hyemabit: si cacumina pura fient, disserenabit tonitrua. Ex his vt matutina ventum significat, sic imbrem meridia-

na. Nebulæ è montibus descendentes, aut cælo cadentes, vel in vallibus sedentes, serenitatem promittunt. Arcus quum sunt duplices, pluuiam denunciant: simplex verò arcus non easdem vndecunque apparuerit minas affert: à meridie enim ortus, magnam vim aquarum vehet, quæ vinci non poterunt vehementissimo sole, tantum est illis virium: si circa occasum refulserit, tonabit, & leuiter impluet: si ab ortu circáue surrexerint, serena promittet. Quum æstate vehementius tonuerit quàm fulserit, ventos ex ea parte denunciat: econtrà si minus tonuerit, imbrem. Quum ex omnibus quatuor cæli partibus fulgurauerit, ventũ & imbrem ex his regionibus demõstrabit: cũ ab aquilone tantũ, in posterum diem aquam: cum à septentrione tãtum, eum ventum: quum ab austro, coro vel fauonio, nocte serena fulgurauerit, ventum imbrémque ex his regionibus fore indicat. His terreni etiam ignes proximi significant: pallidi nanque murmurantesq́ue, tempestatum nuncii sentiuntur & pluuiæ. In lucernis fungi si flexuosè volitet flamma, ventum quoque designant: vel quum cinis in foco concrescit, & quum carbo vehementer perlucet. Est sua etiam aquarum significatio. Maris nanq; ipsius tranquillus sonitus, spumæue dispersæ aut aquæ bullantes, plurium dierum hyemem portendunt,

Atque etiam ventos præmonstrant sæpe futuros
Inflatum mare quum subitò, positumq́ue tumescit,
Saxaq́ue caua salis niueo spumata liquore
Tristificas certant Neptuno reddere voces.
Antè densus sudor cum cello è vertice montis
Ortus adaugescit scopulorum sæpe recessus.

Ex animalibus porrò terrestribus, & marinis belluis, diuersisq́ue volucribus reliqua plurima supersunt prognostica, tempestatumq́ue præsagia, quę apud Tranquillum, Varronem, Nigidium, Aratum, Lucanum, & vatem omnium clarissimum Maronem, iu georgic. qui scire volet absoluta diligenter inueniet.

Remedia periculo affectis Cap. IX.

Ddamus autem & remedia periculo affectis Mare motũ, olei aspersione sedatur: & ob id nantes ore spargere tradũt, quoniam mitiget naturam eius asperam tranquillũmq́ue reddat. Si longa sit nauigatio, ab sinthium potum nauseas arcet. Quia verò nauigantes dulcis aquę defectu sæpe laborant, hæc quoque subsidia demõstrabimus. Expassa circa nauem vellera madescunt accepto maris halitu, quibus dulcis humor exprimitur. Item remissæ reticulis concauæ ceræ pilæ, vel vasa inania obturata, dulcem intra se colligunt humorem. Aqua quoque marina, argilla colata, dulcescit.

Quid agendum antequam cursus in hostes dirigantur. Cap. X.

Bsolutis rebus nauigationi necessarius, ex reliquo antequam cursus in hostes dirigantur, in portu exerceri conuenit nauali prælio dimicaturos, & in trãquillo mari assuescere flectere gubernacula, remos trahere, ferreas manus & vncos, afferes, bipennes falcésque præacutas pręparare, dispositósque per tabulata milites pendente gradu & labenti vestigio stare, vt quod in simulata pugna didicerint, in vero certamine haudquaquam perhorres-

perhorrescat. Ipsius etiam certaminis ratio est, eminus constitutos appetere sagittis accedere ausos, priusquam faciat cogere pati, & cum ipsis nauigiis mergere: desiliendo item in naues gladiis interficere, aut concurrentibus nauibus cum nauigiis capere. Pugnatorum etiam numerus singulis nauibus imponendus pro copia nauium & militum existimatione augeri & minui potest. Quum autem ignota regio plerunque petenda, non tamen incertū vagari oportet, sed locorum portuúmque opportunitatem exquirere, vt latentibus scopulis inuia quæque ac sicca vitentur.

Quid si classis classi obijciatur. Cap. XI.

Vód si hostes classem tenent, inuenta calliditate Græcorum nauium hostilium compendiosa expugnatio est, Ignem græcū appellant confectionem quandam bullitionémque saligni carbonis, salis, ardentis aquæ, vitis, sulphuris, picis, thurisque cum mollis Aethiopum lanæ filo, & camphora, quæ dictu mirabile sola ardet in aqua materiem omnem adurentem. Callimachus architectus ab Helepoli fugiēs id Romanos docuit primùm, & eo sane imperatores multi postea in hostes vsi sunt. Tepore enim Leonis imperatoris quum orientales populi contra ciuitatem Constantinopolim nauigassent in dromonibus mille octingentis, imperator igniferis nauibus cōtra eos directis, hoc ignis genere omnes absumpsit. Idem paulò pòst cccc hostium naues itémque cccl eodem igne confecit. Sunt qui alio igne, & quidem missili, huicque persimili, sed vehementius vrēte vtantur, his additis, liquenti vernice ac librario oleo, petroleo, terebentina, aceto quàm acri, confectis, compressis, ad solémque desiccatis, ac postea stupa inuolutis cum acutis ferris im minentibus glomeris instar funiculo contexti, quę omnia denique sint vno foramine prætermisso, colophonia & sulphure in sequentem modum oblita. Eiusmodi etiam ignē sed thedis inhærentem hostium classibus obiiciunt alii, Lucanus,

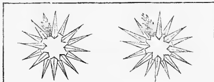
Quam pelago diuersa lues, nam pinguibus ignis
Affixus thedis, & tecto sulphure viuax
Spargitur ac faciles præbent alimenta carinæ,
Nunc pice, nunc liquida rapuere incendia cæra,
Nec flammas superant vndæ, sparsisque per æquor
Iam ratibus, fragmenta ferus sibi vendicat ignis.
Idem de eodem alibi, piceo iubet vnguine tinctas
Lampadas immitti iunctis in bella carinis,
Nec piger ignis erat per stuppea vincula, pérque
Manantes cæra tabulas, & tempore eodem
Transtraque nautarum summique arsere Cheruci
Iam propè semustæ merguntur in æquore classes,
Iámque hostes & tela natant, nec puppibus ignis
Incubuit solis, sed quæ vicina fuere
Tecta mari, longis rapuere vaporibus ignem.

Verùm ne ignis abesse possit, lapide pyrite excutiatur, qui chalibe, aut aliquo lapide ictus scintillam edet, quæ excepta sulphure, aut foliis, aut linteo pauli-

sper

ſper ambuſto,ſulphurea materia illico reddit flammam. Sunt aliis gentibus ſua circa hæc inuenta.Nam aliquando fiunt etiam igniaria ex moro,lauro,hedera, quæ exploratorum vſus in caſtris,paſtorumq́ reperit.Et quoniam ad excutiendum ignem non ſemper lapidis ſilicis occaſio eſt,teritur ergo lignũ ligno,ignéq́ concipit attritu, excipiente materia aridi fomitis fungi : ſed nihil hedera præſtantius quæ teritur lauro lauúmque terit, ignem ſcintillis excutiendo. Ignẽ in annum quoq; aſſeruare ferula Prometheus reperit : de hac proinde Martialis, Inuiſæ nimium pueris gratæq́; magiſtris

Clara Prometheo munere ligna ſumus.

Probatur ſummopere in aquis & illud Hannibalis inuentum . Nam quum Pruſias terreſtri bello ab Eumene victus prælium in mare tráſtuliſſet, Hannibal nouę cõmento auctor victoriæ fuit.Quippe omne ſerpentũ genus in fictiles lagenas conici iuſſit,medióque prælio in naues hoſtium mitti , id primùm Ponticis ridiculum viſum eſt,fictilibus dimicare qui ferro nequeant: verùm vbi ſerpentibus cœpere naues oppleri , ancipiti periculo circumuenti hoſti victoriam ceſſerunt.Saponem alii nigrum oleo vel amurca permixtum fictilibus ſimili modo deiiciunt quo aduerſæ partis tabulata lubrica fiant, quiq; pugnant nullo pacto poſſint luctando cõſiſtere.Si quis autem & illud experiri velit,habemus in exemplis lectos agilitate iuuenes enatantes ſub aquis, quum proximi hoſtiũ nauibus hæſiſſent,carinas terebra perforaſſe.

Fluminum tranſitus ex inuentis memoratu dignis. Cap. XII.

ANnectendum & illud arbitror, vt ſi aduerſo flumine ab hoſte præcludamur,quẽadmodum libero tranſitu poſſimus vti,& id ex geſtis docebimus priorum exẽpla tradentes. Alexãdro Indiam vaſtante quum Porus ei occurriſſet,caſtra inter vtranq; ripam Idaſpis fluminis diſpoſita ſunt latus hic erat ſtadiis quatuor, altus vadis nunquam repertis. Alexãder Attalum quendam ſibi ſimillimum caſtra ſeruare iuſſit , regiis veſtibus indutum,ipſe cũ parte equitatus aliquantum progreſſus, dum denſa caligo diem ſubtexiſſet,in vlteriorem ripam tranſuectus ancipiti prælio diu fatigatus eſt,donec pedibus elephantorum ſecuribus ſuccidis,agmina perturbata ſunt.Cæſar haud diſſimili ratione vſus eſt.Nam quũ flumine ab hoſte impediretur è regione illis

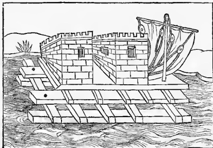
caſtra

castra ponentibus, nactus vnum ex pontibus quos illi resciderant, syluestri loco substitit. Postero die omnes copias longo agmine præmittens, ipse cum duabus legionibus parumper moram trahens, pontéque refecto, legiones traduxit, loco idoneo castris delecto, reliquas copias reuocauit. Labienus, vnus ex ducibus eius noctu opportunitatem quæsiuit: is quum hostes aduersio flumine Sequanæ consedissent transitum prohibentes, nactus aliquantas naues singulas gubernatibus tradidit. Lintres etiam conquisiuit, quas magno sonitu remorum in eandẽ partem misit: hostes suspicati Romanos tribus locis transire, ipsi quoq; in tres partes suas copias diuiserunt. Labienus ad naues contendens tres legiones traduxit, acie instructa, quum copiarũ hostilium partem dissipasset reliquę fugã arripuere. Fit pons aliquando, vbi hostis nõ vrget, pluribus nauibus tabulato constratis. Plurimi interdum equi flumini opponuntur, aquarum impetum excepturi, quo cætera turba molli vado, & tuto, ac stabili gressu traiciatur, vt per Cæsarem in Rubiconis nostri transitu fieri contigit. Geminæ nonnunq; equitum acies delectis prægrandibus equis, ordine, & intercapedine quadam sua seiunctæ currenti aquę obiiciuntur, ac inter vtranque impediti expeditiq; milites transeunt: superioris namq; beneficio, currentis impetus aquæ, visq; perfringitur: inferior si qui forte deciderũt, mox raptat & transuehit. Idem Cæsar quum Liger sibi traiiciendus esset, vado per equites inuento, vt brachia tantum & humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, equitatu sic disposito, qui fluminis vim perstringeret, incolumem exercitum duxit. Cęlius auctor est, Magonem cum equitatu & hispanis peditibus flumen extemplo trãnatasse, ipsum Hannibalem per superiora Padi vada exercitum traduxisse, elephantis in ordinem ad sustinẽdum impetum fluminis oppositis, quod periti amnis eius vix fecerunt. Quòd si altior vnda vtrinque militem respuat, fossis plurimis ac diuerticulis minuenda est, sicut Cæsar in transitu Licoris, ne quid repetitis audeat vndis, Spargitur in sulcos, & fisso gurgite riuus, Dat pœnas maioris aquæ, vt Lucanus inquit. Cyrus potentissimus Persarum rex Babylona oppugnaturus, Gangem fluuium, adeò grandẽ, vt vbi minus occupet, latitudine viii. m. passuum pateat: vbi immodicum siue plurimum, stadiorum c. altitudine verò ea vt nusquàm minus viginti passuum reperiatur, sic leui licet causa permeabilem fecit. Nam quum vnum ex regiis equis candore atq; forma præcipuum à vorticibus vndarum circumagi atq; absumi cum equite vnà cerneret, aiunt ira perci tum iurasse se adeò illum extenuaturum vt mulierum gressibus vadosum redderet, nec dictis defuit, nam totis in hoc expositis copiis, tam diu operi huic incubuit & assedit, donec centum octoginta cuniculis diuisum alueum in ccclx. riuulos dispergeret, & siccum in diuersum fluentibus aquis relinqueret. Simili sane opere perdoctis fossoribus, etiam Euphratem inter cæteros fluuios memoratu plurimo, tum veterum literis, tum inundationibus suis celeberrimũ, & longe validissimum, Babylonem quondam Chaldeę caput petentem Mediamq; permeantem deriuauit, ac sic meabilibus vadis siccum partibus aluei patentibus interfecit, cœpitq; vrbem quam ab humano opere extrui vel humana virtute destrui posse, pene apud mortales incredibile erat. Sapor Persarum & suo in his

ingenio

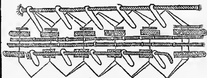
ingenio vsus est. Nam cũ Nicomediam quę Nisibis dicta esset obsideret,& flumine præpeditus,& plurima molimina ponens eam obtinere non posset, tãdem impetum Mygdonii fluminis, per mediam ciuitatem properantis, à longe retinuit, vtrasque ripas eius faciens excælsiores, vt aqua in se collecta concresceret: quumq; cœpissent ripæ sublimes impleri, subitò auferentes quas fecerant cataractas, dimiserunt impetum fluminis contra murum, qui vehemẽtis aquę pondus non ferens cecidit, aliamq; muri partem qua fluuius egrediebatur, cum ingenti ruina deponens, eadem aquæ moles perrupit. Sunt qui raptim cæsa materia rates fabricent, in quibus equi viriq; & alia onera traiciantur, vt Cæsar & Xerxes auctore Lucan. maxime vsi sunt,

Ergo, inquit, vbi nulla vado tenuit sua pondera moles
Tunc placuit cæsis innectere vincula syluis,
Roboraq; immensis late rigare catenis.
Tales fama canit tumidum super æquore Xerxem
Construxisse vias, multis cum pontibus ausus,
Europam Asiæ, Sestonq; admouit Abydo,
Incessitq; fretum rapidi super æquore ponti,
Non eurum zephyrumq; timens, cum vela ratesq;
In medium differret Athon, sic ora profundi
Arctantur casu nemorum, tunc aggere multo
Surgit opus, longeq; tremunt super æquora turres.

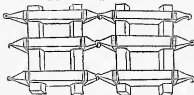

Sunt qui pontem disiunctum iumentis vehibilem, commissuris suis & funibus annulisque ferreis consutilem, duplicatis tabulis quibusq;, ac vacuis, & contra aquæ ingressum coniunctis glutino, in hanc formam construant.

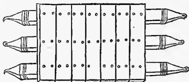
PONS

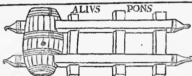

ALIVS PONS

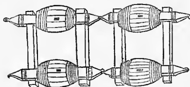

ALIVS PONS

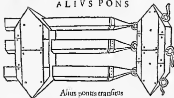

ALIVS PONS

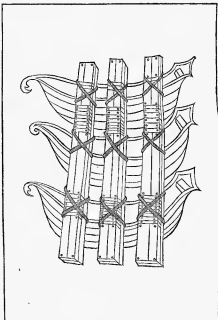
ALIVS PONS

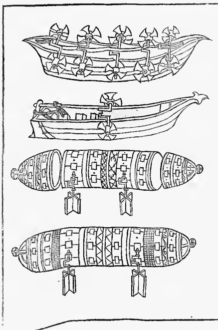
Alius pontis transitus

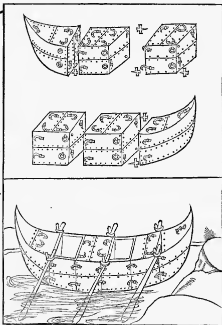

Apud alios inuẽtum hoc etiam extat, vt monoxylos ex ſingulis trabibus excauatos, pro genere ligni & ſubtilitate leuiſſima, carpentis ſecum ferat exercitus: tabulatis pariter & clauis ferreis præparatis, vt ſublata omni mora, quum opus ſit, hoc ponte conſtructo aduerſus hoſtes ſuperuenientes incurſus & inſidias facere poſſint.

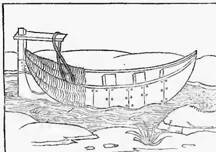
Sunt qui naues magnas in tris partes, trium cymbarum instar disiunctas, coniunctásque deinde, ac tela lini cæra oblita tectas in hunc modum sine remis flumina traiiciant, maiorique celeritate vecti quàm si duodecim remorum obsequio agerentur.

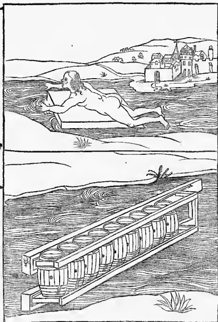

Nauiculas alii falignо vimine texunt bouisqꝫ corio tegunt, vt Cęfar in transitu Sicoris, Lucanus,

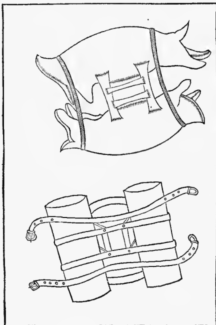
Vtqꝫ habuit ripas Sicoris campósque reliquit,
Primum cana falix madefacto vimine paruam
Texitur in puppim cæsos induta iuuencos
Vectoris patiens tumidum fuperemicat amnem.
Sic Venetus ftagnante Pado fusóque Britannus
Nauigat oceano,fic cum tenet omnia Nilus
Conferitur bibula memphitis cymba papyro.
His ratibus traiecta manus.

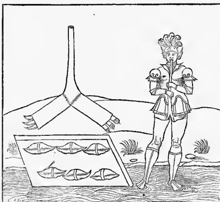
Vada etiam plerifqꝫ cafus attulit,vt Henrico imperatori,qui fluminibus glaciali rigore conftrictis, terram Lucianorum ingreffus, eos nimia cæde proftrauit,& terram eorum depopulatus eft: verùm in cafu fimili plerique decepti funt, vt Perfeus Philippi filius,congeftis in vnum copiis,prædarũ fpe follicitatis: tunc enim forte Danubius,qui & Hifter, craffa glacie fuperftratus pedeftrem tranfitum facile patiebatur, cum toto & maximo fimul agmine inextimabilis hominum & equorum multitudo ad tranfitum confluxeret,mole ponderis & gradien tium concuffione concrepans glacialis crufta diffiliit, vniuerfumqꝫ agmẽ quod diu fuftinuerat,mediis gurgitibus victa tandem et comminuta deftituit,atqꝫ eadem fragmentis præpedientibus fuperducta fubmerfit.Notãda in his paruis animalis folertia eft,obferuatum quippe vulpem locis rigentibus folerti auditu aurem ad glaciem apponere, & coniectura craffitudinem gelu perpendere: quare non nifi ad eius acceffum reditũmque amnes frigore concretos lacúfque plerisqꝫ tranfeunt.Subera quidam quàm lata pectori fubnectunt,quidam dolia inania, inde leuitate vehiculi fifi in flumen defcendunt, facilúfque placidéque deducti, tutò aduerfam pertingunt ripam.

Hiſpani verò, Aſchitæ, Arabes bubulis vtribus contabulatas crates ſuperimponunt, vectitatiq; hoc ratis genere prætereuntes infeſtant ſagittis venenatis, ſine vl a mole in vtres veſtimentis coniectis, ipſi cæteris ſuperpoſitis incubantes flumen tranſnatauere.

Nec aliter, si Floro credimus, fiduciam oppidanis resistendi nuncius quispiam fecit, docens aduentare Lucullum, qui, horribile dictu, per medias hostium naues vtre suspensus & pedibus iter gubernans, videntibus procul quasi marina pistrix euaserat. Cæsar quoque, vt in cæteris, in hoc simili modo multorum opinionem superauit: vtrem enim ex corio cõsutili follis instar inflatum traiciendis amnibus habuit, eoq; vsus fertur, cruribus insidẽtis velut gubernaculis dimissis cursum dirigentis: quòd si quis hoc fictum aut commentitium de Cęsare forte dictum putet, Suetonius Tranquillus, opulentissimus auctor ac testis est, Si flumina, inquit, morarentur, nando traiciens, vel innixus inflatis vtribus, vt persæpe nuncios de se præueniret: atque hic nos quoq; asserendi melius quod dicitur, quodq; ipsi vidimus gratia, minuemus laborẽ legentibus, subiiciendo picturam.

Qui terrestres, quiq́ maritimi maximi exercitus. Cap. XIII

ILlud quoque nec erit inutile, nec præsenti materiæ incongruum, vt aliquorum qui in re militari claruerunt copiæ, vel numero, vel auxiliorum multitudine comparentur: & si à sacris quæ mentiri, & nesciunt ac nequeunt, literis initiũ auspicari voluerimus, vbi singulos dies regum omniũ illum regem & principem deum & dominum exercituum belligerare sæpenumero, imò si dicere fas est, & ab religione nostra non abhorret, & furere aliquãdo, & deleuire legimus, inueniemus hebrææ gentis numerositatem in tantũ excreuisse, vt in exitu eiusdem populi ex Aegypto sexcenta milia hominum fuisse referantur bellicæ iuuentutis, vt omittamus gentẽ Idumæorũ ad populum Israhel minime pertinentẽ. Sub Iosue numerũ fuisse armatorũ sexcentatria milia & mille septingentos proditum est. In expeditione autem Asiana sub Moyse numerus filiorũ israhel per domos cognationũ suarũ & turmas diuisi exercitus sexcentatria milia quingenti quinquaginta inuentus. Est autem omnis numerus israel M. milia & c. milia virorum educentiũ gladiũ. De Iuda autem cccclxx. milia bellatorũ: nam Leui & Beniamin non numerauerim eo φ inuiti exequerẽtur regis imperiũ. Habuit etiam Asa in exercitu suo portãtium scuta & hastas, & de Iuda ccc. milia. Hos autem contra egressus est Zizara Aethiops in exercitu suo decies centena milia & currus trecentos secum afferens. Deniq; sub iudicibus, sub regibus tot milia variis bellis, diuerso cælo, diuersis destructa temporibus inueniuntur, vt pene non tot natura in lucẽ edidisset, quot bello ipsi confecisse & dicæarchi omniũ de interitu hominũ circũscripto numero extinxisse videantur. Præter hanc Hebræorum infinitam pene multitudinem fuere Sesoosi Aegyptiorum regi pedestres copiæ milia hominum sexcenta, equitum milia quatuor & viginti, currus bello apti octo milia & viginti cũ classe haud parua. Nec est quod quisq̃ gentis huius miretur exercitus, quum olim numero hominum omnis fere orbis gentes Aegyptus superarit. Oppida enim insignia ciuitatesq; priscis temporibus vltra decem & octo milia fuisse in Aegypto, libri sacri continent Ptolomęi Lagi tempore amplius tria milia. Vniuersi autem populi numerum fuisse antiquitus septiesdecies centena milia Diodorus testis est. In Gange, insula est magnę amplitudinis gentẽ continens, vnã nomine Modrogalinguam, circa quam siti sunt nonnulli, cum oppido eiusdẽ nominis magnifico Modros, quorum rex peditum quinquaginta milia, equitum iiii. milia, Elephantos quadringentos in armis habet. Validior deinde gens Andarę plurimis vicis, triginta oppidis, quæ muris turribusq; muniuntur, regi præbet peditũ centum milia, equitũ duo milia, elephãtos mille. Omnium in India propè, nõ modo in hoc tractu potentiam claritatẽmq; antecedunt Tarsę, amplissima vrbe ditissimaq; Balibotra, vnde quidam ipsam gentem Balibotros vocant, immo verò tractum vniuersum à Gange. Hanc Tarsiam gentem, validissimam adeò fuisse percelebre est, vt gentis eius rex sexcenta milia peditum, equitum xxiii elephantorum ix. omnibus diebus ad stipendiũ habuisse memoretur. Incredibilia similiter tradunt Alexandri Magni comites, in eo tractu Indiæ quẽ sibi subegerant scripserunt viii. oppidorum Indiam, tertiam partem terrarum omnium, multi-

tudinem

tudinéq; populorum innumeram. Quantus autem Gotticus in Romanos fuerit exercitus Claudio Quintilio Augusto renitente, eorumq; impetum retudente,testis est eorum turba qui perierunt,quum tot capti reges,tot diuersarum gentium nobiles fœminę,impleret barbaris seruis senibusq; cultoribus romanæ prouinciæ vt nulla fuerit regio quæ gotticum seruum triumphali quodam seruitio non haberet. Huius etiam rei testis & index est Claudii ipsius Quintilii epistola ad Iunium Broccum Illyricum tuentem, in hunc modum conscripta, Deleuimus cccxx milia Gottorũ,duo milia nauiũ mersimus,tecta sunt flumina scutis, spathis & lanceolis omnia littora operiunt,cãpi ossibus latent tecti,nullũ iter pu rũ est,ingens Carthago deserta,tantũ mulierũ cepimus vt binas & ternas mulieres victor sibi miles possit adiungere. Quid Cyrus?nõne,vt Xenophontis tradit historia,exercitũ omnẽ Babyloniæ coëgit, in quo equum milia centũ & viginti feruntur cõuenisse,duo milia falcati currus,peditũ verò milia sexcẽta?Ninus expeditionẽ in Bactrianos moturus,ex singulis gẽtibus electo ingẽti exercitu aduersus eos ꝓfectus est,traditq; Ethesias scriptor in exercitu eius ad septies decies centena milia peditũ fuisse,equitum milia ducẽta,currus verò falcatos paulominus decẽ milibus et sexcẽtis. Bactrianorũ rege Zaorte,cõparato hominũ cccc miliũ valido exercitu,Nino in finibus occurrẽte,Semyramis Nini huius Assyriorum regis vxor gloriæ cupiditate flagrans,vt Diodorus non contemnendus auctor tradit,cum tredecies centenis milibus peditum,quingẽtis milibus equitum, centum milibus curruum in Indiam traiecit, Indóq; illius regionis nobili flumine duarum milium nauium ponte constructo, qui militum numerus incredibilis nunc fit forsan audiẽtibus,sed haudquaquam impossibile videtur, Asię magnitudinem multitudinémq; in ea nationum animo aduertenti.Nam si quis Darii aduersus Scythas expeditionem,si quis item Xerxis in Greciam transitũ,si quæ in Europa pauloante res gestæ consideret,minime dictis nostris abrogauerit fidem. Nam ex vnica Siciliæ ciuitatum Syracusis Dionysius præter naues magnas,partim triremes, partim quinqueremes ad quadringentas,exercitum peditum cẽtum viginti,equitum duodecim milium confecit. Traditur Amazonum reginam nomine Minnam exercitum triginta miliũ peditum , duûmque milium equitum confecisse. Xerxes quum & mari & terra bellum vniuersæ inferre vellet Europæ,cum tantis copiis accinctus peruenit in Græciam, quantas nec antea nec postea quispiam alter habuisse memoratur. Nam vt classem eius prætercam de qua nobis paulopost differendum est, terrestrem eius exercitum, si Probo Aemilio credimus,ducentorum milium peditum,equitũ quadringentorum fuisse constat:si Iustino & Orosio, septingentorum milium & Persarum quidem,auxiliorum verò ccc.milia:si Herodoto, pedestrem eius exercitum centum et septuaginta myriadum,equitum octo: eorum verò qui camelos et currus ducerent,duarum: ad hæc septem milia sexcentos & decem, sine impedimentis seruorum,pistorúmq; turba & aliorum quorum assertio tanta est vt haud sanæ mentis cuipiam iure videri debeat. Artaxerxes autem egit in prælium,vt Ethesias tradit cccc milia hominum. Dion & Xenophon eos qui dimicarunt longe plures fuisse testes sunt: neque hoc cuipiam supra fidem videri debet,quum rex

adeò

adeò magnus esset diuina narrante historia, vt ab India vsque Aethiopiam cxxvii. prouinciarum ducibus ac principibus qui suæ obedirent iussioni præesset, scribénsque salutem diceret. Antophrodates ab Artaxerxe in Capadociam missus aduersus Dathanem habebat barbarorum equitum viginti milia, peditum centum milia, eiusdémque generis tria milia, funditorum præterea Capadocum octo, Armenorum decem, Paphlagonum quinq;, Phrygum decem, Lydorum quinque, Aspendiorum & Pisidarum circiter tria milia, Cilicum duo, leuis armaturæ maximum numerum. Philippus Alexandri pater delectu militum in subsidium regiæ dispositionis ex tota Græcia habito, cc milia peditum, equitum xv. milia confecit, in Asiam expeditionem missurus, absq; exercitu Macedonico, & infinita gētium Barbariæ. Copiarum numerum Alexandri qui minimum asserunt xlvii milia peditum ac equitum quinque fuisse tradunt: qui verò plurimum, peditum xlviii. milia, equitum quatuor & quinque existisse scribunt. Dario campis alpestris contra Alexandrum prima congressione in acie Persarum sexcenta milia fuere militum, quæ non minus atte Alexandri, quàm virtute Macedonum superata, terga verterunt: in secūda verò congressione cum ccc. milibus peditum & cētum milibus equitum processit in aciem: tertia verò congressione bellum reparatum, & cum cccc. milibus peditum & c. milibus equitum obuiam rediit Alexandro. Si quis denuò Darii aduersus Scythas expeditionem mente reuoluerit, cum octingentis eum militum milibus fuisse cōfirmet necesse est. Hannibali copiæ quantæ fuerint Pyrenæos mōtes transgresso in Italiam traiicienti, haudquaquā inter auctores cōuenit, illis tamen qui exercitum eius in centum milibus peditum, equitum uerò xx. milibus fuisse afferunt, assentiendum magis putem, quum postea quàm Rhodanum transgressus est in xxxvi. milibus hominum ingentique equorum, elephantorum & aliorum iumētorum numero exercitus eius imminutus est. Gallorum copiæ quum eos ptæ multitudine abundante non caperent terræ quas tenuerāt, ccc. milia hominum ad nouas sedes occupādas miserunt, horumq; cum portio altera in Pannonia consedisset, vrbem Ioniam captam incēdit. Altera Italiā est ingressa. Romanorum qui in ea re plurimum valuerunt hæ fuerunt ab initio copiæ. Anno enim ab vrbe condita ccc lxxxiii. quū Gallorum inundatio ad quartum ab vrbe lapidem consedisset, sociis Romanorum in Latinis, qui à Romanis subiugati erant, milites præstare volentibus delectu habito, ex Romanis tantum tyronibus decem legiones confectæ sunt. Anno verò cccclxx. quum iam clarum nomen vrbis esset, quia arma tum extra Italiam mota nō fuerāt, vt cognoscerentur quæ copiæ Romanorum essent, census est habitus, inuentáque sunt tunc ciuium capita ducēta xcvii milia & cccxxxiiii, quanquā à condita vrbe nulla bella cessassent. Anno quoque dxvii cum cisalpinæ Galliæ, vel etiam ex vlteriore Gallia ingens numerus aduentare nunciaretur, permoti consules ad præsidium imperii contraxere vires, quo facto in vtriusque consulis exercitu octingēta milia armatorum fuisse referuntur, sicut Fabius historicus qui bello interfuit scripsit: ex quibus Romanorum fuerunt peditum ccclxviii milia, & equitum xxvii milia sexcenta, cætera multitudo sociorum fuit. Nunciato gallico etiā tumultu. L. Aemilio

milio Paulo, C. Attilio Regulo coss. solam Italiam etiā sine transpadanis & externis auxiliis armauisse equitum triginta milia, peditum septingenta in naturali historia Plinius testis est. Hac incredibilis apparatus magnitudine, licet Gallorū potētiam existimare. Romani paulo ante Hannibalis tempora futuri belli prævidentes magnitudinem, cēsu in Italia tum ciuium, tum sociorum qui bello apti essent habito, Diodoro teste, decies centena ferme milia hominum descripsere. Quantę autem Romanorum copię fuerunt, quando maiores adeò numero & genere variant auctores, vt vix quicquam satis certum affirmari queat? Septem & octoginta milia armatorū & ducētos fuisse in castris Romanis, quū pugnatum ad Cannas est, quidam auctores sunt. In hoc haudquaquā disconuenit maiore conatu atq; impetu rem tum actam quàm prioribus annis, quia spem posse vinci hostem Dictator præbuerat. Numerum verò omnium qui tum peditū equitūq; in Hannibalis acie ad Cannas steterunt xl M. peditum, decē milia equitum fuisse ferunt. Quę autē postea Romanorū copię Philippicis in campis, vltimo Cæsaris & Pompeii conflictu fuerint, inter eos quos legisse memini me, qui hunc numerum dicant, remq; hanc elegantissima grauitate perstringant, Plutarchus & Anneus Florus longe variant maximeq; dissentiunt. Qui cū illo itaq; in sententiam eunt, duo & viginti milia militum cum Cæsare, cum Pompeio non multo plures quàm bis totidē fuisse afferunt: qui verò cū hoc, trecenta & eo amplius milia bellatorum hinc inde præter auxilia regum, vnde immensum quiddam lector possit mente concipere, affuisse memorant: si enim hoc, auctores, belli duces inspicias, totus senatus in partibus: si exercitus, hinc xi legiones, inde duodeuiginti, flos omnis & robur italici sanguinis: si auxilia sociorum, hinc gallici germaniciq; delectus, inde Deiotarus, Ariobarzanes, Tarcondimocus, Corinthus omnis, Thraciæ, Capadociæ, Ciliciæ, Macedoniæ, Græciæ, Aetholiæq;, totiusque robur orientis denìq; coiere: nec vnquam tam variæ cultu gentes, tam dissona vulgi ora, tot immensæ comites missura ruinæ, vt Lucanus inquit, vtq; idem Florus: nec vllo vnquā loco tantū viriū Po. Ro. tantūq; dignitatis fortuna vidit. Post hos, quatuor et quadraginta legiones sub vno Augusti cæsaris imperio numeratæ sunt, quas ad imperii columē tutamēq; per diuersas orbis partes summa cū dignitate distribuit. Duo demū quę nō paruam legentibus ingerēt admirationē, de Romanis libet attingere. Siquidē anno vi. Claudii Tyberii principis descriptione Romæ facta, inuenta esse ciuiū Romanorum sexagies nouies cētena quadraginta quatuor milia, cuius rei quia fidem excedit, testis clarissimus adest Eusebius Cæsariensis, in libro de tēporibus, quū iam antè sub Augusto, anno eius quarto & quinquagesimo inuenta essent nonagies trecenta & septuaginta milia. Horum viribus ac consiliorum grauitate Romanorum virtus inuicta per totum olim terrarum orbem habita est. Eo verò in bello quod cum Romanis gessere Iudęi sexcenta milia Iudęorum interfecta Cornelius & Suetonius referunt. Egesippus illorum temporum vicinus libro quinto decies centena milia ab obsidionis illius principio ad finem vsque interempta & in captiuitatem ducta nonagintaseptem milia dicit. Cęterum Iosephus Iudæus qui ei tunc bello præfuit, scribit vndecies centena milia gladio

& fame periisse, reliquias verò Iudæorum diuersis actas conditionibus toto orbe dispersas, quarum numerus ad viginti milia hominum fuisse narratur. Et hæc de terrestris militiæ copiis in præsentia dicta iam sint. M. autem Aemilio, Seruio Fuluio Nobiliore coss. iam clarum Romę nomē quum videretur, Q. etiam Luctatio Catulo præfecto, primo bello punico trecentarum nauium classem Romanorum aduersus Aphros Aphrorūq; aduersus Romanos apud Hegates insulas inter Siciliam & Aphricam Hamilcare duce sexcentarum fuisse constat. Grecorum verò regis aduersus Troianos classem mille quadringentarum nauium, & eo adhuc amplius cum multis & nobilibus earum præfectis, Iliados lib.ii. Homero teste fuisse competio. Xerxem Persarum deinde regem non horum modo, sed aliorum omnium numerum, hac in re disputent licet auctores, facile superasse haudquaq̃ obscurū est. Nauium enim eius classem Persicam Herodotus auctor est trium milium fuisse, in hisq; hominum quatuor & viginti myriades, hoc est, ducenta quadraginta hominum milia: huic classi eodem etiam auctore additæ sunt ex Thracia naues cxx, hominū xxiiii milia continentes. Aemilius Probus lōgarum nauium mille & ducentarum, quas onerariarum duo milia sequebantur. Orosius rostratarum mille ducentarum, onerariarum autem trium milium. Iustinus postremo nauium tantū apud eum astruit, nam decies centena milia numerus est, vt non ab re aliud dici queat etiam de pe destri, quàm quod his verbis Satyricus inquit,

Creditur olim
Velificatus Athos & quicquid Græcia mendax
Audet in historia, constratum classibus iisdem
Suppositúmque rotis solidum mare credimus altos
Defecisse amnes epotáque flumina Medo
Prandente, & ma ..idis cantat quæ Sostratus alis.

Darius autem cum ex Europa in Asiam rediisset, hortantibus amicis vt Grecíam redigeret in suam potestatem, classem quingentarum nauium comparauit, eique Darim præfecit & Atthaphernem, hisque ducenta peditum, decem milia equitum dedit. Alexander verò cxcii nauium classe, quam trium milium alii fuisse perhibent, Asiam petiit. Cæsar octingentarum Britanniam. Heraclianus Aphricę comes quosque priores præter Xerxē clarissimos in ea re vel ęquauit vel excessit: nam nauium trium milium septingentarum habuisse fertur numerum, qui apud paucos & nobilissimos ac potentissimos quidem vix est inuentus: cúmque is simul ac cum agmine militum ab vrbem pergens littore egressus est, occursu comitis Marini territus, & in fugam versus, arrepta naui solus Carthaginē rediit, atque ibi continuò militari manu interfectus est. Sic itaq; ingens tūc numerus timori iam esse cœpit: vnde & Scipio Carthagine victa quum res Aphricæ disponeret, prohibuit ne plus quàm decem naues earum quæ belli vsibus forent pacto traditas haberent, reliquas omnis generis quæ remis agerentur, quingentas numero fuisse quidam scribunt, in aliquantum maris spacium prouectas, in conspectu Carthaginis iussit incendi: tamque lugubre earum fuisse incendium, quàm si Carthago ipsa conflagrare videretur. Q. T. Flaminius

quoque quum aduersus Philippum regem Macedonum pugnasset, his ei conditionibus pacem dedit, vt quinquaginta solum relictis nauibus, reliquas Romanis traderet. Q. denique Fabius Labeo, cum à rege Antiocho quem bello superauerat ex fœdere dimidiam partem nauium accepturus, dimidiam relicturus esset, medias omnes secuit, vt quod tutius erat tota eum classe priuaret.

Ex relatu terra & mari res clarißimæ militum gestæ. Cap. XIIII.

Eferenda sunt etiam tam terra quàm mari ex virtute præclara militum gesta: non enim hactenus fortuna duces extollēdo prosecuta est, vt ocio & ignauia soluti rebelles hostium animos domuerint, quos non minor plerūque immanitas & pertinacia opposuit victorésq; fecit. In acie enim quū dux hostiū ex media Barbarie, trux, ferus, immanis & horrendus contra Romanos, Qui estis vos aliquando inclamasset, respōsum est inuicem, Romani gētium domini: & ille, Ita fiet, inqt, si vos viceritis, acceptoq; belli omine Marcus Crassus Barbaros adortus, graui tandem cōflictu eorum res sublimes pugnando deposuit, nec minimum vnà terroris barbaris incussit Chopidius Centurio, satis barbaræ, efficacis tamen apud pares homines stoliditatis, qui forulum gerens super cassidem, & suscitatam motu corporis flammam hostes cædendo velut ardenti capite fundebat. Pyrrhus quum Romanos acie vicisset, & eorum omnium vulnera in pectore conspexisset, omnium in manibus enses, & relictas in vultibus minas, & in ipsa morte ira, vt ita dixerim, viuentes, tollisse manus ad cælum dicitur hac voce, O quàm facile erat orbis imperium occupare, aut mihi romanis militibus, aut me rege romanis: quapropter quum in templo Tarentini Iouis titulum affixisset, hæc scripsit, Qui antehac inuicti fuere pater optime Olympi, hos ego in pugna vici, victusq; sum ab eisdem, & quum à sociis & amicis increpitaretur, cur se victum diceret, cum vicisset, respōdisse fertur, Ego si iterum simili modo vicero, solus & sine milite Epirum reuertar. Mirum et illud contra Hannibalem in Cannensi pugna, è romanis nanq; miles ita saucius vt manibus non valeret, quum ei Numida quidam humi detrahere spolia vellet, ceruicem hostis vlnis deprehendit, tenuitq; tam diu donec nares atque aures morsu detruncaret. Claris memoriæ monumētis celebratur Eleazar: nam quum supereminentem cæteris elephantum lorica vestitum regia aduerteret, arbitratus in ea bestia regē esse, cursu cōcito in mediā legionē se proripit, & abiecto clypeo vtraq; manu hostes cædens eam subintrauit, subiectoq; gladio interemit, à bestiaq; cadente opprimitur: hac ruina inclusus magis que oppressus, suo est sepultus triūpho. Tanto virtutis spectaculo defixi hostes, inermem occupatum incusare non ausi, post casum ruentis bestiæ sic trepidauere vt impares se vnius virtuti arbitrarentur: denique rex Antiochus Lysiæ filius, cum c xx milibus hominum armatorum & xxxii. elephātis vnius territus fortitudine, pacem poposcit: Itaq; Eleazar hæredem virtutis suę pacem reliquit, æternumq; nomen adeptus est. Hannibal quum Romanorum captiuos dimicare inter se coēgisset, vnúnque qui fortè superfuerat obiecisset elephanto, ille dimitti pactus si interemisset, solus romanus acri ingenio elephantum aggressus magno Pœ-

norum dolore confecit: Hannibálque quum famam eius dimicationis contemptum allaturam intelligeret, equites misit qui abeuntem trucidarent. Et quanquam exploratum & perspectum habeam, teste Liuio, militcs omnium qui Asiam colunt gentium Gallos fama belli præstare, cognouerimq; auctore Crispo, paruis copiis bella gesta cum opulentis regibus, ad hæc sæpe fortunæ violétiam tolerasse, facúdia Græcos, gloria belli Gallos ante Romanos fuisse, plures tamen propè de Gallis, vt diximus, etiam apud nos triumphi quàm de toto orbe terrarum habiti sunt: nec legionibus legiones eorũ solum experti, sed viri vnius cum viro fortitudinem atque præstantiam. Nam M. Manlius vnus agmine scandentes in capitolium Gallos deiecit, annorũ sexdecim voluntariũ se milité obtulit, xxxvii militaribus donis à suis ducibus ornatus, xxiii cicatrices habuit. Marcum Valerius, Titusq; Manlius quãtum gallicam rabiem vinceret romana virtus, documenta sunt. Ille enim ducem Gallorũ vasta & ardua proceritate maniter & arroganter telum manu reciprocãtem, pérque contemptum & superbiam conspicientem omnia ac prouocãtem congredi siquis pugnare secum ex omni romano exercitu auderet, singulari certamine congressus occidit: hic vero simili modo Gallum quendam nudum præter scutum & gladios duos, torque, atq; armillis decoratum, qui & viribus, & magnitudine, & adolescẽtia simulq; virtute cæteris antestabat, cum voce maxima cõclamaret, siquis secum depugnare vellet vt prodiret, quumq; nemo auderet propter magnitudinem & immanitaté hominis faciemq; tum irridere cœpisset & hiulco linguam ore in Romanos exere, T. Manlius summo genere natus, tantũ flagitium ciuitati suæ accidere, vt è tanto exercitu nemo prodiret, indignabundus in medium processit, neque passus est virtutis romanæ per Gallum gloriã ad suos transferri, eaq; transgressione vtroque exercitu inspectante Manlius animo magis quàm arte cõfisus, asperum & immite certamen tam diu cum Gallo subiit quàmdiu Gallum euertit, caput decidit, torquem detraxit. Huius postea filius bello aduersus Latinos hoste à quosimiliter prouocatus fuerat occidit. Q. etiã Coccii militis romani, qui ob insignẽ bellicæ virtutis gloriam Achillis cognomentũ sibi asciuit, nec subsecũda duplex animi corporisque præstantia: nam quum apud Celtiberos gentem pugnacissimam a duobus ad dimicandum prouocaretur, alterum & equitem quidem pugnæ accinctum, excursantem, lustrantemq; omnia, ac insolentissimè procacissiméque futuri victoris instar irritantem adortus occidit, armaq; detraxit: alterum generis claritate & fortitudine omnibus Celtiberis facile præcellentem cedere sibi non solum compulit, sed ensem illi suum & induuias spectantibus vtrinq; legionibus tradere. In Cæsaris etiam congressibus insignis virtus emicuit Volcacii Tullii, qui cũ tribus cohortibus legioné Pompeianã perculit repulitq;. Vna quoq; Cæsaris cohors castello præposita quatuor Pompeii legiones quũ diu sustinuisset, tãtus fuit in ea sagittarũ imber, vt sine vulnere defensorũ nullus euaderet, quin et centuriones quatuor, oculis capti essent, vt quũ serò diurni laboris ac periculi summã imperatoris nõ tam auribus q̃ oculis subiicere ac repræsentare decreuissent, centũ ac xxx sagittarũ milia inter vallũ inuenta numeraret. Fuerunt & in legione Ciceronis qui legatus quoq; Cęsaris erat duo centuriones qui perpetuas

petuas inter se controuersias habebant, vter vtri præferretur: horum alter Pulfius, Varrenus alter dicebatur: accidit vt castra oppugnarentur, tum verò Pulfius, Quid dubitas, inquit, ò Varrene, hæc dies de nostris cōtrouersiis iudicabit: hæc dicens procedit extra munitiones vbi hostes confertissimi erant, subsequitur Varrenus mediocri spacio relictus, Pulfius pilo hostem exanimans impetitur ab omnibus transfixus scutum & baltheum, gladiū educere non potuit, succurrit inimicus ille Varrenus protegitq́; ab hostibus, in quem quū se hostes conuertissent, ipse vno interfecto in locum iniquum decidit, cui circunuēto succurrit Pulfius, atque ambo cōpluribus interfectis incolumes se in castra recipiunt. Fuit eidem Cæsari Scæua miles fortissimus qui pugna ad Dyrrhachium commissa vulnera accepit capite, humero, & fœmore, excussoq́; oculo traiectus, & scuto cxx telorum ictibus perforato, hostes pinde ac se dediturus esset accibat, subeuntibusq́; duobus, alterius humerum ense cecidit, alterum ore percussum vertit in fugam. De hoc quidem varia est fama: Quidam tradunt Cæsarem viri & de se & de repub. vt aiunt, ita meriti, eximia virtute permotum, qua commissi castelli portæ custodia prope sola seruata esset, pecuniariis eum donis ingentibus, & magnis honoribus cumulasse apud alios. Sceua idem duce absente cedentibusq́; comitibus, contra omnem Pompeii exercitum stetit, & clypeo e xx telorum ictibus transfixo, miris & incredibilibus rebus gestis, & commissi loci custodiam relinquens, suorum receptus amplexibus relatus occubuit, iacens quoq; victoribus terribilis ac stupendus qui tot eximias pugnas in Gallia Britanniáque fecerat, cōtra hostes semper inuictus, et à suis tandem ciuibus interfectus est. L. Siccius Dentatus tribunus plebis centies vicies præliatus, octies ex prouocatione vtroque exercitu inspectante victor, quadraginta quinque aduersas habuit cicatrices, in tergo nullā notam, spoliis ex hoste tricies & quater ceptis, quatuordecim ciuibus ex media, vt aiunt, morte raptis atque seruatis: nouem quin etiam imperatores qui opera eius vicerant prosecutus, hastis puris, faleris, torquibus, ciuicis coronis, aureis, muralibus, obsidionali vna, armillis atq; pharetris plurimis donatus insignis emicuit. M. Sergius post hunc duobus stipendiis primo aduer so corpore ter & vicies vulneratus, secundo dextram manum perdidit: quare postea sibi manum ferream fecit, & cum neutra pene manu idonea ad prœliādum valeret, vna die quater pugnauit & vicit, sinistra duobus equis eo insidente confossis, eáque religata prœliatus Cremonam obsidione exemit, Placentiamq́; tutatus duodena hostium castra in Gallia cepit, bis ab Hannibale captus, bis à vinculorum eius nexu profugit, cum xx mensibus quibus captiuitatis sortem perferebat, nullo momento sine compedibus fuerit & cathenis, omnibus asperrimis præliis, quæ tempestate illa Romani experti sunt insignitus donis militaribus, à Trasimeno, Trebia, Ticinóque coronas ciuicas retulit. Cannensi quoque prælio de quo refugisse eximium opus virtutis fuit, solus accepit coronam. Flaminio consule, quum eum Hannibal circuniacentium locorum vastatione in bellum excitasset, tantus vtrinque pugnandi ardor extitit vt grauissimum terræmotum qui tunc forte tam vehemens factus est vt vrbes diruisset, montes transtulisset, discidisset rupes, flumina retrorsum egisset, pugnantes omnino non

senserint. Aristomenem Messenum cccc Lacedæmoniorum occidisse proditum est, captum per cauernas latrinarum euasisse, angustias vulpium aditu secutum: iterum captũ, sopitis custodibus ad ignem aduolutum cum loro corpore excussisse: tertio captum Lacedæmonios pectus dissecuisse, hirsutumq́ cor ei repertum. In Britannia dum commilitones Cæsaris in paludem quendam locũ & aquosum incidissent irruissentque in eum innumeræ hostium copiæ, ac prælium spectante Cæsare fieret, quidam miles eius, nomine Scæuola, in medios irrupit, plurima strenuæ fortitudinis opera edens: solus enim immobili gradu persistẽs, mis sa vndique in eum telorũ infinita multitudine, quinq; militũ vnius diei pugnæ suffectura tela manu sua hostibus adegit, strictoq; gladio fortissimos quosq; hostium cateruatim affluentium incredibili dimicatione propulsans, tandem tragula & saxo ictus, versis in fugam hostibus commilitones reduxit incolumes, ipse verò egre cunctos euadens, in limosam se proripuit paludem, quam nunc natando, nunc pedibus commeando, vix tandẽ duabus loricis onustus amisso tra iecit scuto. Admirãte deinde Cęsare & magno cũ gaudio & clamore obuiũ excipiente, mœstus ille ante pedes Cæsaris procidit, amissiq; veniã scuti obsecrans, centurionatus honore donatus est. Cynegiri, Atheniensis militis gloria, magnis scriptorũ laudibus inclaruit. præter enim ingẽtes præliorum cædes quum fugientes hostes ad naues egisset, onustã nauem dextra manu tenuit, nec prius dimisit quàm manum amitteret: tunc quoq; amputata dextra, nauem cũ sinistra cõprehẽdit, quam & ipsam quum amisisset ad postremum morsu nauem detinuit, tantaq; denique in eo virtutem fuisse tradunt, vt non tot cædibus fatigatus, non ambabus manibus amissis victus, quin truncis etiam ad postremum & dẽtibus velut rabida quædam fera dimicauerit. Simili pertinacia in consectandis hostibus Atilius visus fertur, non Massiliensium, vt Lucanus inquit, sed Cæsaris miles, quemadmodum reliqui & quidem non incelebres auctores tradunt. Nauali nãq; apud Massiliã certamine quũ hostilem in puppim dextrã iniecisset, illa gladio amputata Massiliensium, nauim nihilominus ingressus læua tam diu retinuit, quousque hostes atroci vultu obterrens prostratis omnibus nauim victor occupauit, occupatamq́ profundo immersit, æquauitque Cynegiri factum, quod loquacissimæ Græciæ laudibus in cælum vsque sublatum est.

Emulatio gloriæ & ducum comparatio atque præstantia. Cap. XV.

NVnc vt gloriæ auidis præmissis ad summamque rerum aspirantibus honos reddatur, qui nobiliores duces quiq; inclyta suis facultatibus gesserint subnectemus. Verum quoniam in huiusmodi rerum summa spectari discutiq; maxime solent, rei militaris peritia, virtus, ingenia, mores, vires, & fortuna, potissimum in his superioris ætatis exterarum nostrarúmque gentium duces & reges aliquot prima fronte mutua inter se videntur comparatione quàm similes extitisse. Sic enim maiorum sententia freti, non sumus nescii solitum Romulo Theseum comparari, Camillum Bruto, Brutoq; Dionem, Numæ Lycurgum, Marcello Pelopidem, Fabio Periclem: Q. itẽ Maximo Iasonem Pheræũ, & Themisonem Themistocli, Aristidi Eumenem, Sertorio Simonidem, Lucullum: quanquam de hoc ipso ita scriptum inuenio, Bel-

licis in artibus, vt Aeschylus auctor est, quem huic comparabimus, quem huic opponemus, quis huius similis? quum Antiochum grauem philosophum scripsisse constet, Lucullum victoriam omnium quas vnquam sol viderit maximam ex hostibus retulisse. Exploratum est & Photionem quinquies & quadragies imperatoriam misisse dignitatem, quum ne semel comitiis interesset, sed semper absens & crearetur & accerseretur. Ex hoc igitur quantus ille dux fuerit facile coniici potest. In Alcibiade, cui flagrantissimum fuit ingenium, cōsilii plurimum, eloquentia singularis, corporis species præstans, præcipua potentia, virtus eximia, nobilitas, in re militari summum imperium & summa gloria, quicquid natura effingere possit, videtur experta. Constat enim inter omnes qui de eo memoriæ prodiderunt, nihil eo duce fuisse excellentius, quum pleraque hæc omnia animi, & corporis, & fortunæ commoda inter se in eo duce præcellentia certare videantur. Thrasybuli virtus si per se absque fortunæ numine pensitanda est, dubius sum an eum omnium primum posuerim: illud dubio procul, neminem huic præferendum censeo, fide, constantia, magnitudine animi, in patriam⁊ amore. Nam quod multi voluerunt paucique concessū ab vno tyranno patriam liberare, huic contigit vt à triginta oppressam tyrannis seruitute, in libertatem vindicaret. Iphicrates non tam cumulo & rerum gestarum magnitudine quàm disciplinæ militaris peritia nobilitatus est, & præcellentibus ducibus annumeratus. Eiusmodi enim dux fuit vt nō solum ætatis suæ cum primis comparandus, sed ne de maioribus quidem natu ei quisquam sit anteferendus: imperator enim & dux sæpe delectus, nusquam culpa rem male gessit, consilio semper inuictus, quo tantum excelluit vt multa in re militari noua quum inuenerit, inuenta plurima meliora reddiderit. Lysander Lacedæmonius magnam præclari ducis & imperatoris famam præsentibus & posteris reliquit, verum magis fœlicitate quàm virtute partam. Thymoleō Corinthius sine dubio magnus omnium iudicio hic habendus, nanque huic vni contigit quod nescio an vlli, vt & patriā à tyranno oppressam liberaret, & Syracusis quibus auxilio erat missus inde inueteratam seruitutem depelleret, totamq; Siciliam multos annos vexatam bello à barbarisque oppressam, suo aduentu in pristinum restitueret: & quum esset non simplici fortuna conflictatus, id quod difficilius putatur, multo sapientius secundam quàm aduersam pertulit fortunam. Agelinus rex, & contemptor superūm Mezentius, vtpote qui non solum hominum sed deorum sibi honores exposceret, in hac quoq; clarorum ducum concertatione quodam magno auctore numerandum sese offert, nec iniuria id quidē: nam si Nasoni accedimus,

Clarus erat sumptisque ferox Mezentius armis,
Et vel equo nullus, vel pede maior erat.

Legimus & Cyrum Græcorum maximis laudibus celebratum, quòd in expeditionem profectus, Aegyptum in suam deditionem redegerit & omnes quæ à Syriæ finibus ad mare vsque rubrum pertinent gentes nationésque subegerit. Epaminundæ quoque res strenue gestæ à plurimis omnium anteponuntur virtutibus. Thebas enim ante hūc ducem natum & post eiusdem interitum

perpetuò alieno paruisse imperio constat, ecótra eos quàmdiu ille præfuerit reipublicæ,caput fuisse totius Greciæ nemo inficias ibit.Ex quo sanè intelligi potest hunc vnum ducẽ pluris quàm nobilissimã ciuitatem suam fuisse, maximè quum eius mortem tanta præter seruitutem, Thebanorum iactura & perditio subsecuta sit,vt non amisisse ducem suum et columen, sed ipsi cum eo simul tũc funditus perijsse viderentur. Et quãquam Homerico præconio exploratum & notum sit, etiam illud Achillis & Hectoris mutuũ vitæ ac sanguinis certamen quod monomachiam appellant, & eam virtutem quæ supra nos est heroicam atque diuinam præ cæteris Hectorem habuisse neq; proinde videri mortalis ho minis filium esse sed dei,nõ inepte tamen,quum non homerica sed paterna illa commendatio fuerit,debet Achilles, Hectorem qui vicerit, & virium,& animi rerũmq; gestarũ præconio ac dignitate minor haberi,quam & ipsam in aurea capra ita scriptam offendes,Si cor,si vires,si bella requiris Achillis,Paucis expe diã Hectore maior erat.Videbis etiã Daretis Phrygii,Troiani scriptoris attestatione,maioris fortitudinis,& virtutis Achillẽ fuisse q̃ Hectorẽ.Achillem prætereà Iouis nepotẽ & Thetidis filium vult Homerus,cæteriq; sine cõtrouersia poëtæ,qui homines morum & virtutum præcellentia ,non solum deorum progeniem volunt, sed etiam deos fieri: quòd si eodem præcone, & sensu, & decoris festiuitate in cęlum tollatur Nestor, Atridas apud suos,fama claros,& motos fu rore Aiaces,& dolis & astu Vlyxem reddant, Milciadem Marathon, Themistoclem Thermopylæ prædicent , Homerúsque idem & Maro nedum Barbaris sed Latinis & Graijs ducibus præficiẽdo regem illum quo iustior alter,
Nec pietate fuit nec bello maior & armis,
quicquid denique aliarum gentium præclaræ laudis vsquam extat,in vnum si conferatur,profectò citra Romanos rerum dominos gentemq; togatam subsistet: quocirca sunt qui suo quodã iure Brennum animi magnitudine & rerum gestarum gloria extollendum putent,quòd Gallis Senonibus in militiam sumptis Romam mundi dominam armis inuaserit,in Romanos tanquam imbelles impetus fecerit,eósque sic strauerit vt non facile quispiam simile ruinam romanæ militię recenseret,etiam si Roma insuper incensa non foret: verùm vt vicerunt, sic victi sunt & ad internitionẽ Dolobella duce deleti vt nullus ex ea gente superfuerit qui incensam à se Romam gloriaretur. Neq; verò Hannibalis res gestæ obscuræ,neq; posteriores erunt:annis enim v. & xx. minor natus imperator factus,proximo trienio ille, viris armisq; nobilẽ & exercituũ seminarium bellatricem subegit Hispaniam, Saguntum potentissimã vrbem Romanis amicissimam,ac fœderatã expugnauit ac obsidione deleuit, tres exercitus maximos comparauit, altero in Hispania cũ Hasdrubale fratre relicto , altero in Aphricam misso,tertium in Italiam secum duxit:cum hoc exercitu Pyreneos mõtes saltusq; transgressus, velut fulmen quæq; obstantia proterens, ad vrendam Italiam deuastandáque festinat , nec nisi ferro & sanguine iter sibi præstruens , ad Alpes posteaquàm venit quæ Italiã à Gallia seiungunt,& quas nemo vnquam præter Herculem Graium ante eum transierat,alpinis Gallorũ quo minus tran siret quanquam resistentibus,ac tandem duro Marte depulsis,igne ac ferro diru

ptis

ptis rupibus,iuga illa aspera inuicta & inaccessa,ac frigore intractabilia ita mu nit,vt elephanti possent ire onerati,quę antea vnus homo inermis vix potuisset irrepere, quæ res ei & virtutis admirationem & immortalitatis fidem non paruam contulit : inde exercitum traducens, in Italiam peruenit : conflixit apud Ticinum cum P.Cornelio Scipione cos.eúmque saucium repulit,à filio pubelcente seruatum,Scipionis huius collegam Tyberium Lõgum,secũdum Probum, siue magis secundum Liuium Sempronium, apud Trebiam cum ingenti Romanorũ clade profligauit.Cum hoc apud Placētiam ęquo licet Marte pugnatum parique clade discessum, maior tamen Romanis quàm pro numero iactura fuit,vt inquit Liuius,qa equestris ordinis aliquot & tribuni militares & præfecti nonnulli ea dimicatione conciderunt. His tot prosperis ac lętis successibus elatus Hannibal,suæ fiduciæ plenus, ad spem propositi armauit animum , inde per Lygures Apenninum transiens petit Etruriam,quo itinere adeò graui oculorum morbo affectus est, vt in posterũ dextri oculi beneficio nunquam bene æque vsus est , hac tamen mala qua tũc detinebatur valetudine lectica deuectus est , C. Flaminiũ cos.ardentioris spiritus virum quàm res ipsa postularet, apud Trasimenum cum exercitu insidiis circumuentum occidit,neque multo post C. Centenium prætorem cum delecta manu saltus occupantem . Fuerunt autem hoc in loco qui in acie ceciderunt Romanorum xv.milia T.Liuii sententia de multis electa:aliorum namque aliter ,apud quosdam enim viginti milium numerum inuenio, hostium non nisi mille quingentis in prælio cæsis,& hæc alia romanæ reipub.pestis.Motis hinc castris in Apuliam ad Cannas quum peruenisset obuiamq; ei duo cõsules Claudius Teren. Varro,& Paulus Aemilius sese obtulissent, Varronem committẽdi prælii temerarium auctorem primum turpis fuga corripuit,nec fugientẽ hunc amplius quàm quinquaginta equites prosecuti sunt.Consulum alter prudẽs forti ac honesta morte procubuit, cum hoc quoque quæstores duo, tribuni militum vndeuiginti,consulares,prętores,atque ędilitii aliquot,senatores insuper octoginta desiderati sunt: reliquorũ numerus cæsorum ambigue traditus videtur: quod cõstat,xl.milia peditũ, equitum duo milia septingenti fuerunt: sunt qui hos legionarios tantũ pedites atque equites, aliorum ciuium ac sociorum parem quippe numerum esse afferant.Quum inde post aliquot dies Capuam, quam Cannas sibi fuisse percelebre est, reuertetetur,Q. Fabi.max.dictator romanus in agro ei falerno se obiecit . Hic locorum angustiis clausus,noctu sine aliquo detrimento exercitus se expediuit, Fabio cal lidissimo imperatori dedit verba. nanque obducta nocte, sarmẽta in cornibus iumẽtorum deligata incendit, eiúsque generis multitudinem magnam dissipatam immisit, quo repẽtino obiectu viso, tantum terrorem iniecit exercitui Romanorum vt egredi extra vallum sit ausus nemo.Post hæc nõ multo M. Minu tium Ruffum magistrum equitum pariter ac dictatorem imperio,dolo productum in prælium,fugauit.Tyberium Sempronium Gracchum iterum cos. in Lucanis absens in insidias subductũ sustulit . M. Claudiũ Marcellũ quinquies cõsulẽ apud Venusiam pari modo interfecit,cúmq; serò tãdem vt Capuã ipsam romana pressam obsidione liberaret,& ad tertium lapidẽ Anienémq; fluuium

castrameta

castrametatus portas vrbis accessisset intra cuius muros solus hostiũ emisit hastam, indignantes qui supererant tantũ illi licere Romani coss. obuiam egressi & in aciem vtrinq; deductis copiis parati ad prælium cum essent, illico grando cęli fragore demissa ex summa capitolii rupe maximo turbine vetorum in aduersa hostium ora, prohibuit: quod posteaquam bis tẽtatum accidisset, miraculo concussus Hannibal dixisse traditur, Romam capiẽdi tum sibi animũ deesse, tum fortunam: cumq; diu antea in Italia fuerit, nemo ei in acie restitisset, nemo aduersus eum post Cannensem pugnam in campo castra posuisset. His itaque ad vastitatem Italiæ gestis Scipio ille Aphricanus superior dum clades patriæ, cladibus in Aphrica vindicaret, hinc reuocare potuit & acerrimũ hostem, eum inquam à quo pater apud Ticinum fugatus fuerat ad bellum arcessere vincereque. Quo in bello vt valentior postea congrederetur, collatis iam signis, de legibus pacis colloquium fecit, conditiones quum haudquaquam conuenirent, tubæ cecinere, fit pugna & quidem nouissima, in qua nec melius instrui aciem, nec acrius potuisse pugnari, vt de victore victus, & de victo itidẽ victor ipse confessus est, vterq; ingens talium rerum æstimator, cessitque tandem Hannibal, adeo consternatus vt nunquam postea resurgeret, Scipioniq; præmium victoriæ Aphrica fuerit. Horum autem duorum qui non suæ modo ætatis, Liuio teste, maximi duces, sed omnis ante se memoriæ omnium gentium, cuilibet regum imperatorúmve pares, vel, vt Florus inquit, qui omnium antea & postea ducum clarissimi fuere, vter vtro sit prior habendus imperator, præter Scipionis cędes qui magnam partem sceleris humani extinxit atque perdidit, vt de seipso apud Ennium suum his verbis loquitur,

Si fas cædendo cælestia scandere cuiquam est
Mi soli cæli maxima porta patet,

hoc vnum dictum satis erit, quo intelligi possit quantus ille imperator fuerit. Si verũ est enim, quod nemo dubitat, vt Po. Ro. præ cæteris virtute bellica præsidentiã sibi vindicet Hannibalémq; constet potuisse eum superare, consequens videtur Scipionem tanto non solum hunc, verùm cæteros imperatores anteisse, quanto Po. Ro. Pœnusq; Hannibal rerum gestarum gloria antecellũt, quod nec tantus quidem hostis Hannibal ipse dissimulat. Apud Ephesum enim quò ambo conuenerant, altérque victus confugerat, alter ad Antiochum legatus & romanus orator accesserat, quum Hannibal digniorem deambulando locum primus arripuisset, idq; Aphricanus tam ęquo tulisset animo vt facile nulla cũ contentione ea fuerit ambulatio, habito postmodum de ducum præstãtia inter eos sermone, interrogantiq; Scipioni quis sibi ducum maximus videretur, eorũ omnium qui præcessissent quiq; ad id vsque temporis superstites fuissent, tum Pœnus, Philippi filium Macedonũmq; regem Alexandrum profectò primũ: quem item secundum sciscitanti, Epirotarum regem Pyrrhum subiecisse, tam illius quàm huius dicti rationem afferendo: exquirenti porrò quem tertiò præficeret, dubio procul seipsum, inquit: obortoq; risu, Aphricanũ tum adiecisse, Quàm maximi te faceres, quóve loco te dignum diceres Hannibal, si vti ego, superior euasisses? tum ille, Non solum ætatis huius, sed omnium superiorũ temporum, gentium,

gentium, ac nationum imperatoribus anteferendum iudicarem: quo quidem dicto nō obscurū est sane per Hannibalem innui, Scipionem velut inæstimabilem, cæterisq; ducibus & imperatoribus longe dissimilem anteponendum. Seuerus autem septimus, dux & imperator inclytus simili modo quum de primo principum loco sermo esset, Augustum Vespasianū, Titum, Traianum, Pium, Maximum magni præ cæteris fecit, reliquos fœmineos vel venenatos nominās: maxime in historiis Hannibalem, Marium, Camillum, & Q. Marium Coriolanum dilexit, summâque laude ac loco dignos censuit. Interrogatus porrò quid de vtroq; Aphricano sentiret, respondisse fertur, Fœlices illos fuisse magis quàm fortes, idque probare domesticam vitam, & iuuentutem quæ in vtroque minus speciosa domi fuisset. Non minus etiā laudis & gloriæ Scipioni Nasicæ in ocio & toga quàm in negocio et armis, vtiq; Scipioni maiores nostros tribuisse percelebre est. Ferunt & Antigonum interrogatum, quis ducum sibi optimus videretur, respōdisse, Pyrrhum si senesceret omnium suæ ætatis ducum sibi optimum videri: sed quanquam hic ætatis suæ ducibus duntaxat eum præferat, satis tamen constans, auctore Iustino, inter omnes auctores fama est, nullum nec eius nec superioris ætatis regem comparandum Pyrrho fuisse, raróque non inter reges tantū, verum etiam inter illustres viros, aut vitæ sanctioris aut iustitiæ probatioris visum, scientiam certe rei militaris in illo tantam fuisse, vt cum Lysimacho, Demetrio, Antigono, tantis regibus bella gesserit, & inuictus semper fuerit, Illyricorum quoq;, Siculorum, Romanorum, Carthaginensium bellis nunquam inferior, plerunque etiam victor extiterit: qui patriam certe suam angustam ignobilémque rerum gestarum fama & claritate nominis sui toto orbe illustrem reddiderit. Bellacissimum enim regum omnium vsque adeò fuisse constat, vt quum cæteri mortales pro gloria próque imperio, pro salute próque iniuriis pugnare soleant, hic pro voluptate pugnaret, neque hæc illi maior ex imperio, quàm de bello voluptas erat. Adde quòd militaribus artibus instructissimus ducendi exercitum, ordinandi acies, eligendi locum castris idoneum, conciliandi hominum animos, rei pace belloque efficacissimæ. Cæterum ad bellandum quærendásque victorias, quàm victoriarum præmia seruanda, vir quàm longe melior. Qui verò hanc ipsam palmam Alexandro Macedonum regi tribuunt, non inscite id quidem facere videntur, nec minimis rationibus inniti. Hic enim rex & imperator, parua manu vltra quàm credibile cuipiam videatur, peragrauit orbem, innumeras gentes fudit atque subegit. Vigesimum nanque ætatis annum agēs Macedonum rex declaratus, & ad bella promptus, vbi Macedoniam, Græciam, & Illyriæ partem ordine composuisset, vltra Hellespontum in Asiam trāsgressus, primo Darium Persarum regem maximum expugnat, mox Phrygia & Paphlagonia in ditionem redactis per angustas rupium dubiósq; aditus Ciliciā intrat, quæ ex improuiso exterrita victori paruit. Darius interea quingentorum milium instaurato exercitu, vel vt alii perhibent, ccc milia peditum & centum milia equitum in aciem producens inter arctas Ciliciæ rupium fauces commisso certamine victus ac fugatus terga celeri studio vertit, peditum octoginta milibus, equitum decem milibus cæsis, quadraginta milibus captis, direptis

direptis castris cum regia matre, vxore, ac tota familia, sobole etiam victor insignis. Hinc ad profectionem Damasci prouectus, ex proximis nationibus legati venere se suasque vrbes dedêres. Syria, Phœnices & Sydon cum maritimis insulis victori obtemperauerunt. Tyrum ferociter expugnatam & virtus & fortuna obtinendam dedit. Aliquamdiu obsessa Tenedos regi paruit, centum sex nauium classe deuicta Gaza, decem milibus hostium cæsis expugnata est. Victricibus armis cessit Aegyptus, & Cyrenæ ceruice flexere: ad Iouis Hammonis templum quem sibi patrem finxerat gentium domitor per arida & sole adusta vertit iter, vnde remeans, diuina stirpe se natum voluit credi haudquaquam mortali patre contentus. Reuersus vrbem condidit, quam ex suo nomine Alexandriam appellauit. Hinc aduersus Dariũ qui Arbelam ignobilem vicũ, sed Persica strage nobilitatum ingenti armorum copia venerat, deintegro arma conuertit, & paribus vtriusque partis & copiis & fortuna hic quoque victor, orientis sibi limen aperuit, ita vt proximæ gentes Persidis & Babylonij paterentur imperia. Per difficiles aditus æthereaq; iuga ad septentrionem conuersus, Parthos Hyrcanósque fregit. Caucasum montem ad montis extrema cum suis labore deductus, maréque Caspium cuncta sternendo subegit, ad flumen Tanaim & Scythas circumtulit signa, & in finibus Asię partem tenuit Europę, & Idaspen amnem. Porum Indorum maximum regem, quia armis contradicere ausus, terrioali prælio vicit: & quia victum se tam iniquo animo tulit, vt cibum vulneríq; remedia respueret, mori volens, magnitudine animi delectatus Alexander, in amicis habuit, & honoribus auctum regnare compulit. Multa præterea cũ aliquot regibus & exteris gentibus per Indorum longissimos tractus prælia gesta sunt, tantis illu irata victoriis siue Græcorum assertione contra Romanum nomen, Parthorum gloriæ fauentium, siue leuissimorum quorundam Gallorum, quos non veri studium, non fides veri, non denique Alexãdri amor vllus, sed Romanorum inuidia atque odium semper impulit, vt inuulgatum sit eum totum terrarũ orbem peragrasse, illiúsq; dominum fuisse: quę opinio quia quorundam mentes irrepsit minuenda omnino est, eóque maxime, quòd rerũ gestarum scriptores aliqui et quidem non incelebres videntur in hãc sententiã trahi. Primum itaque inter cæteros Annei Senecæ de Alexandro illud attingam, alter ius reiũ suarũ & loci huius et dicti, memoria licet polleret eximia, reor obliti, Agebat, inquit, infœlicẽ furor aliena vastãdi, & ad ignota mittebat. An tu putas sanum, qui à Græciæ primũ cladibus in qua eruditus est incipit, qui quod cui optimum est eripit? Lacedæmona seruire iubet, Athenas tacere non contentus, tot ciuitatum strage quas aut vicerat Philippus, aut interemerat, alias alio loco proiicit, & toto orbe arma circumfert, nec substitit vsquam lassa crudelitas, immanium ferarũ modo, quæ plusquam exigit fames mordet, iam in vnum regnum multa regna coniecit, iam Græci Persæq; eundem timent, iam etiam à Dario liberæ nationes iugum accipiunt. Hinc tum vltra oceanum solémque indignantur ab Herculis Liberiq; vestigiis victoriam flectere, ipsi naturæ vim parat, non ire ille vult, sed non potest stare, non aliter quàm in præceps deiecta podera quibus eundi est finis iacuisse: quod à tanto viro tamq; præclaro dictum miror. Nec minus

&

& illud Iustini, Vniuersum terrarum orbem vtrum sit mirabilius quia vicerit an aggredi ausus fuerit, incertum est. Nota enim hæc sint licet tamen illud in Ciuitate dei nec minus incognitum esse debet, Quantalibet autem fide rerũ vel iste vel Trogus, inquit, scripserint (addo his ego & quẽ diximus Senecam) quędam tamen illos fuisse mentitos fideliores literę ostendunt, quum non Romam quæ florere iam cœperat, aut Italiæ ex vllam, sed nec Germaniam, nec Britanniam nec Hispaniam, Galliam vel Aphricam per sese aut legatos vnquam adierit, nedum vicerit. Quid ergo forientem adiit orientémque vicit, vnani, Alexandri Epirensis regis & huius auunculi sententia, ex omnibus vinci facillimam mundi partem, quod sæpe alibi idem auctor ait: & vt Q. Curtii hunc eundem regem stilo nobilitantis verbis vtar, Ab Hellesponto vsque ad oceanum omnes gentes victoria emensus, vtq; in quæstionibus naturalibus inquit Seneca, Imperium ex angulo Thraciæ vsq; ad orientis terminos protulit. Quanquam quod constat, ante alias Carthagini infensus, se subacta Asia in Aphricam migraturum minaretur, & forte cogitaret inde ad Gades herculeas & Hispaniam traiecturum, ac porrò inde per Gallias secus Alpes & Italiam in Epirum atq; Macedoniam reuersurum, sicq; nondum alteram sortem adortus, excessit è vita, nec aliter, vt ille inquit, quàm Babylone sua Parthóq; veredus. Nam sibi libertas vnquam si redderet orbem Ludibrio sui ratus erat non vtile mundo Editus exemplum est. Et quamdiu fuit de hoc ipso quem modo diximus Alexandro & Philippo patre ac Macedonum rege inter doctissimos de vtriusque præstantia disceptatio non leuis, & quanquam magno se iudice quisq; et strenue anteactis tueri possit, Philippũ tamen virtute, viribus animi, magnificentia, fide, rerũ moderatione, rebus gestis & gloria superatum à filio, facilitate verò, humanitate, consiliorum prudẽtia, frugalitate, solertia, verborum denique ac orationis cultu Alexandro superiorem fuisse non dubium est. Et licet regum clarissimus teste Iustino sit Alexander, clariorem tamen, inquit Liuius, eum facit, quòd vnus fuit, quòd adolescens, quòd incremẽto rerum, nondum alteram fortunam expertus decessit. Philippum autem Alexandri patrem Theophrastus tradit non solum genere & dignitate regia sed etiam fortuna & moribus maiorem cæteris regibus moderatiorémque extitisse. Sunt qui hoc decus imperii Cn. Pompeio Magno ob res ab eo præ cæteris magnificentissime gestas deferendũ putent: maximum enim & splendidissimum fuit, quod Romanorum nemini antea contigit, quòd tertiũ è tertia vniuersi orbis parte triũphum duxit Nã licet tres ex hac vna parte triumpharint, ipse tamen primum ex Aphrica, secundum ex Europa, tertium hunc vltimum ex Asia ducens triũphum, quodam quasi modo visus est ex vniuerso ambitu orbis triumphasse. Ex quo autem genere gẽtium seorsum triumpharit ex his quæ subiiciemus licet agnoscere. Erant quippe regionum illarum nomina huiusmodi, Pontus, Armenia, Cappadocia, Paphlagonia, Media, Colchis, Hyberia insula, Albania, Syria, Mesopotamia. Præterea hi qui circa Phœniciã & Palęstinẽ incolunt Iudęi, Arabes. In oriẽtis etiã partibus, ac Cilicibus, & Isauris, Pyratis latronibúsq; superatis sui nominis inter Ciliciã & Isauriã cõdidit vrbẽ. Inter hęc trophæis etiã suis quę statuebat in pyrenæo annotatur oẽin

genta

genta septuaginta vii oppida ab Alpibus ad Hispaniæ vlterioris finem in deditionem à se redacta, ciuitates ferme noningentæ, pyraticæ naues cviii, capti principes pyratarum in triumpho ducti, Tygranes Armenus Tigranisque filius cum vxore filiaque ipsius regis, rex Iudæorum Aristobolus, Mithridatis soror cum liberis quinque, fusis, fugatis, occisis, in deditionem acceptis hominum centies vicies semel lxxx millibus. Nec huic quidem Cn. Pompeio ad hæc tanta tamque præclara facinora virtus aut ratio suadebat, sed insanus amor magnitudinis falsæ, quòd si modo vt in Hispaniam, modo in truces Lepidi motus & Alpina bella, modo in Sertoriana arma, modo ad colligendos pyratas, maria tot ac varia pacanda proficisceretur, causæ per eũ prætexebantur ad continendã potentiam. Quid illum ergo in Aphricam, quid in septentrionem, quid in Mithridatem & omnes Asiæ angulos traxit, nisi infinita cupido crescendi, quum sibi vni parum magnus videretur? Quid Cæsarem in sua facta pariter ac publica immisit nisi gloria, & eius ambitio, & nullius supra cæteros eminendi modus, quum vnum ante se Cæsarem ferre non posset? cuius econtrario si quispiam simili modo velit percensere res fortissimè gestas, ob quas Deus est à veteribus appellatus, immensum & infinitum quippiam aggrediatur necesse est. Huic enim primum bellum cum Heluetiis fuit Gallorum omnium fortissimis, quibus tantus nedum pugnãdi ardor, sed rabies erat vt patria profecti xvi eorum vrbibus vicisque cccc à se cõcrematis, ne quid his desiderii foret ex spe reuertendi vlterius, per Romanorum terras obstinati magis in omnẽ fortunã migrarent, quemadmodum antea Cymbri & Theutones, quibus non audacia, non fortitudine, vlla ex parte inferiores erant. Horum plane multitudo numerusque cæterarum gentium quæ auxilio illis exierant, in tabulis æneis, quæ in castris inuentę sunt, dictu mirabile, literis græcis inscriptus erat. Fuerant autem omnis generis hominum capita ccclxviii milia, ex quibus nonaginta & cẽtum bellacissimorum erant quos omnis quum apud Rhodanum fluuium obuiam Cæsar habuisset magno difficilique bello bis vicit, victosque ad deditionem coegit. Germanos etiam cum eorum animos fortilegarum vaticinia mulierum nõ committere prælium antè finerent quàm noua luna fulgeret, congredi fatius duxit trepidãtibus, quàm idoneum illis tempus expectantibus. Facto itaque in eorũ munitiones et tumulos impetu, non antè stimulare & incessere destitit, quàm ira deuicti pugnã capesserent. His in fugam versis quorum fertur numerus cccclx milia fuisse, Cęsar stadiis cccc adusque Rhenum persequẽs, cadaueribus, spoliisque refersit: cęsorum numerum lxxx milia fuisse perhibent. Inde confluentis Rheni bis difiunctissimas ripas ponte coniunxit, et primus Romanorum armis Germaniam inuasit, verùm Barbari syluas petere properarunt ac paludes non ausi certare quod pro victoria fuit. Hinc Ariouistum Germanorum insolentissimũ ducem vno prælio vicit ac expulit. Idẽ contra ferocissimos & bellacissimos Neruios & Atrebates qui densissimas incolunt syluas duxit exercitum. Vbi igitur in profundissimo nemore filios ac suppellectilem quàm procul ab hoste collocassent, cum lx milibus armatorũ contra Cæsarem repentinos fecerunt impetus, eùmque castra locantem prælióque abstinentem offenderunt, & verso in fugam equitatu

septem

septimā & duodecimam legionem circūuenientes, vniuersos trucidabant centuriones: quòd nisi Cæsar correpto scuto & his qui coram se præliabantur detentis, inter barbaros irruisset, ac subinde quodam ex tumulo decima legio per hostiles irrumpens acies periclitanti succurrisset, neminem euasurum incolumē liquet: ac virtute Cæsaris & audacia supra vires (vt dici solet) decertantes, haud tamen Neruios dare terga coëgerunt, verùm fortiter oppugnantes obtruncauerunt. Ex lx enim milibus, quingentos euasisse traditur. Hinc deditiones vrbium ad extremos vsque oceani terminos consecutæ. Adriatici eodem impetu fortunę profligati, ad quatuor milia cæsa, L. milia venundata. Cum Venetis qui ad oceanum terras incolebant nauale prælium & memorabile fuit, & hi quoq; victi & armis superati. Equitanorum qui ad defensionem cum finitimis coniurarant. Fuit & bellum ei cum Belgis vna cum Germanorum auxiliis, horum copiæ ad cclxxii milia lectissima numeratæ sunt, quibus repente è syluis erūpētibus, milites Cæsaris eos excipientes summa quidem arte obstando ad internitionem deleuere, quousque ad sua remeare compulissent. Domuit præter hos omnem Galliam quæ inter Alpes, flumen Rhodanum, Rhenumq; & oceanum est, & circuitu patet ad bis tricies centena milia passuum. In ea siquidem nec totum belligerans decennium octingenta viribus cœpit oppida, trecentos subiugauit populos, aduersus trecentas parum instructus myriades, centum quidem ferro cæsis, totidem vitæ reseruatas habuit captiuas: corpore, armis, spiritúque terribilem, nomine etiam quasi ad terrorem composito Vercingetricem Aluernum Gallorum regē fortuna multis sæpe ac magnis prælus atque conatibus retentata, post aliquot certamina horrida hinc inde vario discrimine gesta, in Alexia oppido vallo xi milibus passuū circunducto conclusit, donec ccxlvii miliū armatorum exercitu congesto, auxilio regis ferme tota Gallia surrexerat, & hi quoq; cæsi, fusi, fugati, qui potuere ad sua remearunt, Rex ipse nouissime in deditionem redactus, maximum & amplissimū victoriæ decus, deposito omni fastu supplex cum in castra venisset, ante Cæsaris genua faleris abiectis & armis, Habe, inquit, fortem virum, vir fortissime, vicisti. Inde quasi hic terrarum orbis non sufficeret, alterum cogitauit, & in Britanniam transuectus, cui ne nomen quidem Romanorum antea cognitū erat, & de qua nō parua etiā inter scriptores & historicos contētio est, cum eā non re sed verbo solū ac nomine fictam nusquā extare contendāt, subiugare adortus est, huiusq; facinoris audacia magnā illi gloriam peperit. Primus nanq; occiduū classe ingressus oceanum perq; atlanticum pelagus ad belligerandū transportans exercitū annauigare cœpit, mira celeritate trāsuectus armaq; & obsides accepit à trepidis: & vlterius isset, ni improbā classem naufragio castigasset oceanus. Reuersus igitur in Galliā, classe maiore, auctisq; admodum copiis in eundē rursus oceanum eosdē Britannos subsecutus est, qui tādem expugnati cū regibus, victoris iugo ceruicem flexere. Contentus his, non enim prouinciæ sed nomini studebatur, cū maiore q̄ prius præda reuectus est. Triūphauit quater, vt testes fere omnes auctores sunt, vt certiores, quinquies. Primus triūphus fuit de Gallia atque hac ipsa Britannia, isq; omniū clarissimus. Secūdus de Aegypto, tertius de Pharnace & Ponto, quartus de Iuba & Aphrica, quintus

de Hispania. Ego verò adderem sextum de Massilia, nisi quia forsitan iste trium phus sub gallico cótinetur: nam de Massilia illum triumphasse, haudquaquam est dubium cuipiam qui acerrimam illam Ciceronis de Cæsare loquentis querimoniam in libris Officiorum legerunt, Vexatis, inquit, ac perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi imperii portari in triumpho Massiliam vidimus, & ex ea vrbe triumphari sine qua nostri imperatores ex trásalpinis bellis triumpharunt. Prælia denique plura gessit quàm recensere quispiam possit. Huius inquam ductu, vt ab illustribus quibusdam traditum est auctoribus vndecies centies triginta & duo milia, vel vt ab aliis, vndecies centena nonaginta milia hostium cæsa sunt, signis collatis bis & quinquagies, vel vt alii, quinquagies tátum dimicauit, M. Marcellum solus transgressus qui nouies & tricies, vel vt alii atque alii, quadragies nouies pari penè modo fuerat præliatus. Quid cętera eius gesta prosequar? His tot bellis exactis, tot laboribus exantlatis, quos nedum pati, sed scribere, sed legere, sed audire difficile est, victor Cæsar Romam rediit, vrbémque vacuam ingressus, dictatorem se fecit, negatámque pecuniam ex ærario publico fractis foribus inuasit: postea Pompeium insecutus, infinitas eius copias cápis Pharsalicis fugauit. Inde victo, & fugato in Aegyptum Pompeio, cum Alexandrinis terra marique ingens bellorum ei negocium fuit, demũ ab sumpto fluctibus rege, victor Cęsar Cleopatram gentis reginam relinquens, per Syriam profectus, restituto in regnum minoris Armeniæ Deiotaro, Pharnacem bello victũ Ponti regno priuat. Inde tenuit Aphricam, & post aliquot clarissima bella victoria gesta, tres duces partis diuersæ Scipionem, Iubam regem, & Labienum prostrauit. Cato Vticensis vltro repetitum gladio pectus traiecit. Victor ad Italiá Cæsar redit, mox ad Hispanias conuersus, apud Mundam ancipiti euẽtu Cn. & Sextum Magni filios expugnat, xxx milibus Pompeianorum cæsis, obtruncato Cneo. Quantum autem his bellis romani sanguinis fuderit, noluit annotari. Ad summum Vestę pontifex creatus relatúsque est in numerum deorum, nõ modo principum auctoritate, sed opinione etiam populari. Nam ludis quos ibi Augustus Cæsar hæres eius instituit, crinita stella septé continuis diebus circa vndecimam horam lucis effulsit, persuasúmque credulæ plebi Cæsaris esse animam in cælum transmissi. Huius stellę & Virg. poëta meminit in Bucolico carmine, & simulacrum ipsum Cæsaris indicio est, cuius in vertice stella est. Post hæc Numidici lapidis columna in eodem loco posita, xx pedum altitudine, Parenti patriæ inscriptione addita, ad quam sacrificare, & vouere, & iurare per Cæsarem diutius obseruatũ est. Sed clari sint licet illi quos antè diximus, clarus Scipio cuius consilio atque virtute Hannibal in Aphricam decedere coactus est, ornetur & alter Scipio Aphricanus qui duas potentissimas vrbes imperio romano infestissimas, Carthaginem, Numantiámque deleuit, habeatur vir egregius, L. Paulus ille cuius currum rex potétissimus quondá & nobilissimus Perses honestauit, sit æterna gloria Marius, qui bis Italiam obsidione et metu seruitutis liberauit, miris tollatur in cælum laudibus, cui cum vel dictatoribus vel coss. Macedonũ rege Alexandro in Italiam traiecturo erat dimicandũ, M. dico Valerium Coruũ, Caium Martium Rutilium, Caiũ Sulpitiũ, T. Manlium Torquatum, Q. P. Philonẽ, L. Papyrium

Papyrium cursorem, Q. Fabium Maximum, duos Decios, L. Voluminum, M. Coruum lõga belli experiẽtia Philopœmenem celebret, anteponatur omnibus Pompeius, cuius res gestæ atque virtutes iisdem quibus solis regionibus, cursu ac terminis continentur, Iulius tamen Cęsar in rebus bellicis, nec illis, nec his profectò, nec vlli hominum secundus fuisse memorabitur. Ita nanque de eo per Eutropium scriptum est, Vir quo nemo vnquam bellis magis emicuit. De huius etiam bellica virtute atq; præstantia etsi abunde sit dictum, non est tamẽ omittendum aliud Ciceronis testimonium, quod vulgatissimum omnibusq; notissimum sit, tamen & clarissimum est simulq; verissimum, Soleo sæpe, inquit, ante oculos ponere, idque libenter crebris vsurpare sermonibus, omnes nostrorũ imperatorum, omnes exterarum gentium potentissimorumq; populorum, omnes regum clarissimorum res gestas, nec contentionum magnitudine, nec numero præliorum, nec varietate regionum, nec celeritate conficiendi, nec dissimilitudine bellorum posse conferri, nec verò disiunctissimas terras citius passibus cuiusquam iam potuisse peragrari, quàm tuis non dicam cursibus, sed victoriis illustratæ sunt. Neq; vt alibi idem Cicero inquit, si tuę res gestę cæterorum laudibus obscuritatem attulerint, idcirco Cn. Pompeii memoriam amisimus, quantum nomen ipsius fuerit, quantę opes, quanta in omni genere bellorum gloria, quanti honores Po. Ro. quanti senatus, quanti tui, quis ignorat? tanto ille superiores vicerat gloria, quanto tu omnibus pręstitisti. Itaq; Cn. Pompeii bella, victorias, triumphos, consulatus admirantes numerabimus, tuos enumerare non possumus. Et quoniam in quo maxime constet hæc ducum excellentia immẽsæ quæstionis esse solet, Plutarchus tertius eòdẽ clarissimus testis accedat, Summorũ, inquit, virorũ & clarissimorum ducum neminem huic bellatori imperatori præponendum censeas. Nam si quis Fabios, Scipiones, Metellos, & ætatis suę, & paulò superioris duces, Syllam, Marium, vtrũq; Lucullum, & ipsum denique Pompeium, cuius omnimoda in re militari virtus & gloria ad cælum vsque perfloruit, comparandos duxerit, eos profectò Cęsaris gesta superant. Quòd si præter hos alios quoque quosdam intueri libet, Tarquinium Superbum, Regulum, Fabricium, Curium, atq; Camillum, Oratio Flacco quarto etiã grauissimo teste, micat inter omnes sidus, velut inter ignes luna minores. Ouidius quoque ad hæc, nec spernendus, nec subticendus auctor in fastis, Magne tuum nomen rerum est mensura tuarũ, Sed qui te vicit nomine maior erat. Denique Solini vltimi testis verbo fretus, vt omnes huius imper. laudes compelẽtar, quantum inter mi'ites Sicinius aut Sergius, tantum inter duces, immo vt verius dicam, inter homines omnes Cæsar dictator enituit. Catonum deinde si nobis inter maximos duces sermo habendus, impari dus profectò, & inter hos duos Cæsarem & Pompeium incessens erit Vticensis ille, ciuili se bello inserens: huic enim obuium non alium quempiam assignauerim. Altius certe nemo progredi potuit, quàm qui simul in illa reipub. trepidatione contra vtrũq; se sustulerit, & aliis cæsarianas opes, aliis pompeianas sibi vouentibus vtrosq; contempserit, prouocauerit'q;, ac ostẽderit esse alias reipub. partes. Eleganter & compositè etiam Crispus Salustius cõmemorat, illam rempub. non habuisse quẽpiam virtute magnum, sed memoria sua ingenti virtute & di-

uersis moribus fuisse duos magnos & præclaros viros, M. Catonem & C. Cæsarem: alterũ seuerum, clementem alterum: constantem illum, hunc facilem: illum nihil largientẽ, hunc affluentem copiis omnibus. In huius etiam laudibus posuit, quòd sibi magnũ imperium, exercitum, bellum nouum exoptabat, vbi virtus enitescere posset. Ita sidebat in votis virorũ virtute magnorum, vt exercitaret in bellum miseras gentes, & flagello agitaret Bellona sanguineo, vt esset vbi virtus eorum enitesceret. In alterius autẽ commendatione si animo complecti volueris eius imaginem, animaduertes Atridem Priamũq;, & sæuũ ambobus Achillem: vtrunq; enim improbãs hãc verã de vtroq; tulit sententiam, ait enim, si se Pompeius vicerit exulaturum, si Cæsar moriturũ: quod cum victore Cæsare mature pararet, admirari libet illius vltimum vulnus, ac nobile lætum, per quod, vt Seneca inquit, libertas amisit animã, vtq; omnem denique viri & ducis huius dignitatem in vnum coëgerim pariter & gloriam, alterius romanæ scriptoris historiæ sententia fretus, Si veris magna paratur Fama bonis, et si successu nuda remoto Inspicitur virtus, quicquid laudamus in vllo Maiorũ fortuna fuit: quis Marte secundo, Quis meruit tantũ populorum sanguine nomen? Hunc ego per Syrtes, Libyæq; extrema triũphum Ducere maluerim, quàm ter capitolia curru Scandere Pompeii, q̃ frangere colla Iugurthæ. Ecce parens verus patriæ, dignissimus aris Roma tuis, per quem nunquàm iurare pudebit, Et quem si steteris vnquam ceruice soluta, Nunc olim factura deum. Alterius & primi Catonis illius Porcii, domi, foris & militiæ, laudum plena sunt omnia. Egregium enim & summum præter sapientiæ romẽ in qua nulli mortalium cessisse creditum est, magna hic & ingenti literarum illius temporis peritia ac eloquentiæ claritate fuit: nõdum enim latinæ linguæ splendor ad summũ & vltimum dignitatis suę culmẽ ascenderat, quod sub Cicerone factum vult Seneca. Censura & triumpho simili modo cæteris nec inferior, præceptis omniũ rerũ expetedarũ ac seorsũ rei militaris datis generi romano. Inter prima verò agri colendi illius æui confessione sine æmulo agricola optimus fuit, & quæstor fortissimus, iustissimus prętor, tribunus militũ præcellẽs. Tres quoq; res in homine summas præstitisse legit, vt optimus orator, optimus senator, & optimus imperator existimatus sit, quas omnes etsi non prius, attamẽ clarius fulsisse in Scipione Aemiliano nõ dubiũ est. Sũma etiã præter illa quę diximus virtus Catonis Celtiberorũ bello fuit, q ppe qui plura se oppida cepisse q̃ in Hispania dies egisse cõmemorat, eáque haud sanè iactantia est, si re vera quadringenta fuere. Fuit, vt fertur, summa quędã inter Cęsarẽ, et M. Antonium comparatio: nam cum ludis relaxandi animi gratia ambo persæpe occuparentur, vt aleis, aut perdicum, vel Gallorum certamine, & aliorum animantium, semper ab Antonio abisse victorem eum constat: vnde non ab re quidam ex consuetis augurio sæpenumero monuisse eum his verbis vsus est, Quid rei est tibi Antoni cum illo adolescente? Cæsarem indicans, fugæ ipsum: clarior enim licet sis, & seuerior, dignitate plurimũ domineris, bellisq; magis insudaueris, & plurimarum rerũ vsu excellas, tuus tamen genius tuũmq; fatum huius genium fatúmque reformidat: tuáque fortuna in seipsa permagna præclaráque licet sit, illius tamen fortunæ vsquequaq; blanditur. Hærent in superioris

Aphricani

Aphricani dicto vii C. Marii cõsulatus, immo reuera non sæpe, sed vnus, quum cæteros præter vnum minus acceperit, sed rapuerit. Inhærent & duo speciosissimi triumphi. Nam quum apud Numantiam sub eo duce equestri stipendio mereret, & forte vt fit inter cœnandum quidam Scipionem interrogasset, si quid illi accidisset, quẽ nam respub. æque magnum habitura esset imperatorem, respiciens se supra ipsum Marium cubantem, Vel hunc dixit: quo dicto perfectissima virtus maximam orientem virtutem videritne an certius acciderit perpēdi vix potest. Illa nimirũ cœna militaris speciosissimas tota in vrbe futuras cœnas Mario ominata est. Quum enim post Aphricam subactã & Iugurtham regem ante currum ductum, Theutonicorum exercitum deletum per Marium constet, ac porrò cc milia Cymbrorum cæsa, lxxx per eum capta cum duce Hermodo in initio noctis nuncium retulisset, nemo fuit qui non illi tanquam diis immortalibus apud sacra mensæ suæ libauerit. Subit in hac reputatione M. Claudius Marcellus qui primus Hannibalem vinci posse docuit, ingentis ardentisq; animi vir, bellator acerrimus vnus ex paucis, inq; omni clarus historia, sed imprimus Virgiliano carmine nobilis: sic enim de hoc loquens ait, Aspice vt insignis spoliis Marcellus opimis ingreditur, Victórque viros supereminet omnes. Plura quidem viri huius & ducis in laudem dici poterant, plus autem haudquaquã. Quid est enim homini, et quid esse potest amplius quàm omnes excellere? quanquam id Virgilius non tam veri studio dixerit, quàm laudandi illum alterũ gratia qui hunc ibi sequitur Marcellum, Octauiæ sororis Augusti filium: multos enim iste, sed omnes haud dubie nõ excellit. Non indignabuntur superiores romanorum, exterarũ gentium præter Hannibalem duces, si inter eorum eximium fulgorem Q. Fabius Maxi. se iterum immiscuerit, tũ quòd romani generis prudentissimus habitus est (nondum enim Cato Censorius famæ huius primum locum præoccupauerat) tum quòd huic ipsi Cato idem apud Ciceronem clarum magnæ sapientiæ ac virtutis testimonium præbet. Apprime autem honestatus est illo Ennii carmine notissimo, Vnus homo nobis cunctãdo restituit rem. Non hic rumores ponebat ante salutem. Ergo pósque magisq; viri nunc gloria claret. Nota sunt reliqua quibus hoc famæ decus Maximique cognomen iure sibi debitum, etiam si ab eo ortũ, esse censeri posset. Et quanquã huius viri plura con silia q̃ prælia memorentur, nõ desunt tamen prælia & ad æquandã aui gloriam Fabii Maxi. Rutiliani qui haud dubie victoriarũ numero & magnitudine prægliorũ superior fuit. Vnum hostẽ Hannibalẽ, quem mora & patientia fregit, satis esse vult Liuius, inter romani ducis laudes magnum hostis et singulare præconium. Q. etiã Catullũ in hoc summorũ imperatorũ numero & præcellẽtia po. rovoce sua ad sidera vsq; produxit. Nam quũ ab eo pro rostris interrogaretur, si in vno Põpeio Magno omnia reponere pseuerarēt, assumpto illo subiti casus incursu, in quo spẽ esset habiturus, summo cõsensu acclamauit, In te, iudicioq; tali Magnũ Pompeium cũ omnibus ornamentis quę paulò ante retulimus duarum syllabarũ spacio inclusum, Catullo æquauit. Merito etiam huic cõmemorationi præcipuũ L. Marius, insũtati decoris exemplum adiicitur, quem equitẽ romanum duo exercitus, P. & Cn. Scipionum interitu, victóriaque Hannibalis la-

cerati ducem legerunt, quo tempore salus eorum in vltimas angustias deducta nulli ambitioni locum relinquebat. Adiicietur & aliud pulcherrimum maximarum optimarumq; rerum L. Metelli vnicum exẽplum, pontificis imprimis, bis deinde consulis, dictatoris, magistri equitum, agris diuidendis viginti duûm viri, summi senatoris, oratoris optimi, primarii bellatoris, imperatoris fortissimi, sapientissimi denique & ditissimi, clarissimiq; in vrbe sua ciuis, quæ sibi simul soli contigisse nec vlli alteri ab vrbe condita, satis constans opinio est. Alterum L. Syllam qui fœlicitatis nomen asserendum sibi putauit, neq; laudare, neque vituperare quisquam satis digne potest. Dum enim quærit victorias, Scipionem se popu. ro. quum exercet sæuitiam, Hannibalem repræsentat. Augustus etiam rarissimum virtutis ornamentum se inter strenuissimos fœlicissimósque duces & principes digne quidem enumerandum tradit. Decimum enim & septimum annum agens, comparatis exercitibus, Hyrcio & Pansa coss. aduersus Marcum Antonium & Decium Brutum tunc Mutinæ obsidentem pro præto re missus, primo licet conflictu parũ prospere gesto, interempto Pansa, & secundo prælio exanimato Hyrcio, ferox iuuenis superstes deinctum fugauit Antonium, Romamq; reuersus senatui se inuisum quum videret, aduersus ingratissimos ciues cum Lepido et Antonio se coniunxit, vbi cos. creatus, relicto Lepido cum Marco Antonio, interfectores Cæsaris Cassiũ & Brutum insecutus in Græciam, tenuit Emathiam, postremo vi et armis superati parricidę, inter tres viros tripartito imperio, Asiam tenuit Antonius, Lepidus Aphricã, Octauianus Europam. Hæc inter L. Antonius cos. M. Antonii frater vrbem hostiliter inuasit, imperiosum iuuenem oppressurus, quem prælio victum ac fugatũ Perusiæ obsessum, impellente fame, viribus suis Octauianus succũbere coegit. Inde Sextum Pomp. Magni filium, qui infestatione pyratica vndique maria terrore cõpleuerat trecentarum nauium classe toto mari dispersa, expugnatum reddidit, in fugam versum, eodẽmq; successu cum Lepido qui ex Aphrica multitudine armatorum venerat occasione data in Sicilia conflixere, ibique victor misere vitam implorãti remisit. Ad Adriaticum littus profectus, Illyricos, Liburnos, Dalmatas vincere maturauit: ad Actium deinde Græcię promontorium, vbi cum regina Cleopatra ducentarum nauium classe M. Antonius venerat armis petiturus Italiam, ad summum cladis terrestri naualique prælio certatum est: denique Augusto victore Antonius cum regina, infausta vela in Aegyptum dedere. Octauianus eum insecutus penes ipsum Pharũ deleuit. Victor ad Italiam profectus bis ouans, post Philippense, rursus post Siculum bellum, de Dalmatia siue Illyria, deq; ad Actium victoria & Alexandrina triplici curruli triumpho continuoq; triduo vrbem introiit, clauso Iano, pacis indicio. Cæterũm diutius quiescere non potuit, rebellione gentiũ concitus. Recluso igitur Iano ad Hispanias extremáque oceani littora traductus, ad Cantabros & Astures, sub iugo romano ceruices reflectere coëgit, et totam peruagatus prouinciam, terrore armorum docuit seruare mãdata. Sarmatæ simul & Parthi qui inter septentrionem & ortum solis terras incolunt, ad Augustum se ad obsequia paratos miserunt. Tigranem in Syria à Cæsaris Augusti legato victũ pœnituit defecisse. Ad ori-

entem

entem deinde per legatos omnibus pacatis,ex occiduo littore & Hispania Romam reuectus Ianum deintegro clausit, quem paulò pòst reserare opportunum fuit,indéque ad arcticum polum ire coactus, vbi ferocissimæ gentes cōtrà facere ausæ erant,ideoq; Vindelicos,Salassos,Germanos,Marcomanos, Sueuos, Sicambros,& quicquid citra vltraq; Rhenum,Danubiumve Barbaria efferà spe ĉtat sic perdomuit,vt enixè paterentur imperia. Ad meridiem conuersus,Getulos vicit,& Garamantes, & Marmaridas, & quicquid ad austrum pacādum restabat cōposuit. Nec est de reliquis prouincijs aliqua præter Aphricā & Sardiniam, quā non ille adierit,sine exemplo rerū potitus,totq; demū subactis,Romæ quum esset, terra mariq; pace parta, Ianum Quiritum tertio firmauit, & perpetuus dictator ac patriæ pater factus est.fœlicissimus omniū principum,necdum aliorū sed suo etiam iudicio habitus est. Nam quum nepotem in militiam destinaret,à dijs optauit vt illi fortitudinem Scipionis,beneuolentiam Pompeij,suique ipsius fortunam darent, veluti sibiipsi permaximum opus fuisse fortunam diceret. Præter ipsius fortunam,similem denique ei ducem vt nulla vnquā tempora tulerunt,sic nulla forent,po.ro. sententiæ si credimus, grauissimique poëtæ Flacci dicentis,

Præsenti tibi maturos largimur honores,
Iurandasq; tuum per nomen ponimus aras,
Nil oriturum alias,nil ortum tale fatentes,
Sed tuus hic populus sapiens & iustus in vno,
Te nostris ducibus,te graiis anteferendo.

Hæc de ducū prǣstantia superioris æui pauca quędā attigisse sat sit,Nino,Libero,Castore,Polluce Herculeq; deinde Hercule omissis:ea enim eos singulari amplitudine fuisse singuli fatentur, vt omnium quæ memoria hominū complexa est res gestas superare videantur. Quisquis vérò tantorum clarissimorum quos diximus ducum & imperatorum rebus gestis acta recentia comparanda cōtumaci ac proterua obstinatione duxerit , à vetustatis veritatisq; omnis cognitione alienus sit necesse est.Ego enim hanc ducū præcellentiam nostris & temporibus et ducibus deferendā maxime cuperē,sed vafra & callida maiorū nostrorū consilia, admirabilemq; illam & incredibilem ac pene diuinam rerum militarium gloriam animo mecum ipse voluens,velut æquus arbiter omni vtrinque affectu vacuus,cui iure quodam suo comparanda sint inuenio neminē. Cæterum,strenuissime dux, Sigismunde Pandulphe,quum fiat inter claros et illustres viros,vt persæpe solet,non iniocunda superstitum concertatio ducum , qui rei militaris peritia,qui armorum exercitatione, qui præliorum numero , qui nationum ac hostium varietate,qui probitate,qui prudentia, grauitate,fide,constantia,animi magnitudine,celeritate, cæterisq; præclaris monumentis & imperatorijs virtutibus digniores censeantur,maioribúsque illis propius videantur accedere,alijq; alios quosque nostræ ætatis in medium vnúmque locum conferant,semper cæteris te demq; sine controuersia probabilibus adducti rationibus nō solum prǣferunt,sed summos quoque & maximos,rerúmque huiuscemodi gnaros hominesac aliorum omnium mortalium fama celebres,secum in eandem sententiam trahunt:

trahunt: quanquam hoc minime dubium esse debeat, sed luce clarius, cuiuis recte rerum tuarum cumulū recensenti, quum solus laceram et infractam tot bellorum incendiis hactenus Italiam atque ruinam extremam minitantem, humeris tuis velut Atlas cælum, ne in se ipsam funditus tota collaberetur, in auxilia hinc inde accitus ipse sustuleris. Nota quin ita etiam sunt illa, quæ hoc aspero & difficili temporum curriculo, pro clarissimo imperatore Francisco Sphortia in eius tutelam aduersus Eugenium, Pontificem Maximum, quæ pro Eugenio aduersus hunc ipsum strenuissimum ducem, quæ pro illustrissimo Taraconensium rege Alfonso, quæ pro Insubrium, Genuensiumq; bellicosissimo duce Philippo Maria, quæ denique ab vtriusque superi atq; inferi maris littore pro Florentinorum, Venetorumq; ac Senensium, potentissimarum rerum publicarum amplitudine, splēdore ac gloria, virtute animi, aut dextræ robore passim & vbique cōgrediendo, audendo, agendo perpessus es, vt omnibus non solum nostris, sed exteris nationibus, et remotissimis populis inter excellentissimos ac probatissimos imperatores, qui bellicosissimi & strenua manu docti sint, iuxta Homerum, tradere equos pugnæ peditumq; furoribus vti, ipse primus facile videare.

Pœnæ desertorum, & militum animaduersio varia, ducibus non obtemperantium, Cap. XVI.

IN eos verò qui ducis aut legis minus obtemperassent arbitrio, varia dissimilisq; animaduersio procedebat. Nam alii in fortuna, infamia alii, atque alii in sanguine lędebātur: & quoniam acerbitas vlciscendi plerunque malefícii, pœnarúmq; formido, bene atque caute viuendi disciplina est, violatæ fidei quā semper maiores nostri maximi fecere sumemus initia. Historia de Metio Suffetio Albano nobis ignota non est, quoniam pactum atq; condictum cum Tullo rege po. ro. perfide ruperat, binis quadrigis euinctus in diuersa nitentibus laceratus est: nouum sane atque asperum supplicii genus. Dissectum enim antea fuisse apud Romanos, neminem equidem neque legi, neq; audiui. Et quoniam nihil videri potest efferacius, nihil ab hominis ingenio diuersius, quàm quòd mēbra & artus breuissimo laniatu distrahantur, restat vt quod de sectione partitionéque corporis inhumanissimum visum est, rationem breuibus reddamus. Omnibus quidem virtutū generibus exercendis colendisq; po. ro. è parua origine ad tantæ amplitudinis instar emicuit, sed omnium maxime atque præcipue fidem coluit sanctámque habuit tam priuatim quàm publice. Sic consules, clarissimos viros, hostibus confirmandæ fidei publicæ causa dedit: sic cliētem in fidem acceptū cariorem haberi quàm propinquos, tuendumq; esse contra cognatos censuit, neque peius vllum facinus existimatum est, quàm si cui probaretur clientem diuisum habuisse. Hanc autem fidem maiores in officiorum militarium vicibus, vsu atq; commercio maxime sanxerūt, quòd aliter totius rei militaris disciplinę neruos adimi putarent, si hominum perfidia sine immani & horrenda pœna eluderet: in aliis constat, nulli gentium mitiores pœnas placuisse. Sic Aurelius Cotta cos. quum ad opus equites necessitate cogente iussisset accedere eorúmque pars detrectasset imperium, questus apud censores effecit vt à patribus notarentur, deinde obtinuit ne eis propterea æra procederent, quos quia stipendium menstruale vel annuum

ignomi

ignominiæ causa adimebatur,dirutos ære appellabant antiqui,quòd æs dirue-batur in fiscum,non in militis sacculum. Artaxerxes Arbacem quendam, medium hominem,qui in prælio ad Cyrum defecerat ac rursus eo mortuo rebellarat,quum eum ignauiæ non proditionis neque simultatis reum statuens cõdem nasset, iussit nudum scortum impositũ ceruicibus diem totum in foro circunferre. Alterius verò quòd ad defectionem duos quoque ex hostibus se aditurum pollicitus in mẽdacio deprehensus esset,linguã tribus clauis affigi iussit. Quum Hannibal Pœnus cum exercitu in Italia esset,& aliquot pugnas po.ro. aduersus pugnasset,primi totius Italiæ Brutii ad Hannibalem desciuerũt,id romani ægrè passi posteaquam Hannibal Italia decessit superatique Pœni sunt, Brutios igno miniæ causa non milites scribebant nec pro sociis habebãt , sed magistratibus in prouincias euntibus parère & præministrare seruorum vice iusserunt: itaq; hi sequebantur magistratus tanquam in scenicis fabulis qui dicebantur lorarii, aut quos erant iussi vinciebant,aut verberabant. Appii Claudii sententia senatusq; consultum omnes qui à Pyrrho rege Epirotarum capti,& postea ab eo vltro remissi erant, decreuit vt ex his qui equo meruissent peditum numero militarent: qui pedites,funditorum auxiliis adscriberentur, néve eorum cuipiam ad pristinum tandem militię ordinem liceret redire, nisi bina quisque spolia ex hostibus reportaret. Fuit & antiquis quoq; animaduersio militaris, iubere ignominiæ causa militi venam solui & sanguinem mitti: cuius rei rationem etsi in veterum libris haudquaquam potuerunt inuenire,hoc tamen pòst factum opinati in militibus stupentis animi & à naturali habitu declinantis,vt non tam pœna quam medicina videretur, postea tamen ob pleraque alia delicta id factum esse credunt per consuetudinem , quasi minus sani viderentur omnes qui contra officium deliquissent. Crassus is qui à Sempronio Asellione & à plerisq; aliis historiæ romanæ scriptoribus traditur habuisse quinque rerum bonarum maxima & præcipua,quòd ditissimus,quòd eloquentissimus,quòd nobilissimus, q iureconsultissimus, quòd pontifex maximus esset,cum consulatu obtineret Asiam prouinciam & circũsidere & oppugnare Leucas pararet opusq; esset firma & procera trabe qua arietem faceret quo oppidanorum muri quaterentur,scripsit ad magistrum græcum,maiorem Atheniensium sociorum,amicorum po.ro.vt ex malis duobus quos apud eos viderat maiorẽ et mittere procuraret: tunc magister græcus cõperto quamobrem malum desideraret, non vti iusserat maiorem,sed quem magis esse idoneum aptiorẽmq; faciendo arieti faciliorẽmque portatu existimabat,minorem misit. Crassus eum vocari iussit,& quum interrogasset cur non quod iusserat misisset , causis rationibúsque quas dictabat spretis,vestimẽta detrahi iussit virgísque cecidit, corrumpi atque solui ratus omne officiũ imperantis, si quis ad id quod facere iussus est, non obsequio debito,sed consilio non desiderato responderit. L.Papyrius dictator Q.Fabiũ Rutilianum magistrum equitũ , quòd aduersus dictũ eius quàmuis fœlici pugna dimicasset, Samnitibus fusis,virgis tamen cæsum poposcit,securi percussurus,& contentione aut precibus exercitus occasionem Fabio confugiendi in vrbem dedit,eumq; profugientẽ Romam prosecutus est,ne ibi quidem remisso supplicii prius metu

quàm

quàm ad genua eius & Fabius cũ patre prouolueretur, & pariter senatus ac populus ro. rogarent: testatus tandem eam pœnam non Fabio, sed populo & tribunorum concedere potestati. L. Calfurnius Piso cos. quum in Sicilia bellum aduersus fugitiuos gereret, & T. equitum præfectus fugitiuorũ, multitudine hostium circunuentus arma tradidisset, his præfectum ignominiæ generibus affici iussit, Eum toga laciniis abscissis amictum, discinctaq; tunica indutũ nudis pedibus totum diem ad principia vsq; per omne tempus militiæ quo ab eo meruerat adesse iubens, conuictu hominum, balneorum vsu, turmisq; equitum ac equis quibus præfuerat ademptis, in funditorum alas traoscripsit. Q. etiam Fuluius Flaccus censor Fuluium fratrem cohortem legionis in qua tribunus militum erat iniussu coosulis domũ dimittere ausum senatu amouit. T. Manlius Torquatus filium quòd is cõtra edictum cum hoste Gemino Metio Tusculanorum duce, inscio vel ignaro patre prouocatus pugnauerat, quamuis victorem, in cõspectu exercitus cæsum, securi percussit. Posthumus Tyburtius dictator, A. Posthumium & filiũ quòd nõ suo iussu, sed sua spõte suos egressum hostes fuderat, victoriæ gloriã licet reportasset, securi percuti iussit. Nec minus animose A. Fuluius senatorii ordinis euntem in aciem filium iniussu suo è vita sustulit, quàm T. Manlius, aut Posthumius dictator. Iuuenem nanque ingenio, literis, & forma inter æquales prestantem prauo consilio Catilinæ familiaritatem assecutum, inq; castra eius temerario impetu ruẽtem in medio itinere abstractum vltimæ pœnæ supplicio affecit, præfatus non se Catilinæ aduersus patriam, sed patriæ aduersus Catilinã genuisse filium. Milites autem qui hostium castra iniussu principis aggredi essent ausi exauctorauit omnes Claudius, secundus eius nominis imperator, eõsque Romam vt digne punirentur misit, sicq; in bello sæpius seueriúsque vindicatũ esse constat apud maiores nostros in eos qui contra imperium in hostem pugnarunt, quique tardius reuocati prælio excesserunt, quàm qui signa relinquere aut pulsi loco, cedere ausi erant. Q. Fabius Maximus & si transfugarum dextras qui & in præsidiis Romanorum ad hostium statioes cõfugerant ipse aliquando præcidit, vt defectionis metum reliquis iniiceret, suapte tameo natura & clementia defectiones prohibendas placandasq; esse mansuetudine ac miti oratione censuit, neque omnem suspicionem accusare atq; omnino omnibus suspectis molestum esse. Nam quum animaduertisset, militem quendam Marsum fortitudine & genere inter socios primarium defectionis accusari, nullam in eum animaduersionem egit, sed cum fineret se præter dignitatem neglectum iri, Tunc, inquit, duces ad gratiam ineundam potius accõmuntur, quum pro eorum virtute honores impartiantur: deinde illum accusauit, qui nulla in re officium eius exposcebat. Hæc enim cum dixisset, acerrimo equo, aliisq; muneribus eum ornauit: quare exinde virũ sibi fidelissimum studiosissimúmque effecit. Apud eundem Fabium quum miles Lucanus esset accusatus quòd mulieris amore noctu sæpe à castris vagaretur, cæterùm mirabili armorum virtute vir esse narraretur, quã deperibat comprehẽdi ea clam iussit, & ad se adduci: vt autem adducta est, accersito homine, quòd præter legem, inqt, pernoctaret haudquaq̃ nos latuit, ac ne prius quidẽ latuerat ꝙ ꝓbitati studeres

deres, quare fortiter ac rectè factis errata cōdonētur: reliquũ nobiscũ eris, habeo enim sponsorem. & adductā mulierculam ei cōmendauit, ac tradidit. Non sinit nos Q. Fabius Max. inter has rei militaris pœnas hoc in loco de te silentium facere, Sigismunde, quòd militum peccata more suo neque obserues omnia, neq; meritis ac debitis eos pœnis prosequaris, verùm ex industria permultas dissimules, sciens genus hominum ad peccandum pronum, nec facile naturam & consuetudinem eorum inueteratā extirpari posse, vtq; lasciuiæ & lætitiæ frena persæpe relaxas, sic quum hostis in propinquo est, segnes, contumaces, desides, negligentes, seditiosos, ac desertores seuerissime punis, quòd hæc vitia non ad singulorum mores tantum, sed ad summam rerũ & omnium salutem pertinere intelligas. Illud etiam semper tibi innatum & ingenitum intelleximus, vt vehementer vsque doleris pro erratis militum & aduersum quẽquam arma sumi oportere: contrà verò lætari admodum, abs te plurimos seruatos & exornatos iri: & quod diuini muneris est, hac sua seueritate non hominum interitum cupere, sed salutem potius singulis pro virili præstare velle. Admirantibus autem multis ac reprehendentibus quòd vt mitis nimium sis, ita & truculētus nimis & atrox aliquando videare, respōdere soles crudelitatem scilicet nemini minus quàm principi conuenire, imperatorémq; exercitus vt victoria potiatur potius timendum esse quàm hostem. Iulius Cæsar oborta seditione militũ paucis percussis castra sedasse legitur, & fidem militum reparasse: vbi verò sacrificia committerent milites, milites suos fertur compescuisse, maxime quando vrbem ingressos non licuit homines spoliare, aut templa deorum, quod eis postmodum ingrauescente seditione exprobrauit. Numinibus nanque Romanis ciuibusq; iurati impugnare non poterant quæ sacramento militiæ susceperant defendenda. Qui autem tali ignominia notabātur milites, nec æra percipere, nec militaribus gaudere priuilegiis, nec habere aliquod cum gladio telóque commercium, neque porro ad cingulum restitui fas erat, nisi eos antè præ cæteris virtuti meritis insignirent. Augustus militarem disciplinam seuerissime rexit, legiones contumacius parentes, ac immodestè missionē postulantes dimisit exauctorauitq;. Cēturiones item statione relicta, itidē vt manipulares capitali animaduersione puniit. Pro cætero autem delictorum genere variis milites ignominiis affecit, vt stare per totum diem iuberet ante prætorium, interdum tunicatos discinctósque, nonnunquam cespitem portātes. C. Curio bello Dardanico circa Dyrrhachium quum vnam de quinq; legionibus seditiosam vidisset, eam procedere iussit inermem, discinctāmque in conspectu armati exercitus stramenta coēgit secare. Postero autem die similiter fossam discinctos milites facere, nullisque precibus legionis ab eo impetrari potuit, ne signa eius submitteret nomenq; aboleret, & milites in supplementum aliarum legionum distribueret. L. Domitius Corbulo in Armenia duas alas, & tres cohortes quæ secum ad castellum initio hostibus cesserāt, extra vallum iussit tendere, donec assiduo labore & prosperis excursionibus redimerent ignominiam. P. Cornelio Nasica, Decimo Iulio coss. qui exercitum deseruerant damnati, virgisq; cæsi publicè vænierunt. M. Cato ab hostili littore in quo per aliquot dies mãserat, cũ tardo profectionis signo classem soluisset, & reli

ctis e militibus quidã acerrima voce et gestu expostularet vti tolleretur, circumacta ad litus vniuersa classe comprehensum supplicio affici iussit, & quem ociùm per ignominiam hostes fuerant, exemplo potius impendit. L. Paulus, Persa rege superato, externorum quosdam transfugarum elephantis conculcãdos censuit. Aphricanus item posterior euerso punico imperio, eiusdem generis & culpae hominis in edendis populo spectaculis feris bestiis obiecit. Eundem censorem declaratum, ferunt adolescentem priuasse equo quoniam sumptuosè in coena quo tempore Carthago oppugnabatur placentã melle confectam quam in vrbis similitudinẽ formarat, & hanc Carthaginem appellarat, conuiuis preposuit rapinae, percũctantiq; adolescenti quam ob rem equum sibi abstulisset, Prior quam ego, Carthaginem, inquit, diripuisti. Xerxes Persarum rex Phitio quinq; filiorum patri vnius vacationem petenti, quem vellet eligere permisit, deinde quem elegerat in partes duas distractum ab vtroq; latere viae posuit, & hac victoria lustrauit exercitũ. Actisanes Aethiopum rex Aegyptiis in deditionem suam redactis, summa eis equitate imperauit. Latrocinia enim nouo more compescuit, fontes neq; morte plectens, neque linquẽs impunitos, iudicio constituto, reos omnes in vnum cogens miti sententia damnanit. Amputatis enim naribus in vltimam deserti ire eos compulit, ibiq; ciuitatem condidit ab excisis naribus Rhinoceram appellatam. Assuerus quum cuperet famam & sermonem apud omnes gentes & nationes vulgari à se Cyrum interfectum esse, Mithridate qui primũ Cyro vulnus inflixerat, Chare deinde à quo succisa poplitis vena Cyrus conciderat quàm aegrè ferentibus se iniustè ea gloria muneribus à rege missis spoliari, his regi nunciatis vehementer ira incensus, caput Charis à ceruicibus abscindi iussit: hisq; quũ interesset mater, Ne tu, inquit, rex ita hunc Charẽ capitalem hominem breui poena neces: à me enim sibi eorum quę diu audet merces persoluenda est. Permittente autem rege matri supplicii sumendi potestatem, à tortoribus suis hominem comprehendi iussit, decemque dies in tortura haberi, tum oculos effodi, & in aures liquefactum aes infundi, sic omni supplicio excruciatum necari. Paulò pòst ob eandẽ causam Mithridatem quòd apertè profitebatur manu sua Cyrum concidisse, nec vt Artaxerxes vanum neq; irritum telum adiecisse, sed transfixo tempore hominem strausse eóque vulnere tãdem interisse, scaphis necari iussit. Genus autem mortis ac supplicii huiusmodi fuit, Duabus exaedificatis scaphis inter se congruentibus, in altera hominem qui ad suppliciũ datur resupinant, alteram desuper imponentes, sic ambas coniugunt vt caput, manus, ac pedes foris excludantur, reliquum verò corpus totum intus claudatur: praebent homini cibum, sti mulisq; oculos fodientes vesci et inuitum cogunt: vescenti autem pro potu lac melle mixtum in os infundunt, faciémque eodem conspergunt, sic eius versantes scapham semper aduerso soli opponunt, & muscarum insidentium multitudine ora quotidie obtegunt, cũmq; virtus ea faciat quae edentes bibentesq; homines necessitas cogit, ex corruptione & putredine varii pullulãt vermes, quibus intra vestes penetrantibus corpus abroditur: quum enim perfuncto vita homine superior amouetur scapha, exesa caro aspicitur, & circa viscera talium ferarum aliarumque quotidie subcrescẽtium

multitudo

multitudo apparet. Huiusmodi suppliciis Mithridates excruciatus ad decimū vsque diem calamitosam vitam perduxit, atq; sic demum extinctus est. Auidius Cassius qui se Mariū dici voluit, milites qui prouincialibus per vim aliquid surripuissent his in quibus peccauerāt locis in crucem sustulit. Primus etiam id crudelitatis potius quàm seueritatis supplicii genus excogitasse fertur, vt pergrandi & procero stipite terræ affixo à summo ad imum vsq; dānatos ligaret, ab imóque ignem adiiciens incensis aliis, alios fumo cruciatuq; ignis, alios metu ac timore necaret. Idem denos cathenis vinctos in profluentem mergi iussit, multisque desertorum manus excidit, aliis crura & poplites, maius exemplum esse asserens viuētis miserabiliter criminosi quàm occisi. Idem cū ipso inscio manus auxiliaris tria milia Sarmatarū negligentius agentiū in Danubii ripis occidisset, & cum præda ingenti ad eum rediisset, sperantibus tribunis præmium q; quàm parua manu tantum hostium occidissent, rapi eos iussit, & in crucem tolli, atque vltimo supplicio affici, dicens euenire potuisse vt essent insidiæ, ac periret romani imperii reuerentia: & quum ingens seditio in exercitu orta esset, processit nudus in medium, campestribus solum tectus, & ait, Percutite me si audetis, & corruptæ disciplinæ facinus edite: tunc quiescentibus cunctis timeri meruit, quia ipse non timuit. Pescenius Niger decem milites qui prouinciali ablatum gallinacium comedissent necari iussit, exercitum autem qui ne occiderentur, non armis, sed precibus impediret, interdixit igni & cibo cocto, nec re vesci alia nisi aqua frigida, et pane concessit, decupli precio prouinciali primum reddito ac soluto. Alexandri vero Seueri vel Aurelii sententia mulierculæ miles carpentarius adiudicatus est, vt qui conuitia dixerat, seruili opere annosæ fœminæ nutrimenta præstaret: & quū ęgre hoc ferrent milites, persuasit omnibus vt ne moleste ferrent, ac modeste eos terruit. Libidinis autem castigator Aurelianus maxime fuit. Nam & seipsum continuit, & adulteros atroci pœna coërcuit milites: nanque qui hospitis vxorem violassent, duabus inflexis arboribus fune alligauit, quo demisso reus è vestigio vtrinque pendens laceratus occubuit. Longe asperius Macrinus castigauit milites, qui cum ancillā hospitis violassent, eos viuos (duo nanque erant) boum in corio emissis modo capitibus sepeliuit, vt vermium multitudine succrescentium diutius torquerentur. Inuenerunt alii crucibus non vnius quidem generis capite conuersos in terram suspēdere, alii per obscœna stipitem immittere, alii patibulo brachia explicare, alii viuentibus cadauera alligare, vt Opilius Macrinus & Mezentius, de quo Maro,

Mortua quin etiam iungebat corpora viuis,
Componens manibusq; manus atque oribus ora,
Tormenti genus, & sanie taboque fluentes
Complexu in misero longa sic morte necabat.

Statuerunt etiam in infligendis pœnis aliquādo maiores nostri vt si à multis esset flagitium rei militaris admissum, sortitione in quosdam animaduerteretur, vt metus videlicet ad omnes, pœna ad paucos perueniret. Nam miles qui locum non tenuit, qui hostium impetum vi nique pertinuit, potest idem postea & miles esse melior, & ciuis vtilis & vir bonus. Circa ducum itaque & imperatorum e-

cta boni milites parebunt & obsequentur, nisi forte quod præcipitur saluti reip. a uersum inueniatur. In eo enim haudquaquam obtemperat, nisi perfidus & impius miles. Quid enim iniquius quid detestabilius quàm sine discrimine aggredi quæcunq; dictauerit imperator? Nonne apud omnes vox ista quondam in castris forsan probata funesta est, & crudelis plenaq; perfidiæ habita,

Pectore si fratris gladium iuguloq; parentis
Condere me iubeas, plenoq; in viscera partu
Coniugis, inuita peragam tamen omnia dextra.
Si spoliare deos, ignemq; immittere templis,
Numina miscebit castrensis flamma monetæ.
Castra super Tusci si ponere Tybridis vndis,
Hesperios audax veniam metator in agros.
Tum quoscunq; voles in planum effundere muros,
His aries actus disperget saxa lacertis.
Illa licet penitus tolli quam iusseris vrbem
Roma sit.

Et quanquam hoc nequius dici ab homine potuerit nihil, & vnde magis deberet, si fidelis esset, romanus imperator ostendi, in eo tamen sceleratus miles officii sui fidem his verbis facere studuit, vnde seipsum circunscripta militari obedientia maxime infidelem & perfidum esse conuincit. Hęc cōtra eos qui militaria segnius ac negligentius, vel aliter ac disciplina cōmunis exigit tractantes, ignominię ac dedecoris notā subiere dicta sint, & exemplis plurimis cōfirmata, vt ex alieno milites malo suum discant præcauere, aut alienis virtutis exemplis prouocentur.

Finis Vndecimi.

ROBERTI VALTVRII

AD MAGNANIMVM ET ILLVSTREM

Heroa Sigismundum Pandulphum Malatestam splendidissimum Ariminensium regem, ac imperatorem semper inuictum, de re Militari Liber Duodecimus.

De triumphis, quidq; triumphus, & unde. Cap. I.

VSto denique ac debito narrationis nostræ ordine, Sigismunde Pandulphe, operi consummationem triũphis imponemus, quum hi bellorũ sint finis, victoribus decus & gloria. Est enim triumphus omnium militarium rerum honos supremus, maximáque omnis vtriusque sexus, ætatis, vniuersæ vrbis exultatio, & occursus quidam, quod fiebat honorifica hostium clade duci & victrici turbæ redeunti, rerúmque fortiter ac fœliciter gestarum speciem præ se ferenti, sic dictus vt perhibent à græco ἐξαμβεύειν quod latinè exultationem significat. Credunt hoc alii à Græcis non eũ in cõsuetudinem deriuatum, simulque huius honoris quicquam ad Liberum patrem, primum eius auctorem pertinere, quem Θρίαμβον nominant: quod etsi haudquaquam verum esse, Plutarcho auctore constet, vir tamen omnium vndecunque doctissimus atque acutissimus, M. Varro, hinc inde asserit inclinatum. Tranquillus autem triumphum latinè dicit potius appellatum, quòd is qui triumphãs vrbem ingrederetur, tripartito iudicio honoraretur. Prius autem de triumpho duci concedẽdo exercitum iudicare solitum erat, secundò senatum, tertiò populum: atqui de eo maxime qui vel dictator, vel consul, siue prætor res gessisset triumpho dignas. Liuius, Omnibus locis re bene gesta de hoc iudicabat exercitus, senatusconsulto, iussũque populi triumphans, dictator in vrbem rediit. Idem xxxi. L. Cor. Lentulus procos. ex Hispania rediit, qui quum in senatu res ab se per multos annos fortiter fœliciterq; gestas exposuisset, postulassetque vt triũphanti sibi inuehi liceret vrbem, res triumpho dignas esse censebat senatus, sed exemplum à maioribus non accepisse, vt qui neque dictator, neque consul, neque prætor res gessisset triumpharet, proconsulem illum Hispaniam prouinciam, non consulem aut prætorem obtinuisse: decernebatur tamen vt eo ouans vrbem iniret, intercedẽre etiam Sempronio Longo, Tribuno pleb. qui nihilominus more maiorum haud vllo exemplo futurum dicebat. Postremo victus consensu patrum tribunus cessit, & ex senatusconsulto L. Lentulus ouans vrbem est ingressus.

De Trophæis & unde, & in quo à triumpho differant, quodq; ouem alij uictoria politi, alij bouem, hunc, alij, uel gallum immolare consueuerant. Cap. II.

Illud etiam animaduertendum, ne quod de triũpho & trophæo male accipiunt, nos quoque confundat, opinantes vnam rem duobus nominibus appellari debere. Vt enim re vera qui Martiam & terrificam hostium cæde pompam lege triumphali agebat triumphans dicebatur, sic qui hostes fugasset trophęum appellabãt: non ab re, à græco τρόπαιον, hoc est, ab hostium conuersione dictum. Vocabant etiam veteres trophæum stipitem siue truncum montanæ quercus abscisum, instar superati hominis fabricatum, & veluti spoliis & armis eiusdem indutum: affixa enim quaqua versum spolia impendebant, ornatu plurimo, ac decore disposita, neque hoc nisi in eminentioribus locis figebatur: vnde Crispus de Pompeio, Deuictis Hispanis trophæa in Pyreneis constituit, ex quo more in vrbibus trophæa figebantur in arcubus exædificatis: vnde poëta noster elegantissimus,

Ingentem quercum decisis vndique ramis
Constituit tumulo, fulgentiáque induit arma.
Mezenti ducis exuuias tibi magne tropæum
Bellipotens aptat rorantes sanguine cristas,
Telaque trunca viri & bis sex thoraca petitum,
Perfossumque locis, clypeúmque ex ære sinistræ
Subligat, atque ensem collo suspendit eburnum.
Alio idem in loco,
Indutósque iubet truncos hostilibus armis
Ipsos ferre duces, inimicáque nomina figi, pro inimicorum.

Dicit autem affixos trophæis titulos cum nominibus occisorum. Ad hæc Iunius Iuuenalis Aquinas,

Bellorum exuuiæ truncis affixa trophæis,
Lorica & fracta de casside bucula pendens,
Et curuum temone iugum victæq; triremes,
Aplustre & summo tristis captiuus in arcu.

Illud quoq; nec prætermittendũ, triũphi genus non ab ouatione, hoc est, clamore Pacchico, sicuti multi putauere, ouationẽ appellari, tãetsi ouantes illam canẽtésq; transmittant, vt Plutarchus inquit, at quum milites in magno triumpho & plena victoria bouem, in hoc immolare ouem cõsueuerunt, vnde huic triũphi generi nomẽ extat: vtq; qui de pugna venientes cum multitudine obuiã ad numina minora ibant, & ibi fugatis hostibus oues diis immolabãt, Ouantes dicebantur, sic & ouatio, ꝓptẽ minor triũphus, & qui ouatiõẽ meretur, & vno equo vtitur, et à plebeis vel equitibus romanis deducitur ad capitoliũ, et de ouibus sacrificat, vnde et, vt dictũ est, ouatio: qui autẽ triumphat, equis albis vtitur quatuor, & senatu præeũte in capitoliũ de tauris in eo sacrificat: in quo nec illud silentio obuoluendũ quod ad minores triũphos, & ad ouationes attinet, super quo dissensisse veteres scriptores inuenio. Partim enim scripserunt, qui ouaret introire solitum equo deuectũ, & Sabinus Massurius pedibus ingredi ouantes dicit non sequentibus

quentibus eos militibus, sed vniuerso senatu. Dignũ & opportunũ etiã arbitror Spartanorũ legislatorem cõtemplari, qui aliquanto aliter ac Romanorũ more sacrificandum instituit. Nam si quis Lacedæmoniorum dux quod velit dolo aut persuasione cõfecerit, bouem mactat: si in bello res gesta fuerit, Gallum. Hi enim etsi bellacissimum genus sint, & apud omnes habeantur, ampliora tamen magisq; homine digna quæ ratione ac prudentia, quàm quæ vi aut fortitudine facta sint, iudicabant.

Varia secundum diuersas gentes & nationes triumphorum genera. Cap. III.

Vt non idem in triumphorum sacrificiis apud omnes seruatæ religionis exemplũ extat, sic varium apud diuersas nationes triumphandi morem fuisse cõstat. Et vt triumphi primum omnium repetamus auctorem, Dionysium, qui latine Liber pater dicitur, India subacta, multarum gentium spoliis triumphantem, vincti primum elephanti subiisse currum eius memorantur. Apud Aegyptios Sesostris eorum rex, tam elato, tam immani animo fuisse fertur, vt quotannis non elephãtos, sed sorte reges singulos e subiectis iungere ad currum solitus erat, sicq; triumphasse, nullo maiorum fretus exemplo, quod equidem inuenerim: tantũ licentiæ dabat gloria, immanitas, & intoleranda superbia. Erichthonius etiam victor, quadrigam & equos quatuor primus iunxit in Græcia. Apud nostros Cossus et Marcellus opima spolia ferentes, quadriiugo similiter curru inuecti sunt. Romulum verò non rectè Dionysius ait curru esse vsum: erant enim Romę, in promptuq; omnibus, vt memorię proditũ est, Romuli pedestres statuę spolia ferẽtes, ex quo pedestres quoq; eius fuisse triumphos nõ obscurum est. Tarquinium Priscum deinde, deinde Damarati filium indecoram huiusmodi currus & equorum quatuor formam, & magnificẽtiam triumpho statuisse memorãt, ab Hetruscis tamen prius sumptam & in vsu habitam: affirment licet alii Publicolam primùm in curru, tali pompa triumphasse, quam & ipsam vt maiorum legibus plurimis & maximis ducibus concessam, sic nonnullis ademptam denegatamq; non sine maximis rationibus inuenio.

Quòd non omnibus triumphi decernebantur, & quibus. Cap. IIII.

Vum enim eò triumphandi honos peruenisset, vt posse maius quicquàm neq; imperatori senatus populusq; ro. ac exercitus dare, nec ab his imperator accipere, deuictis hostibus amplissimo pro honore & gloria videretur, proinde ob exigua quoq; prælia leuesq; conflictus, honorum maximum sibi decerni dux quisq; triumphũ exposceret, lege fuit occursum vt ei soli liceret vrbem triũpho inuehi, qui rebus fortiter strenueq; gestis clarus esset imperator, & hostiles exercitus ad quinq; miliũ vsq; numerum fundendo profligãdoq; vna dimicatione cecidisset. Pœna deinde per L. Mariũ Marcũq; Catonem trib. pleb. ducibus iniecta, qui falso vel peręptorum hostiũ vel desideratorum ciuium numerũ senatui per literas retulissent, iubentq; pręterea ingredietibus vrbem, quæstorũ officium his de rebus iureiurãdo adigi, vana sciliceet ea nequaquã fuisse quæ senatui nunciassent tribuni ple. itidem vt antè solebant triũphum postulãtibus aduersari, ita vt nonnunq; viros fortes ac strenuos

 impedien

impedientes,aliorum triũphos deterrebant,vtq; triumpharent,sicut de Manlio proditũ est efficiebãt. Moris etiã erat vt imperii auctione,nõ p restitutis quę aliquando eius fuissent,laureã decerni ius esset,sicq; ab Q.Fuluio,Campano populo subacto,et L.Opimio Fregellanis in ditionem redactis,triumphandi potesta tem a senatu petentibus,illis triumphus minime decretus est,minimeque obtentus: semper enim existimationem arbitriumque huius honoris penes senatum fuisse,Valerio licet,& Horatio coss.(quod antea nũquam actum) tum primum sit sine auctoritate senatus,populi iussu triũphatum. Instituti etiam huius pompæ veteris fuisse comperio,vt illis haudquaquam triumphi deberentur, qui ad res quanquã in maximas atque clarissimas bello conficiendas,absque vlla magistratus auctoritate transmissi fuissent: vnde nec M.Marcellus,nec P. Scipio curru triumphali inuecti sunt,quum Syracusas alter,alter Hispanias sine magistratu in potestatem romanam redegissent.Ita etiam more maiorum comparatum erat ne quis qui exercitum non deportasset triumpharet, nisi perdomitam pacatamque prouinciam tradidisset successori: sic L. Manlio proconsuli ex Hispania redeunti postulantique ab senatu in æde Bellonæ triumphum, rerum gestarum magnitudo impetrabilem faciebat, exemplum aliorum obstabat: medius tamen honos Manlio habitus,vt ouans non triumphas vrbem iniret. Ad hæc simili modo triũphum ita decerni à senatu solitum, vt nullius ipse nisi eius qui triumphaturus esset,& eorum qui bello interfuissent verba audiret,institutumq; ideo vt legati,tribuni,centuriones,milites denique triumpho adessent, vt virtus rerum gestarũ eius cui tantus honos haberetur publicè videretur. Veteri etiam Romanorum more,nunquam triumphus lachrymis ac ciuium cruore quærebatur,nec admittebatur oblatus. M.enim Fabius cos.inclyta Hetruscis,Veientibus superatis pugna, oblatum sibi summo senatus populiq; studio triũphum ducere renuit,quòd eo prælio Q. Fabius frater atque cos.fortissimè dimicãs cecidisset,inquiens,quia tantis reipub. detrimentis luctus potius deberetur quàm triumphus. Triumphi negãdi causa senatui,vel ab eo aliis oblatum renuendi etiam fuit ei qui alieno auspicio,& in aliena prouincia pugnasset,vt Helius primo Cn. quoque Claudius, Nero deinde, qui Liuii licet Salinatoris in Hasdrubale opprimendo gloriæ particeps fuisset,tamen triũphantem eum equo sequi,quàm triumpho quem ei senatus eque decreuerat vti maluit.Et quia res in prouincia fuerat Salinatoris gesta,sine curru triumphauit. Ei similiter triumphus adimebatur qui alieno exercitu rem gessisset, prouinciãq; reliquisset vtilitate rapiendi, vt L.Furio prætori pene contigit,cui nullo licet exemplo id ipse fecisset,amplitudine tamen rerum gestarum,gratia & amicorum orationibus, & cõsulis absentia,de Gallis præter morem triumphum decreuerunt. Militaris etiam licentię superioris ætatis currum triumphalem prosequentibus fuisse legimus, vt triumphans per iocum plurimis ea die impunè salibus & carminibus aspergeretur:ea tamen à militibus in imperatorem ita dicebantur, vt facile appareret in ducem indulgentem ambitiosumq; ea dici. Citeriam insuper,hoc est, effigiem quandam argutam & loquacem ridiculi gratia in pompa vehi solitam accepimus cum populo colloquentem: vnde M.Cato in M.Cæcilium,Quid ego dixerim

rim amplius, quem ego denique credo in pompa vectitatum ire ludis pro citeria, atque cum spectatoribus sermocinaturum. Sanctissimum denique ac omni laude inter cætera dignissimum vrbis institutum, quę ideo communibus incipiendis gerendisque deos adhiberet, quia nullus calumniæ subiiciebatur ea quę dii comprobassent, & in solenibus verbis haberet, cum supplicationem aut triumphum decerneret, quòd bene ac fœliciter rempublicam administrarit.

Triumphantium insignia & ornatus, Cap. V.

Vlta quin etiam triumphantium erant insignia, aurea corona siue laurea, aurea patera & sacrificalis, ferreus annulus, toga picta & palmata, scipio eburneus, siue Iouis optimi maximique sceptrum, facies præter hæc minio illita coloris instar ætherei, vtque Iouis simulachri faciem diebus festis minio illiniri solitam, maximi nõ solum sed sacri auctores testantur, sic triumphantium corpora sicque Camillum hac religione triumphasse. Bulla etiã vt prætextatorum puerorũ, ita & triumphantium erat insigne à pectore cordetenus depẽdens cordisque figuram habeos, & ea intra se remedia quæ aduersus liuoris stimulos & inuidiæ morsus arbitrarentur maxime profutura, hancque ideo cordetenus gestasse triumphantes constat, vt intuẽtes eam ita demumque se hominum appellatione dignos putarẽt si ea corporis parte cæteros antecellerent: sicque proinde bulla à græco sermone βουλὴ dicta, qui consilium latine dicitur: vel quòd eam partem corporis bulla contingat, in qua naturale manet consilium. Homines quoque se esse in illo sublimissimo curru triumphantes admonebantur à tergo: suggerebatur enim, Respice post te, hominem te memẽto: & vtique hoc maxime gaudebant, tanta se gloria coruscare vt illis admonitio suæ conditionis esset opportuna. Cum enim corona sustineretur à tergo annulusque digito ferreus esset, æque fortuna triumphantis & sui coronam retinentis annotabatur. Indui porrò solenni gestamine ac cultu triumphantes ius erat, & quem singulis vsurpare fas non esset. Ex virtute nanque petita, non omnibus eadẽ. Vestis ipsa & materia, & colore, & forma plurimũ differebat. Purpuræ vsũ semper Romæ fuisse video, sed Romulo in trabea. Tullus Hostilius Hetruscis deuictis è regibus primus vsus inueoitur toga prætexta & latiore clauo. Tarquinium Priscum deinde tunica aurea triumphasse Verius docet: hanc palmatam auctores vocant, vel quòd vestis ea sit qua qui palmam meruerunt vterentur, vel quòd palmæ in ea expressæ viderentur. Palmæ enim arborem non ab re inter victoriæ & triumphantium insignia connumerari testis est Aristoteles vi. problematũ, & Plutar. in 8 Symp. Si enim super huiusce arboris lignũ magna superimponas pondera, ac tam grauiter vrgeas oneresque vt oneris magnitudo sufferri non queat, non cedit palma deorsum, nec in terram flectitur sed aduersus pondus resurgit, & sursum nititur recuruaturque: propterea, inquit Plutarchus, in certaminibus Palmam signum placet esse victoriæ, & quoniam ingenuum huiusmodi lignum est, & vrgentibus opprimẽtibusque non cedat. Hinc palmarum ramos triumphantes gestasse proditũ est. Ex lauro etiam coronam portari mos inoleuit, & ramum manu teneri: non quia, vt quidam perhibent, inter armatos hostes quietis indiciũ, Romanis præcipuæ lætitiæ victoriarumque

nuncia

nuncia fuisset, nec quia perpetuò vireat, nec quia pacifera, nec quia in gremio Iouis optimi maximique deponeretur quoties lætitiam noua victoria attulisset, præferenda enim vtroque olea, sed quia spectatissima in monte Parnaso, ideoq; & grata Apollini, assuetis eò dona mittere iam & regibus, & Romanis teste L. Bruto: fortassis etiam in argumentum quòd ibi libertatem publicam is meruisset, lauriferam tellurem illam osculatus ex responso: & quia manu fatarum receptarũ in domos fulmine sola non icitur. Ob has causas equidem crediderim honorem habitum in triumphis potius quàm quia suffimentum sit cædis hostiũ,& purgatio, vt tradit Masurius. Fuerunt & arboris huius circa Augustum euenta digna memoratu, ob quæ etiam triumphis vsurpatum arbitror. Nanq; Liuiæ Drusillæ, quæ postea Augusta matrimonii nomen accepit, assidenti gallinam conspicui cādoris aquila ex alto obiecit illęsam intrepide, miranti accessit miraculũ, quoniã teneret rostro laureum ramũ Baccis suis onustũ : asseruari hanc alitem & sobolem iussere aruspices ramũque seri ac rite custodiri, quod & factum in villa Cęsarum fluuio Tyberi imposita, iuxta nonum lapidem via Flaminia, quæ ob id vocatur ad Gallinas cãdidas, mireq; Sylua prouenit: ex ea triumphans postea Cæsar laurum in manu tenuit coronamq; capite gessit, ac deinde imperatores cuncti, traditũque mos est ramos quos tenuerint serendi, durabantq; syluæ nominibus suis discretæ.

Romanorum mores in triumphis. Cap. VI.

IPsum autem triumphantium morem prosequemur, Romanum in his ordinem exprimentes. Die itaque quo futura erat pompa po.ro. multitudo visendi studio ad spectaculum triumphi effusa cõfluebat omnis, pulcherrimis & nitidis vt quibat quisque vestibus ornatus, nemóque ex multitudine tota ciuiũ domi remanebat, sed singuli nocte quæ triumphi diẽ præcessura erat, loca præueniebant in equestribus theatris quos Circos appellãt, in locisq; circa forum ad hoc ipsum ligno exædificatis, in templis, in porticibus, in viis patentibus & publicis, in fenestris ac domorum tectis, & in aliis quibuscunq; vrbis partibus per quas transitus erat sese ad spectandũ comparabant, imperatori necessario transitu prætermisso, instratóque passim floribus sertisq; odoriferis, verbenis ac herbis aliis suauitatem odoris afflatum redolentibus. Multitudo deinde ministrorũ hastilia manibus gestantium ex medio confluẽtem dimouebat turbam, & vias puras apertasque præstabant. Pars verò militaris ante lucẽ per turmas atque ordines cum rectoribus progrediebatur, & iuxta Isidis templum (ibi enim principes illa nocte quiescebant) consistebatur: vbi verò illucescebat aurato sublimissimóque curru inuecti vt conspici possent, eburnea curuliq; sella in maiestate sedẽtes, purpurã auro cõtextã induti & Lauri ramũ dextra gerentes ferebãt. Hos peditatus omnis sub signis ac tribunis anteibat. Ferebantur post hæc hostium spolia, coronæ aureæ, dona sociarum ciuitatũ translata. Tubarũ deinde clangor sequebatur ac obsidum captiuorũq; nobilitas omnis vultu & amictu subtristi, et qui hostiũ dux fuisset, si captus aderat, captiuis posterior omnibus, cathenis vinctus ante currũ ducebatur, quadrigam equi pulcherrimi niueiq; ac phalerati quattuor trahebant: põst verò captiui qui

per prouinciam venerant vniuersi rasis capitibus ob detersam seruitutem vel pileo capiti imposito, qui donatæ libertatis signum erat, currum triumphantis sequebantur. Hunc etiam milites & equites currum imperatorum secundum legiones,cohortes et manipulos lauro manibus sequētes,partim carmina partim salibus permixta & iocis,partim triumphantium laudes cantantes,ad vrbis ambulationes transibant, vbi senatus & omnes ordines obuiam effusi eorum præstolabantur aduentum,qui erat fiebatq; non nisi per portam siue viam triūphalem iuxta Vaticanum,quæ ab eo quòd per illam semper triumphorum pompa ducebatur nomē accepit. Ibi votis prius diis solutis cibum capiebāt, & magnificis ac triumphalibus vestibus amicti,diis ad portam collocatis cæsa hostia inter spectacula transeuntes triumphum ducebāt,vt multitudini facilior præberetur aspectus. Pro merito autē narrari multitudo illorū spectaculorū & magnificentia non potest: in omnibus quiq; cogitauere, vel artium vel diuitiarū vel naturæ nouitate. Nam pene quę cum hominibus qui vsquam sunt fortunatis,alius alia mirabilia magis atque magnifica quæsita sunt. Etenim argenti auriq; facti & infecti,atque signati,necnon eboris ac gēmarum,clarissimarum etiam rarissimi generis vestium infinita multitudo sequebatur: crateras alii & phialas calicésque ornatissimos, & ingentes gestabant, alii vasa permulta ex auro & gemmis eximiæ artis & magni ponderis. Torques deinde & montes aurei cū ceruis & leonibus & pomis omnis generis circundati certo ordine deferebantur. Ferebant simulachrorum sigilla, deósq; quos illi habebant & magnitudine mirabili & arte nō defunctiore facta: signa deinde ænea, marmoreáq;, tabulæ & colossi vehiculis portabātur. Adhæc tela & cætera hostiū spolia,catapultæ,balistæ, tormenta queque & arma porrò ornatissima atque pulcherrima splendentia ære & ferro abstersa,atque ita disposito vt casu maxime cecidisse viderentur: galeæ, scuta,thoraces,ocreæ,peltæ,gesa, coryti, equorum frena & enses stricti per haec iacentes,& sarissæ infixæ ita vt nec victorum quidem absq; metu aspectus esset. Maxime autem stupor erat machinarum quæ portabantur, pro cuius magnitudine timendum viribus portantium occurrentes putabant. Ferebantur in triūpho signa militaria,vrbes, & oppidorum simulachra: quinetiam equorum captorum greges,& animalium diuersa genera, elephantorum & leonum producebantur,propriis ornamentis induta: ducebantur & boues post auratis cornibus,vittis ornati & sertis,ducebant eos adolescētes succincti ad immolādum, & pueri aureas & argenteas pateras sacrificii gratia deferebant. Atque hæc eadem denique præ multitudine rerum & copia si non vna die transuehi poterāt, in altera nonnunquam transuehebantur, atque altera belli post hęc facies præferri videbatur ex ludis: erátque cernere vastari fortissimas terras, interfici acies hostium,alios cædi,alios fugere,alios captiuos duci, murósque excellentes magnitudine machinis dirui, castella excindi,ciuitates populosas disturbari, exercitum intra muros fundi, cædísque omnia loca plena, & eorum qui manu resistere non poterant preces,ignémq; templis immissum, ædiumq; super dominos subuersionem. Ars autem & operum magnitudo nescientibus adhuc illa, fieri tanquam vera præsentibus ostendebant, in Ponto etiam dicente Nasone,

Oppida

Oppida turritis cingantur eburnea muris,
Fictaque res vero more putetur agi.

Huius autem pompę finis Iouis Capitolini templum erat, vbi postquam eò peruentum erat, more vetere victores operiebantur donec mortem ducis hostium quispiam nunciaret. (Nam hostium rex duxve qui fuisset, aut publicæ custodiæ perpetuò dānabatur, aut traductus laqueóve circundatus per publicū ad necem trahebatur): Postquam igitur eum finem vitę habere nunciabatur, omniumq; fauor secutus erat, votis secundò celebratis peractisque, solenniter in palatiū recedebant, & alios quidem epulis excipientes, consules de more inuitari faciebant vt cœnę adessent: deinde rogari quo minus venirēt, ne celebritatis illius diei maiore quispiam imperio fructum sibi locum sibi præoccuparet. Aliis autem omnibus domi conuiuiorum instructi erant apparatus, sicq; omnium plausu vltra omnem consuetum honorandi modum, hunc faustū & fœlicem diem ob rempub. auctam imperiūmque Populi Romani propagatū, & malorum ciuilium finem vrbs romana celebrabat.

De Coronis leges, Cap. VII.

INterest coronarum quoque maiestatem speciali consideratione metiri, vtpote quibus ingens dignitas insit & ingentissimum ad fortitudinem calcar. Morem nanque hunc à veteribus traditum incitandos ad animos Romana prudentia tenuit, quòd imperator re bene, fauste, ac fœliciter gesta, tribunal ascenderet concionéque aduocaret milites vt operam quam nauasset quisque laudaret, virtutis quoq; ad testimonium, vt esset fauoris qualitas, de repub. bene meritos corona donaret. Vtq; ab ipsis propemodum incunabulis ordiar, tenuiores in vsu antiqui habebant strophios appellantes, vnde nata & strophiola: quin etiam vocabulum ipsum tandem communicatum est inter sacra et bellicos honores, coronis sibi nomen suum vindicantibus. Quum verò è floribus fierent serta, à serēdo seruiæ appellatæ sunt, suaria eadem ob similitudinē Suarii cuiusdam, negociatoris, cognominata: quod apud Græcos quoque non adeò antiquitus placuit. Arborum enim ramis coronari in sacris certaminibus mos erat primum, in castrisq; romanis aliquandiu obseruatus. Sic Romulus frōdea coronauit Hostilium Tulli Hostilii regis auum, quòd Fidenas primus irrupisset: sic Publium Decium patrem, tribunum militū frondea donauit exercitus, ab eo imperatore Cornelio Cosso cos. Samnitū bello seruatus Postea variari cœptum, mixtura versicoloris florumque inuicem odores colorēsque accessere. Nec in promiscuum quorumcunque vsum, sed ingenti seueritate admissi. horum enim licentiæ exemplum apud maiores non est aliud q̄ in filia Diui Augusti, cuius luxuria noctibus coronatum Marsiam literæ illius indicant. Horum quidem populus romanus honorem Scipioni tantum adhibuit. P. enim Mutianus quum demptam Marsiæ coronam è floribus, capiti suo imposuisset, atq; ob id duci eum in vincula trib pleb. iussisset, appellauit Tribunos pleb nec intercessere. L. etiam Fuluius argētarius in bello Carthaginensi secundo cum corona rosacea interdiu in foro prospectus esset, auctoritate senatus in carcerem abductus, non ante finem belli emissus est. Sic coronis eiusmodi receptis,

ceptis paulò mox subiere quę vocantur ægyptiæ,ac deinde hybernæ cũ terra flo
res negat,ramento è cornibus tincto:ac eius quę ab Homero σίφων@ dicta,paula
tim Romæ subrepsit à Lucilio appellatio. Corollę inter initia propter gracilita-
tem nominatæ, mox & corollaria postquam maxime è lamina aurea tenui, &
ea inaurata aut inargentata dabatur. Coronandi autem morem, gentilium pri
mo deorum fuisse constat, feruntq; alii Dionysium , auctore Diodoro,si quan-
do ex potu bibentis caput agitaretur , mitra id illigare , vnde & μιτροφόρ@ di-
ctus est, regésque deinde pro mitra caput diademate vinciri solitos,sicq; proinde
primum omnium Liberum patrem imposuisse capiti suo quum ex Indis trium
phasset ex hedera: alii Saturnum,vt Pherecides,ante omnes coronatum referũt.
Iouem nonnulli quoque post deuictos Titanas hoc munere præ cæteris hono-
ratum. Romulo insuper qui aruorum sacerdotes in primis instituerat,séq; duo-
decimum fratrem inter ipsos appellauerat,spicea corona quæ vitta alba colliga
retur in sacerdotio pro religiosissimo insigni data , quæ prima apud Romanos
corona fuit,honósque is non nisi vita finitur. Postea verò quàm deorum hono-
ri tribui cœpere,victimis simul coronatis,sacris deinde certaminibus vsurpatæ
sunt. Coronare nãq; apio victores sacri certaminis Nemeæ,honos maximus ha
bebatur in Achaia,sicut Ambrosia,quæ à quibusdam botrys vocatur, ab aliis
Artemisia: coronantur illa apud Cappadoces. Nec his victores donari tantum,
sed patriam quoque coronari pronunciabant. Inde natum vt triũphaturis con
ferrentur in templis Dianæ,mox vt ludis darentur, quæ donaticę dictæ sunt φ
his victores in ludis donabantur.nec aliter minoribus triumphis ouantes. Athe
nas quoq; nõ victores solũ, sed virtute præstantes ciues primum oleæ vsum in-
troduxisse,clarissimum Periclis caput ambiendo: Gręcos autem oleastro Olym
piæ,vnde Hercules nunc oleastri,nunc populi, nunc apii fronde redimitum ca
put præferebat: nunc Athenienses quidem soli,& Græcorum plurimi coronæ
oleaginæ: cæterum romanæ quoque maiestatis honorẽ magnum præbuit tur-
mas equitum coronando. Hæc corona apud nostros non peruetusta est,nec pri
scis illis temporibus,sed Q. Fabii Rutiliani tẽporibus collata : hic enim primus
instituit vti equites romani idibus quintilibus ab æde Honoris equis insidentes
in capitolium transitẽt, oleę sertis de more redimiti: inde postea increbuit vt eo
genere frondis coronentur in equestri ordine admittendi , quasi tunc primum
transueherẽtur ad eam dignitatẽ additi. Hac etiam corona non qui prælis in-
terfuissent,sed qui triũphum procurassent decorari solitos legimus . Cur autem
ex olea fuerit ea corona quàm ex alia fronde non facile dixerim,nec apud alios
scriptores quum curiose quæsissem legisse memini me , &si minus ignorem ad
diuersas significationes ac potius ineptias quasdã & deliramẽta pertrahi posse :
sed quum hanc apud gentem vnam terrarum vrbiúmque principem plura sint
coronarum genera,quàm cunctis,quę magno interuallo magnáque differentia
fuere,vt aureæ,vallares,murales,rostratæ,ciuicæ,profectò corona quidem nulla
fuit,graminea nobilior. Hanc statuit in triumphis Senatus,cura belli solutus &
ociosus, populus nunquam , in desperatione suprema nulli contigere , nec nisi
ab vniuerso exercitu seruato decerni , coronas cęteras imperatores dedere,hanc
solam

ſolam miles imperatori. Eadẽ vocatur obſidionalis, quòd hi qui obſidione liberati ſint, ei dant duci qui liberauit. Huic ſummus honos, ſummaq́ꝫ gloria: nam ſi ciuicæ honos vno aliquo vel humillimo ciue ſeruato præclarus ſacérque habetur, quid tãdem exiſtimari debet vniuſ virtute ſeruatus vniuerſus exercitus? Donabatur hæc viridi è gramine, decerpto inde vbi obſeſſos ſeruaſſet aliquis. Nanque ſummum apud antiquos ſignum victoriæ erat, herbam porrigere victos, hoc eſt, terra & altrice humo, & humanitate cedere, q mos diu valuit apud Germanos: herbam enim veteres palmam vel victoriam dici voluerunt, quod Actius in Meleagro plane oſtendit, Gaudẽt, inquit, currũt, celebrant, herbã conferũt, Donant, tenent pro ſe quiſq; cũ clarũ circũſtat corona caput. Proinde quũ herbam do inquit Plautus, ſignificat victum me fateor, quod eſt antiquæ & paſtoralis vitæ indiciũ. Nam qui prato, curſu aut viribus cõtendebãt homines, quũ ſuperati erant, ex eo ſolo in quo certamen erat decerptã herbã aduerſario tradebant. Hac corona donatus eſt L. Siccius Dẽtatus ſemel quũ ciuicas quatuordecim meruiſſet. Quidam etiã hac corona imperatores & ſæpius donati ſũt, veluti Decius vna tribunus militum ab exercitu, altera ab his qui in præſidio obſeſſi fuerant. Quanta eſſet honoris huius auctoritas, confeſſus eſt religione: ſiquidem donatus, bouem album immolauit Marti, & centum fuluos qui ei virtutis cauſa donati fuerant ſimul ab obſeſſis. Præter hos cõtigit coronæ eius honor M. Calphurnio Flaminio, trib militum in Sicilia. Cẽturioni verò vni per id tẽpus Treio Acinati Cymbrico bello. Scripſit & Sylla dictator ab exercitu ſe quoq; ea donatum apud Nollam legatum bello Marſico, idq; etiam in villa Tuſculana, quæ fuit poſtea Ciceronis, pinxit: quod ſi verum eſt, hoc execrabiliorem eum dixerim, quandoquidem eam proſcriptione ſua ipſe detrahit, tanto paucioribus ciuium ſeruatis quàm poſtea ſeptem millibus trucidatis & occiſis. Hæc corona Sertorio ceſſit, & Fabio illi, Hannibale pulſo. Aemilianum quoque Scipionem hac ipſa obſidionali corona donatum in Aphrica, Manilio coſ. cohortibus ſeruatis, totidémque ad ſeruãdas eas eductis M. Varro meminit. Ipſum quoque Auguſtum idibus ſeptẽbribus à ſenatu obſidionali etiã donatum memoriæ proditum eſt. Et quanquam ea conſuetudo ſicut & pleraque alia maiorum noſtrorum deleta eſt, hac tamen corona noſtris temporibus, Sigiſmunde, Populonea expeditione vno omnium ore donata eſt præcellens animi magnitudo tui. Ab vniuerſo nãque & vnanimi primum Hetruſcorum exercitu abs te ſeruato, ab his deinde qui obſidebantur, à ſenatu porrò Florentinóque populo, à tota Hetruria, ab omni deniq; Italia, ab exercitu & populo barbaro per te liberata (qua claritate nihil profectò humanis in rebus ſublimius duco) quum Tarraconenſi, rege maximo, Siciliæ, citra & vltra Pharũ, Valentiæ, Hieruſalem, Vngariæ, Minoricarum, Maioricarumq;, Sardiniæ, Corſicæ, comite Barcbinone, duce Athenarum & Neopatriæ, ac etiã comite Roſilenſis et Ceritaniæ per te ex Hetruria pul ſo, iamiã plures ſuis qui extremæ expeditionis illius muros aſcenderãt militibus murales coronæ decernerentur, tam parua manu tantis periculis te illi obiiciendo, rémque omnem Hetruſcam labantem iam ac penè prolapſam reſtituendo, fulminis inſtar eius caſtra peruaſeris, ad cuius reſtituentis redeuntiſque exercitus ſpeciem

Laus Sigiſmundi.

speciem atq; pompam effusa omnis incolarum & oppidorũ multitudo obuiam processit, & vniuersi quidem milites tuos tãtumq; te vnum inter tot tribunos & clarissimos eorum duces Sigismũdum admirabantur, in te oculos vniuersa Florentiæ ciuitas, in te omnium ora pẽdebant, teq; tanq; diuum hominem cælitus missum vt ipsam victoriam contuebantur, laudabãtq; te singuli pro eorum patriæ tutela, nec minus admirabantur tantũ in te vno principe fuisse momẽti vt antiquissimæ ditionis libertatisq; suæ penè per regem restinctæ, & rursum per te receptæ auctor esset, & vnde stetisset iam eò se victoria transferret, fieretque cum ea mira quædam regiæ gloriæ inclinatio. Adde quòd Hetruria relicta ex his rebus strenue in ea gestis, tui nominis gloria increbescente, Veneti cẽturiatis comitiis ex senatusconsulto omnibus non humanis tantũ, verùm etiam diuinis te honoribus prosequũtur, te tollunt in eorũ tutelam cõtra Franciscum Sphortiam, Insubrium agro apparatu maximo maximisq; impensis, eorum te gẽtibus præficiunt, te inquam, suis primùm per eũ ex superioris prælii dimicatione infaustè & infœliciter gesta cõfectis, fusis, fugatis, captisq; quàm plurimis terris expositisque prædæ & expõsedis, in cunctisq; quæ siue ingenio, siue astu, siue locorũ præoccupatione, prævẽtione hostiũ, vigilus, mora, celeritate, fallaciis, circũuentionibus, & dolis conficienda, quãdo, & quoties opus erit, aduersis in rebus, & secũdis, in subitis improuisisq; tanq; profundissimũ artificẽ obiiciunt, quo res suas omnes tueantur & foueant, neq; quàmdiu moniuis vsi sunt tuis optatè in te spei defuit euentus. Simili enim modo nec aliter ac per Hetruriam fama tui Galliæ cisalpinæ terras peruagãte, summa rerũ merito prę cęteris in te collata. Non multò pòst Cremam fortissimum oppidũ ac inexpugnabile cum vniuerso exercitu traiciens, sata exures, diruens tecta, prædas hominum pecorumq; agens, singula quæque & vniuersa agri illius populatione sternendo, siccatis deinde paludibus, mœnia nõ solum quæ nunquã antea cuiusquàm ductu vel imperio obsidionem passa erant, aliquãdiu expugnata victori tibi paruere: cæterum alia plurima loca, & ardua quidem, & ineunda conatibus tuis ceruicem flexere. Quid quòd anno sequẽti in Hetruriam p S. C. inter tot clarissimos duces tertius imperator designatus & accitus, Ferdinandum regis Tarraconensium filiũ cum omni exercitu regio ad mare vsq; Tyrrhenum repulisti, & Folianum primùm, pręter plurima loca, maximũ & amplissimũ oppidũ gentibus regiis occupatum, omni commeatu armorũq; genere munitum, quũ Florentini ad pristinam sui ditione redigere cuperẽt, adq; id exequendũ validissimo instructus exercitu, pfectus esses, obsessos per te illius loci homines, plurimis vigiliis & assiduis laboribus, præliis diurnis, & nocturnis dimicationibus fessos non sine maximo tui tuorumq; discrimine atq; cæde in potestatem eorũ redactos fuisse constat? Vada deinde maritimum et vetusta nobilitate inclytum oppidũ, horreũq; quasi belli ad pugnam regiam in Hetruscos, quanquã maxima in mari classe, immẽsoq; terra vallum spatio portusq; vicinitate, inexpugnabili loco situm, ac tanta vi annonæ & armatorum selectorũ copia refertum (quatuor enim milia erant) vt ne spes vlla esset cuipiam potiũdi loci, turribus, mœnibus, vallo, fossa, aggeribus muniti, hæc tamen velocitas sagacitatis tuæ valentiorem armis excogitauit rationem, qua præter

omnium iudicium & opinionem interceptum exitio multorum ac fuga, demolitione loci, cui destinatum fuerat Florentinorum imperio adiiceretur. His atq; aliis virtutibus tuis quum dignitatẽ, laudem, immortale nomẽ et sempiternam gloriã nõ solum tibi & nobilissimę Malatestarum familiæ, sed toti etiam Italiæ cõparaueris, summus tibi cedit honos & gloria, quum tuę laudes nõ modo nostris sed Hetruscorum, Gallorum, Hybernorum ac reliquarum quæ vsquã sunt gentium linguis celebratæ sint, ac futuris seculis celebrandæ. Corona ciuica, cuique cũ ciuem ex nece seruasse cõtigerat ex lege dabatur, ilignea quæ prima fuit. Id autem arboris est genus, frõdem habens perẽnem: vnde Cęcilius, Aduehuntur cum ilignea corona, et chlamyde in nostrã fidem. Postea magis placuit eadem ex esculo Iouis. Variatumq; & cũ quercu est, siue propter Arcadas is præcipue quercui reddatur honos quos glandiphagos vocare diuinũ oraculũ solebat, siue propterea q ea arbor inter syluestres fructu lõge bellissima atq; fertilissima: inter mitigatas autem, validissima. (Ab ea enim cibus & opes multarũ gentium, etiam pace gaudẽtium erant glandes, pastaq; ex ea feræ atq; alites, inde magnũ quoq; venatoribus instrumẽtũ viscus erat) siue q facilẽ militi fructũ, tũ ocius, tũ passim quercus exhibebat, siue id cõueniens seruati ciuis existat præmiũ, quoniam Ioui in cuius tutela sunt ciuitates, sacra quercus est: vnde poëta nobilis Claudianus,

Mos erat in veterum castris vt tempora quercu
Vallaret validis fusum qui viribus hostis
Casurum potuit morti subducere ciuem.

Sunt ergo ex glandiferis ciuicæ coronæ militum virtutis insigne clarissimũ. Cedunt his murales vallaresq; & aureæ, quanquam precio antecedẽtes sint: cedunt & rostratæ, quãuis in duobus maxime fuerint celebratæ, M. scilicet Varrone e pyraticis bellis dante Pompeio Magno: itẽ M. Agrippa, tribuente Cæsare e Siculis, quæ & ipsa pyratica fuere. Ante rostra nauium tribunali præfixa fori decus erant, veluti po. ro. ipsa corona imposita videretur, postquã verò tribunitiis seditionibus calcari ac pollui cœperunt, postquã vires ex publico in priuatũ magis singulisq; ciuiũ quæri, ac sacrosancta omnia, prophana fieri, tunc à pedibus eorum subiere in capita ciuium rostra. Dedit hanc Augustus coronam Agrippæ, hac & Iulius Cęsar à Thermo in expugnatione Mitylenarũ donatus est. Huius quoq; honore donari contigit à romano populo latini parentem eloquii, M. T. Ciceronẽ, L. Gellio, viro Censorio in senam fauente, quòd huius amplissimi oratoris industria & eloquentiæ neruis esset truculentissima Catilinæ coniuratio detecta vindicataque. Sabinus autẽ Massurius libro memorabilium xi, teste Gellio, Ciuicam hanc coronam ei dari solitum dicit qui eodem tempore & ciuem seruasset & hostem peremisset, atque eum locum in quo esset actũ certamen obtinuisset. Tyberium tamen Cæsarem cõsultum, hóc ne honoris insigne sumere quiret qui ciuem in pugna seruasset & hostes inibi duos de medio sustulisset, verùm locum in quo certamen esset actum amisisset, eúmque locum a moto eo hostis potius accepisset, respondisse ait, ei huius coronæ decus & honorem iure negari non debere, quum tam iniquo loco dimicatum esset, vt neque à quoquam etiam fortissime pugnanti seruari potuisset. Addunt alii præter

hæc

hæc quæ à Sabino Masurio ad ciuicam coronam spectare dicta sunt, conuenire maximè senatus vt eo die fateatur, aliâs testes nihil prodesse vt ciues fuerint auxilio quamuis rege seruato. Decus non dant, nec crescit honos idem imperatore seruato, quoniam conditores in quocunque ciuem summum esse voluerunt. Accepta licet vti perpetuò: ludos ineunti semper assurgi etiam ab senatu in more est, sedendi ius in proximo senatui: vacatio munerum omnium ipsi patrique & auo paterno. Coronę triumphales sunt illæ quę imperatori victori aureę præferuntur. Equidem quis corona ex auro donatus sit nō inuenio, quis autem primum donauerit à L. Pisone traditur. A. Posthumius dictator apud lacum Regillum expugnatis Latinorum castris, cum cuius maximè opera capta essent donauit ex præda hac, quæ laurea veterum tēporibus, aurea postea facta, ideò aurū coronarium vulgo dictum. Lauream coronam Pindarus atque Callimachus memorant Apollinem interfecto dracone induisse, esculeam alii. Ouidius,

Nē ve operis famam possit delere vetustas
Instituit sacros celebri certamine ludos,
Pythia perdomitæ serpentis nomine dictos.
Hic iuuenum quicunque manu pedibusve rotàve
Vicerat, esculeæ capiebat frondis honorem.
Nondum laurus erat, longóque decentia crine
Tempora cingebat de qualibet arbore Phœbus.

Laurea etiam Liber pater incessit cinctus, quum ex Indis triumphauit, cui hedera etiam sacrata erat, ex qua coronam alii perhibent primū omnium capiti suo imposuisse. Cæsar Augustus triūphans, laurum tenuit coronámque capite gessit ex lauro, quę quanquàm triumphis propriè dicata sit, gratissima tamē multis variisque rationibus domibus ianitrix Cæsarum. Ouidius,

Tu ducibus lætis aderis, quum læta triumphos
Vox canet, & visent longas capitolia pompas.
Post[illegible]us augustis eadem fidissima custos,
Ante fores stabis mediamque tuebere quercum. Alio idem in loco,

Cur tamen apposita velatur ianua lauro,
Cingit & augustas arbor opaca fores?
An quia perpetuos meruit domus ista triumphos?
An quia Leucadio semper amata deo?
Ipsa ne quòd festa est, an quòd facit omnia festa?
Quam tribuit terris pacis an ista nota est?
Vtque viret laurus semper nec fronde caduca
Carpitur, æternum sic habet ille decus?
Causa superpositæ scripto testante coronæ
Seruatos ciues indicat huius ope.

Hæc denique vt Cæsarum pontificúmque, sic poëtarum quoque domos exornabat & tempora, quibus coronandis apud veteres obseruatum legimus, cósueuisse Græcos singulis lustris triplex certamen celebrare, musicū, gymnicum, equestre, quę Nero Claudius Romā primus omniū inuexit, neronianaque à nomine suo ap-

Hh ii pellauit,

pellauit, postea & Domitianus eum secutus celebrauit. Vt igitur athletarum sic communium scriptorum & maximè poëtarum victoribus præmia & honores constituebantur, deligebanturq; ex omni numero literatorũ doctissimi aliquot, vt eorum iudicio qui carminibus decertaturi præ cæteris laudarẽtur, coronis & honoribus meritis, instar militum inter se pugnantiũ illustrarentur. Nec id quidem ab re, eadem enim vtrisque propemodum gloria, idem vtrisque pene honos debetur, & his qui gesserunt, & his qui rerum gestarũ & literarum et ingenii sui monumentis, posteris demãdando, immortalitatẽ sint nominis assecuti. Oualis corona bellicis etiam se rebus inseruit, leniter tamen & sine cruore, deditione hostium è vestigio subsecuta. Huic lenitati maxime cõuenire Veneris victricis frõdem prodiderunt, quòd non Martius, sed quasi Venereus quidam triumphus foret. Eam coronam non in curru nec circũ clangentibus tubis, sed pedes, patritiis in calceis, modulãtibus tibiis quisq; gestabat, ducendo Pæanis cantu põpam. Tibia enim pacis est, Venerisq; arbuscula myrtus, quæ vim maximè bellumq; perosa est. Hac fronde myrtea triũphans de Sabinis Posthumius libertus in consulatu, qui primus omnium ouans vrbem ingressus est, coronatus incessit, optabilemq; arborem fecit. Hæc omnium postea ouantium corona fuit, vno excepto M. Crasso, qui cum bello fugitiuorum cõfecto ouans rediret, senatus consulto per gratiam myrtum paruifaciens, lauro coronatus inuectus est. Maximus auctor est, curru quoque triumphantes myrtea corona vsos. L. Piso tradit, Papyrium Nasonem qui primus in monte Albano triumphauit de Corsis, myrto coronatum ludos circenses spectare solitum, auus maternus Aphricani sequentis hic fuit. M. Valerius duabus coronis vtebatur, laurea & myrtea, qui & hoc vouerat. Corona muralis est quę donatur ab imperatore ei qui primus murum subiit, inque oppidum hostium per vim ascendit: idcirco, inquit Liuius, præcipuum muralis coronæ decus eius esse qui primus murũ ascendisset. T. autẽ Romilius primus omnium eques hanc accepisse coronam dicitur. Hac quoq; Q. Trebellius, & Sextus Digitius pariter in murũ ascẽdentes, virtutis causa ambo à Scipione donati sunt. Castrensis corona ea est qua qui primus hostium castra pugnando vallo introisset donabatur, & cui insigne erat ex auro vallũ. Corona naualis est quę solet donari maritima pugna ei qui vi primum in hostium nauem armatus transilierit. Atqui hãc et muralem & vallarem ex auro fere donari consueuisse longum esset & operosum nimis externa domesticáque oratione complecti: quis item quamque prius inuenerit, quisve primus acceperit: innumerę enim sunt & penè infinitę, ac multiplices de his libri à diuersis auctoribus conscripti. In vniuersum autem de his coronis apud Græcos quidem priuatim scripsere Mnesteus atq; Callimachus medici, & Theophrastus: ex nostris autem inscripsere aliqui libros, flores verò prosecutus est nemo quem equidem inuenians. Deorum autem gẽtiliũ coronas perstrinxit libro de ipsis edito cõmẽtator Claudius Saturnius, in quo ita exarauit causas & origines, species & solennitates, vt nulla gratia floris, nulla lætitia frondis, nullus cespes aut palmes sit qui non alicuius capiti inueniatur consecratus. Et hæc de coronis hactenus dicta sint.

Priuato

Lia subeunt in præsentiarum bellicæ virtutis insignia quę imperatores certe soli nõ vsurpabant, verùm his potius communicabant quibus certaminum labores participarent: non enim ab re Dauid in militem suum, Posuit, inquit, cruorem prælii in baltheo qui erat circa lumbos eius, & in calciamento quod erat in pedibus eius, nisi quia & in habitu ipso priuatorum, quædam insignia virtutum sunt. Est enim baltheus non tantum quo cingimur, sed etiam à quo arma depēdent, & signa legionis ex summa internosci possunt. Romanos etiam auxilia externosq; torquibus aureis donasse, ciues non nisi argenteis constat, idémque armillas dedere, quas non haberent externi: donabantur ob virtutem phaleris quoq; & hastis antiqui. L. enim Siccius Dentatus qui trib. militū fuit, duodeuigīti phaleris & hastis clx, eóq; amplius donatus est: armorum nanque & imperii summa erat hasta, quam ob cau sam viri ea fortes donabantur, & captiui sub ea veniebant, sicq; tempore regum romanorum ipsi reges pro diademate hastas habebāt, quas Græci σκῆπτρα dixere. Nam ab origine rerum pro diis immortalibus veteres hastas coluere, ob cuius religionis memoriam postea simulacris hastæ addebantur. Nec phaleris solum & hastis ob virtutis merita veteres cōstat esse donatos, sed & bullis. Tarquinio enim Prisco omnium primo filium quum prętextę annis occidisset hostem, bullā aureā donatam legimus, vnde bullæ vsus postea successit, adeò vt eorū qui equo meruissent insigne id haberent, quo & nobilium quoq; filii à plebeis secernerentur. Erat & exteris gentibus & nostris hominibus authoritatis & amplę dignitatis ornatus annulus aureus, cuius fabulæ primordiū aruspices ex Asia tradidere, vinculorum potius interpretatione fatali quàm gestaminis. De Prometheo nanq; ce fabulosum reor, quòd illi annulum primum & ferreum dederit antiquitas. Midæ autem annulum quo circumacto habētem nemo cerneret, quanquam fieri id quidem possit, vt inquit Cicero, quis non etiam alienum à verò, ac magis abhorrentem quoque dixerit? Fama est etiam Pyrrho regi qui bellum aduersus Romanos gessit Achatem fuisse lapidem, non fabulosum, sed precio sissimum, in quo quidem rerum diuersarum, numerorum, fluminum, nemorum, volucrum, ferarumq; nulla penitus manu artificis, sed naturæ spectarentur imagines, non impressis, sed ingenitis figuris, tam sparsis támque nexis inuicem notis, vt tot imaginum in tam paruo spacio vnaquæque suis digno discerneretur insignibus. Est etiā Polycratis annuli fama vetustior, cuius sardonyx ille in delitiis habitus abiectus in mare capto relatus est pisce, ipso circiter ccxxx anno vrbis nostrę interfecto. Et quāq; iliacis tēporibus nullos fuisse annulos apud Home rū legimus, tū & codicillos epistolarū gratia inusitatos, nodi nō annuli nota colligatos fuisse non dubium sit, apud Carthaginēses tamen ferunt annulorū ornatum accipi solere ꝑ numero expeditionū in quibus militasset. Lacedęmonii ferreis vsi feruntur. Apud Romanos equestris ordinis annulus quondā fuit ornatus, equites à plebe secernens: nec simul cū equestri senatorioq; ordine cœpit, verùm aliquamdiu pòst annulos habuisse aureos eos manifestū est: siquidem his tātum qui legati ad exteras gentes ituri essent, aurei publicè donabantur, quibus quum

intra domos ferreos gestarent, in publico tantum uterentur: credo quoniam ita exterorũ ornatissimi intelligebãtur, neq; aliis uti mos fuit quàm qui ex ea causa publica accepissent, vulgò q; sic triũphabant ut cũ corona Hetrusca aurea sustineretur à tergo, annulus tamen in digito ferreus erat. Sic triũphauit C. Marius de Iugurtha. Aureum tertio consulatu sumpsisse traditur: sic q; Romæ quidem non fuit aurum nisi admodũ exiguum longo tẽpore: certe à Gallis capta urbe ut pax emeretur, non plus quàm pondo M. soluere potuere. Secundo etiam punico bello, annulorũ perq; rarus erat usus. Nam quũ ad Cãnensis maximę cladis põpam Hãnibalis iussu in uestibulo curiæ annulos aureos effusos cõstet, eorum tãtus aceruus fuit ut metientibus dimidiũ super tres modios, qdã autẽ tres, qdam duos integros Carthagine missos afferant: q̃q; fama tenuit, ut Liuio placet, quæ propior vero est, haud plus fuisse modio: adiecitq; deinde verbis quo maioris cladis indiciũ esset, neminem nisi equitem aut eorum ipsorũ primores id gessisse insigne. Multi etiam equitũ & qui præturæ functi sint è numero, in ferreo censu erãt, annulorũ huiusmodi aureorum usum aspernati, ut Manilius, L. Suffidius, Calphurnius q; & alii plerique fortissimi Romanorũ, tãquam pbrosum, muliebre, & nota dignũ id esset: vnde adhuc illud Gracchi in Neuiũ celebre memoratur, Cõsiderate, inquit, Quirites sinistram eius: en cuius auctoritatem sequimini, qui propter mulierũ cupiditatem ut mulier est ornatus. Qui primus itaq; annulum instituit non ab re læuis manibus atq; latentibus induit, quasi non securus dexterę fuerit ostentandę. Crassus imperator maximus in senectute duos habuit annulos causam præferens quia pecunia ei immensa creuisset: utq; seueritatis illius priscæ nonnullis annuli omnino nulli, sic præcipuis etiam uiris quibusdã lasciuiẽte tunc ætate gẽmati sculptiq; fuere. Ad id audituus studiũ progressus est Sylla, ut annuli gẽmæ insculptam eius rei gestæ circũferret imaginẽ, eãq; continue ueteretur. Erat autẽ sculptura Bocchus, is superioris Mauritaniæ rex erat qui uiuũ Iugurtham generũ traderet Syllæ qui manibus susciperet, quod inter Syllam & Mariũ insanabilis eius discordiæ causa fuit, quæ ferè rem romanã euertit, quum multi qui inuidia in Marium flagrarent, id fuisse opus Syllæ inuulgarent. Pompeii quoq; annulũ gẽmam legimus habuisse, ensiferi leonis cęlaturam habentem. Verũm etiam non ornatus tantũ, sed signandi causa annulum gestare moris erat, vnde neq; plures quàm unum, neq; singulis nisi liberis quos solos fides decerneret, quę sculptura asserũabatur, habere licebat, ideo gestãdi huiusannuli ius famulis nõ erat. Annulos etiam quidam mortis gratia, in ceraunei, & hyacinthis & smaragdis aliisq; gemmis sub quibus venena includebantur parauere. Sic Demosthenes belli dux & summus oratorum Græciæ, sic Pœnorum dux Hannibal, sic Heliogabalus, ut hausto quod sub gẽma annuli habebant ueneno, quũ opus esset, hoc est, si quando uis aliqua urgeret, ilico absumeretur. Aureorũ itaq; annulorũ usus equites, ut diximus, à plebe secernebat, quum eos qui equites non essent ferreos habere mos esset, nec aliud quicquam pacis tempore. Nam in prelus auro quibusdã arma decorare mos etiã fuit, presertim apud Gallos, de quibus nõ ab re extat adhuc Homericũ illud, Aurea cæsaries ollis atq; aurea vestis. Virgatis lucẽt sagulis, tum lactea colla Auro innectũtur. Simili modo

Alexandri quoq; exercitus Argyraspides nonnullos, ob arma argentea appellatos legimus, sicut nostri temporis duces equitésq; lophos habent & galeas, ac lacernas, auro plurimo argentóque redimitas.

Merita victorum ac triumphantium, cognominibus siue prænominibus celebrata, Cap. IX.

Sed præter dictarũ cumulum rerum, cognomina siue prænomina etiam his qui meruissent ex rebus clarissime gest. s ad nominis diuturnitatem addebantur, veluti Romulo à ῥώμη, hoc est, robore dicto, quẽ Quirinũ veteres cognominauere, tãquàm id cognomẽ Martium quippiam & bellicosum pre se ferret. Veteres enim lãceam Quirinũ vocare solitos legimus, eam quoq; in regia positam Martem appellare. Lãcea quoq; donari consueuisse illos qui in bellis quàm acriter strenueq; pugnãtes fortitudinis laudem meruissent, proinde effectũ esse vt Romulus veluti Martius quidam deus et pugnax, Quirinus diceretur: quanquam nec clari desint auctores qui id cognomen ex eo ductũ afferant, q; ciues quirites appellarentur, qui regi suo nomen imposuere, siue q; Cures rex ipse Romanus vixerit. Camillus dictator recuperata ex hostibus patria, ac in vrbem triũpho inuectus, rediens iocis militaribus quos de more incõditos iaciebãt, Romulus ac parẽs patriæ cõditórq; alter vrbis haud vanis laudibus appellatus est: nec alter M. Claudium quinquies cos. Marciq; filium cognominatum perhibent: quũ enim esset exercitatione bellicosus, manu ac toto corpore potens, et vir suapte natura ad dimicandũ ardens, ei sicuti Possidonius inquit, cognomen quod Martium est primum ex familia fuisse Marcello: atq; vt eodem Possidonio auctore Fabiũ clypeũ, sic hũc à Romanis gladium vocitatum constat. Sic M. Manlio quia Gallos primus ab arce depulit, quũ per noctẽ inuasere capitolium, Capitolino ei cognomen est inditum. Aphricani autem militaris ne prius fauor, an popularis auræ celebrauerint, an sicuti Fœlicis Syllæ, Magniq; Pompeii patrum memoria cœptũ ab assentatione familiari sit, non satis compertum habeo, primus certe hic imperator nomine victæ à se gentis, vt inquit Liuius, est nobilitatus: quod equidem profiteor apud tantum auctorem me non parum admirari, quum Cn. antè Martius captis Coriolis vrbe Volscorũ, Coriolanus ob egregia militiæ facinora dictus sit. Quid Cato ille primus, nónne Censorius à seueritate censoria, quum Priscus antea vocaretur, postea Cato virtutis & sapientiæ quasi cognomentum ei est additum? siue vt Cæsariensi placet, à catus, quod non, vt aiunt, sapiẽtem sed acutum sonat, vt Helius Sextus & Varro tradunt: siue q; quum Plutarcho auctore Romani in quo multarum rerũ vsus & experientia vigeret Catonem nominauere? Fabius item Rutilianus simul concordiæ causa, ne humillimorũ manu comitia essent, omnem forẽsem turbam excretam in quatuor tantũmodo tribus cõiecit, Vrbanásq; eas appellauit: adeoq; eã rem acceptã gratis animis ferunt, vt Maximi, qđ tot victoriis non poterat, nomen, hac sibi ordinũ temperatione pararet. Q. quoq; Fabius Cunctatoris sibi cognominatum asciuit, siue q; ingenio & suapte natura remissior esset, quippe qui armorũ clementia outcula iudicaretur, siue q; de industria nouã victoriam ac salutarem cunctando, nec cũ hoste confligendo romanam rempub. restituerit. Alter quidam q; paucis post patris obitum diebus funebribus

nebribus ludis gladiatorum munus exhibuerit Celerem vocauerũt, celeritatem ac apparatus maturitatẽ admirati, sicut Appium Claudiũ victis Vulsiniẽsibus audaciæ cognomento nominatũ. In annalibus etiam scriptum esse inuenio, L. Sicciũ trib. pleb. plus quàm credi debeat strennuũ bellatorem fuisse, nomenq́ꝫ ei factum ob ingentem fortitudinem, appellatúmq́ꝫ romanum Achillem: nec aliter hac L. Siccius, Q. Cottius propter fortitudinem cognominatus est. T. Manlio summo loco nato cognomentum est Torquatus, causámque cognomẽti fuisse accepimus, Torquis ex auro induuias, quam ex hoste quem ceciderat detractam induit, quo ex facto ipse posteriq́ꝫ eius Torquati sunt cognominati. Valerius autem Maximus adolescens ac tribunus militaris sua etiam virtute nixus & opera corui alitis repentè diuina quadam vi aduolantis & aduersarii oculos & prospectum alis & vnguibus prępedientis, quia ducẽ Gallorum vicit interfecitq́ꝫ, ob hanc causam cognomen sibi Coruini vẽdicasse haudquaquam est nobilium scriptorũ qui secus dixerit. Idem ob victam Messanam, nobilissimã Siciliæ vrbem, primùm honoris causa Messana, deinde paulatim vulgo literam permutante Messala nuncupatus. Cornelius Rufus eo decemuiro, bello punico secundo, sua dẽte vt libri Apollinares ex libris Sibyllinis instituerẽtur, Sibylla ob eam rem postea vocatus est, & vt nos antè diximus corrupto deinde vocabulo Sylla nominari cœpit: vnde & Sylla dictator postea sequitur, qui Fœlix cognomento vt apud Latinos habitus est, sic apud Græcos se inscripsit L. Cornelium Syllam *venereum*, vt in chæronia Plutarchi qui de hoc græcè descripsit notum est, et vt de bello Mithridatico trophæa pariter inscripta reperta sunt: nec id ineptè, Plurimũ enim Veneris, nõ nox, vt inquit Menãder, sed fortuna sortitur, cui cũ clarissime rebus ipsius gestis sese ipse dicauit, exclamãs iuxta Oedipodem Sophocleũ, Ego meipsum fortunæ filium fero. Iulius Cæsar prænomen imperatoris & cognomẽ patris patriæ inter alia permulta nomen suũ illustrantia decerni sibi voluit. Huius successor Octauius quoq́ꝫ Cæsar, ampliore Augusti cognomine dictus est: vel ꝙ magnos, sãctos, fœlicesq́ꝫ, augustos vocãt: vel ꝙ loca religiosa et in q̃bus quid auguratò cõsecraretur, augusta dicerentur, ab auctu, vel ab auiũ gestu, gustúq́ꝫ, quę idẽ sunt Q. Fabius Maximus gallica victoria cognomẽ Allobrogis sibimet ac posteris peperit: sic à deuictis hostibus bello, Germanici sibi cognomen meruit. Hæc itaq́ꝫ cognominationem siue prænominationẽ assumunt apud nostros, quemadmodum apud Græcos huiuscemodi indi solebant: prænomina siue cognomina: sic Dionysio plurima ab rebus quas egit sunt ab hominibus indita. Nam alii Bacchum à mulieribus quæ bacchantes illum sequebantur dixere, alii à torculari quo vinum exprimitur Lenæum, quidam Bromium, à tonitu qui in eius ortu contigit. Pingenius insuper ex eadem appellatur causa. Quinetiam triumphator dicitur, ꝙ primus omnium de Indis, multis cum spoliis in patriam reuersus triumpharit. Liberum etiam appellatũ putant, non ob licentiam linguæ, sed quia liberat animum à seruitio curarum efficiatq́ꝫ vegetiorem, & audaciorem in omnes conatus reddat: patrẽ proinde, ꝙ de Indis victoria potitus, Thebani sese liberos ipso viuẽte & quasi sub optimi patris tutela seruatos arbitrarentur. A rebus gestis insuper alia, sicuti Sotera & Callineon à

virtute

virtute,vt Euergetē & Philadelphon. Iam excellentem virtute abstinentiæ Aristidē fuisse asserūt,tanta vitæ integritate Phocionē vt cognomine ille iustus,hic bonus sit appellatus. A virtutis quoq; præstantia prudētię; ac virii,Iouis filios appellauerunt,vt Aeacū,Minoa,& Sarpedona. Ferocissimos & immanes & alienos ab omni humanitate tanquam è mari genitos,Neptuni filios dixerūt, Cyclopa,Gerιona et Lęstrygonas: à fortunę fœlicitate,vt Eudemona,sicut Bassum secundum vocatum legimus.ab exitio verò vrbium,siue peritia disciplinãq; obsidionis faciende,machinarumq; solertia,& ad expugnanda oppida inuentione, Poliorcetes cognomen um fuit Demetrio Antigoni filio,duci illius temporis inclyto. Nonnullos adhuc e nascendi sorte nuncupamus, vt Proculos qui foris procul absentibus parentibus nati sunt,Posthumium qui patre mortuo, Vopiscum quum ex gemellis superstitem alteri esse contigerit, Cęsarem quum enecta parente exciso vtero gignitur,sic Scipio Aphricanus prior natus,primusq; Romanorum ob cæsum matris vterum Cæsar dictus est,Seruium qui mortua matre in vtero seruetur. Nonnullos corporeum etiam prænomen siue cognomen habuisse legimus. Horatius enim Cocles quum alterū oculum antea bello amisisset, cognomētum admisit quasi lusci et vno lumine tantum cernentis. Luscos enim et vnoculos coclites dixerūt veteres,sicq; Cyclopas coclites legimus dictos, q; oculum vnum habuisse memorantur. Quidam tamen id ex simitate nasi tractum autumant,qui sub ipsa fronte ita depressus demissusq; erat vt nullum fere inter oculos discrimen extaret,ipsaq; supercilia commixta inuicem confusaque forent: iccirco volētibus eū multis Cyclopem nominare,de lapsa loquendi consuetudo obtinuit vt iam cocles à plurimis appellaretur. M quoq; Tul. in extrema nasi parte eminens quoddam in figuram ciceris habuit,à quo Ciceronis cognomētum sibi inditum est. Q.etiam Fabius Cūctator à verruca in labiis verrucosus, & Cneus ob insigne neut appellatus. M Curius & Cn. Papyrius Carbo quia cum dentibus eos nasci contigit, ob id Dentati cognominati sunt. Neoptolemus à capillorum qualitate Pyrrhus,à quo & pyratica primum ars perhibetur inuenta Atcanius à prima barbæ lanugine,quę et tēpore victoriæ nascebatur,Iulus. Artaxerxes à dextera manu illius læua lōgiore, Longimanus. Ancum prænomen Varro ex Sabinis translatum putat. Valerius Ancias scribit q; cubitum vitiosum habuerit,quod gręcę ἀγκῶν vocant. Papyrius è præcipua pedum pernicitate Cursor. Quorum verò in nascendo non caput sed pedes primi extiterant, qui partus difficilimus & ęgerrimus habetur, Agrippæ appellati, vocabulo ab ęgritudine & pedibus cōficto. A cognatione alios dictos legimus, vt Manlios,& Cornelios,& Pompeios,quos quia auctor ex Hispania Pompeius boum pompam duxerat alii cognominatos perhibent. Sic apud Gręcos Heraclides,& Pelopidas à morū imitatione & quadā quasi similitudine alus plurima contigerunt, viuentium gloriam prorogantia: quum alii fulmina, vt, geminos duo fulmina belli Scipiadas,cladem libyæ:alii victrices aquilas & accipitres inuictos,alii & diuos deoq; genitos, vt Alexander ille Macedo,& præter eum ducem plerię; alii cognominari se ingenti cum voluptate voluerint.

Ex rebus strenue gestis maiorum præmia Cap. X.

T quoniam eò impendi labor ac periculũ persæpe solet vnde emolumentum atq; honos speretur, nec discriminis quippiã sint aggressuri homines si magnis conatibus magna præmia haud proponantur, fuerunt prҿter hҿc quæ modo diximus alia ob strenue gesta fortissimis ducibus, auxiliariis, & legionibus, tũ ex senatusconsulto, tum ex maiorũ liberalitate concessa, quæ plurima quidẽ & varia produ͂tur. Decreuerũt enim ad præmia superiori Aphricano paribus ornamẽtis exoluẽdas statuas plurimas, & triumphali etiam habitu visendas, in pluribus & celeberrimis vrbis partibus, in comitio, in rostris, in curia, in capitolio ponere decreuerunt, continuum per omnes vitæ annos consulatum perpetuamq; dictaturam tribuere: decreuerunt vt imago eius triumphali ornatu è templo Iouis optimi maximi exiret. & quҿ sibi neq; plebiscito dari, neq; senatuscõsulto illius magnitudo animi ac spectata modestia passa est, post obitum recusare non potuit. Liberalis etiam po. ro. magnitudine munerũ, q; Attalo regi Asiam dono dedit: sed Attalus testamenti æquitate accepti muneris haud immemor, qui eandem Asiam moriens po. ro. legauit. Eumenes Attali regis frater, & qui auxilio aduersus Antiochũ Macedonem fuit, omnibus Asiæ ciuitatibus quas Antiochus bello amiserat à senatu donatus est. Pompeius Deiotaro Galatiæ regi Armeniã minorẽ contulit, q; socius bello Mithridatico fuerit. Numidarum item rex Massinissa in amicitiam receptus à P. Scipione Aphricano, multa & præclara rei militaris facinora quũ fecisset, ob quæ victis Carthaginensibus & capto Syphace cuius in Aphrica magnum atq; latũ imperiũ, magnã gloriã nostris hominibus peperit, po. ro. quascũq; vrbes & agros quos manu ceperat sibi dono dedit. M. Curius quũ Italia Pyrrhum regem exegisset, decretis à senatu septenis iugeribus agri populo, sibi autem quinquaginta, popularis assignationis modum nõ excessit, parum idoneum reipub. ciuem existimans qui eo quod reliquis tribueretur contentus non esset. P. Cornelii quoq; Scipionis consulis decretum de agris militum eius fuit, vt quot quisque eorũ annos in Hispania aut Aphrica militasset, in singulos annos bina iugera acciperet. Scipionem itẽ posteriorẽ dona militaria his qui strenuã operam ediderant diuidentem, T. Labienus vt forti equiti aureas armillas tribueret admonuit, eoq; se negante id facturum ne castrensis honos in eo qui paulo antè seruiuisset violaretur, ipsi ex præda gallica aurũ equiti largitus est: nec tacite id Scipio tulit, nanq; equiti, Habebis, inquit, donum viri diuitis: quod vbi ille accepit, proiecto ante pedes Labieni auro, vultũ demisit. Idem vt audiuit Scipionem dicentem, Imperator te argenteis armis donat, alacer gaudẽsq; abiit. C. etiam Marii præcipuus non solum, cæterum præpotens gratæ mẽtis fuit affectus: duas enim Camertium cohortes mira virtute vim Cymbrorum sustinentes in ipsa acie aduersus cõditionẽ fœderis præter omnes leges ciuitate donauit: quod quidem factum quum à nonnullis accusaretur, aiebat verba legum propter armorum strepitum exaudire nequiuisse. Insuper quum C. Lucius sororis filius atque præfectus in eius secundo consulatu militi cuidam præstanti forma Trebonio nomine sub se militanti vim afferret, & ab adolescente occisus esset, multis Tre-

bonium

bonium accusantibus ac nullis patrocinantibus, Trebonius à se illum occisum qui in magistratu esset non negauit, sed hanc necis causam dixit atq; probauit, q; Lucio se solicitati obstitisset, & quamuis multa darentur, suum tamen corpus nunquam prostituere voluisset: itaq; Marius quæ pro præclaris militiæ facinoribus corona dari cõsueuerat ferri ad se iussit Treboniocq; imposuit. Bãdius quum aliquando Marcellum salutasset, quis nam sit homo Marcellus rogat, quis illũ probe norat antea: eo autem respondente, L. Bandius, quasi lętatus magnopere admiratusq; Marcellus, Tu ille Bãdius es, inquit, cuius maxima inter Cannarum bellatores fama est q; P. Aemilium cõsulem solus ne desereris, in quem cum densissima coniicerentur missilia ea corpore subiiciens excepisti. affirmãte Bandio & vulnera quædam ostentante, Talia, inquit, quum in nos amicitiæ signa proferres, ad nos cur non cõfestim ibas? an nos ad retribuẽda amicorum virtutis præmia quibus & penes hostes tantus habetur honos iniquos cẽsuisti? Hæc benigne locutus comprehẽsum dextra iuuenem eximio ad pugnam equo & quingẽtis argẽti drachmis donat. Hannibal militibus suis quoq; Insubrium agro in concione vocatis, amplissima & certissima pręmia pronunciat. Agrum enim sese daturũ in Italia, Aphrica, Hispaniã, et vbi quisq; velit immunẽ ipsi qui accepisset liberisq;: qui pecuniam q̃ agrũ maluisset, eius se voto satisfacturũ: qui Carthaginenses ciues fieri vellent, potestatem facturũ: qui domos redire mallent, daturum se operam ne cuius suorũ populariũ immutaram secum fortunam esse vellent. Seruis quoq; dominos prosecutis libertatẽ proponit, binãq; pro his mancipia dominis se redditurum, eaq; vt scirent rata fore, agnum lęua manu, dextra silicẽ retinens, si falleret, Ioue cæterosq; precatus deos ita se mactarent, queadmodum ipse agnũ mactasset, et secũdũ precatione pecudis caput elisit. Et ne sua deessent præmia claris gestorũ titulis, eminentibus Cæsar grauioribus prælijs, singulis legionibus quæstores præficiebat qui fortiter agentes agnoscerent, & remuneratione dignos afficerent. Diuitias idem ac pecunias non voluptatis aut suarum gratia delitiarum ex bellis cumulasse, sed cõmunia potius virorum fortium pręmia apud se conseruata iacere voluit seq; maxima ex parte locupletari putans quoties illa benemeritis viris militibusq; impartisset. Aurum nanque & argentum cæterasq; diuitias ex hostibus partas, quãta horum aderat copia magno in numero Romam mittebat, ac dilibusq; ad spectacula tribuens, pretoribus quoq; atq; cõsulibus eorumq; donans vxoribus multos sibi allexit, aliosq; omni spe donisq; dimisit. Illud inter cuncta nec silentio prætereundum, q; ærarium po. ro. quod tot reges victi, tot Asiæ populi, tot nationes, tot bella, tot triũphi compleuerant, & tot annis intactum mãserat, primo introitu in ciuili bello suo, vno die solus exhausit, intérq; alia vt scriptũ est protulit ex eo laterum aureorũ xxxvi. milia, & innumera pondo, trium milium, siue vt alibi, quatuor milium centum triginta & quinque, argenti verò nõgentorum propè milium. Nec aliam ob rem, vt diximus, quàm cupiditate largiendi: nam vt alter ait, Nemo liberalius victoria vsus est: nihil enim sibi retinuit nisi dispẽsandi libertatem. Inde magnifica & probãda omnibus Titi vox, & exhortatio illa Hierosolymarum obsidione, Me pudeat, inquit, nisi eum qui prius murum ascenderat remuneratione

inuidendum

inuidendum fecero, vt si quidem viceerit similibus præsit. Nec pollicitis minor iuuentus, qui in concione, ea deuicta dixit illis, qui maiore vi decertassent, & præclaris facinorũ titulis naturam suam rebus bene ac fortiter gestis nobiliorem reddidissent, præmia & honores redditurum, nec eorum vllum qui plus alio laborasset iusta necessitudine cariturum. Confestim itaque iussit eos quorum partes erant, indicare quonam ferent omnes fortiter gessisse, & nominibus suis quosque interpellans præsentes collaudabat, quasi qui domesticis rectè gestis, satis superque lætarentur, & coronas eis aureas imponebat, & torques longasque hastas & signa ex argento facta donabat, & vniuscuiusque ordinem mutabat in melius: quin etiam ex manubiis aurum & argentum, vestes item aliamque prædam summa quadam liberalitate distribuens.

Superstitum non solum sed defunctorum ducum memoriæ celebres titulis, et de columnis, obeliscis, pyramidibus, arcubus, statuis, clypeis, tabulis, cantarisque ad id exædificatis, Cap. XI.

Vnc memoriæ nedum superstitum sed defunctorum ducum propogatæ celebres titulos referamus, ac primum Iouis, qui vt cæteris deitatis nomine, ita & rebus gestis multorũ opinione superior fuit. Etenim, vt Euemerus qui res gestas eius & cæterorum qui dii putantur colligens, historiamque contexens ex titulis & inscriptionibus sacris quæ in antiquissimis templis habebantur auctor est, in phano Iouis trifilii auream columnam esse positam ab ipso Ioue constat, in qua titulo monstrante sua gesta perscripsit, vt monumentũ esset posteris rerum suarum. Sesoosis finem expeditionis in Thracia statuens, multis in locis ab se deuictis columnas erexit, in queis Aegyptiis quas sacras dicunt literis scriptum extat, Hanc prouinciam armis subegit rex regum, princeps principum Sesoosis. Quid Alexander ille Macedo? nonne in Sogdianorum finibus Alexandriam condidit ad coterstandos itineris sui terminos? quo in loco ab Hercule primũ, à Libero deinde patre, Cyro item & Semyramide atque ab ipso Alexãdro denique aræ sunt constitutæ, quòd proximum gloriæ omnium duxerint illo vsque promouisse itineris sui metas, ab illa parte terrarũ fluuio fines secante, quem Bactri solũ laxatem vocant, Scythæ Filin nuncupant, hunc eundẽ esse Tanaim exercitus Alexandri magni crediderunt: verum vbi Demodamas Seleuci & Antiochi regũ dux, satis idoneus verò auctor transgressus amnem istum titulos omnes supergressus, alium esse quàm Tanaim deprehẽdit, ob cuius gloriæ insigne dedit nomini suo vt altaria ibi strueret Apollini Didimo, hoc est, Collimineo, quo limes Persicus vna cum Scythis iungeretur. Idem Alexander triũphorum suorũ auspiciis condidit in Aegypti maris littore vrbẽ al am sui nominis, quam metatus est Denocharis siue Democrates, architectus memorabili ingenio, xv milia passuũ laxitate cõplexus, ad effigiem Macedonicæ chlamydis, hoc est, orbe gyrato lacunoso dextra læuaque, angulolo procursu, iam tũ tamen quinta situs parte regi dicata. In diuersis insuper Asiæ regionibus xii inuenitur cõdidisse muros eorũ, insigniés græcorũ quibusdam elementorũ characteribus, vti legeretur in eis, Alexander rex filius Iouis fecit. Idem. Herculis & Liberi patris laboribus superatis præcepit ei quem Persidi præfecerat, vt pilas solidas auri pedum vicenũm quinũm erigeret, & in his facta eius scriberet

poneretque

poneréty in vltima India vltra Liberi patris & Herculis trophæa: vnde ad præceptoré suũ Aristotelẽ scribẽs, Et ego, inquit, mea quinq; aurea trophæa prioribus altiora denis pedibus statui, atq; imperaui, quæ miraculo sint futura, charissime præceptor, posteris, scilicet nõ parua admiratione nouũ perpetuúmq; virtutibus monumentum, non inuidendũ mortalibus perpetuæ de nobis opinionis & animi industriæ. Huius regis gloriam emulati sunt Romani, sed non diutius adæquarunt: statuerũt enim columnas & ipsi quę rerum gestarum referrent memoriam, sed æreas atque marmoreas. Augustus nanq; victor totius Aegypti quam Cæsar pro parte superauerat, multa de naualí certamine sustulit rostra, quibus conflatis quatuor fecit columnas, quæ postea à Domitiano in capitolio sunt collocatæ: nã rostratas Iulius posuit victis Pœnis naualí certamine, è quibus vnam in rostris, alteram ante curiam positam constat. Fuerunt & marmoreæ colũnę, quibus apud maiores, nobiles aut sub montibus, aut in mõtibus sepeliebantur: vnde natum est vt supra cadauera aut pyramides fieret, moles ab imo latissime, in summitates acutissimas desinentes, sic dictę, quòd ad ignis speciem in conum tenuaretur, aut ingentes collocarentur columnæ. Verum quanquã de pyramidum mole ac forma scripserint Herodotus & Homerus Durisianus, Aristagoras, Dionysius, Artemidorus, Alexander, Polyhistor, Burboriades, Antisthenes, Demetrius, inter omnes eos tamen non constat à quibus cœptæ sint auctoribus. Erigendarum autem dicandarúmque pyramidum causa in Aegypto, regum pecunię ociosa & stulta ostentatio à plerisque traditur, ne pecuniã successoribus aut emulis insidiantibus præberẽt, aut ne plebs ociosa langueret. Colũnarum verò vsus in Romanis cœpit à Cornelio Menio qui priscos deuicerat, anno vrbis cõditę ccccxvi. Erat & in foro Traiani columna sub qua ossa eius posita in vrnam aureã collocata fuisse constat, permanentę; duæ adhuc Romæ Hadriani & M. Antonii suis nominibus celebres. Harum autẽ ratio est, quibus dicatę fuerint attolli super cæteros mortales, quẽadmodum in vrbe Roma inter diuersis moles obeliscos videmus plures, aliosq; iacentes, alios erectos, quos imperatores maximi bello domitis gẽtibus & prosperitatibus clarissimarũ rerum gestarum elati diis superis in religione dicarunt. Sic Sesosis Aegypti rex obeliscos ex lapide puro duos erexit, vtrũq; altũ cubitis centumuigintí, in quibus tum imperii magnitudinem, tũ quas subegit nationes descripsit. Sic apud Hyberos pugnacẽ gẽtem tot obeliscos erigere circa cuiusq; sepulchrũ moris erat quot homines ex numero hostiũ ille necasset. Erãt & Triũphales arcus, suntq; adhuc Romæ suo lo. o, imprimis imper. Cæsaris, L. Septimii, & imper. Cæs. M. Aurelii, Antonini Pii, rerum insigni marmore & claro artificio, vt impressa docet inscriptio. Et arcus etiam triumpho insignis Constantini, quem incisæ literæ liberatorem vrbis, fundatorẽ quietis indicãt. Est & nobilis atq; triũphalis Hierusalem, hunc titulũ habens, Diuo Vespasiano & Diuo Tito filio. S. P. Q. R. Pauca reliquorũ deinde vestigia supsunt, quanq; trecẽtos et viginti triũphos ab vrbe cond. ad hęc ipsa quę modo diximus tẽpora numerent. Nec etiã dubium est ob virtutis miraculũ quin maiores nostri reges ipsos vita functos iactare sinus laudibus ac nouis et exquisitis honoribus cœperint, siue vt fieri solet in adulatione eorum,

siue ob beneficia quibus erãt humanitate compositi, ipsi reges deinde cum charissimi fuissent his quorum vitam composuerant multisq; honoribus referserũt, non paruum denique sui desiderium de medio sublati reliquerunt: sicq; homines ętatis illius siue Samii, siue Corinthii, siue Assyrii, siue Aegypti, siue alterius gẽtis fuerint, simulachra finxerunt & statuas, vt haberẽt quo aliquam voluptatem ex imaginum talium prospectione reciperent, progressique longius per amorem memoriam cœperũt colere defunctorum vt & gratiam referre beneme ritis videretur, et successores eorũ allicere ad bene imperandi cupiditatẽ: quod orator eximius in Natura deorum monet dicẽs, Suscepit autem vita hominis cõsuetudóque communis vt beneficiis excellentes viros in cœlũ fama ac voluptate tollerẽt. Hinc Hercules, hinc Castor, hinc Pollux, hinc Aesculapius, hinc Liber, & alio loco, atq; alio, & in plerisq; ciuitatibus intelligi potest, acuendæ virtutis gratia: aut quo libentius reipublicæ gratia periculum adiret optimusquisque, virorum fortium memoriam honore deorum immortalium consecratam. Hac ratione Mauri proprios reges, Romani suos Cęsares, & qui viri fortitudine insignes erãt consecrauere. Inde per gentes & prouincias singulas varia deorum religio mutatur, dum non vnus ab omnibus deus colitur, sed propria cuiq; maiorũ suorum cultura seruatur. Hoc ita esse Alexander Magnus insigni volumine ad matrem suam scribit, metu suæ potestatis proditũ sibi à diis, hominibus, à sacerdote secretum, quòd maiorum & regũ memoria seruata sit: inde paulatim cultu in metum verso, superstitionem morituram irrepsisse, verũmque esse poëticum illud, Primos in vrbe deos fecit timor. Quo autem tempore huiusmodi diuini honores mortalibus esse cœperint, non est obscurum, præsertim quum nulli reges ante Saturnum vel Vranum fuerint, & Iouis temporibus ab initio templa constituta essent, & noui deorum cultus inuenti. Sic hominum effigies quum nõ solerent, exprimi cœpere, nec nisi ab aliqua insigni eorũ qui diuturnitatem nominis meruissent: primoq; sacrorum certaminum victoriæ, maximeq; Olympiæ, vbi omnes quicũq; victores fuissent simulacra effingi solere moris erat, eorum qui ter huiusmodi in certamine superiores euasissent, ex vniuerso corpore lineamentis a ipsorum similitudinem expressis. Primus tamen hic statuarum honos, vt videre videor, Græcis debetur, nullisque apud eos reor plures dicatas q̃ Demetrio Phanostrati filio Phalereo, qui quum apud Athenienses cõcionaretur vrbi præfuit annis decem, æreisq; statuis honoratus est trecentis sexaginta, quarum plures equestres erant, & in curribus seu bigis stabant summóque studio ferme intra quadringentos dies consummatę erant. Iam quum apud Athenienses clarissimus esset, sic quoq; ipse ab ea quę cuncta consumit inuidia tentatus, quippe insidias passus à quibusdam, mortis sententiam absens excepit, non tamen eius corpore potiti sunt, verùm ipsius deiectas imagines, ærugine de industria fœdatas, alias quidem vendiderunt, alias submerserunt, alias in frusta conciderũt, vna autem in acie seruata: atque hoc intulisse Athenienses huic Demetrio, iubente rege proditum est. Apud Romanos etiam & pedestres et equestres statuas proculdubio aliquãdiu in summa veneratione & auctoritate habitas constat, equestrium tamen origo perquàm vetus est, & cum fœminis etiam honore communica-

to,

to,exemplo Clodiæ cuius statua equestris erat, ceu parum esset toga eam cingi, quum nec Lucretiæ,nec Bruto qui expulerant reges, propter quos Clœlia inter obsides fuerat decerneretur: & quanquam Catonis in censura vociferationes est sent.mulieribus romanis in prouinciis statuas poni,non tamen potuit inhibere quominus Romæ quoque ponerentur,sicuti Corneliæ Gracchorum matri,quæ fuit Aphricani prioris filia. Togatæ antiquitus statuæ dicabantur, deinde nudæ,hastam tenentes: græca enim res erat,statuas nudas dicare, nihilq; in eis condere: ecōtrario verò romana,togas & militares thoracas superaddere.Cæsar quidem dictator luricatam sibi in foro dicari passus est statuā.Fuit Marci Tremelii equestris toga,qui Samnites bis deuicerat,captaq; Anania populū stipendio liberauerat.Fuit etiam Scipionis qui bellum in Asia gessit, Antiochúmque deuicit non solum cum chlamyde sed etiam cum crepidis in capitolio sita. Dicabantur quibusdam argenteæ,quibusdam aureæ. Pompeius nanq; in triūpho Pharnacis qui primus regnum tenuit in Ponto argēteam trāstulit. Mithridates item currus aureos & argenteos,quanquā nec desint qui argenti vsum primum Diuo Augusto dicatum in statuis falsò arbitrentur. Aurea autem statua, ac omnium prima nulla inanitate,in templo Anetidis,numine gentibus illis sacratissima posita est. Antonii deinde Parthicis rebus direpta statua quoq; regis Assarii quā non adoraſſe capitale erat,ex auro fuit sexaginta rūmq; cubitorum proceritate. Domitianus etiam apud nostros quum de Dacis Germanisq; triumphasset,tantæ fuit insolentiæ atque superbiæ vt aureas atq; argenteas statuas sibi in capitolio poni iusserit.Ex ære etiam primam Romæ statuam cōflatam, & Cæreri primùm dicatam ex Spurii Cassii peculio quem regnum appetentem pater eius occiderat inuenio. Statua quoque Horatii qui & Cocles cognominatus est ęnea fuit,& in æde Vulcani posita est,quę detrimentū corporis acceptum (claudus enim teste Plutarcho postea fuit)quod armatus in Tyberim dehiens tyrrheno telo fautius ille admiserat ostendit,Liuius licet obstet, nulloq; superincidentibus telis incolumē ad suos transnatauiſſe afferat. Cæsar dictator nō solum sibi in foro dicari statuas passus est, sed disiectas Pompeii statuas reposuit. Ex hoc etiam Augusti Cęsaris morem probandum cēseo,quòd illustrandis ducibus antiquis qui romanū imperium auxissent exactissimam diligentiam impendit,opera cuiuis reintegrans ac titulos,dedicatis omnium statuis triumphali habitu in porticibus sui fori:factum placet,nec minus ratio: siquidē in edicto præfatus est,eo se proposito id agere,vt essent quorum ad exēpla & ipsius & superioris temporis clarorum virorum formarentur mores,ad quorúmque velut præsentem regulam institutos principes suos po. ro. exigeret: sapienter vtique. Nam quum aliquando statuæ fuissent insignia virtutum & his ponerentur qui ingenio & doctrina præstarent, quíque magna gessissent, aut mortem pro republica obiissent,quales decretas legatis à rege Veientium interfectis legimus, nullum mortuo, Ciceronis sententia, ab homine mortali vel carius vel diuturnius præmium vel gratia maior vlla præstari potest quàm statuæ vel sepulchri. Harum rerum gestarum & gloriæ memoria quamplurimi ex his quos diximus bellorum duces æternitati commendari posse existimantes ardenter affectarunt,

tanquam plus præmii de vrnis & figmẽtis huiusmodi sensu carentibus adepturi, quam ex conscientia honeste recteq; factorũ. Quòd autem sit pulchrum velut i exigua hęc & minima spernere ad ascensum veræ gloriæ tendentẽ, Cato Censorinus monstrauit, qui interrogatus quã ob rem inter multos præclaros statuam non haberet, Malo, inquit, ambigere bonos quã ob rem id non meruerim, q̃ quod est grauius cur impetrauerim mussitare. Militari etiam gloriæ clypei se ingerunt, quos in sacro vel in publico priuatim dicari instituti veteris fuisse cõperio. Primus qui hoc egerit, Appius Claudius fertur: is dico q cũ Seruilio cos. fuit, anno vrbis cclxx. Posuit enim in Bellonæ æde maiores suos, voluitq; in sublimi videri, & clarissime gestorũ titulos legi. M. Aemilius in consulatu collega Q. Luctatii post eũ nõ in basilica modo Aemilia, verum & domi suæ posuit, pla cuitq; plenã virtutis imaginẽ reddi clypeo cuiusq; qui fuerit illo vsus. Hos Pœni ex auro factitauere: sicq; clypeos & imagines secũ in castris vexere. Huiusmodi quoque scutis apud Troiam pugnarũ est, expressis quoq; imaginibus: & clypeus supra fores capitolinæ ædis vsq; ad incendium primũ fuit, tãtaq; maiorum quidem nostrorum auctoritas in ea re ar notatur, vt L. Manilio Fuluio cos. anno vrbis dlxxv M. Aufidius tutelæ capitolii redẽptor, docuerit patres argenteos esse clypeos qui pro æreis per aliquot iam lustra assignabantur. Tabulis similiter pictis sunt qui rerum suarũ memoriam excoluerunt, vt L. Aemilius Paulus, Luciusq; Scipio, ac Messala princeps. Horum enim primus de Liguribus triumphans gestorum ordinem in tabula pictum publicè reliquit, secundus tabulam victorię suæ asiaticæ in capitolio posuit, tertiam tabulam pictã prelii quo Carthaginenses & Gerionem in Sicilia vicerat in latere curiæ hostiliæ affixit, anno ab vrbe cond. dccccxl. Arator autẽ ille Arpinas & manipularis imp. C. Marius non clypeis pendẽtibus, non pictis tabulis, non toreumate signóve, non statuis, marmore, aut ære, nõ obelisco, non triumphali arcu, non pyramide, non columna, non pila aurea ædificióve quopiam tantum, sed cantharo res suas clarissime gestas illustrauit. Post iugurthinum enim & cymbricum theutonicũmq; triumphum, cantharis potasse Liberi patris exemplo traditur, quo inter bibendũ indice illius victoriæ ex Asia ductæ suam compararet ac simillimam redderet.

Ludorum celebrationes, Cap. XII.

Ost hæc insuper ludorum celebrationes, siquidem ad natales eorum, vel templorum nouorum dedicationes, vel vota ducum persoluenda ingenti confluentis multitudinis copia sunt constitutæ: & primitus quidẽ venationes quę vocãtur munera Saturno deo sunt attributæ, siue q̃ ad expeditiones ituri, debeant pugnas & coeuntes inter se acies spectare, ne in bello armatos hostes, vel vulnera, vel sanguinem perhorrescant, siue vt nonnulli perhibent, hãc apud veteres deuotionem factam, vt contra hostes ciuium sanguine primũ tali deo litaretur. Pescenius enim Festus in libris historiarum refert Carthaginẽses Saturno humanas hostias solitos immolare, & cum victi essent ab Agathocle Siculorum rege iratum sibi deum putauisse, itaque vt diligentius piaculum soluerent, ducentos nobilium filios immolasse, tantum religio potuit suadere malorum, vt tãtam ciuitatis partem occiderent, quantã for-

tasse

tasse nec Agathocles victor occiderat. Idem in Latio quoq; eodem genere sacrificii cultus est, non quidem vt homo ad aram immolaretur, sed vt in Tyberim de ponte Miluio mitteretur. Verùm id genus sacrificii ab Hercule fuit postea cum Geryonis pecore ex Hispania per Italiam reuertente sublatum, per sic aliq; illorum populis vt faustis sacrificiis infausta mutarent, ritu tamen permanente, vt pro veris hominibus imagines iacerentur è scirpo, vt Ouidius in fastis docet, Donec in hæc venit Tyrinthius arua, quotannis Tristia Leucadio sacra parata deo. Illum stramineos in aquam misisse quirites Herculis exemplo corpora ful sa iace. Hæc sacra vestales etiam virgines fecisse his verbis idē poëta meminit, Tum quoq; priscorum virgo simulacra virorum Mittere roboreo scirpea ponte solet. Ex his caussis quæ de origine huius f. sti relatæ sunt apparet, Saturnalia vetustiora esse vrbe romana, adeò vt ante Romā in Græcia hoc solene cœpisset. L. Accius in annalibus suis refert his versibus, Maxima pars Graium Saturno & maxime Athenæ Conficiunt sacra quæ cronia esse iterantur ab illis. Quūmque diem celebrat per agros vrbesq; fere omnes Exercent epulis læti famulósque procurat Quisq; suos. Nostrisq; itidem etiā mos traditus illinc est, vt cū dominis famuli epulentur. Ibidem eodē quoq; tempore quum diu etiam humanis capitibus Ditem placare se crederent, eundem ferunt Herculem simul modo redeuntem per Italiam gētibus suasisse vt sacrificia mutarent, inferentes Diti nō hominum capita sed oscilla ad viuā effigiem arte simulata. Inuenio postea quum ludi per vrbem in cōpitis agitabantur, restitui scilicet à Tarquinio Superbo laribus ac Maniæ ex responso Apollinis, quo præceptum est vt capitibus pro capitibus supplicaretur, idq; quāmdiu obseruatū vt pro familiarium sospitate pueri mactarentur Maniæ deę matri larium, idest, deorum inferorum: quod sacrificii genus Iunius Brutus cos. pulso Tarquinio aliter constituit celebrandum. Nam capitibus allii & papaueris sacrificari iussit vt responso Apollinis satisfieret de numero capitum, remoto scilicet scelere infaustæ sacrificationis, factūmque est vt pilæ & effigies viriles & muliebres ex lana cōpitalibus suspenderentur, rotque his pilæ quot capita seruorum, tot effigies quot essent liberi ponerentur, quæ denique effigies Maniæ suspensæ pro singulorū foribus periculum si quod imminerer familiis expiarent, ac dea viuis parceret his pilis & simulacris contenta. Ludos autem ipsos ex viis cōpitorum in quibus agitabantur compitalia appellita uerunt. Deinde quoniam fuisse Pani lyceo rem diuinam, & cum hac Luperca lia festa quōdam celebrata primum fuisse apud vetustatis assertores cōstat, de his nobis tertio loco differendum videtur. Ea itaque sacrorum genera vt elegantissimis rerum gestarum scriptoribus visum est, ab his qui ex Arcadia cum Euandro in eum locum qui nunc romanæ vrbis est profecti sunt, ad nostros primum delata fuisse ferūt, ac ritu suo celebrata. Ouidius in fastis. Pana deos pecoris veteres coluisse querūtur Arcades Arcadiis plurimus ille iugis. Pan erat armēti, Pan illic numen aquarum, Munus ob incolumes ille ferebat oues. Transtulit Euander syluestria numina secum, Hic vbi nunc vrbs est, tunc locus vrbis erat. In qua quidem vrbe constat Euandrum constituisse, vt diuisa pastorali turba, nudi iuuenes ac pellibus immolatarum hostiarum inuoluti lyceum Pana

venerantes, per luxum atq; lasciuiam ex epularum hilaritate profusioreq; vino prouecti personati currerent, lorãque manu ferentes obuios quosq; ac mulieres maxime adultas, his vltrò manuũ palmas cędendas porrigentes verberarẽt, existimantes id sibi fœlicem pariundi facultatẽ præstare posse, eodem postea poeta dicẽte, Nupta quid expectas? non tu pallẽtibus herbis Nec prece, nec magico carmine mater eris. Excipe fœcundæ patienter verbera dextræ. Iam facer optatum nomen habebit aui. Cur autẽ nudi currentes hunc deum coluerint, pleraq; curriculo vetustatis ad nos vsq; delapsa indicant, siue q ipsi deo qui nudus est celeritati sue eo pacto longe aptius nudos ministros habere visum sit, siue q Arcades omnium populorũ qui Græciam coluerũt vetustissimi, feris similem adhuc syluis & montibus vitam agentes, expertes legis artisque, primum hunc deum venerari patrio cultu cœperũt. Idem auctor in fastis, Cur igitur currant, & cur si currere mos est, Nuda ferant posita corpora veste rogas? Ipse deus velox discurrere gaudet in altis Montibus, & subitas concipit ille feras. Ipse deus nudus nudos iubet esse ministros, Nec satis ad cursus cõmoda vestis erat. C. verò Attacilius, vt scribit Plutarchus, scribit Romulum quũ ante conditam vrbem eius pecora a latronibus rapta fuissent, Lupercalium solemnitate in honorẽ Fauno supplicem primo excoluisse, nudum deinde ne sudore prępediretur, omneis saltus currendo syluasq; lustrasse, ideo nudatos Lupercales hæc ludicra celebrasse. Lupercos alii nudos fieri solitos aiunt, q Faunus veste delusus à suis, eam sacris procul arcuerit. Ouidius item in fastis, Veste deus lusus, fallentes lumina vestes Non amat, & nudos ad sua sacra vocat. Iustinus quoq; magis ex habitu dei cui ea sacra fiebant, quàm ex alio nuditatis causam refert, quũ post hunc tertio loco regnasse Faunum ferunt sub quo Euander ab Arcadiæ vrbe Palanteo in Italiam cum mediocri turba popularium venit, cui Faunus et agros et montẽ quem ille postea Palanteũ appellauit benigne assignauit: in huius radicibus tẽplũ Lyceo quẽ Græci Pana, Romani Lupercal appellant, constituit. ipsum dei simulachrum nudũ caprina pelle amictum est, quo habitu pòst etiam Romæ Lupercalibus decurrebatur: vtcunq; res se habeat, in tẽpora tamen vsq; C. Cæsaris huiusmodi obseruationẽ fuisse cõpertũ est: ea nanq; sacra quũ sedens Cęsar spectaret & inter eos qui solennia celebrarent M. Antonius cos. qui triũuir postea fuit adesset, aiunt eũ diadema capiti Cęsaris imponere conatum, quod quum Cęsar amoto capite ac simul manibus reiecisset, Iouis capitolini statuæ illico iussit imponendum. De nomine Lupercalium non vna etiam ratio, sed varia proditur: alii nanque locum deo Pani sacratum Arcadiæ ferunt, cui etiam mons in Arcadia lyceus consecratus est, & dictus græcè λύκος, id est, lupus, q lupos haud sinat in oues desæuire: ideo & Euander deo gentis suæ sacrificauit locum, & nominauit Lupercal, q præsidio ipsius, lupi a pecudibus arcerentur. Alii, referente Plutarcho, putant à Lupa quę Romulum educauit potius emanasse, quũ (vt ait) lupercales ludicrum inchoẽnt, vbi expositum Romulum fuisse fama est, tametsi quæ ad sacra pertinẽt minus ei conueniant rei dum de Lupa Romuli nutricelo quitur. Idem poeta his verbis fidem facit, Illa loco nomen fecit deus ille lupercal Magna dati nutrix præmia lactis habet. Quis vetat Arcadio dictos de monte

lupercos?

lupercos? Faunus in Arcadia tepla lyceus habet. Inueniuntur etiā auctore Quintiliano qui Lupercalia æque tres partes orationis esse contēdant, quasi lucere per caprum. Ob temporis denique obseruationem ludicrū hoc, vt inquit Plutarchus, ad expiandos manes constitutū creditur: fiebat enim, vt ille inquit, nefastis diebus mēse februarii, quē piacularē interpretātur, eodē poeta in Fastis dicente, Tertia post idus nudos aurora lupercos Aspicit, & Fauni sacra bicornis eunt. Cōsualia ludi dicebātur quos in honorē Consi faciebant, quē deū consilii putabant. Circenses verò quos primus Romulus raptis Sabinis Consualium nomine celebrauit, Neptuno dicabantur. Hi in littore olim fluminis agebantur, ab alio latere positis ensibus & gladiis, vt ab vtraq; parte esset ignauiæ præsens periculum, vnde & circenses dicti sunt, q; exhibebātur, in circuitu positis ensibus, licet alii à circuēdo, ab, Aster cienfibus alii circenses dicant vocari solitos. Horū ratio ludorum quid aliud habeat nisi leuitatē, & vanitatem, & insaniam non video: tanto nanq; impetu concitabantur animi in furorē, quanto illuc impetu currebatur, vt iam plus spectaculi exhiberent quàm spectandi gratia cōuenissent, cum exclamare, & efferri, & exilire cœpissent. Equiria, ludi sunt quos Romulus idem Marti instituit, per equorum cursum qui in cāpo martio exercebantur. Gladiatorum quoq; munus dictū quod populo tanquā munus donatur, & qui donat munerarius: & qui familiam gladiatorū habet, gladiatoresq; domi in disciplina, & in ludo exercet, ac postea vendit, lanista vocatur: gladiatorūq; ideo dictū, q; mos erat in sepulchris mortuorū, virorum fortium captiues necari, quod quia postea immane visum est, placuit dimicare gladiatores ante sepulchra: quem morem Homerus noster Mantuanus his verbis expressit, Viuētes rapit inferias quos immolet vmbris, Captiuóq; rogi perfundat sanguine flāmas. Nec abnuit ille teste Floro, de stipendiario Thrace miles, de milite desertor, inde latro, deinde in honore virtū gladiator, qui defunctorū quoq; prælio ducum imperatoris celebrauit exequiis, captiuósq; circo regio iussit armis depugnare, quasi plane expiaturus omne preteritum dedecus, si de gladiatore munerator fuisset. Liuius ab vrbe cōd. xxix, Scipio Carthagine ad vota solueda diis, munusq; gladiatorum quod mortis causa patris patruiq; parauerat edēdū redit. Gladiatorū fuit spectaculū nō ex eo genere hominū ex quo lanistas cōparare mos est, seruorúq; vænalē sanguinem habent, voluntaria omnis & gratuita opera pugnātium fuit. Nam alii missi ab regibus sunt ad speciē insitæ genti virtutis ostendendū, alii ipsi professi se pugnaturos in gratiā ducis, alios æmulatio in certamen vt prouocarent, prouocatæve haud abnuerēt traxit. Quid enim miretur quisq; in hoc primum, inuentorē an inuētum, artificem an auctorē, ausum aliquem hoc excogitare, an suscipere, an iubere, an super omnia populi furorem? quàm vile enim nefas animarum istarum, quantū inde querelarum, quantū mali potuit hauriri, quis non videt? Nouendiales ludi sunt, qui in honorem mortuorum celebrantur. Proinde apud maiores vbi quis fuisset extinctus, ad domum suam referebatur: vnde est, Sedibus hunc refer antè suis: & illic septem erat diebus, octauo incendebatur, nono sepeliebatur domi etiā suæ: vnde orta est cōsuetudo vt dii penates colātur in domibus. Similiter Funebres, Plebeios, Megalenses, Apollinares quos omnes currules

currules ædiles munere publico curabãt,magno plausu celebratos inuenio. Funebres ad deriuendũ populum instituti,dum pompa funeri decreta in honorẽ Patricii viri plene instruitur. Plebeii qui pro salute plebis ẽdũtur exactis regibus,pro libertate,aut pro recõciliatione plebis post secessiunẽ in Auentinũ. Magni ludi, Romani ludi appellabantur,quos in honorem Iouis faciebãt:vel romani Regii ludi,Q. Asconio teste,suis sub regibus instituti sunt, magniq; appellati, q; magnis impẽsis dati,cum primũ ludis impensa fuit ducenta milia nummum,adeo magnos ludos factos putant, q; consiliorũ secretorũ deo,id est, Neptuno lari & diis magnis,id est,laribus vrbis Romæ dati sunt,quibus aiũt raptas Sabinas esse, quod videtur Virgilius notasse, Et magnis Circensibus actis. Megalenses verò nobiliũ ludi & magnis diis consecrati,à loco inuentionis eius sic dicti. His prætorum erat ludis interesse & lusores cõducere. Iuuenalis in Satyris, Interea Megalesiacæ spectacula mappæ Ideum solenne colunt, similisq; triumpho Præda caballorum prætor sedet, ac mihi pace Immensæ nimiæq; licet si dicere,plebis, Totam hodie Romam circus capit, & fragor aurem Percutit,euentum viridis quo colligo panni. Nam si deficeret mœstam attonitamq; videres Hanc vrbem ve'uti Cannarum in puluere victis Consulibus spectent iuuenes quos clamor & audax Sponsio,quos cultæ decet assedisse puellæ. Ludos scenicos Valerius Ancias auctor est,Megalesia appellatos,&, si Firmiano credimus, Libero attributos, cui ex Indis Thebas red.unti, a triennio bis peregrinationis exacto Græcos instituisse trieteridas tradunt. Ludorum Apollinarium origo victoriæ non valitudinis ergo, vt quidam annaliũ scriptores produnt,ex duobus Martii vatis carminibus,cuius duo in senatu volumina illata erant,memoratur: priore carmine Cannensis prædicta clades in hęc propemodũ verba erat, Amnem troiugenam Romane fuge Cannã. Nec te alienigenæ cogãt in cãpo Diomedis conserere manus: sed neq; credes Tu mihi donec sanguine campũ, Multaq; milia occisa tua defert Amnis in pontum magnum extra frugifera piscibus Atq; auibus feris quoque quæ incolunt terras,his fluat esca caro tua: nam mihi ita Iuppiter fatus est,Diomedis argiui campum & Cannam flumen,qui militauerat in his locis iuxta atq; ipsam cladem agnoscebant: tum alterum deinde carmen inuentum est ita scriptum, Hostem Romani si ex agro expellere vultis Vomicã quæ gentium venit longe Apollini vouendos censeo ludos,qui quotannis comiter Apolini fiant. His ludis faciendis præerit prætor,qui ius populo plebiq; dabit. Summum diem viri greco ritu hostiis sacra faciant. Hoc si recte facietis gaudebitis semp fietq; respub . vestra melior: nã is dies extinguet pduelles vestros q vestros campos pascunt placidè. Ex hoc carmine quum procurandi gratia dies vnus rebus diuinis impẽnsus esset,postremo senatũ consultum factum est,vti decemuiri quo magis instruerentur de ludis Apollini faciendis,req; diuina recte facienda,libros Sibyllinos adirent,in quibus quum eadem reperta nũciatum esset, censuerũt Patres Apollini ludos vouendos faciendosq;,inq; eam rem duodecim milia æris prætori & duas hostias maiores dari,Decẽuirisq; præceptũ vt græco ritu,id est,capite operto hisce hostiis sacrum facerent, Apollini boue aurato & capris duabus albis auratis,Latonæ boue fœmina aurata. Hos ludos in circo po

pulus

pulus coronatus ſpectare iuſſus erat, matronæ ſupplicare, vulgus apertis ianuis in propatulis epulabatur, celeberq́ꝫ dies is omni cerimoniarum genere habebatur: ſicq́ꝫ paulatim cęteris diis huiuſmodi ludorum honos tribui cœpit, ſingulique ludi, ſicut Siſinius Capito in libris ſpectaculorum deſcribit, nominibus eorum conſecrati ſunt.

Principum ex bellis dijs oblata, CAP. XIII.

N ſuprema demum noſtri laboris parte, ſummam reponemus principum, ex bellis diis oblata in medium relaturi. Quis enim bellorum turbinibus victor egrediens dominum exercituum inhonorum dereliquit, quum illi etiam ipſi qui veri dei cognitionē minus haberēt quodcunq́ꝫ illud eſſet numinis haudquaquã prætermitterent, quin ſumma quadam veneratione proſequerentur? de quibus ne forſan hæſitare quiſpiam poſſit, teſtes adſunt præcellētiſſimi duces, ſed in primis Dionyſius qui & Liber dictus eſt, & Alexãder Macedo. Indiam enim ingreſſus ille, primitias deo Ioui in oriente à captiuis habitas primus obtulit: quod ſi non abunde conſtaret, Ouidius in faſtis teſtis eſt opulentiſſimus, dicens, Ante tuos ortus aræ ſine honore fetuntur, Liber, & in gelidis herba reperta focis. Te memorant Gange totóq́ꝫ Oriēte ſubacto, Primitias magno propoſuiſſe Ioui. Cinnama tu primus captiuáque thura dediſti, Deq́ꝫ triumphato viſcera toſta boue. Nomina ab auctoris ducunt libamina nomen Libáque quòd ſanctis pars datur inde focis. Huic à teneris Græcorũ more vnguiculis ſine parſimonia thura ingerenti aris, pædagogus Leonidas eam thuris profuſionem ægre ferens, thúſque perſæpe adimens inquit, Heus tu puer, large ſic odores offeres quum regionis thuriferæ potiere. Qui Arabia tandem potitus rex, thure onuſtam nauim miſit ei, ac epiſtolam in hæc propè verba, Miſi ad te thuris & caſſiæ talenta, ne quæ minima ſunt, maximi facias in diuinis rebus, vtpote qui non ſis neſcius nos pigmentiferi potitos ſoli. Eidē Alexandro poſtea adulto placuere & lychni penſiles in delubris, arborum non mala ferentium, lucentes, vt in templo quondam Apollinis palatini, quem idē Alexander Thebarum expugnatione captum Luciniæ dicauerat. Apud Iunonis quoq́ꝫ Luciniæ templum in Brutiis æſtatem agens Hannibal aram ibi condidit dedicauitq́ꝫ cum ingenti rerum ab ſe geſtarum titulo, punicis gręciſq́ꝫ literis inſcripto. Idem pro tot tamq́ꝫ fœliciter in Italia geſtis, maxime poſt labefactam ex Cannēſi clade rem romanam ad internitionemq́ꝫ penè redactam, diis immortalibus ſacrum agi haberiq́ꝫ iuſſit. Iouis autem templo quod primũ in vrbe conſecratũ eſt, Romulus primus ſpolia ab Acrone Ceniēſium rege à ſe occiſo detracta retulit. Cornelius deinde Coſſus quũ Columnium Hetruſcum Fidenatũ ducem obtruncaſſet, eidem deo ſpolia conſecrauit. Nec M. Marcellus ſilētio inuoluendus, qui apud Padum Briomatum Gallorum regem ab eo ſuperatum & cęſum armis exuit, inde procedens ad Feretrii Iouis tēplum aſcendit, & ea illi ſolenni dedicatione ſuſpendit. Neq́ꝫ his contentus Marcellus eſt, captis nanq́ꝫ Syracuſis, ornamenta, ſigna vrbis, tabulaſq́ꝫ quibus ciuitas illa florebat Romam deuexit, patriiſq́ꝫ diis ſuſpendit. Viſebãtur ea ad portam Capenam in templo ab eo dedicato. Ab eodem legimus Virtutis templum & Honoris renouatum, quod

multis antè annis fuerat bello lygustico Q. Maximo dedicatū. Tullum Hostilium quū bis de Albanis, de Sabinis tertio triumphasset, inuenio phanum Saturno ex voto consecrauisse, etiam Saturnalia tunc primùm Romæ instituta, quàs Varro libro qui est de sacris ædibus vi scribat, ædem Saturni ad forum faciendam locasse L. Tarquiniū regē, T. verò Lartiū dictatore, Saturnalibus eā dedicasse. Nec me fugit Gelliū scribere senatū decreuisse vt ædes Saturni fieret, eiq; rei L. Furiū trib. militū præfuisse. Tarquinius, cui cognomē supbo ex moribus datū, téplū ex hostiū spoliis erexit, quod quū inauguraretur cedentibus diis cæteris, mirabile dictu, restitere iuuēta & termini, tanq; numina hæc cōtumacia, firma omnia & æterna pollicerentur. Scipio Numātinus Virtutis phanum erexit, deinde C. Marius de manubiis Cymbricis & Theutonis ædē Honori & Virtuti fecit. Pòst Scaurus Aemilius templū Menti, quòd circiter bellū Cymbricū natus, cum scilicet eloquentia & eruditio vrbem ingressæ, eam cœperint amplissime exornare. Aemilius consul quum Gallos acie vicisset, ex ipsis Gallorum torquibus aureum Ioui tropheum erexit, quòd deuouissent Galli si vicissent, de Romanis spoliis Marti Gallico torquem aureum cōsecrarē iri. Atqui Furius Camillus quū Gallorum extinxisset incendium, & Romam auro liberandā è lance abstulisset, nō consilii, nō fortitudinis, sed famæ & vaticinii téplum iuxta viam nouam erexit. Pulcher nmū operum Pantheon Ioui vltori ab Agrippa factum veterum monumenti prodūt. Minerua Romæ iuxta Capitolium quondā sita, quæ Euphranoris erat, Catulliana postea dicta, à Q. Luctatio Catullo dicata: aliam Mineruam Romæ ad ædem Fortunæ Aemilius Paulus dedicauit. Fecit & Spurius Claudius Iouem in capitolio victis Samnitibus sacra lege pugnantibus, ex pectoralibus eorū, ocreis & galeis. Diuus Iulius thoracem quem Veneri genitrici in templo eius dicauit, ex Britannicis margaritis factum voluit intelligi. Pompeius Magnus imperator vitem auream cum botro in téplo Iouis Capitolini sacrauit. Erat autem quingentorum talentorum auri, titulum habens, Aristoboli filii Alexandri regis. Augustus Cæsar omnium templorum conditor legitur aut restitutor. Diuus Vespasianus Concordiæ siue Pacis templum ædificauit, effecitque. Ac ne ista in re vniuersa persequar, quoniam longum nimis & operosum id quidem esset, horum illustrium ducum & aliorum subsequentium imperatorū contextu, certamine religionis, ac laudis emulatione, nec inferior, Sigismunde, (vt aliquando in te iure suo nostra desinat, vnde cœpta est, oratio) post consummationem Italici belli, inuicta animi tui virtute cunctis hostibus profligatis, prostratisque, ab armis ad negocia vrbana mentem cōuertens, de manubiis obsessarum deditarumque per te vrbium, summa sacratissimi diuinique principis religione fretus, præter ædes sacras extra tertio ab vrbe lapide in monte marisque prospectu sitas, templum illud percelebre omnique admiratione dignum, ac vnicum denique monumentum regii nominis tui, intra mœnia vrbe media ac forotenus à fundamentis extructum deo dicatum reliquisti, tantàque diuitiarum largitate, tam mirificis picturæ cæorumatùmque ornamentis, vt in hac celeberrima vrbe plurima quum sint cognitu & memoratu digna, nihil antiquius sit, nihil quod

magis

magis viseodum putetur, amplissimis præsertim parietibus, permultísque altissimis arcubus, peregrino marmore exædificatis, quibus lapideæ tabulæ vestiuntur, quibus pulcherrimè sculptæ inspiciuntur, vnaq; sanctorum patrum, virtutum quatuor, ac cælestis zodiaci signorum, errantiúmq; siderum: Sibyllarum deinde musarúmq; & aliarum permultarū nobilium rerum imagines, quæ nedum præclaro lapicidę ac sculptoris artificio, sed etiam cognitione formarum, liniamētis abs te acutissimo & sine vlla dubitatione clarissimo huius seculi principe ex abditis philosophiæ penetralibus sumptis, intuentes literarum peritos, & à vulgo fere penitus alienos, maxime possint allicere. Præcellentissimis præterea loca hæc sanctissima pontificis priuilegiis & innumeris donis ac sanctorum reliquiis ornasti, quum vltra hæc maximum quotannis æris & auri reditum per te his deo dicatum, gēmas, margaritas, pateras aureas, calices, acerras, thuribula, cruces, cādelabra, tabulas, organa, tunicas purpureas, & trabeas textili auro, plurima deniq; sacrorū ethnicorúmq; librorum, ac omnium optimarū artium volumioa vna donatione contuleris. Nouitium sanè, præclarum, & ingens ad immortalitatem inuentum, quum non auro, argento, ęre vel marmore, calce vel lapidibus tantùm, verùm in bibliothecis ab illis dicari volueris quorum immortales animæ in locis iisdem loquuntur. Cęterarum rerum tuarum cumulū referre, haud facile duxerim, quū præter hæc tot claris operum monumentis adeò nomen tuum passim illustretur vt nulla vnquam tam surda posteritas, nulla tam ingrata fama futura sit, quæ non illud in cælū tollat, ac debitis & optatis laudibus prosequatur. Videor certissima salus lumeoq; ac patriæ decus & pater, Sigismunde Pandulphe Malatesta, optatum iussionis tuę meiq; operis rerum militarium munus absoluisse, non nescius potiora esse quæ iubebantur quàm sustinere mediocre cuiuspiam posset ingenium, proindéq; plurima me incognita prætermisisse, quæ commode potuissent his voluminibus inseri: cæterùm cum communis humani (vt ita dixerim) animi morbus sit, vt plura lōge quisq; nesciat quàm sciat, nec vt Flaccus inquit, quiuis horrēria pilis Agmina, nec fracta pereūtes cuspide Gallos, Aut labentis equo describat vulnera Parthi, si quid io his libris parum est vel nimium, si quidque quod ex illo prisco & disertissimo veterū dicendi more fluere, ac retro sublapsum referri visum sit, mihi succenseant soli rogo; si quid autem satis quod posteritate dignū in arceq; poni queat quasi Minerua illa Phidiæ, vel ex ipsius Mineruæ officina exiisse videatur, non mihi sed diuino nomini tuóque deinde gratias mecum magnas nedum agaot, sed ingētes & cumulatissimas referant, qui ad suscepti laboris metam in magnis bellorum æstibus esses licet, studia tamen oostro ductu & auspiciis tuis lucidiora & alacriora fouēs, calcar semp addidisti, & currentē vt aiunt ad cursum assiduè prouocasti.

FINIS.

Lutetiæ apud Christiaoum Wechelum,
Anno M.D.XXXII. mense Iulio.

